

UNEC
1930

2. International Conference on Economics

"Regional Development - Digital Economy"

December 21-23, 2023 / Baku, Azerbaijan

The Scientific-Research Institute of Economic Studies
under the Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

PROCEEDINGS BOOK

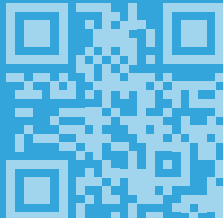
EDITORS:

Prof. Dr. Yadulla Hasanlı

Assoc. Prof. Dr. Farhad Mikayilov

Dr. Mustafa Latif Emek

ISBN: 978-1-955094-81-8

www.iksadkongre.com/economy

iksadeconomy@gmail.com

UNECS
1930

PROCEEDINGS BOOK

2. INTERNATIONAL CONFERENCE ON ECONOMICS

"Regional Development - Digital Economy"

December 21-23, 2023 / Baku, Azerbaijan
The Scientific-Research Institute of Economic Studies
under the Azerbaijan State University of Economics (UNECS)

Editors

Prof. Dr. Yadulla Hasanlı
Assoc. Prof. Dr. Farhad Mikayilov
Dr. Mustafa Latif Emek

Copyright © Liberty

25.12.2023

by Liberty Academic Publishers

New York, USA

ALL RIGHTS RESERVED NO PART OF THIS BOOK MAY BE REPRODUCED IN ANY FORM, BY PHOTOCOPYING OR BY ANY ELECTRONIC OR MECHANICAL MEANS, INCLUDING INFORMATION STORAGE OR RETRIEVAL SYSTEMS, WITHOUT PERMISSION IN WRITING FROM BOTH THE COPYRIGHT OWNER AND THE PUBLISHER OF THIS BOOK.

© Liberty Academic Publishers 2023

The digital PDF version of this title is available Open Access and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) which permits adaptation, alteration, reproduction and distribution for noncommercial use, without further permission provided the original work is attributed. The derivative works do not need to be licensed on the same terms.

ISBN: 978-1-955094-81-8

CONFERENCE ID

TITLE OF CONFERENCE

2. INTERNATIONAL CONFERENCE ON ECONOMICS
"Regional Development - Digital Economy"

PARTICIPATION

Keynote & Invited

DATE - PLACE

December 21-23, 2023 / Baku, Azerbaijan
The Scientific-Research Institute of Economic Studies
under the Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

ORGANIZATION

Azerbaijan State Economic University
&
İKSAD-Institute of Economic Development and Social Researches
&
Ege University

HONORARY PRESIDENT (Azerbaijan)

Prof. Dr. Adalat Muradov
Rector of UNEC

HONORARY PRESIDENT (Türkiye)

Prof. Dr. Necdet Budak
Rector of Ege University

HONORARY PRESIDENT (Türkiye)

Dr. Mustafa Latif EMEK
President of İKSAD Institute

HEAD OF SCIENCE COMMITTEE (Türkiye)

Prof. Dr. Mehmet Ersan
EU Vice-Rector

HEAD OF CONFERENCE (Azerbaijan)

Prof. Dr. Yadulla Hasanlı
UNEC IAETI Director

HEAD OF CONFERENCE (Türkiye)

Prof. Dr. G. Nazan Günay
EU FEAS Dean

Conference Vice-Chairman

Assoc. Prof. Dr. Farhad Mikayilov
UNEC Economic Scientific Research Institute, Azerbaijan

Scientific Committee Vice-Chairman

Assoc. Prof. Dr. Fariz Ahmadov
UNEC, Azerbaijan

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

Nesimi İsmayilov - UNEC, Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Nazım Hacıyev - UNEC, Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mansur Barkhudarov - UNEC, Azerbaijan
Prof. Dr. Urfat G. Nuriyev - Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Aydın İbrahimov - Baku State University, Azerbaijan
Prof. Dr. Cengiz İsmayilov - Baku State University, Azerbaijan
Prof. Dr. G. Nazan GÜNAY - Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Türker SUSMUŞ - Ege University, Türkiye
Zaur Aziz - UNEC, Azerbaijan
Elvir Ashrafov - UNEC, Azerbaijan
Elnara Omarova - UNEC, Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rasad Hüseynov - UNEC Economic Scientific Research Institute,
Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Murad Bağırzade - UNEC Economic Scientific Research Institute,
Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elman Ibishov - UNEC Economic Scientific Research Institute, Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sardar Shabanov - UNEC Economic Scientific Research Institute,
Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Göktuğ KAYA - Chief Tax Inspector of the Ministry of Treasury
and Finance
Assoc. Prof. Dr. Haydar YALÇIN - Ege University, Türkiye
Assist. Prof. Dr. Erhan ZALLUHOĞLU - Ege University, Türkiye
Dr. Salman Najafov - UNEC Economic Scientific Research Institute, Azerbaijan
Aliğa Gasimov - UNEC Economic Scientific Research Institute, Azerbaijan
Nazım Memmedov - UNEC Economic Scientific Research Institute, Azerbaijan
Günay Rahimli - UNEC Economic Scientific Research Institute, Azerbaijan
Rafail Rzayev - UNEC Economic Scientific Research Institute, Azerbaijan
Rena Huseynova - UNEC Economic Scientific Research Institute, Azerbaijan
Ornela Ramasauskaite - Mikolas Romeris University, Republic of Lithuania

COORDINATOR

Alina AMANZHLOVA-Gazi University

SCIENTIFIC COMMITTEE MEMBER

Acad. Ali Abbasov - UNEC, Azerbaijan
Acad. Gorkhmaz Imanov - ANAS, Azerbaijan
Prof. Dr. Rovshan Guliyev - UNEC, Azerbaijan
Prof. Dr. Mahish Ahmadov - UNEC, Azerbaijan
Prof. Dr. Alijan Babayev - UNEC, Azerbaijan
Prof. Dr. Sakit Yagubov - UNEC, Azerbaijan
Prof. Dr. Ismail Kocayusufoglu - Vice Rector for International Affairs Canadian Institute of
Technology Tiran- Albania
Prof. Dr. Ali Alirzayev - UNEC, Azerbaijan
Prof. Dr. Arif Shekaraliyev - UNEC, Azerbaijan
Prof. Dr. Sifariz Sabzaliyev - UNEC, Azerbaijan
Prof. Dr. Rasul Balayev - UNEC, Azerbaijan
Prof. Dr. Kamil Şahbazov - UNEC, Azerbaijan
Prof. Dr. İrşad Kerimov - UNEC, Azerbaijan
Prof. Dr. Haluk SOYUER - Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Ayla Ö.DEDEOĞLU - Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Aykan CANDEMİR - Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Dilek DEMİRHAN - Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Burak ÇAPRAZ - Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Ketı VENTURA - Ege University, Türkiye
Prof. Dr. İpek KAZANÇOĞLU - Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Aydın İbrahimov - Baku State University
Prof. Dr. İqor Mantsurov - Scientific Research Institute of Statistical Studies, Ukraine
Prof. Dr. Khanlar Mahmudov - Poltava State Agricultural Academy, Ukraine
Prof. Dr. İsmayıl Aliyev - Saint Petersburg State University of Economics, Russia
Prof. Janusz Kacprzyk - Institute of Systems Research, Polish Academy of Sciences,
Warsaw, Poland

Prof. Valentina Emilia Balas- Aurel Vlaicu Arad University, Arad city. Romania
Prof. Vadim Stefanuk - Institute of Information Transmission Problems, Peoples'
Friendship University of Russia
Prof. Takahiro Yamanoi - School of Health Sciences, Hokkaido University, Visiting
Professor UNEC School of Business,
Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan
Prof. Praveen Kumar Khosla - Vice-Chancellor, Chitkara University, Chandigarh, India
Prof. Dr. Ramona-Rupeika Apoga - University of Latvia, Riga, Latvia
Prof. Dr. Iza Gigauri - St. Andrew the First-Called Georgian University, Tbilisi, Georgia
Prof. Dr. Orsolya Phallus - University of Dunaujvaros, Dunaujvaros, Hungary
Assoc. Prof. Dr. Sugra Humbatova UNEC, Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Fariz Ahmedov - UNEC, Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ilgar Seyfullayev - UNEC, Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Murat KOCAMAZ - Ege University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. A. Nazlı A.ÜNNÜ - Ege University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Burcu ARACIOĞLU - Ege University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Derya İLİC - Ege University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Aydın KOÇAK - Ege University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. U. Gökay ÇİÇEKLİ - Ege University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Olga Belova - Belarus State University of Economics, Belarus
Assoc. Prof. Dr. Jose Jesus Delgado Peña - University of Malaga, Spain
Assist. Prof. Dr. Azamat Nurseitov - Institute of Economic Research, Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Riçard Elxan Sadık-zade - Run University, Germany
Dr. Fəxri Həsənov - King Abdullah Petroleum Studies and Research Center, Saudi Arabia
Assoc. Prof. Dr. Aydın Hüseynov - Rabite Bank, Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Aysen KORUKOĞLU - Ege University, Türkiye
Assist. Prof. Dr. Ş.Sertaç ÇAKI - Ege University, Türkiye
Assist. Prof. Dr. Esin GÜRBÜZ - Ege University, Türkiye
Assist. Prof. Dr. A. Erhan ZALLUHOĞLU - Ege University, Türkiye
Dr. Hudayar Hasanlı - "PORT" LİMANI, Azerbaijan
Dr. İroda Nematilloevna Xamroeva - "Sanoat Energetika Gruhuhi" Foreign Company
Limited Liability Company, Uzbekistan
Dr. Məhəmməd Kərimov - Kahramon coal-Uzbekistan oil and gas industry scientific and
engineering society, Uzbekistan
Dr. Khatai Aliyev - UNEC, Azerbaijan
Dr. Abel Garai-Fodor Monica -Obuda University, Budapest, Hungary
Dr. Ewelina Idziak - Kazimierz Wielki University, Bydgoszcz, Poland
Dr. Adam Jakuszewicz - Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz Poland.
Dr. Abel. László Erdey - Vice-Dean for International Affairs, Faculty of Economics and
Business, Head of the Institute of Economics and World Economy, University of Debrecen,
Hungary
Dr. Lydia Weiss - Dean, Ljubljana Business School, Slovenia.
Dr. Katarina Ashkerc Zadavec - Ljubljana Business School, Slovenia.
Dr. Felix-Angel Popescu - Agora University of Oradea, Romania
Lukas Bashung - Western Swiss University of Applied Sciences and Arts, Switzerland
Wirth Julia - Western Swiss University of Applied Sciences and Arts, Switzerland
Dr. Nargiz Hajiyeva - Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Dr. Kiran Sood- Chitkara Business School, Chitkara University, Punjab, India

PARTICIPATING COUNTRIES (12)

Azerbaijan, Türkiye, Lithuania, India, Poland, Hungary, Pakistan,
Indonesia, Ukraine, Israel, Uzbekistan, Russia

TOTAL PAPERS: 75

The number of papers from foreign countries: **68**

The number of papers from Türkiye: **7**

LANGUAGES

Turkish, English, Azaerbaijan Turkish, Russian

PHOTO GALLERY

Galaxy S23 Ultra

Galaxy S23 Ultra

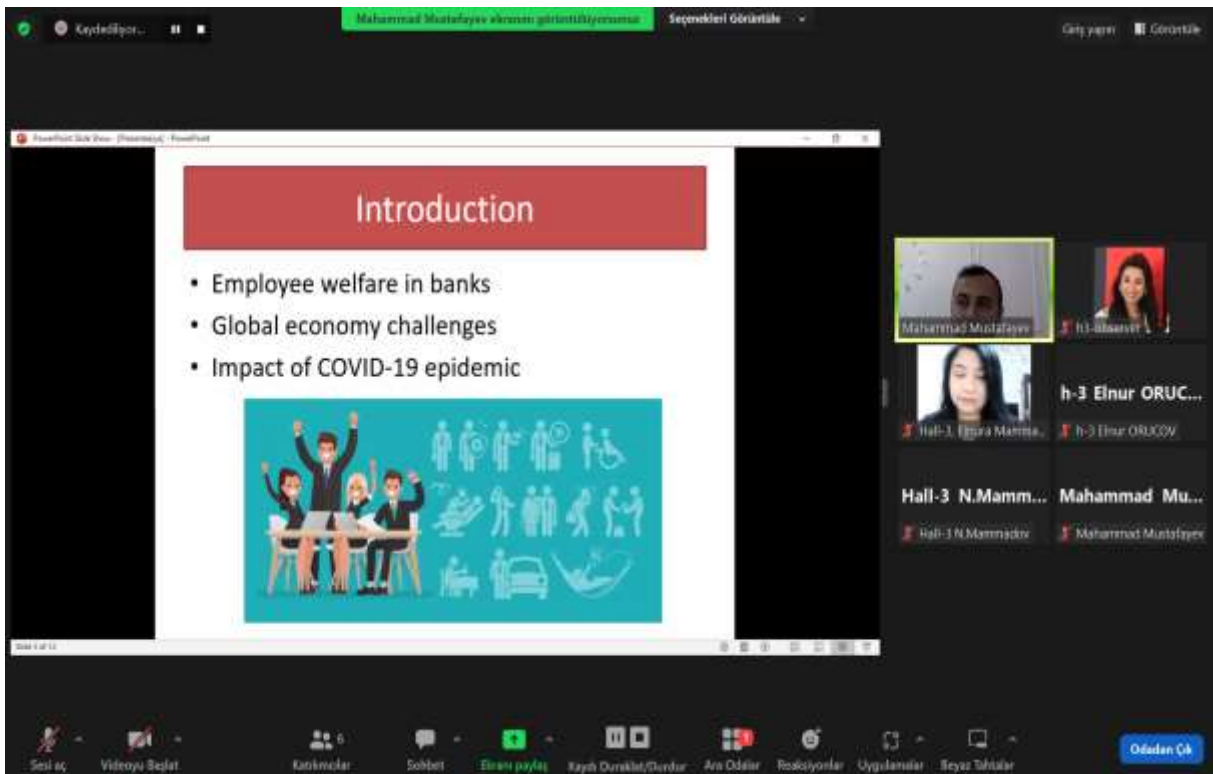
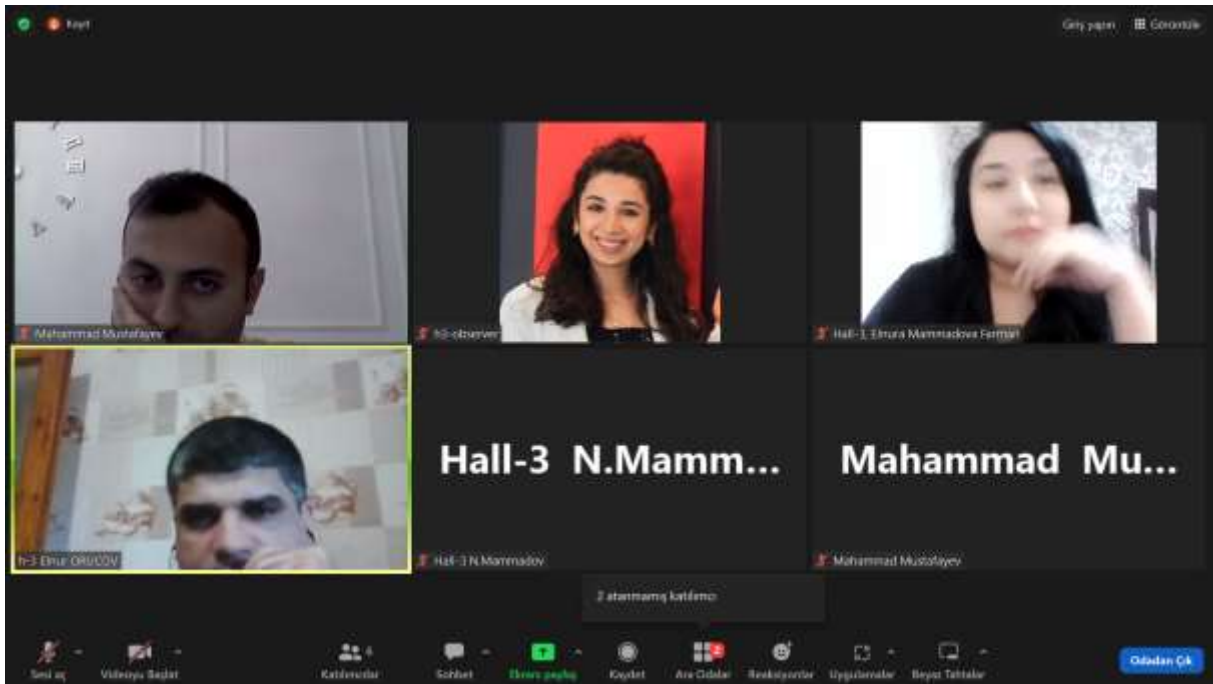

Galaxy S23 Ultra

Galaxy S23 Ultra

UNEC
1930

CONGRESS PROGRAM

Meeting ID: 862 1528 3413
Passcode: 212121

<https://us02web.zoom.us/j/86215283413?pwd=MlptTDJCL2R1Zk1Db3FqSTQ2MHlpUT09>

sponsors

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN / IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- ✓ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildirimler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ✓ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ✓ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ✓ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ✓ Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- ✓ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 15 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ✓ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ✓ Moderatör - oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ✓ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ✓ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ✓ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ✓ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- ✓ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ✓ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- ✓ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ✓ The Zoom application can be used without registration.
- ✓ The application works on tablets, phones and PCs.
- ✓ The participant must be connected to the session 15 minutes before the presentation time.
- ✓ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ✓ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ✓ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ✓ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ✓ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- ✓ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

**Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number,
exp. Hall-1, Awais Khan**

Meeting ID: 862 1528 3413

Passcode: 212121

<https://us02web.zoom.us/j/86215283413?pwd=MlptTDJCL2R1ZklDb3FqSTQ2MHlpUT09>

**2. Uluslararası
"İktisat" Kongresi
"Bölgesel kalkınma -
Dijital ekonomi"
21-23 Aralık 2023
Bakü, Azərbaycan**

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development -
Digital Economy"
December 21-23, 2023
Baku, Azerbaijan**

- Opening Ceremony-

21.12.2023

Time (Baku): 10:00-11:30

Təhsil Nazirliyinin nümayəndəsi

Prof. Dr. Adalat Muradov

Prof. Dr. Mehmet TÜMAY

Dr. Hasan Yavuz

Doç. Dr. Güray Alpar

Prof. Dr. Əminəğa Sadıqov

Prof. Dr. İsmail Kocayusufoglu

Dr. Mustafa Latif EMEK

Lexusun nümayəndəsi

PORT-un nümayəndəsi

- Keynote Speeches-

Time (Baku): 11:30-13:00

Prof. Dr. Yadulla Həsəni

Təbii resursla zəngin MDB ölkələrində kapital-əmək münasibətləri

Prof. Dr. İsmail Kocayusufoglu

Regional Development in Western Balkans: Opportunities and Challenges

Assoc. Prof. Dr. Ornela Ramasauskaite

'Protecting economic discourse: advancing a digital fact-checking framework
for karabakh's market stability'

Assoc. Prof. Dr. Ewelina Idziak (Onlayn)

Intellectual Foundations Of Regional Economic Cooperation Efforts: A
Scientometric Approach

Assoc. Prof. Dr. György Ágoston (Onlayn)

The Spread Of Vertical Farming, Current Situation In Hungary, Opportunities In
Azerbaijan

FACE TO FACE / DATE: 21.12.2023
Address: UNEC

BAKU TIME: 14:00-16:00

HEAD OF SESSION: Mikayilov Farhad & Babirova Jeyran
HALL -1

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
THE BENEFITS OF LITERARY HERITAGE TO THE ECONOMY: THE CASE OF NOTTINGHAM	Jamil Taghiyev Vafa Osmanova	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan Western Caspian University, Baku, Azerbaijan
THE INTERACTION OF SUSTAINABLE NATURAL RESOURCE MANAGEMENT AND FOREIGN TRADE	Muge Burcu Ozdemir	Istanbul Aydin University, Istanbul, Turkey
STATISTICAL ANALYSIS OF FIXED CAPITAL INVESTMENT IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	Aynura Hajiyeva Firuza Mirzayeva	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
ANALYSIS OF THE EFFECT OF HAPPINESS INDEX OF WORLD COUNTRIES ON PER CAPITA GDP: THE INTERMEDIATE EFFECT OF UNEMPLOYMENT	Şaiq E.Kazimov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
APPLICATION WAYS OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN LIGHT INDUSTRY	Pashayeva Sabina Huseyn	Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan International School of Economics
GREY FLOWLESS, OR PREDICTING CAPITAL OUTFLOWS IN CRYPTOCURRENCY	Gunel Jannataly Amrahova	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
ACTIONS TAKEN TO ENSURE FOOD SAFETY IN THE LIBERATED TERRITORIES	Babirova Jeyran	Azerbaijan Economy University, General Economy, Baku, Azerbaijan
ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH EXPENDITURES AND GROSS DOMESTIC PRODUCT	Nigar Məmmədova Həcər Aslanova	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan Baku State University, Baku, Azerbaijan
QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNDA TURİZM SƏNAYESİNİN YAXŞILAŞDIRILMASINDA DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN ROLU	Könül Vəliyeva Mübariz qızı	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan

FACE TO FACE / DATE: 21.12.2023

Address: UNEC

BAKU TIME: 14:00-16:00

HEAD OF SESSION: Fazil Hacıyev & Rəna Hüseynova

HALL -2

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
RƏQƏMSAL İQTİSADI İNKİŞAFDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DAVAMLİ SOSİAL-İQTİSADI İNKİŞAFIN TƏHLİLİ VƏ AKTUAL PROBLEMLER	İ.e.d, professor Fazil Hacıyev Tacəddin Hacıyev	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan Bakı Biznes Universiteti
IMPACT OF INTELLECTUAL CAPITAL ON REGIONAL DEVELOPMENT IN THE DIGITAL ECONOMY	Rəna Şikar qızı Hüseynova	Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan
ECOLOGICALLY CLEAN PRODUCTION AND SUSTAINABILITY INITIATIVES IN THE WINERY INDUSTRY	Majnunlu Umide Khosrov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ MİLLİ MƏNƏVİ BİRLİK	Cəmil Şamil oğlu Quliyev	LDU nəzdində Sosial və Aqrar-Texnoloji Kollec, müəllim
THE INFRASCOPE INDEX AS A TOOL FOR DETERMINING THE READINESS OF THE INTERNAL ENVIRONMENT OF THE STATE FOR THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP (PPP) PROJECTS: METHODOLOGY AND PRINCIPLES	Fuad Mirzayev	National Aviation Academy, Economy&Law, Management, Baku, Azerbaijan
DIGITAL TECHNOLOGIES AND PROBLEMS OF THEIR DEVELOPMENT IN THE REGIONS OF AZERBAIJAN	Aliyeva Ruhangiz Tofik Farid Zaur Aliyev	Azerbaijan University of Architecture and Construction Azerbaijan State Economic University
MEASURES TAKEN AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF THE DIGITAL ECONOMY IN AZERBAIJAN	Aliyeva Ruhangiz Rahimova Leyla	Azerbaijan University of Architecture and Construction Azerbaijan State Economic University

FACE TO FACE / DATE: 21.12.2023
Address: UNEC

BAKU TIME: 14:00-16:00

HEAD OF SESSION: Hasanlı Yadulla & Nargiz Hajiyeva		
HALL -3		
TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
IMPACT OF GEOPOLITICAL INSTABILITY ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN IRAQ AND SYRIA: A COMPARATIVE ANALYSIS	Syeda Nada Qadri Rukhsar Khan	Aligarh Muslim University, India
THE IMPACT OF TAX INCENTIVES AND INTEREST RATES ON PRODUCTIVITY	Aliagha GASIMOV Elman IBISHOV Farhad MIKAYILOV Salman NAJAFOV	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
TƏHSİLDƏ KEYFİYYƏTİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ İNNOVASİYALARIN ROLU	Səfər Əmin oğlu Raziyev Gülzar Nizam qızı Azadəliyeva	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan Sumqayıt Dövlət Universiteti
STUDY ON THE MECHANISM AND COUNTERMEASURES AGAINST DIGITAL TRADE TO PROMOTE CHINA'S POSITIONING IN THE GLOBAL INDUSTRIAL CHAIN	Huang Jiayi	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
CAUCASIAN ECONOMIC DIPLOMACY: NAVIGATING GLOBAL CHALLENGES THROUGH HISTORICAL PERSPECTIVES	Rukhsar khan Syeda Nada Qadri	Aligarh Muslim University, Aligarh, India.
FROM OIL DISCOVERY TO ENERGY HUB: TRACING THE HISTORICAL EVOLUTION OF GULF STATES' FUEL ECONOMIES	Rukhsar khan Syeda Nada Qadri	Aligarh Muslim University, India
EXPLORING THE TRANSFORMATION OF TOURISM IN AZERBAIJAN OVER TIME AND ITS RESPONSE TO POST-COVID CHALLENGES	Rukhsar khan Syeda Nada Qadri	Aligarh Muslim University, India
VIOLATION OF PROPERTY RIGHTS IN KARABAKH AND ADJACENT TERRITORIES DURING OCCUPATION: LEGAL DOCUMENTS REVIEW AND APPRAISAL	Nargiz Hajiyeva	Director of Organization of Scientific Activities Unit Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

FACE TO FACE / DATE: 21.12.2023
Address: UNEC

BAKU TIME: 16:30-18:30

HEAD OF SESSION: Rəşad Hüseynov & Rafail RZAYEV
HALL -4

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
MONEY GROWTH AND INFLATION: EVIDENCE FROM AZERBAIJAN	Vugar M. Rahimov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
THE CONTRIBUTION OF INDUSTRIAL CLUSTERS TO THE ENHANCEMENT OF MANAGEMENT CAPABILITIES IN AZERBAIJAN'S LIGHT MANUFACTURING SECTOR	Mehriban Suleyman Zeynalova	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
AZERBAIJAN: A GUIDE TO CREATIVE TOURISM EXPERIENCES AND AMAZING JOURNEYS	Sayali Jalilova	Baku State University, Geography, Historical geography, political and recreational geography, Baku, Azerbaijan
WAYS OF IMPROVING THE MOTIVATION PROCESS WITH THE PURPOSE OF STRENGTHENING THE INNOVATIVE ACTIVITY OF STAFF	Aynur Amiraslanova	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan, Business management and organization, Azerbaijan, Baku
SUSTAINABLE CONSUMPTION AS AN IMPORTANT FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	Rafail RZAYEV Rashad HUSEYNOV Farhad MIKAYILOV Elman IBISHOV	Scientific-Research Institute of Economic Studies under Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Azerbaijan
THE ROLE OF HUMAN DEVELOPMENT IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT	Aliyeva Milana Babek	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
AZƏRBAYCANDA BƏLƏDİYYƏLƏRİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN QARŞISINDA DURAN PROBLEMLƏR	Hacızadə Ülvü	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
APPLICATION WAYS OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN LIGHT INDUSTRY	Pashayeva Sabina Huseyn	Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan International School of Economics

FACE TO FACE / DATE: 21.12.2023
Address: UNEC

BAKU TIME: 16:30-18:30

HEAD OF SESSION: Murad Tağıyev & Elman IBISHOV
HALL -5

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА МИРОВУЮ ЭКОНОМИКУ	Тагиев Мурад Binyamin Abramov	BDU Afeka The Academic College of Engineering in Tel Aviv
ОБ ОДНОМ ПОДХОДЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РИСКОВ НА ФИНАНСОВЫХ РЫНКАХ	Тагиев Мурад Ахундов Фарадж	Бакинского Государственного Университета
INTEGRATION OF THE DIGITAL ECONOMY INTO THE CURRENT ECONOMY IN AZERBAIJAN	Aytac Qayıbova	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
A CONCEPTUAL VIEW OF THE CLUSTER APPROACH IN AZERBAIJAN TOURISM	Elman IBISHOV Farhad MIKAYILOV Rafael RZAYEV Rashad HUSEYNOV Bahadir BAYSAL	Scientific-Research Institute of Economic Studies under Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Azerbaijan Khazar University, PhD student, Azerbaijan
APPLICATION OF INTERNATIONAL PRACTICE IN DIGITALIZATION OF ACCOUNTING IN SALES ENTERPRISES	Mubarak Aydamirov	Baku Business University, Accounting, Baku, Azerbaijan
CURRENT SITUATION AND PROSPECTS FOR REINTEGRATION OF TERRITORIES LIBERATED FROM OCCUPATION INTO THE NATIONAL ECONOMY	Umudvar Aliyev, Gunay Guliyeva	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
NURTURING TOMORROW'S LEADERS: SHAPING A GENERATION FOR REGIONAL INTEGRATION IN THE GLOBAL DIGITAL ERA	Agamehdi Ceferov, Sabina Muradova	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan

FACE TO FACE / DATE: 21.12.2023
Address: UNEC

BAKU TIME: 16:30-18:30

HEAD OF SESSION:
Bagir-zadeh Murad Manaf oğlu & Günay Rəhimli
HALL -6

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
YERLƏRDƏ İDARƏETMƏNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ ELEKTRON HÖKUMƏTİN ROLU	Yaqubzadə Yaqub	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan
CONSTRUCTION OF A BALANCED PRICE MODEL BASED ON SAM FOR THE AZERBAIJAN ECONOMY	Gunay Rahimli	UNEC, Baku, Azerbaijan Institute of Control Systems, Baku, Azerbaijan
ON NEW OPPORTUNITIES FOR STUDYING THE PHENOMENON OF "SOFT POWER" -INDICATORS AND EXPANSION OF THE RESEARCH AREA	Bagir-zadeh Murad Manaf oğlu Imanov Rafail Arif oğly	Azerbaijan State University of Economics (UNEC) , Baku, Azerbaijan ЦЕМИ Москва, Россия
USING BIG DATA TO IMPROVE CONSUMER ANALYTICS	Khadija Zeynalli	Baku State University, International Relations and Economics, Finance and Management, Baku, Azerbaijan
GÜNEY KAFKASYA'DA DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN İNCELENMESİ: AZERBAYCAN'IN EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ ÜZERİNE BİR ANALİZ	Asuman Koç Yurtkur, Imangulu Muradzade	Zonguldak Bülent Ecevit University, Zonguldak, Türkiye Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan
STYLIZED FACTS ON AZERBAIJANI BUSINESS CYCLES	Ramiz Rahmanov	Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan, The Central Bank of the Republic of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan
AI'S TRANSFORMATIONAL IMPACT ON MARKETING	Khatai Asgarov Asad Asadov	Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan
ВОЗДЕЙСТВИЕ МИРОВЫХ ЦЕН НА ВНУТРЕННЮЮ ИНФЛЯЦИЮ И ПОКУПНУЮ СПОСОБНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ	Fuad JABBAROV	Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

**Session 1 / Hall-1
 21.12.2023**

Moderator: Rani Rachayu

Meeting ID: 862 1528 3413 / Passcode: 212121

Baku Local Time: 15:00 – 17:00

Ankara Local Time: 14:00 – 16:00

TITLE	AUTHOR(S)	AFFILIATION
SHARIA LEASING IN INDONESIA	Aulia Maudy Hermina Pristilia Lilis Nurrohmah Qonita Febriyani Muhammad Taufiq Abadi	U. K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University, Pekalongan, Indonesia
ISLAMIC CAPITAL MARKET	Syifa Destya Salsabila Burhanuddin Putri Amanda Ardita Fifi Aprilia Yulianti Muhammad Taufiq Abadi Ria Anisatus Sholihah	U. K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University, Pekalongan, Indonesia
SHARIA LEASING IN INDONESIA	Suciati FirdaYuliasari Fadila Salsa Faradiva Ade Gunawan	U. K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University, Pekalongan, Indonesia
SHARIA SUPERVISORY BOARD AND NATIONAL SHARIA COUNCIL	Nia Amellia Sukma Purbaningrum Nur Kholisah Muhammad Taufiq Abadi Ria Anisatus Sholihah	U. K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University, Pekalongan, Indonesia
HAJI FINANCIAL MANAGEMENT AGENCY	Nur Rohmah Hidayati Hilya Diniya Mufrodah Ria Anisatus Sholihah Muhammad Taufiq Abadi	U. K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University, Pekalongan, Indonesia
ANALYSIS OF THE DUTIES AND AUTHORITY OF THE SHARIA SUPERVISORY BOARD AND THE NATIONAL SHARIA COUNCIL	Linda Martalia Kholilah Amilatul Khasanah Sri Wahyuningsih Ade Gunawan M.M. Muhammad Taufiq Abadi	U. K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University, Pekalongan, Indonesia
THE APPROACH OF EXTENDED THEORY OF PLANNED BEHAVIOR IN ANALYZING MSMEs BEHAVIOR IN THE IMPLEMENTATION OF FINANCIAL ACCOUNTING STANDARDS FOR MICRO, SMALL AND MEDIUM ENTITIES	Rani Rachayu, Oman Rusmana, Ascaryan Rafinda	Universitas Jenderal, Indonesia

All participants must join the conference 10 minutes before the session time.
 Every presentation should last not longer than 10-12 minutes.
 Kindly keep your cameras on till the end of the session.

Session 1 / Hall-2

21.12.2023

Moderator: Dr. Muhammad FAISAL

Meeting ID: 862 1528 3413 / Passcode: 212121

Baku Local Time: 15:00 – 17:00

Ankara Local Time: 14:00 – 16:00

TITLE	AUTHOR(S)	AFFILIATION
WAQF AND ZAKAT INSTITUTIONS	Fadrika Hening Mangesti Neriza Apriani Okta Trifiana Ade Gunawan	U. K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University, Pekalongan, Indonesia
SHARIA VENTURE CAPITAL	Niken Ning Tiyas Muhammad Zidan Maulana Muhammad Taufiq Abadi Etika Alina Putri Laeni Khazimah	U. K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University, Pekalongan, Indonesia
UNDERSTANDING ISLAMIC INSURANCE IN ISLAMIC FINANCE (THEORITICAL FOUNDATIONS AND LITERATURE ANALYSIS)	Diana Zalfanur Erna Wijayanti Ega Vivia Fatikhah Ade Gunawan	U. K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University, Pekalongan, Indonesia
THE PROSPECTS FOR THE GROWTH OF DIGITAL ADVERTISING IN TOURISM TO ATTRACT VISITORS TO UZBEKISTAN	Mirziyo Sodikov Odiljon ogli	Tashkent State University of Economics
PROBLEM STATEMENT NO. 2 THE UTILIZATION OF MECHANIZED DATA FRAMEWORKS IN THE EXAMINATION OF CRIMINAL OFFENSES	Muhammad FAISAL, Allama Iqbal	Open University Director (HRIMS), Ministry of Human Rights Commission, Pakistan.
THE SPREAD OF VERTICAL FARMING, CURRENT SITUATION IN HUNGARY, OPPORTUNITIES IN AZERBAIJAN	Dr. György Ágoston	University of Dunaújváros, Hungary
BIOECONOMY AND SMART ECONOMY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT	Olena Budiakova	Kyiv National University of Technologies and Design, Faculty of Management and Business Design, Department Smart Economics, Kyiv, Ukraine

All participants must join the conference 10 minutes before the session time.
 Every presentation should last not longer than 10-12 minutes.
 Kindly keep your cameras on till the end of the session.

Session 1 / Hall-3**21.12.2023****Moderator: Shahla R. Abbasova & Ulker Asgerova****Meeting ID: 862 1528 3413 / Passcode: 212121****Baku Local Time: 15:00 – 17:00****Ankara Local Time: 14:00 – 16:00**

TITLE	AUTHOR(S)	AFFILIATION
DÖRDÜNCÜ SƏNAYE İNQİLABI: COVID-19 VƏ GƏLƏCƏK İŞLƏR PERSPEKTİVİNDƏN	Elnur ORUCOV	Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
WINE AND AZERBAIJANI CUISINE. ENOGASTRONOMY	Elnura Mammadova Farman	Azerbaijan National Culinary Center
THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF A QUALITY- BASED DIFFERENTIAL WAGE SYSTEM IN EDUCATION	Ulker Asgerova	National Observatory on Labor Market and Social Protection Issues, Analysis and research department
ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE WELFARE OF EMPLOYEES IN THE ORGANIZATION	Mustafayev Mahammad Elnur	PhD student at Odlar Yurdu Univeristy, Baku, Azerbaijan
GLOBAL SERVICES MARKET: ISSUES AND TRENDS	Valiyev Vali Isa oglu	National Aviation Academy, Faculty of Economics and Law
EVALUATION OF THE FACTORS DETERMINING THE RESTRUCTURING OF LIGHT INDUSTRIAL ENTERPRISES IN AZERBAIJAN	Shahla R. Abbasova	Ganja State University, Heydar Aliyev avenue 187, AZ2000, Ganja, Azerbaijan
DERIVATION PIPES AND THEIR CALCULATION IN SMALL HYDROELECTRIC PLANTS	Əbilov Rəşad Səffan oğlu Əliyeva Pərvin Zakir qızı	Azərbaycan Elmi Tədqiqat Layihə Axtarış Energetika İnstitutu

All participants must join the conference 10 minutes before the session time.

Every presentation should last not longer than 10-12 minutes.

Kindly keep your cameras on till the end of the session.

Session 1 / Hall-4**21.12.2023****Moderator: Dr. Perihan Hazel Kaya****Meeting ID: 862 1528 3413 / Passcode: 212121****Baku Local Time: 15:00 – 17:00****Ankara Local Time: 14:00 – 16:00**

TITLE	AUTHOR(S)	AFFILIATION
HISTORICAL DEVELOPMENT OF INNOVATION	Perihan Hazel Kaya	Selçuk Üniversitesi, Konya
ANALYSIS OF BALIKESİR PROVINCE IN TERMS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT LEVEL	Özcan Karahan	Bandırma Onyediy Eylül University, Balıkesir, Türkiye
INTELLECTUAL FOUNDATIONS OF REGIONAL ECONOMIC COOPERATION EFFORTS: A SCIENTOMETRIC APPROACH	Haydar YALÇIN G. Nazan GÜNAY	Ege University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration, İzmir, Türkiye
ANALYSIS OF EMPLOYER BRAND PERCEPTION IN AZERBAIJAN	Ali Erhan Zalluhoğlu 1	Ege University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration, İzmir, Türkiye
CHANGES IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT LEVEL OF BANDIRMA DISTRICT	Özcan Karahan	Bandırma Onyediy Eylül University, Balıkesir, Türkiye
EXAMINING THE ROLE OF HEALTH EXPENDITURES ON GENDER INEQUALITY: AN EMPIRICAL ANALYSIS ON DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES	Murat Eren Bengü Tosun Gizem Akbulut Yıldız	Iğdır University, Iğdır, Türkiye Gümüşhane University, Gümüşhane, Türkiye Independent Researcher, Eskişehir, Türkiye

All participants must join the conference 10 minutes before the session time.

Every presentation should last not longer than 10-12 minutes.

Kindly keep your cameras on till the end of the session.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

CONTENT

CONFERENCE ID	1
SCIENTIFIC COMMITTEE	2
PHOTO GALLERY	3
PROGRAM	4
CONTENT	5

PROCEEDINGS BOOK

Jamil Taghiyev, Vafa Osmanova <i>THE BENEFITS OF LITERARY HERITAGE TO THE ECONOMY: THE CASE OF NOTTINGHAM</i>	1
Aynura Hajiyeva, Firuza Mirzayeva <i>STATISTICAL ANALYSIS OF FIXED CAPITAL INVESTMENT IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN</i>	2
Aulia Maudy, Hermina Pristilia, Lilis Nurrohmah, Qonita Febriyani, Muhammad Taufiq Abadi <i>SHARIA LEASING IN INDONESIA</i>	12
Syifa Destya Salsabila, Burhanuddin, Putri Amanda Ardita, Fifi Aprilia Yulianti, Muhammad Taufiq Abadi, Ria Anisatus Sholihah <i>ISLAMIC CAPITAL MARKET</i>	19
Suciati, Firda Yuliasari, Fadila Salsa Faradiva, Ade Gunawan <i>SHARIA LEASING IN INDONESIA</i>	28
Nia Amellia, Sukma Purbaningrum, Nur Kholisah, Muhammad Taufiq Abadi, Ria Anisatus Sholihah <i>SHARIA SUPERVISORY BOARD AND NATIONAL SHARIA COUNCIL</i>	33
Nur Rohmah Hidayati, Hilya Diniya, Mufrodah, Ria Anisatus Sholihah, Muhammad Taufiq Abadi <i>HAJI FINANCIAL MANAGEMENT AGENCY</i>	39
Linda Martalia, Kholilah, Amilatul Khasanah, Sri Wahyuningsih, Ade Gunawan M.M., Muhammad Taufiq Abadi <i>ANALYSIS OF THE DUTIES AND AUTHORITY OF THE SHARIA SUPERVISORY BOARD AND THE NATIONAL SHARIA COUNCIL</i>	46
Rani Rachayu, Oman Rusmana, Ascaryan Rafinda <i>THE APPROACH OF EXTENDED THEORY OF PLANNED BEHAVIOR IN ANALYZING MSMEs BEHAVIOR IN THE IMPLEMENTATION OF FINANCIAL ACCOUNTING STANDARDS FOR MICRO, SMALL AND MEDIUM ENTITIES</i>	55
Şaiq E. Kazımov <i>DÜNYA ÖLKƏLƏRİNİN XOŞBƏXTLİK İNDEKSİNİN ADAMBAŞINA DÜŞƏN ÜDM-Ə TƏSİRİNİN TƏHLİLİ: İŞSİZLİYİN ARALIQ TƏSİRİ</i>	56
Fadrika Hening Mangesti, Neriza Apriani, Okta Trifiana, Ade Gunawan <i>WAQF AND ZAKAT INSTITUTIONS</i>	65

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Niken Ning Tiyas, Muhammad Zidan Maulana, Muhammad Taufiq Abadi, Etika Alina Putri, Laeni Khazimah <i>SHARIA VENTURE CAPITAL</i>	72
Diana Zalfanur, Erna Wijayanti, Ega Vivia Fatikhah, Ade Gunawan <i>UNDERSTANDING ISLAMIC INSURANCE IN ISLAMIC FINANCE (THEORITICAL FOUNDATIONS AND LITERATURE ANALYSIS)</i>	81
Gunel Jannataly Amrahova <i>GREY FLOWLESS, OR PREDICTING CAPITAL OUTFLOWS IN CRYPTOCURRENCY</i>	93
Nigar Məmmədova, Həcər Aslanova <i>ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH EXPENDITURES AND GROSS DOMESTIC PRODUCT</i>	94
Muhammad FAISAL <i>PROBLEM STATEMENT NO. 2 THE UTILIZATION OF MECHANIZED DATA FRAMEWORKS IN THE EXAMINATION OF CRIMINAL OFFENSES</i>	95
Könül Vəliyeva Mübariz qızı <i>QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNDA TURİZM SƏNAYESİNİN YAXŞILAŞDIRILMASINDA DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN ROLU</i>	96
Fazil Hacıyev, Tacəddin Hacıyev <i>RƏQƏMSAL İQTİSADİ İNKİŞAFDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DAVAMLI SOSIAL-İQTİSADİ İNKİŞAFIN TƏHLİLİ VƏ AKTUAL PROBLEMLER</i>	104
Cəmil Şamil oğlu Quliyev <i>NATIONAL SPIRITUAL UNITY IN THE GREAT LEADER HAYDER ALIYEV'S POLITICS</i>	114
György Ágoston <i>THE SPREAD OF VERTICAL FARMING, CURRENT SITUATION IN HUNGARY, OPPORTUNITIES IN AZERBAIJAN</i>	116
Ewelina Idziak <i>TRANSFORMATION OF MONEY INSTITUTIONS ON THE EXAMPLE OF NON-CASH TRANSACTIONS IN POLAND AND CBDC IN THE WORLD</i>	117
Rukhsar khan, Syeda Nada Qadri <i>CAUCASIAN ECONOMIC DIPLOMACY: NAVIGATING GLOBAL CHALLENGES THROUGH HISTORICAL PERSPECTIVES</i>	118
Əbilov Rəşad Səffan oğlu, Əliyeva Pərvin Zakir qızı <i>DERIVATION PIPES AND THEIR CALCULATION IN SMALL HYDROELECTRIC PLANTS</i>	119
Rukhsar khan, Syeda Nada Qadri <i>FROM OIL DISCOVERY TO ENERGY HUB: TRACING THE HISTORICAL EVOLUTION OF GULF STATES' FUEL ECONOMIES</i>	128
Rukhsar khan, Syeda Nada Qadri <i>EXPLORING THE TRANSFORMATION OF TOURISM IN AZERBAIJAN OVER TIME AND ITS RESPONSE TO POST-COVID CHALLENGES</i>	129
Vugar M. Rahimov <i>MONEY GROWTH AND INFLATION: EVIDENCE FROM AZERBAIJAN</i>	130

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Müge Burcu ÖZDEMİR <i>THE INTERACTION OF SUSTAINABLE NATURAL RESOURCE MANAGEMENT AND FOREIGN TRADE</i>	131
Babirova Jeyran <i>ACTIONS TAKEN TO ENSURE FOOD SAFETY IN THE LIBERATED TERRITORIES</i>	140
Mirziyo Sodikov Odiljon oqli <i>THE PROSPECTS FOR THE GROWTH OF DIGITAL ADVERTISING IN TOURISM TO ATTRACT VISITORS TO UZBEKISTAN</i>	147
Majnunlu Umide Khosrov <i>ECOLOGICALLY CLEAN PRODUCTION AND SUSTAINABILITY INITIATIVES IN THE WINERY INDUSTRY</i>	155
Əliyeva Milana Babək qızı <i>İNSAN İNKİŞAFININ DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ ROLU</i>	160
Fuad Mürvət oğlu Mirzəyev <i>THE INFRASCOPE INDEX AS A TOOL FOR DETERMINING THE READINESS OF THE INTERNAL ENVIRONMENT OF THE STATE FOR THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP (PPP) PROJECTS: METHODOLOGY AND PRINCIPLES</i>	166
Aliyeva Ruhangiz Tofik, Aliyev Farid Zaur <i>DIGITAL TECHNOLOGIES AND PROBLEMS OF THEIR DEVELOPMENT IN THE REGIONS OF AZERBAIJAN</i>	171
Aliyeva Ruhangiz Tofik, Rahimova Leyla <i>MEASURES TAKEN AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF THE DIGITAL ECONOMY IN AZERBAIJAN</i>	177
Syeda Nada Qadri, Rukhsar khan <i>IMPACT OF GEOPOLITICAL INSTABILITY ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN IRAQ AND SYRIA: A COMPARATIVE ANALYSIS</i>	185
Aliqha GASIMOV, Elman IBISHOV, Farhad MIKAYILOV, Salman NAJAFOV <i>THE IMPACT OF TAX INCENTIVES AND INTEREST RATES ON PRODUCTIVITY</i>	194
Safar Amin oqli Razyiev, Gulzar Nizam qizi Azadaliyeva <i>THE ROLE OF INOVATIONSIN IMPROVING QUALITY IN EDUCATION</i>	201
Huang Jiayi <i>STUDY ON THE MECHANISM AND COUNTERMEASURES AGAINST DIGITAL TRADE TO PROMOTE CHINA'S POSITIONING IN THE GLOBAL INDUSTRIAL CHAIN</i>	210
Ümüdvar Q. Əliyev, Günay Ü. Quliyeva <i>İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN MILLİ İQTİSADİYYATA REİNTEQRASIYANIN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ</i>	216
Perihan Hazel Kaya <i>HISTORICAL DEVELOPMENT OF INNOVATION</i>	222
Asuman Koç Yurtkur, Imangulu Muradzade <i>GÜNEY KAFKASYA'DA DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN İNCELENMESİ: AZERBAIJAN'IN EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ ÜZERİNE BİR ANALİZ</i>	235

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Agamehdi Ceferov, Sabina Muradova	
<i>NURTURING TOMORROW'S LEADERS: SHAPING A GENERATION FOR REGIONAL INTEGRATION IN THE GLOBAL DIGITAL ERA</i>	244
Ramiz Rahmanov	
<i>STYLIZED FACTS ON AZERBAIJANI BUSINESS CYCLES</i>	249
Mehriban Suleyman Zeynalova	
<i>THE CONTRIBUTION OF INDUSTRIAL CLUSTERS TO THE ENHANCEMENT OF MANAGEMENT CAPABILITIES IN AZERBAIJAN'S LIGHT MANUFACTURING SECTOR</i>	256
Shahla R. Abbasova	
<i>EVALUATION OF THE FACTORS DETERMINING THE RESTRUCTURING OF LIGHT INDUSTRIAL ENTERPRISES IN AZERBAIJAN</i>	264
Aytac Qayıbova	
<i>INTEGRATION OF THE DIGITAL ECONOMY INTO THE CURRENT ECONOMY IN AZERBAIJAN</i>	265
Olena Budiakova, Polina Mamro	
<i>BIOECONOMY AND SMART ECONOMY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT</i>	272
Murat Eren, Bengü Tosun, Gizem Akbulut Yıldız	
<i>EXAMINING THE ROLE OF HEALTH EXPENDITURES ON GENDER INEQUALITY: AN EMPIRICAL ANALYSIS ON DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES</i>	273
Valiyev Vali Isa oglu	
<i>GLOBAL SERVICES MARKET: ISSUES AND TRENDS</i>	274
Ulker Asgerova	
<i>THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF A QUALITY-BASED DIFFERENTIAL WAGE SYSTEM IN EDUCATION</i>	282
Hacızadə Ülvü	
<i>AZƏRBAYCANDA BƏLƏDİYYƏLƏRİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN QARŞISINDA DURAN PROBLEMLƏR</i>	283
Yaqubzadə Yaqub	
<i>YERLƏRDƏ İDARƏETMƏNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ ELEKTRON HÖKUMƏTİN ROLU</i>	289
Gunay Rahimli	
<i>CONSTRUCTION OF A BALANCED PRICE MODEL BASED ON SAM FOR THE AZERBAIJAN ECONOMY</i>	295
Haydar YALÇIN, G. Nazan GÜNAY	
<i>INTELLECTUAL FOUNDATIONS OF REGIONAL ECONOMIC COOPERATION EFFORTS: A SCIENTOMETRIC APPROACH</i>	296
Bagir-zadeh Murad Manaf oglu, Imanov Rafail Arif oglu	
<i>ON NEW OPPORTUNITIES FOR STUDYING THE PHENOMENON OF "SOFT POWER" -INDICATORS AND EXPANSION OF THE RESEARCH AREA</i>	297
Ali Erhan Zalluhoğlu	
<i>ANALYSIS OF EMPLOYER BRAND PERCEPTION IN AZERBAIJAN</i>	299
Binyamin Abramov	
<i>ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА МИРОВУЮ ЭКОНОМИКУ</i>	300

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Тагиев Мурад Рамиз оглы, Ахундов Фарадж Таир оглы <i>ОБ ОДНОМ ПОДХОДЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РИСКОВ НА ФИНАНСОВЫХ РЫНКАХ</i>	303
Hüseynova Rəna Şikar qızı <i>IMPACT OF INTELLECTUAL CAPITAL ON REGIONAL DEVELOPMENT IN THE DIGITAL ECONOMY</i>	306
Fuad CABBAROV <i>THE IMPACT OF WORLD PRICES ON DOMESTIC INFLATION AND THE PURCHASING POWER OF THE POPULATION IN THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES</i>	309
Sayalı Cəlilova Sahəd <i>AZERBAIJAN: A GUIDE TO CREATIVE TOURISM EXPERIENCES AND AMAZING JOURNEYS</i>	311
Khatai Asgarov, Asad Asadov <i>AI'S TRANSFORMATIONAL IMPACT ON MARKETING</i>	317
Aynur Amiraslanova <i>WAYS OF IMPROVING THE MOTIVATION PROCESS WITH THE PURPOSE OF STRENGTHENING THE INNOVATIVE ACTIVITY OF STAFF</i>	326
Özcan KARAHAN <i>CHANGES IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT LEVEL OF BANDIRMA DISTRICT</i>	335
Özcan KARAHAN <i>ANALYSIS OF BALIKESİR PROVINCE IN TERMS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT LEVEL</i>	352
Elman IBISHOV, Farhad MIKAYILOV, Rafael RZAYEV, Rashad HUSEYNOV, Bahadır BAYSAL <i>A CONCEPTUAL VIEW OF THE CLUSTER APPROACH IN AZERBAIJAN TOURISM</i>	365
Mubarak Aydamirov <i>APPLICATION OF INTERNATIONAL PRACTICE IN DIGITALIZATION OF ACCOUNTING IN SALES ENTERPRISES</i>	380
Nargiz Hajiyeva <i>VIOLATION OF PROPERTY RIGHTS IN KARABAKH AND ADJACENT TERRITORIES DURING OCCUPATION: LEGAL DOCUMENTS REVIEW AND APPRAISAL</i>	385
Mustafayev Mahammad Elnur <i>ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE WELFARE OF EMPLOYEES IN THE ORGANIZATION</i>	389
Pashayeva Sabina Huseyn <i>APPLICATION WAYS OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN LIGHT INDUSTRY</i>	397
Rafail RZAYEV, Rashad HUSEYNOV, Farhad MIKAYILOV, Elman IBISHOV <i>SUSTAINABLE CONSUMPTION AS AN IMPORTANT FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT</i>	404
Khadija Zeynalli <i>USING BIG DATA TO IMPROVE CONSUMER ANALYTICS</i>	413

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Elnur ORUCOV	
<i>THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION: FROM A COVID-19 AND FUTURE PERSPECTIVE</i>	418
Elnura Mammadova Farman	
<i>WINE AND AZERBAIJANI CUISINE. ENOGASTRONOMY</i>	428
Ornela Ramašauskaitė	
<i>THE ROLE OF COLLABORATIVE NETWORKS IN COMBATTING DIGITAL DISINFORMATION</i>	432

**THE BENEFITS OF LITERARY HERITAGE TO THE ECONOMY: THE CASE OF
NOTTINGHAM**

Jamil Taghiyev^{1}, Vafa Osmanova²*

¹*UNEC, International Magistrate and Doctorate Center, Baku, Azerbaijan*

²*Western Caspian University, Department of Graduate Studies, Baku, Azerbaijan*

0009-0004-0859-2992

ABSTRACT

In our modern times, science is developing rapidly. This creates conditions for the creation of new scientific fields and the joint development of different sciences. The creative economy, emerging as a new branch of the economy, benefits from various fields of science. One of these fields is literature. Literature serves as a reflection of the economic situation of a nation, and that it drives economic progression. Since ancient till today Economic thought and Literary opinion have been intertwined and corresponded. There are some facts in the writings of the Vedic people of Indo Europe the ancient texts of the Judaic civilization, and the documents from Greek history.

The place of literature in the creative economy is increasing. literature does not only play a role in the development of the creative economy. It also has an exceptional place in the development of tourism. Today, as literary tourism develops, it encourages the creativity of the creative class by creating economic benefits. The literary heritage of the countries also maintains its attractiveness for literary tourism. The joint development of literature with economy contributes to the development of creative economy and tourism. Globalization has brought the world together as a single hub, leading to an influx of tourists to see different cultures. The influx of tourists also boosts the development of the area and increases the share of tourism in economic growth. Therefore, countries prepare policies to encourage more tourists to come, and work to protect their cultural heritage and make it useful for tourism. The richness of its literary heritage and its attraction to tourism add to Nottingham's importance. Especially, The University of Nottingham's collections of literary and cultural records are rich and important. Nottingham is the land of great writers such as Lord Byron, DH Lawrence and Alan Sillitoe. The interest of millions of tourists in Nottingham's literary heritage throughout the year also has a positive effect on the development of the area. Nottingham employs up to 20,000 people in over 2,400 creative business. Literary events and festivals are organized to maintain stability in the development of tourism. Nottingham is a member of UNESCO's Creative Cities Network on the theme of literature. The status of UNESCO City of Literature raises Nottingham's profile on the world stage. The article explores the economic benefits of Nottingham's literary heritage.

Keywords: literary tourism, creative economy, creative industries, Nottingham, literary heritage

**STATISTICAL ANALYSIS OF FIXED CAPITAL INVESTMENT IN THE REPUBLIC OF
AZERBAIJAN**

Aynura Hajiyeva

Azerbaijan State University of Economics (UNEC) Baku, Istiqlaliyyat str.6, AZ1001 Azerbaijan

Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-7725-037X>

Firuz Mirzayeva

Azerbaijan State University of Economics (UNEC) Baku, Istiqlaliyyat str.6, AZ1001 Azerbaijan

Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0001-8532-5207>

ABSTRACT

Fixed capital investments play an important role in the economic activity and growth of any state. Investments in fixed assets, being a driving force to increase the volume, efficiency and technical level of production, improve the economic situation of the country, financial, social and so on. increases the speed of development. Investment in the production of goods and services, construction of housing and socio-cultural facilities directly affects the living standards of the population. The purpose of the study is to assess the dynamics and structure of investments in fixed assets in the Republic of Azerbaijan in a market economy, as well as to determine the results of the use of investments and their impact on economic development. Comprehensive economic-statistical analysis of investments in fixed assets allows to determine its individual characteristics and assess the overall development trends. The method of the research is a dynamic analysis of statistical information on investments in fixed assets in the Republic of Azerbaijan, a correlation-regression analysis of the relationship between domestic and foreign investment in fixed assets and GDP. Keywords: investment, fixed capital, dynamics, correlation - regression, statistical analysis.

Keywords: capital investments, the growth of capital investment, investment activity, significant increase in GDP

1.INTRODUCTION

Investment activity plays an important role in the economy of any country and is considered the most important sign of good governance around the world. The adaptation of the structure of production to the changing market conditions, the implementation of a number of socio-economic tasks related to increasing the competitiveness of goods and services produced in the country and ensuring macroeconomic stability depends on the volume of investment, its condition and sustainability (Aouni et al., 2017). As a result, new types of modern products are being created, which benefit not only investment consumers, their business partners and investors themselves, but also the state through taxes levied on successful enterprises. (Voronina & Katyshev, 2018). The Azerbaijani state attaches great importance to expanding investment activities in the country. The main goals set for this purpose are to increase investment, expand investment opportunities, strengthen the export potential of entrepreneurs, find potential partners and implement joint cooperation projects. In order to increase the volume of investments, the Republic of Azerbaijan is represented by the United Nations, the European Union, the CIS, GUAM, the World Trade Organization, the Black Sea Economic Cooperation Organization, the International Monetary Fund, the World Bank, the European Bank for Reconstruction and Development, the Islamic Development Bank, the Asian Development Bank, the Black Sea Trade and Cooperation with the Development Bank, the International Finance Corporation and other international organizations and financial institutions is expanding year by year. Investment activity in the Republic of Azerbaijan is carried out in accordance with the Law "On Investment Activity" dated January 13, 1995.

The law provides for the intensive attraction of investments in the economy of the republic, its effective use for the social and economic development of the country, the protection of the rights of all investors,

etc. guarantees (https://track.unodc.org/uploads/documents/BRI-legal-resources/Azerbaijan/12_Law_on_investment_activity_2022.pdf, 2022)). In recent years, the protection of the rights and interests of investors in the Republic of Azerbaijan, the inviolability of their property, the free use of profits, etc. It has adopted a number of important laws, as well as signed agreements with a number of foreign countries on the elimination of double taxation and investment promotion. A special program was implemented jointly with the International Monetary Fund (IMF) and the World Customs Organization (WCO) to bring the activities of the customs authorities in the country in line with international practice, further simplify the process and ensure transparency. In order to develop a competitive environment in the domestic market and regulate the tariffs of natural monopolies, prices set by the state, the "Tariff Council of the Republic of Azerbaijan" was established. As a logical sequence of reforms implemented by the President of Azerbaijan, the establishment of the Azerbaijan Investment Holding has had a positive impact on the realization of domestic and foreign investment in the country in a healthy environment.

II. STATISTICAL ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF INVESTMENTS IN FIXED ASSETS WHEN ANALYZING THE INVESTMENT CLIMATE IN AZERBAIJAN

It is necessary to pay attention, first of all, to the dynamics of investments in fixed assets. Thus, the majority of all investments in the economy of the republic, ie 70.2% in 2010, 73.5% in 2011, 76.1% in 2012, 83.2% in 2013, 2014- 80.5% in 2015, 79.6% in 2015, 69.5% in 2016, 71.3% in 2017, 66.6% in 2018, 74.2% in 2019 %, In 2020, 76.6% were investments in fixed assets. The figures characterizing the volume and structure of investments in fixed assets in the Republic of Azerbaijan in 2010-2020 were as follows:

Table 1. Dynamics of the volume and structure of investments in fixed assets in the Republic of Azerbaijan in 2010-2020 (in thousands of manats)

	Total base capital investments volume	Including:		
		to construction and installation works	machinery, equipment, tools and inventory	to other things
2010	9905665,8	6569414,6	2579498,8	756752,4
2011	12799061,3	7834 848,1	2380228,8	2583984,4
2012	15407274,4	9407896,2	2348758,2	3650620,0
2013	17850815,7	11837485,4	2222662,9	3790667,4
2014	17618601,1	13287645,3	2064804,0	2266151,8
2015	15957028,2	11722891,9	1980581,2	2253555,1
2016	15772825,8	11531951,9	1866110,2	2 374763,7
2017	17430339,5	12447039,1	2161966,1	2821334,3
2018	17244862,9	11737621,4	2032307,3	3474934,2
2019	18539476,5	11974 844,6	2301325,6	4263306,3
2020	17226110,7	11021953,1	2893107,0	3311050,6

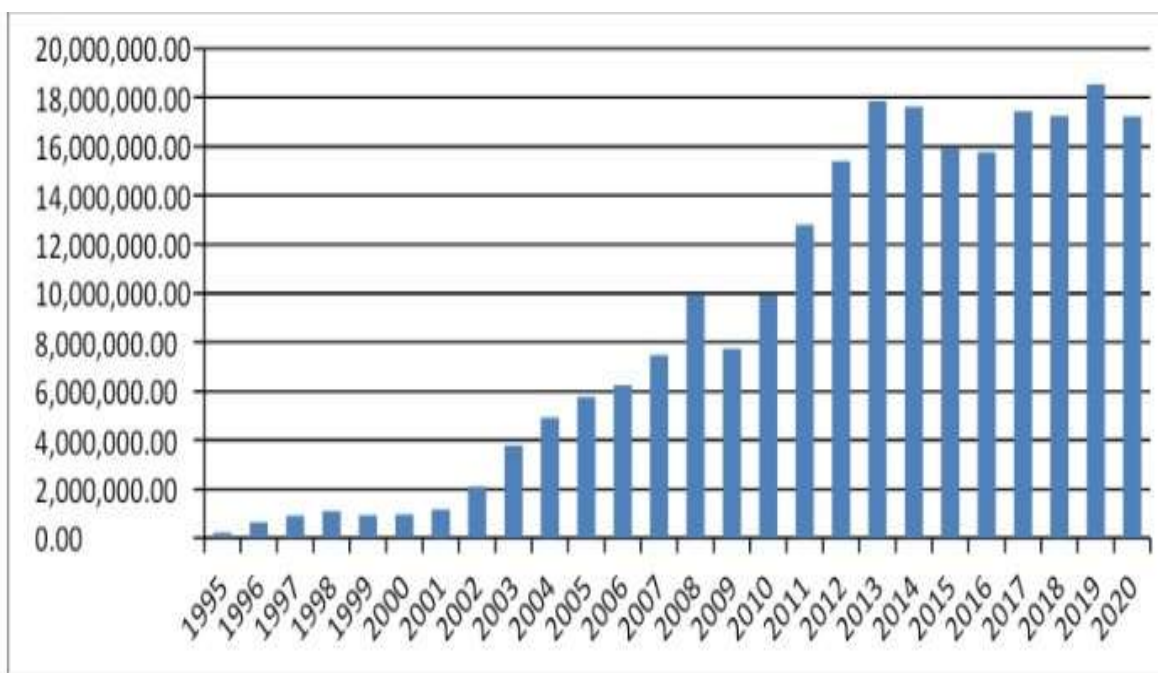
Source: <http://www.stat.gov.az>

As can be seen from the table, in 2010-2020, there was an overall increase in the volume of investments in fixed assets in the Republic of Azerbaijan. Thus, while the volume of investments in fixed assets decreased in 2015 and 2016 due to the devaluation and the unstable economic situation in the country as a result of the Covid-19 pandemic in 2020, it increased in all other years. The average absolute growth for this period was 782044.49 thousand manat. The growth of capital investment was influenced by many factors, including the general state of the country's economy. In the structure of investments in fixed assets in the Republic of Azerbaijan, the volume of investments in construction and installation

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

works prevailed. 66.3% of fixed capital investments in 2010, 61.2% in 2011, 61.1% in 2012, 66.3% in 2013, 75.4% in 2014, 2015 73.5% per year, 73.1% in 2016, 71.4% in 2017, 68.1% in 2018, 64.6% in 2019, 64.0% in 2020 construction -installation works, 26.1% in 2010, 18.6% in 2011, 15.2% in 2012, 12.5% in 2013, 11.7% in 2014, 2015 12.4% per year, 11.8% in 2016, 12.4% in 2017, 11.8% in 2018, 12.4% in 2019, 12.4% in 2020 machinery, equipment, tools and inventory, 7.6% in 2010, 20.2% in 2011, 23.7% in 2012, 21.2% in 2013, 12 in 2014, 9%, 14.1% in 2015, 15.1% in 2016, 16.2% in 2017, 20.1% in 2018, 23.0% in 2019, 2020- In 2009, 19.2% was spent on other activities.

Figure1. Dynamics of fixed capital investments in the Republic of Azerbaijan in 1995-2020 (actual prices, thousand manats)

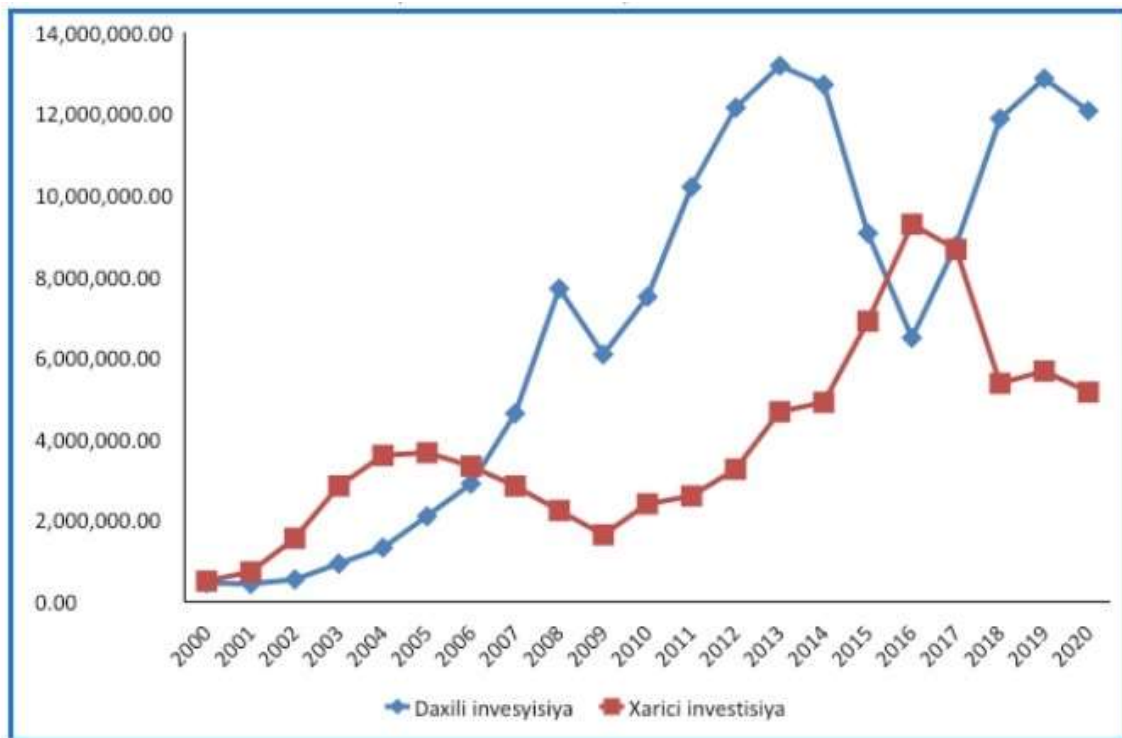

Source: <http://www.stat.gov.az>

The increase in investment in fixed assets began mainly after the collapse of the USSR, when there were opportunities to attract foreign investment. Increasing the production and export of competitive products by attracting foreign investment, modern equipment and technology to the country's economy, formed the basis of the economic development strategy defined by the Republic of Azerbaijan since the first years of independence, and measures to improve the investment climate gave. In this regard, in 1995-2006, more than half of the investments in fixed assets in the country were foreign investments. However, since 2007, more than half of the investments in fixed assets in the country are domestic investments, of which 60% were invested in infrastructure projects and 20% in the social sphere. Foreign investments accounted for 24.3% of investments in fixed assets in 2010, 43.2% in 2015 and 29.9% in 2020.

Figure 2. Dynamics of domestic and foreign investments in fixed assets in the Republic of Azerbaijan in 2000-2020 (in thousands of manats)

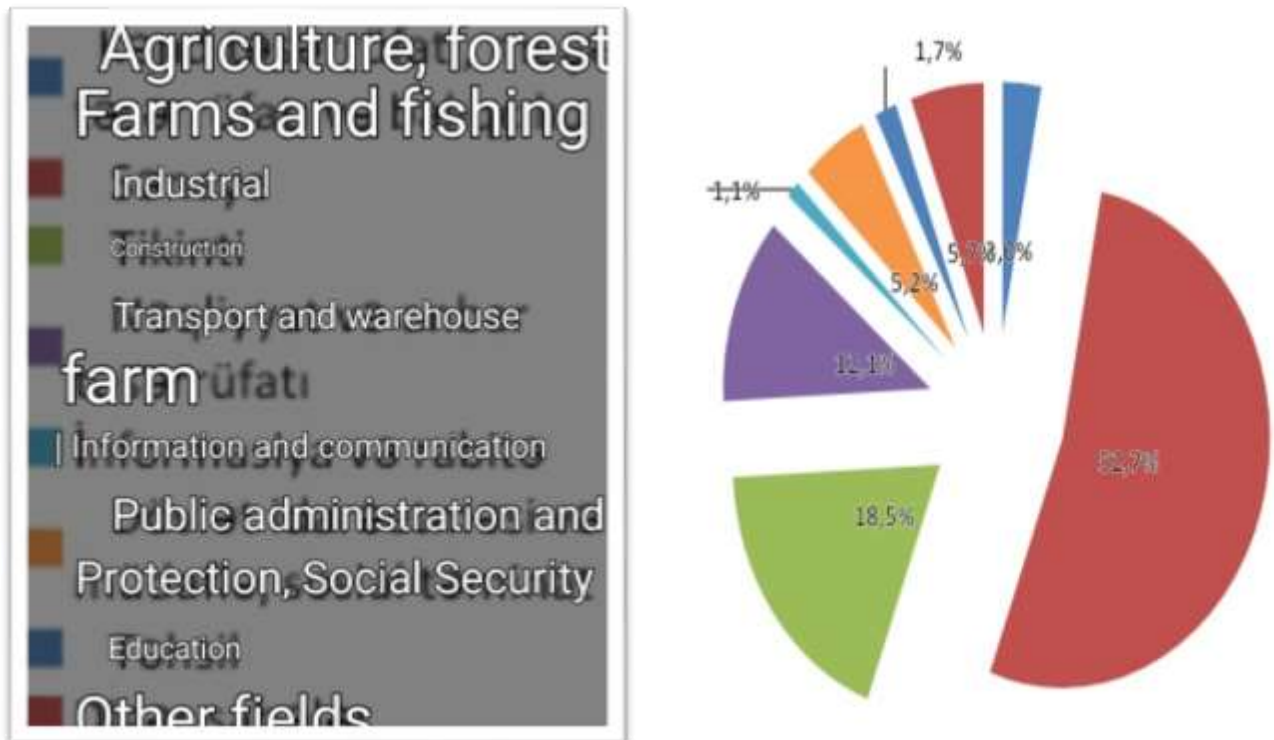
Source: <http://www.stat.gov.az>

As can be seen from the figure, there was a steady increase in domestic investment in fixed assets in 2000-2013 (excluding 2009), a sharp decline in 2014-2016, and an increase in 2017-2019, but due to the pandemic in 2020 Decrease was observed again. The volume of foreign investment increased in 2000-2005, decreased in 2006-2009, increased in 2010-2019, and decreased again in 2020 due to the pandemic. It should be noted that in 2020, the volume of global foreign direct investment fell sharply due to the COVID-19 pandemic. According to the report of the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) "World Investment Report - 2021" in 2020 The reasons for the decline in global foreign direct investment are the weakening of economic activity around the world due to restrictions and uncertainty in terms of the future. In 2019, \$ 1,504 million was invested in the country, while in 2020 this figure was \$ 507 million (a decrease of 66.3%) (World Investment Report , 2021)

The share of own funds of enterprises and organizations in the total amount of 17226110.7 thousand manat investments in fixed assets in 2020 is 56.4%, the share of budget funds is 27.4%, the share of personal funds of the population is 5.8%, the share of bank loans 6.2%, the share of extra-budgetary funds was 1.5%, the share of other funds was 2.7%. While bank loans account for only 6.2% of borrowed funds, this figure is much higher in developed countries. The low share of bank loans is due to high interest rates of banks, which is a factor limiting investment activity in the country as a whole. Most of all fixed capital investments in the country, for example, 53.3% in 2015, 63.1% in 2016, 60.9% in 2017, 49.3% in 2018 49.9% in 2019 and 52.7% in 2020 were directed to industry. 83.2% of foreign investments in 2015, 79.2% in 2016, 80.7% in 2017, 74.4% in 2018, and in 2019 77.8%, 74.6% in 2020, and 30.5% of domestic investments in 2015, 40.0% in 2016, and 41.3% in 2017. 37.9% were involved in industry in 2018, 37.7% in 2019, and 43.2% in 2020.

Figure 3. Structure of fixed capital investments in 2020 by sectors of the economy

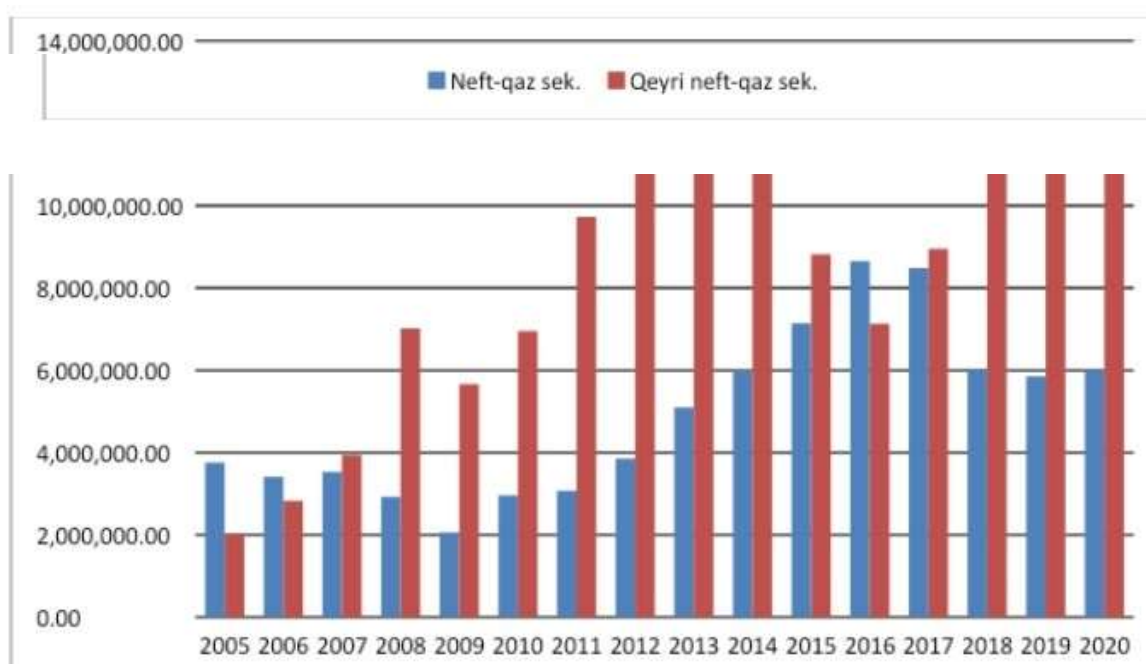

Source: <http://www.stat.gov.az>

As can be seen from Figure 3, in 2020, 83.3% of all fixed capital investments in the country were directed to industry, construction and transport and warehousing. This is due to the fact that these sectors of the economy are more promising in terms of investment. In 2020, 57.6% of investments in fixed assets in industry were domestic and 42.4% foreign investment. 44.6% of fixed capital investments in 2015, 54.3% in 2016, 48.2% in 2017, 32.9% in 2018, and in 2019 30.4% was invested in the production of crude oil and natural gas in 2020, 32.0%. The volume of investments in fixed assets in the oil and gas sector in the Republic of Azerbaijan in 1995-2006 in connection with the implementation of the "Contract of the Century" and major oil and gas projects (construction of the South Caucasus gas pipeline and Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline) - was higher than the volume of investments in the oil and gas sector. However, since 2007 (excluding 2016), the majority of fixed capital investments have been in the non-oil and gas sector. 65.1% and 34.9% of investments in fixed assets in 2005, 29.9% and 70.1% in 2010, 44.7% and 55.3% in 2015, and in 2020 34.8% and 65.2% were directed to the oil and gas sector and the non-oil and gas sector, respectively. While the volume of investments in the oil and gas sector increased by 2.3% in 2020 compared to 2019, the volume of investments in the non-oil and gas sector decreased by 11.4%

The growth of investments in the non-oil sector was formed mainly due to the general trend of economic development of the republic, and investments in joint ventures and enterprises with foreign capital operating in the non-oil and gas sector were mainly in the service sector. The total volume of foreign investments in the economy of the republic through joint ventures and enterprises with foreign capital is dominated by investments from countries and international organizations such as the United Kingdom, the United States, Japan, Turkey and Switzerland. In 2020, the investments of these five countries and international organizations accounted for 79.5% of all foreign investments. At present, the promising areas of foreign investment in the country's economy are tourism, agriculture and export-oriented industries (Bailey, W. J., Samuels J. A. , 2018).

Figure 4. Dynamics of fixed capital investments in the oil and gas sector and non-oil and gas sector in the Republic of Azerbaijan in 2005-2020 (in thousands of manats)

Source: <http://www.stat.gov.az>

It should be noted that the volume and structure of investments in the oil and gas sector of the Republic of Azerbaijan, the distribution of shares among investors and the return on investment are carried out on the basis of relevant international oil and gas agreements and recommendations of the International Monetary Fund. According to these agreements, the shareholders of the relevant consortiums recoup their investments in the economy of the republic in the form of extracted and exported crude oil. This leads to a decrease in the country's foreign liabilities related to in the financial account of the balance of payments (Voronina & Katyshev, 2018).

III. CORRELATION-REGRESSION ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN FIXED CAPITAL INVESTMENT AND GDP

It is known that the most important macroeconomic indicator that characterizes the development of each country's economy is GDP, and its volume is influenced by a number of factors, one of which is investment. increase leads to an increase in investment.

It is known that the most important macroeconomic indicator that characterizes the development of each country's economy is GDP, and its volume is influenced by a number of factors, one of which is investment. increase leads to an increase in investment The classical Keynesian theory confirms the existence of the multiplier effect of investment. That is, a certain increase in investment leads to a significant increase in GDP. This is explained by the fact that these investments play the role of a kind of stimulus that increases the demand for investment goods, the result of which is an increase in production and consumption of the relevant firms that produce these products (Ptterson N.K., Montanjees M., Motala J. Cardillo C. , 2004). They, in turn, create demand for products in related fields, and so on. The dynamics of domestic and foreign investment in fixed assets with the gross domestic product of the Republic of Azerbaijan for 2000-2020 was as follows:

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Table 2. Dynamics of GDP and domestic and foreign investment in fixed assets in the Republic of Azerbaijan in 2000-2020 (million manat)

Years	Gross domestic product	Domestic investment	Foreign investment
2000	4718,1	460,3	507,5
2001	5315,6	437,7	733,1
2002	6062,5	546	1560,9
2003	7146,5	938,3	2848
2004	8530,2	1324	3598,8
2005	12522,5	2104,9	3666
2006	18746,2	2901,4	3333,1
2007	28360,5	4626,7	2844,5
2008	40137,2	7702,2	2242
2009	35601,5	6079,9	1645
2010	42465	7499,2	2406,5
2011	52082	10199	2600,1
2012	54743,7	12148,4	3258,9
2013	58182	13178,9	4671,9
2014	59014,1	12715	4903,6
2015	54380	9058,5	6898,5
2016	60425,2	6490,3	9282,5
2017	70337,8	8765,3	8665,1
2018	80092	11874,9	5370
2019	81896,2	12867,1	5672,4
2020	72432,2	12070,8	5155,3

Source: <http://www.stat.gov.az>

As can be seen from the table, there is a link between domestic and foreign investment in fixed assets and GDP, and this is confirmed by the results of the correlation analysis calculated using the Excel software package:

Table 3. Model Summary

Multiple R	0,969198073
R Square	0,939344905
Adjusted R Square	0,93260545
Standard Error	6879,027571
Observations	21

As can be seen from the table, the value of the multivariate correlation coefficient, which characterizes the combined effect of changes in domestic and foreign investment in fixed assets on GDP, is equal to 0.9692. Given that the values of this coefficient range from -1 to 1, it can be said that the factors have a strong influence on the result. The fact that the coefficient of determination (R square) is equal to 0.939 is explained by the fact that 93.9% of the change in GDP depends on domestic and foreign investment in fixed assets, 6.1% on other factors.

Table 4. Correlation matrix

	Y	X ₁	X ₂
Y	1	0.9323	0.6962
X ₁	0.9323	1	0.501
X ₂	0.6962	0.501	1

The analysis of the correlation matrix shows that the density of the relationship between domestic investment and GDP was 0.9323, and the density of the relationship between foreign investment and GDP was 0.6962. This suggests that there is a very close link between domestic investment and GDP, and a significant link between foreign investment and GDP (according to the Cheddock scale).

Table 5. ANOVA

	df	SS	MS	F	Significance F
Regression	2	1,32E+10	6,6E+09	139,3799	1,11123E-11
Residual	18	8,52E+08	47321020		
Total	20	1,4E+10			

Modeling the dependence of GDP on investment in statistical research of fixed capital investments is an extremely important scientific and practical issue. Modern scientific literature uses several different models of regression dependence to study the relationship between investment and GDP (Aouni B, McGillis S, Abdulkarim M, 2017). In the framework of this study, a multivariate linear regression model was used to analyze the impact of changes in the volume of domestic and foreign investment in fixed assets in the Republic of Azerbaijan on GDP growth for 2000-2020 and the linear regression equation.

$$Y = -2857.3052 + 4.386x_1 + 3.4406x_2$$

was determined to be as.

Interpretation of regression coefficients, an increase of 1 manat in domestic investment shows an

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%
Intercept	-2857,46622	3158,53	-0,90468	0,37758	-9493,29421	3778,36
x ₁	4,38607289	0,37759	11,6158	8,51E-10	3,592778594	5,17936
x ₂	3,44050437	0,75437	4,56075	0,00024	1,855628252	5,02538

increase in GDP of 4,386 manat, an increase of 1 manat in foreign investment shows an increase in GDP of 3,4405 manat. Direct economic effects reflected in the financial statements of enterprises are primary effects. Uncertainties regarding the valuation of assets and liabilities may be classified as secondary effects. Tertiary impacts are related to the probability of "continuity of activity" in International Financial Reporting Standards and audit issues (Pulejo, Massimo, and Pablo Querubín, 2020)

IV. CONCLUSION

Thus, fixed capital investment is one of the key factors determining the sustainable economic growth of the Republic of Azerbaijan. Determining the volume, composition, differentiation between areas of economic activity and forms of ownership is a strategic basis for the development of the republic's

economy. In order to increase the volume of investments in the economy of the republic, reforms in this area should be expanded, especially in order to support private entrepreneurship, the business investment environment, as well as legislation on investment protection should be further improved (Zhihong & Zhiqiang, 2011). Experience shows that foreign investors pay special attention to the existence of a system for maintaining a favorable investment climate in the country. In this regard, it is important to create a framework that expands the opportunities for investment in fixed assets in the country. Another issue related to the continuity of operations is related to cash flows. In other words, the answer to the question of whether the amount of money received can last for 12 months is one of the most important points (Acikgoz, O., & Gunay, A. , <https://doi.org/10.3906/sag-2004>). In this regard, the risk analysis of the probability of business continuity should be reflected in the notes.

The Covid-19 pandemic began to have a negative impact on the global economy in March 2020. At present, one of the priorities is to develop the economy free from the negative effects of the global pandemic. It is important to develop and approve new long-term logistics projects and improve the material well-being of the population (Amiram D. , 2012). Despite all the negative effects of the global trade wars between the US and China and the Brexit process in the EU, growth in 2019 was 2.8%. In general, the world economy has shrunk for the first time since the 2008 global financial crisis due to the Covid-19 outbreak, which will last for many years.

Global unemployment rose to 6.5 percent in 2020 from 5.4 percent before the pandemic. In 2021, the effects of the global revival were reduced, albeit partially, to 6.3 percent. However, the global unemployment rate is projected to approach pre-epidemic levels in 2022 at 5.7 percent.

In the third quarter of 2021, the IMF's Commodity Price Index increased by 56.9 percent compared to the same period last year due to the global economic recovery. The Energy Commodity Price Index, one of the main components of the index, increased by 114.8 percent in the third quarter of 2021 due to increases in crude oil, natural gas and coal prices. On the other hand, in the same period, the energy external Commodity Price Index increased by 26.4 percent. During the same period, the prices of the Food and Beverage Group, a subgroup of the Non-Energy Commodity Price Index, increased by 32.4 percent in the third quarter of 2021 compared to the same period last year. Various factors such as the revival of food demand, drought, lack of supply security and weakening production have contributed to this development ((<https://www.alomaliye.com/2022/01/08/dunya-ekonomisinde-son-gelismeler>. - Bülteni-2021-3) .- quarter-July-September /), 2021)

Of course, the sharp drop in oil prices has a serious impact on all macroeconomic indicators of oil-dependent countries. If 90 percent of Azerbaijan's foreign trade depends on oil, and 60 percent of budget revenues depend directly on oil, of course, all this has a negative impact on Azerbaijan. The funds in the Oil Fund are enough to solve the problems in the country, but it is clear that the recovery of the world economy and the resumption of demand for oil took some time. Even in the post-pandemic period, it takes 6 months at best and 2 years at worst for the world economy to resume. If there are rapid expenditures from the Oil Fund during this period, it may lead to the depletion or reduction of funds in the Oil Fund, which acts as an "airbag" for Azerbaijan.

LITERATURE

1. Acikgoz, O., & Gunay, A. (2020). The early impact of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish Journal of Medical Sciences*, <https://doi.org/10.3906/sag-2004>.
2. Amiram D. (2012). Financial information globalization and foreign investment decisions. *Journal of International Accounting Research* 11 (2), 57-81
3. Bailey, W. J., Samuels J. A. (2018). Analyzing two investments - An instructional case to introduce basic financial accounting concepts. *Issues in Accounting Education* (November): 47-56
4. Voronina V, Katyshev P Voronina V, Katyshev P *Herald of CEMI* (2018) 1(4) Investments in fixed assets in the Russian economy: analysis and evaluation of factors affecting investment activity. Voronina V, Katyshev P *Herald of CEMI* 1(4)
5. Aouni B, McGillis S, Abdulkarim M (2017). Goal programming model for management accounting and auditing: a new typology *Annals of Operations Research* 251(1-2) 41-54

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

6. Ptterson N.K., Montanjees M., Motala J. Cardillo C. (2004). Foreign direct investment: trends, data availability, concepts, and recording practices, Washington, D.C.: International Monetary Fund, p.43
7. Pulejo, Massimo, and Pablo Querubín (2020). "Electoral Concerns Reduce Restrictive Measures During the COVID-19 Pandemic.doi: 10.3386 / w27498
8. Zhihong X, Zhiqiang H (2011). **Fixed assets investment analysis** *International Conference on E-Business and E-Government, ICEE2011 - Proceedings*
9. World Investment Report 2021, Investment and New Industrial Policies, United Nations, New York and Geneva, Printed at United Nations, Geneva, 280
10. [http: www.stat.gov.az](http://www.stat.gov.az)
11. [https://www.alomaliye.com/2022/01/08/dunya-ekonomisinde-son-gelismeler.bülteni-2021-3\).rüb-july-september\)](https://www.alomaliye.com/2022/01/08/dunya-ekonomisinde-son-gelismeler.bülteni-2021-3).rüb-july-september)
12. <https://track.unodc.org/uploads/documents/BRI-legal-resources/Azerbaijan/12 - Law on investment activity 2022.pdf>

SHARIA LEASING IN INDONESIA

Aulia Maudy

Faculty of Economics and Islamic Business, K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University

Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0009-0007-4571-9325

Hermina Pristilia

Faculty of Economics and Islamic Business, K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University

Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0000-0002-0121-9456

Lilis Nurrohmah

Faculty of Economics and Islamic Business, K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University

Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0000-0002-9693-2624

Qonita Febriyani

Faculty of Economics and Islamic Business, K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University

Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0000-0002-4697-0307

Muhammad Taufiq Abadi

Faculty of Economics and Islamic Business, K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University

Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0000-0001-9705-7756

ABSTRACT

This research aims to determine the meaning of Sharia Leasing, the history of Sharia Leasing, the function and objectives of Sharia Leasing, the business activities of legal entities, and the profile of one of the relevant institutions. This research uses a descriptive qualitative method with a literature study research type. This research uses secondary data sources obtained from reliable and relevant literature. The results of this research, Leasing is a form of financing activity for capital goods or tools in the form of option rights or without option rights which are used for customers within a predetermined period of time, where payments are made in installments or installments. Leasing companies in Indonesia began operating in 1973 with the issuance of a joint decree between the Minister of Finance, Minister of Industry and Minister of Trade of the Republic of Indonesia in 1974. The function of sharia leasing is to provide medium-term product financing in the form of goods where the goods must be repaid in installments. Sharia leasing functions as an alternative financing that has several advantages compared to other financing. Business activities that can be carried out by legal entities in the context of sharia leasing are providing sharia leasing financing, managing leasing assets, providing consultancy services and sharia leasing planning. One of the institutions related to leasing, namely PT Adira Dinamika Multi Finance Tbk (Adira Finance), was founded in 1990 and was originally developed as a car financing company, which then since 1997 expanded into motorbike financing.

Keywords: Islamic economy, Financial institutions, Islamic banking

I. INTRODUCTION

The growth of the Islamic economy in Indonesia began with the growth of financial institutions, namely bank financial institutions and non-bank financial institutions. Bank financial institutions are institutions that distribute or provide loans, collect funds from the public, and provide other financial services. Meanwhile, non-bank financial institutions are financial institutions that carry out the process of collecting funds by issuing securities.

Based on operations, financial institutions are divided into two, namely based on conventional principles and sharia principles. This principle then becomes the difference between conventional financial institutions and sharia financial institutions. Technically, the two financial institutions are relatively the same. In Islamic economics, Islamic banking is the most well-known financial institution. Even though Islamic economics discusses more than that, such as cooperatives, insurance, capital markets, pawnshops, zakat institutions, financing and so on.

In non-bank financial institutions, one of them is financing. Finance companies are companies engaged in financing activities other than banking and non-bank financial institutions, which carry out financing activities in the form of providing funds or capital goods without withdrawing funds directly from the public. One of the non-bank financial institutions whose services the public can use is leasing or leasing financing. Leasing financing has experienced quite rapid development. The activities of finance companies are to meet people's needs, especially for electronic goods and motorized vehicles, such as cars and motorbikes.

II. RESEARCH METHODS

This research uses a descriptive qualitative method with a literature study research type. This research uses secondary data sources obtained from reliable and relevant literature. Researchers have found data related to Islamic sharia leasing in Indonesia. The secondary data collection process was carried out via the internet to find data sources more effectively. The types of secondary data collected by researchers are; published papers in the form of books, reputable scientific articles, journal reviews, and reports from official organizations.

III. RESULTS AND DISCUSSION

A. Definition of Sharia Leasing

Leasing comes from the word lease which means renting. Leasing is a form of financing activity for capital goods or tools in the form of option rights or without option rights which are utilized for customers within a predetermined period of time, where payments are made in installments. Leasing companies are companies, namely companies that provide financing for necessary capital goods (Syafri, 2020). Apart from operating using conventional systems, leasing companies can also use sharia principles. Sharia leasing is a type of financing that is carried out through leasing activities while still being guided by sharia principles. These sharia principles include freedom from maysir, gharar and usury; free from price manipulation; every transaction is carried out with the agreement of both parties: every transaction is carried out for the mutual benefit.

The parties involved in the process of providing rental facilities are (Mudzakir & Graha, 2015) :

1. Lessor, is a rental company that provides financing to customers to obtain capital facilities.
2. Lessee, is a customer who submits a rental application to a leasing company to obtain the desired capital facilities.
3. Supplier, namely the trader who provides the facilities that will be rented according to the agreement made between the company and the customer and in this case the supplier can also act as a rental company.
4. Insurance, is a company that will bear the risk of the agreement between the company and the customer. So that customers can be charged insurance fees and if something happens, the company will bear the risk according to the agreement for the goods being rented.
5. Banks play a role in providing funds to lessors and suppliers in obtaining bank credit.

Sharia-based leasing companies usually have two leasing financing systems, namely operating lease (without option rights) and finance lease (with option rights). Finance lease is a leasing activity where the lessee at the end of the contract period has the option right to purchase the leased object based on the agreed residual value. On the other hand, an operating lease does not have an option right to purchase the leased object. Sharia leasing uses a system that prioritizes contracts (Mudharabah). This means that the profit margin obtained in the first transaction will be paid by the leasing applicant (musta'jir).

The sharia leasing mechanism includes several things, namely:

1. Banks can sell rented items. If the installments have been successfully completed, the sharia bank can sell the rented goods to the musta'jir (related customers). So, you could say that sharia banking is the same as buying goods in cash which will then be paid in installments by the musta'jir.
2. There is a transfer of benefits. In a sharia motorbike leasing mechanism, for example, a sharia bank will buy a motorbike which must be paid in installments by the customer until it is paid off. Thus, there has been a transfer of benefits in the process, namely the customer receives the motorbike and the bank has been successfully repaid.
3. The payment process is carried out in installments. Musta'jir can carry out all payment processes in installments until it is paid in full. The amount of this installment must of course be based on mutual agreement between both parties.
4. Interest free. Because sharia leasing is sharia-based capital financing, it is unlawful to introduce interest rates in the transaction process. This is because interest rates are considered a usury practice which is prohibited in Islam.
5. There is an agreement regarding the rental price. One of the most important sharia motorbike or car leasing mechanisms is to agree on the rental price. This means that each party must have one voice so that no one feels disadvantaged in this process.

B. History of Sharia Leasing

Leasing transactions are believed to have existed since 2000 BC by the Sumerians. During its development, in 1284, England regulated the leasing business in a law and in the 1800s there began to be an increase in the types of goods that could be used as leasing objects (Sumadi, 2018). Then in the 1700s, America also carried out leasing activities in the form of horses and carriages. Meanwhile in Indonesia, leasing companies began to operate in 1973 with government intervention by issuing a joint decree with the Minister of Finance, Minister of Industry and Minister of Trade of the Republic of Indonesia in 1974 (Meidawati, 1994). In the 1780s, leasing companies grew in number and the level of transactions also increased from year to year. During its development, leasing was known as a way or method to obtain capital for companies that did not have capital.

Sharia leasing has been known since 2007, but at that time it had not yet been well socialized. The development of sharia leasing is increasing, as people are becoming more familiar with and borrowing funds through sharia leasing companies. Sharia leasing was developed to provide convenience with many choices and solutions for transactions using sharia principles for Muslim communities.

C. Functions and Objectives of Sharia Leasing

Basically, the function of sharia leasing is the same as the function of banks, namely providing medium-term product financing (Gurning et al., 2022). The difference is, if the bank gives loans in the form of money, whereas leasing gives loans in the form of goods where the goods must be repaid in installments. However, in sharia leasing there are several differences that reflect sharia principles, such as the prohibition of riba (interest), excessive speculation, and unclear transactions.

For example, when buying a motorbike, without a leasing party you have to buy it in cash and of course it will be burdensome. Moreover, if you are just an ordinary factory or office employee, it will take a long time to buy it. That's why leasing is here to provide the opportunity to own a motorbike without having to pay 100% cash. Generally, you only put down a down payment for the initial deal. The amount of the down payment can vary and the remaining shortfall can be paid in installments over a mutually agreed period of time.

Sharia leasing functions as an alternative financing which has several advantages compared to other financing, including (Kusmiati & Munawar, 2019) :

1. Save capital

Using the leasing financing system, we can get funds to purchase capital goods up to 100% of the price of the goods. So the lessee can save existing capital to start production, the lessee does not have to provide cash to start production and does not need to provide large amounts of cash to buy machines and so on.

2. Flexible

Flexibility is the main characteristic of the advantages of leasing compared to bank credit. Flexibility consists of various aspects, namely the contract structure, the amount of rental payments, payment terms.

3. Source of funds

Leasing is one source of company funds. The mechanism for obtaining funds is through sale and lessee back or those already owned by the lessee. Meanwhile, existing credit facilities remain undisturbed and ready to be used at any time.

4. Reduce the risk of inflation

Knowing that money that will be paid for the long term will experience a decline in value compared to the current value of money. So to create profits from inflation, rental payments are fixed in the medium or long term. So the real value of rent will fall if inflation occurs in the economy.

5. Medium and long term credit facilities

It is difficult to obtain medium and long term loan funds. So to overcome this, leasing is an alternative that can meet this need. Through sales and lessee back, the lessee will get the necessary funds. Such as medium or long term.

6. Simple documentation

Usually leasing uses standard documentation, because it is easier for the lessee to carry out the next leasing transaction by following the existing documentation.

Apart from that, there are also several benefits from sharia leasing, including (Faiza, n.d.):

1. From lesse's point of view

- a. Leasing is used as a source of Company funds.
- b. Leasing is more flexible in terms of use and technological developments
- c. The influence of inflation is less, meaning that leasing minimizes the risk of the lessee from the influence of inflation

2. From the lessor's point of view in the conventional field

- a) Has a high interest rate compared to bank financial institutions.
- b) The lessor has the legal right to sell the lessee's goods
- c) The lessor has a superior position compared to the creditor if his business is disrupted or does not work.

3. From a sharia point of view

- a. The leasing transaction no longer uses interest
- b. Using a profit sharing agreement

The aim of leasing is generally to make it easier for people to own capital goods, even though these goods have a high price value. Apart from that, leasing companies that run a business certainly benefit from credit interest. So, if the normal price of the motorbike you want is IDR 17 million, you may have

to pay the motorbike a higher price than the normal price to the leasing company because it includes credit interest.

D. Legal Entity Business Activities / Law Related Regulations Sharia Leasing

A legal entity is an entity that has a separate legal status from its owner. Legal entities can carry out various types of business activities, including sharia leasing activities. Leasing is a financing activity in the form of providing capital goods either on a lease with option rights (financial lease) or a lease without option rights (operating lease) for use by the lessee for a certain period of time based on payment in periodically. Leasing financing techniques are divided into two types of leasing transactions, namely Finance Lease and Operating Lease. In Indonesia, what is commonly done and applied to finance companies is financial leasing. This study discusses conventional leasing which in practice violates the provisions of Islamic sharia.

The law that regulates sharia leasing in Indonesia is Law Number 21 of 2008 concerning Sharia Banking. This law provides a legal basis for the implementation of sharia banking activities, including sharia leasing. Some business activities that can be carried out by legal entities in the context of sharia leasing include:

1. Providing sharia leasing financing: Legal entities can become sharia-compliant leasing financing providers to provide financing for the purchase of assets desired by the lessee. This legal entity will be the lessor who finances the purchase of the asset and receives rental payments from the lessee.
2. Leasing asset management: Legal entities can become leasing asset managers by maintaining and managing assets owned as a lessor. This includes maintaining assets, handling insurance claims, and managing risks associated with those assets.
3. Providing sharia rental consulting and planning services: Legal entities can provide consulting and planning services to prospective tenants who need sharia rental financing. This legal entity can assist prospective tenants in understanding the concept of sharia leasing, determining appropriate assets to purchase, and designing financing structures that comply with sharia principles.

It is important to note that in carrying out sharia leasing activities, legal entities must comply with sharia principles regulated by the National Sharia Council and the Sharia Financial Services Authority (OJK Syariah). These principles include the avoidance of usury, ecology, and practices considered unethical in Islam.

E. Profile of One of the Relevant Institutions Related to Sharia Leasing

PT Adira Dinamika Multi Finance Tbk (Adira Finance) was founded in 1990, originally developed as a car financing company, which then since 1997 expanded into motorbike financing. In 2004, Adira Finance listed its shares on the Jakarta Stock Exchange (now the Indonesian Stock Exchange) and was taken over by PT Bank Danamon Indonesia Tbk (Bank Danamon). Currently, Bank Danamon's share ownership in the Company is 92.07%. As a subsidiary of Bank Danamon, Adira Finance is part of the MUFG Group.

Adira Finance has become a leading company in the financing sector serving various brands and products. In 2015, Adira Finance began introducing sharia-based household equipment and electronic (durable) financing products and automotive financing (cars and motorbikes) through the Adira Finance Sharia Business Unit. In 2017 Adira Finance also presented the multipurpose financing e-commerce platform dicipilaja.com services, the vehicle buying and selling marketplace momobil.id, and followed by momotor.id in 2018. On February 20 2020, Adira Finance launched a new innovation in the digital sector, namely Adiraku application.

In accordance with Adira Finance's brand promise, "Faithful Friends Forever", the company continues to be present on the side of consumers by providing a variety of financial solutions according to their life cycle. Currently, Adira Finance has a debt rating of idAAA/Stable from Pefindo, and an international credit rating of "BBB" from Fitch Ratings and "Baa1" from Moodys. Adira Finance serves more than 2 million active consumers throughout Indonesia with total receivables managed of IDR 40.4 trillion (2021).

IV. CONCLUSIONS

Leasing is a form of financing activity for capital goods or equipment in the form of option rights or without option rights which is used for customers within a predetermined period of time, where payment is made in installments. Sharia leasing is a type of financing that is carried out through leasing activities while still being guided by sharia principles. Leasing companies in Indonesia began operating in 1973 with the issuance of a joint decree between the Minister of Finance, Minister of Industry and Minister of Trade of the Republic of Indonesia in 1974. The function of sharia leasing is to provide medium-term product financing in the form of goods where the goods must be paid in installments. Sharia leasing functions as an alternative financing that has several advantages compared to other financing. Business activities that can be carried out by legal entities in the context of sharia leasing are providing sharia leasing financing, managing leasing assets, providing consultancy services and sharia leasing planning. One of the relevant leasing institutions is PT Adira Dinamika Multi Finance Tbk (Adira Finance), founded in 1990, originally developed as a car financing company, which then since 1997 expanded into motorbike financing.

V. BIBLIOGRAPHY

- Achsien, I. H. (200)Faiza, N. A. (n.d.). Leasing Law in Sharia Economics and in Conventional Economics. 1–7.
- Gurning, F. A., Batubara, M., Silalahi, P. R., Ritonga, S., & Meianti, A. (2022). Risk Management Analysis of Leasing Users in Indonesia. *El-Mal: Journal of Islamic Economics & Business Studies*, 3(6), 988–995.
- Kusmiati, H., & Munawar, A. (2019). Procedure for Providing Leasing Facilities at Pt. Mega Finance Bogor Branch. *Researchgate.Net*, June. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.28920.08962>
- Meidawati, N. (1994). Development of leasing in Indonesia. *Economic Journal of Emerging Markets*, 49–57.
- Mudzakkir, M. F., & Graha, A. N. (2015). Sharia Review Regarding the Implementation of the Ijarah Al Muntahiyah Bi Al-Tamlik Agreement in Sharia Leasing Companies. *An-Nisbah: Journal of Sharia Economics*, 1, 69–84.
- Sumadi, S. (2018). Measuring Leasing Transactions in Review of Sharia Economic Law. *Scientific Journal of Islamic Economics*, 4(02), 126–135.
- Syafril. (2020). Banks & Other Financial Institutions. DATE.0). Faiza, N. A. (n.d.). Leasing Law in Sharia Economics and in Conventional Economics. 1–7.
- Gurning, F. A., Batubara, M., Silalahi, P. R., Ritonga, S., & Meianti, A. (2022). Risk Management Analysis of Leasing Users in Indonesia. *El-Mal: Journal of Islamic Economics & Business Studies*, 3(6), 988–995.
- Kusmiati, H., & Munawar, A. (2019). Procedure for Providing Leasing Facilities at Pt. Mega Finance Bogor Branch. *Researchgate.Net*, June. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.28920.08962>
- Meidawati, N. (1994). Development of leasing in Indonesia. *Economic Journal of Emerging Markets*, 49–57.
- Mudzakkir, M. F., & Graha, A. N. (2015). Sharia Review Regarding the Implementation of the Ijarah Al Muntahiyah Bi Al-Tamlik Agreement in Sharia Leasing Companies. *An-Nisbah: Journal of Sharia Economics*, 1, 69–84.
- Sumadi, S. (2018). Measuring Leasing Transactions in Review of Sharia Economic Law. *Scientific Journal of Islamic Economics*, 4(02), 126–135.
- Syafril. (2020). Banks & Other Financial Institutions. DATE. *Sharia Investment in the Capital Market: Conceptualizing and Practicing Sharia Portfolio Management*. Gramedia Pustaka Utama.
- Admin. (2023). *History of PT Danareksa (Persero)*. Danareksa.co.id.
- Anwar, A. S. (2016). *Sharia Mutual Funds in Indonesia: A Study of the Type of Akad and Protection*

for Investors.

Farid, M. (2014). *Mechanism and development of Islamic mutual funds. Jurnal Iqtishoduna*, 4(1), 61–72.

Hidayat, M. S., & Asiyah, B. N. (2023). *Finding Immortality in Finance: A Shafi'i Madhhab Approach to Islamic Mutual Funds ... Islamic Economics and Banking*, 1(2), 1–13.

Meilinda. (2010). *Mutual Funds as an Investment Alternative. Bina Ekonomi Scientific Magazine of the Faculty of Economics Unpar*, 1(1).

Muhammad. (2002). *Fiscal and Monetary Policy in Islamic Economics*. Salemba Empat.

Muhayati, I. (2020). *Prospects and Challenges of Sharia Mutual Fund Development in Indonesia. EKSUYDA*, 1(1). <https://doi.org/10.21093/at.v1i1.422>

NISP, R. O. (2021). *Investment Potofolio: Definition, Types, and How to Create*. In *OCBC NISP*. <https://www.ocbcnisp.com/id/article/2021/09/27/portofolio-investasi>

OJK. (1995). UNDANG-UNDANG REPUBLIK INDONESIA NOMOR 8 TAHUN 1995. In *ojk.go.id*. <https://www.ojk.go.id/id/kanal>

Paranita, C. (2015). *Analysis of Investment Performance in Equity Funds with Sharpe and Teynor Methods*. *Journal of Business Administration*, 27(1).

Pratomo, Priyo, E., & Nugraha, U. (2009). *Mutual Funds: Investment Planning Solutions in the Modern Era*. Gramedia Pustaka Utama.

Sepdiana, N. (2019). *ISLAMIC MUTUAL FUND PERFORMANCE IN THE INDONESIAN CAPITAL MARKET*. *Journal of Sharia Accounting (JAS)*, 3(1), 121.

Soemitra, A. (2009). *Banks and Islamic Financial Institutions*. Kencana Prenada Media Group.

Suciningtyas, I. H. (2009). *COMPARISON OF SYARIAH REKSADANA PERFORMANCE WITH CONVENTIONAL REKSADANA (Study of Danareksa Syariah Berimbang and Danareksa Anggrek at PT Danareksa Investment Management 2005-2007 Period)*. Sebelas Maret University Surakarta.

ISLAMIC CAPITAL MARKET

Syifa Destya Salsabila

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID: 0000-0001-7040-0390

Burhanuddin

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman Wahid
Pekalongan Indonesia*

ORCID: 0009-0000-4142-510X

Putri Amanda Ardita

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman Wahid
Pekalongan Indonesia*

ORCID: 0000-0002-1674-9249

Fifi Aprilia Yulianti

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID: 0000-0003-4601-7732

Muhammad Taufiq Abadi

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID: 0000-0001-9705-7756

Ria Anisatus Sholihah

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID: 0000-0003-4113-7284

ABSTRACT

This research aims to find out about the sharia capital market. This research method uses a literature study approach sourced from books according to the topic and focuses on research. The results of the literature review in this research conclude that the Islamic capital market is a capital market whose entire activity mechanism, especially regarding issuers, the types of securities traded and the trading mechanism is in accordance with sharia principles. The capital market or stock exchange has been around since the Dutch colonial era and to be precise in 1912 in Batavia. The capital market plays a role in carrying out two functions simultaneously, namely an economic function and a financial function. Legal entities in carrying out sharia capital market activities are regulated by Bapepam-Lk. The Profile of One of the Institutions Relevant to the Sharia Capital Market is Seed.

Keywords: capital market, sharia, securities

INTRODUCTION

The sharia capital market is a muamalah economic activity that buys and sells securities which are according to sharia investment, namely shares, bonds and sharia mutual funds. The sharia capital market was developed in order to accommodate the needs of Muslims in Indonesia who wish to invest in capital market products that comply with basic sharia principles. The use of sharia principles in the capital market is a form of muamalah worship activity and is expected to provide a solution for people who want to invest their money without containing elements of usury and injustice (Peristiwo, 2016) .

In reality, the majority of Indonesia's population is Muslim, but the development of sharia-based capital markets can be said to be very far behind, especially when compared to Malaysia which can be said to have become a sharia-based investment center in the world because it has implemented several sharia financial instruments for its capital market industry. . Another reality faced by the Indonesian sharia capital market to date is the minimal number of investors making investments, especially when compared to the number of investors in the banking sector.

On the other hand, it must be acknowledged that there are still several fundamental problems that are obstacles to the development of capital markets based on sharia principles in Indonesia. The obstacles in question include, apart from the still unequal understanding and/or knowledge of the Indonesian people regarding investment in the sharia-based capital market, it is also not yet supported by adequate regulations regarding sharia investment in the Indonesian capital market, as well as the assumption that investing in the capital market Sharia costs are relatively more expensive when compared to investments in other financial sectors (Sutedi, 2011) .

RESEARCH METHODS

The type of research used is library research or literature study where researchers rely on various literature to obtain research data and use a qualitative approach because the data produced is in the form of words or descriptions. Library research or literary research is research where the place of study is the library or literature. In this research, the research was carried out by utilizing studies that were similar or related (Purwanto, 2008) .

RESULTS AND DISCUSSION

A. Understanding the Sharia Capital Market

The term market is usually used as exchange, exchange and market . Meanwhile, for the term capital, the terms securities, securities and stock are often used . Capital markets according to Law no. 8 of 1995 concerning Capital Markets Article 1 Paragraph (12) are activities related to public offerings and securities trading, public companies related to the securities they issue, as well as institutions and professions related to securities. Meanwhile, what is meant by effects in Article 1 paragraph (5) are securities, namely debt acknowledgment letters, commercial securities, shares, bonds, proof of debt, participation units in collective investment contracts, futures contracts on securities, and any derivatives of securities (Soemitra, 2009) .

The capital market is also known as the stock exchange. Stock exchange according to Article 1 Paragraph (4) of Law no. 8 of 1995 concerning the capital market is the party that organizes and provides a system and/or means for bringing together offers to buy and sell securities from other parties with the aim of trading securities between them. Stock exchanges in Indonesia are known as the Jakarta Stock Exchange (BEJ), Surabaya Stock Exchange (BES) (Kasmir, 2008) . On October 30 2007 BES and BEJ were merged under the name Indonesia Stock Exchange (BEI). So, there is only one stock exchange operator in Indonesia, namely BEI. Meanwhile, for the sharia capital market , the listing is carried out on the Jakarta Islamic Index which was launched on July 3 2000.

According to several experts, what is meant by capital markets are:

1. Tjipto Darmadji, et al; is a market for various long-term financial instruments that can be bought and sold either in the form of debt or own capital (Darmadji & Fakhruddin, 2000) .
2. Dahlan Siamat, in the narrow sense is an organized place where securities are traded, called a stock exchange. A stock exchange or stock exchange is an organized system that brings together sellers

and buyers of securities, either directly or through their representatives. The functions of this stock exchange include maintaining market continuity and creating reasonable securities prices through supply and demand mechanisms. The definition of the capital market in a broad sense is a concrete or abstract market that brings together parties offering and requiring long-term funds, namely one year and above (Siamat, 2004) .

3. Y. Sri Susilo, et al; The capital market is a financial market for long-term funds and is a concrete market (Susilo et al., 2000) .

4. Kasmir, the capital market in the narrow sense is a place where sellers and buyers meet to carry out transactions. This means that buyers and sellers meet directly to carry out transactions in a certain location. The location or meeting place is called the market. However, in a broad sense, the market is a place for transactions between buyers and sellers, where buyers and sellers do not have to meet in one place or meet in person, but can be done through existing information facilities such as electronic means.

5. According to John Downes and Jordan Elliot Goodman, the capital market is a market where debt and equity capital funds are traded. This includes private placement of debt and equity resources as well as organized markets and exchanges (Downes & Goodman, 2001) .

Thus, the capital market in general is a place where sellers and buyers meet to carry out transactions in order to obtain capital. Sellers in the capital market are companies that need capital (issuers), so they try to sell securities on the capital market. Meanwhile, buyers (investors) are parties who want to buy capital in a company that they think is profitable.

Meanwhile, the sharia capital market can simply be interpreted as a capital market that applies sharia principles in economic transaction activities and is free from prohibited things such as: usury, gambling, speculation and so on. The Islamic capital market is fundamentally different from the conventional capital market. A number of sharia instruments have been introduced in the Indonesian capital market, such as in the form of shares and bonds with certain criteria that comply with sharia principles.

The sharia capital market is a capital market whose entire activity mechanism, especially regarding the issuer, the types of securities traded and the trading mechanism is in accordance with sharia principles. Meanwhile, what is meant by sharia securities are securities as intended in the laws and regulations in the capital market sector where the contract, company management, and method of issuance comply with sharia principles. What is meant by sharia principles are principles based on the Islamic teachings of sharia, the determination of which is carried out by the DSN-MUI through a fatwa.

In addition, the sharia capital market can also be interpreted as activities related to public offerings and securities trading, public companies related to the securities they issue, as well as institutions and professions related to securities that carry out their activities in accordance with Islamic sharia principles.

B. History of the Establishment of the Sharia Capital Market

Historically, capital markets existed long before Indonesia's independence. The capital market or stock exchange has been around since the Dutch colonial era and to be precise in 1912 in Batavia. At that time, the capital market was established by the Dutch East Indies government for the benefit of the colonial government or VOC. Briefly, the milestones in the development of the capital market in Indonesia can be seen as follows:

- 14 December 1912: The first stock exchange in Indonesia was established in Batavia by the Dutch East Indies Government.
- 1914-1918: The stock exchange in Batavia was closed during World War I.
- 1925-1942: The stock exchange in Jakarta reopened along with the stock exchanges in Semarang and Surabaya.
- Early 1989: Due to political issues (World War II) the stock exchanges in Semarang and Surabaya were closed.
- 1942-1952: The Stock Exchange in Jakarta was closed again during World War II.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- 1952: The stock exchange in Jakarta was reactivated with the 1952 Capital Market Emergency Law, which was issued by the Minister of Justice (Lukman Wiradinata) and the Minister of Finance (Prof. Dr. Sumitro Djojohadikusumo). Instruments traded: Republic of Indonesia Government Bonds (1950)
- 1956: Dutch company nationalization program. The stock exchange is increasingly inactive.
- 1956-1977: Trading on the vacuum stock exchange.
- 10 August 1977: The stock exchange was re-inaugurated by President Soeharto. JSE is run under Bapepam (Capital Market Implementing Agency). August 10 is celebrated as the Capital Market's anniversary. The reactivation of the capital market was also marked by PT Semen Cibinong going public as the first issuer.
- 1977-1987: Trading on the stock exchange was very sluggish. The number of issuers up to 1987 had only reached 24. People preferred banking instruments to capital market instruments.
- 1987: Marked by the presence of the December 1987 Package (PAK-DES 87) which made it easier for companies to carry out public offerings and for foreign investors to invest capital in Indonesia.
- 1988-1990: The deregulation package in banking and capital markets was launched. The JSE's doors are open to foreigners. Stock exchange activity appears to be increasing.
- June 2, 1988: The Indonesian Parallel Exchange (BPI) began operating and is managed by the Money and Securities Trading Association (PPUE), while the organization consists of brokers and dealers.
- December 1988: The government issued the December 1988 Package (PAKDES '88) which made it easier for companies to go public and several other policies that were positive for capital market growth.
- June 16, 1989. The Surabaya Stock Exchange (BES) began operating and is managed by a private limited company, namely PT Bursa Efek Surabaya.
- 13 July 1992: Privatization of JSE; Bapepam changed to the Capital Market Supervisory Agency. This date is celebrated as the JSE's anniversary.
- 22 May 1995: The trading automation system at the JSE was implemented using the JATS (Jakarta Automated Trading Systems) computer system.
- 10 November 1995: The government issued Law no. 8 of 1995 concerning Capital Markets. This law came into force in January 1996.
- 1995: The Indonesian Parallel Exchange merged with the Surabaya Stock Exchange.
- July 3 1997: Danareksa Syariah was born by PT Danareksa Investment Management.
- 2000: The scripless trading system began to be applied in the Indonesian capital market.
- 3 July 2000: The Indonesian Stock Exchange in collaboration with PT Danareksa Investment Management launched Jakarta Islamic Index which aims to guide investors who want to invest their funds in a sharia manner.
- 2002: JSE begins to apply a remote trading system .
- March 14, 2003; The sharia capital market was inaugurated by the Minister of Finance Boediono accompanied by the chairman of Bapepam Herwidayatmo, representatives from MUI, representatives from DSN on the board of directors, directors of securities companies, administrators of participating organizations, and professional associations in the capital market.
- 2007: Merger of BEJ and BES based on the EGMS agreement on 30 October 2007 which was then outlined in the Deed of Merger and changed its name to PT Bursa Efek Indonesia (BEI) which officially operated on 1 November 2007.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

From the data above it can be seen that the sharia capital market was officially launched on March 14 2003 along with the signing of the MOU between Bapepam-LK and the National Sharia Council of the Indonesian Uama Council (DSN-MUI). Even though it was launched in 2003, sharia capital market instruments were present in Indonesia in 1997. This was marked by the launch of Danareksa Syariah on July 3 1997 by PT Danareksa Investment Management. Furthermore, the Indonesian Stock Exchange in collaboration with PT Danareksa Investment Management launched the Jakarta Islamic Index on July 3 2000 which aims to guide investors who wish to invest their funds in a sharia manner. With the presence of this index, investors are provided with shares that can be used as a means of investing by applying sharia principles.

On April 18 2001, the National Sharia Council of the Indonesian Ulema Council (DSN-MUI) issued a fatwa directly related to the capital market for the first time, namely Fatwa Number 20/DSN-MUI/IV/2001 concerning Investment Implementation Guidelines for Sharia Mutual Funds. In further developments, sharia investment instruments in the capital market continue to increase with the presence of PT Indosat Tbk Sharia Bonds. in early September 2002. This instrument was the first sharia bond and the contract used was the mudharabah contract . Then in 2004, sharia bonds were issued with a rental agreement or known as sharia ijarah bonds . Furthermore, in 2006 a new instrument emerged, namely Index Mutual Funds where the index used as the underlying was the Jakarta Islamic Index (JII).

Globally, although the Islamic religion and sharia economic system began to spread in the Middle East and the majority of Muslims in the world live in Indonesia, equity funds and broad stock indices that follow sharia provisions were first launched in America. The first equity fund was the Amana Fund which was launched in June 1986 by the North American Islamic Trust. In February 1999, Dow Jones Indexes launched the Dow Jones Islamic Market Index (DJIMI) and until the end of 2002 Dow Jones continued to develop the DJIM series with DJIM-Japan, DJIM-Asia, DJIM-Americas, DJIM-Internet and most recently DJIM-Extra Liquid. However, it turns out that less than 5% of the companies covered in DJIM come from countries where the majority of the population is Muslim. Meanwhile, many Islamic private and mutual funds follow the DJ Islamic Market Index, including corporate and retail funds launched by financial institutions from the Middle East such as AlBaraka, SAMBA and Wafra. Even in November 1999, the Financial Times Stock Exchange (FTSE) International in London also launched the FTSE Global Islamic Index Series (FTSE-GIIS) and the International Finance Corporation Indexes, a unit of IFC World Bank, collaborated with ANZ Bank to launch benchmark for Islamic Leasing Fund (Soemitra, 2009) .

Sharia capital market instruments that have been published to date are as follows:

1. Sharia Shares

Shares are securities that represent capital investment in a company. Meanwhile, according to sharia principles, capital participation is carried out in companies that do not violate sharia principles, such as gambling, usury, producing prohibited goods such as beer, etc.

2. Sharia Bonds

In accordance with the National Sharia Council Fatwa Number 32/DSN-MUI/ IX/2002, "Sharia Bonds are long-term securities based on sharia principles issued by issuers to sharia bond holders which require the issuer to pay income to sharia bond holders in the form of profit sharing/ margin/ fee , as well as paying back the bond funds at maturity." In Indonesia there are two sharia bond schemes, namely mudharabah sharia bonds and ijarah. Mudharabah sharia bonds use a profit sharing agreement so that the income received by investors on the bonds is received after knowing the income. issuer. Meanwhile, sharia ijarah bonds use a rental agreement so that the coupon (fee) is fixed, and can be known or calculated from the moment the bond is issued.

3. Sharia Mutual Funds

Sharia mutual funds are mutual funds that allocate all funds or portfolios into sharia instruments, such as shares that are members of the Jakarta Islamic Index (JII), sharia bonds, and various other sharia financial instruments.

4. Other Sharia Effects

Apart from shares, sukuk and sharia mutual funds, there are other securities that have the potential to be issued based on sharia principles, including Sharia Asset-Backed Securities (EBA Syariah), Sharia Real Estate Investment Funds (DIRE Syariah), State Sharia Securities (SBSN) and and so on (Sutedi, 2011)

The development of the Sharia Capital Market reached a new milestone with the enactment of Law Number 19 of 2008 concerning State Sharia Securities (SBSN) on May 7 2008. This law is needed as a legal basis for the issuance of state sharia securities or state sukuk. On August 26 2008, for the first time, the Indonesian Government issued SBSN series IFR0001 and IFR0002.

C. Functions and Objectives of the Sharia Capital Market

The capital market plays a role in carrying out two functions simultaneously in the form of an economic function by realizing the meeting of two interests, namely those who have excess funds and those who need funds, and the financial function by providing the possibility and opportunity to obtain rewards for fund owners through investment. In the financial function, the capital market acts as a means for business funding or as a means for companies to obtain funds from the investing public (investors). Funds obtained from the capital market can be used for business development, expansion, additional working capital and so on. Meanwhile, in the second function, the capital market is a means for people to invest in financial instruments such as shares, bonds, mutual funds, etc. In this way, people can place their funds according to the profit and risk characteristics of each instrument.

Capital traded in the capital market is capital which, when measured in terms of time, is long-term capital. Therefore, it is very profitable for issuers considering that the development period is relatively long, both in terms of ownership and bonds. Specifically for capital, the ownership period is until the company is dissolved. However, share owners can also sell them to other parties, if they need funds or no longer want to be shareholders in the company concerned. Meanwhile, for capital in the form of bonds, the term is relatively limited, within a certain time and can also be transferred to another owner if it is no longer needed, as is the case with capital of an ownership nature (Soemitra, 2009) .

The capital market can also be a benchmark for a country's economic progress. The capital market enables accelerated economic growth by providing opportunities for companies to utilize funds directly from the public without having to wait for funds to be available from company operations. There are several benefits to the capital market, namely:

1. Providing a source of financing (long term) for the business world while enabling optimal allocation of funding sources.
2. Providing an investment vehicle for investors while enabling diversification efforts.
3. Provides a leading indicator for a country's economic trends.
4. Spread of company ownership to the middle strata of society.
5. The spread of ownership, openness and professionalism, creates a healthy business climate.
6. Create attractive jobs.
7. Provides the opportunity to have a company that is healthy and has prospects.
8. Investment alternatives that provide potential profits with risks that can be calculated through openness, liquidity and investment diversification.
9. Fostering a climate of openness for the business world, providing access to social control.

Meanwhile, according to MM. Metwally the existence of the sharia capital market generally functions:

1. Make it possible for people to participate in business activities by getting a share of the profits and risks.
2. Allows shareholders to sell their shares to gain liquidity.
3. Allows companies to raise outside capital to build and develop their production lines.

4. Separates the operation of business activities from the short-term fluctuations in share prices that are a common feature of conventional capital markets.

5. Allows investment in an economy determined by the performance of business activities as reflected in share prices.

From the several functions of the capital market above, we can see that the existence of the sharia capital market is very useful in increasing the economic activity of Muslims and in turn improving their welfare.

D. Business Activities of Legal Entities/Laws/Regulations Related to Sharia Capital Markets

The definition of the capital market in accordance with the Law is activities related to Public Offerings and Securities trading, Public Companies related to the Securities they issue, as well as institutions and professions related to Securities. According to the above definition, it can be concluded that activities in the capital market as regulated in UUPM do not conflict with sharia principles. Therefore, the sharia capital market is not a system that is independent from the capital market system as a whole. In general, sharia capital market business activities are no different from traditional capital markets, but sharia capital markets have several special characteristics. This means that the product and trading mechanism do not conflict with Islamic sharia principles. (Ali 2016)

Legal entities in carrying out sharia capital market activities are regulated by the Indonesian sharia capital market regulations as Bapepam-Lk which regulates:

1. Regulation Number II.K.1 concerning Criteria and Issuance of Sharia Securities List.
2. Regulation Number IX.A.13 concerning Sharia Securities Issuance.
3. Regulation Number IX.A.14 concerning Contracts used in Sharia Securities Issuance.

In accordance with applicable provisions, regulations regarding sharia capital market activities in Indonesia are regulated in Law Number 8 of 1995 concerning Capital Markets (UUPM). The DSN-MUI Fatwa is non-binding but in practice is often a reference or basis for regulations in Sharia Capital Market activities for Islamic communities. (Abdalloh 2019).

The following are several DSN-MUI Fatwas which are the basis for developing the sharia capital market:

1. DSN-MUI Fatwa No: 40/DSN-MUI/X/2003 concerning Capital Markets and General Guidelines for the Application of Sharia Principles in the Capital Market Sector.
2. DSN-MUI Fatwa No. 80/DSN-MUI/III/2011 concerning the Application of Sharia Principles in Equity Securities Trading Mechanisms in the Regular Market of the Stock Exchange.
3. DSN-MUI Fatwa No. 124/DSN-MUI/XI/2018 concerning the Application of Sharia Principles in the Implementation of Depository Services and Settlement of Securities Transactions and Management of Integrated Investment Infrastructure.
4. DSN-MUI Fatwa No. 138/DSN-MUI/V/2020 concerning the Application of Sharia Principles in Clearing Mechanisms and Guaranteeing the Settlement of Exchange Transactions for Equity Securities on the Stock Exchange.
5. DSN-MUI Fatwa No. 135/DSN-MUI/V/2020 concerning Shares.

Then there are also regulations relating to the Indonesian sharia capital market issued by the Government in the form of laws and supporting regulations, as well as by the OJK in the form of regulations and circulars. Specifically for OJK regulations, currently there are 11 regulations regarding the Islamic capital market as follows:

1. POJK Number 15/POJK.04/2015, POJK concerning the Application of Sharia Principles in the Capital Market.
2. POJK Number 17/POJK.04/2015, POJK concerning Issuance and Requirements for Sharia Securities in the Form of Shares by Sharia Issuers or Sharia Public Companies.
3. POJK Number 18/POJK.04/2015, POJK concerning Sukuk Issuance and Requirements.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

4. POJK Number 20/POJK.04/2015, POJK concerning Issuance and Requirements for Sharia Asset-Backed Securities,
 5. POJK Number 53/POJK.04/2015, POJK concerning contracts used in the issuance of Sharia Securities in the Capital Market.
 6. POJK Number 30/POJK.04/2016, POJK concerning Sharia Real Estate Investment Funds in the Form of Collective Investment Contracts.
 7. POJK Number 35/POJK.04/2017, POJK concerning Criteria and Issuance of Sharia Securities List.
 8. POJK Number 3/POJK.04/2018, POJK concerning Amendments to Financial Services Authority Regulation Number 18/POJK.04/2015 concerning Sukuk Issuance and Requirements.
 9. POJK Number 33/POJK.04/2019, POJK concerning Issuance and Requirements for Sharia Mutual Funds.
- E. Profile of an Institution Relevant to the Sharia Capital Market

Bibit is a mutual fund application that can help novice investors start investing, everyone can start investing optimally according to their risk level without needing experience. Bibit has Robo Advisor technology which can help novice investors to choose quality mutual funds that are suitable automatically according to the potential investor's income, risk tolerance and income. The Bibit application is easy to use because opening an account, purchasing mutual funds and disbursing funds can be done online through the application and the application design is simple and easy for users to understand. Investment funds stored in the application are the same as other investment funds, namely they are stored safely at Kuskotian Bank. Apart from that, Bibit has been registered and supervised by the OJK or Financial Services Authority.

Bibit is an application created by PT Bibit Grow Bersama, which is a start-up company in Indonesia and acts as a Mutual Fund Securities Selling Agent (APERD) which is registered and supervised by the OJK. All investments contain risks and have the potential for loss. PT Bibit Grow Bersama has a mission to increase financial literacy in all levels of society by optimally utilizing existing technology. By using the application, people can carry out transactions anywhere and can help people invest smartly, and everyone has the same opportunity to invest in the right way to achieve a bright future.

The Bibit application has obtained permission and is supervised by OJK or the Financial Services Authority with the company name PT Bibit Growing Together with STTD/SK Number KEP-14/PM.21/2017, STTD/SK date on 06 October 2017, Address: Standard Chatered Tower Floor 35 Jalan Prof. Dr. Stario No. 154 Jakarta Selan. Bibit also has an official website that makes it easier for people to find out various information about products, namely Bibit.id. Bibit is registered as an APERD (Mutual Fund Selling Agent) where the funds invested by the public are managed directly by an OJK-licensed Investment Manager and the invested assets will be stored at the Kostodian Bank.

Benefits of Seed Applications Vs Other Applications. The advantages that the Bibi Application has compared to other applications are as follows:

- a) Favor Retail Companies. So users don't need to pay expensive fees or use financial planner services. Bibit will guide and help new users in making investments.
- b) Easy Investment Selection Even for Beginner Investors. Bibit has dynamic technology that will automatically adjust user investments based on risk profiles.
- c) Has Selected and Quality Mutual Funds. Before buying and selling mutual funds, Bibit conducts an analysis of investment managers. If they have a good track record and reputation, they can sell their mutual funds and include them in the Top Mutual Funds list so that users can choose with confidence.
- d) Free Transaction Fees/Commissions. The Seed Company does not charge transaction fees when buying and selling. This is different from making transactions with conventional banks, because Bibit carries out transactions online and does not use a sales team for sales, so the prices obtained are cheaper for investors.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- e) Easy Payment. Transaction payments can be made via GoPay, Link and Virtual Account. This method can make it easier for users to make payments easily, simply and practically, does not require proof of transfer and does not require transfer fees if using an e-wallet.
- f) Good Quality Customer Support. Users can consult with Bibit at any time, and Bibit will be ready to help novice investors who need assistance when making transactions.
- g) Supported by Well-known Investors. Bibit is supported by a number of well-known investors such as East Ventures, Convergere Venture, 500 Startups which are also investors in companies such as Tokopedia, Traveloka, Ruangguru and Grab.
- h) Can start investing from IDR 10,000.
- i) Can withdraw investment funds at any time. So if the user needs emergency funds, the user can withdraw the investment without incurring penalties and is very flexible.
- j) Tax-free. One of the advantages of investing in mutual funds is that it is not a tax object so there is no need to pay fees from the profits from mutual funds (Ansori, 2015)

CONCLUSION

The sharia capital market is a capital market whose entire activity mechanism, especially regarding the issuer, the types of securities traded and the trading mechanism is in accordance with sharia principles. Historically, capital markets existed long before Indonesia's independence. The capital market or stock exchange has been around since the Dutch colonial era and to be precise in 1912 in Batavia. At that time, the capital market was established by the Dutch East Indies government for the benefit of the colonial government or VOC. The capital market plays a role in carrying out two functions simultaneously in the form of an economic function by realizing the meeting of two interests, namely those who have excess funds and those who need funds, and the financial function by providing the possibility and opportunity to obtain rewards for fund owners through investment. In the financial function, the capital market acts as a means for business funding or as a means for companies to obtain funds from the public. Legal entities in carrying out sharia capital market activities are regulated by the Indonesian sharia capital market regulations by Bapepam-Lk. One of the Institutions Relevant to the Sharia Capital Market is the national sharia council.

REFERENCES

- Ansori. (2015). Seed Application Profile. *Journal of Knowledge*, 49–58.
- Darmadji, T., & Fakhruddin, HM (2000). *Capital Markets in Indonesia*. Salemba Four.
- Downes, J., & Goodman, J. E. (2001). *Dictionary of Financial and Investment Terms*. PT Elex Media Komputindo.
- Cashmere. (2008). *Banks and Other Financial Institutions*. PT Raja Grafindo.
- Peristiwo, H. (2016). Analysis of Investor Interest in Serang City towards Sharia Investment in the Sharia Capital Market. *ISLAMICONOMICS: Journal of Islamic Economics*, 7 (1), 37–52. <https://doi.org/10.32678/ije.v7i1.7>
- Purwanto. (2008). *Quantitative Research Methodology for Psychology and Education*. Student Library.
- Siamat, D. (2004). *Financial Institution Management*. Publishing Institution, Faculty of Economics, University of Indonesia.
- Soemitra, A. (2009). *SHARIA BANK AND FINANCIAL INSTITUTIONS*. Kencana.
- Susilo, YS, Triandaru, S., & Budisantoso, T. (2000). *Banks and Other Financial Institutions*. Salemba Four.
- Sutedi, A. (2011). *SHARIA CAPITAL MARKETS*. Graphic Rays.

SHARIA LEASING IN INDONESIA

Suciati

*Faculty of Economics and Islamic Business, K.H Abdurrahman Wahid State Islamic University
Pekalongan, Indonesia*

ORCID ID: 0009-0009-7433-1148

FirdaYuliasari

*Faculty of Economics and Islamic Business, K.H Abdurrahman Wahid State Islamic University
Pekalongan, Indonesia*

ORCID : 0009-0007-1288-9782

Fadila Salsa Faradiva

*Faculty of Economics and Islamic Business, K.H Abdurrahman Wahid State Islamic University
Pekalongan, Indonesia*

ORCID : 0009-0004-8695-8793

Ade Gunawan

*Faculty of Economics and Islamic Business, K.H. Abdurrahman Wahid State Islamic University
Pekalongan, Indonesia*

ORCID: 0000-0001-8479-0641

ABSTRACT

Sharia leasing is a financing activity in the form of providing capital goods, either by leasing with option rights (finance lease) or leasing without option rights (operating lease), to be used by lessees for a certain period of time based on installment payments in accordance with sharia principles. The purpose of this research is to find out about sharia leasing in Indonesia. The method used in this research is a literature approach sourced from books and scientific journals in accordance with the topic and focus of the research. The results of this study indicate that leasing or what is commonly referred to as sharia leasing is a financing activity in the form of providing capital goods either on a leasing basis with the right to lease option (financial lease) or leasing without option rights (lessee) for a certain period of time based on periodic payments. Sharia leasing has the same function and purpose as conventional leasing, which is to provide convenience for the community in owning capital goods, even though these goods have a high price value. In addition, sharia leasing also aims to improve the community's economy and avoid usury. With a better understanding of sharia leasing, we can make smarter decisions when going to use sharia leasing that offers various benefits, such as easy access, competitive costs, and in accordance with sharia principles.

Keywords: Financial, Sharia Leasing, Economy

INTRODUCTION

Leasing is a contract or lease agreement between the lessor (owner of the goods) and the lessee (tenant). The object of leasing is capital goods, and the lessee has an option right at a price based on residual value. Leasing was first introduced in Indonesia in 1974 by the government through a Joint Decree of the Minister of Finance, Minister of Industry, and Minister of Trade. Since then, leasing has grown rapidly and become one of the alternative sources of financing for businesses, both small and large businesses.

Sharia leasing is a financing activity in the form of providing capital goods, either on a leasing basis with option rights (finance lease) or leasing without option rights (operating lease), to be used by lessees for a certain period of time based on installment payments in accordance with sharia principles. Sharia leasing has great potential to support Indonesia's economic growth. This is because sharia leasing can provide convenience for business actors to obtain the capital goods needed, so as to increase productivity and competitiveness.

RESEARCH METHODS

The method used in this research is to use a literature approach sourced from journals and books that are relevant to the topic and focus of the research. This research itself uses a descriptive qualitative approach in the form of a literature review that is explicitly studied. This research approach also relies on literacy and understanding of the literature relevant to the topic under study. Qualitative research is a research method used to research on the conditions of natural objects, and the researcher himself as the key instrument, the data collection techniques used by triangulation, the data obtained tend to be qualitative data, the data analysis is inductive or qualitative, and the results of qualitative research are to understand a meaning, understand uniqueness, construct phenomena and find hypotheses.

DISCUSSION

A. Definition Of Sharia Leasing

The term leasing comes from the English language to lease which means to rent. In the roadmap for Islamic non-bank financial institutions 2025-2019, leasing companies in Indonesia are called leasing companies, whose business activities are engaged in financing for the purposes of capital goods desired by customers. Financing here means that if the customer needs absolute goods such as office equipment or cars by leasing or buying on credit, then the financing party can finance the customer's wishes according to the agreement. Meanwhile, what is meant by leasing or sharia leasing according to the Joint Decree of the Minister of Finance and the Minister of Trade and Industry of the Republic of Indonesia Number KEP-122 / MK / IV / 2/1974, Number 32 / M / SK / 2/1974, and Number 3- / Kpb / I / 1974 dated February 7, 1974 is a financing activity in the form of providing capital goods either on a leasing basis with option rights (finance lease) or leasing without option rights (operating lease) for use by lessees.

During a certain period of time based on periodic payments accompanied by the right of choice for the company to buy the capital goods concerned or extend the leasing period based on the residual value of money that has been mutually agreed upon (Fauziah, Toha, & Prahara, 2019). Leasing in the sense of financial lease (lease purchase) is an invalid contract, because it contradicts the words of the Prophet Muhammad which prohibits the occurrence of two different contracts in one contract (Sumahdi, 2018).

Another definition of Leasing Based on the Decree of the Minister of Finance of the Republic of Indonesia Number: 1169/KMK.01/1991 concerning leasing activities, leasing is a financing activity in the form of providing capital goods either on a leasing basis with option rights (finance lease) or leasing without option rights (operating lease) for use by the lessee for a certain period of time based on periodic payments. What is meant by financial lease is a leasing activity in which the lessee at the end of the lease period has the option to purchase the leased object based on the agreed residual value. The operational lease does not have the option to purchase the leased object. The term leasing in Islamic finance is known as *ijarah*, while the definition of *ijarah* in POJK Number 10 / POJK.05 / 2019 concerning the implementation of the business of Islamic finance companies and Sharia business units of finance companies is the transfer of use rights (benefits) for an item within a certain period of time with rental payments, following the transfer of ownership of the goods themselves (Syafri, 2020).

There are two groups of leasing types, namely Operative Leasing and Financial Leasing. These two types are the most commonly used in leasing practices in Indonesia. The purpose of the two types are:

- 1) **Financial Leasing** This type is a leasing company that only acts as a financial institution. Here the lessee who will determine the details and types of goods themselves. The lessee will also go directly to meet with the supplier to determine the goods and also the price value. The lessor's role here is only as a party who has an interest in the legal ownership of the goods. At the end of the agreement period, the lessee can choose to buy the goods at the residual value or give them back to the lessor.

2) Operative Leasing In this type of leasing, the lessee leases goods to the lessor for goods purchased from the supplier. Usually the lessee pays the entire lease fee to the lessor for the amount of value that the lessor has spent. In this type there is no determination of residual value or the right for the lessee to choose (Pasi, Fitra, & Batubara, 2023).

B. History of Sharia Leasing

Leasing has a long history. Although it is not known for certain, it is believed that this leasing transaction activity has occurred since 2000 BC which was carried out by the Sumerians. At first, leasing transactions were carried out by the Sumerians starting from agricultural equipment, land and water usage rights to livestock. At first leasing was a business of financing equipment, land and livestock. Along with the development of industry, manufacturing and transportation, it has led to an increase in leasing objects in the UK.

The practice of financing using leasing in America has also been recognized since the 1970s. The practice of leasing in America grew rapidly after the construction of railroads, which on average were financed by leasing. Furthermore, leasing business activities spread to various countries rapidly after the 1950s, especially in Europe and America. Leasing was introduced in Indonesia for the first time in 1974 with the issuance of a letter from the Ministry of Finance.

Joint Decree of the Minister of Finance, Minister of Trade and Minister of Industry No. Kep. 122/MK/2/974 and No.30/Kpb/I/974 dated February 7, 1974 concerning "Licensing of Leasing Business" In the decade of the 80's leasing companies grew more and more in line with that the volume of transactions increased from year to year. During its development, leasing was recognized as one of the ways or means to obtain capital for companies that did not have capital. In addition to insufficient capital, it is also less able to pay interest, if the required capital comes from the kridet. For some Indonesians, leasing financing is synonymous with installment buying and selling in the form of lease purchase (Nur, 2007).

C. Sharia Leasing Functions and Objectives

Leasing or commonly referred to as sharia leasing is a financing activity in the form of providing capital goods either by leasing with option rights (financial lease) or leasing without option rights (lessee) for a certain period of time based on periodic payments (Wahyuningsih, 2016). Sharia leasing has the same function and purpose as conventional leasing, which is to provide convenience for the community in owning capital goods, even though these goods have a high price value. In addition, sharia leasing also aims to improve the community's economy and avoid usury. The main purpose of this type of leasing is to obtain financing through leasing to obtain capital goods that can be used in the production process (Nur, 2007).

a) Sharia leasing function

The functions of Islamic leasing in general are as follows:

- 1) Increase the accessibility of capital goods for the community
 - 2) Assisting the community in developing business
 - 3) Support productive investment
 - 4) Increase economic growth
- b) Purpose of Sharia leasing

The specific objectives of Islamic leasing are as follows:

- 1) Developing the Islamic economic system
- 2) Avoiding usury
- 3) Ensuring fairness and balance in transactions

Therefore, sharia leasing is one of the financing alternatives that are increasingly in demand by the public. Sharia leasing offers various benefits, such as easy access, competitive costs, and in accordance with sharia principles.

D. Profile of One Sharia Leasing Institution

member of **ASTRA**

a) Overview

Astra Credit Companies or commonly abbreviated as ACC is a car and heavy equipment financing company. In accordance with the Financial Services Authority Regulation No. 29/POJK.05/2014 ACC expanded its business in the field of Investment Financing, Working Capital Financing, Multipurpose Financing and Operating Lease, both with conventional and sharia schemes. PT Astra Sedaya Finance, the forerunner of ACC, was established on July 15, 1982 under the name PT Rahardja Sedaya, established to support the automotive business of the Astra group.

In 1990, PT Rahardja Sedaya changed its name to PT Astra Sedaya Finance (ASF). In its development, PT Astra Sedaya Finance has investments in associated companies, namely PT Astra Auto Finance (AAF) and PT Swadharma Bhakti Sedaya Finance (SBSF) which are both have been registered and supervised by the Financial Services Authority (OJK) and obtained licenses from the Ministry of Finance of the Republic of Indonesia Directorate General of Financial Institutions with the following business license numbers:

- 1) PT Astra Sedaya Finance with business license number 1093/KMK.013/1989
- 2) PT Swadharma Bhakti Sedaya Finance with business license number 1095/KMK.013/1989
- 3) PT Astra Auto Finance with business license number 437 / KMK.017 / 1995

PT Astra Sedaya Finance also has investments in other associated companies that support the business activities of ASF, AAF and SBSF, namely PT Cipta Sedaya Digital Indonesia (formerly PT Staco Estika Sedaya Finance) and PT Pratama Sadya Sadana (formerly PT Pratama Sedaya Finance). Since 1994, ASF and its associated companies developed the Astra Credit Companies brand to support its business. ACC is fully committed to improving its services to the community. ACC provides financing facilities for the purchase of cars and heavy equipment in new or used condition as well as Investment Financing, Working Capital Financing, Multipurpose Financing and Operating Lease facilities. ACC also supports car sales through a network of dealers, showrooms and individuals throughout Indonesia. The ACC network is spread across almost all major cities in Indonesia. ACC currently has 76 branch offices spread across 58 cities in Indonesia, and will continue to grow.

ACC selalu mempertahankan reputasinya sebagai perusahaan pembiayaan terkemuka di Indonesia. Saat krisis ekonomi melanda Indonesia di tahun 1998, ACC dapat melewati krisis ini dengan baik. Termasuk juga dapat melunasi pinjaman sindikasi pada tahun 1999, tanpa restrukturisasi. Pada tahun 2000, ACC mulai melakukan penerbitan obligasi dengan rating A- dari PT Pemeringkat Efek Indonesia. Saat ini ACC telah meraih peringkat AAA (idn) Stable Outlook from PT Fitch Ratings Indonesia and idAAA rating from PT Pemeringkat Efek Indonesia.

b) Vision, Mission and Values

1. Vision

Become the 1st Choice Financing Company with Total Solution.

2. Mission

To Promote Credit for a Better Living.

3. Values

- a. Integrity, i.e. Dare to obey the rules based on applicable principles and ethics and show a professional and responsible attitude.
- b. Teamwork, i.e. Synergize through positive and open interactions, with a commitment to achieve company targets.
- c. Quality, which is a fast and accurate process with a mentality of continuous improvement for measurable and best results.
- d. Customer Satisfaction, which is providing the best experience for customers through reliable and trustworthy services.

CONCLUSION

Islamic leasing is a financing activity in the form of providing capital goods either on a leasing basis with option rights (finance lease) or leasing without option rights (operating lease) for use by lessees for a certain period of time based on periodic payments accompanied by the right of choice for the company to purchase the capital goods concerned or extend the leasing period based on the residual value of money that has been mutually agreed upon. This leasing transaction activity has occurred since 2000 BC which was carried out by the Sumerians. Initially leasing transactions were carried out by the Sumerians starting from agricultural equipment, land use rights and water to livestock. Initially, leasing was a business of financing equipment, land and livestock.

Sharia leasing has the same function and purpose as conventional leasing, which is to provide convenience for the community in owning capital goods, even though these goods have a high price value. In addition, sharia leasing also aims to improve the community's economy and avoid usury. The main purpose of leasing in this type is to obtain financing through leasing to obtain capital goods that can be used in the production process. One of the relevant company profiles, ACC Syariah, was established on July 15, 1982 under the name PT Rahardja Sedaya, established to support the Astra group's automotive business.

REFERENCE

- Fauziah, N. D., Toha, M., & Prahara, R. S. (2019). *Bank dan Lembaga Keuangan Syariah*. Batu: Literasi Nusantara.
- Pasi, K. U., Fitra, T. H., & Batubara, M. (2023). Analisis Perbedaan Antara Pembiayaan Leasing Konvensional dan Syariah (Ijarah). *As-Syirkah: Islamic Economics & Financial Journal*, 5.
- Wahyuningsih, N. (2016). SEWA GUNA USAHA (LEASING) DALAM PERSPEKTIF SYARIAH. *Jurnal Ekonomi dan Perbankan*
- Nur, A. W. (2007). Sistem Pembiayaan Leasing di Perbankan Syariah. *Jurnal Ekonomi Islam*, 176.
- Sumahdi. (2018). Menekar Transaksi Leasing Dalam Tinjauan Hukum Ekonomi Syariah. *Jurnal Ilmiah Ekonomi Islam*, 127.
- Syafril, S. M. (2020). *Bank dan Lembaga Keuangan Modern Lainnya*. Jakarta: Kencana.

SHARIA SUPERVISORY BOARD AND NATIONAL SHARIA COUNCIL

Nia Amellia

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID : 0000-0001-9294-8613

Sukma Purbaningrum

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID : 0000-0001-9510-7553

Nur Kholisah

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID : 0000-0002-7563-2112

Muhammad Taufiq Abadi

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID : 0000-0001-9705-7756

Ria Anisatus Sholihah

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID : 0000-0003-4113-7284

ABSTRACT

The Sharia Supervisory Board is an independent body tasked with directing, consulting, evaluating and supervising sharia bank activities in order to ensure that the sharia bank's business activities comply with the principles sharia as determined by fatwa and Islamic sharia.

According to DSN Decree No. Based on the explanation above, it is clear that DSN has the authority to issue fatwas that bind DPS and Islamic banking. The product issued by DSN is only in the form of a fatwa, so based on legal certainty it is not strong because a fatwa is the same as a legal opinion, whether it can be followed or not. This MUI fatwa must be morally followed by Muslims because it is the opinion of the ulama.

DSN-MUI is an institution established by MUI which is structurally under MUI and in charge of handling issues related to sharia economy, either directly related to sharia financial institutions or others. In principle, the establishment of DSN-MUI is intended as an effort for efficiency and coordination of scholars in responding to issues related to economic and financial issues, besides that DSN-MUI is also expected to act as a supervisor, director and encourager of the application of the values of Islamic principles in economic life. In connection with the development of Islamic financial institutions, the existence of DSN-MUI and its legal products received legitimacy from BI.

Keywords: Sharia, Fatwa, Islamic, Financial, Legal

1. INTRODUCTION

Islam as a complete and universal living system to structure and provide dynamic and easy direction for all aspects of life, including business and financial transactions. This can also lead to more problems faced by Islamic Financial Institutions (LKS) which demand more alertness of DSN-MUI to product innovations needed by the community. Therefore, Islamic banking in its operational activities must carry out its functions properly, in accordance with applicable banking regulations and in accordance with sharia principles, to ensure the implementation of the principle that there is one affiliated party, namely the Sharia Supervisory Board (DPS) as the party that provides its services to Islamic banks or Sharia Business Units (UUS).

It is this board that is responsible for information on bank managers' compliance with sharia principles. Sharia Supervisory Board (DPS) established by the Indonesian Ulema Council (MUI) in 1999 consisting of Islamic jurists (fuqaha') as well as economic experts and practitioners in the bank and non-bank financial sectors who function to carry out MUI's duties in encouraging and employing the economy of the Ummah, in the form of digging, testing and formulating the values and principles of Islamic law (sharia) in transaction activities in each Islamic financial institution, and supervise its implementation and implementation (Pertwi, 2019).

2. RESEARCH METHOD

In writing articles, the author uses a qualitative descriptive approach. For data collection methods, the author uses the library research method. Literature research is research carried out by citing several pieces of literature, especially from articles published in various scientific journals related to the problem being studied. In other words, the author collects data whose document nature is related to or the same as the problem being discussed. By using the library research data collection method, the author does not need to go directly into the field to collect data, but instead takes various supporting reference sources, whether online references or books, to support the writing of this article.

Apart from that, the data source used is a secondary data source. Secondary data sources are data that comes from the results of previous research, where the data comes from documents from an organization or other institution that are considered related or relevant to the problem being discussed. The data sources required in this research were collected, then interpreted according to needs. Then the results are entered in the form of a systematic description so that it becomes a complete statement. Apart from that, the data collection technique used by the author is to record or summarize important information in carrying out data analysis, either by analyzing the data included, and drawing conclusions so as to get a picture to be developed in this writing.

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1. Duties And Authorities of The Sharia Supervisory Board

The Sharia Supervisory Board is an independent body tasked with directing, consulting, evaluating and supervising sharia bank activities in order to ensure that the sharia bank's business activities comply with the principles sharia as determined by fatwa and Islamic sharia (Syukron, 2012).

Article 27 PBI No. 6/24/PBI/2004, describes the duties, authority and responsibilities of the Sharia Supervisory Board, which include, among other things (Wirdyaningsih et al., 2005) :

- a. ensure and supervise the conformity of bank operational activities to fatwas issued by DSN;
- b. assess sharia aspects of operational guidelines and products issued by the bank;
- c. provide opinions from sharia aspects on the overall implementation of bank operations in the bank's published reports;
- d. reviewing new products and services for which there is no fatwa yet to request a fatwa from DSN;
- e. submit reports on the results of sharia supervision at least every 6 (six) months to the directors, commissioners, National Sharia Board and Bank Indonesia.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

DPS's duties are based on DSN Decree number 3 of 2000 concerning Guidelines for Implementing DPS Budget Determination in Sharia Financial Institutions, the main task of DPS is to supervise the business activities of sharia financial institutions, so that they comply with the provisions and Sharia Principles that have been fatwad by DSN.

The main functions of DPS are:

- a. As an advisor and provider of advice to directors leading sharia business units and heads of sharia branch offices regarding matters related to sharia aspects;
- b. As a mediator between Sharia Financial Institutions (in this case Islamic banks) and DSN in communicating proposals and suggestions for developing products and services from Sharia Financial Institutions that require studies and fatwas from DSN (Witasari, 2016).

Meanwhile, the obligations of DPS are (Wirduyaningsih et al., 2005) :

- a. following DSN fatwas;
- b. supervising the business activities of sharia financial institutions so that they do not deviate from the provisions and principles of Sharia that have been promulgated by the DSN; And
- c. report business activities and developments of financial institutions that he supervises regularly to DSN, at least twice a year.

3.2. Duties And Authorities Of The National Sharia Council

In early 1999, the National Sharia Council was officially established as a sharia institution tasked with protecting and supervising the operational economic activities of Sharia Financial Institutions (LKS). Apart from that, it is also to accommodate various problems/cases that require a fatwa so that there is equality in handling them by each Sharia Supervisory Board (DPS) in each LKS.

DSN as an institution formed by MUI is structurally under MUI. Meanwhile, the DSN institution itself has not been explicitly regulated in statutory regulations. According to Article 1 number 9 PBI No. 6/24/PBI/2004, it is stated that: "DSN is a council formed by the Indonesian Ulema Council which has the duty and authority to ensure conformity between bank products, services and business activities with sharia principles (Wirduyaningsih et al., 2005).

According to DSN Decree No. 01 of 2000 concerning Basic Guidelines for the Indonesian Ulema Council, DSN has the following duties:

- a. Developing the application of sharia values in economic activities in general and finance in particular;
- b. Issuing fatwas on types of financial activities;
- c. Issuing fatwas on sharia financial products and services; And
- d. Oversee the implementation of fatwas that have been issued.

DSN authorized:

- a. Issue a fatwa that binds the DPS in each Sharia Financial Institution and becomes the basis for related legal action;
- b. Issue a fatwa which becomes the basis for provisions/regulations issued by authorized agencies, such as the Ministry of Finance and Bank Indonesia;
- c. Providing recommendations and/or withdrawing recommendations for names who will sit as DPS at a Sharia Financial Institution (LKS);
- d. Invite experts to explain a problem that is needed in discussing sharia economics, including domestic and foreign monetary authorities/financial institutions.
- e. Give a warning to LKS to stop deviation from the fatwa that has been issued by DSN; And
- f. Proposing to the authorized agency to take action if the warning is not heeded (Iswanto, 2016).

Based on the explanation above, it is clear that DSN has the authority to issue fatwas that bind DPS and Islamic banking. The product issued by DSN is only in the form of a fatwa, so based on legal certainty it is not strong because a fatwa is the same as a legal opinion, whether it can be followed or not. This MUI fatwa must be morally followed by Muslims because it is the opinion of the ulama. In issuing fatwas, the MUI always uses the principle of caution.

3.3. Foundations and Regulations in Islamic Financial Practices

In supervising the activities of Islamic financial practices carried out at Islamic Financial Institutions, there are several foundations used as rules, namely the foundation of sharia and the foundation of positive law (Aulia et al., 2020). Both will be explained by the author below:

a. Sharia Foundation

The Sharia foundation used in this supervision concept is contained in several verses of the holy Quran, which are as follows:

- Surah Ali-Imron: 104

الْمُفْلِحُونَ هُمْ وَأُولَئِكَ ۗ الْمُنْكَرَ عَنْ وَيَنْهَوْنَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَأْمُرُونَ بِالْخَيْرِ إِلَىٰ يُدْعُونَ أُمَّةً مِنْكُمْ وَلَتَكُنَّ

”And from among you there must be a party who invite people to all that is good and enjoin the doing of all that is right and forbid the doing of all that is wrong. It is they who will attain true success.”

- Surah Fushilat: 33

الْمُسْلِمِينَ مِنْ إِيَّايَ وَقَالَ صَاحِبًا وَعَمِلَ اللَّهُ إِلَيَّ دَعَا مِمَّنْ قَوْلًا أَحْسَنُ

“And who is better in speech than one who invites to Allah and does righteousness and says, "Indeed, I am of the Muslims.”

- Surah At-Taubah: 105

الْغَيْبِ عَلِمَ إِلَيَّ وَسَتْرُدُونَ ۗ وَالْمُؤْمِنُونَ وَرَسُولُهُ عَمَلَكُمْ اللَّهُ فَسَيَرَىٰ أَعْمَلُوا وَقُلْ تَعْمَلُونَ كُنْتُمْ بِمَا فَيَنْبِتُكُمْ وَالسَّهْدَةَ

“And say: "Work (righteousness): Soon will Allah observe your work, and His Messenger, and the Believers: Soon will ye be brought back to the knower of what is hidden and what is open: then will He show you the truth of all that ye did.”

- Surah An-Nisa: 1

بِهِ نَسَاءً لَوْلَا الَّذِي اللَّهُ وَأَنْفَقُوا ۗ وَنِسَاءً كَثِيرًا رَجَالًا مِنْهُمَا وَبَتَّ زَوْجَهَا مِنْهَا وَخَلَقَ وَحَدِّثَ نَفْسٍ مِنْ خَلْقِكُمْ الَّذِي رَبَّكُمْ أَنْفَقُوا النَّاسُ بِأَيْهَا رَقِيبًا عَلَيْكُمْ كَانَ اللَّهُ إِنَّ ۗ وَالْأَرْحَامَ

”For Allah ever watches over you.”

b. Positive Legal Foundation

a) Law Number 40 of 2007 concerning Limited Liability Companies article 109, which reads:

- Companies that carry out business activities based on sharia principles, in addition to having a board of commissioners, must have a DPS.

- The DPS as referred to in paragraph (1) shall consist of one or more sharia experts appointed by the GMS upon the recommendation of the MUI

- The DPS as referred to in paragraph (1) is tasked with providing advice and counsel to the board of directors and overseeing the company's activities so that they are in accordance with sharia principles.

b) Law Number 21 of 2008 concerning Sharia Banking article 1 point 12, that "Sharia Principles are the principles of Islamic law in banking activities based on fatwas issued by institutions that have the authority to determine fatwas in the field of Sharia.”.

c) Law No. 10 of 1998 concerning Banking article 29 paragraph (1) which reads "Guidance and supervision of banks is carried out by Bank Indonesia.

- d) PBI No. 6/17/PBI/2004 dated July 1, 2004 concerning Rural Credit based on Sharia Principles
- e) PBI Number 6/24/PBI/2005 dated October 14, 2005 concerning Commercial Banks conducting business activities based on Sharia principles which was later amended by Bank Indonesia Regulation Number 7/35/PBI/2005 dated September 29, 2005 concerning Commercial Banks conducting business activities based on Sharia principles.
- f) PBI Number 8/3 / PBI / 2006 dated January 30 regarding changes in the business activities of conventional commercial banks into Islamic banks (Aulia et al., 2020).

Regulations related to the authority of members of the DPS are also regulated in PBI number 6/17/2004 article 29 which contains the Duties, Authority, and Responsibilities of the DPS (Febriansyah F, 2023)namely:

- a) Ensure and supervise the conformity of BPRS operational activities to the fatwa issued by DSN;
- b) Submit a report on the results of sharia supervision at least every 6 (six) months to the Board of Directors, Commissioners, DSN and Bank Indonesia;
- c) Assessing the sharia aspects of operational guidelines, and products issued by BPRS;
- d) provide an opinion from the sharia aspect on the overall implementation of BPRS operations in the BPRS publication report;
- e) reviewing new products and services that will be issued by BPRS to request a fatwa from DSN;
- f) If necessary, it can request documents and explanations directly from the BPRS work unit and participate in internal discussions including in the financing committee discussion. (Febriansyah F, 2023).

3.4. Profile of One Relevant Institution

DSN-MUI is an institution established by MUI which is structurally under MUI and in charge of handling issues related to sharia economy, either directly related to sharia financial institutions or others. In principle, the establishment of DSN-MUI is intended as an effort for efficiency and coordination of scholars in responding to issues related to economic and financial issues, besides that DSN-MUI is also expected to act as a supervisor, director and encourager of the application of the values of Islamic principles in economic life.

In connection with the development of Islamic financial institutions, the existence of DSN-MUI and its legal products received legitimacy from BI, which is a state institution with authority in the banking sector, as stated in the Decree of the Board of Directors of Bank Indonesia Number 32/34/1999, where in article 31 it is stated: "to carry out its business activities, Islamic commercial banks are required to pay attention to the fatwa of DSN-MUI", furthermore, the Decree also states: "Likewise, in the event that the bank will carry out activities as referred to in Article 28 and Article 29, if it turns out that the intended business activities have not been authorized by DSN, it is obliged to seek DSN approval before carrying out the business activities".

In Bank Indonesia Regulation No. 11/2/PBI/2009 (PBI) further emphasizes the position of the Sharia Supervisory Board (DPS) that every Commercial Bank business that opens a Sharia Business Unit is required to appoint a DPS whose main task is to provide advice and suggestions to the board of directors and oversee sharia compliance. Meanwhile, in the provisions of UUPS No. 21 of 2008 it is explicitly stated that the DPS is appointed at the general meeting of shareholders on the recommendation of MUI. Based on this, it can be said that DSN-MUI is the only institution mandated by the law to determine fatwas on Islamic economics and finance, as well as an institution established to provide Islamic legal provisions to Islamic financial institutions in carrying out their activities. These provisions are very important and become the main legal basis in the course of its operation. Without legal provisions, including Islamic law, Islamic financial institutions will find it difficult to carry out their activities (Zamroni M, 2018)

4. CONCLUSIONS

Based on this analysis, the author can understand that the role of MUI and DSN-MUI is closely related to Islamic banking activities in Indonesia. This is because MUI and DSN-MUI are the only institutions that have the competence to issue and determine Islamic law on an event that requires legal provisions, so that the legitimacy of DSN-MUI by BI is contained in the Decree of the Board of Directors of Bank Indonesia Number 32/34/1999, where article 31 states: "to carry out its business activities, Islamic commercial banks are required to pay attention to the fatwas of DSN-MUI". Regarding the mechanism of absorption of the fatwa into positive law in the field of Islamic banking, it has been regulated in the provisions of Article 26 of UUPS No. 21 of 2008. This is because MUI and DSN-MUI are independent religious institutions, so they do not have the authority to issue positive legal regulations directly in regulating Islamic banking activities.

5. ACKNOWLEDGMENTS

Based on the above conclusions, the authors suggest that there are many other factors that can be used to increase sales volume. Therefore, it is hoped that research conducted by other researchers in the future can continue this research, namely regarding the duties and authorities of the sharia supervisory board and the national sharia board.

6. REFERENCES

- Aulia, O. :, Oktaviani, P., Nida, J., Nur, F., Fitriani, H., Muti'ah Zakia, U., Sepky, M., Sekolah, M., & Ekonomi, T. (2020). *31 BAGAIMANA DEWAN PENGAWAS SYARIAH MELAKUKAN PENGAWASAN OPERASIONAL BANK?*
- Febriansyah F. (2023). *EFEKTIVITAS DEWAN PENGAWAS SYARIAH DALAM KONTEKS HUKUM PERBANKAN DI INDONESIA SKRIPSI.*
- Iswanto, B. (2016). Peran Bank Indonesia, Dewan Syariah Nasional, Badan Wakaf Indonesia dan Baznas dalam Pengembangan Produk Hukum Ekonomi Islam di Indonesia. *IQTISHADIA Jurnal Kajian Ekonomi Dan Bisnis Islam*, 9(2), 421. <https://doi.org/10.21043/igtishadia.v9i2.1738>
- Pertiwi, D. (2019). Peran Dewan Pengawas Syariah (DPS) dalam Mewujudkan Good Corporate Governance di Bank Syariah. *Jurnal BAABU AL-ILMI: Ekonomi Dan Perbankan Syariah*, 4(1), 1. <https://doi.org/10.29300/ba.v4i1.1626>
- Syukron, A. (2012). Pengaturan dan Pengawasan pada Bank Syariah. *Jurnal Ekonomi Dan Hukum Islam*, 2.
- Wirduyaningsih, Perwaatmadja, K., Dewi, G., & Barlinti, Y. S. (2005). *Bank dan Asuransi Islam di Indonesia*. Kencana.
- Witasari, A. (2016). Perspektif Teori Kewenangan Dewan Pengawas Syariah (DPS) Dalam Rangka Penegakkan Prinsip-Prinsip Syariah Pada Lembaga Perbankan Syariah. *Jurnal Pembaharuan Hukum*, III(1), 12–20.
- Zamroni M. (2018). *PERAN DSN-MUI DALAM KEGIATAN PERBANKAN SYARI'AH*. 25.

HAJI FINANCIAL MANAGEMENT AGENCY

Nur Rohmah Hidayati

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman Wahid
Pekalongan Indonesia*

ORCID : 0000-0001-8244-1018

Hilya Diniya

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman Wahid
Pekalongan Indonesia*

ORCID : 0000-0003-3845-5548

Mufrodah

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman Wahid
Pekalongan Indonesia*

ORCID : 0000-0002-6843-2622

Ria Anisatus Sholihah

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman Wahid
Pekalongan Indonesia*

ORCID : 0000-0003-4113-7284

Muhammad Taufiq Abadi

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman Wahid
Pekalongan Indonesia*

ORCID : 0000-0001-9705-7756

ABSTRACT

As Muslims, we are encouraged to carry out the Hajj pilgrimage in accordance with the fifth pillar of Islam. In Indonesia, the number of registrants for the Hajj pilgrimage continues to increase from year to year. Therefore, the Hajj Financial Management Agency (BPKH) was formed as an institution authorized to manage Hajj finances. The aim of this research is to explain the meaning, history, objectives and business activities of the Hajj Financial Management Agency, as well as the profile of the relevant institutions. This research method uses library research, namely by searching and collecting data from various sources. The results of this research are that the Hajj Financial Management Agency (BPKH) is an institution tasked with managing Hajj finances based on Law Article 20 Number 34 of 2014. The birth of BPKH was caused by irregularities in the Ministry of Religion, namely the management of Hajj finances which combined Hajj fund management and implementation. , then on July 26 2017 BPKH was officially established on the legal basis of Law Number 34 of 2014. The role of BPKH is to manage the Hajj economy which includes approval, guidance, expenditure and responsibility for the Hajj economy. BPKH has the right to obtain operational funds for the implementation of the Hajj Financial management program which is sourced from the value of the Hajj Financial benefits.

Keywords: Hajj, Finance, Manager

INTRODUCTION

Indonesia is a country where the majority of people are Muslim. As Muslims, we are encouraged to carry out the Hajj pilgrimage in accordance with the fifth pillar of Islam. The implementation of the Hajj

pilgrimage in Indonesia is a form of state responsibility for recognizing the right of every resident to embrace their respective religions and beliefs. It is stated in "Article 29 paragraph (2) of the 1945 Constitution" that every citizen has the right to determine their religion in accordance with their individual beliefs and beliefs and to worship according to their religion. Indonesia has a large Hajj quota, but the number of applicants for the Hajj pilgrimage always increases from year to year. This causes queues for years for the Hajj departure schedule. Therefore, the Hajj Financial Management Agency (BPKH) was formed as an institution with the authority to manage Hajj finances. The Hajj Financial Management Agency (BPHK) has the task of receiving, developing, managing expenditure and being responsible for the Hajj finances that are successfully withdrawn by BPKH. Apart from that, BPKH also has the authority to manage Hajj financial investments in accordance with sharia, prudent, safe and beneficial principles. BPKH can also collaborate with other institutions regarding Hajj financial management. BPKH is independent and responsible to the President through the Minister. According to Law Number 34 of 2014 concerning Hajj Financial Management, Hajj financial management is carried out in the form of investments whose beneficial value is used to improve the quality of the Hajj pilgrimage, rationality and efficiency of the BPKH, as well as for the benefit of the Muslim community. By investing in Hajj finance, the return on investment is expected to produce significant profits, for example improving services in the context of organizing the Hajj pilgrimage. These benefits include subsidies for Hajj travel costs, accommodation costs in the Holy Land and so on (Erry Fitrya Primadhany, 2017)

The aim of this research is to explain the meaning, history, objectives and business activities of the Hajj Financial Management Agency, as well as the profile of relevant institutions.

RESEARCH METHODS

This article's method uses library research, which is a method that collects information by understanding and researching theories in scientific literature. There are four research steps in library research, namely. prepare the necessary equipment, compile a work bibliography, manage time and read or record research materials. This method uses searching and collecting data from various sources, including: books, journals, and research that has been carried out. Library materials taken from various references are analyzed critically and need to be analyzed thoroughly to support suggestions and ideas (Sari & Asmendri, 2020).

RESULTS AND DISCUSSION

Understanding the Hajj Financial Management Agency

The Hajj Financial Management Agency (BPKH) is an institution tasked with managing Hajj finances based on Law Article 20 Number 34 of 2014. BPKH is an institution in the form of a public legal entity that manages Hajj finances and is independent and responsible to the President through the Minister. Hajj finances are all government rights and obligations that can be valued in money related to the implementation of the Hajj pilgrimage as well as all assets in the form of money or goods that can be valued in money as a result of the implementation of these rights and obligations, whether originating from the Hajj pilgrims or other legitimate sources. and not binding. Hajj financial management is based on sharia principles, the principles of prudence, benefit, non-profit, transparency and accountability. Hajj financial management aims to improve the quality of the Hajj pilgrimage, rationality and efficiency in the use of BPIH and benefits for the benefit of Muslims (Humas BPKH, 2020).

The following is the vision and mission of the Hajj Financial Management Agency (BPKH).

Vision of the Hajj Financial Management Agency (BPKH):

To become a trusted financial management institution that provides optimal value for the Hajj pilgrims and the benefit of the people.

Mission of the Hajj Financial Management Agency (BPKH):

1. Building trust through transparent and modern financial system management.
2. Increasing the efficiency and rationality of BPKH through strategic collaboration.

3. Investing with optimal returns based on sharia principles and considering security, prudence and professionalism aspects.
4. Creating comprehensive and accountable governance and work systems by developing human resources with integrity and professionalism.
5. Providing benefits to improve the welfare of the people.

BPKH carries out corporate and non-profit Hajj financial management. Corporate financial management, namely the principle of financial management based on a company pattern by prioritizing effectiveness and efficiency in the use of resources and results. Meanwhile, non-profit financial management, namely Hajj financial management, is carried out through business management that prioritizes the use of fund development results to provide maximum benefits for the Hajj pilgrims and the benefit of the Muslim community. (Erry Fitrya Primadhany, 2017).

In carrying out its duties, BPKH carries out functions (Article 23 of Law Number 34 of 2014 concerning):

- a. Hajj reception, development and financial expenditure planning.
- b. Implementation of acceptance, development and expenditure of Hajj finances.
- c. Control and supervision of acceptance, development and expenditure of Hajj finances.
- d. Reporting and accountability for the implementation of Hajj reception, development and financial expenditure.

BPKH's authority includes (Article 24 of Law Number 34 of 2014):

- a. Placing and investing Hajj finances in accordance with sharia principles, prudence, security and value of benefits; And
- b. Collaborating with other institutions in the context of managing Hajj finances.

History of the Establishment of the Hajj Financial Management Agency

The development of the formation of BPKH requires a long process so that it can accommodate the objectives of establishing a Hajj financial management body. The government is fully responsible in this process for placing public problems at the root of establishing the Hajj financial management body. In the formation of BPKH, several ranks of officials participated, including the Directorate General of Hajj and Umrah and Commission VII DPR RI (Dunn, 2003).

The management of Hajj funds in Indonesia has developed until it is finally managed by BPKH. Initially the collected Hajj funds were managed directly by the Ministry of Religion based on Law no. 17 of 1999 (*Undang-Undang Republik Indonesia Nomor 17 Tahun 1999 Tentang Penyelenggaraan Ibadah Haji*, n.d.). However, this creates challenges in the form of a scope of responsibility that is too broad and management capabilities that are not yet adequate. With these various challenges, the management of the Ummah Endowment Fund (DAU) was changed from the ministry of religion to (BP DAU) with the supervision of the Indonesian Hajj Supervisory Commission (KPHI) based on Law no. 13 of 2008 (*Undang-Undang Republik Indonesia Nomor 13 Tahun 2008 Tentang Penyelenggaraan Ibadah Haji*, n.d.).

And the latest development, the management of Hajj funds is managed based on Law no. 34 of 2014 which provides broader authority in investment by BPKH through banking products, securities, gold, direct investment and other investments with supervision by KPHI (*Undang-Undang Republik Indonesia Nomor 34 Tahun 2014 Tentang Pengelolaan Keuangan Haji*, n.d.).

The implementation of the Hajj and Umrah pilgrimage has been regulated by the Government in Law no. 8 of 2019 concerning the Implementation of Hajj and Umrah, previously Law No. 13 of 2008 so that tasks related to the Hajj service process are separated separately. The Ministry of Religion functions as the manager, the Director General of Hajj and Umrah Organizations as the implementer and the Indonesian Hajj Supervisory Commission as the supervisor.

However, the Ministry of Religion still plays a dominant role in these three functions and there is no real separation between managers and implementers. Then the Government took concrete steps, namely by ratifying Law No. 34 of 2014 in October 2014. This new regulation was the basis for the establishment of BPKH on July 26 2017, an independent public legal entity which will have direct responsibility relating to the management of Hajj funds from Ministry of Religion (Saputro, 2021).

BPKH (Hajj Financial Management Agency) officially took over the Hajj funds from the Ministry of Religion (Kemenag). The takeover of Hajj funds has been carried out since the signing of Government Regulation no. 5 of 2018 by President Joko Widodo (Jokowi). These regulations regulate the implementation of Law No. 34 of 2014 concerning Hajj Financial Management. These regulations also contain procedures for placement expenditures and financial investments for the Hajj. The Hajj is a historical event, not only aimed at increasing piety and spiritual values, but also has great economic potential. The large Hajj funds must be managed optimally in accordance with sharia principles so that there is great hope that the Hajj economy can encourage national sharia economic growth and also contribute to national development. (Saputro, 2021).

The birth of BPKH was caused by irregularities in the Ministry of Religion, namely the management of Hajj finances which combined the management of Hajj funds and executors. This is said to avoid confusion in the management of Hajj finances. BPKH was supposed to be formed in October 2015, but it was only realized on July 26 2017. BPKH is divided into two parts, namely the management part and the supervisory part.

In this way, BPKH has an organizational structure consisting of a supervisory board and an implementing body. These two positions work together in managing Hajj funds like commissioners and directors in a company. However, what differentiates the supervisory board is the authority it has in approving BPKH's investment operations.

Hajj fund management is required to provide reserve funds equivalent to twice the cost of organizing the Hajj pilgrimage, meaning that funds invested in the current year will be covered by these reserve funds so that the Hajj fund management will continue to be carried out if in critical conditions the invested funds experience a loss..

Hajj Financial Management is based on sharia principles, the principles of prudence, benefit, non-profit, transparency and accountability. Hajj Financial Management aims to improve the quality of the Hajj Pilgrimage, rationality and efficiency in the use of BPKH and benefits for the benefit of the Muslim Ummah (BPKH, 2022).

Under the provisions of the BPKH, it is permissible to manage pilgrims' funds, but it is necessary to have reserve funds ready to be taken in the amount of twice the total Hajj participants. It is hoped that with the existence of BPKH, Hajj funds will not be limited to managing bank services and placement in sukuk but will be broader. Then these funds can be invested openly under the auspices of the law, which means that the institution that will be established will be given the freedom to manage the money transparently and professionally but still prioritize the interests of the congregation. (Julia, 2022).

Apart from that, Hajj activities will run even better, with regular worship because cooperation contracts with various related parties can be carried out over several years so that they do not depend on the APBN discussion schedule. (Nurita, 2021).

Objectives of the Hajj Financial Management Agency

The role of BPKH is to manage the Hajj economy which includes approval, guidance, expenditure and responsibility for the Hajj economy. Apart from that, BPKH carries out the tasks as intended in Article 22, namely the tasks of planning, implementing, checking and controlling, submitting reports and being responsible for the approval, development and expenditure of Hajj funds. In more detail, the duties and responsibilities are as follows: Approval of Hajj Financing, development planning and expenditure; Implementation of approval, development and disbursement of Hajj Financing; Monitoring and controlling the receipt, development and expenditure of Hajj Finance; And Reporting and responsibility for the approval, development and implementation of Hajj Financial expenditure. What is the ideal relationship between the executive and the board? The role of the BPKH Examiner is to accompany the Fund Manager in developing the Hajj Fund to revolutionary create the highest utility at the lowest cost

and become a catalyst for the development of an inclusive Sharia industry. The role of the Council is so great that the Council must consider Article 53 Shared Responsibility in carrying out its duties effectively. In this case, Dewas can provide financial leverage through a monitoring ecosystem that supports the investment decision making process. proposed by Balaks. Provides information that strengthens full risk assessments with mitigation planning scenarios, resulting in multiple benefits.

Hajj Financial Management Agency Business Activities

Hajj finances include receipts, expenses and assets. Meanwhile, the type of Hajj financial receipts is Hajj funds which consist of BPIH and/or special BPIH deposits, the value of Hajj financial benefits, Hajj efficiency funds, Ummah Endowment Funds, and other sources that are legal and non-binding. BPKH's duties in managing Hajj finances include acceptance, development, expenditure and accountability for Hajj finances. Prospective pilgrims make an initial deposit of funds, then these funds will be managed by BPKH through various types of specific investments with the aim of producing profitable output.

BPKH has the right to obtain operational funds for the implementation of the Hajj Financial management program which is sourced from the value of the Hajj Financial benefits. Meanwhile, BPKH's obligations include (Article 26 of Law Number 34 of 2014): (Erry Fitrya Primadhany, 2017).

- a. Manage Hajj finances in a transparent and accountable manner for the greatest interests of Hajj pilgrims and the benefit of the Muslim community.
- b. Providing information through the media regarding performance, financial condition, as well as wealth and development results periodically every 6 (six) months.
- c. Providing information to Hajj pilgrims regarding the value of BPIH and/or Special BPIH benefits via the virtual account of each Hajj pilgrim.
- d. Carry out bookkeeping in accordance with applicable accounting standards.
- e. Report the implementation of Hajj financial management, periodically every 6 (six) months to the Minister and the DPR.
- f. Pay the value of BPIH and/or Special BPIH deposit benefits periodically to the virtual account of each Hajj pilgrim
- g. Return the difference in the balance of BPIH and/or Special BPIH deposits from the determination of BPIH and/or Special BPIH for the current year to Hajj pilgrims..

BPKH consists of an implementing body and a supervisory board. Both have different tasks. The implementing agency is tasked with :

- a) Prepare policy formulations, strategic plans, and annual work plans and budgets for Hajj financial management.
- b) Implement the hajj financial management program that has been determined as well as recommendations based on the results of supervision and monitoring from the supervisory board.
- c) Administering the management of Hajj finances and BPKH assets in accordance with statutory provisions.
- d) Report the implementation of the program and annual budget for Hajj financial management periodically to the supervisory board.
- e) Prepare a BPKH accountability report to the President and DPR.
- f) Determine technical provisions for implementing BPKH operations.
- g) Carrying out the administration of Hajj financial management in accordance with statutory provisions.
- h) Prepare financial reports in accordance with statutory provisions.

Meanwhile, the duties of the implementing agency include::

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- a) Carry out the authority of BPKH.
- b) Determine the organizational structure along with main tasks and functions, organizational work procedures, and personnel system.
- c) Carrying out BPKH personnel management, including appointing, transferring and dismissing BPKH employees and determining the income of BPKH employees.
- d) Propose to the President through the Minister regarding income for the supervisory board and implementing agency.
- e) Determine the provisions and procedures for the procurement of goods and services in the context of implementation.
- f) BPKH's duties are to pay attention to the principles of transparency, accountability, efficiency and effectiveness.

BPKH is the representative of prospective Hajj pilgrims to manage BPIH deposit funds which are specifically paid to an account in the name of BPKH in the Hajj treasury through BPS BPIH. BPKH has the authority to manage funds from prospective Hajj pilgrims based on a wakalah agreement. Wakalah is an agreement to delegate power by one party to another party regarding things that are permitted to be done (Ahmad Iam Sholihin, 2010). The wakalah contract is used by BPKH because of its role as a representative of the Hajj pilgrims in managing funds. The wakalah agreement must be agreed at the beginning of the contract. As the manager of Hajj finances, BPKH is obliged to ensure that Hajj finances are managed as well as possible based on the principles regulated by law. So that managing Hajj finances is the responsibility of BPKH which must be carried out professionally.

Hajj financial management can be invested through securities, direct investment, banking products, gold and other investments. This is done so that the existing Hajj funds do not waste and can be directed towards productive things. The securities used as financial instruments in Hajj financial investments are sharia-based. PKH is obliged to ensure that Hajj finances invested in gold do not experience losses so they must consider various things.

Relevant Institution Profile

Name of Institution: Hajj Financial Management Agency

Establishment Date: December 11, 2017

Address: Graha MR 21, Jl. Menteng Raya No 21, Central Jakarta, 10340, Indonesia.

Telephone: +6213104512

BPKH is an institution that manages Hajj finances. The management of Hajj funds in Indonesia has progressed until it is finally managed by BPKH. Initially, the money collected for the Hajj was managed directly by the Ministry of Religion based on law number 17 of 1999. However, this resulted in challenges in the form of too broad a scope of responsibility and weak management capacity.

With these different challenges, the management of endowment funds (DAU) was replaced by the Ministry of Religion to become BP DAU. Now, the management of Hajj funds is regulated based on Law No. 34 of 2014, providing wider empowerment in BPKH Investments through banking products and correspondence for valuables, gold, direct investment and other investments. (Nirwana, 2022).

CONCLUSION

BPKH is an institution in the form of a public legal entity that manages Hajj finances and is independent and responsible to the President through the Minister. The development of the formation of BPKH requires a long process so that it can accommodate the objectives of establishing a Hajj financial management body. The government is fully responsible in this process for placing public problems at the root of establishing the Hajj financial management body. In the formation of BPKH, several levels of officials took part, including the Directorate General of Hajj and Umrah and Commission VII DPR RI. The management of Hajj funds in Indonesia has developed until it is finally managed by BPKH.

BIBLIOGRAPHY

- Ahmad Iam Sholihin. (2010). *Buku Pintar Ekonomi Syariah*. Gramedia Pustaka Utama.
- BPKH, H. (2022). *Laporan Tahunan 2018 "Meraih Kepercayaan Umat."* <https://bpkh.go.id/annual-report-bpkh-2018/>
- Dunn, W. N. (2003). *Pengantar Analisis Kebijakan Publik edisi kedua* (2nd ed.). UGM Press.
- Erry Fitrya Primadhany. (2017). Tinjauan terhadap Tanggung Jawab Badan Pengelola Keuangan Haji (BPKH) dalam Melakukan Penempatan dan/ atau Investasi Keuangan Haji. *Jurnal Hukum Dan Syariah*, Vol. 8 No., 125.
- Humas BPKH. (2020). *Tentang BPKH*. BPKH.Go.Id.
- Julia, Y. (2022). *Manajemen Pengelolaan Dana Abadi Umat pada BPKH*.
- Nirwana, W. (2022). *Manajemen Pengelolaan Investasi Pada Badan Pengelola Keuangan Haji*. UIN FATMAWATI SUKARNO BENGKULU.
- Nurita, D. (2021). *Sejarah Terbentuknya BPKH*. Retizen Republika Online. <https://retizen.republika.co.id/posts/15260/sejarah-terbentuknya-bpkh>
- Saputro, W. A. (2021). *Latar Belakang Pembentukan BPKH*. Retizen Republika Online. <https://retizen.republika.co.id/posts/16226/latar-belakang-pembentukan-bpkh>
- Sari, M., & Asmendri. (2020). Penelitian Kepustakaan (Library Research) dalam Penelitian Pendidikan IPA. *NATURAL SCIENCE: Jurnal Penelitian Bidang IPA Dan Pendidikan IPA*, 6 no.
- Undang-Undang Republik Indonesia nomor 13 tahun 2008 tentang Penyelenggaraan Ibadah Haji*. (n.d.). Retrieved October 3, 2023, from https://www.dpr.go.id/dokjdih/document/uu/UU_2008_13.pdf
- Undang-Undang Republik Indonesia nomor 17 tahun 1999 tentang Penyelenggaraan Ibadah Haji*. (n.d.). Retrieved October 3, 2023, from https://www.dpr.go.id/dokjdih/document/uu/UU_1999_17.pdf
- Undang-Undang Republik Indonesia nomor 34 tahun 2014 tentang Pengelolaan Keuangan Haji*. (n.d.). Retrieved October 3, 2023, from <https://www.kemhan.go.id/ppid/wp-content/uploads/sites/2/2016/11/UU-34-Tahun-2014.pdf>

**ANALYSIS OF THE DUTIES AND AUTHORITY OF THE SHARIA SUPERVISORY BOARD AND
THE NATIONAL SHARIA COUNCIL**

Linda Martalia

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID ID: 0000-0003-1269-4815

Kholilah

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID ID: 0000-0003-3677-1846

Amilatul Khasanah

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID ID: 0000-0002-6965-4622

Sri Wahyuningsih

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID ID: 0000-0003-3337-2516

Ade Gunawan M.M.

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia ORCID : 0000-0001-8479-0641

Muhammad Taufiq Abadi

Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman

Wahid Pekalongan Indonesia

ORCID ID: 0000-0001-9705-7756

ABSTRACT

The purpose of this research is to explain the duties and authority of the sharia supervisory board and the national sharia council. In this research, the author uses a qualitative approach with descriptive analysis type of research. This research uses the method of literature study or library research sourced from books and journals in accordance with the topic and focus of research. The results of the literature review in this study concluded that the Sharia Supervisory Board has an important task in ensuring that the bank's operational activities are in accordance with sharia principles that have been authorized by the National Sharia Board. The National Sharia Council is also responsible for overseeing the implementation of the fatwa. Both institutions, the Sharia Supervisory Board and the National Sharia Council, have an important role in maintaining that Islamic financial institutions in Indonesia operate in accordance with sharia principles. They work together to ensure compliance with sharia provisions in economic and financial activities.

Keywords: Islamic Financial Institutions, Sharia Supervisory Board, National Sharia Council

1. INTRODUCTION

According to Bank Indonesia Regulation No. 6/24/PBI/2004, the National Sharia Council is a council established by the Indonesian Ulema Council which is tasked and has the authority to determine fatwas on products and services in the business activities of banks that carry out Business Activities Based on Sharia Principles. The National Sharia Council is also part of the Indonesian Ulema Council and assists related parties, such as the Ministry of Finance, Bank Indonesia, and others in formulating regulations or provisions for Islamic Financial Institutions. Members of the National Sharia Council consist of scholars, practitioners, and experts in fields related to sharia muamalah who are appointed and appointed by the Indonesian Ulema Council with a term of service equal to the period of service of the 5 (five) year Central Indonesian Ulema Council board (Sula, 2004).

The Islamic finance industry is one of the fastest growing sectors worldwide, especially in countries with a majority Muslim population. The principles of Islamic finance, which are based on Islamic values, have become a significant attraction for Muslims and non-Muslims who wish to invest or use financial products that are in accordance with Islamic ethical principles. To ensure that the industry operates with integrity, sharia compliance, and contributes to sustainable economic growth, the Sharia Supervisory Board and the National Sharia Supervisory Board have an important role to play.

2. RESEARCH METHOD

In this research, the author uses a qualitative approach with descriptive analysis. The presentation of the research results is carried out with descriptive analysis methods related to the duties and authorities of the sharia supervisory board and the national sharia board. This research begins with data collection, analyzing data and interpreting it and in its implementation this research uses the library study method or library research sourced from books and journals in accordance with the topic and focus of the research.

Library studies have four main characteristics, namely the author will deal directly with text (nash) or numerical data and not with direct knowledge from the field or eyewitnesses in the form of events or other objects; library data is 'ready to use' so that the author does not need to go anywhere except to deal directly with the source material that is already available; library data is generally a secondary source where the author obtains second-hand material and not original data from the first hand in the field; and the last characteristic is the condition of library data is not limited by space and time.

3. RESULTS AND DISCUSSION

Duties of the Sharia Supervisory Board and the National Sharia Council

The Indonesian Ulema Council is a body tasked with handling Islamic religious affairs, has the responsibility to oversee Islamic financial institutions in Indonesia. Along with the emergence of Sharia Supervisory Boards in several Islamic financial institutions formed by the financial institutions themselves, the Indonesian Ulema Council as an umbrella of Islamic institutions and organizations in Indonesia considers the need for the establishment of a national sharia supervisory board that monitors the performance of Islamic financial institutions in Indonesia (Misbach, n.d.).

To follow up on the above idea, a workshop on Shariah Mutual Funds held in July 1999 resulted in a recommendation for the establishment of a National Sharia Council. Subsequently, in 1998, the National Sharia Council was established by the Indonesian Ulema Council, which was later confirmed by the MUI Leadership Council Decree number Kep-754/MUI/II/1999 dated February 10, 1999 (Misbach, n.d.).

Sharia Supervisory Board

According to the Decree of the Leadership Council of the Indonesian Ulema Council concerning the Composition of the DSN-MUI Management No. Kep-98 / MI / III / 2001 explains that the definition of the Sharia Supervisory Board is a body that exists in Islamic financial institutions and is tasked with overseeing the implementation of DSN decisions in these Islamic financial institutions. The Sharia Supervisory Board is appointed and dismissed at the Islamic Financial Institution according to the GMS after receiving a recommendation from the DSN (Pertiwi, 2019). The Sharia Supervisory Board is an

independent body placed by the National Sharia Council in Islamic banking and financial institutions (Dewi Anggadini, 2014).

In carrying out its duties, the Sharia Supervisory Board must follow the fatwa of the National Sharia Council which has the highest authority in issuing fatwas regarding the suitability of bank products and services with sharia provisions and principles. The main task of the Sharia Supervisory Board is to supervise the bank's business activities so as not to deviate from the provisions and principles of sharia that have been authorized by the National Sharia Council (Dewi Anggadini, 2014). In (Aziz, 2021; Misbach, n.d.) it is stated that the task of the Sharia Supervisory Board is to discuss business problems and transactions that are faced with it and determine whether the problem or transaction is in accordance or not with sharia principles.

The duties of the Sharia Supervisory Board according to the provisions of article 27 of PBI No. 6/24/PBI/2004 of bank indonesia regulations are as follows (Kurrohman, 2017):

- 1) Ensure and supervise the suitability of the bank's operational activities to the fatwa issued by the National Sharia Council.
- 2) Assessing the sharia aspects of operational guidelines, and products issued by the bank.
- 3) Providing opinion from sharia aspects on the overall implementation of bank operations and bank publication reports.
- 4) Reviewing new products and services for which there is no fatwa to request a fatwa from the National Sharia Council.
- 5) Submitting a report on the results of sharia supervision at least every 6 (six) months to the board of directors, commissioner, national sharia board and bank indonesia.

Specifically, the duties of the Sharia Supervisory Board are as follows (Putri Oktaviani Justri et al., 2020):

- 1) Assess and ensure the fulfillment of sharia principles on operational guidelines and products issued.
- 2) Supervise the process of developing new bank products to comply with the fatwa of the National Sharia Council-Indonesian Ulema Council.
- 3) Requesting fatwa to the National Sharia Council-Indonesian Ulema Council for new bank products for which there is no fatwa, in this position the National Sharia Council functions as a mediator between Islamic financial institutions and the National Sharia Council in communicating proposals and suggestions for the development of products and services from Islamic financial institutions that require review and fatwa from the National Sharia Council.
- 4) Conducting periodic reviews on the fulfillment of sharia principles on the mechanism of collecting and channeling funds and bank services.
- 5) Requesting data and information related to sharia aspects from the bank's work unit in the context of carrying out its duties.

The Sharia Supervisory Board is placed in a position at the level of the Board of Commissioners in each bank. This is done to ensure the effectiveness of any opinion given by the Sharia Supervisory Board. Therefore, the appointment of members of the Sharia Supervisory Board is usually carried out by the General Meeting of Shareholders (GMS), after the members of the Sharia Supervisory Board have received recommendations from the National Sharia Council. From this, we can know that the difference between sharia financial institutions and non-sharia financial institutions is the existence of a Sharia Supervisory Board in each of these institutions. The number of Sharia Supervisory Boards in each financial institution is three people (Misbach, n.d.).

National Sharia Council

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

The National Sharia Council is a body or institution under the Indonesian Ulema Council whose members are given the mandate and responsibility to formulate laws or fatwas sourced from Islamic teachings, namely the Qur'an and Sunnah of the Prophet and these fatwas are used in the form of fatwa or legal policies that will be applied in a nation or state (Adiah, 2023).

In the decision of the National Sharia Council No. 1 of 2000, it is stated that the National Sharia Council-Indonesian Ulema Council can be interpreted as a body formed by the Indonesian Ulema Council with official competence and authority, so that it has the authority to issue policies or sharia provisions in the form of fatwas of the National Sharia Council (Adiah, 2023).

The National Sharia Council is a council formed by the Indonesian Ulema Council to deal with issues related to the activities of Islamic financial institutions. The National Sharia Council is part of the Indonesian Ulema Council which is tasked with developing the application of sharia values in economic activities in general and the financial sector in particular, including banking, insurance and mutual fund businesses.

The National Sharia Council is the only institution that has the authority to issue fatwas on the types of sharia financial activities, products and services as well as supervise the application of these fatwas by sharia financial institutions in Indonesia (Iswanto, 2016). The National Sharia Council assists related parties such as the Ministry of Finance, Bank Indonesia, and others in formulating regulations or provisions for Islamic financial institutions. The membership of the National Sharia Council consists of scholars, practitioners, and experts in fields related to sharia muamalah. The membership of the National Sharia Council is appointed and appointed by the Indonesian Ulema Council for a period of 4 years (Iswanto, 2016).

In the decision of the National Sharia Council- Indonesian Ulema Council Number. 1 of 2000 clearly states the main tasks of the National Sharia Council, which are as follows (Adiah, 2023):

- 1) Issuing fatwas that are binding on the Sharia Supervisory Board in each Sharia Financial Institution and form the basis for legal actions of related parties.
- 2) Issuing fatwas that form the basis for provisions/regulations issued by authorized agencies, such as the Ministry of Finance and Bank Indonesia.
- 3) Provide recommendations and / or revoke recommendations for names that will sit as Sharia Supervisory Board at an Islamic financial institution.
- 4) Invite experts to explain a problem needed in the discussion of Islamic economics, including domestic and foreign monetary authorities/financial institutions.
- 5) Give warnings to Islamic Financial Institutions to stop deviations from fatwas that have been issued by the National Sharia Council.
- 6) Propose to the authorized agency to take action if the warning is not heeded.

In (DSN-MUI, 2023) there are also several tasks of the National Sharia Council, namely as follows:

- 1) Establishing fatwas on systems, activities, products, and services of Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 2) Supervise the implementation of fatwas through the Sharia Supervisory Board in Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 3) Develop Fatwa Implementation Guidelines to further elaborate certain fatwas so as not to cause multiple interpretations when implemented in Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 4) Issuing Circular Letters (Ta'limat) to Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 5) Providing recommendations for prospective members and/or revoking recommendations for members of the Sharia Supervisory Board at Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions; 6;

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- 6) Providing recommendations for prospective Capital Market Sharia Experts and/or revoking recommendations for Capital Market Sharia Experts;
- 7) Issuing Statement of Sharia Conformity or Sharia Alignment for products and provisions issued by the relevant Authority;
- 8) Issuing Sharia Conformity Statement for systems, activities, products, and services in Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 9) Issuing Sharia Conformity Certificates for Sharia Business Institutions and other Sharia Economic Institutions that require them;
- 10) Administering Sharia Expertise Certification Program for Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 11) Conducting socialization and education in order to improve sharia financial, business, and economic literacy; and
- 12) Cultivating sharia assessors;

Authority of the National Sharia Council

While the authority given by the Indonesian Ulema Council to the Sharia Supervisory Board is as follows:

- 1) Issuing fatwas that bind the National Supervisory Board in each Sharia financial institution and become the basis for legal actions of related parties.
- 2) Issuing fatwas that become the basis for provisions / regulations issued by authorized agencies, such as the Ministry of Finance and Bank Indonesia.
- 3) Provide recommendations and/or revoke recommendations on the names of those who will sit on the Shari'ah Supervisory Board of a Shari'ah financial institution.
- 4) Invite experts to explain a problem needed in the discussion of shari'ah economics, including domestic and foreign monetary authorities/financial institutions.
- 5) Giving warnings to shari'ah financial institutions to stop deviations from fatwas that have been issued by the National Shari'ah Council.
- 6) Propose to the authorized agency to take action if the warning is not heeded.

Business Activities, Legal Entities, Laws and Regulations

The Sharia Supervisory Board is an independent body tasked with overseeing the implementation of the decisions of the National Sharia Council in an Islamic Financial Institution. The business activities of the Sharia Supervisory Board are in the form of supervisory activities and advisory/consulting activities (Rama, 2015). The existence of the Sharia Supervisory Board is stated in Article 32 of Law No. 21 of 2008, namely basically the Supervisory Board is to be established in Islamic banks and conventional banks that have Islamic business units, appointed at the General Meeting of shareholders on the recommendation of the Indonesian Ulema Council (Prabowo & Jamal, 2017).

The National Sharia Council is needed to supervise and direct Islamic financial institutions, carry out the duties of the Indonesian Ulema Council to deal with issues related to the activities of Islamic Financial Institutions (Waluyo, 2016). The business activities of the National Sharia Council are the activities of determining fatwas on Islamic economics to serve as guidelines for practitioners and regulators. In addition, other business activities are the activities of fostering and developing Islamic Financial Institutions in the application of sharia principles (Afrelian & Furqon, 2018).

The establishment of the National Sharia Council is contained in the Decree of the MUI governing board No. Kep-754/MUI/II/1999 dated February 10, 1999 (Afrelian & Furqon, 2018). The provisions governing the duties, authorities and working mechanisms of the National Sharia Council and the Sharia Supervisory Board are based on the DP-MUI Decree and DSN MUI Decree No. 1 and 2 of 2000 concerning PD-PRT DSN (Misbach, n.d.-b).

Profile of One Relevant Institution

National Sharia Council - Indonesian Ulema Council (DSN-MUI)

History of Establishment

The Ulama Workshop on Sharia Mutual Funds organized by the Central Indonesian Ulema Council, on July 29-30, 1997 in Jakarta, recommended the need for an institution that handles issues related to the activities of Sharia Financial Institutions. The Indonesian Ulema Council held a meeting of the National Sharia Council Establishment Team on October 14, 1997. The Leadership Council of the Indonesian Ulema Council issued Decree No. Kep-754/MUI/II/1999 dated February 10, 1999 on the Establishment of the National Sharia Council of the Indonesian Ulema Council. The Leadership Council of the Indonesian Ulema Council held a ta'aruf event with the Management of the National Sharia Council-Indonesian Ulema Council on February 15, 1999 at Hotel Indonesia, Jakarta. The Executive Board of the National Sharia Council-Indonesian Ulema Council held its first Plenary Meeting of the National Sharia Council-Indonesian Ulema Council on April 1, 2000 in Jakarta by ratifying the Basic Guidelines and Bylaws of the National Sharia Council-Indonesian Ulema Council.

Background

The National Sharia Council-Indonesian Ulema Council was established in order to realize the aspirations of Muslims regarding economic issues and encourage the application of Islamic teachings in the economic/financial sector which is carried out in accordance with the guidance of Islamic law. The establishment of the National Sharia Council-Indonesian Ulema Council is a measure of efficiency and coordination of the ulama in responding to issues related to economic/financial matters.

Various issues/cases that require a fatwa will be accommodated and discussed together in order to obtain a common view in handling them by each Sharia Supervisory Board in Islamic financial institutions. To encourage the application of Islamic teachings in economic and financial life, the National Sharia Council-Indonesian Ulema Council will always and proactively respond to the dynamic development of Indonesian society in the economic and financial fields.

Vision

To socialize sharia economy and make people's economy Islamic.

Mission

To develop sharia economy and sharia financial/business institutions for the welfare of the people and the nation.

Tasks

- 1) To issue fatwas on systems, activities, products, and services of Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 2) Supervise the implementation of fatwas through the Sharia Supervisory Board in Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- 3) Developing Fatwa Implementation Guidelines to further elaborate certain fatwas so as not to cause multiple interpretations when implemented in Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 4) Issuing Circular Letters (Ta'limat) to Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 5) Providing recommendations for prospective members and/or revoking recommendations for members of the Sharia Supervisory Board of Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 6) Providing recommendations for prospective Capital Market Sharia Experts and/or revoking recommendations for Capital Market Sharia Experts;
- 7) Issuing Statement of Sharia Conformity or Sharia Alignment for products and regulations issued by the relevant Authority;
- 8) Issuing Sharia Conformity Statements on systems, activities, products, and services in Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 9) Issuing Sharia Conformity Certificates for Sharia Business Institutions and other Sharia Economic Institutions that require them;
- 10) Organizing Sharia Expertise Certification Program for Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions;
- 11) Conducting socialization and education in order to improve sharia financial, business, and economic literacy; and
- 12) Fostering the application of sharia values in economic activities in general and finance in particular.

Authority

- 1) To issue warnings to Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions to stop deviating from fatwas issued by the National Sharia Council-Indonesian Ulama Council;
- 2) Recommend to the competent authority to take action if the warning is not heeded;
- 3) Suspend and/or cancel Sharia certificates for Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions that commit violations;
- 4) Approving or rejecting requests from Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and other Sharia Economic Institutions regarding the proposed replacement and/or dismissal of the Sharia Supervisory Board at the institution concerned;
- 5) Recommending to related parties to develop businesses in the field of sharia finance, business and economy; and
- 6) Establishing partnerships and cooperation with various parties, both at home and abroad to develop businesses in the field of finance, business and Islamic economics.

Device Structure

Based on the Decree of the Indonesian Ulama Council Number: Kep-146/DP MUI/XII/2020 concerning the Composition and Personnel of the Management of the National Sharia Council-Indonesian Ulama Council for the 2021-2025 Khidmat Period and the Organizational Regulation of the Indonesian Ulama Council Number: 11/PO-MUI/VIII/2021 concerning the Articles of Association and Bylaws of the National Sharia Council-Indonesian Ulama Council, the organization of the National Sharia Council-Indonesian Ulama Council consists of internal devices and external devices.

The internal device of the National Sharia Council-Indonesian Ulama Council consists of:

- 1) Supervisory Board
- 2) Executive Board
- 3) Daily Executive Board

The external apparatus of the National Sharia Council-Indonesian Ulema Council consists of:

- 1) Sharia Supervisory Board
- 2) Sharia Advisor
- 3) Sharia Committee
- 4) Sharia Expert Team
- 5) Other tools if needed in order to support the implementation of the duties and functions of the DSN-MUI (DSN-MUI Dewan Syariah Indonesian Ulema Council, n.d.).

4. CONCLUSIONS

The Sharia Supervisory Board is an independent body tasked with overseeing the implementation of the decisions of the National Sharia Council in Islamic financial institutions. The Sharia Supervisory Board has an important task in ensuring that the bank's operational activities are in accordance with sharia principles that have been authorized by the National Sharia Board. The National Sharia Council is an institution established by the Indonesian Ulema Council that has the authority to issue fatwas and sharia policies that bind Islamic financial institutions in Indonesia. The National Sharia Council is also responsible for overseeing the implementation of these fatwas.

The Sharia Supervisory Board has the authority to oversee the conformity of bank operations with the fatwas of the National Sharia Council, assess bank products and services, and provide opinions from sharia aspects on the implementation of bank operations. The National Sharia Council has the authority to issue fatwas that bind the Sharia Supervisory Board in Islamic financial institutions, provide recommendations for candidates for Sharia Supervisory Board members, and oversee the implementation of fatwas in Islamic financial institutions. The National Sharia Council can also give warnings and propose actions to the competent authorities if the fatwa is not heeded. The Sharia Supervisory Board and the National Sharia Council, have an important role in maintaining that Islamic financial institutions in Indonesia operate in accordance with sharia principles.

5. Suggestion

This paper discusses the role and duties of the Sharia Supervisory Board and the National Sharia Council in supervising Islamic financial institutions in Indonesia. The following are some suggestions based on the content of this paper:

- 1) **Transparency and Accountability:** It is important to ensure that the Sharia Supervisory Board and the National Sharia Council perform their duties in a transparent and accountable manner. They should provide clear and open reports on their decisions and activities to the public.
- 2) **Strengthening Education and Training:** The Sharia Supervisory Board and the National Sharia Council should continuously strengthen their knowledge and understanding of sharia principles and Islamic finance. Regular training and education will help them in making better decisions.
- 3) **Strong Collaboration:** Strong collaboration between the Sharia Supervisory Board, the National Sharia Council, Ministry of Finance, and Bank Indonesia is essential. They should work together to develop adequate regulations and guidelines for the Islamic finance sector.
- 4) **Increased Public Awareness:** The public needs to be given a better understanding of the role of the Sharia Supervisory Board and the National Sharia Council in maintaining the integrity of Islamic financial institutions. Public education campaigns can help raise this awareness.
- 5) **Periodic Evaluation:** The Sharia Supervisory Board and the National Sharia Council should conduct periodic evaluations of their own performance. This includes reviewing the fatwas that have been issued and ensuring that they remain in line with evolving sharia principles.

6. ACKNOWLEDGMENTS

Based on the conclusions above, the authors suggest that there are many other factors that can be used to improve the duties and authority of the Sharia Supervisory Board and the National Sharia Board. So that the existence of the Sharia Supervisory Board and the National Sharia Board is able to provide benefits to the institutions or companies under it. Therefore, it is hoped that research conducted by other researchers in the future can continue this research, namely regarding the duties and authority of the Sharia Supervisory Board and the National Supervisory Board.

7. REFERENCES

- Adiah, H. (2023). Urgensi Dewan Syariah Nasional (Dsn) Dalam Pembaharuan Hukum Ekonomi Di Indonesia. *Jurnal Cerdas Hukum*, 1, 154–167.
- Afrelan, M. I., & Furqon, I. K. (2018). Legalitas dan Otoritas Fatwa Dewan Syariah Nasional Indonesian Ulema Council Dalam Operasional Lembaga Keuangan Syariah. *MIZANI: Wacana Hukum, Ekonomi Dan Keagamaan*, 5, 1–12.
- Aziz, A. (2021). Tinjauan Kelembagaan Dewan Pengawas Syariah dari Aspek Nomenklatur, Kedudukan di Lembaga Perbankan dan Remunerasi. *TAWAZUN: Journal of Sharia Economic Law*, 4(1), 32. <https://doi.org/10.21043/tawazun.v4i1.8736>
- Dewi Anggadini, S. (2014). Mekanisme Pengawasan Dewan Pengawas Syariah Dan Bank Indonesia Terhadap Bank Syariah. *Majalah Ilmiah Unikom*, 12, 77–84.
- DSN-MUI Dewan Syariah Indonesian Ulema Council*. (n.d.).
- Iswanto, B. (2016). Peran Bank Indonesia, Dewan Syariah Nasional, Badan Wakaf Indonesia dan Baznas dalam Pengembangan Produk Hukum Ekonomi Islam di Indonesia. *Jurnal Iqtishadia*, 9, 421–439. <https://doi.org/10.21043/iqtishadia.v9i2>
- Kurrohman, T. (2017). Peran Dewan Pengawas Syariah Terhadap Syariah Compliance Pada Perbankan Syariah. *Jurnal Surya Kencana Satu : Dinamika Masalah Hukum Dan Keadilan*, 8, 49–61.
- Misbach, I. (n.d.). *Kedudukan Dan Fungsi Dewan Pengawas Syariah Dalam Mengawasi Transaksi Lembaga Keuangan Syariah Di Indonesia*.
- Mubarak, J. (2004). *Perkembangan Fatwa Ekonomi Syariah*. Pustaka Bani.
- Pertiwi, D. (2019). Peran Dewan Pengawas Syariah (DPS) Dalam Mewujudkan Good Corporate Governance Di Bank Syariah. *Jurnal Baabu Al-Ilmi*, 4, 1–18.
- Prabowo, B. A., & Jamal, J. Bin. (2017). Peranan Dewan Pengawas Syariah Terhadap Praktik Kepatuhan Syariah dalam Perbankan Syariah di Indonesia. *Jurnal Hukum Ius Quia Iustum Faculty Of Law*, 24(1), 113–129.
- Putri Oktaviani Justri, A., Faradila, N., Fitriani, N. H., Muti'ah, U., Mardhotillah, Z., & Mardian, S. (2020). Bagaimana Dewan Pengawas Syariah Melakukan Pengawasan Operasional Bank? *Jurnal BanqueSyar'i*, 6, 31–56.
- Rama, A. (2015). Analisis Kerangka Regulasi Model Syariah Governance Lembaga Keuangan Syariah Di Indonesia. *Journal of Islamic Economics Lariba*, 1, 1–18.
- Sula, M. S. (2004). *Asuransi*. Gema Insani Press.
- Waluyo, A. (2016). Kepatuhan Bank Syariah Terhadap Fatwa Dewan Syariah Nasional Pasca Transformasi Ke Dalam Hukum Positif. *Jurnal Penelitian Sosial Keagamaan*, 10, 517–538.

**THE APPROACH OF EXTENDED THEORY OF PLANNED BEHAVIOR IN ANALYZING
MSMEs BEHAVIOR IN THE IMPLEMENTATION OF FINANCIAL ACCOUNTING
STANDARDS FOR MICRO, SMALL AND MEDIUM ENTITIES**

Rani Rachayu¹, Oman Rusmana², Ascaryan Rafinda^{3*}

*¹Faculty of Economics and Business, Universitas Jenderal Soedirman, ²Accounting Department,
Faculty of Economics and Business, Universitas Jenderal Soedirman, ³Accounting Department,
Faculty of Economics and Business, Universitas Jenderal, Indonesia*

<https://orcid.org/0000-0001-6636-4243>

ABSTRACT

This study aims to analyze the influence of attitude, subjective norms, perceived behavioural control, perceived usefulness, and curiosity on the intentions of MSME actors on the behaviour of implementation of Financial Accounting Standards for Micro, Small and Medium Entities. The method used in this study is a quantitative method using primary data obtained from distributing questionnaires. The sampling technique used is a disproportionate stratified random sampling technique with a sample size of 100 respondents. This study uses the Structural Equation Model (SEM) with SmartPLS 4.0 as the data analysis method. This research indicates that the attitude, subjective norms and perceived usefulness influence the intention of MSMEs actors in the implementation of SAK EMKM. Perceived behavioral control and curiosity did not influence the intention of MSMEs actors in the implementation of SAK EMKM. Intention of MSMEs actors influence on the behavior of implementation of SAK EMKM.

Keywords: SAK EMKM, Attitude, Subjective Norm, Perceived Behavioral Control, Intention, Perceived Usefulness, Curiosity

**DÜNYA ÖLKƏLƏRİNİN XOŞBƏXTLİK İNDEKSİNİN ADAMBAŞINA DÜŞƏN ÜDM-Ə
TƏSİRİNİN TƏHLİLİ: İŞSİZLİYİN ARA LIQ TƏSİRİ**

Şaiq E.Kazımov

*Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində Əmək Bazarı və Sosial Müdafiə
Məsələləri üzrə Milli Observatoriya / İdarə heyəti sədrinin müşaviri*

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura mərkəzi / Doktorant

XÜLASƏ

Bu tədqiqatda işsizlik səviyyəsinin mötədil təsirləri vasitəsilə ölkələrin xoşbəxtlik indekslərinin adambaşına düşən ÜDM-ə təsirini araşdırılır. Tədqiqat göstərir ki, xoşbəxtlik adambaşına düşən ÜDM-ə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərir və işsizlik nisbəti bu təsiri azaldır. Konkret olaraq, xoşbəxtliyin adambaşına düşən ÜDM-ə müsbət təsiri işsizlik səviyyəsi aşağı olan ölkələr üçün daha güclüdür. Tədqiqat iqtisadi nəticələrin və vətəndaşların rifahının yaxşılaşdırılması üçün işsizliyin azaldılmasına və xoşbəxtliyin təşviqinə yönəlmiş dövlət siyasətlərinin əhəmiyyətini irəli çəkir. Bu araşdırmanın nəticələri həm iqtisadi rifahı, həm də vətəndaşların rifahını optimallaşdırmağa çalışan dövlətlər üçün təsiri daha güclüdür. Hökumətlər xoşbəxtlik və rifahı təşviq edən siyasətlərə üstünlük verməlidirlər, çünki bu siyasətlər iqtisadi nəticələrin yaxşılaşdırılmasına səbəb ola bilər. Bundan əlavə, hökumətlər işsizlik nisbətlərinin azaldılmasına diqqət yetirməlidirlər, çünki bu xoşbəxtlik və adambaşına düşən ÜDM arasında müsbət əlaqəni gücləndirə bilər. Gəlir bərabərsizliyini aradan qaldıran və sosial mobilliyi təşviq edən siyasətlər həm iqtisadi rifahın, həm də vətəndaşların rifahının yaxşılaşdırılmasına töhfə verə bilər. Ümumilikdə, tədqiqat xoşbəxtliyi təşviq etməyə və işsizliyi azaltmağa yönəlmiş siyasətlərin daha firavan və ədalətli cəmiyyətə səbəb ola biləcəyini göstərir.

ABSTRACT

In this study the effect of countries' happiness indices on GDP per capita through the moderating effects of the unemployment rate is explored. The study shows that happiness has a significant positive effect on GDP per capita, and that the unemployment rate slightly moderates this effect. Specifically, the positive effect of happiness on GDP per capita is stronger for countries with low unemployment rates. The study highlights the importance of public policies aimed at reducing unemployment and promoting happiness to improve economic outcomes and citizen well-being. The implications of this study are even stronger for states seeking to optimize both economic well-being and citizen well-being. Governments should prioritize policies that promote happiness and well-being, as these policies can lead to improved economic outcomes. In addition, governments should focus on reducing unemployment rates, as this can strengthen the positive relationship between happiness and GDP per capita. Policies that address income inequality and promote social mobility can contribute to improving both economic well-being and citizen well-being. Overall, the research suggests that policies aimed at promoting happiness and reducing unemployment can lead to a more prosperous and just society.

РЕЗЮМЕ

В этом исследовании исследуется влияние индексов счастья стран на ВВП на душу населения через сдерживающее влияние уровня безработицы. Исследование показывает, что счастье оказывает существенное положительное влияние на ВВП на душу населения, а уровень безработицы немного смягчает этот эффект. В частности, положительное влияние счастья на ВВП на душу населения сильнее в странах с низким уровнем безработицы. В исследовании подчеркивается важность государственной политики, направленной на сокращение безработицы и содействие счастью для улучшения экономических результатов и благосостояния граждан.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Значение этого исследования еще сильнее для государств, стремящихся оптимизировать как экономическое благосостояние, так и благосостояние граждан. Правительствам следует уделять приоритетное внимание политике, способствующей счастью и благополучию, поскольку эта политика может привести к улучшению экономических результатов. Кроме того, правительствам следует сосредоточиться на снижении уровня безработицы, поскольку это может усилить положительную взаимосвязь между счастьем и ВВП на душу населения. Политика, направленная на решение проблемы неравенства доходов и содействие социальной мобильности, может способствовать улучшению как экономического благосостояния, так и благосостояния граждан. В целом исследование показывает, что политика, направленная на повышение счастья и сокращение безработицы, может привести к более процветающему и справедливому обществу.

Açar sözlər: işsizlik, məşğulluq, xoşbəxtlik indeksi, adambaşına düşən ÜDM, moderasiya / unemployment, employment, happiness index, GDP per capita, moderation / безработица, занятость, индекс счастья, ВВП на душу населения, модерация

Giriş

Daim inkişaf edən qlobal dünyanın mənzərəsində xoşbəxtlik və rifahın ölçülməsi onun yalnız iqtisadi dayanıqlığın nəticələrindən aslı olmadığını anlayan dövlətlər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) bir dövlətin uğurunu qiymətləndirmək üçün dominant göstərici olsa da lakin ona həddən artıq etibar etmək insan varlığının çoxşaxəli təbiətinə biganə qalmaq deməkdir. Ən azından son illərdə dünyanı bürüyən COVID-19 pandemiyası bu məsələyə yeni baxışa ehtiyac olduğunu hamıya xatırlatdı. Xoşbəxtliyi və rifahı başa düşmək çox vacibdir. Yalnız maliyyə təminatına güvənməklə sosial inkişaf haqqında düzgün qiymətləndirmə etmək çətindir. Mənəvi rifah və xoşbəxtlik daha çox insanların psixi sağlamlığından, cəmiyyətlə inteqrasiyasından və həyat məmnuniyyətindən aslı şəkildə inkişaf edir. Bu faktorlardan biri kimi cəmiyyətə inteqrasiyanın əsas stimullaşdırıcısı iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsidir.

Ədəbiyyat xülasəsi

Məşğulluq insanlara bir sosial kimlik qazandırmaqla onların xoşbəxtlik və mənəvi rifahına müsbət təsir edən faktordur. Xoşbəxt cəmiyyətlərin daha yaxşı sağlamlıq sistemi performansına sahibdirlər, rifah və xoşbəxtliyə yönəlmiş dövlət siyasəti əhalinin səhiyyəsinin yaxşılaşdırılmasına və səhiyyə sisteminin səmərəsizliyinin azalmasına səbəb ola bilər[1]. Habelə vətəndaşların həyat keyfiyyətinə müsbət təsir göstərən siyasətlər hazırlayarkən iqtisadi, sosial və ekoloji problemlərin həyat məmnunluğu və xoşbəxtliyə təsirini hökumətlərin nəzərə alması labüddür. Bu kontekstdə artan məmnuniyyət istiqamətində işləmək üçün xarici amillərin gündəlik həyata necə təsir etdiyini başa düşməyin vacibdir[2].

Digər tərəfdən xoşbəxtlik və mənəvi rifah insanların maddi rifahına təsir edən mühüm göstəricidir. Maddi rifahı daha çox insanların məşğulluğundan təmin olduğu üçün işsizliyin insanların xoşbəxtliyinə və sonra isə bilavasitə onların maddi rifahına təsiri inkar olunmazdır. Tədqiqatlar göstərir ki, işsizlik ilə xoşbəxtliyin böyük və davamlı azalması qarşılıqlı əlaqəlidir və bu təsirin azaldılması üçün əmək bazarında və sosial dəstək proqramları sahəsində dövlətin dəstək siyasəti yürütməsi bu təsiri azalda bilər. Digər tərəfdən işsizliyin azaldılmasına və işsizlərə dəstək verməyə yönəlmiş sosial siyasətlər xoşbəxtlik və rifahı yaxşılaşdırmağa kömək edə bilər. İşsiz insanların işlə təmin edilməsi onları sosial rifah proqramlarına cəlb etməkdən daha çox xoşbəxt edə bilər. İşsizlərin hamısı özlərini eyni dərəcədə qeyri-xoşbəxt hiss etmədikləri üçün hökumətlər sosial rifah proqramlarında özlərini ən çox qeyri-xoşbəxt işsiz əhali qrupunu hədəf almalıdır. Çünki özlərini daha çox qeyri-xoşbəxt hiss edən işsizlər iş axtarma cəhdləri çox zəif olur[3]. Adambaşına düşən ÜDM bir ölkənin orta iqtisadi istehsalını və gəlirini əks etdirsə də, bərabərsizlikləri, iş məmnunluğunu və ya iş-həyat tarazlığını əks etdirmir. Bu yöndə tədqiqatlar göstərir ki, cəmiyyətdə həyat səviyyəsi yaxşılaşdıqca insanların xoşbəxtliyi artır. Buna görə də son dövrlərdə iqtisadçıları maraqlandıran istiqamətlərdən biri də xoşbəxtlik iqtisadiyyatıdır. Qabaqcıl ölkələrdə xoşbəxtliyə ən çox təsir edən meyarlar inflyasiya, işsizlik, məşğulluq, adambaşına düşən ÜDM, hökumətə inam, doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu, korrupsiyanın qavranılma indeksi, həyat seçimi etmək azadlığı, sosial rifahdır[4][5]. Digər tərəfdən, xoşbəxtlik indeksləri bu keyfiyyət

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

aspektlərini əhatə edərək, ictimai rifahın daha dolğun mənzərəsini yaradır. Yüksək işsizlik dərəcələri sosial birliyi poza, psixi sağlamlıq problemlərini artırır və ümumi xoşbəxtliyə mənfi təsir göstərə bilər. Bu istiqamət üzrə tədqiqatlar göstərir ki, bir ildən az və ya daha çox işsizliyə malik olan bütün işsizlər, işləyən və ya məşğulluqdan kənar iştirakçılarla müqayisədə psixi sağlamlıq göstəricilərinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır. Bununla belə, yaş, gəlir, cins və təhsil latent göstəricilər nəzərə alındıqda yalnız bir ildən çox işsiz olanlar nəzərəcarpacaq dərəcədə psixi sağlamlıq göstəricilərinin aşağı olduğu ortaya çıxmışdır. Bu fakt insanların məşğulluq statusu ilə psixi sağlamlığı arasında əlaqənin olduğunu və cəmiyyət üçün məhsuldar olmaqdan ötrü dəyərlərinin bir hissəsinin məşğulluğu ilə bağlı olduğunu praktiki əsaslandırır[6]. Həm işsizlik, həm də rifah indeksləri kimi iqtisadi göstəriciləri qiymətləndirməklə biz iqtisadi problemlərin cəmiyyətə necə təsir etdiyini görə bilərik.

Çox vaxt ilk növbədə iqtisadi göstərici kimi qəbul edilən işsizlik maliyyə sahəsindən kənara çıxan dərin ictimai təsirlər daşıyır. İnsanlar işsiz olduqda, gəlirdən daha çox şey itirirlər; onlar tez-tez məqsədyönlülük hissi, özünə hörmətin azalması və psixi sağlamlıq problemlərinə qarşı həssaslığın artması ilə mübarizə aparırlar. İşsizlik mental sağlamlığa, o cümlədən artan stress, narahatlıq və depressiya yaratmaqla həm fə fiziki sağlamlığa mənfi təsir göstərir. İşsizliyin psixi və fiziki sağlamlığa mənfi təsiri yenidən işə düzəldikdən sonra da davam edə bilər. Tədqiqatlar həm əqli, həm də fiziki sağlamlıq nəticələrini yaxşılaşdırmaq üçün işsizliyin aradan qaldırılmasının və iş yerlərinin yaradılmasının təşviqinin vacibliyini vurğulayır[7]. “Kaskad effekti” termini yüksək işsizliyin çoxşaxəli nəticələrini düzgün təsvir edir. İqtisadi baxımdan, bu, istehlak xərclərinin azalmasına və zəif iqtisadi artıma gətirib çıxarır. Bununla belə, onun sosial təsirləri də güclüdür. İşsizliyi yüksək olan bir cəmiyyət sosial quruluşunun deqradasiyasının şahidi ola bilər. Bu, bir neçə yolla təzahür edə bilər: artan cinayətkarlıq, zəif sosial mobillik və ya əmək təşkilatlarına institusional inamın azalması. Bundan əlavə, uzun müddət davam edən işsizlik psixi sağlamlıq problemlərinin artmasına səbəb ola bilər. Maliyyə qeyri-sabitliyinin stressi, işin itirilməsi ilə əlaqəli şəxsiyyət və məqsəd itkisi ilə birlikdə depressiya, narahatlıq və digər psixi sağlamlıq pozğunluqları kimi vəziyyətlərlə nəticələnə bilər. Bu fərdi problemlər icma səviyyəsində birləşərək, ümumilikdə cəmiyyətin xoşbəxtliyini və rifahını azaldır. Beləliklə, işsizliyin ağırlığını həqiqətən dərk etmək üçün onun çoxşaxəli təsirlərini anlamaq və həll etmək vacibdir. Bu həqiqəti də dərk etməyin əsas yollarından biri statistik rəqəmlərdən keçir

Verilənlər bazası və metodologiya

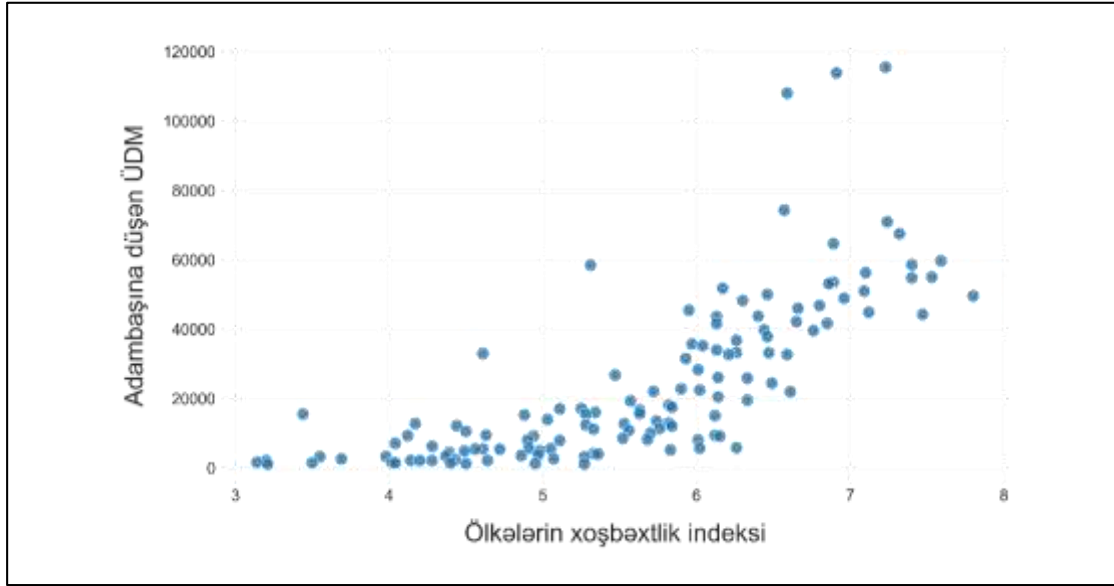
Bu təhlildə dünya üzrə 2022-ci il üzrə 128 ölkənin adambaşına düşən ÜDM göstəricisi, işsizlik nisbəti və xoşbəxtlik indeksi məlumatlarından istifadə edilmişdir[8,9,10]. Məlumatlara həm də bu ölkələrdə olan hakim din məlumatları da daxil edilmişdir. Təhlildə analizlər Microsoft Excel, SPSS tətbiqi proqramlarında, Python və R proqramlaşdırma dillərində aparılmışdır. Əsas qrafiklər həm MS.Excel proqram təminatından həm də Python proqramından əldə edilmişdir. Məqalədə həm cüt xətti reqressiya modelindən həm də R proqram təminatının “lavaan” kitabxanası vasitəsilə moderasiya və mediasiya effekti analizindən istifadə olunmuşdur.

Təsviri və inferensiya təhlili

İlkin olaraq ölkələr üzrə xoşbəxtlik indeksi ilə adambaşına düşən ÜDM arasında asılı əlaqəsinə baxsaq qrafik 1-dən anlaşılan bu dəyişənlərin arasında qeyri-xətti asılılığın olmasıdır.

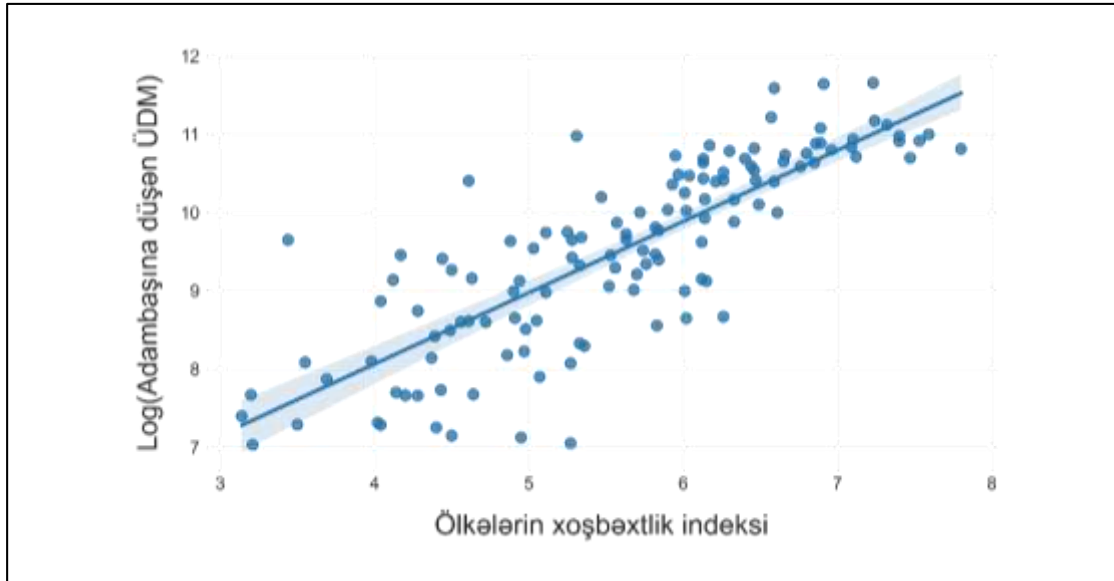
**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Qrafil 1. Ölkələr üzrə xoşbəxtlik indeksinin adambaşına düşən ÜDM asılıq əlaqəsi

Lakin xoşbəxtlik indeksi ilə adambaşına düşən ÜDM göstəricisinin natural loqarifmik modifikasiyası arasında asılıq (Qrafik 2) xətti əlaqənin olduğunu əsaslandırır. Həmçinin ölkələr üzrə orta xoşbəxtlik indeksi 5.60, standart kənarlaşma isə 1.08 vahiddir.

Qrafil 2. Ölkələr üzrə xoşbəxtlik indeksinin adambaşına düşən ÜDM-in loqarifmik modifikasiyası ilə asılıq əlaqəsi

Qrafik 1 və 2-dən gəlinən nəticə ondan ibarətdir ki, dünya ölkələrinin adambaşına düşən ÜDM göstəricisi müvafiq ölkələrin xoşbəxtlik indeksindən düz mütənasib asılılığı vardır. Lakin bu asılıq əmsal nisbətində deyil faiz nisbətində təzahür edir. Yəni müvafiq ölkə üzrə 1 vahid indeks qiymətində artım adambaşına düşən indeksi müəyyən faiz qədər inkişaf etdirir. Bu dəyişikliyə aşağıdakı reqressiya tənliyində baxa bilərik:

$$\text{Log}(\text{GDP}_{per_capita})_i = \beta_0 + \beta_1 * \text{Happiness} + \varepsilon_i$$

Təhlil üçün istifadə olunan 128 ölkənin məlumatları əsasında aşağıdakı reqressiya nəticəsi əldə olunmuşdur:

$$\text{Log}(\widehat{\text{GDP}_{per_capita}})_i = 4.42 + 0.91 * \text{Happiness}$$

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Cədvəl 1. Reqressiya nəticəsi

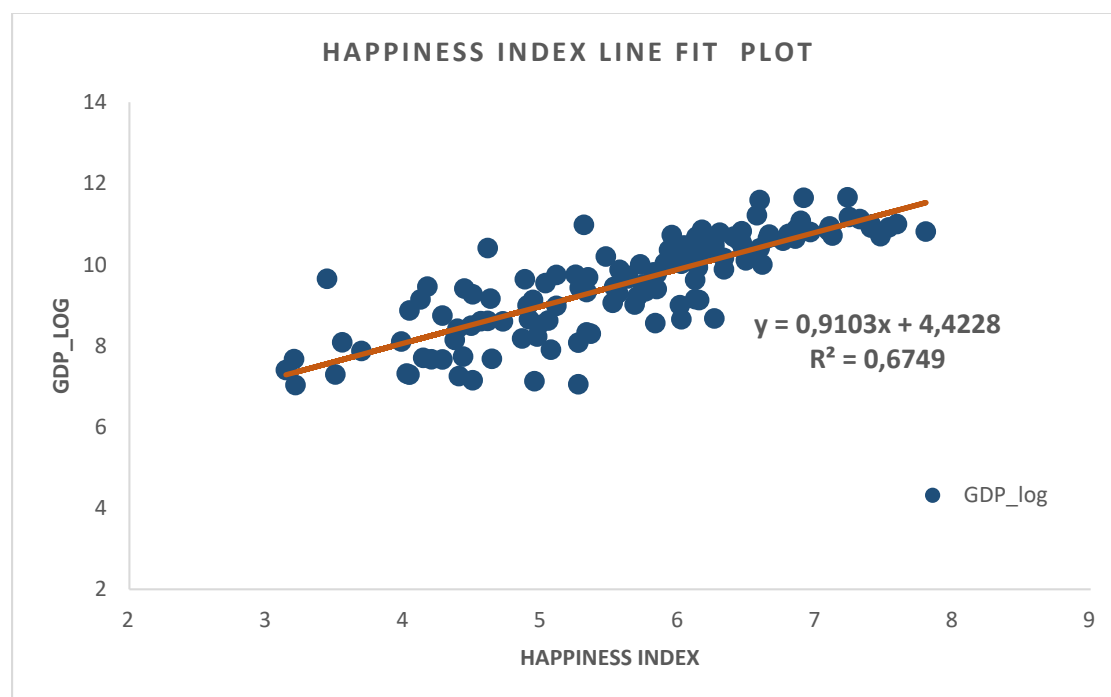
Regression Statistics	
Multiple R	0.8215
R Square	0.6749
Adjusted R Square	0.6723
Standard Error	0.6828
Observations	128

ANOVA					
	df	SS	MS	F	Significance F
Regression	1	121.94	121.94	261.56	0.00
Residual	126	58.74	0.47		
Total	127	180.68			

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%
Intercept	4.423	0.321	13.771	0.000	3.787	5.058
Happiness index	0.910	0.056	16.173	0.000	0.799	1.022

Cədvəl 2-də reqressiyanın nəticəsi baxdıqda ümumi olaraq determinasiya əmsalı (R-squared) 67.5% təşkil edir və bu da xoşbəxtlik indeksinin adambaşına düşən ÜDM-u 67%-dən çox izah etdiyinin göstəricisidir.

Qrafil 3. Reqressiya analizinin nəticəsi

Həmçinin modelin b_0 və b_1 əmsallarının p dəyərləri (p-value) hətta 0.1% əhəmiyyətlik meyarı üzrə qiymətləndirildikdə statistik olaraq əhəmiyyətlidir. Həmçinin xoşbəxtlik indeksinin b əmsalının 0.91 olması onunla izah olunur ki, müvafiq indeks üzrə 1 vahid dəyişiklik adambaşına düşən ÜDM-i 0.91% artırır. Bu göstərici 95% etibarlılıq intervalı üzrə ən aşağı variant üzrə 0.799% ən yuxarı senari üzrə isə 1.022% ola bilər. Ümumi olaraq modelin F test üzrə model hətta 0.1% əhəmiyyətlik meyarı üzrə proqnoz qabiliyyətlidir. Modelin qalıq (residual) analizi də bizi onu deməyə əsas verir ki, qalıqlar normal paylanmışdır, bütün səviyyələrdə sabit dispersiyaya malikdir və homoskedastikdir.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Lakin bununla belə xoşbəxtlik indeksinin adambaşına düşən ÜDM-ə təsirini müəyyən qədər azaldıb artırma bilən faktor kimi işsizlik çıxış edə bilər. Bunun üçün işsizliyin adambaşına düşən ÜDM-ə birbaşa və ya xoşbəxtlik indeksinə təsir etməklə bilvasitə təsirlərini öyrənmək üçün moderasiya analizinə baxaq. Bunun üçün quracağımız model aşağıdakı proqnoz tənliyi aşağıdakı kimidir.

$$GDP_{log} = \alpha + \beta_1 * Happiness + \beta_2 * Unemployment + \beta_3 * (Happiness * Unemployment) + \varepsilon$$

Struktural moderasiya analizinin nəticəsinə uyğun olaraq reqressiya nəticəsi aşağıdakı kimidir:

$$GDP_{log} = \alpha + \beta_1 * Happiness + \beta_2 * Unemployment + \beta_3 * (Happiness * Unemployment) + \varepsilon$$

Qurulmuş model üzrə determinasiya əmsalının 0.7243 olması göstərir ki, aslı dəyişən olan adambaşına düşən ÜDM-da ümumi variasiyanın 72.43% xoşbəxtlik indeksi dəyişəni və işsizliyin həddi dəyişənin moderasiya effekti ilə izah olunur. Bu onu izah edir ki, izahedici dəyişən kimi xoşbəxtlik indeksi və moderasiya dəyişəni kimi işsizliyin həddi güclü uyğunluq proqnozlaşdırıcısı kimi çıxış edir. Model üzrə xoşbəxtlik indeksi (Happiness_index) və moderator kimi iştirak edən işsizlik nisbəti (Unemployment_rate) dəyişənləri 0-a bərabər tutulduqda adambaşına düşən ÜDM sabit olaraq 2.3345% artmasını sabit əmsal (constant coefficient) göstərir. Sabit əmsalın tutarlı qiymət olduğunu p dəyərinin 0.1% əhəmiyyətlik meyarı üzrə çox kiçik rəqəm alması əsaslandırır. Xoşbəxtlik indeksi əmsalının modeldən çoxan nəticəyə görə 1.2867 işsizlik nisbəti sabit tutularsa adambaşına düşən ÜDM-u 1.29% artmasına səbəb olacağını göstərir. Həmçinin eynilə işsizlik nisbətinin 0.3457 olması adambaşına düşən ÜDM-in həcmində 0.35% artıma səbəb olacağını ifadə edir. Lakin bu tədqiqatın əsas məqsədinin işsizliyin adambaşına düşən ÜDM-ə təsirinin ölçülməsi olmadığı üçün və həmçinin iqtisadi araşdırmalarda işsizliyin vahid zamanda deyil ÜDM-in həcminə gecikmiş təsirlərini nəzərə almaqla bu faktorun yalnız moderasiya təsirinə baxacağıq. Model üzrə işsizliyin moderasiya təsiri üçün əldə edilmiş -0.064 əmsalının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, moderasiya edən effekt kimi işsizlik əmsalının bir vahid artması ölkənin xoşbəxtlik indeksinin adambaşına düşən ÜDM-ə təsirini 0.064% azaldır [Əlavə 1].

$$\widehat{GDP}_{log} = 2.3345 + 1.2867 * Happiness + 0.3457 * Unemployment + (-0.064) * (Happiness * Unemployment)$$

Ən yüksək səviyyəli şərtsiz qarşılıqlı əlaqələrin testi (*Test(s) of highest order unconditional interaction(s)*) hətta 1% əhəmiyyətlik meyarı üzrə p əmsalının kiçik olması ilə qarşılıqlı təsirin statistik əhəmiyyətli olmağını və bu təsirin təsadüfi olaraq ortaya çıxmadığını ifadə edir. İşsizlik səviyyəsinin müxtəlif səviyyələrində xoşbəxtlik indeksinin şərti (*Conditional effects of the focal predictor at values of the moderator(s)*) təsiri göstərir ki, xoşbəxtlik indeksinin adambaşına düşən ÜDM-ə müsbət təsiri işsizlik səviyyəsi aşağı olan ölkələr üçün daha güclüdür. Konkret olaraq, xoşbəxtlik indeksində bir vahid artım, işsizlik nisbəti daha yüksək olan ölkələrlə müqayisədə işsizlik səviyyəsi aşağı olan ölkələr üçün adambaşına düşən ÜDM-də daha böyük artımla əlaqələndirilir. Təhlilin nəticəsini ümumiləşdirsək deyə bilərik ki, model xoşbəxtlik indeksinin adambaşına düşən ÜDM-ə müsbət təsir etdiyini və bu təsirin işsizlik səviyyəsi ilə tənzimləndiyini göstərir. Konkret olaraq, xoşbəxtlik indeksinin adambaşına düşən ÜDM-ə müsbət təsiri işsizlik səviyyəsi aşağı olan ölkələr üçün daha güclüdür.

Nəticə

Tədqiqat işi işsizlik səviyyəsinin mülayim təsirləri vasitəsilə ölkələrin xoşbəxtlik indekslərinin adambaşına düşən ÜDM-ə təsirini araşdırır. Təhlildən çıxan nəticəyə görə xoşbəxtlik adambaşına düşən ÜDM-ə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsiri olduğunu əsaslandırır və bu, daha xoşbəxt ölkələrin daha yüksək iqtisadi rifaha malik olduğunu göstərir. Digər tərəfdən işsizlik səviyyəsi xoşbəxtlik və adambaşına düşən ÜDM arasındakı təsir əlaqəsini qismən azaldır və bu, xoşbəxtliyin adambaşına düşən ÜDM-ə müsbət təsirinin işsizlik səviyyəsi aşağı olan ölkələr üçün daha güclü olduğunu göstərir. Tədqiqat iqtisadi nəticələrin və vətəndaşların rifahının yaxşılaşdırılması üçün işsizliyin azaldılmasına və xoşbəxtliyin təşviqinə yönəlmiş siyasətlərin əhəmiyyətini vurğulayır. Həm iqtisadi rifahı, həm də vətəndaşların rifahını optimallaşdırmağa çalışan hökumətlər üçün bu tapıntıları aşağıdakılar aiddir:

1. Hökumətlər xoşbəxtlik və rifahı təşviq edən siyasətlərə üstünlük verməlidirlər, çünki bu siyasətlər iqtisadi nəticələrin yaxşılaşdırılmasına səbəb ola bilər.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

2. Hökumətlər həmçinin işsizlik nisbətlərinin azaldılmasına diqqət yetirməlidirlər, çünki bu, xoşbəxtlik və adambaşına düşən ÜDM arasında müsbət əlaqəni gücləndirə bilər.

3. Gəlir bərabərsizliyini aradan qaldıran və sosial mobilliyi təşviq edən siyasətlər həm iqtisadi rifahın, həm də vətəndaşların rifahının yaxşılaşdırılmasına töhfə verə bilər.

Ümumilikdə, tədqiqat xoşbəxtliyi təşviq etməyə və işsizliyi azaltmağa yönəlmiş siyasətlərin daha firavan və ədalətli cəmiyyətə gətirib çıxara biləcəyini göstərir.

Referans

1. See KF, Yen SH. Does happiness matter to health system efficiency? A performance analysis. Health Econ Rev. 2018 Dec 21;8(1):33. doi: 10.1186/s13561-018-0214-6. PMID: 30578526; PMCID: PMC6755568.

2. Yun Su & Azizan Sabjan Muhammad (2023) Role of economic, and social parameters affecting life satisfaction and happiness during pre and post Covid era: a study with Marx's perspective, Economic Research-Ekonomika Istraživanja, 36:1, DOI: 10.1080/1331677X.2023.2166970

3. Winkelmann, Rainer (2014) : Unemployment and happiness, IZA World of Labor, ISSN 2054-9571, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn, <https://doi.org/10.15185/izawol.94>

4. Alkan, Fatma & çilesiz, Neslihan. (2022). Araştırma Makalesi • Rese arch Article MUTLULUK EKONOMİSİNİN G7 ÜLKELERİ VE TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF HAPPINESS ECONOMICS IN TERMS OF G7 COUNTRIES AND TÜRKİYE.

5. Antipina, O. & Krivitskaya, A.. (2020). Impact Assessment of Macroeconomic Indicators on Happiness Level. Zhurnal Ekonomicheskoy Teorii. 17. 760-769. 10.31063/2073-6517/2020.17-4.1.

6. Pharr, Jennifer & Moonie, Sheniz & Bungum, Timothy. (2011). The Impact of Unemployment on Mental and Physical Health, Access to Health Care and Health Risk Behaviors. ISRN Public Health. 2012. 10.5402/2012/483432.

7. Linn MW, Sandifer R, Stein S. Effects of unemployment on mental and physical health. Am J Public Health. 1985 May;75(5):502-6. doi: 10.2105/ajph.75.5.502. PMID: 3985238; PMCID: PMC1646287.

8. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/Unemployment_rate/

9. <https://www.theglobaleconomy.com/rankings/happiness/>

10. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/GDP_per_capita_PPP/

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Əlavə 1.

Moderasiya modeli üzrə reqressiya analizi nəticəsi

Model: 1							
	Y: GDP_log						
	X: Happiness						
	W: Unemployment						
Sample size: 128							

OUTCOME VARIABLE:	GDP_log						
Model Summary	R	R-sq	MSE	F	Df1	Df2	P
	.8511	.7243	.4017	108.612	3.00	124.00	.00
Model	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI	coeff
constant	2.3345	0.5354	4.3604	0.000	1.2748	3.3942	2.3345
Happiness	1.2867	0.0982	13.105	0.000	1.0923	1.481	1.2867
Unemployment	0.3457	0.0758	4.5614	0.000	0.1957	0.4957	0.3457
Int_1	-0.064	0.0148	-4.3182	0.000	-0.0934	-0.0347	-0.064
Product terms key:							
	Int_1:	Happiness_index x Unemployment_rate					
Covariance matrix of regression parameter estimates:							
	constant	Happiness	Unemployment	Int_1			
constant	0.2866	-0.0516	-0.0333	0.0063			
Happiness	-0.0516	0.0096	0.0063	-0.0012			
Unemployment	-0.0333	0.0063	0.0057	-0.0011			

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Int_1	0.0063	-0.0012	-0.0011	0.0002			
Test(s) of highest order unconditional interaction(s):							
	R2-chng	F	df1	df2	p		
X*W	0.0415	18.6467	1	124	0.00		
Focal predict:	Happiness	X					
Mod var:	Unemployment	W					
Conditional effects of the focal predictor at values of the moderator(s):							
Unemployment	Effect	se	t	p	LLCI	ULCI	
1.877	1.1665	0.0763	15.2818	0.000	1.0154	1.3176	
6.7291	0.8559	0.0561	15.2605	0.000	0.7449	0.9669	
11.5812	0.5453	0.104	5.2445	0.000	0.3395	0.7511	
***** ANALYSIS NOTES AND ERRORS *****							
Level of confidence for all confidence intervals in output:				95.0000			

WAQF AND ZAKAT INSTITUTIONS

Fadrika Hening Mangesti

UIN KH. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0000-0002-1294-2260

Neriza Apriani

UIN KH. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0009-0006-8046-5546

Okta Trifiana

UIN KH. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0009-0007-6046-1174

Ade Gunawan

UIN KH. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0000-0001-8479-0641

ABSTRACT

Zakat and waqf are two important pillars of the Islamic economy. Zakat is a compulsory zakat worship for every Muslim by fulfilling certain conditions, while waqf is a recommended sunnah worship, namely by giving up some of the property owned to be used for the benefit of the people. The purpose of this study is to find out about zakat and waqf institutions in Indonesia. The method used in this study is to use a qualitative research approach with literature methods sourced from books, research journals, and relevant websites. The results of this study show that the zakat institution is an entity that manages the source of zakat funds received from muzakki, both individuals and business entities where the receipt of zakat is in accordance with applicable Islamic rules or amils who receive zakat. The waqf institution is a body formed to manage and develop waqf property. Waqf property can be land, buildings, money, or other goods. The legal basis of the institution is contained in Law of the Republic of Indonesia Number 23 of 2011 and Law of the Republic of Indonesia Number 41 of 2004. Zakat and waqf institutions in Indonesia include BAZNAZ, BWI, LAZ, and ZISWAF.

Keywords: Institutions, Waqf, Zakat.

INTRODUCTION

Zakat and waqf are two important pillars of the Islamic economy. Zakat is a compulsory Zakat worship for every Muslim by fulfilling certain conditions, while waqf is a recommended sunnah worship, namely by giving up some of the property owned to be used for the benefit of the people. Zakat and waqf both have an important role in realizing welfare for the people and social justice. Through zakat, Muslims can clean up property and distribute it to the poor and for the public good. Waqf is useful for prospering the Ummah and instilling Islamic socio-economic values.

The institution of zakat and waqf is an institution established to manage and distribute zakat and waqf funds. With the existence of zakat and waqf institutions, it can ensure that zakat and waqf funds are utilized optimally and for the benefit of the people. The institution of zakat and waqf also makes it easier for Muslims who want to distribute their zakat and waqf.

Zakat and waqf institutions have an important role in national development. Zakat and waqf can be used for the benefit of the people such as education, health, social, economic, and religious. Therefore, zakat and waqf can help the government in order to improve the quality of education and health. In addition,

zakat and waqf funds can help the government in overcoming various problems including poverty, unemployment, and social inequality.

RESEARCH METHODS

The method used in this study is a library approach derived from books, scientific journals, and relevant websites according to the topic and focus of research. This type of research uses a qualitative research approach. A qualitative approach that uses an explicit literature review strategy. An approach that relies on literacy and understanding of literature relevant to the topic of study being studied. There are some limitations to the reviews used in literature review strategies.

RESULTS AND DISCUSSION

A. Definition of Zakat and Waqf Institutions

According to the term, zakat is issuing a part of (certain) property that has been required by Allah SWT. to be given to people who are entitled to receive it, with a certain level, haul and fulfilling the requirements and getting along well (Barkah, Azwari, Saprida, & Umari, 2020). If a person always pays zakat, it can increase faith and piety to Allah Almighty and will foster a high sense of social care and build social relations. Institusi zakat merupakan badan yang mengelola sumber dana zakat yang diterima dari muzakki, baik itu perorangan maupun badan usaha dimana penerimaan zakat tersebut sesuai dengan kaidah Islam yang berlaku atau amil yang menerima zakat (Holil, 2019).

Zakat institutions also play a role in receiving zakat or distributing funds from parties who have excess funds or muzakki to parties who lack funds or mustahik. The management of zakat funds carried out by zakat institutions or institutions must be carried out optimally, in order to realize the purpose of zakat, namely for the economic empowerment of the people. If zakat funds can be maximized and managed properly, the economy of the people can be deceived. The existence of zakat institutions can help in the distribution of wealth among people and prevent the accumulation of wealth in a small group of people. Therefore, by distributing wealth as zakat fairly and equitably can prevent social inequality between rich and poor.

In an economic perspective, waqf is defined as the transfer of funds or other assets from consumption needs and investing them into productive assets that generate income for future consumption either individually or in groups (Wadjdy & Mursyid, 2007). Meanwhile, according to Law of the Republic of Indonesia No. 41 of 2004 concerning waqf, it is stated that waqf is a legal act of waqf to separate and or hand over part of its property to be used forever or a certain period of time in accordance with its interests for the purposes of worship and / or public welfare according to sharia. Waqf means transferring some of the property owned, so that it can be used for public interests with the aim of gaining pleasure from Allah Almighty.

The waqf institution is a body formed to manage and develop waqf property. Waqf property can be land, buildings, money, or other goods. The important role of waqf institutions in the development of waqf is responsible for collecting, managing, and developing waqf in accordance with its designation. Waqf institutions are important in improving welfare and building society.

B. Legal Basis of Waqf and Zakat Institutions

The legal basis of the institution is contained in Law of the Republic of Indonesia Number 23 of 2011 concerning the management of zakat, in this law regulates the management of zakat nationally, from the collection, distribution to its utilization. This law also states the establishment and operation of the Amil Zakat Institute or abbreviated as LAZ which has the task of managing zakat. Meanwhile, the legal basis for waqf institutions is contained in Law of the Republic of Indonesia Number 41 of 2004 concerning waqf. This law contains all matters related to waqf. Everything is discussed in this law starting from the understanding of waqf, the terms and pillars of waqf to the management of waqf property. This law also regulates the establishment of the Indonesian Waqf Board (BWI) where BWI is tasked with supervising and fostering the management of waqf in Indonesia. Zakat and waqf institutions will be more guaranteed with a clear legal basis.

C. Working Mechanism and Management of Zakat and Waqf Institutions

A zakat institution is an organization that manages zakat funds received by muzakki, both individuals and business entities where the receipt of zakat is appropriate with applicable Islamic rules or amil recipients of zakat, both zakat fitrah and zakat harta benda and zakat in other forms (in Indonesia called infaq and shadaqah). The zakat organization is also one of the organizations that has a role in receiving zakat or distributing capital from parties who have excess capital (muzakki) to parties who lack capital (mustahik)

Zakat institutions in Indonesia can be found in Law Number 38 of 1999 concerning Zakat Administration: Badan Amil Zakat (BAZ) is an NGO that manages the receipt, collection and distribution and utilization of ZIS (Zakat, Infaq and shodaqoh) effectively and efficiently and Lembaga Amil Zakat (LAZ) is a comprehensive zakat management organization formed by communities engaged in da'wah, education, and Muslim society, are supported, favored and protected by the government.

Zakat management as stipulated in this law includes planning, collection, distribution, and use activities. In order to achieve the purpose of providing zakat, the National Amil Zakat Agency (BAZNAS) was established which is domiciled in the national capital, provincial BAZNAS and district / city BAZNAS. BAZNAS is an unstructured and independent government organization and is accountable to the President through the Minister. BAZNAS is an organization authorized to manage zakat at the national level. In addition to establishing BAZNAS as an independent organization, the community can establish Lembaga Amil Zakat (LAZ) which is run by a private party and must obtain approval from an authorized official such as the Minister or the person in charge appointed by the Government. competent government. The Minister and shall report his activities periodically to the competent authorities. In addition to receiving zakat, BAZNAS or LAZ can also receive infak, alms, and other religious social funds. The distribution and use of information funds, alms and other religious social funds is carried out in accordance with Islamic law and in accordance with the indications promised by the giver and must be recorded in a separate accounting book (Holil 2019).

Waqf is a religious organization in Islam that has a direct functional relationship with efforts to overcome social and humanitarian problems, such as poverty alleviation and economic empowerment of the people. Waqf along with other Islamic financial instruments, such as zakat, if managed effectively, can be used to improve people's standard of living. This means that waqf can be a source of financing from the ummah to the ummah for religious, social, and economic purposes. For this reason, understanding of the function of waqf must be socialized and become a collective movement at all levels of society to improve the economy of the people (Choirunnisak 2021)

In professional waqf management, there are at least three basic philosophies that come into play when we want to empower waqf effectively, namely: First, the management model should be part of an "integrated project" and not a separate cost component. According to a project, waqf funds will actually be allocated for empowerment programs with all kinds of fees collected there. Second, the Nadzir Happiness Principle: For too long Nadzir has been used to work with the rest of his time and not as his main concern. Then it is time for us to transform Nadzir into a profession that gives the best hope for mankind and a profession that guarantees prosperity, not only in the Hereafter but also in the world. Third, the principle of transparency and accountability, where waqf institutions and the organizations they support must report annually on the management of funds to the public in the form of audited financial statements, the calculation of which includes the fairness of each element of costs. Fourth, the nadzir must be an entrepreneur who is able to manage the business Islamically. Fifth, nadzir is someone who is dedicated to Islamic issues, has adequate experience and business networks, and can see business opportunities and market opportunities (Rizal 2016).

The management and development of waqf assets is carried out productively and effectively through collection, investment, cooperation, production, trade, mining, agriculture, shops, offices and educational or medical institutions, as well as business activities that do not conflict with sharia principles. Management and development of waqf assets can be done by:

- a. Cash waqf assets can only be realized by investing in LKS products or Islamic financial instruments

- b. Nazhir can only manage and develop cash waqf assets on beneficiaries enjoying LKS cash waqf for a certain period of time if that period is determined
- c. Development and management of Monetary Assets held at Islamic banks that are subject to the deposit insurance institution program in accordance with laws and regulations
- d. The development and management of cash assets carried out in the form of investment outside the bank must be guaranteed by sharia insurance.

To protect waqf property from third party interference that harms the interests of waqf, it is necessary to increase the professional capacity of nazir. This mission is carried out by the Indonesian Waqf Board (BWI), an independent organization that carries out tasks in the field of waqf, advises nazhirs, guarantees the development and management of waqf assets domestically and internationally, approves changes in the allocation and status of waqf assets, and provides advice and consideration to the government in formulating policies in the field of waqf (Soemitra 2018).

Article 47 paragraph (1) of the Waqf Law stipulates that to promote and develop national Waqf, an Indonesian Waqf Board was formed. One of the objectives of establishing the Indonesian Waqf Board is to promote and develop national Waqf. In carrying out its functions, the Indonesian Waqf Board (BWI) operates independently. Judging from the duties and authorities of BWI in this law, it seems that BWI has a very heavy responsibility, especially to develop waqf in Indonesia, so that the waqf can later run according to waqf rules. For this reason, BWI personnel must be individuals who are competent in their respective fields, in accordance with the needs of the institution (Dahlan 2016).

D. Relevant Institutions of Waqf and Zakat

1) Ziswaf Ctarsa Institution Profile

ZISWAF CTarsa established in 2022 is one of the amil zakat, infaq, alms, and waqf institutions under the auspices of CTARSA FOUNDATION, engaged in Islamic funding by serving payments, and distributing zakat, infaq, alms, and waqf transparently. In its vision, ZISWAF CTarsa aims to cut the chain of poverty through education, health, and community empowerment.

The ZISWAF CTarsa institution has a slogan, namely TOP with the meaning that at ZISWAF CTarsa performs services transparently, 0% for amyl rights and nazhir rights, and is productive. In other words, in the ZISWAF CTarsa institution in the distribution of zakat funds, there are no administrative cuts and other funds so that all zakat payments from the community will be distributed in full one hundred percent.

The ZISWAF CTarsa institution is committed to managing zakat funds transparently, both in financial statements and the implementation of the programs presented. At ZISWAF CTarsa consists of CTARSA Foundation, Board of Committee, Sharia Supervisory Board and partners. Operational costs in the ZISWAF CTarsa institution will be distributed 100% to the community who receive and are supported by CT Crop business units so that there is no collection of Rp 1 in amil rights and nazhir rights. The ZISWAF CTarsa institution also continues to be a productive institution in the distribution of zakat funds which will later be truly beneficial to the community, especially in overcoming the poverty chain.

2) Vision and Mission

a. Vision

Become a ZISWAF institution that is trusted by the public (public trusted) to cut the chain of poverty through Education, Health and Community Empowerment services.

b. Mission

1. Building a strong, trusted, and modern ZISWAF Institution
2. Maximizing national ZISWAF literacy and increasing the collection of ZISWAF-DSKL (Other Religious Social Funds) in a massive and measurable manner
3. Maximizing the distribution and utilization of ZISWAF-DSKL (Other Religious Social Funds) to alleviate poverty, improve welfare, and reduce social inequality through education, health, community empowerment and disaster
4. Strengthening the competence, professionalism, integrity of amil and nadzir on an ongoing basis
5. Modernization and digitalization of national ZISWAF management with a robust and measurable data-based management system
6. Strengthen the system of planning, controlling, reporting, accountability, and coordination of ZISWAF management nationally
7. Building partnerships between donors (muzakki, wakif, munfik) and beneficiaries (mustahik, maukuf alaih) with the spirit of helping in kindness and piety and
8. Building synergy and collaboration of all stakeholders related to ZISWAF

3) Business Activities

Ziswaf CTarsa Institute has several business activities that can be applied by the Muslim community and has obtained permission from DPS (Sharia Supervisory Board) and is in line with the 7th Ijtima Ulama Decree of the Fatwa Commission throughout Indonesia, some of the business activities of Ziswaf CTarsa Institute are as follows:

1. Zakat

a. Business Zakat

Zakat is allowed for business activities or buying and selling, this zakat can be done when the business age has reached one year and has assets of 85 grams of gold so that it is mandatory to pay zakat worth 2.5% of net profit

b. Livestock Zakat

Zakat for livestock that have been cared for and farmed for one year, The calculation for animal zakat is For 5 camels the zakat is 1 goat, for 25 camels it is 1 camel. For 40 - 120 heads the zakat is 1 goat, for 121 - 200 the zakat is 2 goats. For 30 cows/buffalo the zakat is 1 cow/buffalo, for 60 cows/buffalo the zakat is 2 cows/buffalo. For horses and other livestock, the ratio is equivalent to the ratio of cows/buffaloes.

c. Income and Property

Zakat income or called professional zakat is zakat that must be paid on the results of work in accordance with sharia. Zakat harta or commonly referred to as zakat mal is a zakat imposed on the community when they have wealth or property (buildings, salaries, land, etc.) worth 85 grams of gold or 2.5% of wealth obtained with or without violating sharia provisions.

d. Agricultural Zakat

The object of agricultural zakat is the result of agriculture such as grains, tubers, fruits, vegetables, and many more. This zakat can be done when harvesting occurs Nisab Zakat Pertanian is 815 kg of rice or 1481 kg of grain. The zakat is 5% if the waters are paid and 10% if the waters are rainfed.

e. Mining Zakat

Zakat paid for mining either solid or liquid, this zakat is worth 85 grams of gold or 2.5% of profits and is paid every time you mine directly.

f. Zakat Fitrah

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Zakat is carried out during the month of Ramadan until before Eid prayers and is intended for all Muslims, be it women, men, adults and children. The amount of Zakat Fitrah is one sha' date or one sha' wheat, equivalent to 2.2 kg - 3.1 kg of rice or can also use money worth 2.2 kg - 3.1 kg of rice.

2. Alms

a. School Aid for Orphans

Assistance and attention to orphans in the form of feeding, clothing, school equipment, and financial assistance. This zakat is usually done by Muslims in the month of Muharram

b. Alms for Cataract Sufferers

Cataract is one of the eye diseases that makes cloudy and cloudy eyes usually occur to the elderly, in accordance with the vision of the ZISWAF CTarsa Institute regarding optimizing health for underprivileged Indonesian people, with this alms program it is hoped that we will join hands and help fellow brothers and sisters in need.

c. Alms to Others

The meaning of alms is to give voluntarily to a small portion of property or wealth that we have without expecting anything in return.

3. Waqf

a. Money Endowments

The law of money waqf is permissible (jawaz), the definition of money waqf itself is the separation or surrender of a small part of the wealth that we have to be later utilized for a certain period of time with the interests of the wakif used for the benefit of worship or the welfare of the people in accordance with sharia.

b. Waqf Mushaf Al-Qur'an

The Qur'an is a holy book that is studied by Muslims as a guide to life and a source of knowledge for us, but unfortunately there are people who still cannot access the Qur'an due to several factors such as lack of access to education and places of worship are less so it is difficult when wanting to learn the Qur'an. Therefore the CTarsa ZISWAF Institute created this waqf program where we can waqf the Qur'an to help those in need and make use of it.

4) Legal Entity or Legislation

The ZISWAF CTarsa institution has been officially designated as a National Amil Zakat Institute (LAZ) based on the Decree of the Minister of Religious Affairs of the Republic of Indonesia Number 811 of 2022, namely with the following laws and regulations:

1. Law Number 23 of 2011 concerning Zakat Management (State Gazette of the Republic of Indonesia of 2011 Number 115, Supplement to the State Gazette of the Republic of Indonesia Number 5255);
2. Government Regulation Number 60 of 2010 concerning Zakat or Compulsory Religious Donations Deductible from Gross Income (State Gazette of the Republic of Indonesia of 2010 Number 98, Supplement to the State Gazette of the Republic of Indonesia Number 5148),
3. Government Regulation Number 14 of 2014 concerning the Implementation of Law Number 23 of 2011 concerning Zakat Management (State Gazette of the Republic of Indonesia of 2014 Number 38, Supplement to the State Gazette of the Republic of Indonesia Number 5508);
4. Presidential Regulation Number 7 of 2015 concerning the Organization of State Ministries (State Gazette of the Republic of Indonesia of 2015 Number 8),
5. Presidential Regulation Number 83 of 2015 concerning the Ministry of Religious Affairs; (State Gazette of the Republic of Indonesia Year 2015 Number 168),

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

6. Regulation of the Minister of Religious Affairs Number 42 of 2016 concerning Organization and Work Procedures of the Ministry of Religious Affairs (State Gazette of the Republic of Indonesia of 2016 Number 1495);

7. Decree of the Minister of Religious Affairs Number 333 of 2015 concerning Guidelines for Granting Permits for the Establishment of Amil Zakat Institutions,

Regarding the ZISWAF Institution, CTarsa has also been registered as a Money Waqf Nadzir from the Indonesian Waqf Board (BWI) with Number 3.3.00302.

CONCLUSION

The waqf institution is a body formed to manage and develop waqf property. Waqf property can be land, buildings, money, or other goods. The important role of waqf institutions in the development of waqf is responsible for collecting, managing, and developing waqf in accordance with its designation. Waqf institutions are important in improving welfare and building society.

The legal basis of the institution is contained in Law of the Republic of Indonesia Number 23 of 2011 concerning the management of zakat, in this law regulates the management of zakat nationally, from the collection, distribution to its utilization. This law also states the establishment and operation of the Amil Zakat Institute or abbreviated as LAZ which has the task of managing zakat. While the legal basis of waqf institutions is contained in Law of the Republic of Indonesia Number 41 of 2004 concerning waqf.

There are 2 zakat institutions in Indonesia can be found in Law Number 38 of 1999 concerning Zakat Administration there are 2, namely the Amil Zakat Agency (BAZ) and the Amil Zakat Institute (LAZ). Article 47 paragraph (1) of the Waqf Law stipulates that to promote and develop national Waqf, an Indonesian Waqf Board was formed. One of the objectives of establishing the Indonesian Waqf Board is to promote and develop national Waqf. One of the relevant company profiles of ZISWAF CTarsa established in 2022 is one of the amil zakat, infaq, alms, and waqf institutions under the auspices of CTARSA FOUNDATION, engaged in Islamic funding by serving payments, and distributing zakat, infaq, alms, and waqf transparently. In its vision, ZISWAF CTarsa aims to cut the chain of poverty through education, health, and community empowerment.

REFERENCE

Ahmad Atabik. 2015. "Manajemen Pengelolaan Zakat Yang Efektif Di Era Kontemporer." *ZISWAF : Jurnal Zakat Dan Wakaf* 2(1):40–62.

Barkah, Q., Azwari, P. C., Saprida, & Umari, Z. F. (2020). *FIKIH ZAKAT, SEDEKAH, DAN WAKAF*. Jakarta: Prenadamedia Group.

Choirunnisak. 2021. "Konsep Pengelolaan Wakaf Uang Di Indonesia." *Istinbath | Jurnal Penelitian Hukum Islam* 16(2):135. doi: 10.36667/istinbath.v16i2.133.

Dahlan, Rahmat. 2016. "Analisis Kelembagaan Badan Wakaf Indonesia." *Esensi* 6(1):113–24. doi: 10.15408/ess.v6i1.3125.

<https://www.ziswafctarsa.id/tentang-kami>

<https://news.detik.com/berita/d-6680315/ct-arsa-luncurkan-ziswaf-bayar-zakat-100-persen-transparan-tanpa-potongan>

Holil. 2019. "Lembaga Zakat Dan Peranannya Dalam Ekuitas Ekonomi Sosial Dan Distribusi." *Al-Infaq: Jurnal Ekonomi Islam* 10(1):13–22.

Rizal, Zainal Veithzal. 2016. "Pengelolaan Dan Pengembangan Wakaf Produktif Oleh : Veithzal Rivai Zainal Anggota Dewan Pertimbangan Badan Wakaf Indonesia (BWI)." *Ziswaf* 9:11.

Soemitra, Andri. 2018. *Bank Dan Lembaga Keuangan Syariah*. Medan: Kencana.

Wadjdy, F., & Mursyid. (2007). *WAKAF DAN KESEJAHTERAAN UMAT*. Yogyakarta: Pustaka Belajar.

https://www.ziswafctarsa.id/zakat/ziswaf/certificate/SK_KEMENAG_LAZ_CTARSA

[Ziswaf CTARSA - Lembaga Amil Zakat, Infak, Sedekah dan Wakaf](#)

SHARIA VENTURE CAPITAL

Niken Ning Tiyas

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman Wahid
Pekalongan Indonesia*

ORCID : 0000-0003-3286-6469

Muhammad Zidan Maulana

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman Wahid
Pekalongan Indonesia*

ORCID : 0000-0003-3032-6848

Muhammad Taufiq Abadi

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman
Wahid Pekalongan Indonesia*

ORCID : 0000-0001-9705-7756

Etika Alina Putri

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman
Wahid Pekalongan Indonesia*

ORCID : 0009-0008-7484-1140

Laeni Khazimah

*Faculty of Economics and Islamic Business, State Islamic University K.H. Abdurrahman
Wahid Pekalongan Indonesia*

ORCID : 0009-0008-7968-771X

ABSTRACT

Financial institutions are one type of business whose role is very important in the economy, especially in the financial sector. In accordance with Presidential Regulation Number 9 of 2009 concerning Financial Institutions in the form of business entities carrying out financial activities in the form of providing capital or capital. In principle, financial institutions are only engaged in providing capital, in contrast to financial institutions, money can be withdrawn in the form of savings, current accounts and deposits. There are 3 (three) fields of activity in the financial institution sector, namely Financing Companies, Venture Capital Companies, and Infrastructure Financing Companies. The existence of financial institutions is an important alternative in supporting the national economy. The form of financial institution trading area chosen by the community and the business world to conduct business is venture capital financing. Based on the Financial Services Authority Regulation (POJK) No.35/PJOK.05/2015. relating to the business activities of venture capital companies and venture capital companies (PMV) are business entities that carry out venture capital activities, venture capital fund management, paid service operations and other business activities with the approval of the Financial Services Authority (OJK). Venture capital in Indonesia today is needed to help businesses that are constrained by capital or internal funds for business development. The existence of venture capital is thought to be an alternative source of financing for micro, small and medium enterprises that do not have the ability to make bank payments because in terms of business forms that have not been incorporated, therefore their scope and accessibility are limited to the financial sector such as banking. The existence of venture capital companies in Indonesia, institutionally and formally, is a relatively new legal and business institution. This practice was only introduced through the regulatory policy package

on December 20, 1988, which was followed by the promulgation of Presidential Decree Number 61 of 1988. However, this venture capital activity has

However, this venture capital activity has a very good future prospect because its existence plays a very important role in the business world, especially for small businesses in Indonesia. Common constraints faced by small businesses, such as limited capital, management capabilities, and technology, will be eliminated through the existence of venture capital funding organizations. This paper will systematically explain the information regarding venture capital as a form of financial institution business. Through this paper, we hope that readers will gain a thorough understanding of the existence and operations of venture capital companies.

Keywords: Venture Capital, Financial Institutions, Business Activities, Company Operations

1. INTRODUCTION

Financial institutions are one type of business whose role is very important in the economy, especially in the financial sector. In accordance with Presidential Regulation Number 9 of 2009 concerning Financial Institutions in the form of business entities carrying out financial activities in the form of providing capital or capital. In principle, financial institutions are only engaged in providing capital, in contrast to financial institutions, money can be withdrawn in the form of savings, current accounts and deposits. There are 3 (three) fields of activity in the financial institution sector, namely Financing Companies, Venture Capital Companies, and Infrastructure Financing Companies.

The existence of financial institutions is an important alternative in supporting the national economy. The form of financial institution trade area chosen by the community and the business world to conduct business is venture capital financing. Based on the Financial Services Authority Regulation (POJK) No.35/PJOK.05/2015. relating to the business activities of venture capital companies and venture capital companies (PMV) are business entities that carry out venture capital activities, venture capital fund management, paid service operations and other business activities with the approval of the Financial Services Authority (OJK). Venture capital in Indonesia today is needed to help businesses that are constrained by capital or internal funds for business development.

The existence of venture capital is thought to be an alternative source of financing for micro, small and medium enterprises that do not have the ability to make bank payments because in terms of business forms that have not been incorporated, therefore their scope and accessibility are limited to the financial sector such as banks.

The existence of venture capital companies in Indonesia, institutionally and formally, is a relatively new legal and business institution. This practice was only introduced through the regulatory policy package on December 20, 1988, which was followed by the promulgation of Presidential Decree Number 61 of 1988. However, this venture capital activity has a very good future prospect because its existence plays a very important role in the business world, especially for small businesses in Indonesia. Common constraints faced by small businesses, such as limited capital, management capabilities, and technology, will be eliminated through the existence of venture capital funding organizations. This paper will systematically explain the information about venture capital as a form of financial institution business. Through this paper, we hope that readers will gain a thorough understanding of the existence and operations of venture capital companies.

2. RESEARCH METHOD

The method used in this research is the literature review method, which is a summary, analysis and synthesis of the literature relevant to the Venture Capital model and Sharia Venture Capital.

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1. Understanding Venture Capital Sharia

The term venture comes from the word venture, which linguistically can mean something that contains risk or can also be interpreted as a business. Thus, in language, venture capital is capital invested in

businesses that contain risk. The definition of a venture capital company according to Presidential Decree No. 61 of 1988 is a financing business in the form of equity participation in a company that receives financing assistance for a certain period of time (Soemitra, 2009).

Thus it can be understood that venture capital is a financing that has a high risk. Venture capital financing is different from banks that provide financing in the form of loans or credit, because venture capital provides financing by making direct investment in the company it finances. The company that obtains venture capital financing is called a Business Partner Company (PPU) or investee company. Other instruments that can be used in the framework of venture capital are convertible bonds that have the option to be exchanged for PPU shares. Generally, venture capital financing is almost always accompanied by a requirement for involvement in the management of the PPU, which is usually agreed in the venture capital agreement (Robert & Brown, 2004).

The term of venture capital equity participation is temporary. In some countries, the term of venture capital financing is between 3 - 10 years. In Indonesia, according to Presidential Decree No. 61/1988, the maximum period of 10 years must have been invested. This feature makes venture capital different from ordinary investment.

Meanwhile, Islamic venture capital is a financing business in the form of equity participation in a company that receives assistance

financing for a certain period of time based on sharia principles. Venture capital practices carried out based on sharia contracts and engaged in businesses that are not contrary to sharia principles are recognized. According to POJK No. 35/POJK.05/2015, a sharia venture capital company is a business entity that conducts sharia venture capital business activities, venture fund management, and other business activities with the approval of the Financial Services Authority, all of which are carried out based on sharia principles (Sunaryo, 2022).

The business activities carried out by venture capital are in the form of financing in the following forms:

- a. Equity participation
- b. Participation through purchase of convertible bonds
- c. Financing through the purchase of debt securities (bonds) issued by business partner companies at the start-up and business development stages.
- d. Productive business financing

3.2. History of Venture Capital Sharia

The development of venture capital in Indonesia began in 1973 with the establishment of PT Bahana Pembinaan Usaha Indonesia (BPUI), whose institutional status at that time was included in Non-Bank Financial Institutions whose activities were mainly to finance business development. PT. BPUI was formed based on Government Regulation No. 18 of 1973 engaged in capital participation (Soemitra, 2009).

In contrast to Islamic finance companies that have grown rapidly, there are still relatively few Islamic venture capital companies. Since its development in 2012 until 2015, only 4 Islamic venture capital companies have been established. Judging from the development of total assets, the Islamic venture capital industry experienced an average growth of 31.01 per year. Meanwhile, the assets of the Islamic venture capital industry compared to the total assets of the venture capital industry amounted to 4%. (Sharia IKNB Roadmap 2015-2019). When looking at the development of the Islamic financial industry globally, Islamic venture capital companies have the opportunity to develop further in the future. However, government support is still needed, especially from the additional capital of Islamic venture capital companies which is still considered very limited. In addition, there is a need for intensive socialization and education to the public about the urgency of developing Islamic venture capital companies to support the birth of new entrepreneurs and companies that carry out their activities based on sharia principles (ABDUL RASYID, 2016).

Meanwhile, shariah venture capital has recently been present in a very small number. In principle, shariah venture capital follows the legal basis of existing venture capital. However, shariah venture capital is enriched with principles that are in accordance with shariah. Furthermore, the development of venture capital in terms of its legal basis in Indonesia can be sorted chronologically as follows: (Siamat, 2004)

1. Presidential Decree No. 61 of 1988 concerning Financing Institutions. Venture capital business is legally part of the activities that can be carried out by financing institutions.
2. The provisions for the implementation of the first point are regulated by Minister of Finance Decree No. 1251/KMK.013/1988 dated December 20, 1988 concerning Provisions and Procedures for the Implementation of Financial Institutions. And enhanced by Minister of Finance Decree No. 1251/KMK.013/1989 dated November 18, 1989.
3. Government Regulation No. 62 of 1992 on Business Sectors of Venture Capital Companies followed up by Minister of Finance Decree No. 227/KMK.01/1994 dated June 9, 1994 on Business Sectors of Venture Capital Companies.
4. Government Regulation No. 4 Year 1995 on Income Tax of Venture Capital Company.
5. Minister of Finance Decree No. 469/KMK.17/1995 dated October 3, 1995 on the Establishment and Development of Venture Capital Companies.
6. Law No. 7 of 1991 concerning Income Tax.
7. Government Regulation No. 4 Year 1995 on Income Tax of Venture Capital Company.

Based on Minister of Finance Decree No. 469/KMK.17/1995 dated October 3, 1995 on the Establishment and Development of Venture Capital Companies, venture capital is no longer part of financing activities. And since then, venture capital is carried out separately with its own legal entity. This has resulted in venture capital developing in the regions. The objectives of venture capital development in the provinces are as follows: (Soemitra, 2009)

1. To provide a means of financing in order to help SMEs that find it difficult to fulfill bank loans.
2. The establishment of a Regional Venture Capital Company (PMVD) facilitates the supervision and guidance of Business Partner Companies (PPU).

This objective is based on Government Regulation No. 4 Year 1995 above, that the income of Venture Capital Company which is part of the profit received from the investment in PPU within a period of 10 years, is not an income tax object.

Theoretically, venture capital has great potential to contribute to business development. Companies that have good prospects but do not have enough capital and do not have access to banks can develop by obtaining capital support from venture capital (Hamid, 2015).

3.3. Function and Purpose of Venture Capital

There are many benefits of venture capital or funds that are not widely known, even though this funding or financing is very useful especially for new companies (startups). Here are some of the functions that Venture Capital can provide that are important to know: (OJK, 2015)

1. Improving Business Activities and Potential

This venture capital company not only acts as an investor but they will also be involved in management and make the company given the funds as a partner. Companies that become partners are usually small businesses or startups that certainly require considerable capital and funds to be able to increase their business. Venture fund investors will become partners who help in product development, idea development, and business to become even bigger. Therefore, it is certain that with the involvement of venture funders, business activities and potential will be much more increased.

2. More Efficient Product Marketing

Small companies or MSMEs generally face marketing constraints that are not maximized, but with venture funds, the company's credibility will increase, then the MSME production process will become even bigger so that with abundant products, marketing will be maximized and easier.

3. Gain the trust of the Bank

Start-up companies will find it difficult to gain the trust of banks because their management is still not effective and stable. Banks also do not want to take the risk if the company does not have the ability to pay debts or installments due to bankruptcy due to unstable management. In contrast to venture funds, which will be involved in management so that when a problem occurs, they will also help solve it. By joining a venture fund, this is a plus for the company in gaining the trust of banks that also play a role in providing potential business capital.

4. Improved Liquidity

Start-up companies that will receive funding from venture capital do not have to pay interest expenses and debt i n s t a l l m e n t s . Therefore, the additional capital can be directly used to increase the company's liquidity.

5. Improved Rentability

Venture capital companies not only help from the funding side but also help from the management side, so that marketing costs and production costs can be more efficient so that the ability for companies to be able to get profits or profitability will increase.

The objectives of the establishment of Venture Capital are as follows: (Dewi Mahrani Rangkuty, 2020)

- a. For the development of specific projects, where the project is not solely about profit.
- b. For the development of new technologies, where investment in these technology projects will only be profitable in the long run.
- c. The takeover of a company, which is done for profit.
- d. Partnership in the context of poverty alleviation, by helping entrepreneurs who are financially weak, but do not have material collateral that makes it very difficult to get a loan from a bank.
- e. Technology transfer from old technology to new technology with the aim of improving quality and production capacity.
- f. Assist in the establishment of new companies, where the company has a high level of risk and a high level of loss.
- g. Helping companies that are lacking liquidity.

3.4. Venture Capital Business Activities and Legal Regulations Sharia

The business activities carried out by venture capital are in the form of financing in the following forms:

a. Equity participation

Investment in shares is carried out by investing in shares through the purchase of shares in Business Partners that are not yet traded on the stock exchange.

The participation of these shares must fulfill 2 elements, namely:

1. The maximum investment period of 10 years can be extended twice with a total extension period of 10 years.
2. Must conduct Divestment with a period of time that has been agreed with the Business Partner in accordance with the provisions. After conducting participation shares, a PMV may divest by:
 - a) Public Offering through the capital market;
 - b) Selling to PMV, PMVS, and/or new investors through private placement; or
 - c) Sell back to the Business Partner (buy back).

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

b. Participation through purchase of convertible bonds

This method can be done through the purchase of bond certificates as proof of ownership of convertible bonds and or the purchase of convertible bonds as outlined in an agreement with a notarial deed. Convertible Bonds can be converted into equity participation at maturity for a certain period of time based on the agreed agreement.

c. Financing through the purchase of debt securities (bonds) issued by business partner companies at the start-up and business development stages.

Financing through the purchase of debt securities issued by business partners at the start-up stage and / or business development. This business activity is carried out by PMV by purchasing debt securities issued by business partners while in the start- up and or business development stages.

d. Productive business financing

Productive business financing is a financing scheme that must be carried out in the form of channeling financing to Debtors that aims to produce goods and or services that increase income for Debtors. In conducting productive business financing business activities, a PMV can cooperate with other parties in the form of:

a) Financing forwarding (channeling) the risks that arise are the responsibility of the owner of the funds.

b) Joint financing is where the risks incurred are borne by each party proportionally.

The parties that can cooperate with PMV in the context of productive business financing include:

a) Bank;

b) PMV or PMVS;

c) Financing Company;

d) Indonesia Export Financing Agency;

e) Other Financial Institutions, and/or

f) Natural person.

The sources of law governing venture capital are divided into two classifications, namely in terms of civil law and in terms of public law. In terms of civil law, agreements are the main source of venture capital law, while in terms of public law, various laws and regulations are the main source of venture capital law.

a. Agreement

Agreements are the main source of civil law in venture capital. All business activity agreements between the Company Venture Capital (PMV) or Sharia Venture Capital Company. The venture capital agreement must reflect the principles relating to the will of the two parties making the agreement. An important principle used in venture capital agreements is the principle of freedom of contract as in Article 1338 Paragraph (1) of the Civil Code which states that "agreements made legally shall apply as laws for those who make them." As in agreements in general, the principle of freedom of contract is the basis for making a financing agreement through venture capital. The provisions in this principle allow each party who wants to make an agreement to be free to make an agreement based on the interests of each party as long as it does not violate or conflict with the provisions of laws and regulations, decency and public order. After that, it is written in an agreement as a valid documentary evidence for the Venture Capital Company and the Business Partner Company (PPU) in accordance with the provisions of the agreement contained in Article 1320 and Article 1338 of the Civil Code.

b. Legislation

Regulations on financing institutions that regulate venture capital businesses can be classified into 2 (two), namely:

1. Laws and regulations on financing institutions that regulate venture capital business prior to the establishment of the Financial Services Authority (OJK):

a) Regulation Government Number 18 Year 1973 concerning Capital Participation of the Republic of

Indonesia.

b) Presidential Decree No. 61 of 1988 on Financing Institutions.

c) Presidential Regulation No. 9/2009 on Financing Institutions

d) Decree of the Minister of Finance Number 1251/KMK.013/1988 concerning Provisions and Procedures for the Implementation of Financing Institutions.

e) Decree of the Minister of Finance Number 468 of 1995 Concerning the Amendment of Decree of the Minister of Finance Number 1251/KMK.013/1988 Dated December 20, 1988 Regarding Provisions and Procedures for the Implementation of Financing Institutions as Amended by Decree of the Minister of Finance Number 1256/KMK.00/1989 Dated November 18, 1989 Minister of Finance of the Republic of Indonesia.

2. Legislation on financing institutions that regulates venture capital business after the establishment of the Financial Services Authority (OJK):

a) Law No. 21 of 2011 on the Financial Services Authority.

b) Minister of Finance Regulation No. 8 /PMK.010/2012 concerning Venture Capital Companies.

c) Financial Services Authority Regulation No.1/POJK.07/2013 on Consumer Protection in the Financial Services Sector.

d) Financial Services Authority Regulation No. 1 /POJK.07/2014 concerning Alternative Dispute Resolution Institutions in the Financial Services Sector.

e) Financial Services Authority Regulation No. 35 /POJK.05/2015 on the Implementation of Venture Capital Company Business.

3.5. Profile of One of the Relevant Venture Capital Institutions Sharia

PT. BAHANA ARTHA VENTURA (BAV)

1. History

PT Bahana Artha Ventura (BAV) was established on March 11, 1991 and is a subsidiary of PT Bahana Pembinaan Usaha Indonesia (Persero) (PT BPUI) or better known as Indonesia Financial Group (IFG), a State-Owned Enterprise (SOE) established on April 17, 1973. Since its inception, BAV has carried out its mission in developing the real sector through financing to Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) with Venture Capital financing schemes and management assistance through sound business practices and Good Corporate Governance. The shareholding structure of BAV consists of PT BPUI with 84.74%, PT BPUI Employee Cooperative with 0.15% and PT Bank Rakyat Indonesia TBK with 15.10%.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

BAV is a pioneer in the development of Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) in Indonesia which has an extensive network of 27 Regional Venture Capital Companies (PMVDs) which are affiliates of BAV, from Aceh to Papua supported by competent, loyal and experienced Human Resources (HR) and integrated and comprehensive administrative and financial systems.

2. Vision and Mission

a. Vision

To be the leading Venture Capital Company in Indonesia.

b. Mission

- Providing financing services to support the growth of the MSME segment while maintaining good corporate governance and prudential principles.
- Provide access to capital for start-ups in line with the needs of the Industry and realize financial industry innovation to customers.
- Synergize with related institutions to increase the prosperity of the community.

3. Products and Programs

a) Equity Participation is direct capital investment in a Business Partner Company (PPU) in the form of a limited liability company for a certain period of time.

b) Participation in the form of purchase of Convertible Bonds (OK) issued by PPU in the form of a limited liability company.

c) Productive Business Financing is a form of financing distribution to Business Partner Companies (PPU) which aims to produce goods and/or services that can increase income for Business Partner Companies (PPU).

d) BAV - UMi (BUMi) Program. In order to increase the number of entrepreneurs facilitated by the government, the Government Investment Center in collaboration with PT BAV provides secondary financing facilities for ultra-micro entrepreneurs. The main objective is to enable ultra-micro entrepreneurs to obtain financing easily and quickly. BAV offers secondary financing facilities for ultra-micro entrepreneurs to Non-Bank Financial Institutions (LKBB) as distributors.

e) In accordance with the Financial Services Authority Regulation (POJK) Number 35/Pojk.05/2015 on the Implementation of the Company's Business Venture Capital, Venture Capital Company (PMV) organizes other businesses, as for the other businesses are ;

1. Financing through the purchase of debt securities issued by Business Partners at the start-up stage or in business development.

2. Fee-based service activities.

f) Short-term Venture Capital Financing is a short-term receivable or bill settlement transfer service provided by PT Bahana Artha Ventura accompanied by a financing facility.

g) Sharia Financing is financing with Sharia patterns with the target of financing to productive businesses that are included in the criteria for micro, small and medium enterprises (MSMEs) with financing patterns being Musyarakah and mudharabah.

h) The Partnership Program is a program to improve the ability of small businesses to become resilient and independent. This program aims to encourage the micro business community to develop through low interest loan facilities. In addition, micro- entrepreneurs also receive coaching facilities to grow and improve their businesses. BAV is the designated institution to channel the BUMN Partnership Program through Regional Venture Capital Companies

4. CONCLUSIONS

There are several points that can be taken based on the results of research namely on sharia venture capital namely, Islamic venture capital is a financing business in the form of equity participation in a

company that receives financing assistance for a certain period of time based on sharia principles. Venture capital practices that are carried out based on sharia contracts and are engaged in businesses that are not contrary to sharia principles are recognized. The functions that can be obtained from venture capital are: increasing business activities and potential, marketing products more efficiently, gaining trust from banks, improving liquidity, and improving profitability. The business activities carried out by Islamic venture capital are in the form of financing in the following forms: (1) Equity participation, (2) Participation through the purchase of convertible bonds, (3) Financing through the purchase of debt securities (bonds) issued by business partner companies at the start-up and business development stages, and (4) Productive business financing.

The sources of law governing venture capital are divided into two classifications, namely in terms of civil law and in terms of public law. In terms of civil law, agreements are the main source of venture capital law, while in terms of public law, various laws and regulations are the main source of venture capital law.

One of the relevant company profiles is PT Bahana Artha Ventura (BAV) established on March 11, 1991 and is a subsidiary of PT Bahana Pembinaan Usaha Indonesia (Persero) (PT BPUI) or better known as Indonesia Financial Group (IFG), a state-owned enterprise (SOE) established on April 17, 1973.

5. ACKNOWLEDGMENTS

Based on the conclusions above, With the completion of this paper, we would like to thank the parties who have been involved in making this paper. It is hoped that with this paper, everyone can understand Sharia Venture Capital financing. We realize that in the preparation of this paper there are still many shortcomings in both the writing and the language presented. Therefore, constructive criticism and suggestions from readers are highly expected as material for our future evaluation. The author hopes that with this paper, hopefully it can provide scientific benefits for all of us.

6. REFERENCES

- ABDUL RASYID. (2016). SEKILAS TENTANG PERUSAHAAN MODAL VENTURA SYARIAH. BINUS UNIVERSITY. <https://business-law.binus.ac.id/2016/01/30/perusahaan-modal-ventura/>
- Dewi Mahrani Rangkyu, A. Z. (2020). Perbandingan Modal Ventura Konvensional dan Syariah : Studi Literatur Model Pembiayaan Startup dan UMKM di Provinsi Sumatera Barat. *Ekonomi, Keuangan, Investasi dan Syariah (EKUITAS)*, 75.
- Hamid, A. (2015). Modal Ventura Syari'Ah. *Jurnal Ekonomi dan Keislaman*, 3(1), 144–145.
- OJK. (2015, November 4). *Modal Ventura,, Solusi Berbisnis bagi Calon Pengusaha*. Retrieved November 4, 2015, from Sikapi: <http://sikapiuangmu.ojk.go.id/FrontEnd/CMS/Article/20611>
- OJK. (2019, Juli), *Literasi Perguruan Tinggi, Buku V Lembaga Pembiayaan*. Retrieved Juli, 2019 from Sikapi : <https://sikapiuangmu.ojk.go.id/FrontEnd/LiterasiPerguruanTinggi/book/book5/reader.html>
- Robert, B., & Brown, E. B. (2004). *Modal Ventura*. 1, 1–14.
- Siamat, D. (2004). *Manajemen Lembaga Keuangan* (4 ed.). Lembaga Penerbit Fakultas Ekonomi Universitas Indonesia.
- Soemitra, A. (2009). *Bank dan Lembaga Keuangan Syariah* (Edisi 2).
- KENCANA.
- Sunaryo, D. (2022). *Model Pembiayaan Dengan Pola Penyertaan Pada Modal Ventura*. In *Repository.Lppm.Unila.Ac.Id*.

**UNDERSTANDING ISLAMIC INSURANCE IN ISLAMIC FINANCE (THEORITICAL
FOUNDATIONS AND LITERATURE ANALYSIS)**

Diana Zalfanur

UIN KH. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0000-0003-0026-7656

Erna Wijayanti

UIN KH. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0000-0002-9505-5826

Ega Vivia Fatikhah

UIN KH. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0000-0002-4413-3820

Ade Gunawan

UIN KH. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: 0000-0001-8479-0641

ABSTRACT

This research aims to find out more about Islamic insurance. This research uses a qualitative approach with in-depth analysis of secondary data from various literature sources, to understand the perspectives and concepts underlying Islamic insurance. The data collection technique in this research is a literature study technique to obtain a theoretical basis in the form of opinions or writings of legal experts, scholars, and other authorized parties, regarding Islamic insurance guidelines in Indonesia. This research is descriptive analytical to describe a research result but not used to make broader conclusions. The result of this research is that sharia insurance is an insurance product that is managed sharia and supervised by DSN-MUI. The functions of sharia insurance are managed according to sharia principles, transparent fund management, investment returns shared with participants, ownership of funds by two parties, namely the company and participants, contribution funds are not forfeited even though there are no claims, and underwriting surplus benefits. The main purpose of sharia insurance is to improve the welfare and struggle of the people. Sharia insurance business activities are regulated in Undang-Undang Nomor 2 Tahun 1992. One of the relevant company profiles is PT. JMA Sharia Insurance.

Keywords: Sharia Insurance, Financial Institution

INTRODUCTION

The advancement of science and technology today makes humans appear to be progressing in life and the world's sophisticated and modern economic life. Apparently, the progress that has been considered advanced is still experiencing setbacks. This is characterized by uneven economic growth enjoyed by every citizen. European and American countries, for example, dictate Asian countries, especially the Middle East, to implement conventional interest-based economies (Mardianto & Dkk, 2022). Almost all civil laws are colored by conventional interest-based systems, including the application of conventional insurance that has created unrest and injustice to its customers (Soemitra, 2009).

From the progress of world civilization, it forces humans to continue to produce changes in the way of thinking and acting to face the future related to the possibilities that will occur, because certainty is only in the hands of God's power. However, efforts to predict future events through events (*kauniyah* verses) continue to be made, so that humans are able to take lessons from what has happened so that it is hoped that humans can measure and study in order to determine the best steps with the aim of providing better

hope. In fiqh rules, customs or habits that have passed are a legal provision that can be used as a law for the next event (*al-'adah muhakkamah*) (Siddiq, 2017). To determine probability, there is an important concept in insurance, namely *the law of large numbers*. According to this law, the greater the number of observations made of an event, the more likely it is that those observations yield a correct probability estimate. Because the basic purpose of insurance is to make preparations in the face of possible difficulties faced by humans in their lives (Zaini, 2015).

Insurance as one of the financial institutions engaged in the field of coverage is a modern institution resulting from new findings of the western world that was born along with the spirit of enlightenment. This institution along with bank financial institutions became the driving force of the economy in the modern era and continues today. The basis of the operational spirit of modern insurance is oriented towards a capitalist system which essentially only plays in the collection of capital for the benefit of certain individuals or groups and has little or no roots for economic development at a more comprehensive level (Oktayani, 2018).

RESEARCH METHODS

The object of research is sharia insurance. This topic was chosen because sharia insurance is a public need for financial protection in accordance with sharia principles that seek to minimize risk fairly and in accordance with Islamic religious beliefs. The research method used is a qualitative approach by utilizing in-depth analysis of secondary data from various related literature sources, to understand the perspectives and concepts underlying Islamic insurance. Literature study is applied to obtain the theoretical basis in the form of opinions or writings of legal experts, scholars, and other authorized parties, regarding the guidelines for Islamic insurance in Indonesia. This research is descriptive analytical to describe or analyze a research result but is not used to make broader conclusions.

A. History of the Establishment of Sharia Insurance

The company was first established in 1994, PT Asuransi Takaful Indonesia. (Kartika, 2022). The emergence of Islamic insurance companies has experienced pros and cons in Indonesian society. Islamic insurance law is an association between the understanding of sharia law and the realities that occur. So that in 2001 the Majelis Ulama Indonesia issued a Fatwa regarding the General Guidelines for Islamic Insurance, Fatwa No. 21/DSN-MUI/X/2001 (Umam, 2021). This fatwa was issued to develop Islamic insurance (*takaful*) legal products, the existence of the DSN-MUI fatwa has a fundamental function (B. Burhanudin 2010). The establishment of Islamic insurance in Indonesia was not followed by adequate regulation.

The existence of Islamic insurance in Indonesia is constitutionally weak and still needs political policies that support the Indonesian government at that time. For 20 years a regulation governing Islamic insurance was issued, namely yaitu Undang-undang No. 40 Tahun 2014 concerning Insurance. The issuance of Undang-undang No. 40 Tahun 2014 concerning Insurance is clearly stated in the explanation of the Law in the General Provisions (Kartika, 2022). Efforts to create a healthier, more reliable, trustworthy and competitive insurance industry are generally carried out, both in determining new provisions and improving existing provisions. One of the manifestations of these efforts is in the form of establishing a legal basis for the implementation of sharia insurance business and sharia reinsurance business. This is encouraging news for Muslims in Indonesia who contribute to insurance finance without bearing the burden of its positive legal basis.

The development of Islamic insurance lately is considered quite happy. The number of sharia insurance companies, whether business units or not, has opened people's eyes to easier facilities. Even foreign companies are targeting Indonesia as the largest market because it has a large number of Muslims.

1. Origin of Insurance

At the beginning of the emergence of insurance, insurance was needed by people when there was no longer any help from existing tribes. People in the past lived in colonies or tribes. Where in the group help each other when there is distress, but when human life has changed, and the risk is borne alone, then that is where the origin of insurance is.

The first insurance known in 2250 BC was known in the Babylonian community known as the Hamurabi agreement (Amrin, 2006). The Babylonian society ensured the payment of interest for people in debt to be protected from any unexpected accidents during trade by paying a premium. In ancient times, people started trading, then to secure their merchandise from various risks, such as robbery, looting, or natural disasters, these traders made premium payments to others, so there were other people who were ready to bear the risks of these traders.

2. History of Sharia Insurance

The practice of insurance has existed since the time before the Prophet Muhammad. Insurance is a culture that originated in ancient Arabia. The practice of insurance is called *âqilah* (Sula, 2004). The word *âqilah* can simply be interpreted as mutual responsibility and responsibility for the family (Ali, 2023). This can illustrate that Arab tribes at that time had to be ready to make financial contributions in the name of murder to pay a sum of money to the victim's family or heirs. In *âqilah*, each tribe member makes a contribution whose function is to pay blood money when one tribe member kills another tribe member. The practice of *âqilah* is similar to the practice of insurance in that the contribution made to the victim's heirs is equal to the sum insured. Thus, the Arab tribes in ancient times had practiced insurance by protecting their tribe members against the risk of murder that could occur at any time without prior knowledge.

The discussion of insurance in the study of Islamic sciences only appeared in the phase of the birth of contemporary scholars. Recorded in the literature, a series of names that pursue insurance studies include Ibn Abidin (1784-1836), Muhammad Nejatullah al Shiddiqi, Muhammad Muslehuddin, Fazlur Rahman, Mannan, Yusud al Qardhawi, Mohd. Ma'shum Billah, are some of the famous scholars who lived in the modern era (Thohari, 2023). Here, the study of insurance is a package of Islamic economic studies which are usually always studied together with the discussion of banking in Islam. So, Islamic insurance or sharia insurance is the result of the thinking of contemporary scholars.

The history of the formation of Islamic insurance began in 1979 which was marked by the establishment of an insurance company in Sudan called Sudanese Islamic Insurance (Suparmin, 2019). The company was the first to introduce Islamic insurance. In the same year a life insurance company in the United Arab Emirates also introduced Islamic insurance in the Arab region. Then, Islamic insurance was also recognized in Switzerland which was marked by the establishment of Islamic insurance called *Dar al Mâl al Islâmi* in 1981 which then introduced Islamic insurance to Geneva. (Suhawan, 2020). In Europe, the second Islamic insurance called Islamic Takafol Company (ITC) was established in Luxembourg in 1983, and was followed by several other countries. (Amrin, 2006).

In principle, Islamic economic studies always prioritize the principles of justice, help, avoid injustice, the prohibition of usury, the principle of profit and loss sharing and the elimination of the element of *gharar*, so from here a parallel line is drawn to the principles that must exist in an Islamic insurance institution. This is because Islamic insurance theoretically still refers to the study of Islamic economics in general. In addition to the above basic principles that must be fulfilled by Islamic insurance institutions, Islamic insurance must also develop an independent, integrated, professional insurance management, and not violate the basic rules outlined in Islamic law.

For the purpose of keeping it always in accordance with Islamic law, then in every insurance there must be a Subsatansi Council of insurance activities is protection against risk. Human life is inseparable from risk, for example an earthquake, or other events that cause protection, where then the potential risk is not too great.

As a Muslim, we have the Quran and Hadith and other agreed sources of Islamic law. Then when we examine the Qur'an only some of the practices that have been carried out by the prophets, in Islam the concept of insurance is not a new thing because it has existed since the time of the Prophet Sallallahu alaihi wasallam which is often known as *Aqilah*. *Aqillah* means *ashobah* which indicates the father's relationship with the murderer (Syadali & Mudzakir, 1997). In ancient times in Arabia if there was one member of the tribe killed by another member of the tribe the heirs of the victim would be paid from the killer of the killer's closest relatives called *aqilah* who had to pay a blood debt (*diyât*) on behalf of the killer. to pay this financial contribution is the same as the premium in insurance practice. while the compensation paid under *aqilah* may be equal to the value of coverage in current insurance practice.

As such, it was a form of financial protection for the heir against the untimely death of the victim. This payment system was retained after the advent of Islam because of its benefits, including firstly reducing bloodshed, secondly replacing individual responsibility with shared responsibility for individual financial burdens and developing smart cooperation and brotherhood. At the time of the caliphs Abu Bakr, Uthaman and Ali, the concept of *aqilah* was then regulated by a special body, and this has led to modern practices, where today insurance is managed by a special body, and in the era of Khulafaur Rashidin it was also held by a special body, called Diwan Mujahidin. The Diwan Mujahidin was a specially selected person to manage the practice of *aqilah*. In the 14th and 17th centuries, there was the practice of marine insurance. In conventional insurance, the first insurance was marine insurance or maritime insurance which at that time for any shipment of goods was done by sending goods by sea transportation.

The existence of Islamic insurance business has been around for a long time and cannot be separated from the existence of conventional insurance business as well. Before the insurance business became a reality, there were already various types of conventional insurance doing this that developed long ago. Based on the beliefs and interests of the world's Muslims, various companies have been established from the concept of Islamic insurance, insurance companies that operate based on sharia principles. This company is also not only owned by Muslims, but non-Muslims also have various companies. After that, there are parent companies with the concept of conventional companies also opening offices to offer sharia insurance services by creating sharia business unit offices. This shows that the Islamic insurance business is taken seriously in Indonesia. It can be interpreted that the demand for sharia insurance in the local community is growing. Indonesians are accustomed to trading using Islamic law (Muchlis, 2023).

a. Development of Islamic Insurance in Saudi Arabia

By the end of 2014, total contribution receipts are expected to reach US\$B.100 billion, accounting for the total contribution receipts of gulf countries. The annual growth rate of contributions averaged around 12%. In 2015, contribution growth reached 20% with a value of US\$9.7 billion, accounting for 85% of the total contribution receipts of the Gulf States (Milliman, 2017). Islamic insurance development in Indonesia In Indonesia, *takāful* (*Sharī'ah*) grew 8.6% y-o-y to USD 1.1 billion in 2018. Similar to Malaysia, the family *takāful* segment dominated the market, accounting for more than three-quarters of *takāful* contributions. Together with China, the Indonesian market is considered one of the best performing life insurance markets in the world.

b. The Development of Islamic Insurance in Europe

Recently, Germany, Spain, and France have also started to open Islamic insurance markets to meet the demand of the Muslim community in their respective countries. There are currently 16 million Muslims in Europe. In 2017, Germany through INAIA Finance also launched a new life insurance product, in addition to the establishment of the first Islamic bank, KT Bank. Spain through Mussap also cooperated with CoopHalal to offer Islamic insurance products. In addition, 2017 also saw the opening of new branches of brokerage networks offering Islamic insurance products such as Noorassur, Coveris Assurance, Dine Assur, Ethical Capital, MKSS, NCC, Courtifi, and Keen Finance.

B. Function and Purpose of Sharia Insurance

1. Function of Sharia Insurance

Sharia insurance is an insurance product that is managed sharia and supervised by the Dewan Syariah Nasional Majelis Ulama Indonesia (DSN-MUI). This sharia insurance product consists of health insurance, life insurance, and general insurance including car insurance. The function of Islamic insurance is actually the same as conventional insurance (Muljaningsih & Perdana, 2021). In general, insurance functions are divided into three, namely:

a. The main functions of insurance include:

- 1) Risk transfer
- 2) Collection of funds (common pool)

- 3) Equitable premium
- b. Secondary functions include:
 - 1) Stimulate business growth.
 - 2) Security, so that the insured can concentrate on his business.
 - 3) Loss prevention by identifying potential risks.
 - 4) Social benefits, namely by accelerating economic recovery and preventing poverty.
 - 5) Savings (investment), for example for life insurance: there are unit links, pension funds, insurance savings offered by banks.
- c. Additional functions of insurance include:
 - 1) As a source of public funds, insurance companies invest the premiums collected through financial instruments.
 - 2) Invisible earnings, namely income for insurance companies from reinsurance commissions (Subagiyo & Salviana, 2016).

While the functions of Islamic insurance are as follows.

- a. Managed in accordance with Islamic sharia principles.
- b. Transparent fund management.
- c. Investment profits are distributed to participants.
- d. Ownership of funds by two parties, namely the company and participants.
- e. Contribution funds are not forfeited even if there is no claim.
- f. Benefits of underwriting surplus (Muljaningsih & Perdana, 2021).

2. Purpose of Sharia Insurance

Sharia insurance is a form of insurance based on the principles of Islamic sharia. Sharia insurance aims to provide financial protection for policyholders by helping each other in kindness, sharing risks, and applying the principles of justice and balance. Islamic insurance is a form of financial protection based on sharia principles (Sulaeman et al., 2023). The purpose of the establishment of Islamic insurance is very noble because it has clear objectives, among others:

a. Helping and Cooperating

Wealth owned as a gift from Allah SWT should function socially, especially freeing someone from suffering and dependence. Mutual help and cooperation is one of the praiseworthy traits and is highly recommended by Allah SWT.

b. Maintain Safety and Security

The desire for safety and security in life is a human instinct. Islam recommends that humans strive to make the world free from fear. The initial foundation of Islamic insurance is a sincere intention because of Allah SWT to help others who are suffering. Premiums paid to Islamic insurance must be in accordance with the commands of Allah SWT to get His pleasure based on cooperation and help.

c. Mutual Responsibility

Islam teaches humans to eliminate selfishness. A sense of responsibility is a factor that strengthens the sense of unity and brotherhood among humans. (Siddiq, 2017).

Sharia insurance and conventional insurance have different goals. The main purpose of conventional insurance is purely business, like most other businesses to get a large profit. This can be seen from the funds obtained from customer premiums, all of which belong to the company. While the main purpose of sharia insurance is not to obtain large profits. Rather, the main goal is to seek profits to improve the welfare and struggle of the people. This can be seen from the vision and mission carried out by Islamic

insurance, namely: *aqidah* mission, worship mission, *isghtishodi* mission, and ummah mission. (Rosidah, 2010).

C. Business Activities and Legal Arrangements of Sharia Insurance

1. Sharia Insurance Business Activities

Based on Undang-Undang Nomor 2 Tahun 1992 concerning Insurance Business, it includes liability insurance, life insurance, and reinsurance.

a. Non Life Insurance/General Insurance

Loss insurance is a business that provides various services in overcoming the risk of loss and loss of benefits and legal liability to third parties arising from uncertain events (Soemitra, 2009). Examples include fire insurance, transportation insurance, and miscellaneous insurance.

b. Life Insurance

Life insurance is an effort to provide risk management related to life (risk of death, risk of old age, and risk of accidents) or the death of someone who is insured (Nopriansyah, 2016).

c. Reinsurance

Reinsurance is reinsurance or insured coverage, in other words, the insurance of insurance.

In addition, insurance business activities can also be in the form of unit investment insurance (unit linked) which is a form of collective investment offered through insurance policies. In essence, in sharia insurance business activities there is a behavior of mutual responsibility, help, and protection among the participants themselves. The process related to sharia insurance business activities can be described as follows (Soemitra, 2009).

a. Underwriting

Underwriting is a selection process carried out by life insurance companies to determine the level of risk that will be accepted and determine the acceptance or rejection of the application of prospective participants (policyholders).

b. Policy

The insurance policy is a letter of agreement between insurance participants and insurance companies, where in sharia insurance there must be *ijab* and *qabul*.

c. Premium (Contribution)

Premiums or in sharia referred to as contributions are a sum of money that must be paid by insurance participants to bind the manager's obligation to pay compensation for the occurrence of risk. Generally, Islamic insurance premiums are divided into three, namely savings premiums, *tabarru' premiums*, and cost premiums. (Astuti & Rahayu, 2019).

d. Management of Insurance Funds (Premiums)

The management of insurance funds can be carried out with *mudharabah*, *mudharabah musytarakah*, or *wakalah bil ujah* contracts.

e. Sharia Insurance Business Investment

The investment of Islamic insurance companies has the main objective of obtaining high returns with a low level of risk in order to fulfill obligations to policyholders (claim payers) and for company growth (Suparmin, 2019).

f. Claim

Claims are the rights of insurance participants that must be given by insurance companies in accordance with the initial agreement in the contract taken from the *tabarru'* funds of all participants (Amrin, 2006).

g. Insurance Closure

Insurance closure is an insurance agreement that ends because the validity period is completed or canceled before the agreement ends (Soemitra, 2009).

In sharia insurance, generally the contracts that underlie it are *tabarru'* contracts and *tijarah* contracts. *Tabarru'* contracts are all forms of contracts with the purpose of kindness and help, not for commercial purposes. Meanwhile, *tijarah* contracts are all forms of contracts with commercial purposes, such as *mudharabah*, *wadiah*, and *wakalah*.

a. *Mudharabah* Agreement

In this contract, the insurance company acts as a manager (*mudharib*) and participants as policyholders (*shahibulmal*) based on the principle of profit and loss sharing (Nopriansyah, 2016).

b. *Wakalah* Agreement

This agreement is the authorization of insurance participants to insurance or reinsurance companies to manage insurance participant funds and / or other activities (Nopriansyah, 2016).

c. *Al-Wadiah* Agreement

This agreement authorizes the other party to take care of his property by expressing or signaling the meaning of this (Amrin, 2006). In Islamic insurance, this contract is applied to life insurance.

d. *Musarakah* Agreement

This is an agreement between two or more parties in carrying out a certain business, where each party contributes to the other (Sula, 2004).

2. Sharia Insurance Legal Regulations

Basically, there are two major categories of the legal basis of Islamic insurance, namely the legal basis in the form of revelation (Al-Quran and Hadith) and various non-revelation legal bases which are *ijtihad*. In Indonesia, the legal basis of Islamic insurance can be sorted as follows.

a. The Quran

The term insurance is not clearly mentioned in the Quran, but the verses in the Quran explain the basic values of insurance, including cooperation, help, and the recommendation to eliminate the difficulties of fellow human beings. (Nopriansyah, 2016).

1) Allah's Command to Help Each Other

- Surah al-Maidah (5) verse 2

"And help each other (in doing) righteousness and piety, and do not help each other in sin and transgression, and fear Allah, surely Allah is severe in His punishment."

- Surah al-Baqarah (2) verse 185

"...Allah wants ease for you, and does not want hardship for you..."

2) The Command to Trust and Always Try

- Surah at-Taghaabun (64) verse 11

"...no calamity befalls a servant except by the permission of Allah..."

- Surah al-Luqman (31) verse 3

"Verily, Allah, with Him alone is the knowledge of the Hour; and it is He who sends down the rain, and knows what is in the womb, and no one can know (with certainty) what he will do tomorrow, and no one can know on which earth he will die. Verily, Allah is All-Knowing, All-Knowing."

3) Commandment to Prepare for the Future

- Surah al-Hasyr (59) verse 18

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

"O you who believe, fear Allah and let each one of you consider what he has done for tomorrow (hereafter); and fear Allah ..."

- Surah Yusuf (12) verses 46-49

"(When the fisherman met Joseph, he said): "Joseph, O man of great trust, tell us about the seven fat cows which are eaten by seven lean cows and the seven green ears of grain and the seven dry ones, that I may return to the people and they may know. Joseph said: "So that you may endure seven years as is customary, then what you reap you shall leave in the ears except a little for you to eat; then after that there will come seven very hard years, which will consume what you have stored up for them (hard years), except a little of what you have stored up. Then after that will come a year in which it rains (sufficiently) and in which they press wine."

b. Al-Hadis

- 1) Hadith about the Recommendation to Relieve a Person's Difficulty

"Whoever makes it easy for a person in difficulty (debt), Allah will make it easy for him in this world and the Hereafter." (H.R. Muslim)

- 2) Hadith about Avoiding Risks

"A man said: "O Messenger of Allah, should I tie it up and put my trust in it, or should I let it go and put my trust in it?" He replied: "Tie it up and put your trust in it." (H.R. Ibn Hibban)

- 3) Hadith about Covenants

"Making peace with one's fellow Muslims is permissible except for making peace that makes lawful or unlawful. And the Muslims should fulfill the terms they have agreed upon except those which make lawful or forbidden." (H.R. Bukhari)

- 4) Hadith about the Prophet's recommendation to leave wealth for the heirs

"Indeed, if you leave your heirs rich, it is better than if you leave them poor so that they are forced to beg their fellow human beings." (H.R. Bukhari)

c. Applicable Laws and Regulations

There are a number of other laws and regulations that are directly or indirectly related to insurance in general and Islamic insurance in particular. (Suma & Amin, 2021).

- 1) Undang-Undang RI No. 21 Tahun 2011 on the Financial Services Authority;
- 2) Undang-Undang RI No. 40 Tahun 2014 concerning Insurance;
- 3) POJK No. 56/POJK.05/2017 on the Second Amendment to POJK on Investment in Government Securities for Non-bank Financial Services Institutions;
- 4) POJK No. 55/POJK.05/2017 concerning Periodic Reports of Insurance Companies;
- 5) POJK No. 17/POJK.05/ 2017 concerning Procedures and Procedures for Imposing Administrative Sanctions in the Insurance Sector and Blocking the Assets of Insurance Companies, Sharia Insurance Companies, Reinsurance Companies, and Sharia Reinsurance Companies;
- 6) POJK No. 73/POJK.05/2016 concerning Good Corporate Governance Practices for Insurance Companies;
- 7) POJK No. 72/POJK.05/2016 concerning Financial Health of Insurance Companies and Reinsurance Companies with Sharia Principles;
- 8) POJK No. 70/POJK.05/2016 concerning the Business Implementation of Insurance Brokerage Companies, Reinsurance Brokerage Companies, and Insurance Loss Assessors;
- 9) POJK No. 69/POJK.05/2016 concerning the Business Implementation of Insurance Companies, Sharia Insurance, Reinsurance Companies and Sharia Reinsurance Companies;

- 10) POJK No. 68/POJK.05/2016 concerning Licensing of Companies and Institutions of Insurance Brokerage Companies, and Insurance Loss Assessment Companies;
- 11) POJK No. 67/POJK.05/2016 concerning Business Licensing and Institutionalization of Insurance Companies, Sharia Insurance Companies, Reinsurance Companies, and Sharia Reinsurance Companies;
- 12) UU RI No. 8 Tahun 2019 concerning the Implementation of Hajj and Umrah;
- 13) Peraturan Pemerintah RI No. 79 Tahun 2012 on the Implementation of Law No. 13 of 2008 on the Implementation of Hajj;
- 14) Peraturan Menteri Agama RI No. 8 Tahun 2018 concerning the Implementation of Umrah Worship;
- 15) Keputusan Menteri Agama RI No. 221 Tahun 2018 concerning the Cost of Organizing Umrah; and
- 16) Keputusan Direktur Jenderal Penyelenggaraan Haji dan Umrah Nomor 232 Tahun 2019 concerning Guidelines for Registration of Umrah Pilgrims.
 - d. Fatwa of the National Sharia Council of the Indonesian Ulema Council (DSN-MUI)
 - 1) DSN Fatwa No. 21/DSN-MUI/X/2001 concerning General Guidelines for Sharia Insurance;
 - 2) DSN Fatwa No. 39 /DSN-MUI/X/2002 concerning Hajj Insurance;
 - 3) Fatwa DSN No. 51/DSN-MUI/X/2006 concerning *Mudharabah Musyarakah* Agreements in Sharia Insurance;
 - 4) DSN Fatwa No. 52/DSN-MUI/X/2006 concerning *Akad Wakalah bil-Ujrah* in Sharia Insurance and Reinsurance;
 - 5) Fatwa DSN No. 53/DSN-MUI/X/2006 concerning *Tabarru'* Agreements in Sharia Insurance and Reinsurance;
 - 6) Fatwa DSN No. 81/DSN-MUI/X/2011 on the Return of *Tabarru'* Contributions for Insurance Participants who Quit Before the Agreement Period Ends;
 - 7) Fatwa No. 106/DSN-MUI/III/2016 concerning Waqf of Insurance Benefits and Investment Benefits in Sharia Life Insurance;
 - 8) Fatwa Dewan Syariah Nomor 123/DSN-MUI/XI/2018 concerning the Use of Funds that Should Not Be Recognized as Revenue for Sharia Financial Institutions, Sharia Business Institutions, and Sharia Economic Institutions.
 - e. Religious Regulations and Other Government Regulations
- D. Profile of Islamic Insurance Institution**
 1. Company Profile of PT Asuransi JMA Syariah

PT Asuransi Jiwa Syariah Jasa Mitra Abadi Tbk, or JMA Syariah, is a sharia life insurance company that was established at the initiative of KOSPIN JASA and people who are active in the Indonesian Cooperative economy. The main objective of establishing JMA Syariah is to invite and serve the

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

community in managing their financial aspects through the principles of sharia economy. Their head office is located at Graha Kospin JASA, 5th Floor, Jl. Jend. Gatot Soebroto Kav. 1, South Jakarta, 12870, Indonesia.

2. History of PT Asuransi JMA Syariah

On August 15, 2014, JMA Syariah was established based on deed No. 22 issued by a Notary. Subsequently, the company was ratified along with the last amendment deed number 102 on June 26, 2015.

JMA Syariah has also obtained authorization from the Otoritas Jasa Keuangan (OJK) with number KEP-96/D.05/2015 in September 2015, allowing them to operate as a sharia life insurance company.

3. Vision of PT Asuransi JMA Syariah

"Becoming the Pride of Indonesian Sharia Insurance."

4. Mission of PT Asuransi JMA Syariah

- a. Providing All the Needs of the Community in Insurance.
- b. Contributing to the Islamic Insurance Industry in Indonesia.
- c. Providing Better Value Benefits for All Stakeholders.

5. PT Asuransi JMA Syariah Products

a. Individual JMA

This product offers sharia financial planning solutions for individuals through protection and investment products. The goal is to provide peace of mind and create silaturahmi and sharing among customers.

1) JMA Ilma

It is education insurance for children with policyholder compensation in the event of their child's death.

2) JMA Mumtaza

It is an individual life insurance with elements of savings and financial protection.

3) JMA Asyifa

It is an individual health insurance with reimbursement of treatment costs.

4) JMA Salama

It is a simple micro insurance with benefits for beneficiaries.

5) JMA

An investment insurance with death benefit.

Aghnia

b. JMA Collection

This product is aimed at companies, government agencies, non-government organizations, and communities. It provides life insurance and medical expenses for employees, officers, organization members, and volunteers.

1) JMA Financing Partner

It is an insurance that gets the remaining loan or financing if the participant dies.

2) JMA Fixed Finance

This is insurance that pays the initial benefit without taking into account installment arrears.

3) JMA MSE Financing

It is an insurance that gets the remaining principal financing with a fixed (proportional) decrease in the remaining principal loan.

4) JMA Karima

Life and accident insurance for educational institutions.

5) JMA Sejahtera

This is pension insurance for employees.

6) JMA Asyifa Care

It is a group health insurance with various benefits.

CONCLUSION

Sharia insurance is an insurance product that is managed sharia and supervised by the National Sharia Council of the Majelis Ulama Indonesia (DSN-MUI). The development of sharia insurance lately is considered quite happy, because the number of sharia insurance companies that have been established, whether business units or not, has opened the view of the community to facilities that are increasingly easy. Even foreign companies are targeting Indonesia as the largest market because it has a large number of Muslims.

The function of Islamic insurance is actually the same as conventional insurance. The functions of Islamic insurance include being managed in accordance with Islamic sharia principles, transparent fund management, profit from investment shared with participants, ownership of funds by two parties, namely the company and participants, contribution funds are not forfeited even though there are no claims, and underwriting surplus benefits. The main purpose of sharia insurance itself is not to obtain large profits, but to seek profits to improve the welfare and struggle of the people.

Sharia insurance business activities based on Undang-Undang Nomor 2 Tahun 1992 concerning Insurance Business include liability insurance, life insurance, and reinsurance. Islamic insurance law basically has two broad categories, namely the legal basis in the form of revelation (Al-Quran and Hadith) and various non-revelation legal bases which are ijtihad.

One of the relevant company profiles is PT Asuransi JMA syariah. This bank was established on August 15, 2014. JMA Syariah was established based on deed No. 22 issued by a Notary. Subsequently, the company was authorized along with the last amendment deed with number 102 on June 26, 2015.

REFERENCE

- Ali, Z. (2023). *Hukum Asuransi Syariah*. Sinar Grafika.
- Amrin, A. (2006). *Asuransi Syariah: Keberadaan dan Kelebihannya di Tengah Asuransi Konvensional*. PT Elex Media Komputindo.
- Astuti, Y., & Rahayu, Y. (2019). *Layanan Lembaga Keuangan Syariah*. PT Gramedia Widisiarna Indonesia.
- Kartika, R. F. (2022). *Pengembangan Peraturan Perundang-Undangan Asuransi Syariah dalam Hukum Nasional*. Wawasan Ilmu.
- Mardianto, D., & Dkk. (2022). *Pengantar Ekonomi Islam*. Sada Kurnia Pustaka.
- Muchlis, M. M. (2023). Sejarah Perkembangan Asuransi Syariah Serta Perbedaannya dengan Asuransi Konvensional di Indonesia. *SINOMIKA Journal*, 1(6), 1489–1498.
- Muljaningsih, S., & Perdana, P. (2021). *Bank dan Lembaga Keuangan Lain di Indonesia*. Penerbit Mitra Cendekia Media.
- Nopriansyah, W. (2016). *Asuransi Syariah: Berkah Terakhir yang Tak Terduga*. ANDI Offset.
- Oktayani, D. (2018). Konsep Mohon Bantuannya dalam Asuransi Syariah. *Iqtishaduna: Jurnal Ilmiah Perekonomian Kita*, 7(1), 39–50.
- Profil Perusahaan*. (2023). Published 2023. Accessed September 20, 2023. <https://www.jmasyariah.com/>
- Rosidah, N. H. (2010). Asuransi Konvensional dan Asuransi Syariah: Perbedaan dalam Lingkup

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Akuntansi. *Universitas Negeri Surabaya*.

Siddiq, M. (2017). Kedudukan Asuransi dalam Hukum Islam. *Islamic Banking: Jurnal Pemikiran Dan Pengembangan Perbankan Syariah*, 2(2), 44–55.

Soemitra, A. (2009). *Bank dan Lembaga Keuangan Syariah* (Edisi 2). KENCANA.

Subagiyo, D. T., & Salviana, F. M. (2016). *Hukum Asuransi*. PT. Revka Petra Media.

Suhawan. (2020). *Pengetahuan Asuransi di Indonesia*. CV Cendekia Press.

Sula, M. S. (2004). *Asuransi Syariah (Life and General): Konsep dan Sistem Operasional*. Gema Insani Press.

Sulaeman, M. M., Wahyudi, I., Cahyono, P., Noval, M., Umah, K. A., Amin, R., Virana, T. A., Haerany, A., & Potton, Z. (2023). *Asuransi Syariah* (D. P. Sari (ed.)). PT. Global Eksekutif Teknologi.

Suma, M. A., & Amin, I. Q. (2021). *Asuransi Syariah di Indonesia: Telaah Teologis, Historis, Sosiologis, Yuridis, dan Futurologis*. AMZAH.

Suparmin, A. (2019). *Asuransi Syariah: Konsep Hukum dan Operasionalnya*. Uwais Inspirasi Indonesia.

Syadali, A., & Mudzakir. (1997). *Filsafat Umum* (M. A. Djaliel (ed.)). CV. Pustaka Setia.

Thohari, F. (2023). *Islam Prespektif Mu'amalah dan Akhlaq-Tasawuf*. Jejak Pustaka.

Umam, K. (2021). *Transformasi Lembaga Keuangan Konvensional ke dalam Lembaga Keuangan Syariah*. Gadjah Mada University Press.

Zaini, M. A. (2015). Aspek Syariah dalam Asuransi Syariah. *Iqtishoduna: Jurnal Ekonomi Islam*, 4(2), 166–188.

GREY FLOWLESS, OR PREDICTING CAPITAL OUTFLOWS IN CRYPTOCURRENCY

Gunel Jannataly Amrahova

University of Economics, Republic of Azerbaijan

ABSTRACT

Globalization and irrational distribution of capital over the past decades have contributed to the emergence of world financial and economic crises. Extension of illicit transactions to the global scale markets aggravated global and national financial challenges, restraining the volume of government expenditures on public healthcare, educational system, and other services.

Simultaneously, these challenges created new opportunities and applications promising to deal with the existing difficulties in a more efficient way. Among others, over the last decade, scholarly studies propose blockchain systems, in particular, cryptocurrencies for trade operations. These applications make great promises on international trade advancement by offering higher efficiency and transparency for financial transactions.

Cryptocurrency is one of the most prominent applications of blockchain technology, however there are lots of debates around the impact of cryptocurrency on the state of shadow and illegal activities and capital outflows from one country to another. While scientists argue if cryptocurrency at all can be defined as money due to lack of proven success in transactions, the integrated distributed ledger ensures transparency of transactions made in this currency and parties of these transactions accountable for their content.

Due to anonymity public identification through “keys”, some scholars argue that cryptocurrencies create an opportunity for misuse as an easy tool for money laundering, tax evasion and illegal activities.

This study aims to examine the relationship between illicit finance flows and cryptocurrency markets. In order to analyze illicit capital flows in the context of crypto capital market, we refer to the theory of grey systems and grey relational analysis. For the purposes of the current research, we use samples from 41 states with the highest value of cryptocurrencies used in their international and national trade transactions.

Keywords: cryptocurrency, illicit financial flows, capital flow, grey relational analysis, digital finance

**ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH EXPENDITURES AND GROSS
DOMESTIC PRODUCT**

Nigar Məmmədova, Həcər Aslanova

UNEC, Economy, Mathematics and Statistics, Baku, Azerbaijan

ORCID 0000-0002-4204-8526

Baku State University, Applied Mathematics and Cybernetics, master, Baku, Azerbaijan

ABSTRACT

Health opportunities combined with education shape the quality of human capital and workforce. Health expenditures contribute to the improvement of growth performance through access to health services. Our study examines the relationship among per capita gross domestic product (GDP) and per capita health expenditures in Azerbaijan during the period 2000–2020. The data was collected based on the annual data of the World Bank. Based on the official data covering the mentioned years, a regression model of interaction was built in the "Eviews" Application Software Package. The results obtained based on the model were analyzed. As a result of the model, it was obtained that, a 1% increase in per capita healthcare costs increase per capita GDP by 0.55%.

Keywords: health expenditures, GDP, regression model .

**PROBLEM STATEMENT NO. 2 THE UTILIZATION OF MECHANIZED DATA
FRAMEWORKS IN THE EXAMINATION OF CRIMINAL OFFENSES**

Muhammad FAISAL

Allama Iqbal Open University

Director (HRIMS), Ministry of Human Rights Commission, Pakistan.

ORCID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

The utilization of mechanized data frameworks in the examination of criminal offenses has become progressively pervasive with headways in innovation. These frameworks influence PC based instruments and advancements to gather, examine, and oversee data connected with crimes. The following are multiple manners by which computerized data frameworks are used in criminal examinations. Policing utilize computerized frameworks to gather and store tremendous measures of information connected with crimes. This remembers data for people, occurrences, and proof. Mechanized data frameworks keep up with extensive wrongdoing data sets that empower policing search and cross-reference data. These information bases can incorporate lawbreaker records, fingerprints, DNA profiles, from there, the sky is the limit. Robotized reconnaissance advancements, like shut circuit TV cameras, tag acknowledgment frameworks, and facial acknowledgment programming, add to the checking and following of people associated with crimes. A few frameworks use information examination and AI calculations to foresee potential crimes in view of verifiable information. This assist policing designating assets all the more successfully. Mechanized apparatuses are utilized in computerized legal sciences to analyze electronic gadgets and recuperate advanced proof. This incorporates investigating PC frameworks, cell phones, and other electronic media. Robotized case the executive's frameworks help policing and track the advancement of examinations. These frameworks frequently incorporate elements for joint effort, proof administration, and documentation. Mechanized data frameworks work with correspondence and data dividing between various policing at nearby, provincial, public, and global levels. This further develops coordination and upgrades the capacity to address cross-line or complex wrongdoings. Policing may utilize robotized apparatuses to screen online entertainment stages for data connected with crimes, suspects, or witnesses. Biometric frameworks, like finger impression and facial acknowledgment advances, are utilized to distinguish people engaged with crimes. Mechanized logical devices help agents in handling and examining huge datasets, recognizing designs, and creating bits of knowledge that can support settling cases. While the utilization of computerized data frameworks in criminal examinations offers various advantages, it additionally raises concerns connected with protection, information security, and likely abuse of innovation. Finding some kind of harmony between utilizing mechanical headways for powerful policing shielding individual privileges is a continuous test in this field. Legitimate and moral contemplations are pivotal to guaranteeing the capable and fair utilization of these frameworks in the law enforcement framework. The above concentrate on exhibited the potential and high productivity of involving mechanized data frameworks in the examination of criminal offenses. The advancement of computerized advancements and the execution of man-made consciousness in regulation, implementation exercises comparable to the examination of criminal offenses; a rising number of circles of public activity and movement require the advancement of instruments that will work with the fast and top-notch utilization of its accomplishments in specific circles. It is proposed to foster an exceptional report (Suggestions) at the worldwide level based on the predetermined proposals, which will contain these arrangements and recommendations for their best execution in procedural exercises by individual states.

Keywords: tremendous, occurrences, wrongdoing, empower, Robotized, predetermined.

**QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA TURİZM SƏNAYESİNİN
YAXŞILAŞDIRILMASINDA DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN ROLU**

Könül Vəliyeva Mübariz qızı

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan

ORCID ID: 0009-0001-2497-2985

XÜLASƏ

Tədqiqatın məqsədi – Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılması və burada dövlət dəstəyinin rolunun təhlilidir. Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişafında turizm, kənd təsərrüfatı, emal sənayesi, İKT (informasiya-kommunikasiya texnologiyaları) əsas prioritet sahələr hesab olunur. Bu sektorlar arasında kənd təsərrüfatı və turizmin əhəmiyyətini beynəlxalq maliyyə institutları xüsusilə qeyd edirlər. Müstəqillik qazandıqdan sonra ölkəmizdə yeni iqtisadi modelin formalaşdırılması təşəbbüsü Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olmuşdur. Bu dövrdə qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikası neft sektorunun inkişafı fonunda özünü göstərmişdir. Neftin bərpa olunmayan resurs olması və son illərdə dünya neft bazarında neftin qiymətində olan dəyişikliklər qeyri-neft sektorunun inkişafı zəruriliyini ortaya çıxarmışdır. Son bir neçə ildir ki, respublikamızda iqtisadi sabitliyin yaradılması, sahələrarası tarazlığın qorunması, maddi və təbii resurslardan səmərəli istifadə edilməsi aktual məsələ kimi diqqəti cəlb edir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı, iqtisadiyyatın inkişafında diversifikasiya (şaxələnmə) mühüm yer tutur. Bu baxımdan dövlətin qarşısında duran zəruri hədəflərdən birini diversifikasiya proseslərinin sürətləndirilməsi təşkil edir.

Ayrı-ayrı regionların inkişafının təmin edilməsi və bu inkişafın qeyri-neft sektorunun sahələri fonunda həyata keçirilməsi iqtisadi artımın dayanıqlılığını stimullaşdırır. Qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkənin milli-iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əvəzsiz rola malikdir. Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi makroiqtisadi və daha çox strateji əhəmiyyətli zərurətdən qaynaqlanır.

Tədqiqatın metodologiyası – tədqiqat işində sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, məntiqli ümumiləşdirmə metodlarıdır.

Tədqiqatın nəticələri – əsasən, müşahidə etmək olar ki, turizm sənayesinin qeyri-neft sektorunun digər sahələrinə, nəzərə alın riskləri azaltmağa və gəlirləri artırmağa təkan verir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – tədqiqat potensial olaraq digər parametrlərə tətbiq oluna bilən və siyasətçilər, ticarət assosiasiyaları və İEOÖ üçün uyğun olan bir model təqdim edilmişdir.

Açar sözlər: turizm, dayanıqlı inkişaf, dövlət dəstəyi, Könül Qarabağ, qeyri-neft sektoru.

РЕЗЮМЕ

Целью исследования является совершенствование туристической отрасли в Карабахском экономическом регионе и анализ роли государственной поддержки. В развитии ненефтяного сектора в Азербайджанской Республике основными приоритетными направлениями считаются туризм, сельское хозяйство, перерабатывающая промышленность, ИКТ (информационно-коммуникационные технологии). Среди этих секторов международные финансовые институты особо отмечают важность сельского хозяйства, туризма. После обретения независимости инициатива формирования новой экономической модели в нашей стране была связана с именем великого лидера Гейдара Алиева. В этот период динамика развития ненефтяного сектора проявилась на фоне развития нефтяного сектора. Тот факт, что нефть является невозобновляемым ресурсом, изменения цен нефть мировом нефтяном рынке в последние годы выявили необходимость развития ненефтяного сектора. За последние несколько лет создание экономической стабильности, защита межотраслевого баланса, эффективное использование материальных, природных ресурсов привлекли внимание как актуальные вопросы в нашей

республике. Развитие ненефтяного сектора, диверсификация (разветвление) занимает важное место в развитии экономики. В связи с этим одной из необходимых задач, стоящих перед государством, является ускорение процессов диверсификации.

Обеспечение развития отдельных регионов и реализация этого развития на фоне ненефтяного сектора стимулирует стабильность экономического роста. Развитие ненефтяного сектора играет незаменимую роль в обеспечении национальной экономической безопасности страны. Реализация мер, направленных на государственное регулирование развития ненефтяного сектора, вытекает из макроэкономической, более стратегически важной необходимости.

Методологией исследования являются системный подход, сравнительный анализ, методы логического обобщения в исследовательской работе.

Результаты исследования - в основном можно заметить, что индустрия туризма дает импульс другим направлениям ненефтяного сектора, к снижению рисков и увеличению доходов.

Оригинальность и научная новизна исследования – исследование предоставило модель, которая потенциально применима к другим условиям и актуальна для политиков, торговых ассоциаций и РС.

Ключевые слова: туризм, устойчивое развитие, господдержка, Карабах, ненефтяной сектор.

ABSTRACT

The purpose of the study is improve tourism industry in the Karabakh economic region, analyze role of state support. In development of non-oil sector in Republic of Azerbaijan, tourism, agriculture, processing industry, ICT (information and communication technologies) considered priority areas. Among sectors, importance of agriculture, tourism noted international financial institutions. After gaining independence, initiative form economic model in our country associated with name of Great Leader Heydar Aliyev. In this period, dynamics of development non-oil sector showed development of oil sector. Fact oil is non-renewable resource, changes in price of oil in the world oil market revealed for development of non-oil sector. For past few years, economic stability, protection of sectoral balance, natural resources attracted attention as issues in republic. Development of non-oil sector, diversification (branching) takes important place in development economy. In this regard, goals state is acceleration of diversification processes.

Ensuring the development of individual regions and implementing this development background non-oil sector stimulates stability economic growth. Development of non-oil sector indispensable role in economic security of country. Implementation of measures aimed at state development of non-oil sector stems from economic, strategically necessity.

The methodology of the research is systematic approach, comparative analysis, logical generalization methods in the research work.

The results of the study - basically, can observed that tourism industry gives impetus other areas of non-oil sector, reduce risks, increase the income.

Originality and scientific novelty of the research – research provided model that is potentially applicable other settings, relevant policy makers, trade associations and DC.

Key words: tourism, sustainable development, state support, Karabakh, non-oil sector.

GİRİŞ

Bu gün qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi dövlətin əsas prioritetlərindəndir. Azərbaycanda turizmin inkişafı qeyri-neft sektorunun əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Neft Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında mühüm amil olsa da, neftdən əldə olunan vəsaitlər qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilir. Turizm qeyri-neft sektoru kimi iqtisadi inkişafın təməl daşını təşkil edir. Turizm ən gəlirli sahələrdəndir. Turizm mahiyyətcə istirahət və səyahət deməkdir.

II Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə turizm qlobal həddə dünyada inkişafa yönəlmiş bir sahə olmuşdur. Ölkəmizdə turizm sektorunun inkişafı müstəqillikdən sonrakı dövrə gedib çıxır. Getdikcə ildən-ilə xarici investisiyaların miqdarı artmaqdadır. Bu baxımdan da bütün dünyada turizmin ən perspektivli və gəlirli sahə olması inkar edilə bilməz. Sürətlə inkişaf edən bir sahə olduğundan perspektiv imkanlara yol açır. Bu sürətli inkişaf xüsusiyyəti onun sosial-iqtisadi tərəqqidə mühüm yerə malik olmasını şərtləndirmişdir. Turizm hazırda dünya üzrə ÜDM-nin 9%-ni, ixracın isə 6%-ni təşkil edir. Regional və qlobal inkişaf sferasında turizmin inkişafı yeni infrastrukturların və iş yerlərinin yaradılmasında özünü göstərir.

Ölkəmizdə turizmin inkişafı demək, ayrı-ayrı regionların da inkişafı deməkdir. Respublikamızın turizm sahəsində rəqabət imkanları olduqca genişdir. Azərbaycanın iqlimi, təbii resursları, zəngin mədəni-tarixi irsi turizm məhsulu kimi zəruri zəmin hesab edilə bilər.

Qeyri-neft sektorunun sürətli inkişaf etməsi bundan sonra təmin edilməlidir. Bunun üçün sahibkarlara tam şərait yaradılması mühüm şərtidir. Qeyri-neft sektorunun aparıcı sahələrindən birini turizm təşkil edir. Bu bütün dünyada belədir. Hətta bir çox ölkələrdə dövlətin gəlirlərinin başlıca hissəsi turizm hesabına formalaşır. Bu sahədə müxtəlif islahatlar və tədbirlər həyata keçirilir. Misal üçün, respublikamızda dünya standartlarına cavab verən otellərin sayı günü-gündən artmaqdadır. Regionlarda turizmin inkişaf etdirilməsi prioritet məsələlərdən hesab edilir.

Azərbaycan Respublikasında coğrafi şəraitlərinə, spesifik inkişaf xüsusiyyətlərinə, resurslarının müxtəlifliyinə, perspektivlərinə görə 8 turizm-iqtisadi regionu var. Bunlara aiddir: 1. Abşeron-Bakı turizm-iqtisadi regionu; 2. Quba-Xaçmaz turizm-iqtisadi regionu; 3. Dağlıq Şirvan turizm-iqtisadi regionu; 4. Gəncə-Qazax turizm-iqtisadi regionu; 5. Lənkəran-Astara turizm-iqtisadi regionu; 6. Naxçıvan turizm-iqtisadi regionu; 7. Şəki-Zaqatala turizm-iqtisadi regionu; 8. Qarabağ turizm-iqtisadi regionu (Soltanova, 2015: 341).

Azərbaycanın Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılması üçün həmin ərazilərin ilk növbədə, azad edilməsi lazım idi. Qüdrətli ordunun, güclü iqtisadiyyatın, beynəlxalq sferadakı mövqeyin, müstəqil xarici siyasətin sayəsində Azərbaycan qalib ölkə oldu. İşğaldan azad edilmiş torpaqlar ilə Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmişdir. Cənab İlham Əliyev böyük strateq, qalib sərkərdə və müdrik lider kimi ata vəsiyyətini şəərəflə yerinə yetirərək adını əbədi olaraq tarixə yazdırdı. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişaf strategiyası da işlənilib hazırlanmışdır.

Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılmasında dövlət dəstəyinin rolu əvəzsizdir. Ölkə başçısı İlham Əliyevin 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər"nin təsdiq edilməsi buna yaxşı sübutdur. "Qarabağ Azərbaycandır!" şüarının ən yaxşı sübutu isə Qarabağ iqtisadi rayonunda aparılan yenidənqurma və bərpa işlərinin yerinə yetirilməsidir.

Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılması ilə Böyük Qayıdış baş tutacaqdır. Bu, müasir Azərbaycan tarixinin ən mühüm tarixi hadisəsidir. Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılması çərçivəsində kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması, mikro biznes mühitinin yaradılması qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına əsaslı təkan verəcəkdir.

22 iyul 2022-ci il tarixində dövlət başçısı İlham Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası"nın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncam imzalanmışdır. Burada təmiz ekoloji mühit, təhsilli gələcək, xarici investisiya axını ilə bağlı bir çox məsələlər 10 illik hədəf kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılmasında dövlət dəstəyinin roluna burada turizm əsaslı yeni iş yerlərinin yaradılması, mehmanxana və otel-restoranların tikilməsi, ictimai-iaşə obyektlərinin yaradılması aiddir. Bu yöndə dövlət dəstəyinin mühüm önəmi vardır. Belə ki, Qarabağ iqtisadi rayonunun iqtisadi potensialı və təbii resursları bu prosesi daha da sürətləndirə bilər. Sözsüz ki, 30 illik işğal müddətində erməni vandalizminin əsas göstəricisi bu torpaqların abadlaşdırılmağa və yenidənqurmaya ehtiyacın olmasıdır. Bu mənada iqtisadi şəraitin yaradılması və yaxşılaşdırılmasında dövlət dəstəyi ilə müəyyən addımlar atılmışdır. Qeyd edək ki, iqtisadi aktivliyin lokomotivini insan faktoru təşkil edir. İnsanın burada oynadığı rol həm istehlakçı, həm də istehsalçıdır. Bu da iqtisadi aktivlik və dövriyyə prosesində önəmli əhəmiyyət kəsb edir (Sarıyeva, 2018: 6).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bölgə iqtisadiyyatının canlanması məqsədilə 16 noyabr 2022-ci il tarixində "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı"ı təsdiq edilmiş və bu proqramda qayıdışın sürətləndirilməsi ilə əlaqəli bir çox məsələlər qeyd edilmişdir. Burada fiskal və monetar alətlər Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılmasına təsir göstərir. Buna misal olaraq, 1 yanvar 2023-cü il tarixində Azərbaycan Respublikasının Vergilər Məcəlləsinə edilmiş əlavə və dəyişikliklərdə 10 il müddətinə Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinin rezidentlərinin satışdankənar gəlirləri iqtisadi rayonun rezidentləri əmlak, mənfəət (gəlir), torpaq və sadələşdirilmiş vergidən azad edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının "Gömrük tarifi haqqında" Qanununa dəyişikliklə əlaqədar olaraq işğaldan azad edilmiş ərazilərdə rezidentlər 10 il müddətinə idxal gömrük rüsumundan azad edilmişdir. Maliyyə-kredit imkanlarının artırılması və güzəştli şərtlərlə Qarabağ iqtisadi rayonunda rezidentlərin pul vəsaitinin çıxışını təmin etmək də zəruri rola malikdir ki, bu sahədə də dövlət tərəfindən yerinə yetirilən işlərin müsbət təsirləri olacaqdır.

Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılmasında dövlət dəstəyinin roluna iqtisadi inkişafa maneə ola biləcək bütün amillərin aradan qadırılması daxil edilə bilər. Bu regionda başlıca problemlərə ekoloji məsələlər, minaların tam təmizlənməsi, iqtisadi sabilliyin təmin olunması və yenidənqurma işlərinin sürətləndirilməsi aiddir.

Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılması işsizliyi azaldır, yoxsulluğu aradan qaldırır. Turizm sənayesindəki işlər dünya üzrə hər 11-12 iş yerindən birini təşkil edir.

Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılmasında dövlət dəstəyinin roluna enerji, su təminatı, kanalizasiya çəkilməsi, yolların salınması, infrastrukturun yaradılması, yaşıllaşdırma, park və bağların salınması, turizm əsaslı obyektlərin, mağazaların, məktəblərin, muzeylərin, kitabxanaların, yaşayış binalarının tikilməsi və s. daxildir. İstər xarici, istər yerli sahibkar investisiya qoymaq istədiyi Qarabağ iqtisadi regionunda və ya başqa iqtisadi rayonunda birinci diqqət etdiyi məqam infrastruktur və şəraitin olmasıdır. Bunlar isə ilk növbədə, olmadığı təqdirdə böyük turizm kompleksinin yaradılmasını zəruri etmir. Çünki bunun heç bir önəmi yoxdur. Digər bir məsələ isə turistin Qarabağ iqtisadi rayonuna təhlükəsiz və rahat getməsi, orada yaxşı istirahət etməsi, yüksək səviyyədə xidmət görməsidir. Bu da dövlətin maddi və mənəvi dəstəyi ilə mümkündür.

Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılmasında dövlət dəstəyinin roluna İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yanında Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunu misal göstərmək olar. Bu fond turizm əsaslı layihələri maliyyələşdirir. Öncəliklə, maliyyələşdirilmiş layihələrin monitorinqi aparılır və bu zaman nəzarət olunan göstəricilərdən biri də biznes-planda nəzərdə tutulan iş yerlərinin həqiqətən açılıb-açılmamasıdır. Belə ki, yeni yaradılmış müəssisələrdə iş yerlərinin daimiliyi də şərtlərə daxildir. Layihələrdə yaradılacaq iş yerlərinin neçəsinin daimi və neçəsinin müvəqqəti olacağı da göstərilməlidir.

Son iki il ərzində Fondun vəsaitləri hesabına Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında turizmin inkişafı ilə bağlı olan 10 layihə maliyyələşdirilmişdir. 6 sahibkara 2012-ci ildə 220 min manat güzəştli kredit verilmiş və bu kreditlər hesabına 65 yeni iş yeri yaradılmışdır.

İqtisadi ekspertlərin fikrincə, Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılmasında dövlət dəstəyinə məşğulluğun təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış turizm əsaslı iş yerlərinin yaradılmasıdır. Bu da təqribən 10 faizdən 15 faizədək təşkil edir.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın diversifikasiyası, regionların inkişafı üçün məhz bu sənaye həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin son statistik göstəricilərinə əsasən, son illər turizm sənayesində çalışan işçilərin sayı 2,9 dəfə, yerləşdirmə obyektlərində yerlərin ümumi sayı isə 3,3 dəfə artmışdır.

Son illərdə dövlət tərəfindən turizmin inkişafına yaradılan münbit şərait nəticəsində respublikada fəaliyyət göstərən turizm şirkətlərinin sayı 200-ə, mehmanxana və mehmanxana tipli obyektlərin sayı ötən il ilə müqayisə etmiş olsaq, 5 dəfədən çox artaraq 506-ya çatmışdır (onların 80%-i regionlarda yerləşir).

Turizm qeyri-enerji sektorunun lokomotividir. Ona görə ki, turizm həm ekoloji baxımdan təmizlikdir, həm də yeni iş yeri deməkdir.

Turizm sənayesinin inkişafında başlıca faktorlardan biri infrastrukturun qurulmasıdır. Qarabağ iqtisadi rayonunda yeni turizm obyektlərinin açılması, insanların işlə təmin olunması, əmək qüvvəsinin ölkədən kənara çıxması deməkdir. Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm obyektlərinin sayı daha da çox olmalıdır. Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesi sahəsi inkişaf yolundadır. Buna görə də mövcud problemlərin olması təbii. Problemlər varsa, onların həlli yolları da var. Kadr çatışmazlığı da əsas problemlərdəndir. Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılmasında dövlət dəstəyinin roluna Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Turizm İnstitutu və Azərbaycan Turizm Assosiasiyası daxildir. Bu müəssisələr kadr hazırlığı ilə məşğul olur (Aslanov, 2010: 26).

Turizmin inkişafı 52 sektora güclü təsir göstərir. Buna görə də turizm iqtisadiyyatda sahələrarası katalizator roluna malik sektor kimi qiymətləndirilir. Regionların, həmçinin böyük şəhərlərin, paytaxtların inkişafında bu sahənin rolu danılmaz və əvəzsizdir. Əgər hansısa bir regionu canlandırmaq, rəqabət qabiliyyətini artırmaq və iqtisadiyyatın sahələrini inkişaf etdirmək lazımdırsa, burada mütləq şəkildə turizm sektoruna nəzər yetirilməlidir.

Bu gün dünyada çox az ölkə vardır ki, regionları turizm olmadan inkişaf etmiş olsun. Azərbaycanda bir neçə region üzrə bu sahədə çox sürətli inkişaf gedir. Turizmin inkişafı büdcə gəlirlərinin artmasına, yoxsulluğun və işsizliyin azalmasına səbəb olur.

Azərbaycanın qədim, füsunkar təbiətli ərazisi olan Qarabağın mərkəzində - Qarabağ dağ silsiləsinin şimal-şərq ətəklərində, Kür-Araz ovalığının qərbində Ağdam rayonu yerləşir. Müasir Ağdam rayonu 1930-cu ildə yaradılmışdır. 1980-ci illərin sonlarında Dağlıq Qarabağ hadisələri başlayandan Ağdam burada cərəyan edən hadisələrin episentri olmuşdur.

MATERIAL VƏ METODLAR

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası turizm potensialı ilə olduqca zəngindir. Ancaq təəssüflər olsun ki, ölkəmizdə xidmət sahəsi dünya standartlarına tam şəkildə uyğun deyildir. Qarabağ iqtisadi rayonu erməni tapdağından yeni xilas edildiyindən burada aparılacaq olan yenidənqurma işləri də zaman alacaq. Bu baxımdan hələ ki, turizm potensialı olsa da turizm imkanları iflic vəziyyətdədir. Qarabağ iqtisadi rayonuna gələcək olan turistləri istirahət etməkdən daha çox, onları buranın və ölkəmizin tarixi-mədəni irsi, mədəniyyəti, musiqisi, folkloru və incəsənəti maraqlandıracaq. Bundan əlavə, təbii ki, buranın əsrarəngiz gözəlliyə malik olan təbiəti də diqqəti cəlb edəcək turizm məhsuludur.

Turizm sektorunda xidmət və bu xidmətin keyfiyyəti əsas problemlərdəndir. Burada dövlətin dəstəyi əsas məsələdir. Çünki problemin aradan qaldırılması ona görə zəruridir ki, buraya səfər edəcək turistlər növbəti turist axınının təbliğatçıları olacaqlar. Əgər xidmət səviyyəsi yüksək olsa, turist axınında artım özünü göstərəcəkdir. Turistlərə göstərilən xidmətin keyfiyyət səviyyəsi turizmin iqtisadi səmərəliliyini müəyyən edir. Bu iki proses bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqdadır. Xidmətin keyfiyyətli və yüksək həddə olmasının üstünlükləri olduqca çoxdur. Maddi imkanları geniş olan turistlər vasitəsilə ölkəyə valyuta daxil olur. Bu zaman önəmli olan istehlak mallarının ixracı az həcmdə olsa da dayandırılır.

Tədqiqatda sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, məntiqli ümumiləşdirmə, kəmiyyət, analiz, sintez, induksiya, deduksiya metodologiyalarından istifadə edilmişdir. Turizm sahəsində açılan iş yerlərinin, çalışan işçilərin və ÜDM-də yeri rəqəmlərlə verilmişdir. Bundan əlavə, işğaldan azad olunmuş ərazilərə dəymiş zərər və qələbədən sonrakı dövrdə görüləcək işlər böyük maddi vəsait tələb edir.

NƏTİCƏLƏR VƏ MÜZAKİRƏ

27 sentyabr 2020-ci il tarixində Vətən Müharibəsi başlamış və şanlı ordumuz tərəfindən qələbə qazanılmışdır. 30 il düşmən tapdağı altında olan Qarabağ düşmən əsarətindən azad edilmişdir. 30 il ərzində ermənilərin istər tarixi-mədəni irsə, istərsə də təbiətə vurduğu zərərlər olduqca çoxdur.

Qarabağ iqtisadi rayonunun iqlimi 1000-2000 metr yüksəklikdə mülayim soyuq, alçaq və düzənlik, dağətəyi sahələrdə isə nisbətən isti və qurudur. Relyefdən asılı olaraq yağıntılar 400-900 mm-dir. Belə bir iqlim şəraiti iqtisadi rayonun kurort-turizm təsərrüfatının və başqa sahələrin inkişafına xüsusi imkan verir.

Qarabağ iqtisadi rayonun başlıca təbii sərvətləri mərmər, polimetal filizləri, tikinti daşı, sement kimi tikinti materialları, təbii qaz olsa da, təbii balneoloji ehtiyatları, meşələri, Turşsu, Şırlan kimi mineral

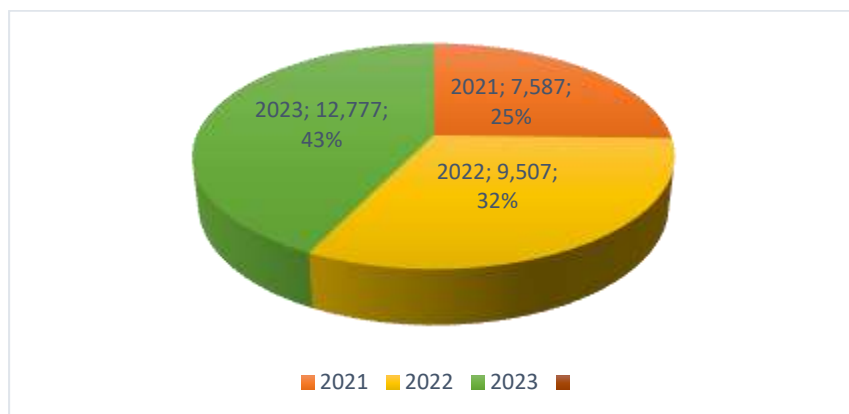
bulaqları istirahət, həm də müalicə baxımından rayonun əsas turizm sərvətləri hesab olunur (Soltanova, 2015: 344).

Qarabağ münaqişəsinə kimi olan dövrdə bu ərazinin meşə örtüyü olduqca zəngin olmuşdur. Bu 36%-ini təşkil etmişdir. 160 min hektar meşənin olması füsunkar təbiətin gözəlliklərindən olmuşdur. Azərbaycanın Qarabağ iqtisadi rayonu Kiçik Qafqaz dağlarında ölkənin ümumi ərazisinin 1/6 hissəsini (dağlar, düzənliklər, yüksək dağlıq ərazilər) tutur.

Xocavənd rayonundakı Azıx mağarası nadir yarasa növlərinin sığınacağıdır. Respublikamızın milli və mədəni sərvəti olan bu qoruqlarda yüzrlə relik, nadir ali və ibtidai bitki növləri, o cümlədən 21 növ Azərbaycan endemi, 82 növ Qafqaz endemi, həmçinin yüzrlə nadir və nəsli kəsilməkdə olan növlər, 3000-ə yaxın sənaye əhəmiyyətli bitkilər təhlükə altında qalmışdır. 145 Şərqi Çınarı məhv edilmişdir. Ərazidən axan çaylar müxtəlif kimyəvi maddələrlə çirkləndirilmişdir. Bu da oraya qayıdacaq olan əhali üçün ciddi təhlükə yaradır. Buna görə də yenidənqurma və bərpa işləri həyata keçirilir (Məmmədov, 2014: 45).

Qarabağda ermənilər xarici şirkətlərin törəmə filiallarını yaratmışlar. Onlar bu yolla xarici investisiyaları buraya cəlb etmişlər. Ərazinin təbii sərvətlərini qeyri-qanuni yollarla xarici ölkələrə satışı çıxarmışlar.

Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi statistik göstəricilərinə əsasən, turoperatorların və səyahət agentliklərinin vasitəsilə ölkəmizə pandemiyadan sonra gələn turistlərin sayı 12.777 nəfər təşkil etmişdir. Formula 1 kimi beynəlxalq tədbirlər və idman yarışlarının keçirilməsi nəticəsində ölkəmizə gələn turistlər və xarici investisiyalar artmışdır. Bunu aşağıdakı diaqramda aydın şəkildə görmək mümkündür. Diaqramda illər üzrə turistlərin sayı həm rəqəmlə, həm də faizlə göstərilmişdir.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Pandemiyadan sonrakı dövrdə Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılmasında dövlət dəstəyinin rolu böyük olmuşdur. Belə ki, bu dövrdən sonra da dövlət dəstək göstərərək maddi baxımdan dəymiş zərəri qarşılımış və bir çox işlərin icrası üçün ayırmış olduğu büdcəni artırmışdır. Qarabağ iqtisadi rayonunda işləyən texnika, briqada qruplarının böyük həvəslə işləməsi maddi və mənəvi təchizat məhz dövlətin dəstəyinin və apardığı siyasətin nəticəsidir.

2020-ci ildə pandemiya və postpandemiya dövründə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamına əsasən, ölkə iqtisadiyyatına dəymiş zərərlərin azaldılması məqsədilə tədbirlər planı hazırlanmışdır. Bu planda iqtisadi artıma və sahibkarlığa dəstək məsələləri öz əksini tapmışdır. Bundan əlavə, iş yerlərində sosial sabitliyin qorunması, vergi stimullarının hazırlanması da qeyd edilmişdir.

2025-ci ilədək "Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi"nin region ölkələri arasında və həmçinin bir çox dünya ölkələri arasında əsas turizm ölkələrindən birinə çevrilməyi hədəf qoymuşdur. Qarabağ iqtisadi rayonunun iqtisadi, təbii və coğrafi imkanları genişdir. Bu baxımdan turizm, məşğulluq, sənaye və bir çox sahələrin inkişafı mümkündür. Bunun üçün də öncəliklə ekoloji zərər qarşılmalı, ermənilər tərəfindən məhv edilmiş hər bir şey bərpa

edilməli, daha sonra isə yaradılmış infrastruktur inkişaf etdirilməli və turist cəlbi üçün siyasət mexanizmi işlənilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TÖVSIYƏLƏR

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun başlıca sahəsi olan turizmin inkişafına maneə olan əsas amillərdən biri də göstərilən xidmətlərin qiymətlərlə adekvat olmamasıdır. Azərbaycanın turizm sektorunda xidmətin keyfiyyəti çox aşağı olduğu halda, qiymətlər hətta Gürcüstandan, Türkiyədən və digər ölkələrdən çox bahadır və bu, insanları ölkəmizə səfər etmək fikrindən yayındırır. Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sənayesinin yaxşılaşdırılması zamanı dövlət bu kimi məsələləri nəzərə almalıdır.

Az işləyərək çox qazanmaq heç bir halda mümkün deyildir. Buna görə də bizim xidmət sektorunda çalışanlar hər zaman bunu istədikləri üçün sektorun tənəzzülü qaçılmazdır. Bunun üçün də turizm inkişaf edənə kimi böyük səylə çalışmaq lazımdır.

Qarabağ iqtisadi rayonunda təbii-antropogen turizm potensialının ziyan görməsi və abidələrin erməni vandallığına məruz qalması əsas problemlərdən birini təşkil edir. Bu baxımdan turizm sənayesinin yaxşılaşdırılmasında dövlət dəstəyinin rolunu xüsusi qeyd etməliyik.

Qarabağ iqtisadi rayonunda Şahbulaq qalası, Ağdam cümə məscidi, Çörək muzeyi, Qutlu Musa türbəsi, Amaras monastırı, Pənahəli xan sarayı, Azıx mağarası, Tağlar mağarası, Dizaq məliyin sarayı, Ktişvəng monastırı, Yeddi Qapı monastırı, Müqəddəs Yelisey monastırı, Ağ xaç kilsəsi, Qırmızı kilsə, Mirəli türbəsi, Şeyx Babı türbəsi, Şah Abbas karvansarayı, Kərəm körpüsü, Alı körpüsü, Bərdə İmamzadə türbəsi, Tərtərçaydakı qədim körpü kimi tarixi abidələr var (Soltanova, 2015: 347).

Bundan əlavə, yalnız Şuşa rayonu ərazisində Natavan sarayı Qarabağ xan sarayı, Yuxarı Gövhərağa məscidi, Aşağı Gövhərağa məscidi, Şuşa mağara düşərgəsi, Molla Pənah Vaqif türbəsi, Şuşa qalası, Bülbülün ev muzeyi, Üzeyir Hacıbəylinin ev muzeyi, Qara Böyükxanım bürcü, İkimertəbəli karvansaray, Ağ Qəhrəman Mirsiyab oğlunun karvansarayı, Qazançı kilsəsi və digər görməli yerlər, Çətir şaləsi, İsa bulağı, Turşsu, Şırlan, Cıdır düzü kimi təbii məkanlar vardır.

Dövlət tərəfindən Qarabağ iqtisadi rayonunda turizmin inkişafı üçün işğalın fəsadlarının aradan qaldırılması və digər addımlar atılmalıdır. Beynəlxalq sferada görməli yerlərinin tərənnümü, reklam, tanıtım, təbliğat aksiyalarının təşkili, xarici turizm təşkilatları ilə birgə bölgənin təbiətinin və qlobal "booking" platformalarında region otellərinin yerləşdirilməsi və s. buna aiddir. Füzuli hava limanının istifadəyə verilməsi bu sahənin inkişafına zəruri təkan verən amil kimi çıxış edir. Viza prosesinin sadələşdirilməsi və mümkün olduğu halda, tamamilə ləğvi də önəmli ola bilər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Qarabağ iqtisadi rayonunda bir çox sahələrdə, xüsusilə turizm də perspektiv imkanlar mövcuddur. İqtisadiyyatın bütün sferalarında bölgənin inkişafı üçün işğal faktorunun zəiflətdiyi regionda dövlət dəstəyi həyati önəm daşıyır. İqtisadi, hüquqi, hərbi-siyasi problemlərin həlli, "Böyük Qayıdış"ın sürətləndirilməsi, xarici yatırımların cəlbi, rəqəbətli şəraitin təşkili elə dövlətin dəstək və siyasətinin rolu kimi qiymətləndirilə bilər. QHT-nin və yerli özünüidarəetmə orqanlarının yaradılması, onların güc və səylərini birləşdirərək koordinasiyalı şəkildə prosesi sürətləndirmək adına təbliğat, maarifləndirmə işlərini həyata keçirmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslanov E.İ Azərbaycan turizm sektoru: imkanlar, problemlər və perspektivlər, yekun hesabat. Bakı: 2010.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2020. Bakı: 2020.
3. Əlirzayev Ə.Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə olunması. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, 2010.
4. Hacıyeva L. A. "İşgüzar turizm bazarı: müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri". AMEA-İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər №5, 2016. s.75.
5. Məmmədov M. Regional konseptual inkişaf: iqtisadi-ekoloji problemlər. Bakı: "Elm". 2014.

6. Rəşid L. İşğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi potensialı və inkişaf perspektivləri. Xalq qəzeti, Bakı. 2020.
7. Sarıyeva İ. (2018). Ermənilərin talan etdikləri təbii sərvətlərimiz...” Bakı, Xəbər, 6 s.
8. Soltanova H. “Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı”, AzTU mətbəəsi, Bakı: BDU, 2015, 475 s.
9. https://apa.az/az/dagliq_qarabag/xeber_igal_olunmus_erazilerde_azerbaycana_dey_-415351
10. https://iqtisadiislahat.org/news/vusal_qasimli_qarabagin_boyuk_iqtisadi_potensialli_var1050
11. International tourism: What, where and why - [https:// tourism teacher.com /internationaltourism/](https://tourismteacher.com/internationaltourism/)

**RƏQƏMSAL İQTİSADI İNKİŞAFDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DAVAMLİ
SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFIN TƏHLİLİ VƏ AKTUAL PROBLEMLER**

**ANALYSIS OF SUSTAINABLE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND CURRENT
PROBLEMS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN DIGITAL ECONOMIC
DEVELOPMENT**

**АНАЛИЗ УСТОЙЧИВОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И
ТЕКУЩИХ ПРОБЛЕМ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ В СФЕРЕ
ЦИФРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**

I.e.d, professor Fazil Hacıyev

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

ORCID: 0000-0003-4675-3393

Tacəddin Hacıyev

Bakı Biznes Universiteti

XÜLASƏ

Bütün dövrlərdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu baxımdan bu dövrlərdə davamlı sosial-iqtisadi inkişafa prezident İlham Əliyev hər zaman önəm vermişdir. Belə ki, əhalinin sosial-iqtisadi rifahının yaxşılaşdırılmasına, iqtisadiyyatın sürətləndirilməsinə, xarici iqtisadi əlaqələrin yaxşılaşdırılmasına və fəaliyyətdə olan müəssisələrin modelləşdirilməsinə eyni zamanda rəqəmsal iqtisadiyyatı, rəqəmsal və yaşıl iqtisadiyyatı formalaşmasına və sürətlənməsinə diqqət yetirir. Müasir şəraitdə regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi, davamlı inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin artırılması regionların inkişafından çox asılıdır. Buna görə də regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, o cümlədən bölgələrdə dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyat, beynəlxalq standartlara cavab verən sosial rifah, təbii resurslardan səmərəli istifadəsi, innovasiyalı iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və ətraf mühitin etibarlı mühafizəsini təmin edən ekoloji təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasına imkan verir, əlverişli mühitin yaradılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il tarixli 500 sayılı fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı" qəbul olundu. Hazırda bu proqrama əsasən regionlarda geniş miqyaslı tədbirlər həyata keçirilir.

Açar sözlər: Bazar iqtisadiyyatı, iqtisadi inkişaf, dövlət siyasəti, regionların inkişafı, rəqabət

ABSTRACT

In all periods, the socio-economic development of the country has always been in the center of attention. In this regard, President Ilham Aliyev gave importance to sustainable socio-economic development in these times. Thus, he paid attention to the improvement of the socio-economic welfare of the population, the acceleration of the economy, the improvement of foreign economic relations and the modeling of operating enterprises. In modern conditions, sustainable socio-economic development of regions is of particular importance. Because the country's economic security, sustainable development, and increasing competitiveness are highly dependent on the development of the regions. Therefore, ensuring the sustainable socio-economic development of the regions, including a competitive economy based on the principles of sustainable development in the regions, social welfare that meets international standards, efficient use of natural resources, modernization of the innovative economy, and the formation of an environmental security system that ensures reliable protection of the environment, with the aim of creating a favorable environment, the "State program for socio-economic development of the regions of the Republic of Azerbaijan in 2019-2023", approved by the decree No. 500 of the President

of the Republic of Azerbaijan dated January 29, 2019, was adopted. Currently, large-scale measures are being implemented in the regions based on this program.

Keywords: Market economy, economic development, public policy, regional development, competition.

Краткое содержание

Во все периоды социально-экономическое развитие страны всегда находилось в центре внимания. В этой связи Президент Ильхам Алиев в это время всегда придавал значение устойчивому социально-экономическому развитию, таким образом, повышая социально-экономическое благосостояние населения, ускоряя экономику, совершенствуя внешнеэкономические связи и моделируя действующие предприятия. в то же время формируя цифровую экономику, цифровую и зеленую экономику и ориентируясь на ускорение. В современных условиях устойчивое социально-экономическое развитие регионов приобретает особое значение. Потому что экономическая безопасность страны, устойчивое развитие и повышение конкурентоспособности во многом зависят от развития регионов. Поэтому обеспечение устойчивого социально-экономического развития регионов, в том числе конкурентоспособной экономики, основанной на принципах устойчивого развития регионов, социального обеспечения, соответствующего международным стандартам, эффективного использования природных ресурсов, модернизации инновационной экономики, формирования системы экологической безопасности, обеспечивающей надежную защиту окружающей среды, с целью создания благоприятной окружающей среды, утверждена «Государственной программой социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики на 2019-2023 годы», утвержденной постановлением № 500 Президента Азербайджанской Республики от 29 января 2019 года было принято. В настоящее время на основе этой программы в регионах реализуются масштабные мероприятия.

Ключевые слова: рыночная экономика, экономическое развитие, государственная политика, региональное развитие, конкуренция.

Giriş

XX əsrin 80-cı illərindən başlayaraq keçmiş SSRİ-nin iqtisadiyyatında baş verən geriləmələr, əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsi, bir çox ərzaq və sənaye məhsullarının qıtlığı sosial-iqtisadi islahatlar həyata keçirilməsi zərurəti yaratmışdır. Bu Azərbaycan iqtisadiyyatına da təsir etmişdir. Bu baxımdan regionlarda iqtisadi potensialdan yetərincə və səmərəli istifadə etmək sosial – iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi üçün şərait yaradılmışdır. Bunun üçün dövlət tərəfindən 2004 - 2008, 2009 - 2013, 2014 - 2018-ci illərdə icra edilmiş və icrası davam edən 2019 - 2023- cü illər üzrə Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramlarında regionlarda iqtisadi tərəqqinin regional nöqtəyi nəzərindən tarazlığının təmin olunmasını, əhalinin sosial rifahı habelə yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, ölkə iqtisadiyyatının dinamik tərəqqisinə yönəlmiş tədbirlərin ardıcıl, eləcə də əlaqəli şəkildə görülməsi dövlət əhəmiyyətli vacib məsələlər kimi öz əksini tapmışdır. {2} Ümumiyyətlə Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli sərəncamı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” də göstərilmişdir ki, ölkənin regionlarında iqtisadi fəallığın da artırılması məqsədi ilə mövcud iş qüvvəsi , habelə bütün iqtisadi resurslar tam olaraq iqtisadi dövrüyyəyə cəlb edilməli regionların sürətli inkişafında insanların keyfiyyətli iqtisadi imkanlar və fiziki infrastruktur üzrə əlçatanlıq təmin olunmalıdır. Sənətdə bunun nəticəsi olaraq, regionların maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması və milli gəlirdə onların payının artırılmasına nail olunacağı bir daha vurğulanıb.[1]

Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təhlili.

Prezident İlham Əliyev bütün dövrlərdə İlham Əliyev ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını həmişə diqqət mərkəzində saxlayır. Belə ki, onun Respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə, iqtisadiyyatın təşəkkürü ,

ardıcıl sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, bu sahənin dayanıqlı inkişafını təmin edəcək, qanunvericilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi sahəsində görülən işlər Azərbaycanın iqtisadi inkişafına xeyli təkan vermişdir. Belə ki, Prezident İlham Əliyev 20 il ərzində bir- birini tamamlayan Dövlət Proqramından başqa respublikamızın regionlarının davamlı sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı da bir neçə proqram imzalayıb. Davamlı inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsi olaraq, bölgələrin tərəqqisində önəmli rol oynayan regionların 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramından əvvəl bu istiqamətdə qəbul edilən (2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illər üzrə) digər proqramların icrası dövründə ÜDM 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru üzrə 2,8 dəfə, sənaye üzrə 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatı üzrə 1,7 dəfə artıb. Bu müddətdə reallaşdırılan məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 1,5 milyonu daimi olmaqla 2 milyondan çox yeni iş yeri, 100 mindən çox müəssisə açılıb, işsizlik 5 faizə, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,1 faizə enib. Bütün bu göstəricilər dövlətimizin başçısının Azərbaycanda iş yerlərinin yaradılmasına, özünü məşğulluğun təmin olunmasına daim həssaslıqla yanaşmasının məntiqi nəticəsidir. Bir az əvvəl vurğuladığım kimi, regional proqramların icrası zamanı da bu məsələ xüsusi diqqətdə saxlanılıb. Ölkənin güclü iqtisadi inkişafı, maliyyə imkanlarının artması isə iş yerlərinin yaradılması prosesini sürətləndirib. Beləliklə, respublikada iqtisadi fəallığın davamlı şəkildə artması fonunda yeni iş yerləri açılıb, bu isə təbii ki, insanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, sosial şəraitinin yaxşılaşmasına imkan verir.[7]

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qlobal pandemiya dövründə Azərbaycanın bölgələrinin inkişafı istiqamətində atılan addımlar, reallaşdırılan layihələr xüsusi diqqət çəkir. Ötən müddət ərzində dövlətimizin başçısının rayonlara səfəri çərçivəsində sosial obyektlərin, yeni müəssələrin açılış mərasimindəki çıxışları, imzaladığı sərəncamlar, müvafiq strukturların nümayəndələrinə verdiyi tapşırıq və tövsiyələrində mühüm önəm daşıyır. Ölkə rəhbərinin bu cür hərtərəfli qayğısı bölgələrimizə yeni nəfəs gətirməklə yanaşı, yeni imkanlar da açır, rayon mərkəzləri və kəndlərin tərəqqisi üçün yeni vəzifələr müəyyənləşdirir.

Ümumiyyətlə son 20 il ərzində respublikamızda kənd yollarının inşası və yenidən qurulması geniş vüsət alıb. Bütün bölgələrdə kənd yollarının tikintisi ilbəl daha da genişləndirilib. Həm sosial, həm də iqtisadi baxımdan mühüm önəm daşıyan həmin layihələrin icrası nəticəsində on minlərlə yeni iş yeri açılıb. Təzə kənd yolları yerlərdə aqrar bölmənin əsaslı şəkildə inkişafına təkan verib, kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarlara rahat və operativ şəkildə çatdırılmasına əlverişli şərait yaradıb. Kənd yollarının inşasının genişləndirilməsi məqsədilə büdcə vəsaiti ilə yanaşı, Prezidentin Ehtiyat Fondundan da əlavə vəsait ayrılıb. 2021-ci il noyabr ayında dövlətimizin başçısının iştirakı ilə İsmayılı rayonunda başlanğıcını Muğanlı-İsmayılı yolunun 17-ci kilometrliyindən götürən Basqal-Sulut avtomobil yolunun istifadəyə verilməsi də bunun əyani ifadəsidir. Davamlı olaraq, Basqal-Sulut avtomobil yolunun inşası Prezident İlham Əliyevin ötən ilin iyulunda imzaladığı sərəncama uyğun olaraq aparılıb. İki hərəkət zolaqlı yol dörd min nəfər əhalinin yaşadığı 11 yaşayış məntəqəsini birləşdirir. Basqal, Qıçatan, Tağlabıyan, Kəlfərəc, Zeyvə, Kürdüvan, Xankəndi, Mücü, Sərsurə, Kələzəvə və Sulut kəndlərini birləşdirən avtomobil yolunun uzunluğu 30,1 kilometr, hərəkət hissəsinin eni isə 6 metrdir. Yol üzərində 4 körpü tikilib və zəruri yol infrastrukturunu yaradılıb. İsmayılı rayonunun Hacıhətəmli-Gideyli-Kürd Eldərbəyli avtomobil yolu müəssir səviyyədə yenidən qurulub.

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə yollar yeniləndikcə, kənd təsərrüfatı, turizm və digər sahələrdə də inkişaf sürətlənir, bölgələrdə iqtisadi canlanma müşahidə olunur. İsmayılı və Şamaxı rayonlarının timsalında deyə bilərəm ki, Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı ölkədə uğurla həyata keçirilən davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir.

Regionların inkişafı sahəsində qəbul edilən və yüksək səviyyədə gerçəkləşdirilən dövlət proqramlarında, habelə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair əlavə tədbirlərlə bağlı sərəncamlarda nəzərdə tutulan vəzifələrin icrası respublikada qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, kommunal xidmətlərin, sosial infrastruktur təminatının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, investisiya qoyuluşunun artmasına, yeni müəssisələrin, iş yerlərinin açılmasına və nəticədə əhalinin məşğulluğunun artırılmasına, yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına təkan verib.

Ümumiyyətlə, regionların 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramından əvvəl bu istiqamətdə qəbul edilən (2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illər üzrə) digər proqramların icrası dövründə ümumi daxili məhsul 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru üzrə 2,8 dəfə, sənaye üzrə 2,6

dəfə, kənd təsərrüfatı üzrə 1,7 dəfə artıb. Bu müddətdə reallaşdırılan məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 1,5 milyonu daimi olmaqla 2 milyondan çox yeni iş yeri, 100 mindən çox müəssisə açılıb, işsizlik 5 faizə, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,1 faizə enib. Dövlət proqramları çərçivəsində görülən genişmiqyaslı işlər regionların qarşısındakı illərdə də inkişafı üçün möhkəm zəmin yaradıb. [7]

Azərbaycanda regional proqramların uğurla icrası aqrar sektorun inkişafını sürətləndirib. Bununla bərabər, Prezident tərəfindən ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrinin, o cümlədən üzümçülüğün inkişafı istiqamətində görülən tədbirlər, həmçinin istehsalçılara subsidiyaların verilməsi haqqında qəbul edilən qərarlar istehsal və ixrac potensialının artırılmasını, məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsini şərtləndirib. Belə ki, dövlətimizin başçısının Şamaxıya səfəri çərçivəsində Üzüm Tingçilik Mərkəzinin istifadəyə verilməsi də kənd təsərrüfatının inkişafına göstərilən qayğının bariz ifadəsidir. Üzüm Tingçilik Mərkəzinin açılışında dövlətimizin başçısına və birinci xanıma bu təsərrüfat obyektı barədə məlumat verilərək, bildirilib ki, Şamaxı Üzüm Tingçilik Mərkəzinin yaradılmasında məqsəd respublikanın üzümçülük təsərrüfatlarını müxtəlif iqlim şəraitinə adaptasiya qabiliyyətli, fillokseraya davamlı calaq-üzüm əkin materialı ilə təmin etməkdir. Mərkəzin illik istehsal gücü 1 milyon ədəd ting təşkil edir. Burada dördü yerli - Mədrəsə, Bayaşıra, Məlayı, Xindoqni olmaqla 10 texniki və bir yerli Ağadayı sortu olmaqla 15 süfrə üzüm sortlarının tingləri istehsal olunacaq. Bundan əlavə, 6 xarici sort və hibrid üzrə fillokserayaya davamlı anaçlıqlar da yetişdiriləcək. Şamaxı Üzüm Tingçilik Mərkəzinin fəaliyyətə başlaması üzüm tinglərinə olan tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilməsinə təmin etməklə xaricə valyuta axınının qarşısını alacaq. Mərkəzdə istehsal olunan tinglər region və Mərkəzi Asiya ölkələrinə ixrac olunacaq. Burada aqrar mühəndislik, budama, şpalerlərin çəkilməsi və digər istiqamətlər üzrə qısamüddətli və peşəyönümlü kursların təşkili, xəstəlik və zərərvericilərlə mübarizədə elmi-praktiki dəstəyin göstərilməsi, tarla məktəblərinin yaradılması, sort xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi planlaşdırılır. Bununla yanaşı, yerli sortlardan ibarət gen banklarının formalaşdırılması, invitro şəraitində yetişdirilən tinglərdən ibarət bağların yaradılması, nümunə şrabların istehsalı və təşviqi, şrab kolleksiyalarının formalaşdırılması da diqqət mərkəzindədir.

Məlumdur ki, Azərbaycan üzüm istehsalına görə ötən əsrin 70-80-ci illərində ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə sovet məkanında aparıcı respublikalardan biri olub. Ölkəmizdə 600-ə qədər aborigen və introduksiya olunmuş üzüm sortları becərilib və bunlardan təxminən 400-ü yerli üzüm sortlarıdır. Buna misal olaraq Ağ şanı, Qara şanı, Mədrəsə, Meysəri, Təbrizi və digərlərini göstərmək olar. Hazırda ölkədə yerli üzüm sortlarından daha məhsuldar və yerli şəraitə uyğun 38 üzüm sortu geniş yayılıb və onlar sahibkarlıq subyektləri tərəfindən becərilir. Onu da deyək ki, 2020-ci ildə ölkədə 208 min tondan çox üzüm istehsal olunub. Bu da 2019-cu il ilə müqayisədə 3.1 faiz çoxdur. Bunun nəticəsində "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" (2004-2008-ci illər) təsdiq edildiyi vaxtdan ötən 18 il ərzində ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm uğurlar əldə olunub, iqtisadiyyatın bütün sahələrində dinamik artım qeydə alınıb. Təkcə birinci proqramın əhatə etdiyi 5 ildə 27,5 mindən çox yeni müəssisə açılıb, 547,5 min daimi yeni iş yeri yaradılıb, yoxsulluğun səviyyəsi 13,2 faizədək azalıb. Ümumi daxili məhsulun real həcmi 2,6 dəfə, qeyri-neft sektorunda məhsul istehsalı 1,8 dəfə artıb. Sənaye istehsalı 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 25,2 faiz yüksəlib, əhalinin gəlirləri 4 dəfə çoxalıb. Bu dövrdə həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaradılmasına, regionlarda kommunal xidmət və sosial infrastruktur təminatının həcmimin və keyfiyyətinin yüksəlməsinə təkan verib. Reallaşdırılan genişmiqyaslı layihələr sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşmasına, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının artmasına, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə və yoxsulluğun azalmasına önəmli təsir göstərib. [7]

Birinci regional proqramın icrası dövründə ümumi istehsal gücü 1000 meqavatdan çox olan 9 elektrik stansiyası inşa edilib, qazlaşdırmanın səviyyəsi 85 faizə çatdırılıb. Bu müddət ərzində 8 rayona qaz verilib, 13 illik fasilədən sonra Naxçıvan Muxtar Respublikası qazla təmin olunub. Eyni zamanda kənd təsərrüfatının inkişafı da diqqət mərkəzində saxlanılıb. Fermerlərə güzəştli şərtlərlə gübrə verilməsinə məhz bu illərdə başlanılıb. Meliorasiya tədbirlərinə diqqət artırılıb, suvarılan torpaqların sahəsi genişləndirilib. Nəticədə taxıl və digər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında artım qeydə alınıb.

Birinci regional proqramın uğurlu icrası sosial sahənin də inkişafına mühüm təsir göstərib. Bu istiqamətdə infrastrukturun yaradılması diqqətdə saxlanılıb. Beş il ərzində minimum əməkhaqqı 8,3 dəfə, minimum pensiya 4 dəfə artırılıb. Eyni zamanda, 1600 məktəb tikilib, yüzlərlə tibb ocağı istifadəyə

verilib. Onlardan 8-ni yüksək standartlara cavab verən müalicə-diaqnostika mərkəzi təşkil edib. Həmin dövrdə, eləcə də 10-dan çox olimpiya idman kompleksi və digər qurğular istifadəyə verilib. Bütün bunlar ölkədə iqtisadiyyatın diversifikasiyasına və onun dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasına, infrastruktur və kommunal xidmətlərin səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsinə nail olunub. Respublikada qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaradılması, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması, yoxsulluğun azaldılması ilə bağlı əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilib. [8]

Keçən il ərzində regionlarda yüzlərlə müasir müəssisə, yeni istehsal sahələri yaradılıb, daxili tələbatın ödənilməsində yerli məhsulların payı əhəmiyyətli dərəcədə artıb, ixrac imkanları genişləndirilib. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında iki müəssisənin – “Azərsulfat” MMC-nin sulfat turşusu istehsalı, “Glassica” QSC-nin şüşə tara məhsullarının istehsalı zavodlarının təməli qoyulub, “Azerfloat” QSC-nin termoformasiya metodu ilə vərəqə şüşə istehsalı müəssisəsinin açılışı reallaşdı. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının 17-ci rezidenti olan “Azmonbat” MMC-nin istifadə müddəti bitmiş qurğusunun turşulu akkumulyator batareyalarının utilizasiyası aparılacaq müəssisəyə istifadəyə verilib. Bütün bunlarla bərabər, Hacıqabul Sənaye Məhəlləsinin açılışı gerçəkləşib, məhəllənin rezidenti olan “Azərmaş” zavodu, tikinti materialları üçün avadanlıqların, yüngül tara və plastik su qablarının istehsalı müəssisələri işə salınıb. Hacıqabulda “Azərsun Şamaxı Aqropark” və “Agro Dairy” MMC-nin aqroparkı istifadəyə verilib. Naxçıvanda “Azərçalça” ASC-nin muxtar respublika filialı fəaliyyətə başlayıb. Şamaxıda Üzüm Tingçilik Mərkəzinin açılışı mərasimi keçirilib. Qubada qablaşdırma vasitələrinin istehsalı müəssisəsi işə salınıb.

Yuxarıda sadalananlarla bərabər, 2021-ci ildə Abşeron Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının yeni binası, DOST Mərkəzi, Naxçıvan Beynəlxalq Hava Limanının yeni uçuş-enmə zolağı, Naxçıvan Qarnizonu Mərkəzi Hospitalı, Naftalan Mərkəzi Sanatoriyası, Naftalan şəhərində 200 yerlik körpələr evi-uşaq bağçası, Bərdə Peşə Liseyi, Goranboy Olimpiya İdman Kompleksi, Sumqayıt Məhkəmə Kompleksi, İsmayılıda Uşaq və Ailələrə Dəstək Mərkəzi, Şamaxıda Yaradıcılıq Mərkəzi, Şamaxı şəhər stadionu, Şamaxıdakı Pirsat Baba ziyarətgah-məscid kompleksi, rayondakı akademik Heydər Hüseynov adına Çarhan kənd tam orta məktəbinin yeni binası, Quba İstirahət, İdman, Təlim və Tədris Kompleksi və digər obyektlərin açılışı mərasimləri keçirilib.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təhlili

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ötən bir ildə Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun bərpasına göstərilən diqqət Qarabağ və Şərqi Zəngəzura yeni nəfəs gətirməklə yanaşı, bu bölgələrin tərəqqisi üçün yeni imkanlar açıb, yeni vəzifələr müəyyənləşdirib. Elə bunun nəticəsidir ki, Vətən müharibəsində parlaq qələbəmizlə işğalçıdan xilas olunan ərazilərimizdə qısa zamanda genişmiqyaslı bərpa-quruculuq layihələri həyata keçirilib. Məsələn, 2021-ci ildə Böyük qayıdışa ciddi hazırlıq işləri görülüb. Zəngilanın Ağalı kəndində Azərbaycanda ilk dəfə “Ağıllı kənd” layihəsi sürətlə həyata keçirilib. Təməli dövlətimizin başçısı tərəfindən qoyulan layihənin icrası ilə bağlı 110 hektardan çox ərazidə tikinti işləri aparılıb. İnnovativ tikinti materiallarından yararlanmaqla tam izolyasiya olunan 200 fərdi ekoloji evin, ikimərtəbəli 4 qeyri-yaşayış binasının, 360 şagird yerlik məktəbin və 60 yerlik uşaq bağçasının inşası davam etdirilib.

2021-ci ildə Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı, Suqovuşan, Laçın, Füzuli, Qubadlı, Zəngilan və Cəbrayılada elektrik stansiyaları istifadəyə verilib. Şuşada bir çox tarixi-mədəni abidələr bərpa edilib, şəhərdə yaşayış məhəlləsinin, Radio-Televiziya Yayım Stansiyasının, Mərkəzi Xəstəxananın, Daşaltı məscidinin təməli qoyulub. Bütün bunlarla bərabər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl şəhərlərinin bərpasının təməli daşı qoyulub, digər şəhərlərimizin isə baş planının hazırlanmasına başlanılıb. Həmçinin Ağdamda sənaye parkının, Cəbrayılada “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” sənaye parkının, Zəngilan və Laçında Beynəlxalq Hava limanlarının, Hadrut qəsəbəsində yeni məscidin və digər infrastruktur obyektlərinin təməlqoyma mərasimləri keçirilib.

Regional inkişaf strategiyası və onun sosial-iqtisadi effektləri.

Qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, məşğulluq səviyyəsinin artırılması ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi-siyasətin əsas prioritetlərindən biridir. Sənaye parklarının yaradılması isə bu məqsədlərə nail olmaq üçün əhəmiyyətli mexanizmdir.

Hazırda ölkəmizdə 5 sənaye parkı - Sumqayıt Kimya, Pirallahı, Mingəçevir, Qaradağ, Balaxanı sənaye parkları fəaliyyət göstərir. İqtisadiyyatın inkişafına, ixrac potensialının artırılmasına, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalına önəmli töhfə verən sənaye parklarının sırasına "Ağdam Sənaye Parkı" və "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" Sənaye Parkı da qoşulur. Beləliklə, bu gün respublikada 7 sənaye parkı var.

Ağdam Sənaye Parkı investorların cəlb edilməsi, yeni iş yerlərinin açılması, bölgədə iqtisadi gücün yenidən bərqərar olması, müasir çağırışlar nəzərə alınmaqla sənayenin modernləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Parkın yaradılması ilə sənayenin innovasiyalar əsasında inkişafını təmin edəcək imkanlar formalaşır.

Bu gün Ağdam Sənaye Parkına sahibkarlar tərəfindən böyük maraq göstərilir. Artıq 2 sahibkara sənaye parkının rezidentliyi statusu verilməsi də bunun bariz ifadəsidir.

İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatında bildirilir ki, müxtəlif çeşiddə sintetik xalçaların istehsalı ilə məşğul olacaq "Dadaş-N" MMC-nin Ağdam Sənaye Parkında 2 hektar ərazidə fabrikinin inşaa edəcəyi planlaşdırılır. İnvestisiya dəyəri 9,5 milyon manat olan layihə çərçivəsində il ərzində 1 milyon kvadratmetrdən çox xalça istehsalı, 60 nəfərin daimi işlə təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Hazırda Ağdam Sənaye Parkında tikinti-quraşdırma işləri mərhələli şəkildə davam etdirilir. Parkın 74,13 hektar ərazisində topoqrafik planlama işləri artıq yekunlaşdırılıb. Ərazidə dağılmış tikililərin geometrik ölçüləri müəyyən edilib və buradan daşınması nəzərdə tutulan tullantıların həcmi dəqiqləşdirilib. Bundan başqa, yanvar ayının 26-dan etibarən Sənaye Parkında mühəndis-geoloji tədqiqat işlərinə də başlanılıb. Geoloji-tədqiqat zamanı obyektin ərazisində suxurların tərkibi və litoloji təsviri, qruntun fiziki və mexaniki xüsusiyyətləri müəyyən ediləcək. Ağdam şəhərinin konsepsiyasına uyğun olaraq, Sənaye Parkının meşə zolağının salınması istiqamətində də işlər davam etdirilir və suvarılmasında tamamilə "yaşıl enerji"dən istifadə olunur. Belə ki, Ağdam Sənaye Parkının sosial zonasında quraşdırılmış Azərbaycan istehsalı olan günəş panelləri və batareyaları suyun damlama suvarma sistemi vasitəsilə paylanması üçün tələb olunan elektrik enerjisini təmin edir. Ümumiyyətlə, Ağdam Sənaye Parkında sosial zonanın işıqlandırılmasında da tam olaraq günəş enerjisindən qidalanan panellərdən istifadə edilir. Eyni zamanda, gələcəkdə Sənaye Parkının elektrik təminatında da günəş enerjisindən istifadə edilməsi planlaşdırılır.

Bu dövrdə sənaye parklarının yaradılmasının əsas məqsədi innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafına, xidmətlərin göstərilməsi üçün münbit şəraitin yaradılmasına və bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsinə nail olmaqdır. Eyni zamanda, ölkənin yerli və xarici investisiyalar üçün əlverişliliyinin artırılması, əmək qabiliyyətli əhəlinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması kimi məsələlər də qarşıda mühüm vəzifələr kimi durur. Azərbaycanın sənaye parklarında yüksək nəticələrə nail olmaq üçün rezidentlərin səmərəli fəaliyyəti məqsədilə hər cür şərait yaradılıb, vergi və gömrük sahəsində stimullaşdırıcı tədbirlər tətbiq edilib. Belə ki, sənaye parklarının rezidentləri qeydiyyatla alındıqları tarixdən 7 il müddətinə əmlak, torpaq, gəlir və ya mənfəət vergilərindən, istehsal məqsədilə idxal etdikləri texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı zamanı ƏDV-dən və gömrük rüsumlarından azad olunublar. Bundan başqa, sənaye parklarında dövlət vəsaiti hesabına müasir infrastruktur yaradılıb, sahibkarların vəsaitlərini investisiya qoyuluşuna yönəltmələri təmin edilib. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun dirçəlməsində də sənayeləşmə siyasətinə mühüm önəm verilir. Başqa sözlə, işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə sənaye parklarının yaradılması və parklara investisiya cəlb olunması bölgənin resurslarından, həmçinin iqtisadi imkanlardan yararlanmaqla Qarabağın ölkə iqtisadiyyatına səmərəli reinteqrasiyasına əlavə stimulaşdırır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə sənayeləşmə prosesinin mərhələli şəkildə aparılacağı nəzərdə tutulur. Abadlıq və quruculuq işlərinin həyata keçirilməsi üçün ilkin mərhələdə tikinti şirkətləri prosesə qoşulur. Nəzərə alsaq ki, əhəli tezliklə işğaldan azad edilmiş ərazilərə qayıdacaq, belə olan halda, onların ərzağa olan tələbatının təmin edilməsi xüsusi diqqətdə saxlanılır. Bu baxımdan, növbəti mərhələdə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, yüngül və qida sənayesinin formalaşdırılması prosesi həyata keçiriləcək.

2021-ci il iyulun 7-də Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanan fərmana əsasən, respublikamızın ərazisi 14 iqtisadi rayona bölündü. Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə şəhər və rayonların inkişafının təmin edilməsi, heç bir regionun diqqətdən kənar qalmaması üçün qəbul edilən Regionların Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət proqramı uğurla davam etdirilir. Bu istiqamətdə görülən işlər təkəcə işğaldan azad edilən ərazilərimizi deyil, ümumilikdə bütün respublikamı əhatə edir. Belə ki, əhəliyə göstərilən xidmətin

keyfiyyətinin artırılması üçün davamlı tədbirlər həyata keçirilir, yeni iş yerləri yaradılır, biznes və investisiya mühiti yaxşılaşdırılır, eləcə də rayon və şəhərlərimiz bərpa olunur, yenidən qurulur. Təbii ki, bütün bunlar əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxarır. Ölkəmizdə davamlı olaraq həyata keçirilən islahatlar respublikamızın həm iqtisadi, həm də hərbi potensialını gücləndirmiş, II Qarabağ müharibəsindəki qələbəmizi şərtləndirmişdir.

Məlum olduğu kimi, hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə yenidənqurma-bərpa işləri davam etdirilir. Otuz il müddətində torpaqlarından didərgin düşən xalqın öz ata-baba yurduna qayıdışını sürətləndirmək üçün davamlı işlər görülür, zəruri infrastruktur layihələri həyata keçirilir. Bu mənada qeyd edilməli ən önəmli məsələlərdən biri də, həmin ərazilərin geniş və çoxşaxəli iqtisadi potensialının olmasıdır. Beləliklə, bütün bunlar respublikada, torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsindən sonra yeni iqtisadi rayonlar bölgüsünün aparılmasını vacib edirdi.

Yeni bölgüyə əsasən yaradılan iqtisadi rayonlardan biri də Şərqi Zəngəzurdur. Bu iqtisadi rayonun ərazisi Vətən müharibəsinə qədər bütünlüklə işğal altında idi. İqtisadi rayona Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl, Laçın və Kəlbəcər rayonları daxildir.

Qeyd edək ki, regionda əlvan metallurgiya sahəsinin inkişafı üçün güclü potensial mövcuddur. Belə ki, burada qızıl, civə, mərmər, xronit, perlit, xromit eləcə də, üzük tikinti daşı olan koral kimi bir sıra faydalı qazıntı ehtiyatı var.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu həm də coğrafi mövqeyinə, tarixi abidələrinə görə turizm bölgəsinə çevrilmək potensialı vəd edir. Burada İstisu, Minkənd, Tutqunçay kimi mineral bulaqlar, iqlim-balneoloji şərait, dağ meşələri kurort, eləcə də rekreasiya mərkəzləri kimi istifadə oluna bilər.

Kəlbəcər rayonu sənaye əhəmiyyətli təbii ehtiyatlarla zəngindir. Rayon ərazisində 112,5 tonluq Söyüdlü Zod, 13 tondan çox Ağduzdağ və Tutqun qızıl yataqları mövcuddur. Bundan əlavə, böyük ehtiyatları olan Ağyataq, Levçay, Çorbulaq, Qamışlı və Ağqaya civə yataqları, 10941 min kubmetrlik Kilsəli tuf yatağı, 1312 min kubmetrlik ehtiyata malik olan, kərpic istahsalına yararlı Keçdək gil yatağı, 4473 min kubmetrlik Keçəldağ perlit yatağı, ümumi həcmi 2,2 milyon kubmetr olan 2 üzük daş yatağı, 2540 min kubmetrlik Çəpli qum-çınqıl yatağı, dekorativliyə malik 4 mərmər oniksi, nefroid yatağı, ehtiyatları 2337 ton olan 1 obsidian (dəvə gözü) yatağı, 1067 min kubmetrlik listvenit yatağı mövcuddur.

Zəngilan rayonu dağətəyi ərazidə yerləşir. Burada iqtisadiyyatın əsasını kənd təsərrüfatı təşkil edir. İşğaldan öncə burada 29 kolxoz, 1 arıçılıq təsərrüfatı, 4 kooperativ, 3 kəndli-fermer təsərrüfatı mövcud olmuşdur. Zəngilanda əkin üçün yararlı 35548 hektar torpaq var idi. Bu ərazinin 7204 hektarlıq hissəsində illik, 2667 hektarlıq hissəsində isə çoxillik bitkilər yetişdirilmişdir. 207 hektarı biçənəklər, 22837 hektarı isə otlar əhatə etmişdir. Əkin üçün istifadə edilən 7204 hektarlıq ərazidə taxıl, tütün, şəkər çuğunduru, kartof, bostan bitkiləri becərilmiş, meyvə və giləmeyvə bağları mövcud olmuşdur. Bundan əlavə, rayonda 2047 hektarlıq ərazidə üzümlüklər var idi. Rayonda, həmçinin 12000 baş quş yetişdirmək gücünə malik 1 quşçuluq kompleksi fəaliyyət göstərirdi. [8]

Qubadlıda iqtisadiyyatın əsasını taxılçılıq, heyvandarlıq, tütüncülük, baramaçılıq və üzümçülük təşkil edir. İşğaldan əvvəl Qubadlı ərazisində 27-si mexanikləşdirilmiş 31 süd-əmtəə ferması mövcud olmuşdur. Rayon ərazisində 2 üzümün ilkin emalı, asfalt zavodları, inkubator-quşçuluq fabriki, balıqyetəşdirmə vətəgəsi, daş karxanası və mərmər sexi fəaliyyət göstərirdi.

Laçında da iqtisadiyyatın əsasını heyvandarlıq, bitkiçilik təşkil edirdi. Burada arıçılıq, bağçılıq və bostançılıq sahələri üçün geniş imkanlar var idi. İşğala qədər Laçında 40211 baş qara mal, 244 min baş davar, 44235 arı ailəsi, 1470 hektar meyvə ağacları sahəsi mövcud idi. Laçın rayonunda 3438 sahədə taxıl becərilirdi. Ümumi əhalinin (36,1 min) 29,5 min nəfəri kənd təsərrüfatı sahəsində çalışırdı. Bunlarla yanaşı, rayonda yağ-pendir, konserv zavodu, ət tədarükü və qəbulu məntəqəsi, yun və gön dəri qəbulu müəssisəsi, kimya birliyi, tikinti materialları istehsalat birliyi, ağac emalı sənayesi, yol-tikinti quraşdırma idarəsi Sumqayıt alüminium və maşınqayırma zavodlarının filialları, yüngül sənaye və yerli sənaye kombinatları, iki ədəd asfalt zavodu, beton zavodu, texniki təchizat birliyi, suvarma sistemləri idarəsi, 23 tikinti idarəsi, mərmər, əhəng, pemoksol və toxuculuq sexləri, iki ədəd daş karxanası, avtonəqliyyat müəssisəsi, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, ticarət, ictimai iaşə, rabitə, kommunal müəssisələri və digər idarə müəssisələr fəaliyyət göstərirdi. [8]

Bütün bunlar Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun iqtisadi potensialından xəbər verir. Bu ərazinin işğaldan azad edilməsi ölkə iqtisadiyyatı üçün çox böyük əlavə imkanlar açır. Ümid edirik ki, yaxın gələcəkdə işğaldan azad edilən ərazilərimizdə mövcud olan imkanlar sayəsində respublika üzrə iqtisadiyyatımız daha da inkişaf edəcəkdir.

Şərqi Zəngəzur bölgəsinin Cəbrayıl və Qubadlı rayonları taxılçılıq, üzümçülük, tütünçülük üzrə ixtisaslaşmışdır. Belə ki, qeyd edilən rayonların ərazisində bolsulu çayların olması imkan verir ki, əkinçilik və heyvandarlıqda səmərəli nəticələr əldə edilsin. Məsələn, Cəbrayıl rayonunun ərazisində işğaldan əvvəl iki suvarma kanalı aqrar sahənin intensiv inkişaf etməsini təmin edirdi. Bundan əlavə yayı isti, qışı mülayim keçən bölgədə otlaq sahələrinin geniş olmasına görə heyvandarlıq inkişaf etdirilə bilmişdir. Təbiiki, bölgənin inkişafı üçün müəyyən analizlər aparılmışdır. Yalnız Qubadlı rayonunda tütünün intensiv üsulla becərilməsi ilə istehsalın 2 min tona çatdırılması planlaşdırılır. Bu da nəticədə respublikada tütün istehsalının təqribən 25-27%-nin bu rayon hesabına təmin edilməsinə şərait yaradacaq. Bu rayonda taxılçılıq üçün mühüm potensial vardır. Belə ki, 1985-1988 –ci illər ərzində 3,6 min hektar əkin sahəsindən 7-8 min ton taxıl biçilmişdir. Bu göstəricilər əsasında ilkin proqnoz kimi 2025 –ci ilə qədər Qubadlıda taxıl istehsalının 32min tona çatdırılacağı gözləniləndir. Əsasən Qubadlı və Cəbrayıl kimi rayonlarda məhsuldar torpaqlar sayəsində əkinçiliyə geniş imkanlar vardır. Şərqi Zəngəzur bölgəsinin digər rayonları olan Laçın və Kəlbəcərdə iqlimi, relyefi və digər şəraiti ilə heyvandarlıq üçün əlverişlidir. Kəlbəcər rayonunda işğaldan əvvəl 38 min baş iribuynuzlu və 100 minə qədər xirdabuynuzlu heyvan vardı. Ət və süd istehsalı müvafiq olaraq, 35.870 və 16.272 ton təşkil edirdi. Təsəffüki, işğal edilməsi nəticəsində potensialından istifadə edilə bilmədi. Artıq rayon işğaldan azad edilib və önümüzdəki 4 il ərzində 57 min baş iribuynuzlu və 164 min baş xirdabuynuzlu mal-qaranın bəslənməsi ilə heyvandarlığın 3,6 %-lik artım təyin edilə biləcək. Digər dağlıq rayon olan Lacında taxılçılıq, heyvandarlıq, tütünçülük üçün perspektiv vardır. Ən son hesablara əsasən Laçında taxıl üzrə maksimum məhsuldarlıq 8,5 sen/ha olmuşdur. Hal hazırda Cəbrayıl, Zəngilan kimi rayonlara xarici investorların cəlbi prosesi də həyata keçirilir. Belə ki, Zəngilanda “Ağıllı kənd” konsepsiyası pilot layihə əsasında həyata keçiriləcəkdir. “Ağıllı kənd” sisteminin qurulması təşəbbüsü məhsuldarlığın artmasına müsbət təsir göstərəcək. Belə ki, su resurslarından qənaətlə istifadə olunması, müasir suvarma sistemlərinin istifadəsi və məhsul yığım prosesi müasir texnologiya ilə aparılması kimi proseslər həyata keçirilə biləcək. Böyük Qayıdış proqramının icrası prosesində aqrar sektora tətbiq edilən innovativ yanaşmanın mühüm rolu olacaqdır. Müasir texnologiyaların tətbiq edilməsi, fermerlərin Qarabağda təsərrüfat fəaliyyətinə təşviqi sayəsində biz bu nəticəyə yaxın 5 il ərzində nail ola biləcəyik.

Bu bölgədə yeni yaradılan digər iqtisadi rayon isə Qarabağdır. Bu bölgəyə Şuşa, Ağdam, Fizuli, Xocavənd, Xocalı, Bərdə rayonları və Xankəndi şəhəri daxildir. Qarabağ regionu əkinçilik, bitkiçilik, meyvəçilik inkişafı üçün iqlim, hidro ehtiyatlar və məhsuldar torpaqlar kimi müsbət amillərə malikdir. Suqovuşan, Xudafərin və Sərsəng su anbarları, Ağdamkənd, Vəlvələçay kimi su resursları əsas hidro ehtiyatlarıdır. Əkin torpaqlarının suvarılmasında və əhalinin təsərrüfatçılıqla məşğul olmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əvvəllər Sərsəng su anbarı Tərtər, Ağdərə, Bərdə və Ağcəbədi rayonlarında 100 min hektara yaxın əkin torpaqlarının suvarılmasını təmin edirdi. Hal hazırda Azərbaycan Respublikası prezidentinin Araz çayı üzərində “Xudafərin” hidro qorşağı inşası və istismarı haqqında İranla gəldiyi razılıq su və elektiriklə qəbul olunmasında rol oynayacaqdır. Belə ki, ildə 368 million kv/saat elektirik enerjisi istehsal ediləcək.[7]

Regional inkişaf Dövlət Proqramı icrası ilə bağlı son illər digər rayonlarda kənd təsərrüfatının inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Beləki Astara rayonunda yetişdirilən kənd təsərrüfatı məhsulunun faktiki qiymətlərlə ümumi dəyəri 87 million 259 min manat təşkil edib. Bunun 41 million 896 min manatı heyvandarlıq, 36 million 363 min manatı isə bitkiçilik məhsullarının payına düşüb. Ümumiyyətlə Astarada fərdi təsərrüfatlar istisna olmaqla, fermerlər və sahibkarlar tərəfindən yeni inovativ üsulların tətbiqi ilə 200 hektar intensiv, subtopik və sitrus meyvə bağları salınıb. Ərçivan qəsəbəsindəki 40 hektarlıq sitrus bağı bu sıradandır. Türkiyəli mütəxəssislərin iştirakı ilə təsərrüfatda 10 hektar sahədə “Miaqava” sortu yapon pırnığı tinqləri ən yeni üsulla əkilmişdir.

2021-ci il noyabr ayında Avropa İttifaqının Lənkəran, Astara iqtisadi rayonuna dəstəyi proqramına start verilmişdir. Bu münasibətlə keçirilən tədbirdə İqtisadiyyat və Kənd Təsərrüfatı Nazirliklərinin, Avropa İttifaqının, Azərbaycan nümayəndəliyinin, BMT-nin İnkişaf Proqramının nümayəndələri ilə bərabər və Astara rayon İcra hakimiyyətinin iştirakı ilə bu proqramın əhəmiyyəti

vurğulanıb. Bildirilib ki, rayona texniki yardım, sanitar və fitosanitar tədbirlərin gücləndirilməsi üzrə tiviniq və meyvə-tərəvəz sektorunda, əməkdaşlıq və modernləşmənin təşviqi qrant layihələri icra olunur. Bu layihənin dəyəri 5 million avrodur, icra müddəti 38 aydır. Burada əsas məqsəd regional ərazi planlaşdırılma sisteminin təkmilləşdirilməsi, meyvə-tərəvəz sektorunda müasir yerli iqtisadi və icma əməkdaşlıq mərkəzi şəbəkəsinin yaradılması və əlavə dəyərin artırılmasından ibarətdir.

Nəticə

Azərbaycan Respublikasında aparılan iqtisadi islahatlar şəraitində regionların davamlı iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, o cümlədən işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası onların regionun xususiyətləri nəzərə alınmaqla, daha dolğun ətraflı öyrənilməli, çox vacib və uyğun layihələr, proqramlar əsasında reallaşdırılmalıdır. Bunun üçün bu sahəni dərindən bilən mütəxəssislərdən səmərəli istifadə edilməlidir. Bununla yanaşı olaraq, post münaqişə ərazilərinin bərpası və inkişafı üzrə layihələr işlənməli, müvafiq dövlət orqanları tərəfindən razılaşdırmaqla, məcburi köçkünlərin böyük qayıdışını təşkil üçün alınmış ərazilərin hazırlanması, habelə qrafik tətbiq olunmaqla mühüm tədbirlər görülməli, regionlarda xüsusi ilə inistitisional baza formalaşdırılmalı, eyni zamanda regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı üzrə maliyyə təminatı mexanizmləri və istər yerli istər xarici investisiyaların cəlbi mühütü yaradılmalı, bu istiqamətdə beynəlxalq əməkdaşlıq strategiyası, xüsusi ilə xarici investisiyaların cəlbi üzrə daha effektiv mexanizmlərin işlənilməsi və hazırlanması, vətən müharibəsi nəticəsində işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və inkişafı proseslərinə cəlb edilmiş istər yerli, istərsə də xarici şirkətlər regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında istehsal – satış fəaliyyətlərində şəffaf və sitimullaşdırıcı beynəlxalq standartların prinsiplərinə uyğun biznes mühitinin təmin olunmasına uyğun tədbirlər görülməlidir. Bütün bunlar regionlarda davamlı sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsini təmin edəcəkdir.

Təkliflər:

Azərbaycan Respublikasında dərin iqtisadi islahatları uğun olaraq ölkədə davamlı sosial iqtisadi inkişafın bir daha formalaşması və sürətləndirilməsi üçün aşağıdakı təklifləri verirəm:

- 1 Davamlı rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın sürətlənməsini təmin etmək;
- 2 Dinamik, ilk üzvlü və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyəti formalaşdırmaq;
- 3 Rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı üçün şərait yaratmaq;
- 4 İşğaldan azad olmuş ərazilərə böyük qayıdışı sürətləndirmək;
- 5 Təmiz ətraf mühit və “ Yaşıl artım ölkəsini” qurmaq;
- 6 Azərbaycanın innovasiya sisteminin yaradılmasının və innovasiya fəaliyyətinin yaradılmasının genişləndirilməsinə əlverişli şərait yaratmaq;
- 7 Azərbaycanda iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək;
- 8 Ölkədə azad rəqabətin tam təmin edilməsi məqsədilə yerli və xarici investisiyalar üçün əsaslı şərait yaratmaq

Ədəbiyyatlar :

1. “Azərbaycan 2030 : Sosial iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təstiqlənmişdir: (Elektron resurs)
URL: <https://prezident.az/articles/504>
2. “Azərbaycan Respublikası regionların 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafın dövlət proqramı”. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 29-yanvar 2019-cu il tarixli sərəncamı ilə təsdiqlənmişdir, №500.
3. Ахметов Д.К. (2000, 295с) Проблемы устойчивости социально-экономического развития региона. Москва : институт экономики. РАН,
4. Насиёв F.Ş (2000.320 s) “İdarəetmə təhlili”. Dərslik Bakı: Nəşriyyat, “MSV NƏŞR” mətbəsi .
5. “Xalq” qəzeti 6 fevral 2022-ci il

6. <https://www.economy.gov.az>.İqtisadiyyat Nazirliyi

7. <https://www.stat.gov.az> -Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

8. <https://www.ereforms.gov.az>-Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiyası.

9. https://www.respublica-news.az/news/dunya_iqtisadi_formunun-baki-toplantisi-da-davamli-iqtisadi-inkisaf-genis-regional-emekdasli

**ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ MİLLİ MƏNƏVİ BİRLİK
NATIONAL SPIRITUAL UNITY IN THE GREAT LEADER HAYDER ALIYEV'S POLITICS
НАЦИОНАЛЬНОЕ ДУХОВНОЕ ЕДИНСТВО В ПОЛИТИКЕ ВЕЛИКОГО ЛИДЕРА
ГАЙДЕРА АЛИЕВА**

Cəmil Şamil oğlu Quliyev

<https://orcid.org/0009-0006-8736-0667>

Azərbaycan, Lənkəran

LDU nəzdində Sosial və Aqrar–Texnoloji Kolleç, müəllim

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Xülasə

Əbədiyaşar lider, fenomen şəxsiyyət Heydər Əliyev İslam dəyərlərini xalqımızın milli sərvəti kimi dəyərləndirmişdir. Tezisdə Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlət-din münasibətlərinin qanunçuluq bazasının yaradılmasında, normativ hüquqi sənədlərin ardıcılıqla həyata keçirilməsində, milli-mənəvi birliyimizin qorunmasında və inkişafında misilsiz xidmətlər göstərdiyini nümayiş etdirməsi əks olunubdur. Müzəffər Ali Baş Komandan, Cənab prezidentimiz Cənab İlham Əliyev milli mənəvi bağlarımızı əsas Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş ənənəni uğurla davam etdirir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, müstəqillik, mənəvi birlik, İslam, milli

Summary

Eternal leader, phenomenal personality Heydar Aliyev valued Islamic values as the national wealth of our people. The thesis shows that the great leader Heydar Aliyev has provided unparalleled services in creating the legal base of state-religion relations, in the consistent implementation of normative legal documents, in the protection and development of our national-spiritual unity. The victorious Commander-in-Chief, Mr. President Mr. İlham Aliyev is successfully continuing the tradition established by the great leader Heydar Aliyev.

Key words: Heydar Aliyev, independence, spiritual unity, Islam, national

Резюме

Вечный лидер, феноменальная личность Гейдар Алиев ценил исламские ценности как национальное богатство нашего народа. В диссертации показано, что великий лидер Гейдар Алиев оказал беспрецедентные заслуги в создании правовой базы государственно-религиозных отношений, в последовательной реализации нормативно-правовых документов, в защите и развитии нашего национально-духовного единства. Победоносный Главнокомандующий, господин Президент господин Ильхам Алиев успешно продолжает традицию, заложенную великим лидером Гейдаром Алиевым.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, независимость, духовное единство, ислам, национальный

Heydər Əliyev 2–ci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ölkəmiz öz tarixinin mürəkkəb, çətin və ağır illərini yaşayırdı. Belə bir məqamda, öz siyasi təcrübəsi və intellekti ilə xarici amillərin təsirini zəiflətməyə və neytrallaşdırmağa qadir olan, ölkədaxili ixtilafları və hərəc-mərcliyi cilovlaya bilən qüdrətli dövlət xadimi, cəmiyyətin inamını özünə qaytarmağı, burada milli-mənəvi birlik mühiti yaratmağı bacaran müdrik el ağsaqqalına ehtiyac vardı. Heydər Əliyev ağır böhran şəraitində bütün

lazımı siyasi, ictimai və mənəvi keyfiyyətləri özündə birləşdirən bütöv bir şəxsiyyət kimi Azərbaycan xalqının harayına çıxaraq bütün sahələr üzrə məntiqi ardıcılıqla düşünülmüş gərgin fəaliyyətə başladı. Yeni dünya düzenindəki vəziyyəti nəzərə alaraq Qərb və Avropa, Rusiya, Yaxın Şərq və Asiya ölkələri ilə əlaqələr yaradaraq ölkənin İslam dünyasının bir parçası olmasına xüsusi önəm verirdi. Uzun müddət Sovet sistemində fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Şərq mentalitetini və Şərq dəyərlərini yaşadan, milli-mənəvi keyfiyyətlərə böyük əhəmiyyət verən, eyni zamanda müasir dünyada baş verən proseslərin nəbzini tutmaqla praqmatik gerçəkliyi dərinlən dərk edən bir şəxsiyyət idi. O, Azərbaycanı düçar olduğu ağır böhrandan çıxarmaq üçün balanslaşdırılmış siyasi gedişlər etməklə yanaşı, sovetlərdən sonra cəmiyyətin öz milli-mənəvi köklərinə qayıdışı üçün mühüm addımlar atdı. Ölkədə dini-mənəvi dəyərlərə və İslama münasibətin nəzəri əsaslarını irəli sürməklə yanaşı, onların təşəkkülü və inkişafı üçün əməli işlər görməyə başladı. İslam Azərbaycan xalqının çox önəmli, zəngin milli-mənəvi atributu sayılırdı. O, azərbaycançılıq ideologiyası və milli mənəvi məsələlərə özünəxas bir maraqla, həssaslıqla yanaşırdı və daha doğrusu İslamın müasir Azərbaycan cəmiyyətində tutduğu yeri açıb göstərmək, məqsəd və məramını lüzumsuz yad ideoloji cərəyanların, qeyri-ənənəvi dini firqələrin missioner təşkilatların pozucu fəaliyyəti və təxribatlarının qarşısını almaq üçün ölkədə dini işləri tənzimləmək, dövlət-din münasibətlərini sağlam bir müstəvidə qurmaq üçün addımlar atırdı. Sağlam cəmiyyəti və güclü dövləti olan xalq bütün problemləri həll etməyə, öz işıqlı gələcəyini qurmağa, müasir dünyanın inkişaf və tərəqqi karvanına qoşulmağa qadirdir. Bu bağlılıq, bu vəhdət bütövlükdə konsepsiyanın dəyərliliyini və uğurunu təmin edəcək dərəcə önəmlidir. Müstəqilliyə qovuşandan sonra Azərbaycanda milli dəyərlərimizə kütləvi qayıdış müşahidə edilir, hər cür yasaqlar, məhdudiyətlər aradan qalxırdı. Bütün bunlar çox yaxşıdır, lakin həmin proses müəyyən çətinliklər, problemlər də doğururdu. İnam ruhi ehtiyacdən doğmalıdır. Buna görə də, insanlarda milli dinə qayıdış dərin, əsaslı olduğu kimi həm də səmimi olmalı, düzgün təməl üzərində qurulmalıdır. Əsas məqsəd budur və Ümummilli lider Heydər Əliyevin dinlə bağlı qayğı və düşüncələrinin də elə məzmununu bu amil müəyyənləşdirirdi. Müstəqil Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə Heydər Əliyevin ölkədəki prosesləri həmişə həssaslıqla izlədiyini, ən müxtəlif dini məsələlərin həllinə diqqətlə yanaşdığını görürük. Bu siyasətin bünövrəsini azərbaycançılıq məfkurəsi və milli mənəvi birlik təşkil edir.

**THE SPREAD OF VERTICAL FARMING, CURRENT SITUATION IN HUNGARY,
OPPORTUNITIES IN AZERBAIJAN**

Dr. György Ágoston¹

¹ *University of Dunaujváros, Institute of Informatics, Department of Software Development and Applications, Dunaujváros, Hungary*

ABSTRACT

Precision indoor agriculture (21st century modern greenhouse and vertical farm) has started to spread in the last decade. In Hungary, companies covering all areas can be found: R&D&I companies, companies that sell produced plants, parts manufacturers, and distributors as well. Hungarian government supports projects related to research and the construction of experimental equipment through public tenders, but for-profit examples have also appeared. The production price of plants produced in a vertical farm is not yet competitive with the price available using traditional plant cultivation. The most important corporate players are located in the capital Budapest or in the agglomeration, but some companies also appeared next to rural (mainly agricultural) universities. Based on the official announcements, setting up vertical farms in Azerbaijan in the future may increase the national intellectual property significantly. The goals may include the creation of new academic value, help to increase sustainable development, fight against water management difficulties and global warming challenges, and contribute to a perceived healthier quality of life and greater access to organic products for the population.

Keywords: vertical farm, R&D&I, for-profit companies, Hungary

**TRANSFORMATION OF MONEY INSTITUTIONS ON THE EXAMPLE OF NON-CASH
TRANSACTIONS IN POLAND AND CBDC IN THE WORLD**

Assoc. Prof. Ewelina Idziak

Kazimierz Wielki University, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1494-1907>

ABSTRACT

In recent years, the unchanging institution of money has taken on a different dimension through the transformation of cash transactions into non-cash, very dynamic development of payment infrastructure, for example, BLIK, or even in global terms, intensive work of central banks on the construction of a new digital money system of central banks. These changes concern not only individual changes in local markets, a very good example of which is Poland as a leader in the digitization of banking systems but also on global markets, on the example of digital money of central banks.

For the first time in 10 years, the National Bank of Poland has not introduced, but withdrawn from circulation 274 million pieces of the 100-zloty banknote, thus changing its share from 56% to 52% in the structure of cash circulation. At the same time, we are observing a dynamic increase in the value of transactions, for example through the BLIK system, from PLN 5 million to PLN 2.8 billion in a short time from 2015 to 2022.

In addition, the ongoing race of central banks in the world aimed at the effective construction of digital money systems makes it justified to address the subject of the transformation of money institutions in the era of overlapping multifaceted changes affecting the structure of both local and global money. The aim of the article is to identify the areas of change in monetary institutions and to indicate their directions. A literature search was made, and secondary empirical data was used, such as: public statistics, industry reports, reports, press publications, data archives, databases, etc.

It seems that the transformation of the monetary institution is inevitable, and its dynamics confirm the speed of changes in this area, but if it is the same in time of turbulence? The speech presents an analysis of the Polish money market, both cash and non-cash and indicates the directions of creating money by central banks (CBDC) in the world.

Keywords: money transformation, money institution, cash transactions, non-cash transactions, CBDS.

**CAUCASIAN ECONOMIC DIPLOMACY: NAVIGATING GLOBAL CHALLENGES
THROUGH HISTORICAL PERSPECTIVES**

Rukhsar khan

Aligarh Muslim University, Social Science Faculty, Department of History, Aligarh, India

Syeda Nada Qadri

Aligarh Muslim University, International Studies Faculty, Department Of West Asian Studies, Aligarh Muslim University, Aligarh, India.

ORCID ID: 0009 0008 7702 4242

ABSTRACT

This paper explores the concept of Caucasian Economic Diplomacy (CED) and its potential to address global economic challenges. CED is defined as a form of economic diplomacy that leverages the unique historical, cultural, and economic strengths of the Caucasus region to foster cooperation, promote sustainable development, and enhance regional integration. The paper draws upon historical perspectives to examine the region's rich economic traditions, its role as a crossroads of civilizations, and its resilience in the face of adversity. It argues that CED can serve as a model for other regions seeking to navigate complex global challenges through a collaborative and inclusive approach.

Key Findings

- The Caucasus region possesses a unique set of historical, cultural, and economic assets that can be harnessed for effective economic diplomacy.
- CED can promote sustainable development by fostering regional cooperation, attracting foreign investment, and facilitating knowledge transfer.
- CED can enhance regional integration by strengthening trade and infrastructure linkages, promoting cultural exchange, and fostering political dialogue.
- CED can serve as a model for other regions seeking to navigate complex global challenges through a collaborative and inclusive approach.

Recommendations

- Governments, businesses, and civil society organizations in the Caucasus should collaborate to develop and implement CED strategies.
- International organizations and development partners should support CED initiatives in the Caucasus.
- Further research is needed to assess the impact of CED on economic development and regional integration.

UOT 627,627.1

**KIÇİK SU ELEKTRİK STANSİYALARINDA DERİVASİYA BORULARI VƏ ONLARIN
HESABLANMASI**

**DERIVATION PIPES AND THEIR CALCULATION IN SMALL HYDROELECTRIC
PLANTS**

ДЕРИВАЦИОННЫЕ ТРУБЫ И ИХ РАСЧЕТ В МАЛЫЕ ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИЯХ

t.ü.f.d., böyük elmi işçi, Əbilov Rəşad Səffan oğlu

Azərbaycan Elmi Tədqiqat Layihə Axtarış Energetika İnstitutu

Doktorant, aparıcı mütəxəssis, Əliyeva Pərvin Zakir qızı

Azərbaycan Elmi Tədqiqat Layihə Axtarış Energetika İnstitutu

Xülasə

Məqalədə, Kiçik Su Elektrik Stansiyaları (KSES), onların elementləri və konstruksiya xüsusiyyətləri haqqında məlumat verilmişdir. Kiçik Su Elektrik Stansiyalarının yeri məlum olduqdan sonra, onun hesablama basqısı, hesablama sərfi, suqəbuledicici qurğu ilə (KSES) binası arasındakı məsafə müəyyənləşdirilərək derivasiya borusunun uzunluğu dəqiqləşdirilir. Məqalədə həmçinin derivasiya borusunun növü, diametri və ayrı-ayrı hissələrində yaranan hidravliki itkilər hesablanmışdır.

Açar sözlər: Kiçik Su Elektrik Stansiyaları, çay, derivasiya boruları, dağ və dağətəyi ərazi, su sərfi, hidroloji xüsusiyyətlər, konstruksiya.

Аннотации

В статье представлена информация о малых ГЭС, их элементах и особенностях конструкции. После того, как известно местонахождение Малой ГЭС, определяются ее расчетное давление, расчетный расход, расстояние между водозаборным устройством и зданием (МГЭС) и уточняется длина деривационного трубопровода. В статье также рассчитываются тип, диаметр и гидравлические потери в отдельных частях деривационной трубы.

Ключевые слова: Малые ГЭС, река, отводные трубы, горы и предгорья, водопотребление, гидрологические особенности, строительство.

ABSTRACT

The article presents information about small hydroelectric power stations, their elements and construction features. After the location of the Small HPP is known, its design pressure, design flow, the distance between the water intake device and the building (MGES) are determined, and the length of the derivation pipeline is specified. The article also calculates the type, diameter and hydraulic losses in separate parts of the derivation pipe.

Key words: Small HPP, river, drainage pipes, mountains and foothills, water consumption, hydrological features, construction.

Giriş

Təbiətdə çayların axımının enerjisi ildən-ilə öz-özünə daima bərpa olunurlar və bu səbəbdən də onlardan istifadə edərək əldə edilən elektrik enerjisinin dəyəri olduqca ucuzdur. XIX əsrin sonunda və XX əsrin astanasında elektrik enerjisindən geniş istifadə edilməsi su anbarlarının tikintisində yeni dövrün başlanmasına səbəb oldu. Su elektrik Stansiyaları olan su anbarları tikilməyə başlamışdı.

Beləliklə, Azərbaycanda Kür və Araz çayları üzərində kompleks məqsədli su anbarları yaradılaraq, o cümlədən böyük gücə malik SES-lər tikilmişdir .

Kiçik Su Elektrik Stansiyaları (KSES) və onun əsas hidrotexniki qurğuları layihələndirildikdə artıq onların ayrı-ayrı konstruksiyalarının hesablamada metodikaları yeni mütərəqqi üsulla hesablanması lazım olur. Artıq əl ilə mürəkkəb və uzun vaxt tələb edən hesablamalarla qurğuların konstruksiyaya elementlərini hesablamaq çətinlik yaradır. Ona görə də Su Elektrik

Stansiyaların əsas hidrotexniki qurğuların ayrı-ayrı elementlərini müasir Avtomatlaşdırılmış Kompüter proqramları ilə hesablamalar aparıb yoxlanılır. Mövcud sənədlər əsasında keçən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq "Azərbaycanda hidroenergetikanın inkişaf proqramı" hazırlanmışdır. Proqramda böyük və orta SES-lərlə bərabər kiçik stansiyaların inşası da nəzərdə tutulmuşdur. Kür çayı üzərində tikilib istismar olunan Mingəçevir, Şəmkir, Varvara, Yenikənd Su Elektrik Stansiyası təmir edilərək, generasiya gücləri artırılıb. Hər biri 25MVt olan Taxtakörpü və Füzuli Su Elektrik Stansiyaları istifadəyə verilmişdir. Araz çayı üzərində Azərbaycan və İran İslam Respublikası ilə birgə işlədikləri Xudafərin və Qız Qalası Su Elektrik

Stansiyalarında işlər davam etdirilir. Bunlarla yanaşı, Qusar-1 KSES, Balakən-1 KSES, İsmayıllı-1 KSES, İsmayıllı-2 KSES, Göyçay KSES, Masallı-1 KSES, Astara – 1 KSES, Suqovuşan-1 KSES, Suqovuşan-2 KSES, Gələbird KSES və s. tikilib istifadəyə verilmişdir. Oğuz-1 KSES, Oğuz-2 KSES, Oğuz-3 KSES-in tikintisi başa çatdırılmışdır. İşgaldan azad edilmiş rayonlarda erməni qəsbkarlarının söküb dağıtdığı Kiçik Su Elektrik Stansiyaları bərpa edilir. Yeni Su Elektrik Stansiyalarının tikintisi üçün layihə-axtarış işləri davam etdirilir.

Derivasiya: su axımını çay məcrasından açıq kanal,tunel polad və polietilen borular vasitəsi ilə götürüb, Su Elektrik Stansiyasının hidroturbinlərinə aparıb çatdırır. Derivasiya 2 cür olur.

1. Basqılı derivasiya, Su Elektrik Stansiyasının hidroturbinlərinə su axımı, polad borular, tunel və polietilen borular vasitəsi ilə icra olunur.

Şəkil 1. Füzuli basqılı derivasiya komponentli SES

Şəkil 2. Qusar- 1 basqılı Derivasiya komponovkalı KSES

Şəkil 3. Astara – 1 basqılı derivasiya komponovkalı KSES

Təhlil və müzakirələr

Qarabağın hidroqrafik səciyyəsinin təhlili və çayların su ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi məqsədilə ərazidə yerləşən bütün hidroloji müşahidə məntəqələrinin məlumatları toplanmış və ümumiləşdirilmişdir. Qarabağ çaylarının su rejimi haqqında məlumatları ilk dəfə S.H.Rüstəmov ümumiləşdirmişdir. Həmin işdə Qarabağ çayları yay aylarında yağış sularından daşqın əmələ gətirən çaylar qrupuna aid edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, çayların su rejiminin yuxarıda göstərilən təsnifatı yerinə yetirilərkən S.H. Rüstəmov 1952-1953-cü illərə qədərki dövrün müşahidə məlumatlarından istifadə etmişdir [1].

1989-cu ildə S.H.Rüstəmov və R.M.Qaşqay birlikdə Qarabağ çaylarının su rejiminin dəqiqləşdirilmiş təsnifatını vermişdir. Bu təsnifat yerinə yetirilərkən 1975-ci ilə qədər olan dövrün müşahidə məlumatları təhlil edilmişdir [1].

Hesablamanı **"Qaraqışlaq" KSES** üçün davam etdiririk.

$$\text{Hesablama sərfi } Q_h = 2.8 \text{ m}^3/\text{san}$$

$$\text{Statiki basqı } - H_{st} = 155.2 \text{ m}$$

$D=1.39 \text{ m}$ -polad borunun daxili diametridir.

$L=7407.4 \text{ m}$ - derivasiya borusunun uzunluğudur.

Canlı en kəsik sahəsi

$$\omega = \frac{\pi D^2}{4} = 1.52 \text{ m}^2$$

Suyun orta sürəti

$$v = \frac{Q_h}{\omega} = \frac{5.45}{1.52} = 1.84 \text{ m/s}$$

$$\text{Kinematik özüllük əmsalı } \nu = 1.31 \cdot 10^{-6} \text{ m}^2/\text{san} \quad (T=10^\circ\text{C})$$

Reynolds ədədi

$$Re = \frac{v \cdot D}{\nu} = \frac{1.84 \cdot 1.39}{1.31 \cdot 10^{-6}} = 1.95 \cdot 10^6$$

Ekvivalent kələ-kötürlük əmsalını köhnə işlənmiş polad borular üçün $k_e=0.30 \text{ mm}$ qəbul edirik.

$$Re = 1.95 \cdot 10^6 < 500 \frac{d}{k_e} = 2.35 \cdot 10^6 [2].$$

olduğu üçün borunun işləməsi kvadratik müqavimət zonası olacaqdır.

$$\lambda = f\left(\frac{k_e}{d}\right).$$

B.L.Şifrinsonun düsturuna əsasən [3,4,5].

$$\lambda = 0.11 \left(\frac{k_e}{d} + \frac{68}{Re}\right)^{0.25} = 0.0133$$

$$\lambda = 0.0133$$

Ümumi itki:

$$h_w = h_l + \Sigma h_y$$

Uzunluq boyunca itki Darsi-Veysbaxa görə

$$h_l = \lambda \cdot \frac{L}{D} \cdot \frac{v^2}{2g} = 0.0133 \cdot \frac{7407.4}{1.39} \cdot \frac{1.84^2}{19.62} = 12.26 \text{ m}$$

Yerli itki

$$\Sigma h_y = 0.15 h_l = 0.15 \cdot 12.26 = 1.84 \text{ m}$$

$$h_w = 1.84 + 12.26 = 14.1 \text{ m}$$

Hesablama basqısı

$$H_n = H_{st} - h_w = 155.2 - 14.1 = 141.1 \text{ m}$$

$$H_n = 141.1 \text{ m}$$

Turbinin f.i.ə. $\eta_{tur} = 0.934$

Generatorun f.i.ə. $\eta_{gen} = 0.973$

SES-in gücü

$$N_{SES} = 9.81 \cdot Q_{SES} \cdot H_n \cdot \eta_{tur} \cdot \eta_{gen} = 9.81 \cdot 2.8 \cdot 141.1 \cdot 0.934 \cdot 0.973 = 3522.2 \text{ kVt} = 3.52 \text{ MVt}$$

$$N_{SES} = 3.52 \text{ MVt}$$

Şəkil 4. KSES-in yerləşməsinin kosmosdan görüntüsü

Basqılı boruda suyun sərfi $Q=2.8 \text{ m}^3/\text{s}$ olduqda,

S – boru dəliyinin dərinə minimal yerləşdirilməsi aşağıdakı düsturla təyin edilir.

$$H_{st} = \nabla 1300 - \nabla 1143 = 157 \text{ m}$$

$$Q = 2.80 \text{ m}^3/\text{san}$$

$$D = 1.22 \text{ m}$$

$$L = 7407 \text{ m}$$

Borunun qalınlığı:

$$\delta = \frac{\gamma_b H_{max} D}{2R_{hes}} [4,5].$$

ρ - suyun sıxlığıdır. $\rho = 1000 \text{ kq/m}^3$

$$\gamma = \rho g = 0.00981 \text{ MH/m}^3$$

R_{hes} - materialın hesabi müqavimətidir:

$$R_{hes} = R_{norm} \cdot \frac{\gamma_c}{\gamma_m \gamma_H} [6].$$

R_{norm} - materialın normativ müqavimətidir.

$$R_{norm} = 305 \text{ Mpa}$$

γ_c - iş şəraiti əmsəlidir. $\gamma_c = 0.6$

γ_m - materialın ehtiyat əmsəlidir. $\gamma_m = 1.05$

γ_H - qurğunun ehtiyat əmsəlidir.

III sinif qurğular üçün $\gamma_H=1.1$ qəbul edilir.

09-Γ2 poladı üçün: $R_{hes}=305$ MPa

$$R_{hes} = R_{norm} = \frac{\gamma_c}{\gamma_m \gamma_H} = 305 \frac{0.6}{1.1 \cdot 1.05} = 158.44 \text{ Mpa}$$

Hidravliki zərbə nəticəsində artan basqı :

$$H_{max} = H_{st} + 0.5 H_{st} = (1+0.5) H_{st} = 1.5 H_{st} = 235.5 \text{ m olacaqdır}$$

$$H_{max} = 235.5 \text{ m}$$

$$\text{Borunun qalınlığını } \delta_{max} = \frac{\rho g H_{max} D}{2 R_{hes}} = \frac{0.00981 \cdot 235.5 \cdot 1.22}{2 \cdot 158.44} = 8.89 \text{ mm}$$

$$\delta = 9 \text{ mm}$$

Borunun əzilməyə qarşı dayanıqlığını yoxlayaq:

$$\frac{D_0}{2 \delta_{max}} < 66 \text{ (səh.212) [6].}$$

$$\frac{D_0}{2 \delta_{max}} = \frac{120}{2 \cdot 0.9} = 67 > 66 \text{ oldğundan borunun əzilməsi baş verəcəkdir}$$

$$\delta_{max} = 10 \text{ mm qəbul etsək,}$$

$$\frac{D}{2 \delta_{max}} = \frac{120}{2 \cdot 1} = 60 < 66 \text{ şərti ödəniləndən}$$

borunun əzilməsi baş verməyəcək və sərtlik qabırğalarının qoyulması tələb olunmayacaqdır

$$\delta_{max} = 10 \text{ mm qəbul edirik}$$

Anker dayağının konstruktiv hesabı

Anker dayağı oturacağıının sahəsi:

$$S_1 = 0.5(3.46 + 2.16)3.42 = 9.61 \text{ m}^2$$

$$S_2 = 0.5 \cdot 1.0 \cdot 3.63 = 1.815 \text{ m}^2$$

$$S_3 = S_1 = 9.61 \text{ m}^2$$

$$S = \Sigma S_i = 21 \text{ m}^2$$

Anker dayağının hündürlüyü : $H_{day.} = 3.25 \text{ m}$

Anker dayağının boru boşluğunu nəzərə almaqla həcmi: [6].

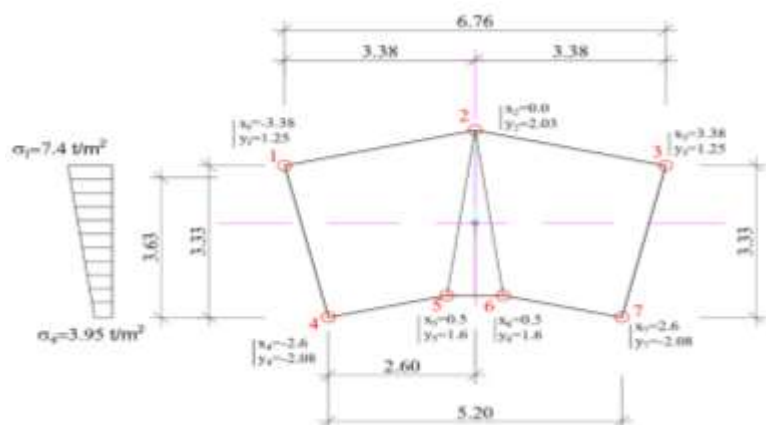
$$V_{day.} = S \cdot H_{day.} - \frac{\pi D^2}{4} \cdot L = 21 \cdot 3.25 - \frac{3.14 \cdot 2.4^2}{4} \cdot 6.14 = 68.25 - 27.76 = 40.5 \text{ m}^3$$

$$V_{day.} = 40.5 \text{ m}^3$$

Anker dayağının çəkisi:

$$G_{day.} = V_{day.} \cdot \gamma_{bet.} = 40.5 \cdot 2.4 = 97 \text{ ton}$$

$$G_{day.} = 97 \text{ ton}$$

Şəkil 5. Anker dayağın hesablama sxem

Anker dayağının daxilində borunun və suyun çəkisi:

$$G_{\text{boru}} = (\gamma_b \cdot \frac{\pi D^2}{4} + \gamma_p \cdot \pi D \delta) L_{\text{boru}} = (1 \cdot \frac{3.14 \cdot 2.4^2}{4} + 7.85 \cdot 3.14 \cdot 2.4 \cdot 0.01) 6.14 =$$

$$= (4.52 + 0.592) 6.14 = 31.4 \text{ ton}$$

$$G_{\text{boru}} = 31.4 \text{ ton}$$

Suyun sürətindən dirsəkdə (döngədə) yaranan ox üzrə horizontal qüvvə

$$A = \frac{\gamma_b}{g} \cdot V^2 \cdot \frac{\pi D^2}{4} = \frac{1.0}{9.81} \cdot 2.16^2 \cdot \frac{3.14 \cdot 2.4^2}{4} = 2.15 \text{ ton}$$

$$A_1 = -A$$

$$T = 2A \cdot \sin 13^\circ = 2 \cdot 2.15 \cdot 0.225 = 1 \text{ ton}$$

$$T = 1 \text{ ton}; h_R = 1.5 \text{ m}$$

h_R - horizontal R qüvvəsinin anker dayağından olan vertikal məsafəsidir.

Qruntun anker dayağına aktiv təsiri:

$$E_{ah} = \frac{\gamma_q h^2}{2} \cdot l \cdot \text{tg}^2(45^\circ - \frac{\varphi}{2}) = \frac{2.2 \cdot 1.5^2}{2} \cdot 5.20 \cdot \text{tg}^2(45^\circ - \frac{36}{2}) = 3.35 \text{ ton}$$

(burada: $l = 5.2 \text{ m}$ – qrunun təsir müstəvisinin uzunluğudur.)

($\gamma_q = 2.2 \text{ ton/m}^3$; $h = 1.5$ qrunun təsir müstəvisinin hündürlüyüdür [6].

Anker dayağına təsir edən qüvvələr

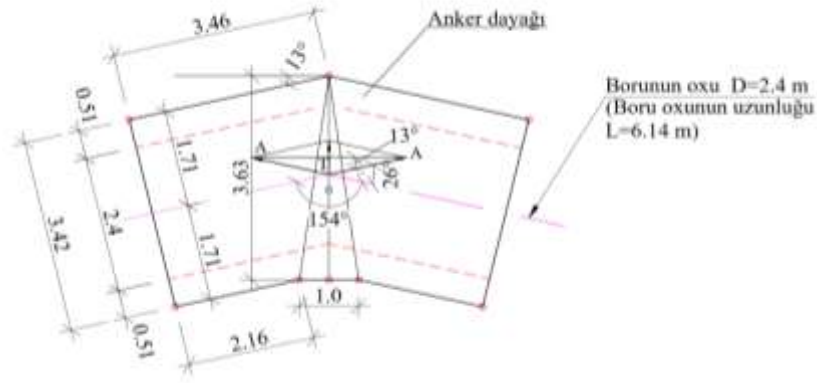
$G_{\text{day.}} = 97 \text{ ton}$ – anker dayağının çəkisi

$G_{\text{boru}} = 31.4 \text{ ton}$ – anker daxilindəki su və metal boru

$T = 1 \text{ ton}$ - borudakı suyun sürətindən yaranan horizontal qüvvə

$E_{ah} = 3.35 \text{ ton}$ – qrunun aktiv təsiri

$$\frac{\sum P_s}{\sum P_u} > 1.30 \frac{(G_{\text{day.}} + G_{\text{boru}}) f}{T + E_{ah}} = \frac{(97 + 31.4) 0.3}{1 + 3.35} = \frac{38.5}{4.35} = 8.85 > 1$$

Şəkil 6. Anker dayağın hesablama sxemi

Kontakt gərginliklərin hesablanması

Şaquli qüvvə: $N=Q_{\text{day.}}+Q_{\text{boru}}=97+31.4=128$ ton

$N=128$ ton

Anker dayağı oturacağıın sahəsi:

$F=21$ m²

x-x oxuna nəzərən moment:

$M_x=R \cdot 1.5+E_{\text{ah}} \cdot 1.5/3 = 1 \cdot 1.5+3.35 \cdot 1.5/3=3.18$ t·m

$M_x=3.18$ t·m

$$\sigma = \frac{N}{F} + \frac{M_x}{J_x} \cdot y = \frac{128}{21} + \frac{3.18}{J_x} \cdot y = 6.1 + \frac{3.18}{J_x} \cdot y$$

1 nöqtəsi üçün:

$$J_x=1 \cdot 3.33^3/12=3.07 ; y=1.25 \text{ m}$$

$$\sigma_1 = 6.1 + \frac{3.18}{3.07} \cdot 1.25=7.4 \text{ T/m}^2$$

4 nöqtəsi üçün:

$$\sigma_2=6.1 - \frac{3.18}{3.07} \cdot 2.08=6.1-2.15=3.95 \text{ T/ m}^2$$

Nəticələr:

Kiçik Su Elektrik Stansiyalarının yeri məlum edildikdən sonra, onun hesablama basqısı, hesablama sərfi, suqəbuledicici qurğu ilə (KSES) binası arasındakı məsafə müəyyənləşdirilərək derivasiya borusunun uzunluğu dəqiqləşdirilmişdir.

Kiçik Su Elektrik Stansiyalarının derivasiya borusunun növü, diametri 2,4 m və ayrı-ayrı hissələrində yaranan hidravliki itkilər hesablanmışdır.

Derivasiya polad borusunun divarının qalınlığı mövcud ifadələrlə hesablanmışdır.

Anker dayaqlarının yeri müəyyənləşmiş, ona təsir edən qüvvələr hesablanmış, yaranan kontakt gərginliklər hesablanmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1.İsmayılov R.A.Qarabağ çaylarının su ehtiyatları, Su problemləri Elm və texnologiyalar №1, 2022 ,səh.20-37,

2. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat və Layihə-Axtarış Energetika İnstitutunun arxiv materialları 2020-2022-ci illər

3. Беглярова Э.С. и др. Компоновка сооружений малых деривационных гидроэлектростанций, М.:ГУП, 1999,152с.
4. Штернлихт Д.В. Гидравлика , ч.П.М.: Энергоатомиздат, 1991,367 с.
5. Справочник по гидравлическим расчетам/ Под ред.П.Г. Киселева М.: 19743.313с.
- 6.Указания по проектированию стальных трубопроводов гидротехнических сооружений. МУ 34-747-76, Москва.: 1977 г.

**FROM OIL DISCOVERY TO ENERGY HUB: TRACING THE HISTORICAL EVOLUTION
OF GULF STATES' FUEL ECONOMIES**

Rukhsar Khan¹

¹*Aligarh Muslim University, Social Science Faculty, Department of History, Aligarh, India.*

Syeda Nada Qadri²

²*Aligarh Muslim University, International Studies Faculty, Department Of West Asian And North African Studies, Aligarh, India.*

²*ORCID ID: 0009 0008 7702 4242*

ABSTRACT

This research paper offers a comprehensive historical analysis of the transformation of Gulf States' economies from their initial oil discoveries to their current status as emerging energy hubs. Focused on the Gulf Cooperation Council (GCC) countries, namely Saudi Arabia, the United Arab Emirates, Kuwait, Qatar, Oman, and Bahrain, the study traces the intricate journey of these nations from their reliance on oil revenues to the diversification and integration of various energy sources.

Beginning with the early days of oil exploration and production in the mid-20th century, the paper investigates the pivotal role of oil in shaping the economic, social, and political landscapes of Gulf States. It explores the economic boom and subsequent challenges

associated with oil dependency, leading to the formulation of strategic policies for economic diversification.

The research employs a historical lens to analyze the deliberate efforts of Gulf States to transition from mono-economies centered around oil to multifaceted energy hubs. By

examining key policy decisions, investments, and technological advancements, the study aims to provide insights into the factors that facilitated or hindered successful economic diversification.

Furthermore, the paper assesses the implications of this economic evolution on regional and global energy dynamics. It delves into the diplomatic and geopolitical consequences of Gulf States' energy strategies, emphasizing their roles as influential players in the international energy market.

In conclusion, this research contributes to the understanding of the historical evolution of Gulf States' fuel economies, shedding light on the complexities of their transition from oil

dependence to becoming dynamic energy hubs. By offering a nuanced perspective, the study aims to inform future policy decisions, economic strategies, and international collaborations in the realm of energy development and sustainability.

Keywords: Gulf States Economic diversification, Oil dependence, Historical analysis, Gulf Cooperation Council (GCC)

**EXPLORING THE TRANSFORMATION OF TOURISM IN AZERBAIJAN OVER TIME AND ITS
RESPONSE TO POST-COVID CHALLENGES**

Rukhsar khan

¹*Aligarh Muslim University, Social Science Faculty, Department of History, Aligarh, India.*

Syeda Nada Qadri²

²*Aligarh Muslim University, International Studies Faculty, Department Of West Asian And North African Studies, Aligarh, India.*

²*ORCID ID: 0009 0008 7702 4242*

ABSTRACT

This study aims to examine the evolutionary trajectory of tourism in Azerbaijan, shedding light on its transformative journey. Emphasizing historical shifts, the investigation explores the sector's capacity to adapt in the face of diverse influences. Furthermore, the research delves into the industry's resilience and strategic approaches towards overcoming the obstacles presented by the post-COVID era. Through the analysis of historical patterns and contemporary dynamics, this inquiry offers valuable insights into the adaptive measures undertaken by Azerbaijan's tourism sector and its responses to the unique challenges that have emerged in the aftermath of the global pandemic.

Keywords: tourism, historical, Azerbaijan, post COVID

MONEY GROWTH AND INFLATION: EVIDENCE FROM AZERBAIJAN

Vugar M. Rahimov

Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan, PhD student in Econometrics,

ORCID ID: 0000-0002-6646-8808

ABSTRACT

This study aims to examine the relationship between money growth and inflation through a wavelet methodology and the Toda-Yamamoto (1995) procedure of the Granger causality test using monthly data from January 2003 to August 2023. I use annual change of monetary base, as well as M1 and M2 monetary aggregates as money growth variables and annual change on consumer price index as the inflation variable in the analysis. The wavelet approach tests the relationship between series on a time-frequency domain. The wavelet analysis also allows us to identify a lead-lag relationship between the variables. On the other hand, unlike the traditional Granger causality approach, the Toda-Yamamoto method is considered a useful tool to test the causality even between non-stationary series. The wavelet analysis shows co-movement between annual growth rates of all monetary variables and the inflation in 2005-2006 and the former series lead the latter over the longer horizon (32-40 months). In the period after 2006, no significant relationship is visible. Again in 2009-2011, the monetary variables and inflation are in phase (moving towards the same direction) and mostly money supply leads the inflation. However, the annual inflation rate leads the monetary variables over a short horizon in the year 2015-2017. In the later periods, the relationship disappears and again in 2023 some co-movement exists. In addition to the wavelet results, Toda-Yamamoto causality test results suggest that, in general, there is a unidirectional causal relationship between money supply and inflation, as causality runs from monetary variables to inflation at a 1% significance level for M1 and M2 monetary aggregates, while at a 10% significance level for monetary base variable. The implications of the findings can be considered in the monetary policy decisions. I acknowledge that it would be useful to extend the scope of the relationship between the abovementioned variables to new techniques, such as time-varying Granger causality or time-varying multivariate models to determine the causality over different periods.

Keywords: Inflation; Money supply; Wavelet approach; Causality

**THE INTERACTION OF SUSTAINABLE NATURAL RESOURCE MANAGEMENT AND
FOREIGN TRADE**

Asst. Prof. Dr. Müge Burcu ÖZDEMİR

Istanbul Aydin University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Department of International Trade and Finance(English)

Istanbul, Turkey

ORCID ID: 0000-0003-4721-4770

ABSTRACT

In this study, the interaction between sustainable natural resource management and foreign trade is examined. Natural resources are critical for a country's economic development, and the sustainable management of these resources is a significant responsibility for the sake of future generations. Simultaneously, foreign trade is one of the primary activities that can boost a country's economic growth; however, it can also lead to the overexploitation of natural resources and environmental impacts. Sustainable natural resource management aims to preserve ecosystem health, sustain biodiversity, combat climate change, and ensure equitable resource access. It is not only related to environmental preservation but also linked to the welfare and development of society. This study delves into how the sustainable management of natural resources interacts with foreign trade policies and practices. It explores how foreign trade can be utilized as a means to achieve sustainable natural resource management objectives and, at the same time, how it can pose a potential threat. Sustainable natural resource management is associated with the fundamental economic dilemma of scarcity and choice, explaining the efficiency of resource allocation and production using various tools. Furthermore, the contribution of personalized mass production to sustainable natural resource management is discussed, with the goal of achieving eco-friendly, green, and fair foreign trade, including advanced technology. In conclusion, this study provides an in-depth exploration of the interaction between natural resource management and foreign trade, offering an important perspective that can guide policymakers and researchers toward a sustainable future.

Introduction

Sustainable natural resource management and international trade constitute a complex interplay with profound implications for global development. Natural resources, pivotal for economic prosperity, simultaneously pose challenges in terms of environmental degradation and sustainable utilization. The intricate relationship between the exploitation of these resources and the dynamics of international trade necessitates a nuanced understanding. As nations engage in cross-border trade, resource-intensive industries may flourish, yet this expansion raises concerns about ecological sustainability. This study aims to provide an advanced framework for comprehending and navigating the multifaceted interactions between sustainable natural resource management and international trade. By delving into effective policies and strategies, it seeks to establish a balanced equilibrium encompassing environmental, economic, and societal dimensions, fostering a resilient and flourishing global society.

The Era Of Oil (Petroleum)

It is a well-known fact that the petroleum and energy resources a country possesses play a decisive role in its economic growth and foreign trade balances. The energy demand brought about by the era of oil and the high environmental impact of this resource have brought sustainability to the global agenda long ago. The excessive use of fossil fuels causing environmental problems and the instability of energy

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

supply have increased interest in renewable energy sources. Renewable energy sources have the potential to support sustainable development goals by reducing environmental impacts.

Examining the dynamics of an industrial logic centered around oil and oil-dependent processes until this stage would be beneficial. It is undeniable that the dynamics of the Middle East oil play a significant role in these dynamics. Just as low-cost coal supported transportation networks during the Industrial

Revolution, low-cost oil has similarly accelerated the development of aviation, mechanization in agriculture, and economic growth (T Klare,2011,p.39). At the beginning of the Petroleum Age, only a few regions had significant oil reserves: the United States, Mexico, Venezuela, Romania, around Baku (then part of the Russian Empire), and the Dutch East Indies. However, since the Second World War, the Middle East has played a significant role in meeting the world's energy needs. Known for its rich energy resources, this region is strategically positioned to meet a substantial portion of global energy demand (T Klare,2011,p.39).

Petroleum is a fossil fuel, and the global consumption of fossil fuels is inevitable. However, it can be delayed through technological advancements and sustainable usage policies. While achieving sustainable development with easily consumable resources like fossil fuels is possible, it remains a weak indicator of sustainability. In a world with limited resources, including fossil fuels, materials should not be extracted faster than they can be replenished back into the Earth's crust once extracted. This emphasizes the importance of the sustainable use of natural resources and the recovery of depleted resources. Otherwise, the overuse and depletion of resources can harm ecosystems and future generations (Ediger et.al.2007, p.2970).

While easily extractable high-quality fossil fuels are still in use, there is a declining trend. This situation is shifting the world towards energy sources that require more costly production (Inman, 2013, p.59). Changes in the gases in the atmosphere, such as the increased carbon dioxide content from the combustion of fossil fuels, can act like a layer of glass and reduce the amount of heat that the Earth releases back into space. This specific greenhouse effect, therefore, contributes negatively to global warming. Rational use of energy is a crucial issue for sustainability. More rational energy use serves as a significant bridge to transition from today's world dominated by fossil fuels to a world supported by environmentally friendly fuels and advanced technologies (Omer, 2008, p.2267). Despite all its risks and environmental harms, new fossil fuel extraction and infrastructure investments continue to rapidly increase. Between 2008 and 2012, investments in the oil and gas sector increased by 20%, and it is expected to continue at high levels - nearly \$700 billion per year - for the next two decades (Lazarus and Tempest, 2014).

Since the mid-1990s, the impact of fossil fuels on greenhouse gas emissions has raised concerns. A significant portion of global emissions stems from the combustion of fossil fuels, with coal, oil, and natural gas contributing substantially to these emissions. To reduce greenhouse gas emissions, significant regulations are needed in carbon capture and storage technologies. Another option is to dramatically reduce fossil fuel consumption. Some developed countries are attempting to limit this consumption through policies such as taxes, fees, regulations, energy-saving subsidies, and low-carbon energy sources. The outcomes of these policies are observed as a decrease in oil and coal consumption and an increase in the consumption of lower carbon-emitting natural gas (Covert et. al.p.118).

At this point, it is necessary to address fossil fuel subsidies, which are often overlooked in the literature but constitute a significant variable. The impact of such subsidies in the energy sector remains uncertain, with different perspectives on this matter. The prevailing view suggests that subsidies increase energy intensity. In other words, government increases in subsidies for energy services may have the potential to reduce energy conservation and efficiency. Government policies can influence the effects of energy subsidies. The reallocation of resources to other productive uses, such as the development of energy-efficient technologies, can be facilitated. However, how these policies are implemented and the overall framework of energy policies are crucial. In this context, fossil fuel subsidies and energy policies play a significant role in understanding the impact on the energy economy of the era of oil (Solarin, 2020, p. 225).

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

When evaluating fossil fuels, it is pertinent to discuss the pricing of fossil fuels. It is a fact that fossil fuels are not accurately priced in most countries. The optimal price should fully reflect the societal costs of fuel consumption, but current prices often do not adequately account for environmental damages and even supply costs. This situation leads to the environmental damages, such as the costs of global warming and local air pollution, being excessively high, governments focusing on less effective taxes, and public investments being inadequately financed. Additionally, it is observed that most of the benefits arising from low fossil fuel prices often go to households that are already in a better position, thereby undermining distribution and poverty reduction goals. (Black et. al. 2023, p.5). While conventional fossil fuels like petroleum are widely subject to industrial use, the use of coal still holds a notable place and importance today. Despite a significant shift from coal to gas usage in the United States, coal remains the fastest-growing fossil fuel globally. The expected growth in coal consumption from 2012 to 2017 (1.2 billion tons per year) equals the current coal consumption of Russia and the United States combined (Lazarus and Tempest, 2014).

Natural gas, like coal, is classified among fossil fuels and is commonly used in energy production and heating, primarily as the main component of methane gas. As a fundamental type of fossil fuel, natural gas is a preferred energy source in many countries due to its low carbon emissions and effectiveness in energy production. The widespread use of natural gas makes it a commonly favored choice for meeting energy needs in various sectors, including electricity generation, industrial processes, and residential heating.

Trade Dynamics of Resource-Abundant Countries

The trade dynamics of resource-abundant countries often revolve around the natural resources that form the backbone of their economies. Various natural resources such as oil, natural gas, minerals, and agricultural products are among the key assets in these countries. They typically shape their external trade by focusing on the export of these natural resources. Trade balances in these economies are highly sensitive to the international demand for natural resources and fluctuations in their prices. Due to their significant dependence on natural resources, these countries need to manage their trade dynamics sustainably, considering the impact of price changes in global markets.

Natural resources form the foundation of other types of capital and possess a characteristic that enhances trade between countries. In addition to providing economic, employment, and tax advantages, natural resources can either benefit or adversely impact the environment. Natural resources are utilized to gauge a country's power and economic potential. Despite the resource curse, which is inversely proportional to economic growth (explained in the subsequent section), natural resources have traditionally been perceived as the most reliable factor of production. The abundant availability of natural resources contributes to industrial production, economic growth, and higher living standards. (Su et. al. 2023, p.1).

Two fundamental approaches explain the relationship between natural resources and economic growth. The first approach, labeling it as a "blessing," contends that natural resources contribute positively to economic growth. According to this perspective, natural resources are considered essential natural capital for development, increased prosperity, and sustainable economic growth. The other approach suggests that natural resources can hinder economic growth, terming this phenomenon as a "curse." From this standpoint, the abundance of natural resources can lead to institutional decay, governmental corruption, and malfeasance (Ağır ve Türkmen, 2020,p.842).

This circumstance, often denoted as the "resource curse" or "paradox of plenty," finds its origin in suboptimal institutionalization and governance metrics. Its repercussions extend to indirect influences, encompassing domains such as the integrity of democratic structures, preservation of human rights, prevalence of corruption, manifestations of venality, and the provocation of internal strife.

Moreover, this predicament contributes to the perpetuation of corruption within the fuel and mineral sectors and establishes a correlation between reliance on oil production and the fortification of authoritarian regimes. Noteworthy scholarly investigations have revealed a discernible pattern, indicating that a mere 1% augmentation in natural resource dependence amplifies the likelihood of embracing authoritarian governance by 8%. Additionally, the opulence in oil and mineral reserves tends to be associated with the prevalence of less democratic forms of governance (Akça et.al. 2015, p.303).

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Empirical data consistently demonstrates a negative impact of natural resources on economic growth. Some studies indicate that resource-rich countries experience approximately one percentage point less growth on average. Another analysis, incorporating a broader dataset and the institutional quality index, corroborates the adverse effect of natural resource abundance on economic growth. Termed as the "resource curse," this phenomenon underscores the ineffectiveness of institutional quality, emphasizing the detrimental influence of natural resources on economic (Ploeg, 2006, p.4).

The examination of the relationship between natural resources and economic complexity focuses on structural factors such as institutional quality, regime type, and ideological approaches in economic policy. In recent years, a negative impact of natural resources on economic complexity has been observed. Among democracies, the resource curse is found to be more pronounced in presidential democracies, while parliamentary democracies with liberal and non-liberal economic policies mitigate the negative effects of natural resources. These findings support the recommendation to establish better institutional frameworks, particularly for resource-rich and non-democratic countries, and to effectively utilize natural resource revenues (Avom et.al. 2022, p.12).

Australia can serve as an example of a democratic and resource-rich country. The impact of trade based on natural resource strengths is still evident in Australia's trade structure. Opening up the economy to trade has increased specialization but has not yet led to changes in output structure. Knowledge-intensive activities, even if unrelated to natural resource production, emphasize the potential of trade and technological learning opportunities. However, researchers with a more pessimistic view on trade should consider that activities based on natural resource development can also be knowledge-intensive. They should take into account the transferability of knowledge in this field to other industries and the fact that information related to natural resources can foster innovation in other sectors (Hall, 1996, p.204).

During the era of rapid economic growth, the global economy has faced a significant challenge concerning environmental sustainability. A country's resources become a crucial asset for its economy worldwide. Developing countries now have the capability to use these resources and sectors more effectively. However, the thoughtless exploitation of resources and the increase in rent lead to adverse effects on the ecosystem. In developed countries, among the primary sources of environmental damage are fossil fuels, such as coal, gasoline, and oil, as detailed above (Bouzarovski, 2017, p.2,4).

Economic recovery in developing economies is being supported by the use of non-renewable energy and the instability of natural resources. In this context, policy recommendations are presented to enhance economic recovery in developing economies. Additionally, updating regulations that limit CO2 emissions, which are environmentally unsustainable, is suggested. Non-renewable energy sources emerge as a practical solution to sustain energy efficiency and environmental quality. For the stability of natural resources, methods like price ceilings are deemed necessary (Yu et. al. 2023, p.2).

In the European context, countries are characterized by energy poverty. Here, the decision to transition the energy sector to a market-based regulation is clearly identified as a key component of institutional driving forces for addressing energy-related injustices. This involves elements such as the liberalization of energy trade, balancing energy prices, creating new institutions to facilitate competition through the separation and privatization of energy service companies (Sykora and Bouzarovski, 2012, p.53).

Resource Curse And Dutch Disease

Natural resources, expected to enhance the wealth of nations, can transform into economic threats known as the "resource curse" or "Dutch disease." These situations involve problems such as the unfair distribution of income from a country's natural resources, the economy becoming overly dependent on a single sector, and a decrease in the competitiveness of other sectors. In this sense, effective resource management holds critical importance in ensuring sustainable economic growth.

Natural resources are considered a fundamental instrument for economic growth and have been the subject of intense debate among researchers. Additionally, numerous previous studies indicate that the excessive use and misuse of natural resources lead to high levels of environmental degradation. The export of primary products contributes to the production process and the economy. Products involved

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

in foreign trade generate external income by taking advantage of comparative advantages. Encouraging financial growth, strong governance indicators, high-quality institutions, and natural resources are crucial for developing countries as they help reduce trade deficits and boost economic activity (Gu et al. 2023, p.2).

The abundance of resources, especially in oil and minerals, can provide income and employment opportunities for countries endowed with these resources. However, excessive dependence on natural resources can lead to economic disruptions and political instability. This situation is particularly evident in oil-rich countries, where the economy's excessive reliance on oil exports can lead to the "resource curse." (Khan ve Ozturk, 2020, p.7245).

Some studies have identified a positive relationship in this regard, while others have found a negative one. There is no consensus on the connection between the availability of natural resources and the pace of economic expansion in oil-rich countries. While certain research has demonstrated a negative or neutral relationship between natural resource rents and economic growth, others have concluded that there is a positive relationship (Zheng et.al. 2023, p.2).

Gross Domestic Product (GDP) depends on several factors, and the direction of these factors. The efficient allocation of natural resources and the preservation of renewable energy consumption limit greenhouse gas emissions, leading to the sustainable development of the economy. In this regard, the relationship between the efficient allocation of resources and the preservation of renewable energy consumption and growth varies. Furthermore, the effective allocation of natural resources and the preservation of renewable energy consumption have an asymmetric impact depending on their nature (Li et.al. 2023, p.2).

According to historical data, countries that are poor in terms of natural resources can exhibit better growth than resource-abundant countries. For example, the Netherlands surpassing wealthy Spain in the 17th century due to its colonies and resource-constrained countries like Switzerland and Japan outpacing Russia in the 19th-20th centuries are noteworthy instances. Additionally, it has been observed that Asian countries with limited natural resources, such as South Korea, Taiwan, and Singapore, have grown faster than resource-abundant countries (Ulucak, 2016, p.86).

The concept of the resource curse is explained through two prevalent approaches: the rent-seeking approach and the Dutch disease. The Dutch disease refers to the situation where an increase in the export of natural resources leads to an appreciation of the exchange rate and a rise in wages. This condition serves as a precursor that worsens employment and poverty figures regardless of income levels. In contrast, the rent-seeking theory explains that the increase in natural resource rents leads to corruption and rent-seeking behavior in the economy (Zheng et.al. 2023, p.2).

Pollution-Intensive Industries

The industrial use of fossil fuels leads to the emission of harmful gases contributing to global warming. When coal, gas, and oil are burned, they release harmful gases into the atmosphere, contributing to global warming. However, scientists struggle to differentiate human-induced changes from natural climate variations, leading to an ongoing debate on the subject. Industrialized countries, with high emission levels, bear greater responsibility for global warming. Developing countries need to take steps to prevent future emission increases, especially with economic growth and population expansion, as emphasized by the Kyoto Protocol. Particularly, most human activities emitting carbon dioxide (CO₂), stemming from fossil fuel production, can have adverse effects on employment, investment, trade, and living standards (Omer, 2008, p.2270).

It is pertinent to address coal production, another significant conventional fossil fuel. Over the next decade, it is anticipated that 40% of the growth in coal production will be for regional international trade, largely to meet the demands of India and China. Significant new investments in coal mines and ports are currently underway or being considered in Australia, Indonesia, Russia, South Africa, Colombia, and the United States to cater to this demand (Lazarus and Tempest, 2014).

Examining pollution-intensive industries necessitates a closer look at China. Despite its expansive geographical expanse and abundant natural resources, China's economic development displays substantial variations across regions. Historically, industries targeted for transfer by a country or region

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

tend to encompass manufacturing sectors characterized by high consumption, pronounced pollution levels, and low technological sophistication—particularly those falling within the category of pollution-intensive industries (Fu et.al. 2021. P.2). With the increasing efforts of governments in environmental management, businesses will incline towards a location choice where they consider not only factor costs but also transportation convenience and environmental costs. By preferring to expand into regions where environmental regulations are less stringent, businesses can save on environmental costs and concurrently reduce negotiation costs with governments, environmental groups, and local residents (Fu et.al. 2021. P.2).

Pollution-intensive industries are defined as industries that contain asbestos, arsenic trioxide, certain pesticides, specific organic chemicals, or non-ferrous metals in their products. These industries encompass the following sectors: Mining and Quarrying; Electricity Production and Supply; Gas and Water Supply; Paper and Paper Product Manufacturing; Non-Metallic Mineral Products; Smelting and Pressing of Ferrous Metals; Chemical Production; and Smelting and Pressing of Non-Ferrous Metals (Shen et.al. 2017, p.787). The reduction of barriers in international trade marks a period where environmental regulations begin to impact a country's competitive advantage. If international competition is influenced by differences in environmental regulations, the relocation of companies or adverse changes in a country's bilateral trade flows may lead to protectionist measures to reduce regulations. Some economists believe that governments may enter a race to reduce environmental regulations to attract foreign direct investment for this reason. These concerns affect the thinking of governments in developed countries, while pollution-intensive multinational corporations have concerns about moving to "pollution havens." (Elliot and Shimamoto, 2008, p.236).

The Pollution Haven Hypothesis is a hypothesis that suggests that countries with lower environmental standards may become a refuge for polluting industries when there are differences in environmental regulations between countries. According to this hypothesis, countries with less stringent environmental regulations may attract the relocation of industries that generate environmental pollution. This situation can enhance competition among countries that are believed to offer advantages with lower costs and less strict environmental controls. Although the Pollution Haven Hypothesis may appear as an exit strategy, other arguments present counterassumptions and consequences (Gill et.al. 2018, p.168).

Relocating operations to a country with lax environmental regulations is thought to increase labor costs by diminishing productivity due to pollution. This shift incurs substantial fixed costs, and nations with lenient environmental regulations often lack robust legal systems and stable trade laws, dissuading investors. Trade and investment patterns, driven by factor abundance, defy the expectation that pollution-intensive industries should concentrate in countries with capital abundance and stringent environmental regulations. Countries with strict environmental standards can gain a competitive edge by investing in clean technologies. The neo-classical comparative advantage theory, often overlooking dynamic factors, has limited studies grounded in these considerations (Bashir, 2022, p.48211)

Countries with the strictest environmental regulations can gain a competitive advantage by investing in clean and efficient technologies. The neo-classical comparative advantage theory, determining the competitive advantage of environmental regulations, often overlooks dynamic factors, with only a limited number of studies grounded in these considerations. Additionally, the "Green Haven Hypothesis," presented as an alternative to pollution havens, suggests that capital and pollution-intensive industries contribute to reducing their ecological footprint by fulfilling environmental responsibilities (Gill et.al. 2018, p.168).

Conclusion

Fossil fuels, particularly oil, coal, and natural gas, have played a crucial role in meeting global energy demand and supporting economic growth. However, their use brings about environmental issues, climate change impacts, and sustainability concerns. It is essential to consider factors such as the strategic importance of oil in the Middle East, the contribution of coal to air pollution and greenhouse gas emissions, and the lower carbon emissions of natural gas. Transitioning to alternative energy sources, adopting sustainable energy policies, and reassessing subsidies to fossil fuels are crucial steps that will shape the global energy transformation. Resource-rich countries steer their economies by relying on natural resources and directing their foreign trade accordingly. Resources such as oil, natural

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

gas, minerals, and agricultural products impact trade dynamics. However, trade balances are sensitive to international demand and price fluctuations.

Natural resources provide economic, employment, and tax advantages, yet they can also create environmental impacts. Resource abundance carries the risk of the "resource curse," leading to poor institutionalization and governance. Dependence on natural resources can result in authoritarian governance and corruption. Empirical data indicates that the abundance of natural resources negatively affects economic growth. Democratic institutions and effective resource management are crucial for sustainable development. The industrial use of fossil fuels contributes to global warming by releasing harmful gases into the atmosphere. Scientists face challenges in distinguishing human-induced changes from natural climate variability. Industrialized countries, with high emission levels, bear greater responsibility for global warming. Developing nations must take steps to prevent future emission increases, considering economic growth and population growth.

Fossil fuel production, especially coal, is a significant industrial activity with anticipated growth. However, this growth can lead to environmental issues. Countries like China play a crucial role in the transfer of pollution-intensive industries. Environmental regulations can influence businesses in choosing their locations. While the Pollution Haven Hypothesis suggests that countries with lax environmental regulations may become havens for polluting industries, the Green Haven Hypothesis argues that industries fulfilling environmental responsibilities can reduce their ecological footprint.

In conclusion, the intricate interplay between sustainable natural resource management and foreign trade underscores the imperative for a holistic and integrated approach in addressing the challenges and opportunities at the nexus of these two critical domains. Sustainable natural resource management forms the bedrock of environmental stewardship, economic resilience, and social equity. As our global community grapples with the pressing issues of climate change, biodiversity loss, and resource depletion, the significance of adopting sustainable practices cannot be overstated. Foreign trade, as a powerful driver of economic development and international cooperation, can either exacerbate or mitigate the impacts of natural resource management. The choices made in international trade policies, market dynamics, and resource extraction practices have far-reaching consequences not only for individual nations but for the planet as a whole. The asymmetries in resource endowments among nations necessitate a nuanced understanding of the dynamics, with a recognition that responsible resource management is a shared responsibility that transcends borders.

A harmonious integration of sustainable natural resource management and foreign trade requires concerted efforts from governments, businesses, and civil society. Policy frameworks that incentivize environmentally sound practices, promote circular economies, and consider the social implications of resource extraction are paramount. International collaboration, guided by principles of fairness and equity, can foster a more inclusive global trade system that respects planetary boundaries. In navigating this complex interplay, technological innovation, research, and education play pivotal roles. Advancements in sustainable technologies, coupled with informed consumer choices, can drive transformative changes in production and consumption patterns. Furthermore, raising awareness about the interconnectedness of natural resource management and foreign trade can empower individuals and communities to demand responsible and ethical practices from both public and private actors.

Ultimately, the synergy between sustainable natural resource management and foreign trade holds the key to a resilient, equitable, and flourishing global society. By forging partnerships, embracing innovation, and prioritizing the well-being of both people and the planet, we can aspire to a future where economic prosperity aligns harmoniously with environmental sustainability. In the grand tapestry of our interconnected world, the choices we make today will reverberate for generations to come, emphasizing the urgency of embracing a collective commitment to balance the imperatives of trade and the imperatives of nature.

References

AĞIR, Hüseyin, & Türkmen, Sena. 2020. Ekonomik Büyüme Etkisi Bakiminden Doğal Kaynaklar: Dinamik Panel Veri Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), 840-852.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Akça, Emrah Eray, Bal, Harun., & Demiral, Mehmet. 2015. Doğal Kaynak Zenginliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Yönetişim Göstergelerinin Aracılık Etkisi: MENA ve Hazar Ülkelerinden Ampirik Bulgular. *Ege Akademik Bakış*, 15(3), 301-312.

Avom, Desire., Keneck-Massil, Joesph., Njangang, Henri., & Nvuh-Njoya, Youssouf. 2022. Why Are Some Resource-Rich Countries More Sophisticated Than Others? The Role Of The Regime Type And Political Ideology. *Resources Policy*, 79, 103067.

Bashir, Mohammad Farhan. 2022. Discovering The Evolution Of Pollution Haven Hypothesis: A Literature Review And Future Research Agenda. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(32), 48210-48232.

Black, Simon, Liu, Antung, A., Parry, Ian, & Vernon, Nate. 2023. IMF Fossil Fuel Subsidies Data: 2023 Update

Bouzarovski, Stefan., 2017. Energy Poverty: (Dis)Assembling Europe's Infrastructural Divide. 1–117. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-69299-9>. Retrieved at September 13,2023

Covert, Thomas, Greenstone, Michael., & Knittel, Christopher. R. 2016. Will We Ever Stop Using Fossil Fuels?. *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 117-138.

Ediger, Volkan. Ş., Hoşgör, Enes, Sürmeli, A. Neşen., & Tatlıdil, Hüseyin. 2007. Fossil Fuel Sustainability Index: An Application Of Resource Management. *Energy policy*, 35(5), 2969-2977.

Elliott, Robert J., & Shimamoto, Kenichi. 2008. Are ASEAN Countries Havens For Japanese Pollution-Intensive Industry? *World Economy*, 31(2), 236-254.

Fu, Shuke, Ma, Zhuo, Ni, Bing, Peng, Jiachao, Zhang, Lijing, & Fu, Qiang. 2021. Research On The Spatial Differences Of Pollution-Intensive Industry Transfer Under The Environmental Regulation in China. *Ecological Indicators*, 129, 107921

Gill, Fozia. L., Viswanathan, K. Kuperan, & Karim, Mohd. Z. A. 2018. The Critical Review of The Pollution Haven Hypothesis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(1), 167-174.

Gu, Xiao, Alamri, Ahmad. M., Ahmad, Maaz, Alsagr, Naif., Zhong, Xiangming., & Wu, Tong. 2023. Natural Resources Extraction and Green Finance: Dutch Disease and Cop27 Targets for OECD Countries. *Resources Policy*, 81, 103404.

Hall, Peter. 1996. Trade, Growth and Welfare in A Natural Resource-Rich Country. *International Journal of Social Economics*, 23(4/5/6), 188-206.

Inman, Mason. 2013. The True Cost of Fossil Fuels. *Scientific American*, 308(4), 58–61. <http://www.jstor.org/stable/26018067>. Retrieved at October 20,2023

Khan, Muhammad.A., Ozturk, Ilhan. 2020. Examining Foreign Direct Investment and Environmental Pollution Linkage In Asia. *Environ Sci Pollut Res* 27, 7244–7255. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-07387-x>. Retrieved at October 02, 2023

Lazarus, Michael, & Tempest, Kevin. 2014. Fossil Fuel Supply, Green Growth, and Unburnable Carbon. Stockholm Environment Institute. <http://www.jstor.org/stable/resrep00386>.

Li, Menghan, Zhang, Kaiyue., Alamri, Ahmad. M., Ageli, Mohammad. M., & Khan, Numan. 2023. Resource Curse Hypothesis and Sustainable Development: Evaluating the Role Of Renewable Energy and R&D. *Resources Policy*, 81, 103283.

Omer, Abdeen. M. 2008. Energy, Environment and Sustainable Development. *Renewable And Sustainable Energy Reviews*, 12(9), 2265-2300.

Shen, Jing., Wei, Yehua. D., & Yang, Zi. 2017. The Impact of Environmental Regulations On The Location Of Pollution-Intensive Industries in China. *Journal of Cleaner Production*, 148, 785-794.

Solarin, Sakiru. A. 2020. Towards Sustainable Development in Developing Countries: Aggregate and Disaggregate Analysis of Energy Intensity and The Role Of Fossil Fuel Subsidies. *Sustainable Production and Consumption*, 24, 254-265.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Su, Chi. W., Yue, Peiwen., Hou, Xinmeng., & Dördüncü, Hazar. 2023. Sustainable Development Through Digital Innovation: A New Era for Natural Resource Extraction and Trade. *Resources Policy*, 85, 103920.

Sýkora, Ludek., & Bouzarovski, Stefan. 2012. Multiple Transformations: Conceptualising the Post-Communist Urban Transition. *Urban studies*, 49(1), 43-60.

T Klare, Michael. 2011. Petrol Çağının Çöküşü. *Yeni Fikir Dergisi*, 3(7), 72-89.

Ulucak, Recep. 2016. Doğal Kaynak Laneti: Avrasya Bölgesi İçin Bir Uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 85-94.

Van der Ploeg, Rick, 2006. Challenges And Opportunities for Resource Rich Economies.

Yu, Chenyang., Moslehpour, Mossaud., Tran, Trung. K., Trung, Lam. M., Ou, Jenho. P., & Tien, Nguyen. H. 2023. Impact of Non-Renewable Energy and Natural Resources on Economic Recovery: Empirical Evidence from Selected Developing Economies. *Resources Policy*, 80, 103221

Zheng, Shiyong., Liu, Hua., Hafeez, Muhammad., Wang, Xiaofeng., Fahad, Shah., & Yue, Xiao. G. 2023. Testing The Resource Curse Hypothesis: The Dynamic Roles of Institutional Quality, Inflation and Growth For Dragon. *Resources Policy*, 85, 103840.

Zheng, Zhun., Lisovskiy, Alexander, Vasa, Laszlo, Strielkowski, Wadim, & Yang, Yanwu. 2023. Resources Curse and Sustainable Development Perspective: Fresh Evidence from Oil Rich Countries. *Resources Policy*, 85, 103698.

ACTIONS TAKEN TO ENSURE FOOD SAFETY IN THE LIBERATED TERRITORIES

Babirova Jeyran

Azerbaijan Economy University, General Economy

Baku, Azerbaijan

ORCID ID: 0000-0002-5327-8239

ABSTRACT

It became obvious from the analysis of the agricultural products and export potential of the areas that have been liberated from occupation during the past three years that these areas had a very high potential for export of agricultural products. As widely recognized, the establishment of a comprehensive food safety system is vital within the domain of agricultural production and exportation, particularly in ensuring the delivery of high-quality food products. At now, the Republic of Azerbaijan is undertaking numerous activities in pursuit of this objective. The establishment of a novel agricultural system in the liberated regions, along with the evident neglect of the area, serves as more evidence for the necessity of undertaking comprehensive measures in this domain in the forthcoming years. The implementation of the measures may be ascribed to the "I State Program on the Great Return to liberated from occupation territories of the Republic of Azerbaijan", which was authorized by the order of the President of the Republic of Azerbaijan on November 16, 2022.

The primary objective of this study work is to assess the potential for agricultural production and export in territories that have been liberated from occupation, utilizing the data provided in previous scholarly investigations. Furthermore, there is a projected intention to conduct a comprehensive analysis of the measures used by the government to guarantee the safety of food inside the regions that have been liberated from occupation.

Keywords: food safety, liberated territories, animal disease free zone, soil contamination with pesticides

Introduction

Taking into account that agricultural products play a key role in the production potential of the areas liberated from occupation, it once again reveals the importance of ensuring food security in this areas. Thus, both the analysis of the scientific research works written in this field and the analysis of the statistical data of the State Statistics Committee of Azerbaijan prove that approximately 21% of the total production of the territory falls on the share of agricultural products.

As a result of the Armenian occupation, more than 1 million hectares of agricultural land has decreased significantly, the areas have been contaminated with pesticide residues, and the damage caused to economic entities in the region is taken into account, the necessity of implementing complex measures in the areas liberated from occupation emerges.

In addition, if we look at the policy of expansion of export markets of agricultural products in our country in general, it becomes clear that the creation of a zone free from animal diseases in the territories liberated from occupation is one of the main priority directions of the state. Thus, compared to the establishment of animal disease-free zones in other areas of the country, establishment in the mentioned areas may cost less financially.

Materials and methods

While conducting the research, first of all, scientific articles written in this field were examined. At this time, scientific works such as Leyla Rasidin (2020), Firdovsi Fikratzada and Seadet Hajiyeva (2020) were reviewed. In addition, the agricultural potential of the liberated territories was analyzed in detail in the official reports of the Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Detailed statistical information on the modern production potential of the territory was obtained from the Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. The obtained statistical data were analyzed and statistical data on the main crop and livestock products of the region were tabulated.

In addition, in order to analyze the measures to be implemented by the state in the direction of ensuring food safety in the territories liberated from occupation, the state programs adopted by this simple state were examined and the measures intended only in the direction of food safety were extracted.

Taking into account that the actions carried out by the state in this field are mainly carried out by the Food Safety Agency of the Republic of Azerbaijan, information was obtained and analyzed from the Agency's official page.

Findings and discussion

Before talking about the implemented and planned measures to ensure food safety in the areas liberated from occupation, it is necessary to examine the economic and production potential of the region in order to examine the importance of ensuring food safety in the mentioned areas.

In addition, when examining the production potential of the liberated territories, it is necessary to take into account the fact that a large part of the region was destroyed by Armenian terrorists, the flora and fauna of the area, soil pollution and economic facilities with production potential were destroyed.

According to the statistics announced by the Deputy Minister of Economy, Niyazi Safarov, 7 district centers, 6 cities, 12 settlements, 830 villages, 700 hospitals and medical institutions, 6 state theaters, 368 clubs, 85 music schools, 600 industrial and agricultural enterprises were destroyed and more than 1 million hectares of agricultural land, including approximately 128,000 irrigated lands, nearly 35,000 hectares of vineyards and orchards were damaged and taken out of circulation in the occupied lands (Niyazi Safarov, 2020).

Before the occupation, 24% of the country's GDP production, 41% of grape production, 46% of potato production, 18% of meat production, and 34% of milk production fell to those regions. The occupation caused serious damage to the country's water resources. 25% of the total forest areas, i.e. 280 thousand hectares, belonged to the occupied lands (Niyazi Safarov, 2020).

The lands liberated from occupation have great potential for the development of grape, tobacco, cotton, cocoon, fruit and vegetable, horticulture and animal husbandry. Corn, peas and grapes are characteristic plants of the region. It should be recalled that Fuzuli and Aghdam regions were among the leading regions in the country in terms of cotton, grain and grape production in the pre-occupation period. Jabrayil, Gubadli, and Zangilan regions also differed in viticulture. Animal husbandry was very developed in Lachin, Kalbajar, Gubadli and Zangilan. As it can be seen, the natural resources and agricultural potential of our territories liberated from occupation can create conditions for the faster recovery of the economy in the region (Leyla Rashid, 2020).

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Table 1. In 2022, the total production volume and the share of agriculture in the total production volume in the economic regions included in the territories liberated from occupation

Economic district	The total output of the product in the main areas, thousand manats	Agricultural products, thousand manats	Share on whole production	Crop product, thousand manats	Livestock product, thousand manats
Karabakh	3594926.7	1113120.3	30.96%	556464.7	556655.6
Khankendi city
Agjabadi district	539353.6	316703.2	58.72%	132875.7	183827.5
Aghdam district	530243.8	172975.4	32.62%	105005.9	67969.5
Barda district	654488.3	374714.8	57.25%	164282.6	210432.2
Fuzuli district	706436.2	115152.2	16.30%	72857.9	42294.3
Khojaly district	21627	5999.9	27.74%	3775.5	2224.4
Khojavand district	193668.9	20729.2	10.70%	13846	6883.2
Shusha district	711777	8265.6	1.16%	4418	3847.6
Tarter district	237331.9	98580	41.54%	59403.1	39176.9
Eastern Zangezur	2297703.3	121208.4	5.28%	18029.3	103179.1
Jabrayil district	630481.9	30367.6	4.82%	9289.9	21077.7
Kalbajar district	453333.5	48918	10.79%	186.5	48731.5
Gubadli district	179516.5	7723.3	4.30%	5471.6	2251.7
Lachin district	313441	30586	9.76%	986.2	29599.8
Zangilan district	720930.4	3613.5	0.50%	2095.1	1518.4
Total	5892630	1234328.7	20.95%	574494	659834.7

Source: Prepared by the author based on the information of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan.

As it is clear from the table above, approximately 21% of the total product produced in the liberated territories is accounted for by agriculture, of which 43% is cultivated and 57% is accounted for by livestock products.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Table 2. Production of agricultural crops in the liberated territories in 2022, in tons

	Karabakh	East Zangezur	Total
Cereals and grain legumes	409671	28507	438178
including winter and spring wheat	268678	18919	287597
Vegetables	278801	1156	279957
Cotton	95699	-	95699
Vegetables garden products	62131	50	62181
Fruits and berries	54971	1295	56266
Sugar beet	14858	610	15468
Potato	14274	592	14866
Grapes	7989	222	8211
Sunflower	7020	-	7020

Source: Prepared by the author based on the information of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan.

Table 3. Production of basic livestock products in the liberated territories in 2022

Product	Unit of measurement	Karabakh	East Zangezur	Total
Meat (cut weight)	tone	27157	6147	33304
Milk	tone	332638	50749	383387
Egg	thousand pieces	101403	16488	117891
Wool (in physical weight)	tone	1706	758	2464

Source: Prepared by the author based on the information of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan.

All the above-mentioned issues once again emphasize the importance of steps to be taken in the field of veterinary and phytosanitary control in the region. Ensuring food security in the liberated territories is one of the main goals of the government. So, if you look at the action plan of the "I State Program on the Great Return to the territories liberated from occupation of the Republic of Azerbaijan" approved by the decree of the President of the Republic of Azerbaijan No. 3587 dated November 16, 2022, we can see that 6 direct and 10 indirect actions are related to ensuring food security in the region. The mentioned measures are detailed below:

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Table 4. Actions planned to be implemented in territories liberated from occupation by the state.

<i>Actions</i>	<i>Planned results</i>
Creation of a food safety control station that meets modern requirements for the purpose of organizing the control of import-export products	By the end of 2026, it is planned to start operation of 1 food safety control station
Creation of new regional (in the initial stage modular type) laboratories that meet modern standards under the Azerbaijan Institute of Food Safety	By the end of 2026, it is planned to create 3 new regional (initially modular) laboratories in the region
Supporting the creation of modern (stationary, modular or mobile) slaughterhouses	It is planned to create 3 animal slaughter stations by the end of 2025
Identification of animals, as well as animals to be distributed to residents within the framework of social employment programs	It is planned to identify 100,000 head of animals by the end of 2024
Investigation of the presence of unsuitable pesticides and fertilizers and implementation of appropriate measures based on the results of the investigation	By the end of 2024, it is planned to increase the share of unusable pesticides and fertilizers to 80%.
Creation of a zone free from animal diseases in the territories in accordance with the requirements of the World Animal Health Organization	By the end of 2026, it is planned to take samples from the animals that will enter the region and carry out serological monitoring and to prepare a corresponding report and submit it to the World Organization for Animal Health (OIE). Thus, it is planned to create a zone free from animal diseases in the region.

Source: Prepared by the author based on research analysis.

Before a detailed analysis of the measures mentioned in the above State Program, it is necessary to analyze in detail the steps taken by the relevant institution in the direction of ensuring food safety throughout the entire food chain. Ensuring food safety is clear at the initial stage, which begins with the registration of food objects and entities in the area. Currently, the process of registration of food facilities in the region has been started by the Food Safety Agency of the Republic of Azerbaijan. In order to facilitate the process for business entities, mobile services have been organized. Entrepreneurs are provided with extracts on the registration of food facilities without going to any institution and without wasting additional time. Already in November 2023, 32 enterprises were registered and business entities were informed about the requirements of the legislation.

In addition, regular monitoring is carried out by the relevant institutions in order to study and control the phytosanitary and epizootological situation of the area. The Food Safety Agency of the Republic of Azerbaijan informed about this on its official website. So, according to the information of the institution, in order to obtain the status free from the plague of small-horned animals, in order to implement special anti-epizootic measures, it has started epizootological monitoring on the habitats where wild ruminants are found.

Information about the areas observed within the framework of monitoring is entered into the "Epicollect 5" program. The relevant country report will be revised and submitted to the World Organization for

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Animal Health. This, in turn, is an important step in the creation of an animal disease-free zone in the region mentioned earlier in the State program (<https://afsa.gov.az/az/xeberler/ishgaldan-azad-olunmus-erazilerde-epizootoloji-monitorinqler-davam-etdirilir>, 2023).

According to the rules of the World Organization for Animal Health (OIE), Azerbaijan must have a status free from a number of animal diseases in order to ensure the circulation of live animals and animal products through the international trade network. One of these diseases is rinderpest. By 2030, all member countries have been initiated by the OIE to be free from the mentioned disease, and as of the current period, 59 countries have received this status. Obtaining the disease-free status, the export of small-horned animals and their related products, and at the same time the obstacles in the transit transportation of live animals through the territory of our country will be removed and new opportunities for international cooperation will be created (AFSA, 2021). For this purpose, serological monitoring is currently being carried out by relevant institutions and a report is being prepared.

Conclusion

When examining the production potential of the territories liberated from occupation, it is clear that approximately 21% of the production potential of the territory falls on the share of agricultural products. In addition, the possibility of achieving a food safety system that meets modern standards is noteworthy, considering the recent migration of the population in the region and the restoration of the existing infrastructure in the area. For this reason, a state program has been developed by the state, which provides for the activities of related institutions here, and is currently being implemented. Thus, the measures implemented and will be implemented for the purpose of establishing a food safety system in the territories liberated from occupation can be grouped as follows:

1. Registration of food facilities and entities that will operate in the region;
2. Studying the phytosanitary and epizotological condition of the area as a result of the monitoring carried out in the region;
3. Establishing a food safety control point in order to ensure the food safety of the products to be imported;
4. Establishment of a food safety laboratory system for the purpose of conducting operational analyzes of products produced in the region and intended for export;
5. To ensure the export of animal products to foreign countries, obtaining the status of the territory free from animal diseases;
6. Identification of animals in the area and addition to the Animal Identification system;
7. Establishment of animal slaughter stations in the region in order to adapt animal slaughtering activities to modern standards;
8. Cleaning of areas contaminated with pesticide residues.

References

1. Niyazi Safarov., (2020). The development of de-occupation areas will cover multiple sectors. <https://ikisahil.az/post/178560-niyazi-seferov-ishgaldan-azad-olunan-erazilerin-inkishafi-choxsayli-sektorlari-ehate-edecek>
2. Leyla Rashid., (2020). Economic potential and development prospects of liberated regions. Xalq newspaper. [http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567(meqale).pdf)
3. President of the Republic of Azerbaijan. (2019). *State Program for ensuring food safety in the Republic of Azerbaijan for 2019-2025*. <https://e-qanun.az/framework/42111>
4. President of the Republic of Azerbaijan. 2022. *I State Program on the Great Return to Territories Liberated from Occupation of the Republic of Azerbaijan*. <https://e-qanun.az/framework/52757>
5. President of the Republic of Azerbaijan. (2022). *Law of the Republic Of Azerbaijan On Food Safety*. <https://e-qanun.az/framework/49857>

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

6. <https://afsa.gov.az/az/xeberler/isgaldan-azad-olunmus-erazilerde-epizootoloji-monitorinqler-davam-etdirilir>, 2023
7. <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>
8. Firdovsi Fikratzada and Seadet Hajiyeva (2020). Forecasting the directions of agricultural area recovery and production indicators in our territories liberated from occupation. <https://agroeconomics.az/az/article/34/isgaldan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/>
9. Azerbaijan Food Safety Agency (2021). After receiving the status free from animal diseases, our country will gain important advantages as an exporter and transit country. <https://afsa.gov.az/az/xeberler/heyvan-xesteliklerinden-azad-statusu-aldiqdan-sonra-olkemiz-ixracatci-ve-tranzit-olke-kimi-muhum-ustunlukler-qazanacaq2402>

**THE PROSPECTS FOR THE GROWTH OF DIGITAL ADVERTISING IN TOURISM TO
ATTRACT VISITORS TO UZBEKISTAN**

Mirziyo Sodikov Odiljon oqli

Master at Cesar Ritz Colleges Switzerland,

Independent researcher,

*Senior lecturer at Tashkent State University of Economics and
at Branch of Plekhanov Russian University of Economics in Tashkent*

<https://orcid.org/0009-0006-9468-3667>

UDC: 338.48:659.1:6II2.15.7

ABSTRACT

The article discusses the potential for tourism growth in Uzbekistan, as well as several kinds of digital tourist promotion to lure visitors to Uzbekistan. The issue with the flow of visitors to Uzbekistan is examined, and there is a literature analysis on digital marketing. Analyzed static data, outlined different methods of digital advertising, and made key recommendations on how to use digital advertising to improve the number of visitors visiting Uzbekistan.

Keywords: tourism, digital marketing, digital advertising, types of advertising, global tourism

Introduction

In the modern era, digital marketing has emerged as a powerful tool for businesses worldwide, enabling them to reach and engage with their target audience more effectively than ever before. The Republic of Uzbekistan, with its rich history, stunning architecture, and diverse cultural heritage, has become an increasingly popular destination for tourists worldwide. In recent years, the Uzbek government has made significant efforts to boost tourism as a key driver of economic growth. One of the pivotal strategies in this endeavor has been the development of digital advertising campaigns tailored to attract tourists. This article explores the evolution of digital advertising in Uzbekistan's tourism industry, focusing on its relevance, quantitative analysis, results, recommendations, and implications for the country's future in tourism.

Relevance of the Problem

The importance of internet advertising in promoting Uzbekistan as a tourist destination cannot be overstated. As the globe increasingly relies on the internet for travel information and ticket buying, promoting tourism destinations requires an active online presence. Uzbekistan has realized this transition and has embraced the power of internet marketing to reach a worldwide audience.

The Rise of Uzbekistan's Tourism Sector:

Uzbekistan's tourism sector has experienced remarkable growth in recent years, evolving into a prominent destination for travelers seeking a blend of rich history, culture, and natural beauty. Several factors have contributed to this rise, including political reforms, improved infrastructure, and a concerted effort to promote the country's unique attractions. According to the World Tourism Organization (UNWTO), Uzbekistan saw a substantial increase in international tourist arrivals, with a record-breaking 6.7 million visitors in 2019 (UNWTO, 2019). As a result of the global crisis due to the coronavirus pandemic, tourism has become one of the hardest hit industries. In 2020, according to UNWTO, a total of 1.6 million people visited by foreign tourists, while in 2021 there were 1.9 million (UNWTO, 2022). According to the State Statistics Agency of Uzbekistan, the number of tourists arriving in the country from abroad in 2022 increased 2.8 times compared to the previous year and reached 5 million 200

thousand people (Stat.uz, 2023). The creation of a new tourist center in Samarkand has attracted an additional 2 million tourists. Large-scale preparations are being carried out for the forthcoming General Assembly of the World Tourism Organization in Uzbekistan this year. One of the high results of activities in this direction is that Uzbekistan's historic city of Samarkand was chosen as the 2023 World Tourism Capital at the 24th General Assembly of the UN World Tourism Organization (UNWTO) in Spain (UzA.uz, 2023). According to Kursiv.uz, 10 million foreign and 20 million domestic tourists are expected to visit Uzbekistan during the year. As part of pilgrimage trips, 1.2 million residents of Turkey, India, Indonesia, Malaysia, Israel, Pakistan, Japan, Bangladesh and CIS countries will visit local shrines (Kursiv.uz, 2023).

Literature review

Digital marketing

Digital marketing is a broad word that encompasses both internet marketing and online marketing. It is a wide phrase that refers to a variety of marketing methods used for marketing and promotion via digital networks. Digital marketing is distinguished from internet and online marketing by the fact that it is not restricted to the internet. In addition to internet marketing tactics such as SEO, pay-per-click, social media marketing, content marketing, and others, digital marketing leverages a variety of media such as TV advertisements, digital billboards, radio, and SMS messages (Kumar, 2021).

The use of digital media by marketers to market products or services with the primary objective of attracting customers and connecting them with the brand through digital media is called digital marketing (Yasmin et al., 2015). Social media marketing is one of the most important methods of digital marketing (Chaffey, 2011). Digital marketing is also known as online marketing, and it may be accomplished through websites, online adverts, opt-in emails, interactive kiosks, interactive TV, or mobile devices (Chaffey and Smith, 2008). Other researchers describe digital marketing as brand promotion that takes advantage of all accessible digital advertising platforms to reach the target audience (Mandal et al. (2016). Digital marketing refers to the promotion of goods and services using digital advertising channels such as social media platforms Facebook, Instagram, and Tiktok for the purposes of this study.

Tourism

Tourism is the key to success in terms of raising regional revenue and contributing to the growth of a country's economy, both as a source of foreign exchange profits and employment creation. As a source of regional income, the tourist industry will aid in the process of regional development. Tourism marketing is an effective approach for enhancing the area economy (Isman et al., 2020).

Uzbekistan, with its rich cultural history and various landscapes, has enormous tourist potential. A solid digital marketing and advertising plan is required to fully realize this potential. The following are the five most well-known categories of tourism in Uzbekistan (Uzbekistan.travel, 2023):

1. **Pilgrimage tourism:** Centers around visiting religious sites, pilgrimage destinations, and participating in religious ceremonies
2. **Cultural and historical tourism:** Centered around experiencing the local culture, traditions, art, and history of a destination. This may include visits to museums, historical sites, and participation in cultural events. Historical tourism revolves around visiting historical sites, monuments, and landmarks to learn about the past of a particular destination.
3. **Ecotourism and wellness tourism:** A sustainable form of tourism that aims to minimize the impact on the environment and promote conservation. It often involves visiting natural areas to appreciate and preserve biodiversity. Wellness tourism: Emphasizes activities and experiences that promote health and well-being, including spa retreats, yoga retreats, and wellness resorts.
4. **Adventure and sport tourism:** Involves exploration of remote or exotic areas, often with a focus on physical activities such as hiking, trekking, and water sports.
5. **Culinary Tourism:** Focuses on exploring and experiencing the local cuisine and culinary traditions of a region.

Digital marketing and tourism

The promotion of tourism products and services has undergone a significant transformation from the traditional methods of catalogues, vouchers, leaflets, and photographs. The marketing industry has embraced digital marketing through the use of ICT hardware and software to promote smart services and destinations. The human element remains crucial in ensuring a positive experience for customers at the point of delivery. Efficient communication is crucial in the hospitality and tourist industries to successfully exhibit a facility's or destination's people, services, and physical setting. When there is structured engagement, the concrete offers of these companies elicit a good response. In order to attract visitors and provide a great experience, it is also critical to promote the product, pricing, location, and promotional activities. (Kumar, 2021).

Various studies have examined the field of digital marketing, including Chaffey (2011), Yasmin et al. (2015), Waghmare (2012), Gangeshwer (2013), Kumar and Jincy (2017), and Lies (2019). In their research specifically focused on the effectiveness of digital marketing in a complex era. Through correlation analysis, they discovered a strong positive correlation between digital marketing components like online marketing and social media marketing, and the increase in sales (Yasmin et al. (2015).

In their study, Yasmin emphasized the numerous benefits that digital marketing can offer to customers, including staying informed about products or services, increased interaction, transparent information about products and services, effortless comparison with competitors, round-the-clock shopping, sharing of product or service content, clear pricing, and facilitating instant purchases. They identified seven components of digital marketing, namely online advertising, email marketing, social media marketing, text messaging, affiliate marketing, search engine optimization, and pay per click. (Yasmin et. al., 2015).

The Role of Digital Marketing in Uzbekistan's Tourism Growth:

Digital marketing has played a pivotal role in driving the growth of Uzbekistan's tourism sector. The government, alongside private stakeholders, recognized the potential of digital platforms in reaching a global audience, creating awareness, and enticing travelers to explore the country. Here are some ways digital marketing has contributed:

1. **Online Presence:** Uzbekistan's tourism authorities and businesses have established a robust online presence through websites, social media profiles, and mobile apps. These platforms provide valuable information, showcase attractions, and facilitate booking processes (Uzbekistan.travel, 2023).
2. **Social Media Marketing:** Utilizing platforms like Facebook, Instagram, and Twitter, Uzbekistan promotes its cultural heritage, historical sites, and vibrant festivals. Engaging content and visually appealing imagery lure potential tourists, sparking interest and engagement (Bingleap.com, 2023).
3. **Search Engine Optimization (SEO):** By optimizing their websites for search engines, Uzbekistan's tourism entities ensure that travelers researching destinations encounter their offerings. This boosts visibility and competitiveness in the digital landscape (Searchenginejournal.com, 2022).
4. **Paid Advertising:** Online advertising campaigns, including Pay-Per-Click (PPC) ads and display ads, target specific demographics and geographies, allowing Uzbekistan to reach potential tourists effectively. These ads are often displayed on popular travel and booking websites (Kumar, 2021).
5. **Email Marketing:** Email campaigns deliver personalized travel itineraries, special offers, and updates to subscribers. This direct communication keeps prospective travelers informed and engaged (Foxtailmarketing.com, 2022).

Digital Marketing Strategies:

The influence of digital and social media marketing on firms may have both beneficial and bad consequences. Extensive research has shown that social media marketing has a favorable impact on client retention (Hanaysha, 2018) and purchase intention in specialized sectors including hotels (Alansari et al., 2018), luxury fashion firms (Morra et al., 2018), and universities (Wong et al., 2018). Furthermore, digital and social media marketing can help shape a company's brand by incorporating

elements such as brand meaning (Tarnovskaya and Biedenbach, 2018), brand equity (Stojanovic et al., 2018; Mishra, 2019), brand loyalty (Shanahan et al., 2019), and brand sustainability (Ahmed et al., 2019).

Digital Marketing in Uzbekistan

The growth of digital marketing in Uzbekistan's tourism sector is indicative of its commitment to modernization and economic development. By harnessing the power of digital platforms, the country has expanded its reach, attracted a diverse range of tourists, and positioned itself as a must-visit destination in Central Asia. In conclusion, the rise of Uzbekistan's tourism sector is intrinsically linked to its savvy use of digital marketing strategies. This approach has not only elevated the country's global profile but has also contributed significantly to its economic development and cultural exchange.

Uzbekistan's digital marketing strategies for tourism growth include a mix of promotional tactics:

1. **Content Marketing:** High-quality, informative content, such as travel guides, articles, and videos, is created to showcase the country's attractions and cultural heritage (Kumar, 2021).
2. **User-Generated Content:** Encouraging tourists to share their experiences on social media using specific hashtags fosters authentic and compelling content that resonates with potential travelers (Yasmin et al., 2015).
3. **Partnerships:** Collaborations with travel influencers and bloggers have been effective in reaching niche audiences and generating buzz about Uzbekistan as a destination (Chaffey and Smith, 2008).
4. **Data Analytics:** The use of data analytics tools helps in tracking the effectiveness of digital marketing efforts and making data-driven decisions for optimization (Yasmin et al., 2015).

Methodology

A quantitative method was used to evaluate the effectiveness of digital advertising in promoting tourism in Uzbekistan. This method involves analyzing various key performance indicators (KPIs), statistical data, including spending on different types of advertising, activity in social networks, number of tourists before and after digital advertising campaigns.

Analysis and results

Digital Advertising

The digital advertising market in Uzbekistan has grown significantly as businesses strive to interact with their intended client base online. Given the prevalence of internet use and the population's technological savvy, a variety of digital advertising tactics have evolved to successfully capture customers. This article will go into numerous popular forms of digital advertising in Uzbekistan, including audio advertising, banner advertising, classifieds, influencer advertising, search advertising, and video advertising, all of which will be supported by appropriate references.

1. **Audio advertising** is a form of promoting products or services through audio channels like podcasts, streaming music platforms, and radio applications. In the world, where smartphone usage is prevalent, audio advertising offers a convenient way to reach people on the move. Brands can create captivating audio advertisements that engage listeners while effectively conveying their message in a subtle manner (Ahmed et al., 2019).
2. **Banner advertising** involves the placement of graphic advertisements on websites and mobile applications, such as banners or display adverts. These advertisements can be either static or dynamic and are visible across various digital media platforms. Banner advertising serves as a potent tool for enhancing brand visibility and driving traffic to a company's website or landing page (Shanahan et al., 2019).
3. Online **classified** listing systems are widely used in Central Asia for promoting products, services, and job openings. These platforms provide individuals and companies with the opportunity to buy, sell, or advertise services within their local community (Tarnovskaya and Biedenbach, 2018).

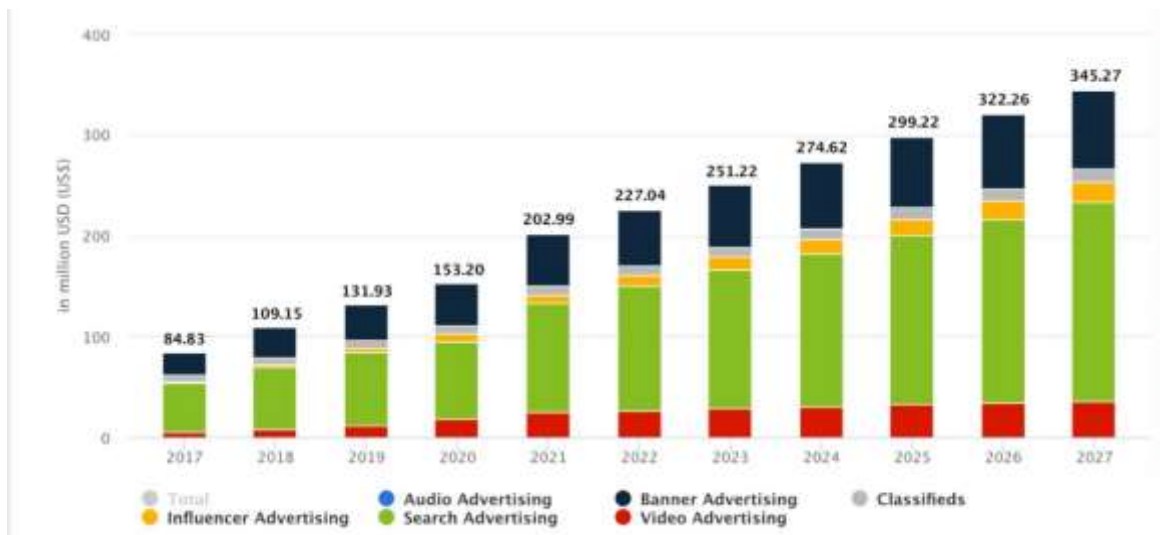
II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

4. In Middle East and Central Asia the digital advertising, **influencer marketing** leverages the popularity of social media influencers to endorse businesses and services. Influencers play a significant role in shaping customer perceptions and preferences, making influencer advertising an effective strategy for brand promotion (Alansari et al., 2018).

5. **Search advertising** is putting advertisements on search engine results pages that target consumers based on their search queries. This method enables companies to get the attention of people who are actively looking for related items or services. Pay-per-click (PPC) campaigns and keyword optimization are included. 2020 (Wong et al., 2018).

6. **Video advertising:** Placement of video adverts across different online platforms, such as social media, streaming services, and video-sharing websites, is what video advertising entails. Video commercials are interesting and effective at communicating a brand's message, making them a popular choice for digital advertising (Morra et al., 2018).

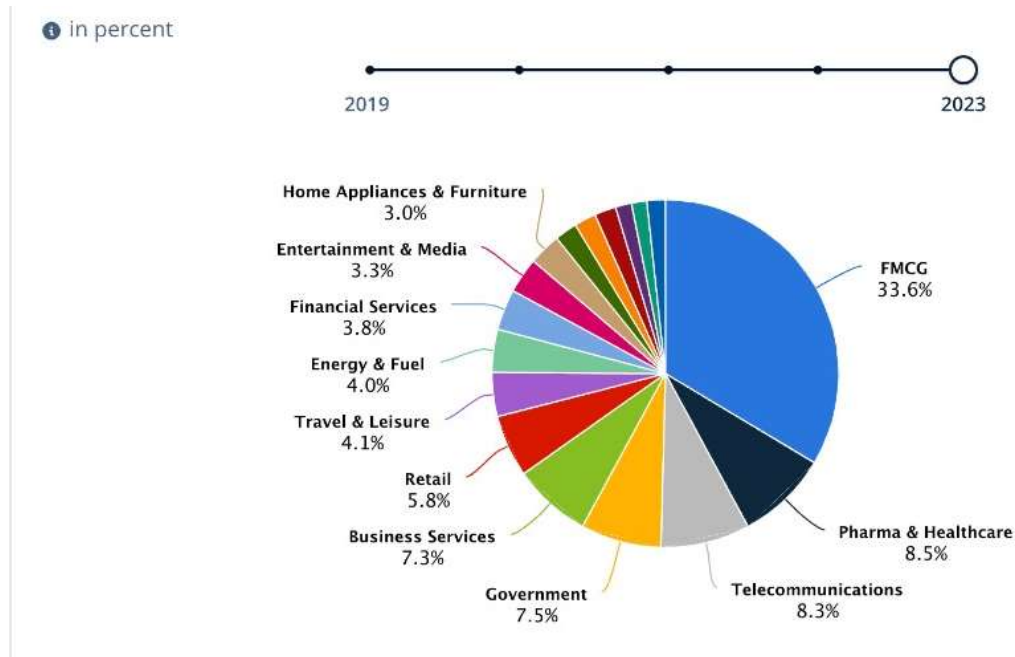
As we all know, Uzbekistan is a very promising country with a rich cultural heritage that can attract tourists in a variety of directions. Today, the aforementioned tourism directions are developed and still developing in Uzbekistan, and in order to fully realize this potential, an effective digital marketing and advertising strategy is required. Let's look at the statistical data on digital advertising to see which is the most effective.

Source: Statista Market Insights Aug. 2023

According to a forecast by Statista.com for 2023, the digital advertising industry is projected to reach a total advertising spend of USD 251.20 million. Among the major segments, search advertising is expected to have the largest market size, amounting to USD 137.60 million in 2023. In terms of global comparison, the United States is anticipated to dominate advertising expenditures, with an estimated \$271.20 billion in 2023. Looking specifically at the search advertising industry, the average ad spend per user is expected to be \$4.72 in 2023. Furthermore, by 2027, mobile advertising is predicted to account for 43% of all ad spending in the digital advertising market. Additionally, programmatic advertising is projected to contribute 83% of digital advertising income in 2027. (Statista.com, 2023). It should be highlighted that search and banner advertising are expected to rise until 2027, with a greater emphasis on income distribution for items or services.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Source: Statista Market Insights Oct. 2023

In this Chart graph depicts the distribution of advertising expenditure by industry. The distribution is based on the proportionate distribution of industry revenues in Uzbekistan and advertising spending. According to Statista statistics, the majority of advertising in Uzbekistan is spent on FMCG (fast-moving consumer goods) products (33.6%). These are food products such as bakery, beverages, cleaning products, cosmetics, toiletries, personal care products, and etc., in second place can be noted pharmaceuticals and healthcare 8.5% and telecommunications 8.3%, and most importantly it should be noted that travel and leisure advertising spending is given 4.1% compared to other areas. As a consequence, we can conclude that we must pay greater attention to and budget for advertising costs in order to attract tourists and boost tourism in Uzbekistan.

Recommendations

Based on the analysis, several recommendations can be made to further enhance the impact of digital advertising on Uzbekistan's tourism industry:

Travel content developers have particular abilities in creating compelling content for travel and tourism businesses. Their media experience includes blog writing, video production, social media content generation, and influencer partnerships. These creators help businesses captivate the interest of visitors and develop brand loyalty by using their storytelling ability and generating intriguing content.

Data-Driven Decision-Making: Leverage data analytics to fine-tune advertising strategies continually, adapting to changing market dynamics and consumer behavior.

Mobile optimization: In light of the increasing reliance on mobile devices for travel-related inquiries, it is imperative to prioritize mobile optimization in search advertising efforts. This means ensuring that landing pages and ad content load quickly and efficiently on mobile devices (Shanahan et al., 2019).

Multilingual and localized campaigns are essential in recognizing the global appeal of Uzbekistan's tourist sector and catering to a diverse range of clients. It is crucial to create customized variations of search advertising campaigns that target key source markets in multiple languages. By developing ads that are culturally and linguistically appropriate, there is a significant potential to enhance engagement and conversion rates (Tarnovskaya and Biedenbach, 2018).

Partnerships: Collaborate with travel influencers and industry experts to create authentic content that resonates with potential tourists.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

User Experience: Enhance the usability and functionality of official tourism websites and mobile apps for a seamless visitor experience.

Sustainability: Promote sustainable tourism practices to attract environmentally conscious travelers and align with global sustainability trends.

By incorporating these recommendations into the search advertising strategy for tourism in Uzbekistan, the destination can reach a wider and more diverse audience, provide an exceptional user experience, and continuously refine its approach to attract more tourists to explore the wonders of Uzbekistan.

Conclusion

The growth of digital advertising in Uzbekistan's tourist business is progressing steadily and successfully. Uzbekistan is fully utilizing the Internet's capacity to expose its cultural and historical assets to the globe, which has resulted in a significant growth in the number of tourists. Uzbekistan will take the lead as a tourism destination in Central Asia by implementing digital marketing tactics. Finally, the quantitative research shows that internet advertising has an evident influence on luring tourists to Uzbekistan. To increase the flow of tourists to Uzbekistan, it is necessary to develop various types of tourism, and which already exist, provide new conditions, and then already sell tourist locations through digital marketing and advertising, and pay more attention to new tourism destinations that can be developed in Uzbekistan. Through ongoing innovation and strategic planning, the country is excellently positioned to further build a tourist sector that fosters economic growth and cultural interaction.

List of references:

1. Ahmed, R. R., Streimikiene, D., Berchtold, G., Vveinhardt, J., Channar, Z. A., & Soomro, R. H. (2019). Effectiveness of online digital media advertising as a strategic tool for building brand sustainability: Evidence from FMCGs and services sectors of Pakistan. *Sustainability*, 11(12), 3436.
2. Alansari, M. T., Velikova, N., & Jai, T. M. C. (2018). Marketing effectiveness of hotel Twitter accounts: The case of Saudi Arabia. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 9(1), pp. 63-77
3. Chaffey, D. and Smith, P. (2008), *Emarketing Excellence: Planning and Optimizing Your Digital Marketing*, Routledge, London and New York, NY
4. Gangeshwer, D.K. (2013), "E-commerce or internet marketing: a business review from Indian context", *International Journal of u-and e-Service, Science and Technology*, Vol. 6 No. 6, pp. 187-194.
5. Hanaysha, J. R. (2018). Customer retention and the mediating role of perceived value in retail industry. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 14(1), 2-24.
6. Isman, I., Patalo, R. G., & Pratama, D. . (2020). Pengaruh sosial media marketing, ekuitas merek, dan citra destinasi terhadap minat berkunjung ke tempat wisata. *Jurnal Studi Manajemen Dan Bisnis*, 7(1). <https://doi.org/10.21107/jsmb.v7i1.7447>
7. Kumar, P. (2021). Digital marketing in hospitality and tourism. In C. Cobanoglu, S. Dogan, K. Berezina, & G. Collins (Eds.), *Hospitality & tourism information technology* (pp. 1–23). USF M3 Publishing. <https://www.doi.org/10.5038/9781732127593>
8. Kumar, M.M. and Jincy, K.B. (2017), "Digital marketing: challenges and opportunities", *Paripex-Indian Journal of Research*, Vol. 6 No. 11, pp. 117-119.
9. Lies, H.J. (2019), "Marketing intelligence and big data: digital marketing techniques on their way to becoming social engineering techniques in marketing", *Inter*
10. Mandal, P., Joshi, N. and Sheela., K. (2016), "Understanding digital marketing-theories and strategies", *International Research Journal of Management Science and Technology*, Vol. 7 No. 9, pp. 50-60
11. Mishra, A. S. (2019). Antecedents of consumers' engagement with brand-related content on social media. *Marketing Intelligence & Planning*, 37(4), 386-400.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

12. Morra, M. C., Gelosa, V., Ceruti, F., & Mazzucchelli, A. (2018). Original or counterfeit luxury fashion brands? The effect of social media on purchase intention. *Journal of Global Fashion Marketing*, 9(1), 24-39.
13. Stojanovic, I., Andreu, L., & Curras-Perez, R. (2018). Effects of the intensity of use of social media on brand equity: An empirical study in a tourist destination. *European journal of management and business economics*, 27(1), 83-100.
14. Shanahan, T., Tran, T. P., & Taylor, E. C. (2019). Getting to know you: Social media personalization as a means of enhancing brand loyalty and perceived quality. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 47, 57-65.
15. Tarnovskaya, V., & Biedenbach, G. (2018). Corporate rebranding failure and brand meanings in the digital environment. *Marketing Intelligence & Planning*, 36(4), 455-469.
16. UNWTO, "UNWTO World Tourism Barometer: Uzbekistan," <https://www.unwto.org/barometer>
17. Waghmare, G.T. (2012), "E-commerce: A business review and future prospects in Indian business internet marketing in India", *Indian Stream Research Journal*, Vol. 2 No. IV, pp. 1-4, available at: [www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1787356](http://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1787356) (accessed August 10, 2019).
18. Wong, P., Lee, D., & ML Ng, P. (2018). Online search for information about universities: A Hong Kong study. *International Journal of Educational Management*, 32(3), 511-524.
19. Yasmin, A., Tasneem, S. and Fatem, K. (2015), "Effectiveness of digital marketing in the challenging age: an empirical study", *International Journal of Management Science and Business Administration*, Vol. 1 No. 5, pp. 69-80.
20. "Uzbekistan Tourism," <https://uzbekistan.travel/en/>
21. "Uzbekistan wants to increase tourism exports to \$2 billion in 2023" <https://uz.kursiv.media/2023-07-05/uzbekistan-hochet-narastit-eksport-turisticheskikh-uslug-do-2-mlrd-v-2023-godu/>
22. "How many tourists visited Uzbekistan in 2022" <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata/33638-o-zbekistonga-2022-yilda-qancha-turist-kelgan-2>
23. "The number of foreign tourists visiting Uzbekistan has tripled in 2022" https://uza.uz/en/posts/the-number-of-foreign-tourists-visiting-uzbekistan-has-tripled-in-2022_467761
24. "Digital Advertising - Uzbekistan" <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-advertising/uzbekistan#ad-spending>

**ECOLOGICALLY CLEAN PRODUCTION AND SUSTAINABILITY INITIATIVES IN THE
WINERY INDUSTRY**

Majnunlu Umide Khosrov

Azerbaijan State University of Economics, Doctorate at the Department of "Engineering and Applied Sciences", Scientific Worker of the Scientific Research Institute of Viticulture and Winemaking, Baku city, The Republic of Azerbaijan

ORCID ID: 0000-0002-6251-2330

ABSTRACT

The wine industry is one of the most important agricultural industries worldwide. Thus, wine production involves the exploitation of many valuable resources such as water, fertilizers and also other organic products. Although the wine industry is recognized as environmentally safe, a number of studies have shown that the cultivation of wine grapes and the wine production process lead to a number of environmental problems. In high-profile "dirty" industries, there has been a recent increase in interest in fundamental research for environmental management. The growing interest in minimizing CO₂ emissions has recently increased the number of industries that are seen as polluting and require rational environmental management. Thus, a number of industries present a cleaner and greener image, but the impact of these industries on the environment has not yet been thoroughly investigated. Given the economic and cultural importance given to wine production in most parts of the world, it is important to conduct comprehensive and necessary research to understand and minimize the negative environmental impacts associated with the operation of the wine industry. Such steps are essential to ensure the economic and environmental sustainability of the wine industry now and in the future. Studies have shown that the mentioned practices in wineries have not yet been thoroughly studied. In order to understand environmental management in the global wine industry, this article aims to explore the main areas of environmental concern facing wine businesses today.

Key words: Sustainability, Environment, Innovation, Quality, Wine

Introduction

Considering the economic and cultural importance attributed to wine production in many countries of the world, it is very important to conduct research to understand and minimize the negative environmental impacts associated with the operation of the industry in the regions. Such efforts are critical to ensuring that the industry remains economically and environmentally sustainable, both now and in the future. Among the decisive steps, within the framework of the 17 main goals of the United Nations Sustainable Development Agenda for 2030, the most important are "promoting sustainable agriculture" and "ensuring sustainable consumption and production". Wine industry enterprises, like other agricultural production processes, face a number of important global environmental problems, which in turn cause a great deal of global and local concerns on the part of product consumers and wineries themselves. On the other hand, the demand for minimum environmental impact in wine production is becoming more and more relevant recently, thanks to the increasing awareness of businesses and especially the consumers of the products. In the context of necessary minimization of environmental burdens of production in wineries and an equally necessary increase of objectivity for the consumer of the product, many realized studies have attempted to evaluate the ecological profile of wine using various tools and methodologies. Let's also note that among them there is also the issue of life cycle assessment. Thus, life cycle assessment has gained more and more relevance as it allows for comprehensive analysis (Global Wine Producers Environmental Sustainability Principles, 2016). We considered it appropriate to analyze and also compare the indicators of the relative ecological point of view of the mentioned agricultural practice when it comes to wine production. In order to encourage future research and lay the groundwork for understanding environmental management in the global wine

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

industry, this paper will use an integrative literature review to examine the key areas of environmental concern currently facing wine producing organizations.

Method

The aim of the study is to implement an innovative strategic approach of "zero technology" to achieve ecologically clean production in the enterprises of the wine industry by applying rational methods. In the conducted research, a statistical and fundamental approach was used to explore the concept of sustainable development and also to analyze a number of issues related to the development trend. The research design includes a review of existing literature, a synthesis of theoretical analysis, statistical approach and key concepts as well as perspectives. Initial information for the conducted research was obtained as a result of the process of studying scientific articles and reports related to problems in achieving the goals of sustainable development, economic growth and sustainable development. An appropriate thematic analysis was conducted to determine the issues related to the concept of sustainable development and the problems associated with it. Identified issues are explored in relation to existing fundamental and empirical evidence. Due to the fact that the scope of the topic is very diverse, not covering all directions, the fact that the research is based only on secondary sources of information that may have specific limitations are the important limitations of the analysis. Attempts have been made to provide references to various sources to minimize the inverse of the intended limitations.

Literature Review

The United Nations Environment Program defines the "cleaner production" approach as the continuous application of a comprehensive preventive environmental strategy integrated into processes, products and services to increase overall efficiency and minimize risks to people and the environment. This strategic approach is based on and supported by various tools that support the environmental systems of organizations by establishing specific rational methods for the integration of information to determine the overall environmental status of the production process and make informed decisions (Mariani A, 2015).

Some local scholars point out other concepts similar to the concept of clean production, which involves waste reduction, pollution source prevention, ecological optimality and green production in wine industry enterprises, and show that the basis of these concepts is more efficient and optimal enterprises. The concept of clean technology refers to any product, service or process that provides value with less or no use of non-renewable resources or produces the least amount of waste from traditional sources. Application of clean technology is not limited to any field of economic activity and can be applied to any product or service processes of the organization (R.A.Sadigov, 2023).

Systems of rational management of the environment are the main mechanism for the implementation of environmental strategic approaches, including cleaner production in areas of the wine industry. It should be noted that clean production in the wine industry can minimize operating costs, improve profitability and worker safety, and minimize the business's potential environmental impact. It is clear that achieving cleaner production strategies in the wine industry is highly beneficial for the industry and leads to the following outcomes (R.A.Sadigov, 2023).

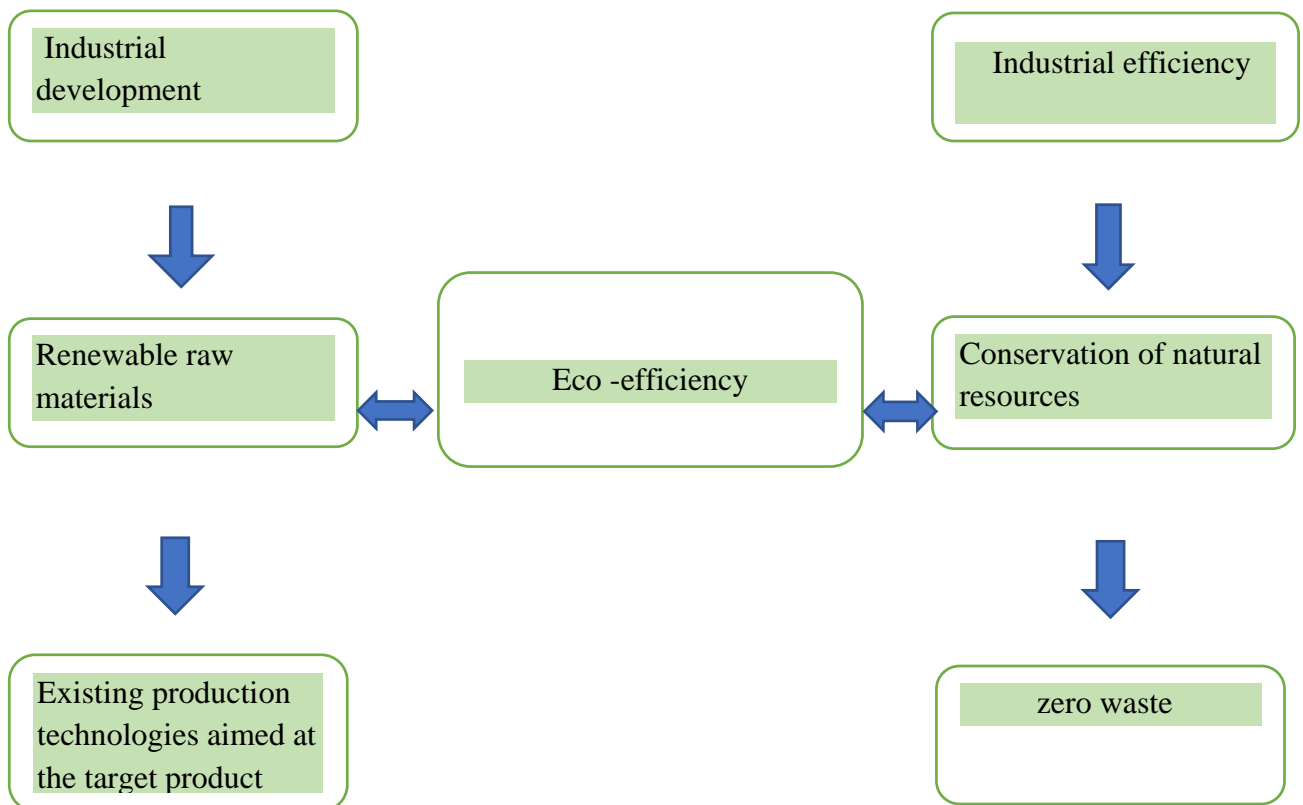
1. Minimizes waste disposal costs in the enterprise
2. It minimizes raw material costs
3. Minimizes the cost of damage affecting the Health Safety Environment
4. Develops relations with the public
5. Improves the performance of enterprises
6. Increases competitiveness in domestic and foreign markets

More broadly, cleaner production can be key to addressing the growing global problems of air and water pollution, ozone depletion, global warming, landscape degradation, solid and liquid waste, resource depletion, acidification of the natural environment, visual pollution, and more.

If the process is systematically formed, the application of cleaner innovative production technologies in enterprises goes hand in hand with the improvement of the enterprise image, the optimization of the process, improved operational optimization, improvement of product quality, minimization of waste and therefore its rational disposal (Corbo C, 2014). A number of different factors affect the state of ecology, which in many cases makes the loss of biodiversity inevitable. As we know, environmental degradation, including irrational exploitation of natural resources, are the main problems in the modern world, along with inadequate development models that affect the quality of life of current generations and threaten the future. It should also be noted that due to negative environmental impacts on enterprises and environmental protection agencies, it is proposed to concentrate research on the optimization and improvement of existing business processes and the development of new strategic approaches that promote modern technological innovation and business sustainability (Fidalgo A, 2016).

In recent years, eco-efficiency in the wine industry includes modern innovative strategic approaches and promising concepts related to the purposeful management of the industrial environment. The goal of eco-efficiency is to improve the environmental performance of winemaking processes. The eco-efficiency approach is based on the principle of producing the same amount with a minimum of natural resources, using renewable energy and producing less waste, using modern production technology and methods that can be profitable in wineries with great optimization [10]. With this quality, it addresses many spheres, not only environmental issues, such as "economic development", "industrial efficiency" and "conservation of natural resources" (Figure I). In short, the strategic approach of eco-efficiency increases the optimality of production in the wine industry as well as in other industries. Consequently, this strategic approach provides both economic and environmental benefits (Goldfarb, J. L, 2016).

Figure I. Eco-efficiency cycle

Based on the above-mentioned critical analysis, it should be emphasized that the implementation of environmental management strategies by enterprises of the wine industry is always voluntary. On this basis, we present the important environmental action tools that should be used in the context of the implementation of rational environmental management strategies (Figure II).

Figure II. A clean manufacturing algorithm in the context of an environmental management system

Discussion

In the near future, it is inevitable that research related to approaches such as modern clean technologies, clean production process and eco-productivity in the wine industry will have a more chain structure in the purposeful management of the environment and its efficiency. Thus, extensive international projects, regulatory documents, targeted measures taking place at the country level, and also developments related to these issues will reveal the importance of using clean modern technologies and also clean production processes in winemaking for continuous development (Martucci O, 2019).

The recommended elements for popularizing clean production processes, clean modern technology, eco-efficiency approaches in wineries can be summarized as follows:

- Steps to accelerate the possible use and optimization of clean modern technologies in markets by public sectors and also by private sector enterprises
- Ensuring the improvement of resource recycling processes, supply processes and also the purposefulness of use

- Increasing the decisive role of environmental issues in social and economic policies
- In order to contribute to the country's economy, as well as to revive it, the incentive packages developed and implemented in several states must necessarily include comprehensive measures related to the popularization of clean modern technologies.

Conclusion

Clean production is a strategic approach that can help minimize the negative impact of various production spheres on the environment. However, activities are needed to disseminate information and necessary knowledge about it to various stakeholders and also to highlight the social, environmental and economic benefits that its realization can bring. Thus, the implementation of cleaner production strategies requires the active participation and cooperation of the business sector. This is because many modern industrial processes do not consider the environmental factor as a major issue unless they are mainly related to standards or the search for quality certificates.

After the management of the enterprise realizes the importance of realizing a clean production assessment, a project team should be formed. Thus, the project team should include not only management but also day-to-day operations and maintenance staff, as they better understand the process and can make up-to-date suggestions for improvement. The success of the implementation in many cases depends on the cooperation of the staff, so the involvement of the key staff responsible for operational and support activities is considered an important factor. A suitable project team in an industry should consist of a production manager, a maintenance manager and a quality manager. In addition, the team should be supported by external consultants when necessary.

References

1. FIVS. Global Wine Producers Environmental Sustainability Principles. 2016. Available online: <https://www.fivs.org/wpcontent/uploads/FIVS-Global-Wine-Producers-Environmental-Sustainability-Principles.pdf> (accessed on 21 April 2020)
2. Mariani, A.; Vastola, A. Sustainable winegrowing: Current perspectives. *Int. J. Wine Res.* 2015, 7, 37–48. [CrossRef]
3. Martucci, O.; Arcese, G.; Montauti, C.; Acampora, A. Social aspects in the wine sector: Comparison between Social Life Cycle Assessment and VIVA Sustainable Wine Project Indicators. *Resources* 2019, 8, 69. [CrossRef]
4. Corbo, C.; Lamastra, L.; Capri, E. From environmental to sustainability programs: A review of sustainability initiatives in the Italian wine sector. *Sustainability* 2014, 6, 2133–2159. [CrossRef]
5. R.A.Sadigov, U.Kh.Macnunlu, "Environmental analysis of food industry waste and food loss use options" Proceedings of the 1st International Scientific Conference «Research Retrieval and Academic Letters» (January 26-27, 2023). Warsaw, Poland.
6. R.A.Sadigov, U.Kh.Macnunlu, "Aspects of food industry waste Recycling According to the Requirements of international standarts," *International Scientific-Practical Magazine*, Almaty, Kazakhstan, January 20, 2023.
7. Fidalgo, A., Ciriminna, R., Carnaroglio, D., Tamburino, A., Cravotto, G., Grillo, G., et al. *ACS Sustainable Chemistry & Engineering*, 4, (2016) 2243–2251.
8. Goldfarb, J. L., Buessing, L., Gunn, E., Lever, M., Billias, A., Casoliba, E., et al. *ACS Sustainable Chemistry & Engineering*, 5, (2016) 876–884.

İNSAN İNKİŞAFININ DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ ROLU

Əliyeva Milana Babək qızı

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi, Regional idarəetmə 270

XÜLASƏ

Cəmiyyətin hazırkı mərhələsində müşahidə edilən yeni tendensiya davamlı inkişafın təmin edilməsidir ki, bu inkişaf heç də hər zaman pozitiv mənə daşımır. Müasir dövrdə gələcəksiz inkişaf, qeyri-bərabər inkişaf və texnoloji geriləmə ilə inkişaf kimi məfhumlar mövcuddur. Eyni zamanda artıq bu mərhələdə insan amilinin rolu ön plana çəkilib, hər bir prosesin gedişində insan mühim rol oynamağa başlamışdır. Davamlı inkişaf anlayışı dedikdə hər şeydən əvvəl davamlı insan potensialına əsaslanan inkişaf nəzərdə tutulur. Bu konsepsiyanın müxtəlif inkişaf konsepsiyalarından fərqlənməsi onun gələcək nəsillərin maraqlarına cavab verən və uzun müddət öz davamlılığını saxlayan bir inkişaf olması ilə şərtlənir. Mütəxəssislərin fikrinə görə davamlı inkişafın əsasını bilik, bacarıq və onların daşıyıcısı olan insan təşkil edir. Bu baxımdan davamlı inkişafın əsas hədəfi olan insanın yaşam tərzi, istehlak tələblərinin yerinə yetirilməsi ümumi inkişafın əsas göstəricilərinin mühüm şərti hesab olunur.

İnsan inkişafı insanların seçimlərinin genişləndirilməsi və insan bacarıqlarının artırılması prosesidir. Bu seçim və imkanların genişləndirilməsi isə insanların uzun və sağlam həyat yaşaması, təhsil və bilik əldə etməsi, layiqli həyat səviyyəsinə malik olması və onların həyatına təsir edəcək qərarların qəbulunda və ümumiyyətlə ictimai həyatda fəal iştirak etməsi deməkdir. İnsanların böyük dəyər verdiyi həyat obrazını yaşamaq imkanları olmasa, bu yalnız onların həyatının kasadlığı demək deyil, həm də ölkənin həyatından mühüm inkişaf fürsətlərinin yoxa çıxması deməkdir.

Açar sözlər: İnsan inkişafı, İnsan inkişafı indeksi, dayanıqlı insan inkişafı, davamlı inkişaf.

Davamlı inkişaf bu günün öz ehtiyaclarını gələcək nəsillərin formalaşacaq ehtiyaclarını ödəmək imkanını məhdudlaşdırmadan öyrənən yeni inkişaf növüdür. Davamlı inkişaf bu gün mövcud olan nəsillər arasında ədalətli bölgünü həyata keçirərkən eyni ədaləti gələcək nəsillərə də ötürmək naminə mövcuddur. Beləliklə davamlı inkişafın əsas mənası bəşəriyyətin qeyri-bərabərlik olmadan uzun müddətli var olmasını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Buna görə də ehtiyaclar elə bir formada ödənilməlidir ki, bu deqradasiya və gələcək nəsillərin maraqlarının sıxışdırılmasına gətirib çıxartmasın.

İnsanlar hər bir dövlətin həqiqi sərvətidir və hər hansı sahədə aparılan inkişaf siyasəti məhz insanlara xidmət etməlidir. Bu, insan inkişafı konsepsiyasının mərkəzi tezisidir. İnsan inkişafı insanları və onların həyatının keyfiyyətini ali tutan, müxtəlif sahələrdə seçimlərin, imkanların və bacarıqların genişləndirilməsini təbliğ edən, eləcə də sülh və təhlükəsizlik, ədalət və ləyaqət, sağlamlıq və təhsil kimi ümumi dəyərləri ön plana çəkən çoxşaxəli bir konsepsiyadır.

İnsan inkişafı – insan həyatının bütün mərhələlərində və aspektlərində adamların daha geniş seçimlərə malik olmasının təmin edilməsi prosesidir. “İnsan inkişafı uzun, sağlam və yaradıcı həyat sürmək, dəyər verdikləri hər hansı məqsədlərə nail olmaq və hamı üçün ümumi olan planetdə ədalətli və dayanıqlı inkişafa fəal surətdə qoşulmaq üçün insanların azadlıqlarının genişləndirilməsi deməkdir. İnsanlar istər fərd kimi, istərsə də qrup olaraq insan inkişafının həm benefisiarları, həm də aparıcı qüvvələridir.”

İnkişafın bu paradoksu əsasında dayanan ideyalar yeni deyildir, onlar hələ keçmiş dövrlərdə formalaşmışdır və Aristotellə bağlıdır. Aristotel sübut edir ki, “sərvət bizim cəhd etdiyimiz nemət deyildir, belə ki, o, nəinsə naminə faydalıdır”. İmmanuel Kant oxşar formada israr edirdi ki, insan məxluqlarına digər məqsədlərinə nail olunması üçün dolayı vasitə kimi deyil, birbaşa məqsəd kimi baxılmalıdır. Buna oxşar fikirlər Robert Maltusun, Adam Smitin, Con Styuart Millin və s. əsərlərində də öz əksini tapmışdır. İqtisadi artıma yalnız bir növ vasitə kimi baxıla bilər, lakin həmin vasitə ilə vacib məqsədlərə nail olunması prosesi daha da asanlaşır.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

V.A. Kaptuyqa görə davamlı insan konsepsiyası, bəşəriyyətin idraklı şəkildə balanslaşdırılmış sosial-iqtisadi inkişafına və ətraf mühitin qorunmasına nail olmaq, həmçinin həm texnoloji proses və həm də istehlakın səmərələşdirilməsi yolu ilə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında iqtisadi dispariteti kəskin şəkildə azaltmaqdan ibarətdir.

Qari Bekkerin də insan kapitalı konsepsiyasının genişlənməsində əhəmiyyətli töhfəsi olmuşdur. Q.Bekker özünün "İnsan Kapitalı" adlı fundamental əsərində insan kapitalına qoyulan sərmayələrə təkcə təhsil xərclərini deyil, tibbə, informasiyaya, iş axtarılmasına və sair sahələrə sərf olunan xərcləri, yəni insanın məhsuldarlıq qüvvəsinin artırılmasına yönəldilmiş hər hansı məsrəfləri də aid edirdi.[9]

"İnsan inkişafı insanların seçimlərini genişləndirən və onların bacarıqlarını artıran elə bir prosesdir ki, son nəticədə insanlara uzun və sağlam ömür yaşamaq, biliklər əldə etmək, layiqli həyat şəraitinə malik olmaq və öz icmalarının inkişafında, eləcə də onların həyatına təsir edən qərarların qəbulunda fəal iştirak etmək imkanı yaradır"- Cənab Antonius Bruk BMT-nin Azərbaycandakı Rezident Əlaqələndiricisi BMTİP-in Rezident Nümayəndəsi.

Davamlı inkişaf anlayışı dedikdə hər şeydən əvvəl davamlı insan potensialına əsaslanan inkişaf nəzərdə tutulur. Bu konsepsiyanın müxtəlif konsepsiyalardan fərqlənməsi onun gələcək nəsillərin maraqlarına cavab verən və uzun müddət öz davamlılığını saxlayan bir inkişaf olması ilə şərtlənir. Dayanıqlı inkişafın əsasını bilik, bacarıq və onların daşıyıcısı olan insan təşkil edir. Bu baxımdan davamlı inkişafın əsas hədəfi olan insanın yaşam tərzi, istehlak tələblərinin yerinə yetirilməsi ümumi inkişafın əsas göstəricilərinin mühüm şərti hesab olunur. Qısa şəkildə desək, dayanıqlı inkişafın gerçəkləşməsi insan potensialının varlığı ilə bağlıdır. [2]

Dayanıqlı inkişafın idarə edilməsində insan amili üç komponent üzərində qurulmuşdur:

1. İnsanların rifahı, onların həqiqi azadlıqlarının artırılması, tərəqqi üçün imkanların yaradılması: İnsan inkişafı konsepsiyasına görə, gəlir insanların həyatında nə qədər çox vacib şərt olsa da, yeganə əhəmiyyətli məqsəd deyildir. İnsanlar uzun və sağlam ömür sürmək, onlara maraqlı olan mövzular haqqında biliklər əldə etmək, arzularını peşələrə və ixtisaslara yiyələnmək, övladlarını sağlam, həyatlarından razı və firavan görmək, öz şəxsi ləyaqətini qorumaq və ailələrinin, əzizlərinin təhlükəsizliyinə əmin olmaq istəyirlər. İnkişafın məqsədi yalnız insanların gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsi deyil, həm də onlar üçün təhsildə, səhiyyədə, ictimai qərarların qəbulunda, sahibkarlıqda, yaradıcı həyatda və digər sahələrdə imkanların genişləndirilməsidir. Amartya Sen qeyd etdiyi kimi, inkişaf nəticəsində yüksələn rifah adambaşına düşən gəlirin artan səviyyəsi ilə deyil, onların ləyaqətli hesab etdiyi həyat obrazı yaşamaq imkanları ilə ölçülməlidir.

2. Səlahiyyətə və agentlik, insanların və qrupların onlar üçün dəyərli olan nəticələr uğrunda fəaliyyət imkanları: Burada səlahiyyətə imkanları dedikdə müxtəlif resurslara ədalətli, hamı üçün qanuni və bərabər şərtlərlə çıxışın təmin edilməsi, həmçinin belə resursların yaradılması və ya onlardan istifadə olunması üçün fəal iştirakın təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Amartya Senin fikrincə, bir insanın imkanları təkcə onun fərdi bilik və bacarıqlarından deyil, cəmiyyətin təqdim etdiyi sosial və iqtisadi şərtlərdən də asılı olur. Ona görə də insanın seçimlərinin genişləndirilməsi "münbit şəraitdən", yəni ölkədə mövcud olan iqtisadi, sosial və siyasi imkanlardan asılıdır.

3. Ədalət: Burada bərabərliyin, ədalətliyin təmin edilməsi, nəticələrin zaman keçdikcə davamlılığı, insan hüquqlarına və cəmiyyətin digər ideallarına hörmət nəzərdə tutulur. İnsan inkişafı paradokmasına görə, iqtisadi inkişafın tipi və xarakterinin nəinki gəlirlərin artımına, həm də ədalətlik prinsiplərinin təminatına necə təsir göstərməsi mühüm və aktual məsələdir. İnsan inkişafı insanların yoxsullaşmasına, əsarətin güclənməsinə və struktur bərabərsizliyə aparan proseslərin qarşısının alınmasını nəzərdə tutur. İnsanların iqtisadi və siyasi həyatda imkanlarını məhdudlaşdıran cinsi, irqi, milli, dini və sinfi mənsubiyyəti, yaşadığı yer, statusu və sair ilə əlaqədar mənfi stereotiplər, qərəzli münasibətlər və digər maneələr aradan qaldırılmalıdır ki, onlar bu sahələrdə qanuni fəaliyyət göstərərək öz imkanlarından tam bəhrələnmə bilsinlər. Bundan əlavə, bugünkü imkanlardan istifadə yalnız indiki nəsillərə deyil, gələcək nəsillərə də qismət olmalıdır. İnkişaf strategiyaları inkişaf prosesinin nəticələrinin dayanıqlığını və uzunmüddətli olmasını təmin etməlidir və gələcək nəsilləri ödəməli olacağı "borclar" yaratmamalıdır. Nəticələrin davamlılığı (dayanıqlı inkişaf) imkanların həm indiki və gələcək nəsillər arasında, həm də mövcud nəslin daxilində elə paylaşmasını nəzərə almalıdır ki, heç kəsin və ya heç bir nəslin mənafeyi

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

naminə kimsənin mənafeyi, ehtiyacları və imkanları məhdudlaşdırılmasın. Beləliklə ədalət yalnız son nəticələrin paylanmasındakı bərabərlik deyil, həm də imkanların bərabərliyidir. [5]

İnsan inkişafından danışılarkən tez-tez qarşılaşdığımız “İnsan kapitalı” termini ilk dəfə amerikalı iqtisadçı Teodor Şultsun əsərlərində yaranıb, o hesab edirdi ki, yoxsul insanların rifahı torpaqdan, texnologiyadan və səydən deyil, bilikdən, yəni insan kapitalından asılıdır. Şults insan kapitalına “mülkiyyətə yaxın bir şey” kimi baxırdı və qeyd edirdi ki, insanın məhsuldarlıq potensialı (məhsuldarlığı) birlikdə bütün digər sərvət formalarını xeyli üstələyir. Şultsun fikrincə, insan kapitalı insanın həyatı boyu əldə etdiyi dəyərli keyfiyyətlərdən formalaşır və bu keyfiyyətlər müvafiq investisiyalar vasitəsilə gücləndirilə bilər.

İnsan inkişafının əsas məqsədi insanların rifahını təmin edəcək, onlara sağlam və yaradıcı həyat yaşamağa şərait yaradacaq zəngin bir siyasi, sosial, iqtisadi, ekoloji və mədəni mühitin yaradılmasıdır.

İnsan amilinin inkişafının əsas məqsədi insanların maddi rifahını təmin edəcək və onlara sağlam və layiqli həyat yaşamaq imkanı verəcək siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və ekoloji şəraitin yaradılmasıdır. Abrahan Maslounun nəzəriyyəsində də deyilir ki, insan sosial varlıqdır. Onun sosial ehtiyacları bir piramidada birləşir. Belə ki, bu piramidanın birinci pilləsi insanın fizioloji ehtiyacları, ardınca ikinci pillədə insanın təhlükəsizlik ehtiyacları, üçüncü və dördüncü pillədə müvafiq olaraq, aid olma və hörmət ehtiyacı, nəhayət son pillədə isə özünü reallaşdırma ehtiyacı durur. Bu pillələrin hər hansısa birinin olmaması, insanın hansısa ehtiyacının ödənməməsi şəxsin özünü reallaşdırmasına və inkişafına ciddi ziyan vuracaqdır. Davamlı inkişaf konsepsiyasında insan inkişafının təmin olunmasında əsas məqsədlər də bu nəzəriyyədəki kimi, onun yoxsulluq və aclıq şəraitində olmamasını, təhlükəsiz cəmiyyətdə yaşamasını, keyfiyyətli təhsilini, layiqli əmək şəraitinə əlçatanlığın olmasını özünə prioritet istiqamət kimi qarşıya qoyur.

Dayanıqlı inkişafın ən çox yayılmış izahı 1987-ci ildə keçirilən “Brundtland Komissiyası” kimi tanınan Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Beynəlxalq Komissiyanın buraxdığı “Bizim ümumi gələcəyimiz” hesabatında tərif edilmişdir: “Dayanıqlı inkişaf gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəmək imkanını məhdudlaşdırmadan indiki nəsillərin öz ehtiyaclarını qarşılaya bilməsinə şərait yaradan inkişafdır”. Burada iki əsas anlayış ehtiva olunmuşdur:

- “Ehtiyaclar” anlayışı, xüsusilə də ən böyük prioritet kimi yoxsul əhalinin ehtiyacları;
- Ətraf mühitin indiki və gələcək nəsillərin öz ehtiyacları ödəmək iqtidarı üzərində texnologiyanın qoyduğu məhdudiyyətlər anlayışı.

Davamlı insan konsepsiyası, bəşəriyyətin idraklı şəkildə balanslaşdırılmış sosial-iqtisadi inkişafına və ətraf mühitin qorunmasına nail olmaq, həmçinin həm texnoloji proses və həm də istehlakın səmərələşdirilməsi yolu ilə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında iqtisadi dispariteti kəskin şəkildə azaltmaqdan ibarətdir.

Dayanıqlı insan inkişafı paradigması insan həyatına verilən önəmdən irəli gəlir. Həm insan inkişafı, həm də dayanıqlı inkişaf həyatı ehtiyaclarının universallığını əks etdirərək indiki və gələcək nəsillərin inkişaf imkanlarından bəhrələnmək hüquqlarını bərabər sayır.

1990-cı ildə Rio de-Janeyro şəhərində BMT-nin Sammiti keçirilmiş və burada ölkələr arasında insan inkişafı səviyyəsini qiymətləndirmək üçün “İnsan potensialının inkişafı” və “İnsan potensialının inkişafı indeksi” adlanan yeni kateqoriya iqtisadi terminologiyaya daxil edildi. Kateqoriyaya insan inkişafında təkcə əldə edilən gəlirlər yox, onların sağlamlığı, təhsilin keyfiyyəti və təhsil alma səviyyəsi, ətraf mühitin qorunması və s. şərtlər də nəzərə alınmışdır. Həmin ildən ölkələrə “İnsan İnkişafına” dair hesabatların hazırlanması fikri də təklif olunmuşdur. Bu indeks bütün dünya ölkələri üzrə hesablanan “İnsan Potensialının İnkişafı indeksi” adlanır. İndeks dünya ölkələrinin sosial-iqtisadi göstəricilərini bir-biri ilə müqayisə etməyə kömək edir.

Dayanıqlı inkişafda prioritet məsələlərdən biri də insan amilinin inkişafıdır. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının önəmi ondan ibarətdir ki, mövcud cəmiyyətin dayanıqlılığı insandan, onun inkişaf səviyyəsindən, bilik və bacarıqlarından asılıdır. Bu inkişafı ən mükəmməl şəkildə öyrənmək üçün insan inkişafı indeksindən (İİİ) istifadə olunur.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

BMT-nin inkişaf proqramı tərəfindən hər il nəşr edilən dünya ölkələrinin "İnsan İnkişafı Hesabatı"-da 1990-cı ildən bu günə qədər ölkələrin əhalisinin rifah səviyyəsi müəyyən bir indekslə hesablanır ki, bu İnsan İnkişafı İndeksi (İİİ)-dir. İnsan İnkişafı İndeksi (İİİ) — 1990-cı ildən etibarən hər il BMT-nin İnkişaf proqramı tərəfindən nəşr edilən "İnsan İnkişafı Hesabatı"nda dünya ölkələrində əhalinin rifahını əks etdirən göstəricisidir. Bu indeks insan inkişafı üçün ən əsas 3 prioritet istiqamət üzrə hesablanmaqdadır:

- sağlam və uzun ömür (orta ömür müddəti əsasında hesablanır);
- təhsil səviyyəsi (əhali arasında savadlılıq, həmçinin təhsil alanların say nisbəti əsasında hesablanır);
- layiqli həyat standartları (əhalinin mövcud gəlirləri əsasında hesablanır).

Sağlam və uzun ömür insanın ilk növbəsində şəxsi həyatında, daha sonra isə yaşayıb-yaratdığı sosial həyatında ən çox önəmli olan faktorlardan biridir. Heç təsadüfi deyildir ki, elə məhz buna görə də insan inkişafının dəyərləndirilməsində ilk növbədə bu amil nəzərə alınır. İnsanın orta ömür müddətinin uzun olması, sağlam və yararlı olması, sağlamlıq imkanlarına asan çıxışın mövcudluğu, səhiyyə resurslarına malik olması və bunlardan istifadədə məlumatlı olması bu gün insanın özünü inkişafında mühim addımdır. [7]

Təhsil səviyyəsi insan inkişafının ən yüksək dəyərli tərkib hissələrindən biridir və insan inkişafı indeksində də təhsil 3 əsas komponentdən biri kimi əks olunmuşdur. Təhsilin səviyyəsi insanların həyatının müxtəlif sahələrində, məsələn, sağlamlığına intizamlılığına, sosial fəaliyyətinə, bağlılıqlarına və s. təsir göstərir. Təhsil ailədə, uşaqların tərbiyəsində, onların qidalanmasının, sağlamlığının və keyfiyyətli təhsilinin təmin edilməsində yeni bilik və texnikaların istifadə edilməsinə şərait yaradır. Ananın təhsil səviyyəsi yüksək olanda, körpə və uşaq ölümü əmsalı aşağı düşür, belə ki, ailədə gəlir səviyyəsindən asılı olmayaraq, uşaqlara qulluğun, onların təlim-tərbiyəsinin və qidalanmasının keyfiyyəti yaxşılaşır. [1]

Layiqli həyat standartları dedikdə insanın yaşamı boyunca onu təmin edəcək bir sıra amillərin mövcudluğu nəzərdə tutulur ki, bunlardan biri də maddiyyatdır. Maddiyata ilk növbədə qazanılmış gəlirlər aiddir ki, bu əslində həyat standartlarının formalaşdırılmasının ilkin mənbəyidir. Aşağı gəlirlilik öz ardınca yoxsulluq anlayışının da meydana gəlməsini dəstəkləyir. Belə ki, bu ikisi səbəb-nəticə əlaqəsinin təzahürüdür də deyə bilərik.

Nəticədə deyə bilərik ki, bütün bu göstəricilərin cəmi sayılan insan potensialının inkişafı indeksi isə gözlənilən orta ömür müddəti indeksi, təhsil göstəricisinin indeksi və ümum daxili məhsulun indeksinin cəminin orta həddi ilə müəyyənləşdirilir.

İnsan inkişafı indeksinin inkişafını tətikləyən amillərdən biri də insanın həyat səviyyəsinin yüksək olmasıdır. Həyat səviyyəsi – «şəxsin cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilən maddi, mədəni və sosial nemətlərə olan tələbatını ödəmək imkanını xarakterizə edən kateqoriyadır». Həyat səviyyəsinin ölçülməsi - fərdin, sosial qrupların və ümumilikdə, cəmiyyətin bütün fəaliyyət sahələrində pul və natural-əşya formasında nemətləri istehlakının qiymətləndirilməsi ilə əlaqəlidir.

İnsan inkişafı indeksi ilbəil dəyişir. Belə ki, bu indeksə birbaşa təsir göstərən yuxarıdakı faktorlardan əlavə başqa faktorlar da var. Belə ki, gender bərabərsizliyi kəskin olan ölkələrdə qadın və qızların hüquqlarının limitlənməsi, təhsil və qərarvermə prosesində iştirakı, karyerada onların limitlənməsi kimi hadisələr insan inkişafı indeksinin göstəricilərini aşağı salır.

İnsan inkişafı indeksi insan inkişafının üç əsas ölçüsündə uzunmüddətli inkişafı qiymətləndirmək üçün ümumi ölçüdür: uzun və sağlam həyat, biliklərə çıxış və layiqli həyat səviyyəsi. Məsələn, Birləşmiş Ştatların 2021-ci il üçün İİİ dəyəri 0,921-dir və bu, ölkəni çox yüksək insan inkişafı kateqoriyasına daxil edir və onu 191 ölkə və ərazi arasında 21-də yerləşdirir.

1990-2021-ci illər arasında ABŞ-ın İnsan inkişafı indeksinin dəyəri 0,872-dən 0,921-ə qədər dəyişdi, bu da 5,6 faiz dəyişdi.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

1990-2021-ci illər arasında ABŞ-da doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu 1,8 il, orta təhsil müddəti 0,7 il və gözlənilən təhsil illəri 0,9 il dəyişdi. ABŞ-da adambaşına düşən ÜDM 1990-2021-ci illər arasında təxminən 64,1 faiz dəyişib.

Gender indeksi insan inkişafının üç əsas ölçüsündə nailiyyətlərdə gender boşluqlarını ölçür: sağlamlıq (doğum zamanı qadın və kişilərin gözlənilən ömür uzunluğu ilə ölçülür), bilik (qadın və kişilərin uşaqlar üçün gözlənilən məktəb illəri ilə ölçülür və 25 yaşlı böyüklər üçün orta təhsil illəri ilə ölçülür). yaş və yuxarı) və yaşayış standartları (qadın və kişilərin adambaşına hesablanmış ÜDM ilə ölçülür). Bu, qadın və kişi İnsan inkişafı indeksinin nisbətidir.

Gender bərabərsizliyini (qadın və kişi nailiyyətləri arasında bərabərsizlik nəticəsində insan inkişafındakı itki) üç əsas ölçüdə - reproduktiv sağlamlıq, səlahiyyətlərin artırılması və əmək bazarında ölçür. Reprodaktiv sağlamlıq ana ölümü nisbəti və yeniyetmələrin doğum əmsalı ilə ölçülür; səlahiyyətlərin verilməsi parlamentdəki yerlərin payı və hər cins üzrə ən azı orta təhsilli əhalinin payı ilə ölçülür; və əmək bazarında iştirak qadınların və kişilərin işçi qüvvəsində iştirak nisbətləri ilə ölçülür. Birləşmiş Ştatlar 0,179 Gender bərabərliyi indeksi dəyərinə malikdir və onu 2021-ci ildə 170 ölkə arasında 44-cü yerdədir. [14]

Nəticə

Hər bir ölkədə cəmiyyətin inkişafı, yerli özünüidarə institutlarının mövcudluğu və buna paralel olaraq da icmaların özü-özünü təmin etməsi və inkişaf səviyyəsi ilə ölçülür. Eyni zamanda ölkənin sənayeləşmə gücünün artması və sürətli şəhərləşmə prosesləri yerli özünüidarələrin inkişafına səbəb olur. Çünki inkişaf prosesi bir vəhdət halında həyata keçirilir. Bu proseslər bütövlükdə cəmiyyətin əmək, resurs və düşüncə potensialı, gücünü yerli və ümummillik inkişaf layihələrinə sərf edərək, ümumi inkişafı həyata keçirirlər. Bu aspektdən baxanda icma səviyyəsində əhalinin sosial xidmətlərə tələbatlarının daha dolğun ödənilməsinə təmin etmək üçün sosial müəssisələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi ekoloji balansı gözləməklə icmanın iqtisadi imkanlarının artırılmasına, sosial yönümlü innovasiyaların aktivləşdirilməsinə, yerlərdə və bütövlükdə ölkədə davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün əlverişli mühitin formalaşdırılması prosesinin sürətləndirilməsinə kömək edir, dövlətin sosial-iqtisadi siyasəti ilə müəyyənləşdirilmiş məqsədlərə daha səmərəli yolla nail olmaq imkanlarını artırır

İnsan inkişafına əsaslanan sosial müəssisələrin yaradılması və idarə olunması, bu sahədə yeni texnologiyaların tətbiqi, maddi-texniki bazanın müasirləşdirilməsi və ondan səmərəli istifadə, habelə, bu sahənin inkişafı ilə bağlı digər işlər səmərəli şəkildə yerinə yetirilərsə, ölkənin davamlı inkişaf məqsədlərinin həyata keçirilməsinə, miqrasiyanın azalmasına, xüsusən tam ailələrin qorunması üçün əmək miqrasiyasının qarşısının alınmasına, yerli biliklərə əsaslanan yerli resursların, o cümlədən regionların inkişafına, işsizliyin azaldılmasına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, həmçinin qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllinə və vətəndaş cəmiyyətinin daha da inkişaf etməsinə, demokratiya və yerli özünüidarəetmə sahəsində vərdişlərin formalaşmasına, yerli biliklərin qorunması və inkişaf etdirilməsinə nail olunacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası
2. Davamlı inkişafın sosial və fəlsəfi problemləri. Bakı, "Elm və təhsil", 2019, 312 səh.
3. Ələkbərov U.K. İnküziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları. 2018, 216 səh.
4. Ələkbərov U.K. İnsan İnkişafının Əsasları: Ali Məktəblər üçün dərslik, 2016, 280 səh.
5. İnsan inkişafı, BMT-nin inkişaf proqramı, Bakı 2014, 54 səh.
6. İnsan kapitalının inkişafı: nəzəri aspektləri və qiymətləndirmə metodologiyası. Bakı: “Çap ART” Nəşriyyatı, 2017, 28 s.
7. World health statistics 2012. World Health Organization. Library, Cataloguing-in-Publication Data)
8. Гвоздева М.А., Казакова М.В., Киблицкая Т.Р. Понятие человеческого капитала и его эволюция в истории экономической мысли, Москва 2017, 50 стр.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

9. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/az/1.pdf>
10. <https://idealmatrix.ru/conspectus/es/lections/008.pdf>
11. <https://rankingroyals.com/infographics/human-development-by-country-top-184-countries/>
12. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/az/5.pdf>
13. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/az/6.pdf>
14. <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/USA>

**INFRASCOPE İNDEKSİ ÖLKƏNİN DAXİLİ MÜHİTİNİN DÖVLƏT-ÖZƏL
TƏRƏFDAŞLIĞI LAYİHƏLƏRİNİN REALLAŞDIRMASINA HAZIRLIQ SƏVİYYƏSİNİN
MÜƏYYƏNLƏŞDİRMƏ ALƏTİ KİMİ: METODOLOGİYA VƏ PRİNSİPLƏR**

**THE INFRASCOPE INDEX AS A TOOL FOR DETERMINING THE READINESS OF THE
INTERNAL ENVIRONMENT OF THE STATE FOR THE IMPLEMENTATION OF
PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP (PPP) PROJECTS: METHODOLOGY AND
PRINCIPLES**

i.ü.f.d., dos. Fuad Mürvət oğlu Mirzəyev

Milli Aviasiya Akademiyası (AZ, Bakı)

İqtisadiyyat və Hüquq Fakültəsi

"Menecment" kafedrası

Xülasə

Tezis "İnfrascope" indeksinin ölkənin daxili mühitinin müxtəlif təsərrüfat sahələri üzrə "dövlət-özəl tərəfdaşlığı" layihələrinin yerinə yetirilməsinə hazırlıq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi alətlərindən biri olmasına dair müxtəlif elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinin ümumiləşdirilməsinə həsr edilmişdir. Tezisdə qeyd edilən indeks üzrə ölkənin daxili mühitinin hazırlıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və buna təsir edən müxtəlif amillərin təsnifatı öz əksini tapmışdır. Nəticə etibarilə "İnfrascope" indeksinin istənilən ölkə üçün hesablanaraq müəyyən edilməsi xarici investorlar tərəfindən "dövlət-özəl tərəfdaşlığı" layihələrinə sərmayə yatırma qərarlarının qəbul edilməsi üçün metodik alətə çevrilmiş olur.

Açar sözlər: dövlət-özəl tərəfdaşlığı, İnfrascope, daxili mühit, infrastruktur layihələri.

Abstract

The aim of this thesis is to summarise the results of a number of research studies that have highlighted the "Infrascope" index as a valuable tool for the assessment of the level of readiness for the implementation of public-private partnerships in various economic sectors within the national context. The thesis evaluates the preparedness level of the country's internal environment based on this index. Additionally, it categorises the different factors that influence this readiness. In this way, the definition of the Infrascope index by country serves as a methodological tool for foreign investors when considering decisions such as investing in public-private partnership projects.

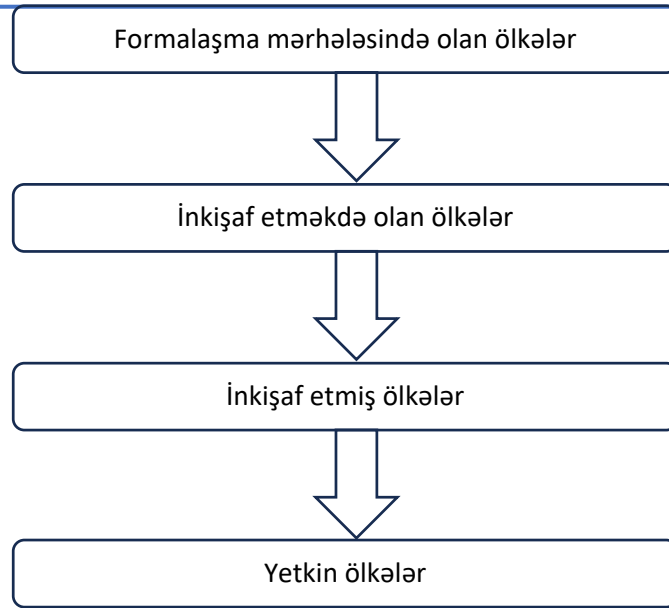
Key words: public-private partnership (PPP), Infrascope, internal environment, infrastructure projects.

Giriş

Dövlət-özəl tərəfdaşlığı modelinin tətbiqi vasitəsilə müxtəlif layihələrin maliyyələşdirilməsi və reallaşdırılması üzrə imkan və perspektivlər müxtəlif ölkələrdə fərqlidir. Belə ki, dövlətlərin özləri istər iqtisadi, istərsə də coğrafi əlamətlərə görə bir-birindən fərqləndikləri kimi, onların üzləşdikləri beynəlxalq geosiyasi və daxili bazar reallıqları da müxtəlifdir. Bu baxımdan hər bir ölkənin dövlət-özəl tərəfdaşlığına üzrə reallaşdırdığı ambisiyalar və ətraf mühitdəki proseslərə dayanıqlıq səviyyələri də fərqli olur.

Bütün ölkələri onların daxili mühitinin dövlət-özəl tərəfdaşlığı layihələrinin reallaşdırılması üçün dayanıqlıq səviyyəsi, bu layihələrin üzünmüddətliliyi və davamlılıq imkanları nəzərə alınmaqla təsnifləşdirmək. Həmin təsnifatı dövlət-özəl tərəfdaşlığı mühitinin inkişaf səviyyəsinə müəyyən edən qruplar üzrə aşağıdakı şəkildə təqdim etmək məqsəda uyğundur (şəkil 1):

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Şəkil 1. Dövlət-özəl tərəfdaşlığı mühitinin inkişaf səviyyəsinə görə ölkələrin təsnifatı.

“Infrascope” indeksi haqqında

Dövlət-özəl tərəfdaşlığı üçün münbit şəraitin mövcud olub-olmamasını müəyyənləşdirməyin metodologiyasını Britaniyanın “Economist” jurnalının struktur bölməsi olan “The Economist Intelligence Unit (EIU)” təhlil agentliyi tərəfindən Dünya Bankı və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının maliyyə dəstəyi ilə işlənib hazırlanmışdır. Bu metodologiya hər bir ölkə üçün “Infrascope” indeksinin formalaşdırılmasına əsaslanır.

İndeks ölkələrin əsasən nəqliyyat, energetika, su və sanitariya-tibbi, eyni zamanda ictimai sektorun digər infrastruktur sahələrinin inkişafının dövlət-özəl tərəfdaşlığı modeli vasitəsilə reallaşdırılmasına hazırlıq səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verdiyindən, beynəlxalq investorlar arasında ciddi nüfuza malikdir (1. About the Infrascope Index).

İnteqral indeks olan “Infrascope” indeksi özündə 78 keyfiyyət və kəmiyyət sub-göstəricilərindən ibarət 5 qrupda cəmlənmiş 23 göstəricinin yekun nəticəsini əks etdirir.

İndeks ölkənin daxili iqtisadi-hüquqi mühitinin dövlət-özəl tərəfdaşlığına hazırlıq və bunun üçün lazımı imkanların olub-olmamasını aşağıda göstərilmiş beş qrup göstəricilər üzrə təsnif edilərək qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur:

1. Dövlət-özəl tərəfdaşlığına dair qanunverici bazanın və hüquqi təminatın vəziyyəti;
2. İnstitusional mühitin uyğunluğu;
3. Dövlət-özəl tərəfdaşlığı layihələrinin reallaşdırılması təcrübəsi;
4. İnvestisiya və biznes mühitinin vəziyyəti;
5. Maliyyələşdirmə imkanlarının mövcudluğu.

İndeksi hesablamaq üçün informasiya və məlumatların toplanması və təhlili mənbəyi kimi təsərrüfat sahələri üzrə ekspert rəyləri; müvafiq sahələr üzrə məsləhətçilərə və dövlət məmurlarına yönəldilmiş sorğuların nəticələri; milli tənzimləyicilərin (requlyatorların) rəyləri; hüquqi-normativ sənədlər; elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri; yerli və beynəlxalq kütləvi informasiya vasitələri; dövlət orqanlarının internet saytları; Dünya Bankının həmin ölkədə özəl sektorun infrastruktur layihələrində iştirak payına dair hesabatları çıxış edir (3. The Infrascope archives 2009-19. Measuring the enabling environment for public-private partnerships in infrastructure).

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

“İnfrascope” indeksinin formalaşması metodikası

İndeksdə öz əksini tapmış bütün keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri tam ədədlər diapazonu (şkalası) vasitəsilə qiymətləndirilir. Bu ədədlər diapazonu (şkala) hər bir göstərici üçün müəyyənləşdirilmiş qiymətləndirmə meyarı və indikatorlardan asılı olaraq 0-1 və ya 0-2 aralığında dəyişir. Göstəricilər ayrı-ayrılıqda hesablandıqdan sonra ümumiləşdirilərək konkret kateqoriyalar (qruplar) üzrə aqreqatlaşdırılır və nəticədə, daha çərçivədə müqayisələr aparmaq imkanları yaratmış olur. Aqreqatlaşdırmanı tam təmin etmək üçün indikatorlar üzrə emal edilməmiş (edilməsi mümkün olmayan) verilənlər normallaşdırma nəticəsində ümumi ədədi vahidə gətirilir və əldə edilmiş tam ədədlər 0-100 aralığında ballara ifadə olunur.

İndikatorların qiymətləndirilməsi və normallaşdırılması bitdikdən sonra ümumi indeksin hesablanması üçün uyğun hesab edilən xüsusi çəki vahidləri müəyyənləşdirilmiş olur. Bu xüsusi çəki vahidləri indikator üzrə vəziyyətə dair yekun rəy vermək məqsədi daşıyırlar. İndeks üzrə indikatorların və kateqoriyaların modelləşdirilməsi və xüsusi çəkilərinin müəyyənləşdirilməsi hər bir ölkəyə 0-100 aralığında balın verilməsinə gətirib çıxarır. Bu zaman 100 bal ən yüksək, 0 bal isə ən aşağı keyfiyyət və məhsuldarlıq göstəricisi hesab edilir.

Aşağıdakı cədvəldə “İnfrascope” indeksi üzrə dövlət-özəl tərəfdaşlığı subyektlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinə təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi göstəriciləri qruplar üzrə təsnifləşdirilmişdir:

Nö	Qrup/Göstərici	Xüsusi çəkisi, %-lə
1	<i>Dövlət-özəl tərəfdaşlığına dair qanunverici baza və hüquqi təminatın vəziyyəti</i>	18,2
1.1	Məqbul normativ-hüquqi mühit	12,5
1.2	Dövlət-özəl tərəfdaşlığı layihələrinin müəyyən edən meyarlar	12,5
1.3	Müqavilə üzrə təkliflərin və əlavələrin ədalətli (şəffaf) olması	12,5
1.4	Danışıqlar mexanizmlərinin mövcudluğu	12,5
1.5	Tənzimləyici orqanların risklərin bölüşdürülməsinə dair normativlərinin mövcudluğu	12,5
1.6	Dövlət orqanları arasında əməkdaşlıq və koordinasiya imkanlarının mövcudluğu	12,5
1.7	Apellyasiya imkanlarının mövcudluğu	12,5
1.8	Hüquqi tənzimləmənin davamlılığı	12,5
2	<i>İnstitusional mühitin inkişaf səviyyəsi</i>	18,2
2.1	Dövlət-özəl tərəfdaşlığı sərhədlərini müəyyən edən normaların mövcudluğu	25,0
2.2	Dövlət-özəl tərəfdaşlığı işlərinə dair ayrıca qurumun mövcudluğu	25,0
2.3	Layihələrin hazırlanması üsul və alətlərinin mövcudluğu (məsələn, ətraf mühitə təsirlərin qiymətləndirilməsinə dair texniki-iqtisadi əsaslandırma və s.)	25,0
2.4	İnstitusional mühitin şəffaflığı	25,0
3	<i>Dövlət-özəl tərəfdaşlığı layihələrinin reallaşdırılması təcrübəsi</i>	27,2
3.1	Dövlət-özəl tərəfdaşlığı sazişləri üzrə infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması təcrübəsi	50,0
3.2	Layihələrin özgəninkiləşdirilməsi təcrübəsi	33,3
3.3	Layihələrin uğurla bitirilməsi təcrübəsi	16,7
4	<i>İnvestisiya mühiti və biznesin aparılması şərtləri</i>	18,2
4.1	Siyasi sabitlik	29,4
4.2	Əlverişli biznes mühiti	29,4
4.3	Dövlət-özəl tərəfdaşlığına siyasi dəstəyin mövcudluğu	29,4
4.4	Rəqabət mühitinin mövcud olması	11,8
5	<i>Maliyyələşmənin əlçatanlığı</i>	18,2
5.1	Dövlət dəstəyi və zəmanətinin mövcudluğu	25,0
5.2	İnfrastruktur obyektlərinin özəl maliyyələşdirilməsinin əlçatanlığı	25,0

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

5.3	İnstitusional investorların mövcudluğu və sığorta mühitinin inkişaf səviyyəsi	25,0
5.4	Valyuta risklərinin mövcudluğu	25,0

Bu yanaşmanın əhəmiyyətli çatışmazlığı onun regionlar üzrə deyil, bütövlükdə ölkə üzrə daxili mühitin xüsusiyyətlərini əhatə etməsidir. Bu isə öz növbəsində ölkənin dövlət-özəl tərəfdaşlığına hazırlıq səviyyəsinə dair yanlış nəticələrin müəyyənəndirilməsinə gətirib çıxara bilər. Bu baxımdan, regionları əhəmiyyətli fərqli iqtisadi, sosial və siyasi inkişaf səviyyəsinə malik olan, mürəkkəb federativ quruluşlu ölkələr üçün bu indeks daha dəqiq hesablanmalıdır (2. The Economist Impact; The 2021/22 Infrascopie Methodology Appendix).

Nəticə

Beləliklə, fikrimizcə, bu indeks özəl biznes üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığı çərçivəsində hansısa infrastruktur layihəsinə investisiya yatırmaq barədə qərarın qəbulu üçün əlavə məlumat mənbəyi kimi çıxış edə bilər. Onun etibarlılığı EİU-nun ölkələr və makroregionlar üzrə rüblük təqdim etdiyi hesabatlarındakı verilənlərə və dövlətin daxili iqtisadi-hüquqi mühitinin dövlət-özəl tərəfdaşlığı çərçivəsində layihələrin maliyyələşdirilməsinə hazırlıq səviyyəsinə dair digər əhəmiyyətli məlumatlara əsaslanır.

Hazırda Cənub-Şərqi Avropa və MDB regionu ölkələrində Gürcüstan, Türkiyə, Ukrayna, Belarus və digərləri "İnfrascopie" bu indeksində təmsil olunmaqdadır (şəkil 2). Təəssüf ki, Azərbaycan Respublikası indeksə düşməmişdir. Hesab edirik ki, yaxın perspektivdə ölkəmizin "İnfrascopie" indeksində təmsil olunması və yüksək ortalama bal toplaması Azərbaycanda dövlət-özəl tərəfdaşlığı layihələrinə marağın artmasına və bu layihələrə ciddi həcmdə xarici sərmayələrin cəlb olunmasına əhəmiyyətli təsir göstərə bilər (4. Infrascopie index model, November 2020).

Şəkil 2. "İnfrascopie" indeksinə daxil olan Cənub-Şərqi Avropa və MDB regionu ölkələrin reyting cədvəli

Ədəbiyyat siyahısı

1. About the Infrascopie Index [The Economist Intelligence Unit. – The Economist. Link: <https://impact.economist.com/projects/infrascopie/about/>]
2. The Economist Impact; The 2021/22 Infrascopie Methodology Appendix. Link: https://infrascopie.wpengin.com/wp-content/uploads/2022/06/EIU_INFRASCOPE_2022_METHODODOLOGY_08-1.pdf.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

3. The Infrascopie archives 2009-19. Measuring the enabling environment for public-private partnerships in infrastructure. Link: <https://infrascopie.eiu.com/>
4. Infrascopie index model, November 2020. https://infrascopie.eiu.com/wp-content/uploads/2022/04/Infrascopie_index_model_2020.xlsm

**DIGITAL TECHNOLOGIES AND PROBLEMS OF THEIR DEVELOPMENT IN THE
REGIONS OF AZERBAIJAN**

Aliyeva Ruhangiz Tofik

Azerbaijan University of Architecture and Construction

Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor

ORCID ID: 0000-0002-5214-006X

Aliyev Farid Zaur

Azerbaijan State Economic University

International School of Economics

ORCID ID: 0009-0003-1190-6991

ABSTRACT

Digital technologies are changing the capabilities of the country's regions with unprecedented speed, creating enormous opportunities for economic sectors. Digital technologies can make a significant contribution to achieving sustainable development of regions. The article examines the problems of introducing digital technologies and the consequences of their use for various sectors of the economy. The main advantages and disadvantages of the digital economy in Azerbaijan as a whole have been identified and analyzed. The main ratings characterizing regions according to various indicators of digitalization are considered. The current situation in the field of digital economy of Azerbaijan at the regional level is analyzed, real examples in the use of digital technologies in the regions of Azerbaijan are considered. The measures for "Development and implementation of a strategy for the development of the digital economy" are presented, which are reflected in the "Strategy for the socio-economic development of the Republic of Azerbaijan for 2022-2026". The importance of the process of digitalization of regions for the general state of the economy of Azerbaijan has been determined. It was noted that building a digital economy, using modern technologies and innovations are among the priority issues for Azerbaijan. The country's favorable geographical location and human potential, as well as government programs, decrees and orders adopted in recent years, create favorable conditions for this. In addition, in order to enhance the positive impact of digitalization on the economy of the country and regions, regular measures are being taken to assess the impact of the digital economy on the country's economy and to apply best practices in this area.

The article also notes that the digitalization process both in the country and in the regions is associated with certain economic risks, such as the risk of information security violations, the risk of unemployment, and others. It is noted that for each type of risk, its own set of measures can be proposed to neutralize it. In conclusion, it was noted that changes occurring under the influence of digital technologies in the regions should be under the close attention of the state.

Keywords: information technology, regions, industries, digitalization, risks, digital economy.

INTRODUCTION. In recent years, global changes in the world associated with the COVID 19 pandemic have forced us to approach business organization differently on a global scale. Many companies, forced by the introduction of quarantine to switch to remote forms of work, have discovered that the remote form of doing business has significant advantages. The global spread of remote forms of employment has become the main stimulating factor in the development of world economies. In modern conditions, the development of countries and regions cannot be imagined without the widespread introduction and use of digital technologies. All countries that claim global economic leadership in the world are implementing a digital development policy. The essence of this policy is the formation of information and communication infrastructure, thereby stimulating and developing digital

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

technologies. In recent years, the increasing development of technological changes has affected all sectors of the country's economy, including trade, transport, energy, construction, services, telecommunications, education, healthcare and others. The Internet, artificial intelligence, robotics, and the latest wireless networks are called “end-to-end technologies” because they permeate the entire economic space.

From the point of view of regional development, digital technologies create new opportunities for regions. Their implementation can increase the productivity of enterprises and give a new impetus to regional development. However, if it is not possible to create conditions for the development of digital technologies, including professional training and demand for digital products, and to create a system of financial and tax incentives for small and medium-sized businesses, this may also play a negative role in digital regional development.

PURPOSE OF THE ARTICLE. Conducting an analysis of the current state of digitalization in the regions of Azerbaijan and identifying the main economic benefits that digital technologies can bring to the regions.

RESEARCH METHODS. The article used the works of domestic and foreign scientists on various aspects of the development of digital technologies in countries and regions, data from specialized journals, and reporting data from statistical collections. Scientific research methods were used, such as analysis of scientific literature, comparative analysis, and an integrated approach.

MAIN PART. Sustainable development of the economy of any sector of the economy in modern conditions of globalization cannot be imagined without digitalization. Both in the world and in Azerbaijan, the digital sector is developing at high speed.

The first steps towards the formation of a digital strategy in the country were taken by National Leader Heydar Aliyev; the decrees and orders he signed laid the foundation for large-scale activities implemented in this area in the 21 century. On February 17, 2003, the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev approved the “National Strategy on Information and Communication Technologies for the Development of the Republic of Azerbaijan (2003–2012).” During this period, in order to implement this strategy, the Government of Azerbaijan carried out a number of comprehensive measures to create the legal foundations of the information society, develop the human factor, the rights of citizens to receive information, its dissemination and use, the formation of an electronic state, electronic commerce, as well as in other areas.

Taking into account the realities of our time and the challenges of the Fourth Industrial Revolution, President Ilham Aliyev made consistent decisions aimed at developing the digital economy in Azerbaijan, and as a result, “Electronic government” was formed in the country. In accordance with the digital strategy implemented in the country, a legislative framework, state authorities switched to providing electronic services, the state portal www.e-gov.az was put into operation. Information systems of over 40 government agencies are connected to this portal; more than 200 types of electronic services are provided through this resource. The “Electronic Government” created in Azerbaijan using information technologies has created conditions for the provision of information and electronic services by government agencies to citizens, legal entities and individuals, foreign citizens and stateless persons. Azerbaijan's digital trade hub, providing the world's first mobile and electronic signature to non-residents, makes government services accessible from anywhere in the world.

In addition, Azerbaijan ranked 70th among 193 countries in the world on the e-government development index, and is in the top three among developing countries.

Following the ASAN brand, created under the leadership of President Ilham Aliyev, the DOST project, initiated by First Vice President Mehriban Aliyeva, aims to improve the quality of employment and social protection services, increase transparency, introduce innovative solutions and ensure citizen satisfaction. Under the leadership of President Ilham Aliyev, the country is entering a new stage of digital transformation. International organizations and transnational corporations are working closely with Azerbaijan in implementing this initiative.

Over the past 10 years, macroeconomic stability has been ensured in the country's economy, and economic growth has been achieved that supports social well-being. Strong political-social stability and

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

security in the country, far-sighted domestic and foreign policies have played a decisive role in restoring the challenging socio-economic goals as well as the territorial integrity of the country. As a result of the widespread application of modern technologies and the attraction of quality human capital into leading sectors of the national economy, productivity has increased significantly, the economy has rapidly diversified, and domestic production has been effectively integrated into the global value chain. Being one of the active centers of the fourth industrial revolution, Azerbaijan has become a place of great opportunities for foreign investors. During this period, the national economy grew by 15%, and non-oil and gas gross domestic product (GDP) increased 1.4 times. [1]

In the strategy “Socio-economic development for 2022-2026.” it is indicated that to expand the possibilities of using digital technologies, a regulatory legal framework will be created, and this area will be regulated by the state. For the development of digital technologies, special funds and development institutions will operate, on the basis of which the coverage of Internet services, high-speed mobile Internet (including 5G technology), especially broadband Internet services will be increased to 95%. [5]

Digital transformation is a key part of Azerbaijan's socio-economic development goal by 2030. To achieve this, the Ministry of Communications and Transport was renamed the Ministry of Digital Development and Transport to help lead the implementation of the government's plans. In December 2022, the working group for developing a digital economy strategy began work on developing a unified national strategy that will determine the direction of development of the digital economy in Azerbaijan. Azerbaijan plans to provide FTTH coverage throughout the country by the end of 2024.

For regions, the development of digital technologies creates new opportunities that require a new approach to solving them. On the one hand, the introduction of digital technologies can increase the productivity of companies and thereby give a new impetus to their development. On the other hand, if it is not possible to create conditions for their development, that is, training professional personnel, creating demand for digital products, tax incentives for small and medium-sized businesses, then digital technologies can also create a negative impact on the development of regions. [2].

Table 1. Comparative analysis of the advantages and disadvantages of implementation of digital technologies in Azerbaijan

Advantages of development	Disadvantages of development
<ol style="list-style-type: none"> 1. High level of education and literacy of the population; 2. Acceptable possibilities for using the Internet on a national scale; 3. Availability of national private telecommunications operators and their development; 4. Extensive experience in the application of information and communication technologies in national projects; 5. The presence of interest of foreign investors in the field of application of information and communication technologies; 6. Formation of a mobile telephone network covering almost the entire territory of the republic, and its constant development 7. Modernization and expansion of the wired telephone line in the republic, including the transition of communication channels to digital mode 8. Increased labor productivity through the active use of computers 	<ol style="list-style-type: none"> 1. The emergence of cyber threats. 2. The rise of internet fraud 3. Increased unemployment due to the disappearance of some professions. 4. Digital divide between regions of the country. 5. There is a “brain drain” to developed countries 6. Low awareness of the general public about the possibilities and benefits of information and communication technologies; 7. Lack of high-level specialists in the field of information and communication technologies; 8. Significant difference in the level of development of information and communication technologies between cities and regions; 9. Average level of computerization on a regional scale; 10. Creation of obstacles to the use of information and communication technologies by telecommunication tariffs in force in the republic.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

<p>9. Increasing the competitiveness of enterprises by attracting potential consumers.</p> <p>10. Reducing production costs through the use of digital technologies</p> <p>11. Creation of new jobs for digital specialists.</p>	
--	--

As can be seen from Table 1, the steps taken by the state in Azerbaijan towards the formation of an information society are determined by the above realities.

One of the most important problems of digitalization is the digital inequality of regions. Therefore, comparing the similarities and differences between regions in terms of the level and development of digitalization will allow us to develop digital supply and demand, develop skills and competencies among the population in the effective use of digital platforms and systems, improve the quality of human capital and a creative innovative environment. [4,7]

To assess the level of innovative development of regions taking into account digitalization, it is necessary to analyze the unevenness of digital development of regions. [10]

Analysis of digitalization of regions and identification of groups of regions with similar levels and digital potential is carried out in several stages. Three indicators given in Table 2 for 2021-2022 are used for analysis. [3]

Table 2. Digitalization indicators in the regions in 2021-2022

	2021			2022		
	Number of computers in enterprises, pcs	Number of enterprises using computers, pcs.	Number of computers in enterprises with Internet access, pcs	Number of computers at enterprises, pcs.	Number of enterprises using computers, pcs.	Number of computers in enterprises with Internet access, pcs
By effort in general	277958	15749	195951	284961	15900	220605
Baku city	164 450	7485	125271	166039	7533	137810
Nakhchivan Autonomous Republic	14 921	782	12461	13423	737	12379
Absheron-Khizi economic region	14 139	650	7888	15317	661	9733
Nagorny Shirvan economic region	5 078	460	2907	5373	471	3396
Ganja-Dashkasan economic region	12 209	806	8722	13807	824	10639
Karabakh economic region	7 255	675	3655	7909	695	4635
Gazakh-Tovuz economic region	7446	515	4097	7752	527	4801
Guba-Khachmaz economic region	7048	595	4318	7558	604	5030
Lankaran-Astara economic region	10174	755	5630	10588	768	6707
Central Aran economic region	10408	762	6570	11050	777	7875
Mil-Mugan economic region	5506	522	3060	5834	529	3922
Sheki-Zagatala economic region	9499	813	5193	9770	824	6176

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

East Zangezur economic region	2665	306	1393	2771	315	1528
Shirvan Salyan economic region	7160	623	4796	7770	635	5974

Source: Information society in Azerbaijan

It can be seen from the table that the city of Baku is very much superior to other regions in terms of digitization. At the same time, insignificant growth is observed in other enterprises of the region. The given data indicate significant disparities in the economic development of the regions, which is caused by a number of subjective and objective factors, among which the differences in the digital potential and the level of its use in the regional economy should be highlighted. Among the regions of the country, the most prosperous from the point of view of the flow of digital processes are the Nakhichevan Autonomous Republic, the Ganja-Dashkasan economic region; the least prosperous - Nagorny Shirvan and East-Zangezur economic region. The presented data allow us to conclude that the differentiation of the regions of Azerbaijan according to the digital indicators of enterprises is generally high. It should be noted that the positive trend of improving the social and economic situation of the regions of Azerbaijan has formed in recent years.

Currently, the project "On the road to digital Azerbaijan" is being implemented with the aim of increasing digital literacy in the regions, developing knowledge and skills in the field of ICT, measuring the current potential of the region in the field of ICT, taking measures based on constant monitoring and providing development support. As part of the regional project launched by the Agency for Innovation and Digital Development on November 24, 2022, educational and informational trainings are being held with residents of the region who have interest and experience in the field of ICT, working, studying and aspiring for a career in more than 60 cities and regions of Azerbaijan. [8]

Digital transformation is a key part of the goal of social and economic development of Azerbaijan by 2030. To achieve it, the Ministry of Communications and Transport was renamed the Ministry of Digital Development and Transport to help lead the implementation of the government's plans. In December 2022, the working group for the development of the strategy of the digital economy began work on the development of a single national strategy that will determine the direction of the development of the digital economy in Azerbaijan. [2]

Scientific novelty. As a result of the research, the most significant problems affecting the development of digital technologies in the regions were identified and classified. The differentiation of regions by indicators of digitization is established. Positive and negative consequences of digitization in regions are considered.

Conclusion. It is widely recognized that many countries give priority to digital transformations in national policies and strategies in various sectors. At the same time, countries face urgent problems related to the increase in the digital divide and climate change. Thus, the main directions for the sustainable development of the regions of Azerbaijan are:

1. Necessity of creating a separate central body responsible for regional digital development in Azerbaijan.
2. Necessity of preparation of special digital development programs for economically troubled regions.
3. Necessity of preparing a special development program for each economic region of Azerbaijan.
4. Promotion of the participation of municipalities in the solution of regional digital problems.
5. The transition to the approach of creating clusters of regional digital development should be conscious and expedient.

References

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.stat.gov.az
2. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi saytı <https://www.economy.gov.az/article/state-programs/21429>

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

3. Azərbaycanın regionları ,2023, <https://www.stat.gov.az/source/regions/>
4. Azərbaycanda informasiya cəmiyyəti https://www.stat.gov.az/source/information_society/
5. “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında <https://e-qanun.az/framework/50013>
6. Əliyeva R, Məmmədli N. Qarabağ zəfərinin nəticələri, onun Smart regionuna çevrilməsi və infrastrukturunun bərpası Respublika Elmi-praktik konfrans “Qarabağ regionunun iqtisadi və sosial inkişaf problemləri” s.233-236 https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=uanjFOUAAAAAJ&citation_for_view=uanjFOUAAAAAJ:ULOm3_A8WrAC
7. Qasımlı V və b. Rəqəmsal iqtisadiyyat Bakı. 2023 262 s.
8. Куклина Е. А., Бабаев Э. А. Цифровая экономика в проекции экономической модели развития: реалии Республики Азербайджан // Управленческое консультирование. 2019. № 12. С. 90–103. [file:///C:/Users/User/Downloads/tsifrovaya-ekonomika-v-proektsii-ekonomicheskoy-modeli-razvitiya-realii-respubliki-azerbaydzhan%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/tsifrovaya-ekonomika-v-proektsii-ekonomicheskoy-modeli-razvitiya-realii-respubliki-azerbaydzhan%20(3).pdf)
9. Криштаносов В.Б. Цифровая экономика: современные направления, динамика развития, вызовы Труды БГТУ, 2020, серия 5, № 1, с. 13–30 [file:///C:/Users/User/Downloads/tsifrovaya-ekonomika-sovremennye-napravleniya-dinamika-razvitiya-vyzovy%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/tsifrovaya-ekonomika-sovremennye-napravleniya-dinamika-razvitiya-vyzovy%20(4).pdf)
10. Минашкин В.Г., Прохоров П.Э. Статистический анализ использования цифровых технологий в организациях: региональный аспект Information and communication technologies in statistics с.51-61 <file:///C:/Users/User/Downloads/statisticheskiy-analiz-ispolzovaniya-tsifrovyyh-tehnologiy-v-organizatsiyah-regionalnyy-aspekt.pdf>
11. Чубукова С.Г., Мамаедов Н.М. Развитие концепции электронного правительства: опыт Азербайджанской Республики <file:///C:/Users/User/Downloads/razvitie-kontseptsii-elektronnogo-pravitelstva-opyt-azerbaydzhanskoy-respubliki.pdf>

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

**MEASURES TAKEN AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF THE DIGITAL
ECONOMY IN AZERBAIJAN**

PhD on Economy Aliyeva Ruhangiz

Azerbaijan University of Architecture and Construction

Faculty of Construction and Economics

Department of Economics, Baku, Azerbaijan

ORCID ID: 0000-0002-5214-006X

Rahimova Leyla

Azerbaijan University of Architecture and Construction

Faculty of Construction and Economics

Department of Economics, Baku, Azerbaijan

ORCID ID: 0009-0008-6680-5094

ABSTRACT

Globalisation is now taking place around the world. In the process of globalization, the necessity of adopting information and communication technologies (ICT) in all areas is becoming increasingly apparent. The widespread use of the ICT has had an impact on a variety of fields, as well as the economy, introducing a slew of new economic concepts and facts into society. The automation of production, the widespread use of artificial intelligence, the application of digital technologies in all areas of the economy, and the establishment of a digital economy are among the most discussed issues. It is the modern technological infrastructure that forms the basis of digitalization and the digital economy.

Digital economy, which is rapidly developing in our modern times and affects the lives of societies in one way or another, is a global network of economic activities, commercial transactions and professional interactions supported by ICT.

At present, the countries of the world are taking new initiatives in the direction of digitalization by entering a new development sphere. During this time, the application of digital technologies in our country, especially the digitalization and the establishment of digital economy are among the priority issues. The article discusses the opportunities of the Fourth Industrial Revolution period, the digitalization of the world's countries in the context of globalisation, the state programmes and other legislative acts adopted by the President of the Azerbaijan Republic in the direction of the digitalization of economic processes in our country, which is a part of the world economy, the measures taken to build digital infrastructure and the goals set, as well as the Center, which carries out the analysis and coordination of projects on the digital economy and international cooperation. At the same time, a number of problems caused by the global characteristics of the digital economy are looked at and opportunities for development are studied.

Keywords: digital economy, information technologies, internet, telecommunications, broadband network

INTRODUCTION

Humanity is currently in an era of immense transition, with large-scale, sophisticated, and astounding technical advances emerging at a quick pace, and artificial intelligence penetrating numerous aspects of our life. We have already left behind the three industrial revolutions, which included the invention of the steam engine, electricity, the computer and the Internet, and are now moving towards late-century technological breakthroughs such as artificial intelligence, robots, the Internet of Things, autonomous machines, three-dimensional printers, nanotechnology, biotechnology, and quantum computing. We are living in the fourth industrial revolution. [4] Digitization is a fundamental component of this period, both in government and in business. The coronavirus (COVID-19) epidemic has expedited digitalization, encouraging individuals to utilise technology more frequently.

Figure 1: The 4th Industrial Revolution areas.

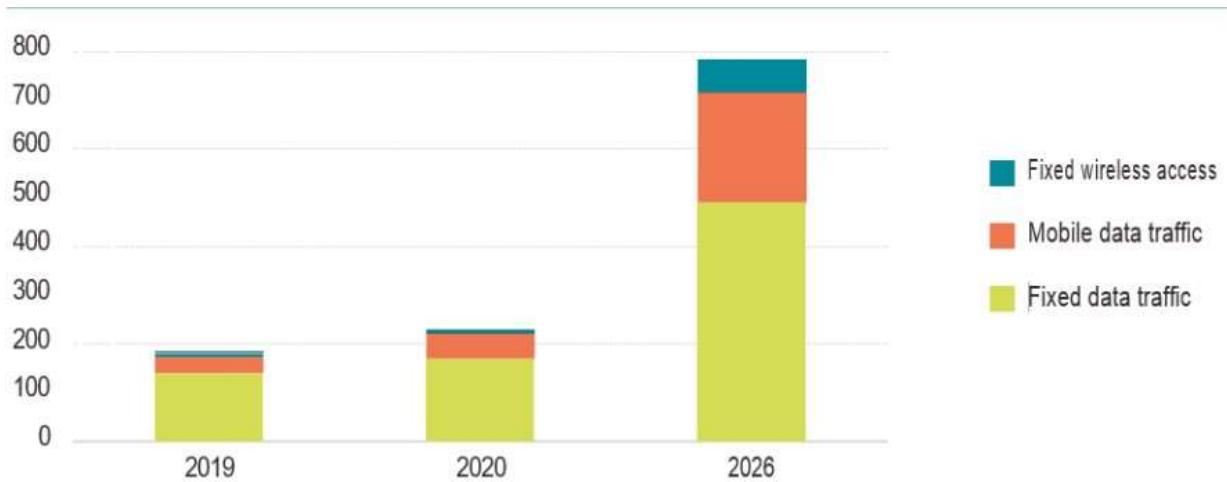
Since technological progress is at different levels in different regions of the world, countries also have different levels of digitalization development and are generally divided into several groups. Thus, the countries are classified as digitization leaders, core groups, laggards, budding leaders, and countries at the overtaking level in digitization. If countries such as South Korea, Denmark, Great Britain, Switzerland and China are included in the category of leaders, and Germany, the USA, Japan, India, and the European Union countries are included in the main group, other countries belong to the category of laggards, novice leaders and those at the level of overtaking in digitalization, respectively. [5]

According to Ericsson (2020), mobile network data traffic increased by 50 percent between the third quarter (Q3) of 2019 and Q3 2020. Global data traffic reached 180 and 230 exabytes per month in 2019 and 2020, respectively. By 2026, this volume is forecast to more than triple, to reach up to 780 exabytes per month. Fixed data traffic accounted for almost three-quarters of all data traffic in 2019. However, with the increasing number of mobile devices and IoT, data traffic by mobile broadband is expected to grow faster and reach almost one-third of the total data volume in 2026. [2]

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Figure 2. Global data traffic, selected years

(Exabytes per month)

Source: UNCTAD, based on Ericsson (2020).

Azerbaijan, which is known as an energy and transport center in the world and contributes to the energy security of the European Union and a number of countries, is already entering "INDUSTRY 4.0". The new era creates tasks for Azerbaijan, such as responding to the challenges of the time and reaching new goals in economic development. As in countries at the level of rapid development, digitization of the economy, building a digital economy, and the introduction of innovations are among the priorities for our country. Currently, our country ranks 65th in the world in terms of ICT development and is the leader among the countries of the South Caucasus. Fundamental measures are being taken in the direction of ICT development in our country, and these measures have paved the way for progress in other areas as well. As an example of ICT development, the first telecommunication satellite was put into orbit in Azerbaijan, the level of use of high-speed, broadband network services was more than doubled, and the price of services decreased by 11.7 times from 2009 to 2020. As a result, Azerbaijan has taken its place in the top ten among the countries of the world in the ranking of the World Bank according to the future perspective on ICT. According to the "State of Broadband Report 2018" document of the International Telecommunication Union (ITU), Azerbaijan is in the first place in terms of internet coverage and broadcasting in the CIS (79%). Currently, the Azerbaijan Republic has all the opportunities for digitization of the economy, building a digital economy and sustainable development. The unique geographical position of our country, its natural resources, as well as valuable human resources, as well as State programs, Orders and decrees adopted by Mr. President Ilham Aliyev in recent years, fully enable this.

For reference, Azerbaijan is ranked 25th out of 190 nations in the World Bank's "Doing Business 2019" report as one of the ten most reforming countries in Europe and Central Asia. Azerbaijan has risen to the top of worldwide rankings as a consequence of extensive economic and social changes.

Adopted legislation on the transition to the digital economy

Both the state and the business sector have taken significant measures in recent years to expand Azerbaijan's ICT sector. President Ilham Aliyev signed important State Programmes and Orders aimed at ensuring the long-term growth of this industry. Currently, our country's reforms and programmes conducted by the public and private sectors create an important foundation for developing a digital economy. A number of legislative acts have been passed in Azerbaijan in recent years with the goal of boosting non-cash payments and enhancing economic transparency. The Law of the Republic of Azerbaijan "On Cashless Settlements," enacted in 2016, defines the different types of digital settlements, the types of settlements that can only be done in cash, the list of goods that can be purchased in cash from natural persons who are not tax payers, and the maximum limits of cash settlements that can be

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

made in a month. Simultaneously, revisions were made to the Tax Code of the Republic of Azerbaijan, relevant articles were added on the application of financial sanctions against taxpayers who carry out cash transactions, and the taxation of cash transactions. "Strategic Roadmap for the development of telecommunications and information technologies in the Azerbaijan Republic" and "Strategic Roadmap for the development of financial services in the Azerbaijan Republic" were prepared in order to construct a digital society in the country. The Decree dated September 26, 2018 was signed by the President of the Republic of Azerbaijan on the approval of the "State Program for the expansion of digital payments in the Azerbaijan Republic in 2018-2020". This State program was developed in order to implement the measures envisaged in the "Strategic Roadmap for the development of telecommunications and information technologies in the Azerbaijan Republic" related to the expansion of digital payments. The State Program's strategic aim is to considerably increase the non-cash payment environment among residents, business subjects, and state institutions, reduce the amount of cash circulation, and, as a consequence, enhance the banking sector's financial resources base. [6] "Socio-economic development strategy of the Republic of Azerbaijan in 2022-2026", approved by Decree No. 3378 of the President of the Azerbaijan Republic dated July 22, 2022, contains important measures for the future development of this field. The measure "Development and implementation of the strategy for the development of the digital economy" is reflected in this draft law. The preparation and implementation of the strategic document was assigned to the Ministry of Economy, and within the Ministry, the Analysis and Coordination Center of the Fourth Industrial Revolution. About 34 projects in the private sector, 14 projects in the public sector, and 21 projects involving civil society are planned in the mentioned document. In the strategy, 15 sectors are based on the cluster concept: Tourism, transport, logistics, agriculture, food and other sectors, Karabakh was specially taken into account. [15]

It should be noted that on January 21, 2020, at the World Economic Forum in Davos, Switzerland, the President of the Azerbaijan Republic, Mr. Ilham Aliyev, and the President of the World Economic Forum, Mr. Borge Brende, signed a protocol of intent regarding the establishment of the Azerbaijan Center of the Fourth Industrial Revolution Centers Network of the World Economic Forum. With the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated January 6, 2021, under the Ministry of Economy of the Azerbaijan Republic, in order to strengthen the position of the Azerbaijan Republic in the Fourth Industrial Revolution, which dictates the trends in the global economy and changes the rules of competition, and to ensure that it is among the leading countries in this field, the "Fourth Industrial Revolution "Analysis and Coordination Center" public legal entity was created. The Analysis and Coordination Center of the Fourth Industrial Revolution (C4IR) carries out cooperation and coordination with the Azerbaijan Republic and international organizations operating in the field of the Fourth Industrial Revolution, as well as the analysis and coordination of challenges, initiatives, strategies and projects on the digital economy. The center is the first such center created in the CIS. C4IR collaborates with the World Economic Forum's artificial intelligence and machine learning, Internet of Things and urban transformation, as well as digital commerce and economy platforms. Within the framework of these platforms, it is planned to implement measures in various directions in many areas of the economy. At the same time, work is being done to establish and expand close cooperation with the Centers of the Fourth Industrial Revolution Network established in different countries (Turkey, UAE, Israel, Japan). [13]

Building a digital economy requires the appropriate infrastructure.

The digitization of the economy and the development of a digital economy are inextricably linked to the development of a sustainable and secure infrastructure. Because, in general, without a stable and secure infrastructure, neither the digitalization of the economy (the use of ICT in the economy and economic relations) nor the transition to and construction of the digital economy (the creation and production of digital products based on digital technologies) are possible. The key component of digitalization and digital economy is contemporary technology infrastructure. Currently, the world's rapidly increasing Internet of Things (IoT), 5G, robots, cyber security, and artificial intelligence application domains necessitate the building and upgrading of key transportation infrastructure. It is hard to deliver modern inter-country and intra-country connectivity services without robust fixed infrastructure. At the moment, global connectivity services are fast evolving. The number of people using mobile and broadband internet is growing. Every year, operators must make fresh infrastructure investments. Since 2014,

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

operators have invested more than \$300 billion in internet infrastructure, according to Analysys Mason, a UK-based telecom, media, and technology consultancy firm.

It should be mentioned that the growth of information and communication technology is the primary foundation for digitization and the establishment of a digital economy. Broadband Internet connectivity is the foundation of the emerging ICT infrastructure. FTTx (laying fiber-optic cable to any site), 4G (5G in the future), and satellite communications are common methods of providing broadband connectivity. [5]

Now let's get acquainted with the development indicators of the use of ICT in our Republic.

Table 1. Key indicators for the ICT sector

The name of indicators	2019	2020	2021	2022
Product (service) release in the ICT industry, million manats	2.083,2	2.158,2	2.249,7	2.524,7
Volume of added value created in the ICT sector, million manats	1.293,3	1.600,9	1.663,8	1.828,1
The particular weight of added value generated in the ICT industry in terms of GDP, expressed as a percentage	1,6	2,2	1,8	1,4
Investments directed to fixed capital by ICT enterprises, million manats	294,7	177,2	135,0	392,7
ICT product import*, million manats	901,6	1.055,9	1.083,2	998,7
The particular weight of imported ICT items in the total value of products imported into the nation, expressed as a percentage.	3,9	5,8	5,4	4,0
The list of employees working in the ICT sector, thousands of people	19,3	20,5	21,1	22,5
The ratio of employees working in the ICT sector to the list of employees in all sectors of the economy, in percentage	1,3	1,4	1,4	1,3

Source: State Statistical Committee of the Azerbaijan Republic.

As shown in the table, while our country's production of products (services) in the ICT sector (2,524.7 million manats in 2022), the amount of value generated in the ICT sector (1,828.1 million manats in 2022) is rising year by year, the GDP of the value created in the ICT sector is decreasing. The specific gravity is still low. The overall number of individuals employed in the ICT sector is 22.5 thousand. This equates to 1.3 percent of all wage earners in the economy. It is noteworthy that the private sector is also taking significant steps towards the development of digital base infrastructure and the long-term growth of the country's ICT industry. Finally, one of these initiatives is the "Azerbaijan Digital Hub" program, which was put forward for the transformation of the country into a Regional Digital Center in addition to the current status of the Energy and Transport Center of Azerbaijan and is currently being implemented. The "Digital Hub" program implemented by AzerTelecom, a subsidiary of Azerbaijan's first mobile operator "Bakcell", one of the largest players in the country's telecommunications sector, for the transformation of Azerbaijan into a Regional Digital Center, is not only the construction of a new highway infrastructure in the country, but also it also represents an important contribution to the digitization of Azerbaijan. [5] "The implementation of the Digital Hub" program aims to turn Azerbaijan into a Regional Digital Center for the Caucasus, CIS, Central and South Asia, the Middle East and

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

surrounding regions, to add Baku to the world internet map as a new Internet Exchange Center, like the cities of Frankfurt, London, Sofia, Moscow, and Istanbul. that brands that are large content producers (Amazon, Apple, Alibaba, Facebook, Google, Netflix, Tencent, etc.) open their offices in Azerbaijan, create various digital services and solutions here, and export these services to the countries of the surrounding region under the "Made in Azerbaijan" brand The program will enable the application of centralized blockchain technology in the country and the use of this platform in various fields. [5]The "Digital Hub" program implemented by the "AzerTelecom" company also aims to contribute to the growth of the country's GDP through digitization and the establishment of a digital economy, the construction of a main fiber-optic cable line through the bottom of the Caspian Sea (the bottom of the Caspian Sea on the Azerbaijan-Kazakhstan route, which is part of the Trans-Caspian project an interstate agreement was signed between Azerbaijan and Kazakhstan for the construction of a highway with a total length of 380-400 km), the creation of a "digital silk road" corridor between Europe and Asia, the integration of the highway infrastructure networks of neighboring countries in Azerbaijan, and in general, a new telecommunication, digital architecture implies the establishment. At the same time, digitalization of Azerbaijan with the "Digital Hub" program will contribute to its participation in China's global program "One Belt, One Road Initiative" and will ensure the transformation of Azerbaijan into a telecommunications corridor between Europe and Asia (Digital Silk Road). [5]

The following table provides information on the use of the broadband internet network, which is a condition for the construction of digital infrastructure in our country.

Table 2. About broadband internet users

The name of indicators	2018	2019	2020	2021	2022
Total number of active mobile broadband internet customers per 100 persons	-	-	63,4	68,7	79,1
Number of fixed broadband Internet subscribers connected at speeds from 256 kbit/s to 2 Mbit/s, thousand subscribers	484,6	455,3	394,6
Number of fixed broadband Internet subscribers connected at speeds from 2 Mbit/s to 10 Mbit/s, thousand subscribers	-	-	412,3	491,2	564,4
Number of fixed broadband internet subscribers with a speed equal to or higher than 10 Mbit/s, thousand subscribers	-	-	263,0	344,9	482,5
The number of fixed broadband Internet subscribers, thousand subscribers	706,2	897,3	1.159,9	1.291,3	1.441,5
The number of fixed broadband Internet subscribers per 100 people, subscriber	7,2	9,1	11,6	12,9	14,3

Source: State Statistical Committee of the Azerbaijan Republic

As the data shows, the number of broadband Internet users is expanding by after year.

Development problems of the digital economy

Although the formation of the digital economy brings certain advantages for the development of the country's economy, its development is not isolated from problems and threats. It is known that the application of the digital economy includes the automation of production, service, and management processes, and the improvement of their technical equipment level, which leads to a decrease in the number of secondary jobs due to a decrease in the demand for personnel, and an increase in the differentiation of salary levels. In order to solve these types of social problems, the payment of benefits to unemployed citizens requires an increase in budget expenditures related to the retraining of people who have received the status of unemployed. The digital economy increases the vulnerability of the financial sector, which is related to the risks of unauthorized withdrawal of funds from bank accounts. The implementation of the digital economy can also create conditions for the growth of cybercrime. As threats to the digital economy, the low level of digital literacy and the difficulties in using new technological opportunities due to the insufficient penetration of technologies both within the country and between countries can be pointed out. The technological weakness of the created digital infrastructure can also cause problems in the implementation of the digital economy. It is known that currently the rapidly developing field is the field of information technology. The rapid development of this field raises the problem of rapid obsolescence (at least moral obsolescence) of used equipment and, as a result, their disposal, which can lead to the appearance of additional costs. Azerbaijan imports information technology equipment from abroad. The development of the digital economy increasingly increases the demand for this type of equipment, which can lead to an increase in technological dependence on foreign suppliers and, as a result, a weakening of technological and economic security both at the level of the country as a whole and at the level of individual industries and enterprises. One of the serious obstacles to the development of the digital economy is the lack of highly qualified, innovative personnel in the fields of information technology. It is for this reason that it has not yet been possible to achieve sufficient success in the field of e-business development in Azerbaijan. The above-mentioned problems and threats related to the development of the digital economy make it necessary to take measures to eliminate them.

Conclusion

The following key trends and technologies are expected to shape the future of the digital economy:

AI and machine learning. Artificial intelligence, including machine learning, deep learning and neural networks, is evolving and will have an increasing role in the digital economy. Artificial intelligence is essential for extracting insights from big data, automating complex tasks, making predictions, and controlling autonomous systems and robots.

Transformation of traditional sectors. The digital economy is also changing traditional industries such as agriculture. For example, farmers can get real-time updates on crop quality, soil conditions and irrigation with the help of smartphone apps.

Digital communication. Strong broadband connectivity and infrastructure are critical to the success of the digital economy. Technologies such as 5G are predicted to play a key role in enhancing digital connectivity, resulting in faster and more reliable communications, supporting the growth of the digital economy.

Metaverse. Immersive technologies like Metaverse can create entirely new experiences for consumers and unlock innovative business applications. These digital environments have the power to revolutionize all sectors, and in the future, a parallel universe with a different financial and economic system may emerge.

Healthcare transformation. The integration of telemedicine and digital health tools and applications is expected to improve healthcare delivery and accessibility.

Advances in cyber security. The rapid adoption of the digital economy is improving cybersecurity measures to address increasingly sophisticated cyber threats, including AI-powered attacks. By applying

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

machine learning algorithms, AI-powered cybersecurity systems can detect anomalous behavior, identify potential vulnerabilities, and proactively mitigate risk factors.

Nowadays, the development of the digital economy is the main task of the state, because the improvement of the economic system cannot produce effective results without extensive use of information and computer support. Therefore, the development and improvement of the State Program for the development of the digital economy is of great economic importance. Summarizing the measures taken in the transition to the digital economy, I would like to state that, although certain successes have been achieved, this area is still very new and more investment is needed:

Development of Digital Infrastructure: The communication network has been expanded, internet services have been improved and telecommunication technologies have been developed. However, more investment is needed to further expand and optimize the digital infrastructure.

Development of education and research in the field of ICT: Educational institutions and research centers in the field of ICT are actively operating in Azerbaijan. Education systems and vocational training programs need to be further developed to make students and workers more digitally literate.

Electronic services and e-government applications: Azerbaijan's government and public authorities have developed various electronic services and e-government applications to provide services close to citizens and businesses to promote the transition to the digital economy. This allows the population to use public services more easily and effectively.

E-commerce and fintechologies: Developments in the e-commerce sector, the rise of online sales platforms and other fintech applications are helping to make the country more competitive in international markets.

Security and privacy: The development of the digital economy requires attention to issues such as information security and colonial privacy of personal data.

Reference:

- 1) Strategic Roadmap for the development of telecommunications and information technologies in the Republic of Azerbaijan
- 2) Digital Economy Report 2021
- 3) International Scientific Conference Of Young Researches – B.E.U. 2020
- 4) Klaus Schwab "4th industrial revolution" UNEC publishing house. 2020
- 5) "Building a digital economy: opportunities for Azerbaijan" Fuad Allahverdiyev, CEO of AzerTelecom LLC 2019
- 6) "State Program for the expansion of digital payments in the Republic of Azerbaijan in 2018-2020
- 7) Materials of the International conference on "Digital economy: modern challenges and real opportunities". Baku: UNEC-2020, 542 pages.
- 8) Economics and management scientific practical journal of construction N2 2020
- 9) V. Gasimli and others "Digital economy" Baku 2023
- 10) G. G. Golovenchik Digital Economy Minsk, BGU, 2020
- 11) www.stat.gov.az
- 12) www.president.az
- 13) www.4sim.gov.az
- 14) <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/digital-economy>
- 15) The Digital Economy Strategy is expected to be approved in Azerbaijan by the end of this year- The Center for analysis and coordination of the fourth Industrial Revolution under the Ministry of Economy of Azerbaijan. Executive director Fariz Jafarov 2023

**IMPACT OF GEOPOLITICAL INSTABILITY ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN
IRAQ AND SYRIA: A COMPARATIVE ANALYSIS**

Syeda Nada Qadri

*Aligarh Muslim University, International Studies Faculty, Department Of West Asian And North
African Studies , Aligarh, India.*

ORCID ID: 0009 0008 7702 4242

Rukhsar khan

Aligarh Muslim University, Social Science Faculty, Department of History, Aligarh , India

ABSTRACT

This research paper delves into the intricate relationship between geopolitical instability and foreign direct investment (FDI) in Iraq and Syria, offering a comprehensive comparative analysis. The political and security landscapes of these nations have been marred by conflict and instability, raising critical questions about their attractiveness to foreign investors. Employing a multidimensional approach, this study examines the historical trends of FDI in Iraq and Syria, juxtaposing the impact of political and security dynamics on investment inflows.

Through an extensive review of existing literature and empirical data, the research identifies and scrutinizes key factors that significantly shape the investment climate in both countries. The analysis encompasses variables such as government stability, security conditions, regulatory frameworks, and economic policies. By undertaking a comparative assessment, the research aims to discern patterns and distinctions in the response of foreign investors to the geopolitical challenges faced by Iraq and Syria.

The findings of this study are expected to contribute valuable insights to scholars, policymakers, and business practitioners interested in understanding the nuanced interplay between geopolitical factors and FDI. Additionally, the research seeks to inform policy recommendations that may enhance the resilience of these economies in attracting foreign investment amidst geopolitical uncertainties. As the Middle East continues to grapple with geopolitical complexities, this comparative analysis provides a timely exploration into the evolving dynamics of international investment in conflict-affected regions.

Keywords : Foreign Direct Investment, Geopolitical Instability, Political Risks, Security Concerns , Iraq, Syria.

INTRODUCTION

The intricate dance between geopolitics and foreign direct investment (FDI) has long captivated academics and policymakers, particularly in regions where the shadows of conflict and instability constantly loom.¹ This research delves into this captivating interplay, focusing on two nations where the complexities of the geopolitical landscape cast a long shadow over their economic aspirations: Iraq and Syria.² Both nations find themselves grappling with a multifaceted web of political turmoil, security threats, and regional rivalries, presenting potent challenges to their ability to attract and retain foreign investment.³

By employing a comparative lens, this study seeks to illuminate the nuances of how foreign investors navigate the turbulent environments of Iraq and Syria.⁴ Moving beyond a unidimensional analysis, we

¹ Hernández-León, Rubén. *Metropolitan migrants: the migration of urban Mexicans to the United States*. Univ of California Press, 2008.

² Amin, Faysal. "Religious Extremism and Global Security: A Comparative Analysis."

³ Humud, Carla E., Mary Beth Dunham Nikitin, and Christopher M. Blanchard. *Armed conflict in Syria: Overview and US response*. Congressional Research Service, 2014.

⁴ Salem, Paul. "Navigating a turbulent Middle East: priorities for the next president." *Middle East Journal* 70, no. 4 (2016): 657-665.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

delve into the unique tapestry of geopolitical challenges faced by each nation, and in turn, discern the distinct patterns and variations in how those challenges shape the behaviour of foreign investors.

Within the specific context of Iraq and Syria, several critical questions emerge. Does the ever-present spectre of armed conflict in Syria have a more pronounced deterrent effect on FDI compared to the complex political instability and sectarian tensions within Iraq? Do foreign investors exhibit differing risk appetites depending on the nature of the geopolitical threat? By dissecting these intricate dynamics, this research endeavors to shed light on the intricate calculus that guides foreign investment decisions in conflict-affected regions.

Our analysis transcends a singular focus on the negative aspects of the geopolitical landscape. Recognizing the potential for resilience and adaptation, we explore instances where foreign investors, driven by specific industry dynamics or long-term strategic considerations, choose to venture into these uncertain waters. By uncovering the factors that motivate such ventures, we aim to identify potential pathways for these economies to enhance their attractiveness to foreign capital despite the prevailing geopolitical headwinds.

Ultimately, this research aspires to offer not only a nuanced understanding of the relationship between geopolitical instability and FDI in Iraq and Syria, but also valuable insights for policymakers and business practitioners alike. By shedding light on the complex calculus of risk and reward that unfolds within these turbulent environments, the study aims to contribute to the ongoing dialogue on fostering economic development in regions struggling with the harsh realities of geopolitical uncertainty.

LITERATURE REVIEW

The interplay between geopolitical instability and foreign direct investment (FDI) has attracted significant scholarly attention, particularly in conflict-ridden regions like the Middle East.⁵ This literature review delves into the existing research on this topic, focusing specifically on the intricate relationship between geopolitical instability and FDI in Iraq and Syria.

General Framework:

A plethora of theoretical frameworks guide the analysis of this complex relationship. Risk-return analysis posits that investors seek to balance potential returns with the associated risks. Geopolitical instability undoubtedly increases perceived risk, potentially deterring FDI inflows. Institutional theory emphasizes the importance of stable institutions and transparent governance frameworks in attracting and retaining foreign investment.⁶ Conversely, fragile states with weak institutions, as often found in conflict-affected regions, present significant deterrents.⁷ Political economy perspectives highlight the influence of economic and political interests of powerful actors, both domestic and international, on the flow of FDI.⁸

Empirical Studies on Iraq and Syria:

Empirical research on the specific case of Iraq and Syria reveals several key findings:

- **Negative Impact of Conflict:** Several studies, such as Asaad et al. (2020) and Fania et al. (2021), demonstrate a negative correlation between armed conflict and FDI in both Iraq and Syria.⁹ The presence of violence, terrorism, and instability significantly raises perceived risk, deterring foreign investors.¹⁰

⁵ Antkiewicz, Agata, and Bessma Momani. "Pursuing geopolitical stability through interregional trade: The EU's motives for negotiating with the Gulf Cooperation Council." *European Integration* 31, no. 2 (2009): 217-235.

⁶ Fuenfschilling, Lea, and Bernhard Truffer. "The structuration of socio-technical regimes—Conceptual foundations from institutional theory." *Research policy* 43, no. 4 (2014): 772-791.

⁷ Woolcock, Michael. "Engaging with fragile and conflict-affected states." (2014).

⁸ Pandya, Sonal S. "Political economy of foreign direct investment: Globalized production in the twenty-first century." *Annual Review of Political Science* 19 (2016): 455-475.

⁹ ALTINER, Ali, and Eda BOZKURT. "Reflections of Geopolitical Risk on Foreign Direct Investments: The Case of Türkiye." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 12, no. 3 (2023): 1292-1309.

¹⁰ Czinkota, Michael R., Gary Knight, Peter W. Liesch, and John Steen. "Terrorism and international business: A research agenda." *Journal of International Business Studies* 41 (2010): 826-843.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

- Government Stability and its Role: Research by Bilgin et al. (2020) and Zeng and Li (2019) highlights the significance of government stability and strong institutions.¹¹ Weak governance and political instability in Iraq and Syria create an environment of uncertainty and unpredictability, discouraging FDI inflows.¹²
- Sectoral Variations: Studies like Aburumman (2018) and Caldara and Iacoviello (2022) reveal that certain sectors are more susceptible to the effects of geopolitical instability than others. Oil and gas exploration in Iraq, for example, while potentially lucrative, carries inherent risks due to the volatile security situation.¹³
- Investor Preferences and Perceptions: Research by Apergis et al. (2018) and Balcilar et al. (2018) emphasizes the crucial role of investor preferences and risk perceptions. Some investors may be more tolerant of risk and attracted by potential high returns, even in unstable environments, while others prioritize lower risk environments.¹⁴

Comparative Analysis:

Comparative studies across conflict-affected regions offer valuable insights. Fatt et al. (2021) compared FDI in Iraq and Afghanistan, highlighting some similarities in the negative impact of conflict on investment, but also noting Iraq's potential advantage due to its vast oil reserves.¹⁵ Özler et al. (2015) compared post-conflict Iraq and Algeria, suggesting that political stability and institutional reforms played a crucial role in attracting FDI to Algeria.¹⁶

Gaps and Future Research:

This review points to several knowledge gaps and areas for future research:

- Long-term impact of geopolitical instability: While the immediate effects are well-studied, further research is needed on the long-term repercussions of instability on FDI dynamics in post-conflict settings.¹⁷
- Resilience and adaptation: Exploring how businesses and investors navigate and adapt to geopolitical risks in conflict-affected regions can offer valuable insights for fostering resilience and attracting investment.¹⁸
- The role of specific actors: Research on the influence of regional and international actors in shaping the geopolitical landscape and its impact on FDI can provide a more nuanced understanding of the investment climate.¹⁹

The existing literature on the impact of geopolitical instability on FDI in Iraq and Syria highlights the complex and multifaceted nature of this relationship. While conflict and instability undoubtedly deter investment, other factors, such as government stability, regulatory frameworks, and investor preferences, also play a crucial role.²⁰ Comparative analysis across conflict-affected regions and further research on long-term impacts, resilience strategies, and the role of specific actors can offer valuable

¹¹ Gozgor, Giray, Marco Chi Keung Lau, Yan Zeng, Cheng Yan, and Zhibin Lin. "The impact of geopolitical risks on tourism supply in developing economies: The moderating role of social globalization." *Journal of Travel Research* 61, no. 4 (2022): 872-886.

¹² Stel, Nora. *Hybrid political order and the politics of uncertainty: Refugee governance in Lebanon*. 2020.

¹³ Hadi, Halah. "Regulating the oil and gas sector in Iraq." PhD diss., Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Νομικής, 2017.

¹⁴ Speakman, John, Janette Uhlmann, and Gilda Borriello. "MOBILISATION OF SYRIAN INVESTORS AND THE PRIVATE SECTOR to boost local economic development in refugee hosting municipalities." In *MediTERRA 2018*, pp. 267-291. Presses de Sciences Po, 2018.

¹⁵ Muram, Shahla, and Nassir Ul Haq Wani. "Linkage between International political relations and foreign direct investment: A case study of Afghanistan." *Kardan Journal of Social Sciences and Humanities* 3, no. 1 (2020): 1-32.

¹⁶ Lowi, Miriam R. *Oil wealth and the poverty of politics: Algeria compared*. Cambridge University Press, 2009.

¹⁷ Bouchet, Michel Henri. "The impact of geopolitical turmoil on country risk and global investment strategy." *Terrorism and the international business environment: The security-business nexus* 83, no. 104 (2004): 767-790.

¹⁸ Ghossein, Tania, and Ahmed Nauraiz Rana. *Business Environment Reforms in Fragile and Conflict-Affected Situations: What Works and Why?*. World Bank, 2022.

¹⁹ Newell, Peter, and Harriet Bulkeley. "Landscape for change? International climate policy and energy transitions: evidence from sub-Saharan Africa." *Climate Policy* 17, no. 5 (2017): 650-663.

²⁰ Mansour, Imad. "Iran and instability in the Middle East: how preferences influence the regional order." *International journal* 63, no. 4 (2008): 941-964.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

insights for policymakers and business practitioners seeking to navigate the turbulent terrain of FDI in regions marked by geopolitical uncertainty.²¹

Key factors impacting the investment climate in Iraq and Syria include:

1. Geopolitical Instability:

- **Armed conflict and terrorism:** The ongoing presence of violence and instability is undoubtedly a major deterrent for investors. Security threats raise perceived risks, impacting insurance costs and operational feasibility.²²
- **Regional rivalries and external interventions:** The complex web of regional power struggles and external influences can create an unpredictable environment, further discouraging investment.²³
- **Political uncertainty and weak governance:** Political instability, fragile institutions, and corruption raise concerns about the rule of law and the fairness of business practices.²⁴

2. Economic Factors:

- **Macroeconomic indicators:** Inflation, currency stability, and GDP growth rates offer indicators of economic health and potential return on investment.²⁵
- **Resource endowments:** Iraq's vast oil reserves offer potential, but resource-heavy economies can suffer from "Dutch disease" and lack diversification.
- **Infrastructure and development:** Limited infrastructure, including transportation, energy, and communication networks, hampers business operations and increases costs.

3. Regulatory Frameworks:

- **Ease of doing business:** Complex bureaucratic procedures, inefficient legal systems, and lack of transparency can deter foreign investors.
- **Sector-specific regulations:** Stringent regulations in certain sectors, such as oil and gas, may outweigh potential benefits for some investors.²⁶
- **Property rights and legal protections:** Enforceable property rights and strong legal frameworks are crucial for protecting investments and encouraging long-term commitment.²⁷

4. Social and Cultural Factors:

- **Social unrest and sectarian tensions:** Internal ethnic and sectarian conflicts can create instability and reputational risks for businesses.²⁸
- **Cultural understanding and language barriers:** Navigating cultural differences and overcoming language barriers can pose challenges for foreign investors.²⁹

²¹ Link, P. Michael, Jürgen Scheffran, and Tobias Ide. "Conflict and cooperation in the water-security nexus: a global comparative analysis of river basins under climate change." *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water* 3, no. 4 (2016): 495-515.

²² Le Billon, Philippe. *Fuelling war: Natural resources and armed conflicts*. Routledge, 2013.

²³ Solingen, Etel. "Regional orders at century's dawn: Global and domestic influences on grand strategy." (2021): 1-352.

²⁴ Feng, Yi. "Political freedom, political instability, and policy uncertainty: A study of political institutions and private investment in developing countries." *International Studies Quarterly* 45, no. 2 (2001): 271-294.

²⁵ Adeishvili, Givi. "The impact of real macroeconomic indicators on financial stability indicators." *A Thesis Paper Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements of the Degree of Master of Science in International Economics and Finance. Tto-von-Guericke-University Magdeburg* (2013).

²⁶ Litvinenko, Vladimir, Ian Bowbrick, Igor Naumov, and Zoya Zaitseva. "Global guidelines and requirements for professional competencies of natural resource extraction engineers: Implications for ESG principles and sustainable development goals." *Journal of Cleaner Production* 338 (2022): 130530.

²⁷ Vandavelde, Kenneth J. "Investment liberalization and economic development: The role of bilateral investment treaties." *Colum. J. Transnat'l L.* 36 (1998): 501.

²⁸ Phillips, Christopher. "Sectarianism and conflict in Syria." *Third World Quarterly* 36, no. 2 (2015): 357-376.

²⁹ Akanwa, Emmanuel E. "International students in western developed countries: History, challenges, and prospects." *Journal of International Students* 5, no. 3 (2015): 271-284.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- Human capital and skilled workforce: Availability of skilled labour and talent pool plays a crucial role in attracting and retaining investors.³⁰

It is important to note that these factors interact and influence each other in complex ways. Geopolitical instability, for example, can exacerbate economic challenges and weaken governance, further deterring FDI. Similarly, improvements in the regulatory framework can mitigate some of the risks associated with geopolitical uncertainty.³¹

Understanding these nuanced interactions is essential for:

- Policymakers: To design effective strategies for attracting FDI by improving governance, mitigating security risks, and streamlining regulations.
- Business practitioners: To assess the specific risks and opportunities inherent in investing in Iraq and Syria, identify viable sectors, and navigate the complex regulatory landscape.
- Scholars: To deepen our understanding of the relationship between geopolitical instability and FDI, develop more nuanced theoretical frameworks, and inform future research endeavors.

By dissecting and analyzing these factors, we gain a comprehensive understanding of the intricate tapestry that shapes the investment climate in Iraq and Syria. This understanding is crucial for navigating the turbulent waters of geopolitical uncertainty and fostering sustainable economic development in these conflict-affected regions.

THE PAST AND ONGOING GEOPOLITICAL INSTABILITY IN IRAQ AND SYRIA

Geopolitical instability has been a pervasive challenge in Iraq and Syria, profoundly shaping the political and security landscapes of these nations.³² The complex interplay of internal and external factors has led to a series of crises, conflicts, and challenges that have far-reaching implications for both countries.³³ This section provides an overview of the geopolitical instability in Iraq and Syria, highlighting key examples and events that have marked their recent history.

1. Iraq:

1.1 Post-Saddam Hussein Era:

Iraq faced considerable instability in the aftermath of the U.S.-led invasion in 2003 and the subsequent toppling of Saddam Hussein's regime. The power vacuum left by Hussein's removal led to sectarian tensions and power struggles among various ethnic and religious groups.³⁴

1.2 Insurgency and Terrorism:

The rise of insurgent groups, most notably Al-Qaeda in Iraq and later the Islamic State of Iraq and Syria (ISIS), further destabilized the region. These groups exploited sectarian divides and engaged in widespread violence, leading to a protracted conflict that significantly impacted the security situation in the country.

1.3 Political Fragmentation:

The political landscape in Iraq has been characterized by fragmentation and power struggles among different political factions. The competition for resources and influence has hindered the establishment of a stable and cohesive government, contributing to ongoing political challenges.³⁵

³⁰ Bray, Janet, Ron Painter, Mitch Rosin, and McGraw-Hill Education. "Developing human capital: Meeting the growing global need for a skilled and educated workforce." (2011).

³¹ Hendrix, Cullen, and Marcus Noland. *Confronting the curse: The economics and geopolitics of natural resource governance*. Columbia University Press, 2014.

³² Kinninmont, Jane, and London House. "The Syria conflict and the geopolitics of the region." *IEMed Mediterranean Yearbook* (2014): 48-53.

³³ Richani, Nazih. "The political economy and complex interdependency of the war system in Syria." *Civil Wars* 18, no. 1 (2016): 45-68.

³⁴ Ağalday, Burak. "The Impact of 2003 US-led Invasion On The Rise of Terrorism in Iraq." PhD diss., Bilkent Universitesi (Turkey), 2016.

³⁵ Yasiry, Enas AL. "Post 2003's War: US'Failure in Political and Economic Restructure of Iraq." *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"* 10, no. 5 (2020): 3-14.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

1.4 External Influences:

Iraq has been subject to external geopolitical influences, including regional rivalries and the involvement of international actors.³⁶ The influence of neighboring Iran and the broader regional dynamics have added an additional layer of complexity to Iraq's geopolitical landscape.

2. Syria:

2.1 Civil War and Conflict:

Syria has been embroiled in a devastating civil war since 2011, triggered by anti-government protests and the government's harsh response.³⁷ The conflict involves a complex web of actors, including the Syrian government, rebel groups, and international powers, leading to widespread displacement, humanitarian crises, and destruction.³⁸

2.2 Humanitarian Crisis:

The Syrian conflict has resulted in one of the worst humanitarian crises of the 21st century. The displacement of millions of people, internally and externally, has created a refugee crisis, with profound socio-economic implications for both Syria and the neighboring countries hosting refugees.³⁹

2.3 Proxy Wars and International Involvement:

The conflict in Syria has become a proxy war, with various international actors supporting different factions. Russia and Iran have backed the Syrian government, while Western powers and regional actors have supported opposition groups, intensifying the geopolitical dimensions of the conflict.⁴⁰

2.4 Fragmentation and Sectarian Tensions:

Similar to Iraq, Syria has experienced internal fragmentation and sectarian tensions. The multi-faceted nature of the conflict has exacerbated divides among religious and ethnic groups, creating challenges for post-conflict reconciliation and governance.⁴¹

These examples illustrate the multifaceted nature of geopolitical instability in Iraq and Syria, with internal conflicts, external influences, and regional power dynamics contributing to a complex and volatile geopolitical landscape. The impact of this instability on the investment climate and foreign direct investment underscores the challenges faced by these nations in attracting international capital amidst ongoing geopolitical uncertainties.

How Political Instability Stifles Investment in Iraq and Syria

The political landscapes of Iraq and Syria remain volatile, casting a long shadow over their economic prospects and severely impacting both domestic and foreign direct investment (FDI). This instability operates like a storm, battering investor confidence and creating a climate where even the hardest ventures struggle to take root.⁴² Let's explore the specific ways in which the current political climate in both countries stifles investment:

1. Deterrent Effect:

- **Security Concerns:** The ongoing presence of armed conflict and terrorist threats in both countries makes them highly unpredictable environments for investment. The 2020 assassination of

³⁶ Mansour, Imad. "Iran and instability in the Middle East: how preferences influence the regional order." *International Journal* 63, no. 4 (2008): 941-964.

³⁷ Karakus, Dogukan Cansin, and Isak Svensson. "Between the bombs: Exploring partial ceasefires in the Syrian civil war, 2011–2017." *Terrorism and Political Violence* 32, no. 4 (2020): 681-700.

³⁸ Carpenter, Ted Galen. "Tangled web: The Syrian civil war and its implications." *Mediterranean Quarterly* 24, no. 1 (2013): 1-11.

³⁹ Spyer, Jonathan. "Syrian regime strategy and the Syrian civil war." *Middle East Review of International Affairs (Online)* 16, no. 3 (2012): 43.

⁴⁰ Hughes, Geraint Alun. "Syria and the perils of proxy warfare." *Small Wars & Insurgencies* 25, no. 3 (2014): 522-538.

⁴¹ Berti, Benedetta, and Jonathan Paris. "Beyond sectarianism: Geopolitics, fragmentation, and the Syrian civil war." *Strategic Assessment* 16, no. 4 (2014): 21-34.

⁴² Walther, Olivier J., and Patrick Steen Pedersen. "Rebel fragmentation in Syria's civil war." *Small Wars & Insurgencies* 31, no. 3 (2020): 445-474.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Qasem Soleimani in Iraq and the ongoing Israeli-Palestinian conflict in Syria showcase the potential for sudden escalation and instability, deterring investors from committing capital.⁴³

- **Political Uncertainty:** The fragile political landscapes in both countries, with frequent protests, government changes, and uncertain elections, create an environment of unpredictability and risk. Investors hesitate to enter a market where the rules of the game may change overnight, jeopardizing their investments.⁴⁴
- **Weak Governance and Corruption:** Rampant corruption and a lack of rule of law in both countries further erode investor confidence. The worry of unfair business practices, opaque regulations, and difficulty in resolving disputes discourages investment.⁴⁵

2. Economic Downturn:

- **Inflation and Currency Depreciation:** The instability often leads to economic decline, with inflation and currency depreciation becoming major challenges. The Syrian pound has lost over 99% of its value since 2011, while the Iraqi dinar has also depreciated significantly, making it difficult for businesses to operate and eroding the value of potential returns for investors.⁴⁶
- **Infrastructure Damage:** Conflict and instability have caused widespread damage to infrastructure in both countries, impacting transportation networks, energy grids, and communication systems. This lack of basic necessities increases operational costs and hampers business efficiency, making investment unattractive.⁴⁷

3. Human Capital Flight:

- **Skilled Workforce Shortage:** The ongoing conflict and instability have led to a significant exodus of skilled professionals from both countries. This brain drain depletes the critical human capital needed to attract and sustain FDI, further hindering economic development and investment opportunities.⁴⁸

4. Sector-Specific Impact:

- **Oil and Gas:** While Iraq's vast oil reserves might seem attractive, the security situation and political instability deter major investments in the sector. The 2020 rocket attack on Saudi oil facilities, originating from Iraq, serves as a stark reminder of the risks involved.⁴⁹
- **Reconstruction Efforts:** While reconstruction offers potential for investment in sectors like infrastructure and housing, the political and security challenges often outweigh the potential returns, making it difficult to attract significant FDI.

Examples:

- **Shell's Exit from Iraq:** In 2018, Shell divested its interests in the Majnoon oil field in Iraq due to security concerns and the challenging operating environment.⁵⁰
- **Delayed Investments in Syrian Infrastructure:** Despite international pledges for reconstruction aid, major investments in rebuilding Syria's infrastructure have been slow to materialize due to the ongoing conflict and political uncertainty.

⁴³ Abbas, Syed Qandil, and Syed Fraz Husain Naqvi. "Us Hegemonic Interests and The Strategic Dilemma In Iraq." *Quarterly Social & Religious Research Journal NOOR-E-MARFAT* 11, no. 2 (2020): 111-124.

⁴⁴ Hinnebusch, Raymond. "State de-construction in Iraq and Syria." *Politische Vierteljahresschrift* (2016): 560-585.

⁴⁵ Dodge, Toby, Zeynep Kaya, Kyra N. Luchtenberg, Sarah Mathieu-Comtois, Bahra Saleh, Christine van den Toorn, Andrea Turpin-King, and Jessica Watkins. "Iraq synthesis paper: understanding the drivers of conflict in Iraq." (2018).

⁴⁶ Altaee, Hatem Hatem Abdulkadhim, and Sazan Taher Saeed. "On the drivers of inflation in Iraq." *International Journal of Monetary Economics and Finance* 12, no. 3 (2019): 180-195.

⁴⁷ Joint Data Center of Forced Displacement, and World Bank Group. *Compounding Misfortunes: Changes in Poverty Since the Onset of COVID-19 on Syrian Refugees and Host Communities in Jordan, the Kurdistan Region of Iraq and Lebanon*. World Bank, 2020.

⁴⁸ Al Samara, Mouyad. "The determinants of real exchange rate volatility in the Syrian economy." *Exchange Organizational Behavior Teaching Journal* (2009): 1-36.

⁴⁹ Tejedor-Estupiñan, Joan Miguel. "Oil, development and conflict in Iraq: An introduction." *Köz-gazdaság-Review of Economic Theory and Policy* 13, no. 3 (2018): 141-157.

⁵⁰ McKillop, Andrew. "Shell Profit Warning—The Shock That Wasn't." *Energy & Environment* 25, no. 8 (2014): 1477-1480.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Implications and Policy Recommendations: Navigating the Turbulent Waters of Geopolitical Instability and FDI in Iraq and Syria

The ever-present shadow of geopolitical instability in Iraq and Syria casts a long and chilling shadow on their economic prospects, particularly on the allure of foreign direct investment (FDI). The ramifications of this instability are multifaceted, demanding insightful analysis and proactive policy recommendations.

Implications:

- **Stagnant Economic Development:** Deterred by the pervasive risks, potential foreign investors turn a cautious eye towards Iraq and Syria, hindering much-needed capital inflows and stifling economic growth. The lack of investment deprives these nations of opportunities to create jobs, diversify their economies, and build sustainable prosperity.⁵¹
- **Missed Opportunities for Reconstruction:** With war-torn infrastructure and devastated economies, both countries require substantial investment for reconstruction.⁵² The instability, however, discourages donors and private investors, prolonging the reconstruction process and perpetuating the cycle of poverty and fragility.⁵³
- **Exacerbated Social Issues:** Limited economic opportunities fueled by the lack of FDI contribute to unemployment, poverty, and brain drain. Frustrations can ignite further social unrest and political instability, creating a vicious cycle that further inhibits investment and development.
- **Regional Security Concerns:** The economic stagnation and social vulnerabilities caused by the lack of FDI can create breeding grounds for extremist ideologies and criminal activities. This poses security risks not only for Iraq and Syria but also for the broader region.⁵⁴

Policy Recommendations:

- **Enhancing Security and Stability:** Addressing the root causes of instability, including tackling armed conflict, terrorism, and sectarian tensions, is paramount. Strengthening law enforcement, promoting reconciliation, and fostering inclusive governance are crucial steps towards creating a secure environment conducive to investment.
- **Economic and Institutional Reforms:** Streamlining regulations, combating corruption, and improving transparency can attract investors by mitigating perceived risks and creating a fairer playing field. Implementing economic reforms to diversify beyond resource dependence and foster innovation can enhance long-term investment confidence.
- **Targeted Incentives and Infrastructure Development:** Offering tax breaks, sector-specific incentives, and guarantees against political risks can entice investors to consider ventures in high-priority sectors like infrastructure, renewable energy, and healthcare. Prioritizing the development of vital infrastructure, including transportation networks, communication systems, and energy grids, lowers operational costs and attracts investment across various sectors.
- **Regional Cooperation and Engagement:** International cooperation to address regional security challenges and promote economic integration can create a more stable environment for all. Encouraging partnerships between private investors and international organizations can leverage expertise and resources for effective reconstruction and development initiatives.

Navigating the turbulent waters of geopolitical instability and attracting FDI in Iraq and Syria requires a multi-pronged approach. Balancing the immediate need for security with long-term economic and social reforms is crucial. By prioritizing these recommendations and fostering an environment of peace,

⁵¹ Nassif, André, Lucilene Morandi, Eliane Araújo, and Carmem Feijó. "Economic development and stagnation in Brazil (1950–2011)." *Structural Change and Economic Dynamics* 53 (2020): 1-15.

⁵² Gregg, Heather Selma. *Building the nation: Missed opportunities in Iraq and Afghanistan*. Potomac Books, 2018.

⁵³ Hinnebusch, Raymond. "The Battle over Syria's reconstruction." *Global Policy* 11, no. 1 (2020): 113-123.

⁵⁴ Popescu, Gheorghe H. "FDI and economic growth in Central and Eastern Europe." *Sustainability* 6, no. 11 (2014): 8149-8163.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

stability, and transparency, these nations can unlock their potential to attract investment, spur development, and build a brighter future for their citizens.

CONCLUSION

The entwined destinies of Iraq and Syria hang precariously in the balance, buffeted by the relentless waves of geopolitical instability. The absence of foreign direct investment, a lifeblood for economic development, acts as a stark reminder of the challenges these nations face. Yet, amidst the shadows of conflict and uncertainty, glimmers of hope emerge.⁵⁵

By acknowledging the multifaceted implications of instability, from stagnant economies to heightened security risks, a roadmap for a brighter future begins to unfold. Proactive policy recommendations, tailored to the specific contexts of Iraq and Syria, hold the key to unlocking this potential.

Prioritizing the restoration of security and stability must be the anchor in this tempestuous journey. Tackling the root causes of conflict, fostering inclusive governance, and strengthening law enforcement are fundamental steps towards creating an environment conducive to investment.

However, mere security is not enough. Economic and institutional reforms, alongside targeted incentives and infrastructure development, are the oars that will propel these nations forward. Streamlining regulations, combating corruption, and empowering vital sectors like renewable energy and healthcare will demonstrate a commitment to transparency and long-term growth, attracting investors seeking not just safety, but opportunity.

Finally, embracing regional cooperation and international engagement is the wind that will fill the sails of progress. Working together to address security threats and unlock economic integration within the broader region can create a safer and more prosperous environment for all.

The journey ahead for Iraq and Syria will be arduous, demanding unwavering commitment and constant adaptation. However, by prioritizing security, embracing reform, and fostering cooperation, these nations can navigate the turbulent waters of instability and attract the foreign direct investment they so desperately need. Only then can they build a future where peace, prosperity, and hope not only glimmer, but blaze brightly for their citizens.

This conclusion emphasizes the challenges while injecting a note of optimism, highlighting the possibilities for a brighter future through proactive policy and international cooperation. It ends with a powerful call to action, urging commitment and adaptation to navigate towards a future of hope and prosperity.

⁵⁵ Ogunade, Adeyemi O. "Human capital investment in the developing world: an analysis of praxis." (2011).

THE IMPACT OF TAX INCENTIVES AND INTEREST RATES ON PRODUCTIVITY

Aliagha GASIMOV

*Scientific-Research Institute of Economic Studies
Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan
ORCID ID: 0000-0001-7326-112X*

Elman IBISHOV

*Scientific-Research Institute of Economic Studies
Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan*

Farhad MIKAYILOV

*Scientific-Research Institute of Economic Studies
Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan*

Salman NAJAFOV

*Scientific-Research Institute of Economic Studies
Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan
ORCID ID: 0000-0002-0705-3477*

ABSTRACT

At present, the policy to encourage innovation involves tax incentives for R&D. The paper argues that economic policy to promote productivity should not only stimulate R&D spending, but create conditions that encourage firms to increase their productivity. It is argued that in order to encourage productivity, monetary policy should ensure that the lending interest rate is set at a level slightly higher than the level of profitability in the real sector. The paper also argues that in the trade credit banking model monetary policy is a more efficient in promoting productivity compared to debt-based banking model.

Keywords: productivity; tax incentives for R&D; interest rate; trade credit banking model; debt-based banking model

Introduction

In long run, improving the well-being of population passes through innovations that ensure the qualitative improvement of products and productivity growth. However, despite the numerous works devoted to innovation and productivity, ways to promote productivity growth are still unclear. At present, the policy to encourage innovation is reduced to tax incentives for R&D spending. However, despite the increase in R&D expenditures, the growth rate of total factor productivity is at a low level, which indicates the insufficient effectiveness of measures to promote innovation.

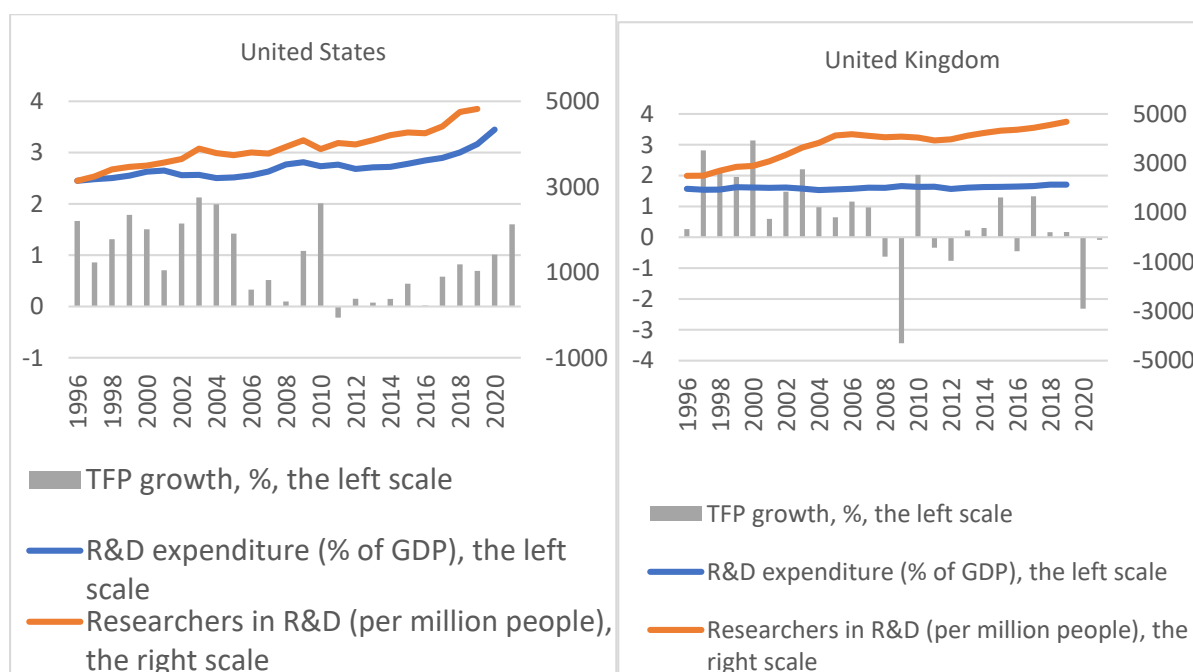
As for the impact of interest rates, according to Romer, low interest rates positively affect innovation. However, a number of works argue that low interest rates negatively affect productivity. Thus, Banerjee and Hofmann (2018) argue that low interest rates reduce the pressure on zombie companies (companies whose profits are insufficient to pay off debt) to restructure or exit the market. Borio and Hofmann (2017) note that low interest rates encourage banks to refinance non-performing loans, diverting loans from lending to higher productivity firms. Borio et al. (2015) argue that credit booms induce labour reallocations towards lower productivity sectors, which undermines productivity growth in the economy.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

The paper argues that economic policy to promote productivity should focus not only on stimulating R&D spending, but creates conditions that encourage firms to increase their productivity. The paper argues that to encourage firms to increase productivity monetary policy should ensure setting of the lending interest rate at a level slightly higher than the level of profitability in the real sector. It is also argued that in the trade credit banking model monetary policy is a more efficient in encouraging productivity growth compared to the debt-based banking model.

Policies to promote productivity

At present, the policy to encourage innovation involves tax incentives for R&D. Tax incentives for R&D *expenditures* make innovation more financially attractive for businesses, which encourages firms to undertake risks and allocate more resources towards innovation. As for monetary policy measures, Romer argues that low interest rates positively affect innovation (Romer, 1990). In particular, it is argued that low interest rates encourage firms to attract more human capital, which has a positive effect on technological progress. However, despite the increase in R&D spending and researchers in R&D, the growth rate of total factor productivity is at a low level (fig. 1), which indicates the insufficient effectiveness of measures to promote innovation.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Source: World Bank, OECD.Stat

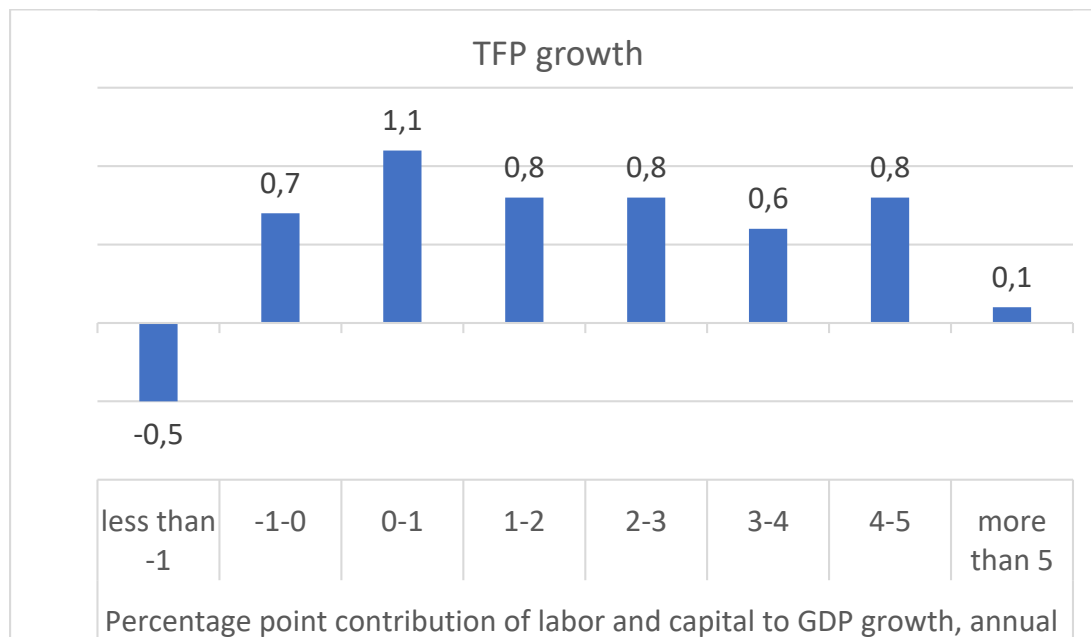
Fig. 1. R&D expenditures, researchers in R&D and TFP growth

Tax incentives for R&D and expansionary monetary policy encourage firms to spend more on R&D. However, in our opinion, a more effective policy to promote productivity is to create conditions that encourage firms to increase their productivity. In particular, economic policy should promote not extensive, but intensive economic growth. Moreover, extensive growth, i.e. growth based on an increase in labor and capital, negatively affects productivity.

The negative impact of extensive growth on productivity is due to the following: as long as firms earn profits through an increase in the factors of production, they are less interested in productivity growth. This is consistent with the law of diminishing utility, according to which, each additional unit of gain has less value than the previous one. That is, an increase in profits due to an increase in labor and capital reduces firms' incentives to increase profits and, accordingly, to increase productivity, and incentives to increase productivity increase only when the profitability of investing in existing technologies decreases. So, using a panel involving OECD countries, covering the period 1985-2021, we found that

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

the highest TFP growth rate is observed when the contribution of labor and capital to GDP growth is low (0-1 percentage point), and their contribution to GDP growth increases, productivity growth decreases (chart 2).

Source: OECD.Stat

Chart 2. Percentage point contribution of labor (total hours worked by employees) and capital to GDP growth and TFP growth rate, %, OECD countries, 1985-2021

Using data on 6 OECD countries (Finland, Korea, Netherlands, New Zealand, Switzerland and the United States) for which statistics are available on the net entrepreneurial income (the income from production and financial assets less consumption of fixed capital plus subsidies on production, minus taxes on production, interest and land rents) or profit before distribution and income tax, covering the period 1985-2021, we also found that when the share of net entrepreneurial income in GDP is above 30%, an increase in a share of net entrepreneurial income in GDP by 1 point reduces TFP growth rates by 0,13 point (table I). This suggests that after reaching a certain level, the increase in profits negatively affects productivity.

The above allows us to argue that in order to encourage productivity growth, monetary policy should ensure setting of the lending interest rate at a level slightly higher than the level of profitability in the real sector:

- the excess of the interest rate on loans over profitability in the real sector causes the withdrawal of capital from the real sector, which limits the ability of firms to invest in R&D;
- the lower the interest rate compared to profitability of firms, the higher the profits of firms after paying interest, which, in accordance with the law of diminishing utility, reduces firms' incentives to increase profits, which in turn negatively affects their incentives to increase productivity; thus,
- the closer the interest rate is to the level of profitability in the real sector, the stronger the firms' incentives to increase productivity.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

TABLE I

ECONOMETRIC STATISTICS OF THE IMPACT OF THE PROFITS ON TFP

Dependent Variable: TFP growth rate				
Method: Least Squares				
Date: 05/23/23 Time: 14:20				
Sample: 1 30				
Included observations: 30				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	5.06	1.84	2.75	0.01
The share of net-entrepreneurial income in GDP	-0.13	0.05	-2.42	0.02
R-squared	0.17	Mean dependent var		0.62
Adjusted R-squared	0.14	S.D. dependent var		0.84
S.E. of regression	0.77	Akaike info criterion		2.39
Sum squared resid	16.78	Schwarz criterion		2.48
Log likelihood	-33.85	Hannan-Quinn criter.		2.42
F-statistic	5.86	Durbin-Watson stat		1.78
Prob(F-statistic)	0.02			

So, in order to encourage productivity, monetary policy should ensure setting of the lending interest rate at a level somewhat higher than the level of profitability in the real sector. However, in some cases, the Central Bank is unable to ensure the equality of the lending interest rate and profitability in the real sector. This is observed, in particular, with the spread of Ponzi finance schemes, which allows firms whose profits are insufficient to pay off debt to raise new loans to repay debts.

Ponzi schemes and ability of the Central Bank to promote productivity

As we noted above, the highest growth in TFP is achieved at the interest rate somewhat higher than the level of profitability in the real sector. However, the spread of Ponzi schemes in the economy can limit the ability of the Central Bank to ensure the equality of interest rates and profitability. The use of Ponzi schemes by firms whose profitability is below the level of the lending interest rate increases the demand for loans, which, by raising interest rates, further widens the gap between interest rates and firms' profitability and thereby negatively affects productivity; and the more widespread the practice of Ponzi finance, the more expansionary monetary policy should be to lower the interest rate to the level of profitability in the real sector. However, inflationary risks created by loose monetary policy may limit the possibilities of the Central Bank to decrease the lending interest rate to the level of profitability in the real sector.

Moreover, Ponzi finance:

- firstly, prevents the transfer of resources from low-productivity firms to high-productivity firms,
- secondly, allows low-productivity firms to service their debts not by an increase in productivity, but by an easier way – by attracting new debt, and
- thirdly, is often accompanied by an increase in the debt burden on firms, which increases the risk of default and forces debtors to hold more cash as a buffer in case of default. However, the increase in cash holdings can cause a reduction in investment in R&D.

Thus, the spread of Ponzi finance schemes, negatively affecting productivity in the real sector, slows down economic growth and forces the Central Bank to pursue a more inflationary expansionary policy.

Below we consider the debt-based and the trade credit banking models and argue that 1) the trade credit banking model is more conducive to productivity growth and 2) in the trade credit banking model monetary policy is a more efficient in promoting productivity compared to debt-based banking model.

Debt-based versus trade credit banking model

The disadvantage of debt financing is that in this model, firms can use Ponzi finance schemes. According to Favara, Minoiu, and Perez-Orive (2021) in the US, the number of firms that are unable to generate enough profits to service debts and that need to borrow to stay alive (called zombie firms) in 2020 amounted to roughly 10% of publicly listed firms. The analysis (Banerjee and Hofmann, 2020) covering 14 advanced economies showed that in 2017 the number of zombie firms amounted to 15% of all listed firms.

The practice of debt refinancing is impossible in the trade credit banking model that is common in Islamic banking. Since interest on debt is prohibited in Islam, Islamic banks provide trade credits rather than debt loans. In particular, banks, at the request of a client, purchase goods from the seller firm and resell it to the client in installments at an agreed mark-up. Since trade credit is a trade rather than a debt agreement, in the trade credit banking model, firms may not refinance trade credit, therefore the trade credit banking model is more conducive to productivity growth and in the trade credit banking model monetary policy is a more efficient in promoting productivity compared to debt-based banking model.

Conclusion

At present, economic policy to promote productivity involves encouraging firms to spend more on R&D. The paper argues that policy to promote productivity should focus not only on stimulating R&D spending, but creates conditions that encourage firms to increase their productivity. In particular, it is argued that setting of the lending interest rate at a level slightly higher than the level of profitability in the real sector will positively affect productivity. The paper also argues that the practice of debt refinancing inherent in the debt-based banking model negatively affects productivity and limits the ability of Central Bank to stimulate it. The practice of debt refinancing is impossible in the trade credit banking model, therefore the trade credit banking model is more conducive to productivity growth and in the trade credit banking model monetary policy is a more efficient in promoting productivity compared to debt-based banking model.

References

- Banerjee, R., & Hofmann, B. (2020). Corporate zombies: Anatomy and life cycle. *BIS Working Papers* No 882, Retrieved 05.04.2023 from <https://www.bis.org/publ/work882.pdf>
- Banerjee, R., & Hofmann, B. (2018). The rise of zombie firms: causes and consequences. *BIS Quarterly Review*, pp. 67-78, 23 September.
- Borio, C., & Hofmann, B. (2017). Is monetary policy less effective when interest rates are persistently low? *BIS Working paper no 628*, 24 April.
- Borio, C., Kharroubi, E., Upper, & Zampolli, F. (2015). Labour reallocation and productivity dynamics: financial causes, real consequences. *BIS Working paper no 534*, December.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Favara, G., Minoiu C., & Perez-Orive A. (2021). U.S. Zombie Firms: How Many and How Consequential? Retrieved from <https://www.federalreserve.gov/econres/notes/feds-notes/us-zombie-firmshow-many-and-how-consequential-20210730.html>

Romer, P. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy* 98(5): S71–S102.

THE ROLE OF INOVATIONSIN IMPROVING QUALITY IN EDUCATION

Safar Amin ogli Razyiev

doctor of philosophy in biology, assistant professor

Zagatala branch of UNEC

ORCID NO: 0000-0003-3544-814X

Gulzar Nizam qizi Azadaliyeva

doctor of philosophy in chemistry, assistant professor

Sumgait State University

ORCID NO: 0000-0001-9864-9921

ABSTRACT

One of the main issues facing education is to raise a young generation with well-developed, well-informed, competent and practical skills for the society. The results which were obtain in the classes via using the form of training with groups were analyzed and has been reached a certain conclusions for achiving this goal inresearch prossess. It has been shown that as a result of innovations and interactivity, it is possible to focus the direction of what learners can do rather than what they know. Diagrams which based on three different laboratory exercises show that both the results on those topics and the treir marks which they got for solving the tests indicated to the hierarchical. These differences are related to the correlation of the interests and knowledge levels of the learners in both groups and topics.

Key words: group work, innovation, interactivity, evaluation criteria, web tools

One of the factors showing the rating level of each society is that it has practical habits, a knowledgeable, competent, comprehensively developed generation of the young. These features are formed in the educational process. To do this, the trained must first develop a strategy that serves this work, and implement it according to plan. In research work, we wanted to share our personal experience on the work we do to ensure that those who study grow up with the above properties. To achieve the above results in education, first of all, curricula must be adapted to the standards adopted in the world (1, p. 11). After that, the selection of educational materials and training in accordance with the program is carried out. As you know, the main result of didactic teaching methods is to obtain practical effects. In this sense, as noted above, it is necessary to bring education in line with world standards. At this time, we conduct training. On our part, some work has been done in this area and concrete results have been achieved (2, p.340). In our previous works, we noted in conversations on interfactual integration that science was initially whole. In the future, in parallel with the development of society, many spheres and science itself appeared.

It is worth noting that such interdisciplinary integration as innovation plays a large role in increasing the level of education (3, p. 67). Interdisciplinary integration produces concrete results not only among the exact and natural sciences, but also in the humanitarian sphere. For example, by introducing active training methods known for pedogy, an increase in the level of knowledge of students was achieved. So practical results can be obtained by carrying out targeted work with students using interdisciplinary integration and modern training methods to improve the quality of training. In general, in order to achieve high educational results, it is necessary to work in the context of what it does not know and does not know how. In order for students to further adapt to collective work in society, it is necessary to use a form of training with groups. The results that will be achieved in this area, as noted above, depend on the integrative application of many factors and their implementation in the context of mutual coordination.. We think that students, along with basic factors and teachers, apply modern teaching methods, innovations, etc. Special attention should be paid. One of the main features of modern teaching

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

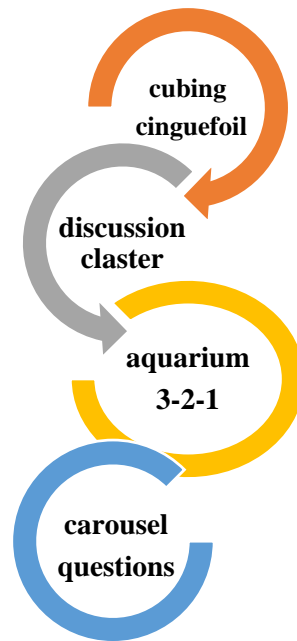
methods is to ensure the interactivity of students. They should only use them as facilitators. Students in this process, competently using didactic principles, receive specific practical skills. In them, sobriety, consciousness, systemness, consistency, practicality, etc., act as the main goal. As noted above, one of the main aspects of modern teaching methods is the use of group learning. At this time, students acquire habits in the field of collective labor. They, in particular, use this method to perform experiments in laboratory lessons. This, on the one hand, helps them acquire practical habits, and on the other, it lays the foundations for their habits necessary for further real life among themselves. At this time, readers choose a symbolic leader among themselves, and in each next exercise this leader is replaced in a democratic way. Naming groups carries particular importance. Regular work is carried out in the field of habit formation in accordance with this name on the topic of work. One of the factors that led to the effectiveness of didactic methods is the use of information communication technologies (ICT). On the one hand, this is due to the widespread implementation of these tools in many areas of recent years, on the other, to the excessive attachment of young people to this area in accordance with age characteristics. Modern teaching methods, innovations ICT for the effectiveness of didactic methods.

The main purpose of our research is to show what role innovation in this field will play in terms of educating the younger generation with practical habits, as highlighted above. In this activity, we consider the transition from phanionic education to individual education. In our opinion, in order for those who study to achieve the necessary goals in modern society, their high activity is one of the main conditions. But what do we have to do to do that? In our opinion, in order for innovation and interactivity to be fully effective in this area, it is necessary to pay special attention to interethnic integration. As noted above, when science first appeared, it became whole, complete. With the development of society in all spheres, a harmonious demarcation took place. For example, one of the first works of the English scientist Newton was the foundations of natural philosophy. The great scientist, having created this work, pointed out that all sciences develop in one root. However, in the future, scientists in the field of informatization of society. However, subsequently there was a differentiation of sciences in the field of informatization of society in various industries. The strong development in the fields of mathematics, technology, physics, chemistry, biology, etc. is due to the fact that these sciences make a practical contribution, and this trend continues now. It should be noted that the above was caused by the fact that a person, aware of the laws of nature, discovered them, and then applied them to ensure his happy and comfortable life. The machines and mechanisms created as a result were based on the laws of nature and facilitated human labor. Thanks to the discovery of electrics, the efficiency of these machines in all areas has increased significantly. So we are witnessing how significant innovation is in this area.

The integration of education, research and production in foreign universities developed in the second half of the 19th and early 21st century (4, p.31). The integration models tested made promising promises. For example, the American integration model suggests that graduates of such universities are the most productive. It is their pilot developments that are becoming a pipeline stream in giant technology companies, providing both scientific and technological development and multi-million dollar profits (5, p. 98). In each country of these processes, partially in a single university, integration forms are specified, which requires studying various forms of integration in the form of the American model, universities of the Japanese (Asian) model and the European mixed-type model (6, p. 2). The exchange of Inteqrasiya information is carried out not only among students, but also among students and teachers.

The integration of education, research and business in higher education abroad in the modern world is an important component of the socio-economic development of many countries. The integration model operates on the basis of technoparks (technopolis). It is here that students not only receive new knowledge, but also use this knowledge in research activities, conduct experiments until practical results are achieved, then are used in the technological process inside the walls of a venture capital company.

We recorded some data on research methods in the form above. Let's talk more about them. First of all, we note that in this work we use modern teaching methods. One of these main attributes is training form of groups. As for teaching methods, their spectrum is very wide and increases from this day on:

In addition, more practical mastery of topics that pass through verbal associations, decision tree, carpet of ideas, Socrates method, auction, mosaic, carpet of ideas and many teaching methods is possible.

First of all, we would like to stick to seafood and carousels. However, those who study in the course of work can apply other methods. The process of applying mental attack begins after the motivation of the teacher. Researchers, based on a research question, begin the study with the help of a leader whom they chose in a democratic way (the leader changes at each next exercise). Questions, tests and other materials in electronic and mechanical form are delivered to groups under the name of custom sheets. The process continues with the presentation demonstration. As noted above, learners can use other innovative methods in the learning process, which happens with teacher succession.

Results and discussion

The results of the study included 3 laboratory works performed by groups:

1. the hypothesis of gravitation through mathematical pendulum;
2. acceleration of the Yung module;
3. The water surface is oxidized by the alkaline ammonia drop method.

The experiments were carried out in groups sequentially:

Group I:

The free fall hypothesis through mathematical dance.

The group begins the presentation with a summary of the theoretical information presented by the leader.

Description: A system consisting of blades not drawn out of a thin handle, size and mass not considered, is called mathematical competition. Using this system, the Italian scientist G. Galilei was first awarded. This is proven by the fact that she provided a formula for the period of mathematical pendulum. Obviously, the accuracy of this formula

$$T = t/N$$

This can be proved by testimony.

At the same time.

$$h = gt^2/2$$

can be found by formula.

Interestingly, Galileo, using this formula, underwent an experiment named after the crucified tower in Pizza. The crown of suffering can also be discovered under the World Law of Attraction.

Purpose: the mystery of free fall aggression through mathematical pendulum.

Tools required for measurement:

- 1) a clock or other sensiomeric device indicating a second;
- 2) measurement scale, measurement tapes or tape measure;
- 3) stainless rope, tripod, small-haired blade.

sequence of execution:

- 1) a tripod is installed at the end of the table, a courage jacket with a rope at the end hangs from the rod;
- 2) is thrown out of competitive equilibrium by about 5 cm;
- 3) number of dances 5; 10; 15 - repeated;
- 4) there will be suitable times;
- 5) Emergency fall according to the Galilean formula;
- 6) absolute and relative error of experience.

Experimental result of group I 10.2 N/kg, absolute error 0.4 N

In practice, it has been proven that the absolute cost of elastic deformation is directly proportional to the deforming force:

$$F = -kx$$

The last formula is the mathematical expression of Hook's law.

Deformation has such types as narrowing, compression, extension, rotation, displacement of particles. There are several ways to calculate the aforementioned Jung modulus. Readers in this work identified it by the method of heating thin steel.

Equipment required for Jung module mode by overlocking method:

- 1) thin steel plate located on two supports;
- 2) cargo set;
- 3) a fragment with a millimeter.

Move:

- 1) metal board is located on two racks;
- 2) its face, width, thickness;
- 3) Weighing stones of 100, 200, 300 grams are laid in turn in the same place on the board and corresponding turns are marked.

The average cost of the experiment is 208 GPa, which differs from the table indicator by 2 GPa and is an absolute error.

The average cost of the experiment is 208 GPa, which differs from the table indicator by 2 GPa and is an absolute error. The relative error is 0.01. The cost of experience and errors are evaluated positively.

Work III: Liquid (water) surface frequency by droplet method:

The Group III leader begins its presentation with a brief theoretical information on the topic: The legitimate question of having water from the skty in the shape of a stallion. What's the reason? Elementary mathematics proves that a figure made of the same massive plasticine is a figure with the smallest surface field.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

So, according to Pascal's law

$$p = F/s$$

From his expression, it can be seen that a drop of water in the form of a crust "more easily destroys" the air. That is, its forming pressure is much greater. This is due to the fact that the surface of falling water droplets takes on the shape of the crust as a result of drainage. In other words, a force called surface click minimizes the surface of the fluid. Definition: the force of surface excitation, which affects the surface of the liquid and minimizes it. For each fluid, the surface vibration coefficient is different. The Greek letter is indicated by sigma. The unit of the surface click factor 1N/m- in BS.

First, specify the resources required to perform the work:

- 1) pipette;
- 2) water in the container;
- 3) empty utensils;
- 4) scales;
- 5) barbell.

Sequence Procedure:

- 1) 50-100 drops of water are drained into a pre-extended shell (P1);
- 2) the following package weight is detected (P2);
- 3) weight of 1 drop: $m_0 = (m_2 - m_1) / n$; n is the number of drops;
- 4) pipette mouth length;
- 5) click factor is detected on the surface.

Group III found an average cost of a dark coefficient of 73 mN/m for water. The absolute error of the experiment is 0,5mN/m, and the relative error is 0.007. In this case, the results are considered positive.

The group performed two other laboratory work using the carousel method.

In the operational and transparent assessment of the Guizzz website, conducted by groups, the answers to the individual assessment of 10 tests are as follows:

1 group		
№	Student's name	Mark (score)
1.	A	9
2.	B	8
3.	C	8
4.	D	8
5.	E	8

The resulta of II group compare with I not mach differ:

II group		
№	Student's name	Mark (score)
1.	A	9
2.	B	8
3.	C	8
4.	D	8
5.	E	10

At last, the each members of the of III group showed the same result.

III group		
№	Student's name	Mark(score)
1.	A	8
2.	B	8
3.	C	8
4.	D	8
5.	E	8

The tests included 3 topics. According to the results of the assessment of groups II, group took first place, group I - second and group III - third place, respectively.

The diagram showing the position of the groups according to the results of the experiment by relative error is described in Figure 1:

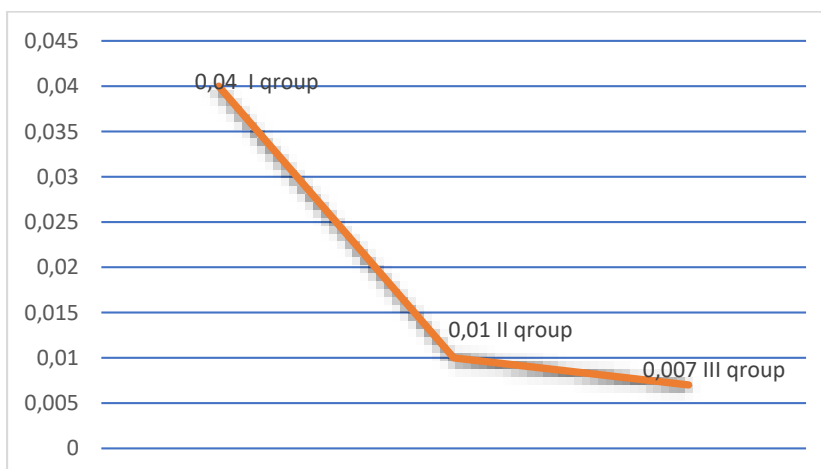

Figure 1. Relative error of experimental results

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

It is known that in the process of training with the help of their ICT, they have ample opportunities to assess the quality of work. Using these capabilities in the learning process allows you to evaluate more knowledge in a short time (7,p.193). Accordingly, we evaluated what they studied with Guizz. The results of the evaluation of tests on topics using Guizz are described separately in Figure 2.

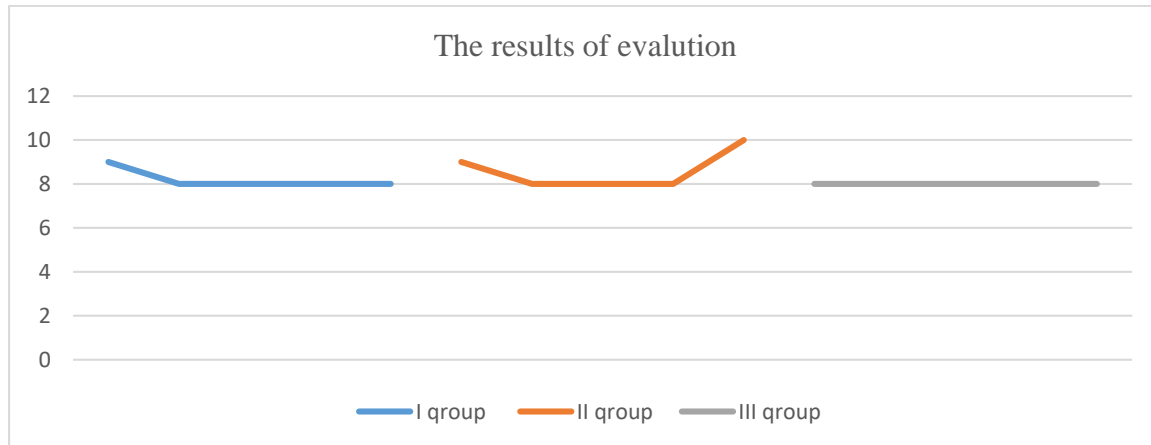

Figure 2. Results by group using Guizz

Results and recommendations

Along with fundamental integration, it is also advisable to use interdisciplinary integration.

Using supernatural integration, he had to consider the vertical and horizontal type. To do this, consider some possibilities for the integrated construction of the educational process, which allows students to qualitatively solve the problems of education, development and upbringing:

1. The transition from fantasy connections to interdisciplinary, allows the researcher to translate the methods of activity from one object to another and, facilitating study, forms an opinion about one fundamental development of science. It should be remembered that such a transition is possible only if there is a certain knowledge base of subjective connections, otherwise the movement can be surface and mechanical.
2. The integration of science with other subjects in terms of studying a problem situation activates the intellectual activity of learning, forces it to look for new ways to study educational material, and forms a research type of learning. To provide a differential approach to learning, the "The theory of Multiple Intelligences " by H. Gardner can be used. With the help of this theory, you can determine the type of learning and, thus, ensure individuality in the process of study, as we have already noted.
3. leads to an increase in the share of generalizing knowledge, allows the reader to simultaneously track the process of performing actions from goal to result and easily perceive each stage of work.
4. increases the information content of the class, simplifies the process of studying the connectedness of subjects.
5. find new factors that confirm or deepen certain observations and results of studying different disciplines
6. This is a tool to stimulate the education of school children, contributes to the intensification of educational and cognitive activities of students, contributes to the elimination of stress and fatigue.
7. The integration of educational material contributes to the development of creative thinking of students, allows them to apply the acquired knowledge in real conditions, is one of the most important factors in the education of culture, as well as an important tool for the development of personal qualities focused on nature, people, a good attitude to life.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

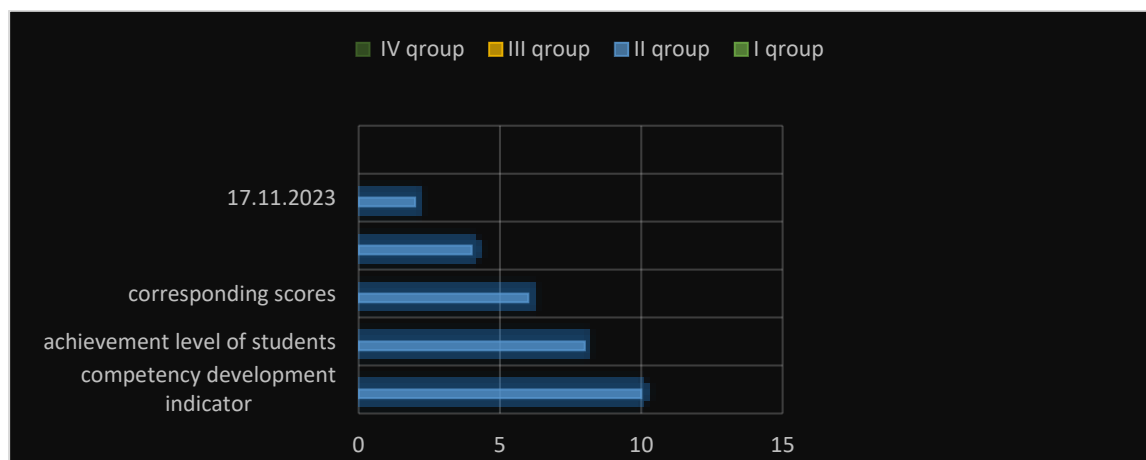
Mastering the methods of laboratory work, their implementation is of particular importance for achieving the practical skills and habits of scientists. In this regard, the analytical observation of scientists allows us to say the following:

1. The relative operational errors of all three laboratories below in group III are due to more accurate working abilities of members of this group. To develop this ability, it is more appropriate to use differentiation in the future.
2. The diversity of the results of the individual assessment of the gizza education of tests by topic is due to the difference in basic knowledge in this area. Using integration capabilities in content, readers must create bridges between the knowledge gained and the knowledge to be learned.
3. Creating healthy competition among learners is also aimed at making them more attentive when performing other laboratory work.

If you evaluate the laboratory work according to the criteria, then first:

- determination of goals and objectives when studying the topic in accordance with the requirements for the results of mastering the content of laboratory work;
- select and formulate specific tasks for acquisition of skills and competencies provided in accordance with the requirements when performing the practical part. Select or compose
- define criteria for evaluation of laboratory works performance;
- It is necessary to prepare a classification for assessment of skills by levels.

According to the assessment criteria, the competency development indicator should reflect an objective description of the levels of achievement of students and the corresponding points (8, p.58).

The differences mentioned do not affect the significance of the study results. In conclusion, we see that the application of modern teaching methods has practical effects. Also, evaluation using web tools is a positive side of the work.

Given the practical effect of the experiments, we decided that the next laboratory works would be carried out in parallel at the same time.

Reference

1. Mammadov Z.F. (2018) Transition to a research university: issues of application of the experiences of world-class universities in UNEC, "Modern problems of economic science", Zagatala: p.11- 13.
2. Raziyevev S.A. (2019) International conference dedicated to John Comenius, from the experience of teaching physics with modern teaching methods and interdisciplinary integration. (Baku) BSU: p. 340-341.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

3. Askerov SH.G. (2016) Philosophy of progress, UNEC Expert : №2, p.67.
4. Kulikova Y.P. (2012) Technological experience in integrating education, scientific activities and business in higher education. New University.No. 5(15) p. 30-32.
5. Karloff, B. (2007) Business strategy / B. Karloff. - M.: Economic, p.239 c.
6. Kastels, M. (2000) Information Age: Economy, Society and Culture: translation from English O.I.Shkaratan. – M.: SU HSE.
7. Kachalov, B. A. (2009) **Management systems based ISO 9001:2008, ISO19001:2004, OHSAS18001:2007 и ILO-OSH 2001** / B. A. Kachalov: system manager summary: in 2 t. – M.: p.356 c.
8. Kels, G. R. (2008) Self-assessment process / G. R. Kels. – M.: p. 263 c.

**ИССЛЕДОВАНИЕ МЕХАНИЗМА И МЕР ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЦИФРОВОЙ
ТОРГОВЛЕ ДЛЯ СОДЕЙСТВИЯ ПОЗИЦИОНИРОВАНИЮ КИТАЯ В ГЛОБАЛЬНОЙ
ПРОМЫШЛЕННОЙ ЦЕПИ**

**ÇİNİN QLOBAL SƏNAYE ZƏNCİRİNDƏ YERLƏŞMƏSİNİ TƏŞVİQ ETMƏK ÜÇÜN
RƏQƏMSAL TİCARƏTƏ QARŞI MEKANİZM VƏ TƏDBİRLƏRİN ARAŞDIRILMASI**
**STUDY ON THE MECHANISM AND COUNTERMEASURES AGAINST DIGITAL TRADE
TO PROMOTE CHINA'S POSITIONING IN THE GLOBAL INDUSTRIAL CHAIN**

Huang Jiayi

UNEC Baku Azerbaijan

Резюме

Основная цель исследования заключалась в анализе влияния цифровой торговли на положение глобальной промышленной цепи. Исследование проводилось на основе научной абстракции, системного анализа, логического обобщения и других методов. Результатом исследования является вывод о том, что развитие цифровой торговли может способствовать более тесной связи Китая с мировым рынком и усилению его позиций и влияния в глобальной промышленной цепочке. Практическая значимость исследования заключается в дальнейшем содействии развитию цифровой торговли Китая и укреплению его позиций в глобальной промышленной цепочке за счет соответствующих предложений по контрмерам. Научная новизна и оригинальность данного исследования заключается в том, что на основе анализа публикаций в данной области рассматривается цифровая торговля и вносятся соответствующие предложения по усилению строительства цифровой инфраструктуры и совершенствованию правил цифровой торговли.

Ключевые слова: цифровая торговля, глобальная отраслевая цепочка, повышение потенциала.

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi rəqəmsal ticarətin qlobal sənaye zəncirinin mövqeyinə təsirini təhlil etmək idi. Tədqiqat elmi abstraksiya, sistem təhlili, məntiqi ümumiləşdirmə və digər metodlar əsasında aparılmışdır. Tədqiqatın nəticəsi, rəqəmsal ticarətin inkişafının Çinin dünya bazarı ilə daha sıx əlaqəsini və qlobal sənaye zəncirindəki mövqeyini və təsirini gücləndirə biləcəyi qənaətinə gəldi. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti Çinin rəqəmsal ticarətinin inkişafına daha da kömək etmək və müvafiq əks tədbirlər təklifləri ilə qlobal sənaye zəncirindəki mövqeyini gücləndirməkdir. Bu tədqiqatın elmi yeniliyi və orijinallığı ondan ibarətdir ki, bu sahədəki nəşrlərin təhlili əsasında rəqəmsal ticarət nəzərdən keçirilir və rəqəmsal infrastrukturun inşasının gücləndirilməsi və rəqəmsal ticarət qaydalarının təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq təkliflər verilir.

Açar sözlər: Rəqəmsal Ticarət, Qlobal Sənaye zənciri, potensialın artırılması.

Summary

The main objective of the study was to analyse the impact of digital trade on the position of the global industrial chain. The study was conducted on the basis of scientific abstraction, system analysis, logical generalisation and other methods. The result of the study is to conclude that the development of digital trade can promote China's closer connection with the global market and strengthen its position and influence in the global industrial chain. The practical significance of the study is to further promote China's digital trade development and strengthen its position in the global industrial chain through appropriate countermeasure suggestions. The scientific novelty and originality of this study is that, based

on the analysis of publications in the field, digital trade is examined and relevant suggestions are made to strengthen the construction of digital infrastructure and improve the rules of digital trade.

Keywords: Digital trade, global industry chain, capacity building.

Введение

По мере углубления экономической глобализации цифровая экономика становится важной движущей силой развития мировой торговли и промышленной цепочки. В эпоху цифровой экономики цифровая торговля быстро развивается, предоставляя новые возможности и проблемы для экономического сотрудничества и конкуренции между странами. В этом контексте использование цифровой торговли для укрепления позиций Китая в глобальной промышленной цепочке становится важной темой для изучения и исследования. Цифровая торговля как новый вид торговли, основанный на использовании Интернета и цифровых технологий, характеризуется высокой эффективностью, низкой стоимостью и высокой добавленной стоимостью. С помощью цифровой торговли можно реализовать глобализованный поток товаров, услуг и знаний. В то же время цифровая торговля может способствовать построению и оптимизации трансграничных промышленных цепочек и укреплению позиций Китая в глобальной цепочке создания стоимости. Для изучения механизма цифровой торговли, способствующего укреплению позиций Китая в глобальной промышленной цепочке, необходимо провести исследования в различных аспектах.

Основные механизмы содействия процессу оцифровки в Китае

С быстрым развитием цифровых технологий происходит реконфигурация индустриальной структуры традиционной торговли, а развитие торговли приобретает новую форму - низкозатратную и высокоэффективную. В последние годы торговля услугами в Китае сохраняет тенденцию к росту. Согласно данным, в 2022 году общий объем импорта и экспорта услуг в Китае составит почти 6 трлн. юаней, увеличившись за год на 12,9%, что уступает только Соединенным Штатам. В связи с ускоренным развитием технологий 5G, искусственного интеллекта, больших данных, облачных вычислений и других технологий доля развивающейся торговли услугами, характеризующейся наукоемкостью и технологичностью, неуклонно растет. Цифровая экономика занимает все более прочные позиции в экономической структуре Китая, а ее вспомогательная роль для экономики становится все более заметной.

С развитием глобального процесса цифровизации доля цифровой торговли в международной торговле растет с каждым годом. По соответствующим данным, в 2023 году объем мировой цифровой торговли достигнет триллионов долларов, что сыграет положительную роль в модернизации глобальной промышленной цепочки. Цифровая глобализация связывает мировое потребление и производство с меньшими затратами, открывая новые возможности для развития глобального сотрудничества и инноваций. В последние годы цифровая торговля Китая развивается быстрыми темпами. В первой половине 2023 года объем торговли услугами, предоставляемыми с помощью цифровых технологий, составил 1,36 трлн юаней, увеличившись на 12,3% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года, и цифровая торговля становится важной силой в усилиях Китая по содействию высококачественному развитию внешней торговли. Цифровизация меняет глобальную экосистему торговли услугами. Модель роста предприятий перешла от повышения эффективности операций к повышению эффективности производства, а глубокая интеграция цифровых технологий с реальным сектором экономики предложила предприятиям принципиально новые идеи развития. Ускоренная интеграция потребительского и промышленного Интернета, а также трансграничный поток промышленных данных создают как возможности, так и риски. Сложная ситуация в международной торговле также усиливает риски в цепочке поставок, поэтому необходимо придавать большое значение уровню устойчивости и безопасности промышленной цепочки поставок, повышать устойчивость к рискам и усиливать автономность и контроль инфраструктуры.

В эпоху цифровой экономики новые дисплейные технологии являются важным средством отображения информации, а также рассматриваются как основной канал человеко-машинной коммуникации, играющий фундаментальную и направляющую роль в развитии научно-технического прогресса. В связи с ускоренным развитием таких технологий, как большие данные, облачные вычисления, Интернет вещей и искусственный интеллект, процесс цифровизации китайской торговли услугами еще более ускорился. Использование цифровых технологий позволило сделать некоторые изначально неторгуемые услуги торгуемыми, что еще больше увеличило масштабы торговли услугами. Цифровая трансформация китайской торговли услугами привела к дальнейшему повышению степени интеллектуализации и технологизации торговли услугами, а также к появлению новых видов торговли услугами, таких как телемедицина (Чонг Вай Сянь & Хонг Ченг Ман 2023). В последние годы цифровизация китайского экспорта услуг развивалась относительно быстро, в то время как цифровизация импорта неуклонно росла благодаря все более прогрессивной политике Китая в области цифровизации торговли услугами и постоянному поиску инновационных путей развития торговли услугами.

Глубоко изменив традиционные методы торговли и повысив ее эффективность, цифровые технологии в то же время привнесли множество проблем в традиционную торговую инфраструктуру, управление трансграничной торговлей, торговую политику и защиту интеллектуальной собственности. Переговоры между правительствами по вопросам трансграничной торговли продвигаются относительно медленно, поэтому необходимо оказывать поддержку крупным цифровым предприятиям в формировании собственной отраслевой цепочки в рамках глобального порядка ведения бизнеса в сфере цифровой торговли. Кроме того, цифровая помощь может стать важным элементом в строительстве "Пояса и пути" (Ли Сутхи 2023).

В целом цифровая торговля сыграла значительную роль в модернизации глобальной промышленной цепочки. По мере дальнейшего развития технологий и оптимизации политики цифровая торговля будет вносить все больший вклад в укрепление позиций Китая в глобальной промышленной цепи.

Основные направления политики по развитию цифровизации в Китае

Цифровая торговля способствует укреплению позиций Китая в глобальной промышленной цепочке, включающей базовый уровень, уровень передачи данных, уровень платформы и уровень приложений. Масштабы китайской цифровой торговли продолжают расширяться, а позиции Китая на мировой арене цифровой торговли растут. Правительство Китая приняло ряд политических мер, направленных на укрепление позиций цифровой торговли в глобальной отраслевой цепочке, а также ввело ряд налоговых льгот, чтобы стимулировать предприятия к развитию цифровой торговли. Эти меры способствуют укреплению позиций Китая на мировой арене цифровой торговли. Кроме того, в Китае развиваются технологические инновации в области цифровой экономики, а сети 5G вступили в стадию широкомасштабной коммерциализации, обеспечивая более удобные сетевые условия для развития цифровой торговли. В заключение следует отметить, что цифровая торговля становится важной силой, способствующей укреплению позиций Китая в глобальной промышленной цепочке. В будущем Китай будет продолжать содействовать развитию цифровой торговли и укреплять исследования, разработку и применение новых технологий, чтобы еще больше повысить конкурентоспособность Китая в области глобальной цифровой торговли.

Правительство Китая также усилило защиту критической информационной инфраструктуры и управление безопасностью сетевых данных для обеспечения их сохранности и надежности. Внедрение этих мер позволило создать безопасную и надежную политическую среду для развития цифровой торговли. Правительство активно участвует в многосторонних торговых переговорах и международном сотрудничестве в целях содействия развитию цифровой торговли. Китай участвует в инициативах международных организаций, таких как АТЭС и ВТО, по упрощению процедур торговли, создавая более открытую и удобную среду для цифровой торговли. Правительство усилило разработку политики и нормативных актов в области защиты

данных и кибербезопасности, повысило уровень защиты персональной информации и регламентировало порядок сбора, хранения и передачи данных в целях обеспечения их безопасности. Для обеспечения беспрепятственного ведения цифровой торговли правительство усилило создание системы сетевой безопасности и повысило уровень технологий сетевой безопасности(Луо Сюбинь&Чжоу Цили 2021).

В настоящее время масштабы выпуска "умных" производств в Китае продолжают расти благодаря поддержке национальной политики и быстрому развитию процесса цифровизации. Новый "умный город" - это взаимосвязь и интеграция городских систем и служб с использованием различных информационных технологий или инновационных методов, направленная на повышение эффективности использования ресурсов, улучшение управления и обслуживания города, а также повышение качества жизни горожан. В настоящее время Китай уверенно превращается в страну, наиболее активно внедряющую строительство "умных городов" в мире(Ли Хунбин&Чжао Дингран 2022).

Проблемы и стратегии оптимизации в процессе цифровизации в Китае

Политика Китая была направлена в основном на стимулирование развития цифровой торговли, при этом игнорируя другие связанные с ней аспекты. Это привело к быстрому росту позиций цифровой торговли в глобальной промышленной цепи Китая, однако развитие других звеньев промышленной цепи относительно отстает. Цифровой торговле, как одному из звеньев глобальной промышленной цепи, будет сложно занять благоприятное положение в глобальной промышленной цепи, если потенциал и конкурентоспособность отечественной промышленной цепи не будут высокими. Это может привести к тому, что Китай займет относительно слабое положение в глобальной промышленной цепочке, что затруднит его продвижение на международный рынок и повышение конкурентоспособности. Текущая политика в большей степени направлена на содействие развитию цифровой торговли, в частности на развитие цифровой экономики и электронной коммерции, и не уделяет должного внимания взаимосвязи и синергетическому развитию цифровой торговли и других отраслей. Это может привести к разрыву между развитием цифровой торговли и реальной экономики, что не будет способствовать укреплению позиций Китая в мировой промышленной цепи.

В настоящее время мировые правила и механизмы цифровой торговли еще не сформировали единый стандарт, а между странами существуют значительные различия в формулировании и реализации политики цифровой торговли. В результате Китай сталкивается с неопределенностью и рисками в цифровой торговле, что затрудняет эффективное предотвращение и разрешение споров. Развитие цифровой торговли также сталкивается с проблемой международного сотрудничества, и существуют определенные препятствия для проведения консультаций и сотрудничества между странами по правилам и механизмам цифровой торговли. Несмотря на стремительное развитие цифровой торговли в Китае, в соответствующих правилах и механизмах все еще имеются недостатки, что негативно скажется на положении Китая в мировой цифровой торговле. Цифровая торговля включает в себя обмен данными, платежи в цифровой валюте, кибербезопасность и другие аспекты, и отсутствие единых правил и механизмов будет ограничивать бесперебойную работу цифровой торговли(Гао Чжан&Хуан Сяюэ 2022).

Для решения вышеперечисленных проблем в процессе цифровизации государства должны, прежде всего, усилить инфраструктурное строительство, повысить свой цифровой потенциал как развивающихся стран и обеспечить лучшие условия для цифровой торговли. Необходимо укреплять международное сотрудничество для обеспечения взаимной выгоды и беспроигрышных ситуаций в цифровой торговле, повышать свою конкурентоспособность в цифровой торговле и снижать монополию развитых стран на цифровую торговлю. Во-вторых, содействовать сбалансированному развитию цифровой торговли. Для достижения сбалансированного развития цифровой торговли необходимо усилить строительство цифровой инфраструктуры между различными регионами, повысить уровень проникновения и применения цифровых технологий. Наконец, предприятиям рекомендуется усилить технологические инновации и цифровую трансформацию, чтобы укрепить свои позиции в глобальной

промышленной цепочке. Опираясь на интернет-платформы, следует развивать трансграничную электронную коммерцию и совершенствовать торговлю цифровыми услугами, чтобы повысить конкурентоспособность Китая в области глобальной цифровой торговли (Лу Юаньчуань 2023).

Китаю также необходимо активно участвовать в разработке и обсуждении международных правил цифровой торговли. Совершенствование системы правил цифровой торговли требует совместных усилий всех сторон, необходимо содействовать созданию более справедливой, открытой и прозрачной системы правил цифровой торговли, укреплять сотрудничество в области цифровой торговли с другими странами и регионами, способствовать созданию механизма сотрудничества в области цифровой торговли на основе взаимного доверия и взаимной выгоды, а также содействовать стабильному и устойчивому развитию цифровой торговли. Во-вторых, она выступает за создание разумной и справедливой системы правил цифровой торговли и способствует либерализации и упрощению мировой цифровой торговли. Кроме того, следует укреплять двусторонние и многосторонние переговоры и сотрудничество с другими странами, чтобы совместно содействовать здоровому развитию цифровой торговли. Китай подписал соглашения о сотрудничестве в области цифровой торговли с несколькими странами, и правила цифровой торговли постоянно меняются. И наконец, укрепление и оптимизация соответствующих внутренних законов и нормативных актов для создания гармоничной правовой среды, подходящей для развития цифровой торговли. Усилить общее планирование внутренних правил цифровой торговли, взять на себя инициативу по интеграции в подготовку международных правил цифровой торговли, усилить роль Китая в подготовке международных правил цифровой торговли и создать гармоничную внешнюю среду для развития цифровой торговли Китая.

Заключение

Цифровая торговля играет важную роль в укреплении позиций Китая в глобальной промышленной цепи. Развитие цифровой торговли может способствовать сближению Китая с мировым рынком и усилению его позиций и влияния в глобальной промышленной цепи. Механизм развития цифровой торговли включает в себя сбалансированное развитие цифровой торговли, совершенствование правил цифровой торговли, выращивание талантов в области цифровой торговли и цифровую трансформацию предприятий. Для оптимизации механизма цифровой торговли в целях укрепления позиций Китая в глобальной промышленной цепи необходимо исходить из этих аспектов, разработать соответствующую политику и меры, усилить строительство цифровой инфраструктуры, повысить уровень применения цифровых технологий, активно участвовать в разработке правил международной торговли, чтобы способствовать либерализации и упрощению цифровой торговли. Развитие цифровой торговли - это долгосрочный процесс, требующий совместных усилий и сотрудничества правительства, предприятий и общества для совместного содействия развитию цифровой торговли и глобальной промышленной цепи Китая.

Литература

1. Чонг Вай Сянь., Хонг Ченг Ман. Исследование влияния цифровой экономики на качественное развитие торговли услугами в Китае // Бизнес экономика, -2023. -No.10. -С. 25-27.
2. Ли Сутхи. Исследование влияния уровня развития цифровой экономики стран вдоль "Пояса и пути" на эффективность экспортной торговли Китая. -Чунцин,: Чунцинский университет Гуншань, 2023. -15с.
3. Луо Сюбинь., Чжоу Цили. Исследование качественной трансформации и развития малых и микроиндустрий культуры в условиях цифровой экономики // Финансовое образование Исследование. -2021. -No.4. -С. 51-58.
4. Ли Хунбин., Чжао Дингран. Влияние развития цифровой экономики на межпровинциальную торговлю Китая: теоретическая логика и эмпирические тесты // Журнал Пекинского нормального университета. -2022. -No.5. -С. 102-113.
5. Тао Чжан., Хуан Сяюэ. Цифровая экономика, модернизация промышленной структуры и общее богатство // Финансовое образование Исследование. -2022. -No.5. -С. 14-23.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

6. Лу Юаньчуань. Влияние развития цифровой экономики на расширение и совершенствование торговли услугами в Китае // Бизнес и экономические исследования. -2023. -No.6. -С. 136-139.

**İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN MİLLİ İQTİSADİYYATA
REİNTEQRASIYANIN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ**

Ümüdvər Q. Əliyev

i.e.d., professor, əməkdar müəllim

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Günay Ü. Quliyeva

i.ü.f.d., dosent

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan

XÜLASƏ

Ərazimizin 20 faizinin 30 il ərzində Ermənistan tərəfindən işğal altında saxlanması milli iqtisadi inkişafımıza ciddi təhdid yaratmışdır. Regionun zəngin iqtisadi resurslarını milli iqtisadi inkişafa cəlb etmək mümkünsüz olmuşdur. Regionun əmək ehtiyatları isə müyyən müddət işsiz əhaliyə çevrilmiş, sonralar dövlətin həyata keçirdiyi təxirəsalınmaz tədbirlər nəticəsində digər regionlarda məşğul əhaliyə çevrilmişlər.

2020-ci ilin sentyabrın 27-də həyata keçirilən əks hücum nəticəsində 10 min kv.km ərazimiz işğalçılardan təmizlənmişdir. 2023-cü ilin sentyabrın 19-20 -də 24 saatdan da az müddətdə ərazi bütövlüyümüz tamamilə bərpa olunmuşdur. 44 günlük müharibənin zəfərlə başa çatdığı ilk gündən işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpasına başlanılmışdı. Daha doğrusu o ərazilərin milli iqtisadiyyata reinteqrasiyasına prosesi start götürmüşdür. Məqsədli dövlət proqramları hazırlanıb, konkret maliyyə mənbələri müəyyənləşdi. Proqramın icrasının ilk mərhələsi üçün maliyyə mənbəyi kimi dövlətin büdcə vəsaitləri nəzərdə tutulmuşdur. Artıq 2023-cü ilin son ayına regionun iqtisadiyyatının bərpası və inkişafına 8 mld. manat vəsait xərclənib. 2023-cü büdcə ilində gəlirlərin gözlənilən 6 mld. manatdan çox artımının da əhəmiyyətli hissəsinin də regionun inkişafına xərclənməsi nəzərdə tutulmuşdur. Regionun bərpası və inkişafına innovativ yanaşma milli iqtisadi inkişafın yeni resurs mənbələrini aşkarlanmasına imkan verir. Belə ki ağıllı idarəetmə, şəhərsalmanın yeni forma və metodlarının, kənd təsərrüfatında mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi və sair belə mənbələr qismində çıxış edir. Əhalinin səmərəli məskunlaşmasının təşkili kənd təsərrüfatı və digər sahələr üçün əlavə torpaq resursları yaratmaqla yanaşı səmərəsiz infrastruktur xərclərini (kiçik ərazilərdə əhalinin məskunlaşması, həmin ərazilərə yolların çəkilməsi, işıq və su xətlərinin çəkilməsi, əhaliyə bu və digər formada xidmətin təşkili və s) azaldacaq. Reinteqrasiya nəticəsində milli iqtisadi inkişaf sürətlənəcək, məşğulluğun səviyyəsi artacaq, bunlarla paralel həyat səviyyəsi də yüksələcək. Təbii ki ÜDM-də keyfiyyət dəyişiklikləri baş verəcək. Onun strukturu təkmilləşəcək, qeyri-neft sektorunun payı davamlı olaraq artacaq. Bu meyl özünü ixracın strukturunda da göstərəcək. Bu gün xüsusilə aktuallaşan "yaşıl enerji" ixracın strukturunda əhəmiyyətli yer tutacaq.

Qısa bir müddətdə, 2026-cı ilə qədər regionda 140 min əhalini məskunlaşması üçün bütün resurslar mövcuddur. Yekun olaraq inamla demək olar ki, reinteqrasiya dayanıqlı və davamlı inkişafın təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynamaqdadır.

Giriş

Ərazilərimiz işğaldan azad olunduqdan sonra kifayət dərəcədə təbii zənginliyə malik Qarabağ regionunun makroiqtisadi səviyyədə ölkə iqtisadiyyatına reinteqrasiyası qarşıda duran mühüm strateji məqsədlərdən biridir. Qarabağın işğaldan azad edilməsi həm dünya miqyasında, həm də Azərbaycanda çox ciddi problemlər yaradan və külli miqdarda maliyyə vəsaiti tələb edən Covid-19 pandemiyası dövrünə təsadüf etmişdir. Yeni reallıq dünya iqtisadiyyatına, o cümlədən də Azərbaycan iqtisadiyyatına çox ciddi ziyan vurmuşdur. Covid 19 pandemiyası dövrünün ilk ilində, 2020-ci ildə ölkəmizdə ÜDM

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

72,4 milyard manat (42,6 mlrd dollar) olmuşdur. Pandemiya şəraitində əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə ümumi daxili məhsul 4,3 faiz azalmışdır. 2023-cü ilin nəticələrinə görə ÜDM-in 140 mld. manatı keçəcəyi proqnozlaşdırılır.

Dəyişilən sosial-iqtisadi şərait yeni trendlərin müəyyənləşdirilməsini zəruri etdi. Bu trendlər Azərbaycan 2030: "Sosial iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" dövlət proqramında öz əksini tapdı. Təbii ki, dövlət hər iki problemin həlli üçün məqsədli dövlət proqramları hazırlamışdı. Bu dövlət proqramları ölkənin iqtisadi imkanlarına uyğun olaraq strateji cəhətdən əhəmiyyətliliyindən asılı olaraq bu problemlərin mərhələli həllini özündə əks etdirir. Azərbaycan dövləti üçün, hər bir azərbaycanlı üçün şərəf işi olan Qarabağ iqtisadiyyatının bərpası, onun milli iqtisadiyyata reintegrasiyası, müasir sosial-iqtisadi infrastrukturun formalaşdırılması, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə əhalinin məskunlaşdırılması çox böyük maliyyə vəsaiti tələb edirdi. Bütün bunlar, sosial-iqtisadi infrastrukturun formalaşdırılması, əhalinin təhlükəsiz məskunlaşmasının təmin edilməsi, normal təsərrüfat-quruculuq işlərinə başlamaq üçün ərazilərin minalardan təmizlənməsi və sairin maliyyələşdirilməsi dövlətin investisiya proqramlarına uyğun həyata keçirilir.

2020-ci ilin sentyabrın 27-də həyata keçirilən əks hücum nəticəsində 44 gün ərzində 10 min kv.km ərazimiz işğalçılardan təmizlənmişdir. 2023-cü ilin sentyabrın 19-20 -də 24 saatdan da az müddətdə ərazi bütövlüyükümüz tamamilə bərpa olunmuşdur. 44 günlük müharibənin zəfərlə başa çatdığı ilk gündən işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpasına başlanılmışdı. Daha doğrusu o ərazilərin milli iqtisadiyyata reintegrasiyası prosesi start götürmüşdür. Məqsədli dövlət proqramları hazırlanıb, konkret maliyyə mənbələri müəyyənləşdirildi. İlk dövrlər üçün maliyyə mənbəyi kimi dövlətin büdcə vəsaitləri nəzərdə tutulmuşdur. Artıq, 2023-cü ilin son ayına regionun iqtisadiyyatının bərpası və inkişafına 8 mld. manat vəsait xərclənmişdir. 2023-cü büdcə ilində gəlirlərin gözlənilən 6 mld. manatdan çox artımının da əhəmiyyətli hissəsinin regionun inkişafına xərclənməsi nəzərdə tutulmuşdur. Regionun bərpası və inkişafına innovativ yanaşma milli iqtisadi inkişafın yeni resurs mənbələrini aşkarlanmasına imkan verir. Belə ki ağıllı idarəetmə, şəhərsalmanın yeni forma və metodlarının, kənd təsərrüfatında mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi və sair belə mənbələr qismində çıxış edir. Əhalinin səmərəli məskunlaşmasının təşkili kənd təsərrüfatı və digər sahələr üçün əlavə torpaq resursları yaratmaqla yanaşı səmərəsiz infrastruktur xərclərini (kiçik ərazilərdə əhalinin məskunlaşması, həmin ərazilərə yolların çəkilməsi, işıq və su xətlərinin çəkilməsi, əhaliyə bu və digər formada xidmətin təşkili və s) azaldacaq.

1. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur regionun ölkə iqtisadiyyatına reintegrasiyası

Son iyirmi ildə dörd dəfə artan ÜDM –in mütləq həcmi reintegrasiya nəticəsində daha da artacaq. Reintegrasiya nəticəsində milli iqtisadi inkişaf sürətlənəcək, məşğulluğun səviyyəsi yüksələcək, bunlarla paralel həyat səviyyəsi də yüksələcək. Təbii ki ÜDM-də keyfiyyət dəyişiklikləri də baş verəcək. Onun strukturu təkmilləşəcək, innovasiyalı məhsulların xüsusi çəkisi artacaq, qeyri-neft sektorunun payı davamlı olaraq artacaq. Bu meyil özünü ixracın strukturunda da neft sektorunun payının azalmasında qeyri-neft sektorunun payının artmasında göstərəcək. Bu gün xüsusilə aktuallaşan "yaşıl iqtisadiyyat, "yaşıl enerji" bərpa olunan enerji mənbələrinin iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi bütövlükdə milli iqtisadiyyatın o, cümlədən də ixracın strukturunda əhəmiyyətli yer tutacaq. Azərbaycanda karbohidrogen əsaslı iqtisadiyyatdan təcridən yaşıl iqtisadiyyatın üstünlük təşkil etdiyi iqtisadiyyata keçidin imkanları genişlənəcək. Digər tərəfdən də iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı ölkəmizin öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəliklərin də reallaşmasına əlverişli şərait yaranacaq. 2023-cü ilin dekabrın əvvəllərində Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Dubay şəhərində BMT-nin İqlim dəyişiklikləri Konfransında Azərbaycan prezidenti cənab İlham Əliyev də iştirak etmişdir. Həmin konfransda Azərbaycan nümayəndə heyəti tərəfindən çox qısa müddətdə atmosfərə istixana qaz tullantılarının 40%-ə qədər azaldılmasının proqnozlandırıldığı konfrans iştirakçılarının diqqətinə çatdırılmışdır. Bu proqnozlar tamamilə reallığa əsaslanır.

Beləki, Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı və davamlı inkişafının təmin edilməsi müasir texnoloji əsasda sənayeləşdirmə təməlinə reallaşdırılır. Həm də işğaldan azad olunmuş ərazilərdə sosial və istehsal infrastrukturları dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsinə və müasir texnologiyalara əsaslanmaqla formalaşdırılır.

Çox qısa müddətdə Füzulidə, Zəngilanda beynəlxalq standartlara cavab verən hava limanlarının istismara verilməsi, Laçın şəhərində hava limanının tikintisinə başlanılması, işğaldan azad olunmuş

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

ərazilərdə yaşayış mərkəzlərinin çox mürəkkəb coğrafi-relyef şəraitinə baxmayaraq hündür dağlıq ərazilərdə tunellər vasitəsi ilə müasir yol qovşaqlarının yaradılması işğaldan azad olunmuş ərazilərin qısa müddətdə reinteqrasiyasında Azərbaycanın nə qədər istəkli olmasını göstərir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası və bu ərazilərdən keçən beynəlxalq nəqliyyat marşrutları Azərbaycanla yanaşı bir sıra ölkələrin dünyaya çıxışına əlverişli şərait yaradacaq. Doğrudur Zəngəzur dəhlizi ilə əlaqədar Ermənistan Respublikası ilə hələlik konkret razılıq əldə olunmasa da hökumətlərarası komisiyanın işində gündəmdə qalmaqdadır. İran İslam Respublikası ilə artıq konkret razılıq əldə edilmişdir.

- Cəbrayıl rayonunun Soltanlı/Mahmudlu qəsəbəsi İrana keçidi təmin edəcək;
- Horadiz-Ağbənd (sərhəd) dəmir yolu xətti bərpa ediləcək;
- Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinə, Naxçıvan MR –Türkiyə bazarına çıxış asanlaşacaq;

İran, Hindistan və Pakistan mallarının Azərbaycan üzərindən bu dəhliz vasitəsilə Avropaya daşınması imkanları vardır. Nəqliyyat-logistika kompleksinin yaradılması məqsədilə anbar sahələrinin, yük maşınları parkı, inşaat materialları bazarı, açıq sahələr, konteyner və platforma sahələri və digər inzibati binaların tikintisi məqsəduyğundur. Bu kimi layihələrin dövlət-özəl tərəfdaşlığı çərçivəsində həyata keçirilməsi səmərəlilik və effektivlik prinsipinə nail olacaqdır. Nəqliyyat-logistika kompleksi vasitəsilə daşınacaq İran və Türkiyə məhsullarının, habelə yerli istehsal məhsullarının region ərazisində satışı məqsədilə ticarət mərkəzinin yaradılması da məqsəduyğundur. Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğalı səbəbindən Ermənistan-Türkiyə sərhədlərinin Türkiyə tərəfindən bağlanması Ermənistanın Avropaya çıxışında yaratdığı ciddi problemlər də Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə öz həllini tapa bilər. Hal-hazırda Ermənistandan üçüncü ölkələrə göndərilən mallar sərhədlər açıldıqdan sonra Türkiyə ərazisindən nəql edilə bilər. Türkiyə ilə Ermənistan arasındakı sərhəd bağlı olduğundan bu mallar Gürcüstan ərazisindən keçir.

Birbaşa dəmir yol xəttinin olması nəqliyyat xərclərinin azalması deməkdir: dəmir yol tarifləri digər avtomobil və dəniz yolları ilə daşıma xərcləri ilə müqayisədə nisbətən daha aşağıdır; malların Gürcüstanda yenidən rəsmiləşdirilməsi üçün tələb olunan gömrük rüsumları və vasitəçilərə əlavə ödənişlər ləğv ediləcək. Nəqliyyat xərclərində 25 faiz azalma gözlənilir.

Nəqliyyatın intellektual idarə edilməsi, hibrid yanacaq ilə işləyən nəqliyyat vasitələrindən istifadənin genişləndirilməsi, bərpa olunan enerji mənbələrinin iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi, istehsal və xidmət sferasında innovativ üsul və metodlara üstünlük verilməsi Azərbaycanın iqtisadi inkişafının yeni keyfiyyət halını müəyyənlədirir. İ.ü.f.d., dosent Vüqar Mehtiyev yazdığı kimi “Azərbaycanda yaşıl transformasiya iqtisadi artıma və sosial inkişafa təkan verə bilər, eyni zamanda təbii sərvətlərin iqtisadiyyatın və rifahın əsaslandığı maddi vəsait və xidmətlər təqdim etməyə davam etməsini təmin edə bilər. İqtisadi inkişafın yaşllaşdırılması məhsuldarlığı və innovasiyanı artırır, yeni iş yerləri və bazarlar yarada və əlavə fiksəl gəlir əldə edə bilər. (jurnal: iqtisadi islahatlar. № 1-2023)

İqtisadiyyatın yaşllaşdırılması tükənən təbii resurslardan da səmərəli istifadəyə əlverişli şərait yaradacaq. İqtisadi inkişafın ağırlıq yükü tədricən neft sektorundan qeyri-neft sektorunun üzərinə keçəcək. Yaşıl iqtisadiyyatın ənnənəvi iqtisadiyyata nisbətən kifayət dərəcədə üstünlükləri var. Yaşıl iqtisadiyyat məhsulları dünya bazarında tələb olunan məhsullardan hesab olunur. Həmin məhsulların təbii rəqabət üstünlüyü bu məhsulların istehsalçısı ölkələrin yeni, qeyri-ənənəvi gəlir mənbələrini aşkarlayır. Artıq ölkəmiz tərəfindən Avropanın bir sıra ölkələri ilə yaşıl enerji ixracı sahəsində əməkdaşlığa dair memorandum imzalanmışdır. Gürcüstanın Qara dəniz sektorundan dənizin dibi ilə Avropa ölkələrinə yaşıl enerji ixracı magistralinin quraşdırılması Gürcüstan hökuməti ilə razılaşdırılmışdır.

Azərbaycanda dayanıqlı və davamlı inkişafın təmin edilməsinin mühüm şərtlərindən biri kimi sabit, artan templə ÜDM-in artımı birmənalı şəkildə diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Burada daha çox diqqət təbii resurslara deyil ondan səmərəli istifadəyə, innovasiyaya, xidmət sferasının inkişafına, əlavə dəyər yaranması zəncirində iştiraka, beynəlxalq yükdaşımalarda iştiraka verilməlidir. Azərbaycanın coğrafi mövqeyi imkan verir ki Şərqi-Qərbi, Cənub –Şimal marşrutları ilə yükdaşımalarda əhəmiyyətli rol oynasın və ÜDM-də xidmətin, xüsusilə nəqliyyat xidmətinin payı artsın. Bu nəqliyyat qovşaqları nəhəng qitələr (daha çox Asiya-Avropa) arasında nəqliyyat xərclərini və vaxt itkisini

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Azərbaycanın Orta Asiya ölkələri ilə yüksələn xətlə inkişaf edən əməkdaşlığı onların da Avropaya çıxışını asanlaşdıracaq. Avropa ölkələrinin Rusiya karbohidrogen resurslarına tətbiq etdiyi sanksiyalar fonunda Qazaxıstan və Tükmənistan neft-qaz resurslarına tələb artmaqdadır. Azərbaycanın mövcud infrastrukturunu (Bakı -Tbilisi – Ceyhan neft-qaz ixrac boru kəmərləri, Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu) bu ölkələrin karbohidrogen ehtiyatlarının Avropaya daşınmasında mühüm rol oynayacaq.

Bütün bunlarla yanaşı işğaldan azad olunmuş ərazilərdə əhalinin məskunlaşmasını nəzərdə tutan və öz əksini Azərbaycan 2030: “ Sosial –iqtisadi inkişafın Milli prioritetləri”- ndə tapan “Böyük Qayıdış” uğurla reallaşdırılmaqdadır.

Qısa bir müddətdə, 2026-cı ilə qədər işğaldan azad olunmuş ərazilərdə 140 min əhalinin məskunlaşması üçün bütün resurslar mövcuddur.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə Ermənistan tərəfindən hədindən artıq sayda, milyondan çox minaların basdırılması əhalinin məskunlaşmasına çox ciddi təhdid yaradır. Hətta ərazilərimiz işğaldan azad olunduqdan sonra erməni diversantları tərəfindən ərazimizdə 2021-ci il Ermənistan istehsalı olan minalar yerləşdirmişdir. Təxminən 400-ə yaxın Azərbaycan vətəndaşı işğala son qoyulduqdan sonra belə erməni mina terroruna məruz qalmışdır. Azərbaycan dövləti daxili mənbələr hesabına maksimum dərəcədə mina təhlükəsini aradan qaldırmağa çalışır. Beynəlxalq təşkilatlar ərazilərin minalardan təmizlənməsinə dəstək göstərəcəklərini sözdə bəyan etsələr də hələlik reallıqda bu kömək müşahidə olunmur. Haqlı olaraq prof. Ü.Əliyev və i.ü. f. d., dosent Günay Quliyeva qeyd edirlər ki, “ Qarabağın milli iqtisadiyyata reintegrasiyası hər şeydən əvvəl bir sıra ciddi problemlərin həllini tələb edir. Uzun müddət işğal altında qalmış ərazilərin zərərli tullantılardan təmizlənməsi, insanların təhlükəsiz təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmasına əlverişli şəraitin yaradılması, müasir sosial-iqtisadi infrastrukturun formalaşdırılması zəruridir ”.(Mədəniyyətin iqtisadiyyatı: Şuşadan inkişaf impulsları. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. səh: 72. Şuşa-Bakı, 18-19 sentyabr2022-ci il)

İşğaldan azad edilmiş regionda “smart-city” layihələrinin tətbiqi həmin regionu bu günün tələbi olan innovativ, texnologiya əsaslı investisiyaların axınına sürətləndirməklə, eyni zamanda növbəti mərhələdə Qarabağda xüsusilə Ağdamda innovasiya mərkəzləri və texnoparkların yaradılması üçün fundamental əsas rolunu oynaya bilər.

Post-konflikt ərazilərində ən vacib məsələlərdən biri olan - ictimai təhlükəsizliyi artırmaq üçün “ağıllı-şəhər” həllərini - ərazidə potensial qaynar nöqtələrin müəyyənləşdirilməsi və cinayətlərin baş verməsinin qarşısını almaq üçün real vaxtda cinayəti xəritələşdirmə, silah səsələrinin aşkarlanması və proqnozlaşdırıcı polis vasitələrini tətbiq etmək olar [2]. Bu məsələləri “Azerspace” peykinin təklif etdiyi xidmətlərdən istifadə etməklə reallaşdırmaq mümkündür.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin xüsusən qeyd etdiyi kimi işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaşıl enerji zonasının yaradılması nəzərdə tutulub [7]. Həmin ərazilərdə ağıllı şəhər həllərinin –elektrik istehlakının izlənməsi, ağıllı işıqlandırma, sensor küçə işıqları və sensor işıqforlar kimi texnologiyaların tətbiqi bir tərəfdən istixana qazı tullantılarının, digər tərəfdən elektrik və istilik sərfini əhəmiyyətli azalda bilər [4].

Informasiya texnologiyalarının köməyi ilə Qarabağda enerji paylanması yaxşılaşdırmaq, tullantıların yığılmasını asanlaşdırmaq, nəqliyyat sıxlığını azaltmaq və hətta hava keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq olar. Məsələn, həmin ərazilərdə avtomatik olaraq tullantıların idarə olunması şirkətlərinə məlumat göndərən və lazım olduqda götürülməsini əvvəlcədən planlaşdırılan qrafikə malik ağıllı zibil qutularının qoyulması həmin regionu Azərbaycanın tullantısız, təkrar emal mərkəzinə çevirə bilər. Ağdam Qarabağın əsas sənaye mərkəzi olduğundan orada qurulacaq sənaye obyektlərinin tullantısız, ətraf mühitə ziyan vermədən işləməsi üçün bu xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli olan su ehtiyatlarına qənaət edilməsi aspektindən işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaradılacaq “ağıllı şəhər” konsepsiya əsasında su istehlakının azaldılmasında mühüm rol oynayacaqdır. Ağıllı suvarma sistemləri, su sızıntısı, su keyfiyyəti və istehlakının izlənməsi kimi təbiiqətmələr bir gündə adam başına su istehlakını 25-80 litr arasında saxlaya bilər [6].

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Bulud əsaslı informasiya texnologiyaları tətbiqetmələri təkcə cəmiyyət həyatını deyil, həmçinin əraziidarəetməsini də asanlaşdırır bilər [3]. Yerli dövlət idarəetmə orqanları, bələdiyyələr, özəl müəssisələr və vətəndaşlar öz həyat keyfiyyətini artıran daha yaxşı qərarlar vermək üçün məlumatları bu elektron tətbiqlər vasitəsilə real vaxtda qəbul, təhlil və idarə edə bilər.

“Ağıllı şəhər”lərlə bağlı maraqlı məsələlərdən biri də, ağıllı şəhər həllərini ən çox tətbiq edən 5 şəhər Sinqapur, London, Amsterdam, Honq-Konq, Nyu-York həm də dünyanın əsas turizm mərkəzləridir [5]. Deməli “ağıllı şəhər” texnologiyaları böyük potensiala malik Qarabağ regionunda turizm sektorunu inkişaf etdirmək üçün əlavə imkan yarada bilər. Bu aspektdən ilk olaraq pilot layihə kimi Şuşa şəhərinin “ağıllı şəhər” konsepsiyası çərçivəsində qurulması oranın turizm potensialına əlavə üstünlük verəcək. Məsələn Şuşada interaktiv məlumatverici lövhələr quraşdırılması, turizm xidmətləri ilə bağlı mobil tətbiqlər, tarixi abidələr, keçmiş münaqişənin izləri haqqında məlumat verən robot-bələdçilər, intellektual nəqliyyat sistemi, “yaşıl” enerji istehsalının tətbiq olunması ilə ekoloji daha təmiz turizm məkanlarının mümkünlüyü həmin regiona xarici turist axınına şərait yaradacaq.

“Ağıllı şəhər”lə bərabər Qarabağda “ağıllı kənd” layihəsi də həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub. Beynəlxalq təcrübədə “Smart village” dedikdə kənd əhalisinin qarşılaşdığı əsas problemlərin həlli və daha da önəmli olan kənd ərazilərində yeni iqtisadi imkanların yaradılması başa düşülür. Ağıllı kənd texnologiyası rəqəmsallaşma, kənd sərhədlərindən daha böyük düşünmə, kəndlə ətraf bölgələr arasında yeni əməkdaşlıq formatı deməkdir.

Həmçinin “smart-village” texnologiyaların tətbiqi həmin ərazilərə sosial innovasiyaların, start-up tipli mikro və kiçik sahibkarlığın kənd əhalisi arasında geniş yayılmasına şərait yaradacaq.

Artıq, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə əhalinin məskunlaşması uğurla həyata keçirilir. Məskunlaşma kortəbii şəkildə deyil, dövlət tərəfindən sistemli şəkildə həyata keçirilir. Şəhərsəlmada beynəlxalq təcrübədən bəhrələnərək müasir şəhər, qəsəbə və kəndlərin tikintisi, təməlqoyması uğurla həyata keçirilir. Zəngilanın Ağalı kəndində ağıllı idarəetmə sisteminə əsaslanan ağıllı kənd modeli Azərbaycanda əhalinin məskunlaşmasına yeni yanaşmadır. Regionda məskunlaşma daha çox mütərəqqi modellərə uyğun reallaşdırılır. Rayon mərkəzlərinin bərpası Baş plan əsasında həyata keçirilir. Baş plana uyğun olaraq Ağdam, Füzuli, Zəngilan, Laçın şəhərlərində çoxmənzilli-çoxmərtəbəli binaların tikintisi sürətlə həyata keçirilir. Azərbaycanın tarixi mədəniyyət mərkəzi olan Şuşa şəhərinin bərpasına xüsusi diqqətlə yanaşılır. Azərbaycan tikinti-memarlıq mədəniyyətinin tarixi nümunələri olan Şuşa məscidləri yüksək peşəkarlığı olan tikinti mütəxəssislərinin və memarların cəlb olunması ilə bərpa olunur. Şuşanın tarixini özündə yaşadan, lakin erməni vandallar tərəfindən vəhşicəsinə viran edilən binalar da uğurla bərpa edilməkdədir.

Şuşalıların da bir hissəsinin 2024-cü ildə doğma yurdlarına qayıtmasının dövlət tərəfindən həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub. Zəngilanda, Füzulidə, Laçında minlərlə ailələrin məskunlaşması həyata keçirilmişdir.

Nəticə

Yekun olaraq inamla demək olar ki, reinteqrasiya dayanıqlı və davamlı inkişafın təmin edilməsində, “yaşıl iqtisadiyyat”-ın formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamaqla yanaşı, ölkəmizin “insan inkişafı indeksi” sahəsində də dünya ölkələri sırasında mövqeyimizin yaxşılaşmasına da müsbət təsir göstərəcək. Doğrudur bu gün bir sıra milli iqtisadi inkişaf göstəricilərinə görə dünya ölkələri arasında öndə olsaq da “insan inkişaf indeksinə” görə arzuolunan səviyyədə deyilik. Reinteqrasiya nəticəsində milli iqtisadi inkişafın keyfiyyət parametrlərinin önə çıxardılması “insan inkişaf indeksinin” yaxşılaşmasına birbaşa təsir göstərəcək. Belə ki işğaldan azad olunmuş ərazilərdə formalaşdırılan müasir sosial- iqtisadi infrastruktur, tətbiq olunan ağıllı idarəetmə sistemi insan kapitalının inkişaf etdirilməsini zərurətə çevirir. Digər tərəfdən də insan kapitalının inkişafı rəqabətli iqtisadiyyatın formalaşmasının mühüm amillərindəndir. ÜDM-də insan kapitalının payının artması əmək bazarının strukturunun təkmilləşməsi ilə müşahidə olunur. Əmək bazarında ixtisaslı əməyə tələb artmaqda davam edir. Dünya iqtisadi inkişafının mühüm mərhələsi olan dördüncü sənaye inqilabı mütəxəssis hazırlığı qarşısında yeni tələblər qoyur. Dördüncü sənaye inqilabı mütəxəssis hazırlayan hər bir təsil, xüsusilə ali təhsil müəssisələrindən inkişaf edən əmək bazarına çevik reaksiya tələb edir. Əmək bazarının çevikliyi kadr hazırlığının

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

çevikliyi ilə tamamlanmalıdır. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Xankədi şəhərində yaradılan “Qarabağ” universiteti keyfiyyətcə yeni kadr hazırlığında mühüm rol oynaya bilər. 2024-cü ilin sentyabrından tələbə qəbuluna başlayacaq Qarabağ universiteti yeni, müasir model ali təhsil müəssisəsi olmaqla yanaşı ölkəmizdə yüksək ixtisaslı kadr hazırlığına öz töhfəsini verəcək.

Ölkəmizin mövcud iqtisadi inkişafı imkan verir ki əhalinin sosial vəziyyətinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması önə çıxarılsın, mənzillə təminatı yaxşılaşdırılsın, real əmək haqqı yüksəldilsin, təhsilin keyfiyyəti və səviyyəsi yüksəldilsin, iş şəraiti yaxşılaşdırılsın, istirahətinin təşkili müasir tələblərə uyğunlaşdırılsın. İqtisadi inkişafımızın bu sadalan müsbət göstəriciləri BMT-nin Qlobal inkişafı ölçən İnsan inkişafı İndeksinin mühüm göstəricisi olan ömür müddəti göstəricisinin də yaxşılaşmasına gətirib çıxaracaq. Ölkəmizin yüksəl xəttlə inkişaf meyli göstərir ki, yaxın gələcəkdə insan inkişaf indeksi göstəricilərinə görə də dünya ölkələri sırasında önə çıxa biləcəyik.

Bütün bunlar göstərir ki, Azərbaycan 2020-2030: “ Sosial –iqtisadi inkişafın Milli prioritetləri” Dövlət proqramı işğaldan azad olunmuş ərazilərin reinteqrasiyasına əlverişli şərait yaratmaqla ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafında çox ciddi nəticələrə gətirib çıxarmaqdadır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- [1] Aguilera, U.; Peña, O.; Belmonte, O.; López-de-Ipiña, D. Citizen-Centric Data Services for Smarter Cities. *Future Gener. Comput. Syst.* 2017, 76, 234–247.
- [2] Alsaig, A.; Alagar, V.; Chammaa, Z.; Shiri, N. Characterization and efficient management of big data in iot-driven smart city development. *Sensors* 2019, 19, 2430.
- [3] Innes, J.E.; Booher, D.E. Reframing public participation: Strategies for the 21st century. *Plan. Theory Pract.* 2004, 5, 419–436.
- [4] Hintz, A.; Dencik, L.; Wahl-Jorgensen, K. Digital citizenship and surveillance. *Digital citizenship and surveillance society— introduction.* *Int. J. Commun.* 2017, 11, 731–739.
- [5] Hoang, G.T.T.; Dupont, L.; Camargo, M. Application of Decision-Making Methods in Smart City Projects: A Systematic Literature Review. *Smart Cities* 2019, 2, 27.
- [6] Porter, A.J.; Jackson, M.H. The paradox of digital civic participation: A disorganization approach. In *Dis/Organization as Communication: Exploring the Disordering, Disruptive and Chaotic Properties of Communication*; Vásquez, C., Kuhn, T., Eds.; Routledge: London, UK, 2019; pp. 197–219.
- [7] Ümüdvar Əliyev, Günay Quliyeva “Qarabağ iqtisadiyyatının səciyyəvi cəhətləri və işğaldan azad olunduqdan sonrakı dövrdə inkişaf perspektivləri” Mədəniyyətin iqtisadiyyatı: Şuşadan inkişaf impulsları. *Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları.* səh: 72. Şuşa-Bakı, 18-19 sentyabr 2022-ci il
- [8] <https://president.az/articles/50373>
- [9] <https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/>
- [10] <https://www.weforum.org/projects/future-of-cities>
- [11] https://enrd.ec.europa.eu/enrd-thematic-work/smart-and-competitive-rural-areas/smart-villages_en

**YENİLİKÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ¹
HISTORICAL DEVELOPMENT OF INNOVATION**

Perihan Hazel Kaya

Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Konya

Özet

Yenilikçilik kavramının tarihinin insanlığın tarihi kadar eski olduğunu söylemek yanlış olmaz. Tarihsel süreç içerisinde insanoğlu ilkçağlardan bu yana yaşamını sürdürebilmek amacıyla her türlü olumsuz koşula rağmen ihtiyaçlarını yenilikler ve icatlarla karşılamıştır.

Girişimciler tarafından gerçekleştirilen yenilikler küreselleşen günümüz dünyasında ekonomik gelişmede rol oynayan en önemli faktörlerden biridir. Ekonomik gelişmede girişimcilerin dinamik rolü üzerinde duran ve girişimciyi yenilikleri gerçekleştiren kişi olarak tanımlayan Schumpeter, buluşlar yoluyla girişimcilerin üretime getirdikleri yenilikleri, liberal kapitalist gelişmenin itici gücü olarak kabul etmektedir. Diğer bir ifadeyle Schumpeter teknolojik yenilikleri ve girişimcilik faaliyetlerini statik ekonominin üretken kaynaklarını dinamik yeniliklere aktaran güçler olarak ele alır. Girişimciliğin yenilikçi faaliyetleri olarak ifade edilen bu gelişmeler ilk olarak Schumpeter tarafından ele alınmakla birlikte yenilikçilik kavramı farklı iktisat okulları tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu çalışma ilk olarak iktisadi düşünce tarihinde yenilikçiliğin teorik temellerini oluşturan yorumları inceledikten sonra Schumpeter'in yenilikçi girişimci analizini irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: girişimcilik, yenilikçilik, iktisadi düşünce, J.A.Schumpeter

ABSTRACT

It would not be wrong to say that the history of the concept of innovation is as old as the history of humanity. Throughout the historical process, human beings have met their needs with innovations and inventions despite all kinds of adverse conditions in order to survive since ancient times.

Innovations made by entrepreneurs are one of the most important factors that play a role in economic development in today's globalizing world. Schumpeter, who stands on the dynamic role of entrepreneurs in economic development and defines the entrepreneur as someone who has taken the innovations, defined entrepreneurs bring innovations in production through discoveries as the driving force of liberal capitalist development. In other words, Schumpeter treats technological innovation and entrepreneurial activity as forces which transfer productive resources of the static economy to dynamic innovations. This activity is expressed as the entrepreneurship's innovative developments firstly is taken by Schumpeter but also concepts of entrepreneurship and innovation are interpreted in different ways by different schools of economics. This study firstly reviews comments on the theoretical basics of innovation in the history of economic thought, then explores the innovative entrepreneur analysis of Schumpeter.

Key Words: entrepreneurship, innovation, economic thought, J.A. Schumpeter

GİRİŞ

21. yüzyıl, dünya ekonomisinde teknolojik değişim ve yeniliklerin ekonomik yapıları değiştirmeye devam ettiği ve tüm dünyada refah artışlarının görüldüğü bir yüzyıldır. Bununla birlikte günümüz

¹ Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'na ait Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ danışmanlığında yürütülmüş olan ve 2012 yılında tamamlanan Girişimcilik ve Yenilikçilik Kavramlarının İktisadi Düşüncedeki Yeri: Joseph A. Schumpeter adlı tez çalışmasından türetilmiştir.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

toplumunda artık geçmişten bu güne kullanılan kavramlar hızla değişmekte ve hemen her alanda bilgiye dayanan yeni iş kolları ortaya çıkmaktadır. İşte bu sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşüm içerisinde girişimcilik kavramı da değişmiştir. Diğer bir deyişle insanlık tarihi boyunca, girişimcilik sürekli değişim içerisinde olan dinamik bir faaliyet olarak yoluna devam etmektedir. Artık eski cesaretli, riski seven girişimcinin yerini bilgiye dayalı düşünen ve yenilikçi bir anlayışa sahip girişimci almış ve böylelikle sürekli değişim içinde olan girişimcilik kavramı, günümüzde sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişin yaşandığı ve rekabetin önem kazandığı küreselleşen dünyada yenilikçi girişimcilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Girişimcilik ekonomik büyüme ve kalkınmanın motoru, yenilik ve yaratıcılığın kaynağıdır. Aynı zamanda pazardaki fırsatların belirlenmesi ile başlayan, kaynak ve girdiler kullanılarak yeni işlerin yaratıldığı, yeni ekonomik fırsatları refaha dönüştüren dinamik bir süreçtir.

Ekonomik gelişmede girişimcilerin dinamik rolü üzerinde duran ve girişimciyi yenilikleri gerçekleştiren kişi olarak tanımlayan Schumpeter, buluşlar yoluyla girişimcilerin üretime getirdikleri yenilikleri, liberal kapitalist gelişmenin itici gücü olarak kabul etmektedir. Diğer bir ifadeyle Schumpeter teknolojik yenilikleri ve girişimcilik faaliyetlerini statik ekonominin üretken kaynaklarını dinamik yeniliklere aktaran güçler olarak ele alır.

Schumpeter öncelikle değişimin olmadığı -Walrasian denge- statik bir denge halindeki ekonomik mekanizmayı tasarlamıştır. Daha sonra bu sisteme girişim unsurunu ekleyerek tam rekabetin olduğu statik denge durumunda değişiklik yaratarak eksik rekabet ortamını yaratmıştır. Girişimcinin yenilikler aracılığı ile bir değişim ve ekonomik gelişme yaratması sonucunda da dinamik bir ekonomik yapı ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Schumpeter iktisadi dalgalanmaları tanımlayarak canlanma, durgunluk, gerileme ve yeniden canlanma evrelerinin olduğu dört aşamalı bir şema ortaya çıkarmıştır. Schumpeter'in bu analizinin en önemli parçasını ise yenilikler oluşturmaktadır. Çünkü durağan durumdaki bir ekonomide gelişme olabilmesi için bir yeniliğin ortaya çıkması gerekmektedir. Girişimciliğin yenilikçi faaliyetleri olarak ifade edilen bu gelişmeler ilk olarak Schumpeter tarafından ele alınmakla birlikte girişimcilik ve yenilikçilik kavramları farklı iktisat okulları tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı yenilikçilik kavramının iktisadi düşünceler tarihindeki gelişim sürecini ele almaktır. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak kısaca yenilikçilik kavramı ve yenilik türleri ele alınmaktadır. Ayrıca iktisat tarihinde yenilik politikalarının gelişmesinde önemli yere sahip olan klasik, neoklasik ve evrimci kuramın görüşleri değerlendirilmiştir. Son bölümde ise Schumpeter'in yenilikçilik modelini oluşturan yapı anlatılarak Business Cycle adlı kitabında da ele aldığı gibi dalgalanmaların temel nedeninin girişimcilerin gerçekleştirdiği yenilik faaliyetleri olduğu fikri ele alınmaktadır. Ayrıca Schumpeter ve çalışmada yer alan diğer iktisat ekollerinin yenilikçi görüşlerinin bir karşılaştırılması yapılmaktadır. Son olarak da çalışmanın genel bir değerlendirmesi sunulmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve ve Yenilik ve Yenilik Türleri

Yenilik (inovasyon), "yeni ve değişik bir şey yapmak" anlamındaki Latince bir sözcük olan "innovatus"tan türemiştir. "Toplumsal, kültürel ve idari ortamda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanması" anlamındadır. Yenilikçilik, ekonomik büyüme için belirleyiciliği olan önemli bir kavramdır. Yeni veya geliştirilmiş ürün ve süreçlerin kullanılması olan yenilikçilik, girişimciliğin belirli bir fonksiyonudur. Yenilikçilik, girişimcinin yeni kaynaklar yaratarak veya mevcut kaynakların kullanım kapasitesini artırarak refah yaratmasıdır (Drucker, 1998: 21).

Yenilik hem teknolojiye yeni gelişmeler hem de işleri daha iyi yapan yeni metodlar ya da yollar sağlamaktır ve ürün değişimleriyle, süreç değişimleriyle, yeni pazarlama ve yeni dağıtım şekilleriyle açıklanabilir (Porter, 1995: 45).

Yenilik temel olarak ürün ve süreç yeniliği şeklinde sınıflandırılmış ancak bunların yanında literatürde farklı sınıflandırmalara da yer verilmiştir. Bu sınıflandırmalar arasında pazarlama ve organizasyonel yenilik yer almaktadır.

Ürün yeniliği; performans özellikleri artırılmış bir ürünün ticarileştirilmesi ya da benimsenmesini ifade etmekte ve en basit ifadeyle "yeni bir ürün" olarak tanımlanmaktadır. Ürün yeniliğini, mal ve hizmet

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

yeniliği olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bir başka deyişle; “ürün” kelimesi hem malları hem de hizmetleri kapsayacak bir tanımlamadır (Sungur, 2007: 12).

Yenilik kavramı, hem bir süreci (yenilenmeyi) hem de bir sonucu ifade etmektedir. AB ve OECD literatürüne göre, yenilik, süreç olarak, "bir fikri pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir imalat ya da dağıtım yöntemine, ya da yeni bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürmeyi" ifade eder. (TÜBİTAK, 1997). Bu yenilik, teknikler, teçhizat veya yazılımlarda önemli değişiklikleri içermekte ve birim üretim ve teslimat maliyetlerini azaltmak, kaliteyi arttırmak, yeni ürünler üretmek üzere yapılmaktadır (OECD, 2005: 53).

Yeniliklerin ürün ve süreç yeniliği olarak ayrılması her zaman kolay fark edilemez. Zira maliyet düşürücü bir süreç bazen ürün yapısındaki bir değişiklikte de beraber ortaya çıkabilir (Dolanay, 2009: 176). Başka bir örnek verecek olursak; sermaye malı üreten sektörlerdeki bir ürün yeniliği, bu üretim aracını kullanan işyerleri için süreç yeniliğidir. Ayrıca bir ürün (süreç) yeniliğinin uygulanması tamamlayıcı bir süreç (ürün) yeniliği gerektirebilir (Taymaz, 1997: 3).

Bir organizasyonel yenilik, firmanın ticari uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerinde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulanmasıdır. Organizasyonel yeniliklerin, idari maliyetlerini ve işlem maliyetlerini düşürmek, işyeri memnuniyetini iyileştirmek ya da araç gereç maliyetlerini düşürmek suretiyle firma performansını artırması öngörülebilir (OECD, 2005: 55).

Bir pazarlama yeniliği, ürün tasarımı veya ambalajlaması, ürün konumlandırması, ürün tanıtımı veya fiyatlandırmasında önemli değişiklikleri kapsayan yeni bir pazarlama yöntemidir. Pazarlama yenilikleri, firmanın satışlarını artırmak amacıyla, müşteri ihtiyaçlarına daha başarılı şekilde cevap vermeyi, yeni pazarlar açmayı veya bir firma ürününü pazarda yeni bir şekilde konumlandırmayı hedeflemektedir (OECD, 2005: 53).

2. YENİLİK KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Klasik İktisat ve Yenilik

Klasik iktisat, Adam Smith'in “Wealth of Nations” (Ulusların Zenginliği) adlı eserinin yayınlandığı 1776 yılında başlar ve klasik iktisatçılardan J.S. Mill'in öldüğü 1873 yılına kadar hakimiyetini sürdürür. 1 yüzyıl boyunca iktisat doktrininde hakim olan bu akımın teknolojik değişim ve yenilik konusundaki görüşleri aşağıda ele alınmaktadır.

Adam Smith 1776 yılında “Ulusların Zenginliği” adlı kitabında her bir bireyin çalıştığı alanda zamanla uzmanlaşmasını, bilimsel çalışmaların önemini ve bunların zenginlik ve büyümeye olan katkısını değerlendirmiştir (Karagöz ve Albeni, 2003: 31).

Smith, kitabının ilk bölümünde makinelerin iyileştirilmesi ve işbölümünün nasıl buluş ve yeniliklere yol açtığını açıklar. Smith makinelerdeki gelişmelerin bu makineleri kullananların icadı değil makineleri geliştiren kişilerin hünelerinin eseri olduğunu, onların bu işi kendilerine meslek edindiğini ifade eder (Freeman ve Soote, 2003: 2).

Smith, günümüzdeki araştırma geliştirme faaliyetlerini toplumsal emeğin bölümünün bir parçası olarak görür. Smith'e göre modern toplum sürekli yeniliklerle karakterize edilir. Yeni malların ve yeni üretim metotlarının tanıtımı ile ilgili belirsizliğe vurgu yapar. Ürün ve süreç yeniliklerinden dolayı da göreceli doğal fiyatların zamanla değiştiğini ileri sürer (Kurz, 2008: 6).

Karl Marx, Adam Smith gibi yenilikten ilk bahseden iktisatçılardan biridir. Karl Marx'a göre sermaye birikimi ve emeğin uzmanlaşması, teknik verimliliği ve sermayenin getirisini arttırmaktadır (Karagöz ve Albeni, 2003: 31). Marx değer yaratabilen ya da değer miktarını artırabilen tek unsurun emek olduğunu ifade etmektedir. Schumpeter'in ekonomik kalkınmayı gerçekleştiren yeniliklerin ana kaynağının

zihinsel emek olduğu düşüncesi daha önce Marx tarafından önemle vurgulanmıştır (Ulusoy, 2010: 74-75).

Marx'a göre yeniliğin arkasındaki motivasyon nispi artı değerdir. Yenilik yapmak kapitalistin isteğine bırakılmış bir şey değildir. Çünkü her kapitalist rakiplerinden biri rekabetçi avantaj kazanabilir korkusu ile yenilik yapar. Marx'a göre rekabetin zorlayıcı yasası, üreticileri piyasadaki rakiplerinden kurtulmak

için sürekli yeni üretim metotlarını ya da malın yeni bir türünü ya da daha kalitesini üretmek için zorlar (Kurz, 2008: 8-9).

Klasik iktisatçılardan Ricardo teknolojik yeniliğin önemini farkındadır. Ricardo'ya göre yeni makineleri keşfeden zaman içinde yüksek kârlar elde ederek avantaj sahibi olur. Ancak zamanla makineler genel kullanım içine girer, rekabetin etkisiyle de üretilen malın fiyatı malın maliyetine kadar düşürülür ve başlangıçtaki yüksek kârlar zamanla azalır. Ricardo yeni teknik bilginin uzun süre tekel olarak kalamayacağını ileri sürer. Er ya da geç genel mal haline dönüşür. Yeni teknik bilgi rekabet dışıdır ve kendi başına yenilik haline gelmez (Kurz, 2008: 7).

2.2. Neoklasik İktisat ve Yenilik

Yenilik iktisadında neoklasik yaklaşım, neoklasik üretim iktisadının bir uzantısı konumundadır. Üretim teknolojisini çıktı ve girdiler arasındaki ilişkiyi gösteren "üretim fonksiyonu" ile tanımlanması bu kuramın en önemli özelliklerinden biridir. "Üretim fonksiyonu" kavramı genel bir kavramdır ve neoklasik modellerin işlevsel olabilmesi için, üretim fonksiyonunun ikame edilebilirlik, azalan marjinal hasıla gibi özelliklere sahip olduğu kabul edilir. Neoklasik iktisada göre, firmaların davranışlarının incelenebilmesi için, firmalar tarafından üretim fonksiyonlarını oluşturan her girdi-çıkıtı bileşeninin bilindiği de varsayılmaktadır. Ekonomik aktörlerin davranışlarına ve piyasaların işleyişine ilişkin oldukça kısıtlayıcı varsayımlar altında, kaynakların toplumsal olarak en etkin bir şekilde kullanımı ancak tam rekabetçi piyasalarda gerçekleşebilir. Bu kapsamda, teknolojik yenilik faaliyetleri için gerekli olan kaynaklar da, piyasalar tarafından en etkin şekilde tahsis edilecektir (Taymaz, 2001: 6).

Nelson ve Arrow'un çalışmalarından sonra pek çok neoklasik iktisatçı, teknolojik yenilik ve teknolojik bilginin dışsal olma özelliğini taşımadığını bu nedenle teknolojik yeniliklerin üretilmesinde piyasaların aksayabileceğini yani, piyasaların etkin şekilde kaynak tahsis edemeyeceği bu nedenle de devletin teknoloji ve yeniliklere ilişkin politikalarının kaynak tahsis süreçlerini etkileyecek biçimde yapılandırılması gerektiğini savunmuştur (Karaata, 2002: 3).

Neoklasik yaklaşım iktisatta baskın eğilim olmasına karşın, teknoloji ve yenilik iktisadında yetersiz kalmış ve özellikle 1980'ler sonrasında üstünlüğü evrimci iktisat kuramına bırakmıştır (Taymaz, 2001).

2.3. Evrimci İktisat ve Yenilik

Evrimci yaklaşım, özellikle Nelson ve Winter'in yayınladığı (1982) Ekonomik Büyümenin Evrimci Teorisi kitabından sonra yenilik iktisadında yaygınlık kazanmıştır (Taymaz, 2001: 12). Bu kuramın oluşturulmasında hem Schumpeter'in geliştirdiği teorik yaklaşımdan yararlanılmış, hem de neoklasik iktisadın yanıtsız bıraktığı firmalar arası teknolojik farklılıklar açıklanmaya çalışılmıştır (Ansal, 2004: 42). Bu yaklaşım, Schumpeter'in çalışmalarından yola çıkarak teknolojik yeniliği, uzun dönemde ekonomik gelişimin motoru olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle de evrimci analizlerde teknolojik yenilik süreci merkezi bir role sahip olmaktadır (Taymaz, 2001: 12).

Evrimci kuramda teknoloji yalnızca girdilerin çıktılara dönüştürüldüğü fiziksel bir süreç olarak tanımlanmaz, bunun yanında teknolojik bilgi ve bu bilginin organizasyonda nasıl kullanıldığı üzerinde de durulmaktadır. Yenilik ise, sadece ürün ve üretim süreciyle ilgili yenilikler ve iyileştirmeler yapmakla sınırlı olmayıp, aynı zamanda; yönetim, bilgi, organizasyon, finans gibi konulardaki yeni gelişmeleri de içermektedir (Ansal, 2004: 42).

Evrimci yaklaşımın, neoklasik yaklaşımdan en önemli farklılığı, ekonomik gelişim sürecinde teknolojik yenilik ve öğrenme süreçlerini ön plana çıkarmasıdır. Neoklasik yaklaşım firmaların kaynakları ve teknolojik yetenekleri veri iken kaynak tahsis sürecini incelerken, evrimci yaklaşım firmaların yeni teknolojileri nasıl geliştirdiği ve teknolojik yeniliklere nasıl uyum sağladığını incelemektedir (Taymaz, 2001: 12).

Neoklasik iktisatçılar daima dengeli ekonomik mekanizmaların varlığı ve büyümeye etkisini ele alırken, evrimci iktisatçılar dengelerin sürekli olarak bozulması ve bunun ekonomik büyümeye katkılarını ele alır. Bu da neoklasik analizin kısa, evrimci analizin uzun dönemli analiz olduğunu göstermektedir. (Karagöz ve Albeni, 2003: 34).

Evrimci kurama göre teknolojik yenilik sürecinin çok önemli bir özelliği, bu sürecin belirsizlik içermesidir. Teknolojik yeniliğe yönelik yürütülen Ar-Ge çalışmalarının sonuçları önceden tahmin

edilemeyeceği için, Ar-Ge çalışmalarına yapılan yatırımların başarılı olup olmayacağı da belirsizdir. Bu durum firmaların Ar- Ge çalışmalarına yaptığı yatırımlar arasındaki farkı açıklamaktadır. Bu nedenle evrimsel teori teknolojik değişim ve bilgiyi ekonomik sistemde neoklasik yaklaşım gibi dışsal bir unsur olarak görmez (Ansal, 2004: 42).

Neoklasiklerde teknolojik ilerleme, buluş-yenilik-yayıma şeklinde birbirini izleyen, icattan yeniliğe ve buradan da teknolojinin yayılmasına kadar süren doğrusal bir süreçtir (Edquist ve Hommen, 1999: 65-66). Evrimci yaklaşım ise teknolojik ilerlemeyi doğrusal bir süreç olarak değil her aşamanın iç içe geçtiği karmaşık bir süreç olarak değerlendirir.

3. JOSEPH ALOIS SCHUMPETER'İN YENİLİĞE BAKIŞ AÇISI

3.1. Schumpeter'in Yenilikçi Modelinin Oluşumu

Tüm düşünürler gibi Schumpeter de kendinden önceki iktisatçılardan etkilenmiştir. Business Cycles isimli çalışmasında Arthur Spiethoff'un iktisadi devreler üzerine olan çalışmasından yararlanmıştır. Business Cycles onsekizinci yüzyılın sonundan 1930'lara kadar olan dönemdeki kapitalist evrimi kapsamaktadır (Dolanay, 2009: 173-174).

Schumpeter çalışmasında iktisadi devreleri; refah, durgunluk, bunalım ve canlanma olarak dört ayrı aşamada incelemektedir (Aydoğmuş vd., 2009: 13). Ayrıca Schumpeter'e göre tek tür bir iktisadi devre olduğunu düşünmek gerçekçi değildir. Kapitalist toplum üç değişik tip dalgalanmayla karşılaşır. Bunlardan birincisi, üç dört yıl süreli Kitchin dalgaları; ikincisi, yedi ila on bir yıl süreli Juglar dalgaları; üçüncüsü de elli, altmış yıl süreli Kontradief dalgalarıdır (Tekeoğlu, 1993: 222).

Kondratieff'in uzun devreler yaklaşımı Schumpeter'in Business Cycle isimli çalışmasının iskeletini oluşturmaktadır. Analizlerindeki benzer noktalara karşılık, temel farklılıklar iktisadi devrelerin nedenleri konusunda ortaya çıkmakta, Schumpeter'in analizinde yenilikler en önemli etken olarak ele alınmaktadır (Dolanay, 2009: 174-175). Schumpeter analizinde Kondratieff dalgalarını genel anlamda kabul etmiş ve uzun dönemli dalgalanmaların yeniliklere neden olduğunu savunmuştur. Kapitalist toplumda ekonomik gelişme, değişimle eş anlamlıdır. Ekonomik yapı hareketsiz değildir. Yeni mallar üretmek ya da var olanları daha ucuza imal etmek ilerlemenin başlıca itici gücüdür (Özgüler, 2006: 8-9).

Schumpeter'e göre, bütün bu dalgalanmalar girişimcinin rolü ve yeniliklerle açıklanabilir. Kapitalist bir ekonomide yeniliklerin uygulanması, yeni yatırımları gerektirmekte ve bunların etkilerinin belirli zamanlara toplanmasıyla bir konjonktür yükselmesi ortaya çıkmaktadır. Ekonomide çeşitli zamanlarda ortaya çıkan yenilikler ve bunların kendi alanlarındaki yatırımları uyarıcı etkileri farklı farklı olup, buna göre de sözü edilen konjonktür dalgalanmalarından herhangi birini meydana getirici etkisi bulunmaktadır (Tekeoğlu, 1993: 221-222).

Schumpeter'e göre ekonomik dalgalanmalar, aslında ekonominin yeniliklere kendini uydurma sürecinden başka bir şey değildir. Ekonomik sistem denge durumuna dönme halinde olduğu halde yenilikler bu eğilimi kesintiye uğratar. Dolayısıyla ekonomik kalkınmayı sağlayan süreç, aynı zamanda konjonktürel dalgalanmaları da yaratır (Savaş, 2007: 834).

Schumpeter'in girişimcinin rolü ve yeniliklerin önemi ile anlatmaya çalıştığı konjonktür dalgalanmaları, kapitalist bir ekonominin dinamik gelişme sürecini gösteren özelliklerini oluşturmaktadır (Aydoğmuş vd., 2009: 14).

3.2. Schumpeter Sisteminde Yenilikler

Klasik iktisadın teknolojinin "dışsal" bir değişken olduğuna dair görüşlerinin terk edilerek teknolojinin "içselleştirilmesine" yönelik çabaların çıkış noktası Schumpeter'in analizleri olmuştur. Ekonomik büyümede teknolojik yeniliklerin önemine ilk olarak değinen Schumpeter, yeni ürünlere dayanan rekabetin, varolan ürünlerin fiyatlarındaki değişikliklere dayanan rekabetten daha önemli olduğunu vurgulamaktadır (Sungur, 2007: 29).

Schumpeter teknolojik yenilikler ve girişimcilik faaliyetlerini statik akım ekonomisinin üretken kaynaklarını dinamik yeniliklere sevk eden güçler olarak ele alır. Schumpeter'in analizinde yenilikler temel role sahiptir. Yenilik değişimin ayırıcı içsel faktörüdür. Zira üretimde mevcut faktörlerin yeni

kullanımının sağlanması tamamen ekonomik bir süreçtir. Ayrıca bir içsel faktördür, çünkü bir diğerinin sonucu değildir. Gözlemlenen tarihi gelişmelerin tümünün sonucudur. Yenilikler kapitalist toplumun ekonomi tarihinde tamamen ekonomik bir gerçekliktir. Pek çok durumda yenilik kavramının içinde yer aldığı ekonomik süreçteki ekonomik sistem Ekonomik Evrim teorisiyle tanımlanır (Dolanay, 2009: 171-175).

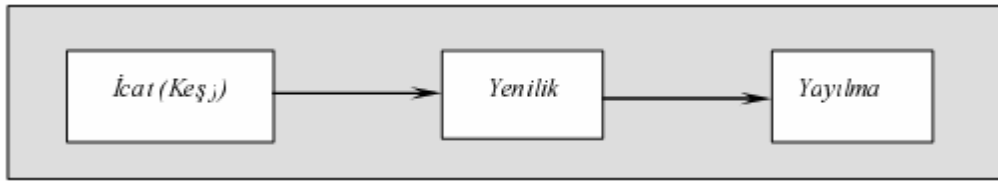
Schumpeter evrim terimini kullanmamakla birlikte kapitalist ekonominin gelişme dinamiklerini evrimci, gelişmeci bir teorik çerçevede ele almıştır. Schumpeter'e göre, kapitalist ekonomi esas itibari ile statik değildir ve düzenli bir gelişme de göstermemektedir. Tersine bu ekonomi kendi içinde yeni mallar, yeni üretim metodları ya da ticari imkanlar sayesinde devamlı olarak yenilenmekte, hareket halinde tutulmaktadır. Mevcut bütün sistem, iş hayatının bütün şartları bir değişme içindedir (Schumpeter, 2010).

Yenilikleri gerçekleştirenler ise girişimcilerdir. Girişimci, yeni ürünler peşinde koşan, firmanın yönetiminde yeni arayışlar içinde olan, yeni piyasalar keşfeden bir kişidir. Girişimcinin rolü, bir buluşu ya da genel olarak hiç kullanılmıř bir teknik olanağı kullanarak üretim sistemini yenilemesi ve düzeltmesidir. Bununla birlikte Schumpeter Capitalism, Socialism and Democracy adlı eserinde yeniliğın kaynağının artık büyük firmalar ve bunların Ar-Ge laboratuvarları olduğunu belirtmiştir. Girişimciliğın önemi azalmıř, bu büyük firma örgütlenmelerinde teknolojik yenilik bir alışkanlık haline gelmiştir (Schumpeter, 2010).

3.3. Schumpeter ve Yenilik üçlemesi (Buluş-Yenilik-Yayımla)

Schumpeterci üçleme, teknolojik değıřim sürecini kavramsal olarak üç aşamaya ayırır. İlk aşama yeni fikirleri kapsayan buluş aşamasıdır. Buluş, ekonomide uygulanma potansiyeli olan yeni bir düşüncenin oluşturulmasıdır. Buluşların sıklığının bilimsel bilgi birikimi tarafından belirlendiğı, buluşların zaman içinde adeta tesadüfi bir şekilde dağıldığı varsayılır (Taymaz, 1997: 3).

Şekil:1 Yeni Bir Ürünün Geçirdiğı Evreler

Kaynak: Karagöz, M., Albeni, M., Ekonomik Kalkınma ve Modern Yenilik Teorisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, C.8, S.3, 2003, s.29

İkinci aşama, yeni fikirlerin pazarlanabilir ürün ve süreçler haline getirildiğı yenilik aşamasıdır. Yenilik, buluşun ilk ticari uygulama aşamasıdır. Yeniliklerin geliştirilmesi büyük ölçüde (yenilik yapan) firmanın içinde bulunduğu teknolojik ve ekonomik koşullar tarafından belirlenir. Yenilikler belirli dönemlerde ve sektörlerde yoğunlaşabilir çünkü köklü bir yeniliğın tüm teknolojik potansiyelinin kullanılabilmesi için genellikle pek çok tamamlayıcı (küçük) yeniliklere ihtiyaç duyulur. Bir başka deyişle, (başarılı) bir köklü yenilikten sonra teknolojik değıřim “teknolojik yörünge” olarak tanımlanan belirli bir yol izler. Yenilik buluşun sanayide uygulanabilir hale gelmesidir ve bu, buluştan uzun bir süre sonra da gerçekleşebilir. Üçüncü aşama ise yeni ürün ve süreçlerin potansiyel pazarlara yayıldığı yayılma aşamasıdır (Mahdjoubi, 1997: 2). Teknolojik yeniliğın ekonomik etkisi, yeni teknoloji pek çok sektör tarafından kullanılmaya başladığı için, bu aşamada ortaya çıkar (Taymaz, 1997: 3-4). Girişimci, riskleri göze alıp yeni bir ürün piyasaya sürdüğünde başlangıçta belli bir süre o yeniliğı pazarlayan tek firma olarak tekel kârı elde edecektir. Ancak bu tekel kârı diğer firmaları cezp edecek ve bu yeniliğın diğer firmalar tarafından taklit edilmesi yoluyla tekel kârı zamanla ortadan kalkacaktır. Yayılma aşamasında, bir firmada yapılan yenilik, teknolojik değıřimi uyarmakta ve “teknolojik çarpan” etkisi yaratmaktadır (Sungur, 2007: 31).

Yeniliğın “yayımla” aşaması, kısmi dışsallıklar içermesi ve onu ilk ortaya çıkaran girişimcinin tekel kârını kırsa da tüm ekonomi açısından değerlendirildiğinde çok önemli bir ekonomik gelişme mekanizması olmaktadır. Çünkü her ne kadar yeniliğı ilk ortaya çıkaran girişimciye zarar vermiş olsa da, yeniliklerin yayılması ekonomik büyüme ve istihdam artışı sağlamaktadır (Karagöz ve Albeni, 2003:

32). Ayrıca; ortaya çıkan bu buluş-yenilik-yayımla süreci, ekonomide iş çevrimlerine (business cycles) neden olmakta, böylece teknolojik yenilik, ekonominin içsel bir unsuru olarak ekonomik gelişmenin dinamiğini sağlayan en önemli faktör olmaktadır (Sungur, 2007: 32).

3.4. Yenilik ve Girişimcilik

Schumpeter ekonomik yapısı gereği kapitalizmin sürekli olarak yenilik içinde olduğunu ve bu başarıdan dolayı sonunun geleceğini iddia etmektedir. Schumpeter’de teknolojik yenilikleri, krediye sahip girişimci gerçekleştirmektedir. Girişimcilerin kredi taleplerinin artması ekonomide genişlemeye yol açmakta, ancak bir süre sonra girişimci tarafından kredilerin borç verenlere ödenmemesi durumunda piyasada bir kredi dalgalanması yaşanmaktadır. Bu durumda da artan kârlar bir süre sonra yerini zarara bırakabilmektedir. Sonuçta, ekonomik daralmalar yaratıcı olmayan girişimcileri ortadan kaldırır, yerine yaratıcı yeni işlerin açılmasını sağlar (Ulusoy, 2010: 75).

Firmanın yenilik yaratmak için ihtiyaç duyduğu krediyi sağlamanın iki yolu bulunmaktadır. Birinci yol, sermaye sahibinin yeniliği doğrudan kendisinin karşılamasıdır ki bu tip sermayedara serüvenci sermayedar denilmektedir. İkinci yol ise, firmanın gerekli kaynak için finans kurumlarına başvurmasıdır. Schumpeter, yeniliğin yönetimini bu şekilde üstlenen ekonomik aktörlere girişimci adını vermektedir. Belli bir meslek adamından çok bir görevi üstlenen kişi olan girişimci, yenilikleri uygulamak, gerekli yatırımları yapmak ve bu yatırımlar sonucu ortaya çıkan risklere katlanmak zorundadır (Aydoğmuş vd., 2009: 11).

Schumpeter’e göre, girişimcilerin ve yatırımların yardımı ile ekonomiyi iki dönem arasında gidip gelen bir devre olmaktan çıkarıp iktisadi evrimin sürecine sokan şey yeniliktir. Yenilikler, yığınlar halinde ortaya çıkarlar ve devreyi kredilerin yardımı ile kırıp dışarı çıkmayı başaran ve anahtar rol oynayan girişimcilerden başlayarak yayılırlar (Ertuğrul, 2011).

Girişimci yenilikler aracılığı ile mevcut durumu bozar, üretim faktörlerinin yeni bileşimini ortaya çıkarır. Herkes sadece yeni birleşimler ortaya çıkarırsa girişimci olabilir ve işini kurduğu an bu özelliğini kaybeder. Bu girişimcinin yenilikçi olduğuna işaret eder ve yeni teknolojik ürünler ve süreçlerin tanıtımı aracılığı ile bir değişim katalizörü söz konusudur (Winata, 2008: 21).

Schumpeter *The Theory of Economic Development* adlı kitabında ekonomide sürücü aktör olarak dikkatleri girişimciye çekmiştir. Yeni piyasalara girişte yeni firmaları yaratan girişimciler teknolojik yeniliklerin temel kaynağıdır. Girişimciler yeni teknolojik fırsatları ortaya çıkarır. Girişimcilik, teknolojik değişimin hızını ve yönünü değerlendirmede iktisadi faktörler dışındaki önemli aktör olarak rolünü kanıtlamıştır (Antonelli, 2009: 619-622).

Schumpeter’in yaklaşımları ile ayrı bir önem kazanan girişimci, üretim faktörlerinin içeriğinde yenilik yaparak girişimcileri de harekete geçirmektedir. Diğer bir ifadeyle, yeniliklere öncülük edenler dinamik girişimcilerdir. Üretim tekniğine ve içeriğine hemen uygulanabilecek olan yenilikler, üretim faktörlerinin bileşimine değişiklik getiren ve bu sayede girişimci kârını arttıran faaliyetler olarak tamamlanmaktadır (Ertuğrul, 2011). Girişimciyi harekete geçiren güdü kârdır. Kâr yenilik yapmanın getirisi ve girişimci tarafından elde edilir. Yeniliğin ortaya çıkmasında banka kredisi merkezi rol oynar. Yaratıcı girişimcinin yanında risk üstlenici banker de ekonomik gelişmenin en önemli ögesidir (Tuncel, 2009: 8).

Schumpeter sisteminde yenilikler girişimci tarafından tanıtılır ve banka kredileri ile finanse edilir (Hagedoorn, 1996: 889). Girişimci ve ileri görüşlü bankacıların birleşimi ekonomideki sürekli çalkantıların kökenidir (Antonelli, 2009: 619). Dairesel akımdaki değişiklikler olarak ekonomik gelişmede krediler önemlidir. Girişimci var olan birleşimleri yeniden düzenlemek için kapitalist toplumun tipik borçlusu olur (Hagedoorn, 1996: 889).

Schumpeter, girişimcinin borç alarak yeni bir ürün veya teknik yaratıp, hala nasıl kâr elde edebileceğini sorgulamış ve cevabı yine sistemin içinde bulmuştur. Bankadan borçlanma yoluyla veya serüvenci sermayedarın para yatırmalarıyla yaratılan yeni satın alma gücü yani kredi ekonomik sistemi etkilemektedir. Piyasaya enjekte edilen yeni satın alma gücü her şeyin ötesinde fiyat düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. Teknolojik yenilik ise girişimciye maliyet avantajı sağlamaktadır. Girişimcinin kârı, maliyetlerin üstünde kalan bölümden oluşmakta ve girişimci açısından harcamalarla satış tutarları arasındaki fark olarak ifade edilmektedir (Aydoğmuş vd., 2009: 12).

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Schumpeter'in girişimcisi hem rasyonel hem de irrasyonel davranışlara sahip olan ekonomik aktördür ve var olan yeniliklere dayalı sonuçlardan asla memnun olmayarak yeni fırsatları arar (Hagedoorn, 1996: 889).

3.5. Yenilik ve Yaratıcı Yıkım

Schumpeter'in kapitalist sürecinin en yoğunlaşmış karakterizasyonu onun yaratıcı yıkım ifadesinde yer alır. Bu Schumpeter'in kapitalizm görüşünü açıklar. Schumpeter'e göre kapitalizmi ele alırken evrimsel süreci değerlendirmek gerekir. Bu süreç, ekonomik yapı içindeki aralıksız devrimsel değişiklikleri içerir, sürekli eski olan yıkılır ve yenisi yaratılır (Andersen: 2004, 2-3). Schumpeter bu süreç Capitalism Socialism and Democracy adlı kitabında yaratıcı yıkım süreci olarak adlandırmıştır. Bu süreci yaratıcı yıkım olarak adlandırmasının nedeni, sürecin teknolojik yeniliklere dayalı olduğu için yaratıcı, ancak teknolojik değişimlere ayak uyduramayan firmalar, eski teknolojiler hatta sektörler ekonomiden ayıklandığı için sürecin bu kesimler açısından yıkım olarak nitelendirilmesidir (Aydoğmuş vd.,2009:12).

Schumpeter'in yaratıcı yıkım sürecine Marx'ın artık değer kuramı kaynaklık etmiştir. Schumpeter'e göre (Schumpeter,2010),

"...kapitalist mekanizmayı çalıştıran ve çalışmasını devam ettiren; yeni tüketim maddeleri, yeni üretim metotları, yeni ulaşım metotları, yeni pazarlar, yeni endüstriyel örgütlenme tipleri, çeşitlidir ve bütün bunlar kapitalist teşebbüs tarafından yaratılmışlardır.... Yeni milli pazarların veya dış piyasaların açılması; el sanatları atölyelerinden, yoğun ve büyük işletmelere geçiş, kapitalist sistemi durmadan, yorulmadan içinden bir ihtilal, yenilenme havasında tutmakta; bütün bu elemanlar gene devamlı olarak eski faktörleri yok etmekte, yenilerini yaratmaktadır. Bu 'Yaratıcı Yıkım Gelişimi' kapitalizmin esas temeldir; ister istemez her kapitalist teşebbüs er geç bu gelişime ayak uydurmak zorundadır..."

Bu yaratıcı yıkım süreci kapitalizmin temel bir gerçeğidir. Yaratıcı yıkım kavramı aracılığı ile Schumpeter etkin bir şekilde iktisadi değişim hakkındaki standart fikirleri bir kenara iter. Hepsinden önce, ekonomik evrim, ekonomik hayattaki tüm firmaların dengeli bir şekilde genişlediği basit bir büyüme süreci değildir. Bunun yerine, yeniliklerin yaratımı ve eski mal ve süreçlerin yıkımıdır. Dahası, var olan firmalar ve organizasyonlar sorunsuzca yetkinliklerini yükseltmez ve uzmanlık alanlarını değiştiremezler. Bundan dolayı da evrim süreci içinde sık sık yok olurlar. Sonuçta, işlerini kaybeden işçiler büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalırlar ve uzun dönemli kapitalist evrim avantajından çok, büyük kayıplar yaşarlar. Böylece yaratıcı yıkım rekabetçi mücadeleyi yansıtan bir kavramdır ve geçici refah maliyetleri reaksiyonlarını vurgular (Andersen: 2004, 3). Kapitalizm açısından hayatı önem taşıyan yaratıcı yıkım süreci şu şekilde özetlenmektedir:

- Piyasada yeni olan ürün hali hazırda var olan ürünlerin talebinden çalacaktır.
- Yeni ürüne eski rakiplerine oranla daha yüksek fiyat uygulanabilmektedir.
- Ürünün ilk taklitçileri her fiyatı kabul etmeye hazır olacaklardır.
- Ürün standartlaşmaya, sıradanlaşmaya başlayınca fiyatlar önemli ölçüde düşecektir.
- Piyasa paylarını koruyabilmek için devamlı bir gelişme gerekmektedir.

Başlangıçta yeni olan ürünün yerini hep daha gelişmiş olan başka bir ürün alacaktır. Bu şekilde yaratıcı yıkım süreci işleyecektir (Aydoğmuş vd., 2009: 12).

4. YENİLİKÇİ GÖRÜŞLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yenilik kavramı tarih boyunca düşünce okulları tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Tablo 1:Yenilik Matrisi

	Yenilik Büyüme	ve	Yenilik Rekabet	ve	Yenilik ve Bilgi	Gelişen Sistem İçinde Yenilik
Klasik Miras	-İşbölümü -Talep çekmeli Teşvik				-Öğrenme -Toplu Bilgi	-Endüstriyel uzmanlaşma -Çeşitlilik -Yapısal değişim
Neo klasik Miras	Üretim fonksiyonu				Bilgi dışsallığı	-Teknoloji -Ölçek ekonomileri
Schumpeterci Miras	Yaratıcı Yıkım		-Yaratıcı tepki -Schumpeterci hipotez -Girişimcilik -Monopolistik rekabet -Yapı-yönetim-performans -Baskın tasarım -Ağ dışsallıkları		-Yenilik fırtınası -Ar-Ge -Teknoloji itmeli -Teknolojik fırsatlar	-Yaratıcı benimseme -Genel amaçlı teknolojiler
Evrim ve karmaşıklığı	-Büyüme motoru olarak öğrenme -Teknolojik yollar		-Yaşam döngüsü -Salgın difüzyon -Çoğaltıcı dinamikler		-Sınırlı teknolojik bilgi -Dağınık bilgi -Yenilik ağları -Girdi ve çıktı olarak bilgi -Yeterlilik	-Sınırlı teknolojik değişim -Geçmiş bağımlılığı -Pozitif geri bildirimler -Yol bağımlılığı -Üretken İlişkiler

Kaynak: Antonelli, Cristiano, From the Classical Legacies to the Economics of Complexity, 2009, s.613

Yenilik ekonomisinin kökenini ve evrimini vurgulamak için tablodaki analitik araçlar ele alınabilir. Yenilik matrisi farklı analitik yolların yeniliğin evrimine nasıl katkıda bulduklarına göstermektedir. Klasik, neoklasik, Schumpeterci ve evrimsel yaklaşım ekonomik birimlere, üretim ve fayda fonksiyonlarını değiştirmekteki yetenekleri ile atıfta bulunarak standart iktisattan temel bir kalkışı paylaşırlar. Bu dört yaklaşım; öğrenme ve etkileşim koşullarının farklı oluşu; hem sistem hem de aktör düzeyinde tarihsel zamanın etkileri; her bir aktörün davranışının geçmişin etkisi ile şekillenmesi ve kendi faaliyetlerinin yörüngelerini yeni teknolojik bilgi üretimi ve yeni teknolojilerle tanıştırılması aracılığı ile değiştirmede yetenekli olmaları gibi birkaç ortak konuda birleşirler. Geribildirim dinamikleri ise farklı bağlamlarda ortaya çıkar. Yeniliklerin tanıtımı sistemin yapısını değiştirir ve bu da aktörlerin diğer yeniliklerin tanıtımı ile ilgili davranışlarını etkiler (Antonelli, 2009: 613-614).

Yenilik ve büyüme arasındaki ilişki ile ilgili olarak Klasik düşünce işbölümü ve uzmanlaşma sonucunda büyüme sağlanacağını ileri sürmektedir. Klasikler talep çekmeli modeli benimseyerek müşteri talepleri,

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

zevkleri ve tercihlerinin yenilikçiliğin yönlendirdiğini savunmaktadır. Neoklasik düşünce yenilik ve büyüme arasındaki ilişkiyi üretim fonksiyonu aracılığı ile açıklamaktadır. Üretim fonksiyonunda girdilerin çıktıya dönüşümün nasıl sağlanacağı kullanılan "teknoloji" tarafından belirlenir. Aynı malın aynı ölçekte daha az girdi kullanılarak üretiminin gerçekleştirilmesi de teknolojik gelişme olarak görülmektedir. Evrimci yaklaşım da neoklasik düşünce gibi girdilerin çıktıya dönüştürülmesinde teknolojiye önem verir. Ancak farklı olarak teknolojik bilgi ve bilginin üretime nasıl uyarlandığını da ele alır. Evrimci yaklaşım, böylelikle büyümede teknolojik yenilik ve öğrenme süreçlerinin etkili olduğunu savunmaktadır.

Schumpeter'de ise büyüme girişimcilerin yenilikleri sonucu ortaya çıkan yaratıcı yıkım süreci sonucu gerçekleşmektedir. Schumpeter mirası firma teorisi ve piyasa teorisi için önemli etkilerle piyasada yenilik ve rekabet arasındaki ilişkiyi incelemenin temellerini sağlamıştır. Schumpeterci yaklaşım rekabet aracı olarak yeniliğin rolüne, itici güç olarak da kurum ve girişimciliğe odaklanmıştır. Evrimci yaklaşım ise uzmanlaşma süreci ile yirminci yüzyılın ikinci yarısına paralel olarak gelişmiştir ve yol bağımlılığı dinamiklerini ve teknolojik ve yapısal değişimi karakterize eden sistemik bağımlılığı anlamak için imkan sağlamıştır (Antonelli, 2009: 613).

Sonuç

Girişimcilik ve yenilikçilik kavramları sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişte önem kazanan olgular arasında yer almaktadır. Yenilik kavramı ile büyümeye etkisine yönelik çalışmalar, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanmıştır. Kısaca bir fikrin üretime dönüştürülmesi olarak ifade edilen yenilikçiliğin çok farklı tanımlamaları bulunmaktadır.

Klasik bir iktisatçı olan Adam Smith ülkelerin zenginliğinin temelinde iş bölümünün olduğunu ve teknolojik yeniliklerin de iş bölümü sonucu ortaya çıktığını söyler. Büyüme sağlayan mekanizma Smith'e göre iş bölümüdür. Bundan dolayı Smith, Schumpeter'den farklı olarak genellikle kredi şeklinde borçlanarak sermaye edinen ve böylece fırsatları ortaya çıkaran girişimciye yer vermemiştir.

Neoklasik anlayış içerisinde yenilikçilik, büyümenin arkasındaki itici güç olarak ele alınmış, yenilikçilik dışsallık olarak değerlendirilmiştir. Marshall'ın fikirleri evrimci teorinin doğmasına yol açmıştır ve yenilik sürecini karakterize eden heterojenlik, tamamlayıcılık ve rekabet arasındaki etkileşime dayalı uzmanlaşma ve yapısal değişiklik süreçlerini anlamaya imkan sağlamıştır.

Evrimsel iktisatçılar geliştirdikleri kavramlarla iktisat literatüründeki eski tartışmalara yeni açılımlar getirmişlerdir. Evrimci iktisat, geleneksel endüstriyel rekabet teorilerinin; firmaların özdeş maliyet koşullarına sahip oldukları, hiçbir firmanın bilgisel ve organizasyonel avantaja sahip olmadığı gibi varsayımlarının yüzeyselliğini ortaya koymada başarılı olmuştur.

Evrimsel ekonomiye göre yenilik yapabilme yetisi mevcut sistemin bir uzantısıdır. Bu gelişme yenilikte sistem yaklaşımlarını ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşıma göre bir toplumda yenilik yapabilme, o toplumdaki tüm ekonomik olan ya da olmayan aktörlerin etkileşiminin bir sonucudur.

Şu ana kadar iktisat tarihi boyunca yenilikçilik kavramı ile ilgili ekollerin fikirleri özetlenmeye çalışılmıştır. Ancak bu kavram üzerine en çok katkıyı yapan, yenilikçilik ve yeniliği gerçekleştiren kişiler olarak girişimcilerin iktisat teorisine girmesinde büyük etkiye sahip olan kişi kuşkusuz ki J.A.Schumpeter'dir.

Schumpeter'in iktisat bilimine en önemli katkısı piyasa sistemi içerisinde girişimci ve yeniliklerin rolünü ön plana çıkaran analizler yapmış olmasıdır.

Schumpeter Marx gibi tarihçi bir yol izleyerek, kapitalizmi tarihsel bir süreç olarak incelemiştir. Kapitalizmin motorunu harekete geçiren ve hareket halinde tutan itici güç yeni tüketim mallarından, yeni üretim ve taşımacılık yöntemlerinden, girişimcinin sürekli yarattığı yeni pazarlardan ve yeni endüstriyel örgütlenme biçimlerinden gelir.

Schumpeter Walras'ın genel denge anlayışından hareket ederek reelin dengesizliğini açıklamış ve dinamik yaklaşım görüşünü oluşturmuştur. Ancak buradaki dengesizlik yerleşik iktisadın tersine olumlu bir anlama sahiptir. Schumpeter'e göre bu dengesizlik (değişim) kapitalizmin temelidir.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Schumpeter girişimcilik konusunu genel olarak yenilikçilik kavramının etrafında şekillendirmiştir. Schumpeter'e göre girişimci olabilmenin yolu bir işletmenin veya sermayenin sahibi olmaktan değil, daha önce gerçekleştirilmemiş bir yeniliği veya fikri ortaya atmaktan geçer. Mevcut kaynakları eski işlerden daha verimli ve yeni işlere yönelten girişimcilik modern ekonominin özüdür. Girişimcinin yeni kombinasyonlar meydana getirip ekonomideki dengeyi bozarak "yaratıcı yıkım" adı verilen bir süreç neden olacağını öne süren Schumpeter konuyu doğrudan yenilik ile bağlı hale getirir.

Schumpeter emek, sermaye ve doğal kaynaklar yanında dördüncü üretim faktörü olan girişimcinin önemini vurgulamıştır. Schumpeter'e göre girişimciliğin özü yeniliktir. Diğer bir ifadeyle, yeniliklere öncülük edenler dinamik girişimcilerdir. Schumpeter, girişimci ve yenilik arasındaki benzersiz ilişkiyi vurgulayarak daha önceki birçok teorinin aksine ekonomik gelişme sürecinde girişimciye önemli bir rol yüklemiştir. Schumpeterci girişimci, yaptığı yenilikler sayesinde ekonomiyi bir denge noktasından alıp daha iyi, daha yüksek bir denge noktasına taşıyan kişidir. Schumpeter oligopolistik rekabette yeniliğin rolünü analiz ederken girişimciliği de sürekli olarak yeni teknolojilerin tanıtımında temel güç olarak ele almıştır. Schumpeter'e göre, girişimcinin rolü, yeni bir mal üretmek ya da eski bir malı yeni bir şekliyle üretmek için bir icadı kullanarak yeni bir hammadde kaynağı, ya da ürünler için yeni bir pazar bularak, bir sanayiye örgütleyerek üretim düzeninde yenilikler yapmaktır. Bu yenilikleri gerçekleştirmenin başlangıç noktası olarak Schumpeter ekonominin durağan denge halini ele alır. Durağan durumdaki ekonomide gelişme olabilmesi için bir yeniliğin ortaya çıkması gerekmektedir. Böylece ekonomi gelişmeye başlamakta ve denge bozulmaktadır. Girişimcilerin faaliyetleri nedeniyle krediler artar, fiyatlar ve gelirler yükselir ve refah artar. Böylelikle de diğer girişimcileri de harekete geçirecek ortam oluşur. Fakat yeni firmaların piyasaya girmesiyle olumlu etkiler birer birer kaybolmaya başlar. Başlangıçta o alanda tek başına olan ve tekel kârlarını alan girişimci alana yenilerin girmesi ile kârı paylaşmak zorunda kalacaktır. Yaşanan bu canlılık döneminde yükselen fiyatlar yatırımları engelleyecek ve yeni ürünler ile eski ürünler arasındaki rekabet, kârları azaltacaktır. Girişimciler borçlarını ödeyemediği zaman deflasyonist baskılar artacak, yatırımlar azalacak ve canlanma döneminin yerini durgunluk dönemi alacaktır. Böylece ekonomik gelişmenin yeniden canlanma başlayana kadar sonuna gelmiş olmaktadır. Yeni bir yenilik ortaya çıkınca aynı süreç tekrar başlayacaktır. Schumpeter'de ekonomi evrimci bir karaktere sahiptir.

Schumpeter'in yenilik iktisadına katkıları çok büyük olmasına rağmen günümüzde bazı düşünceleri geçerliliğini kaybetmiştir. Schumpeter'e göre yenilik süreci, araştırmadan geliştirmeye geliştirmeden üretime ve pazarlamaya doğru doğrusal olarak devam ederken, 1980'lerden sonra görülmüştür ki aslında yenilik çok karmaşık ve doğrusal olmayan bir süreç sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Schumpeter yenilik süreci modellerinden teknoloji itmeli modeli benimsemektedir. Teknoloji itmeli modelde Ar-Ge çok önemlidir ve yenilik Ar-Ge laboratuvarlarında ortaya çıkmaktadır. Ancak günümüzde rekabetin artmasıyla birlikte firmalar rekabetçi güçlerini koruyabilmek için ürünlerini değiştirmekte ve üretim kararı alınırken de Ar-Ge'nin yanında tüketici zevk ve tercihleri, pazarlama, insan kaynakları, finansman gibi firma içi departmanlar arası işbirliği ve firma dışı kaynaklarla şebekeleşme ön plana çıkmıştır.

Sonuç olarak Schumpeter'in bütün eksikliklerine ve hatalarına karşın girişimcilerin ve girişimciler aracılığı ile yeniliklerin ekonomik gelişme üzerindeki rolünü ortaya çıkarması çalışmalarının ekonomi yazınında çok önemli bir yer bulmasını sağlamıştır. Günümüzde yeniliğin nedeni ve etkilerini anlamakta Schumpeter'in rolü çok büyüktür. Bu alandaki en önemli teorisyendir. Muhtemelen de onun katkıları her zaman geçerli olacaktır.

Kaynaklar

Ansal, H. (2004). *Geçmiş ve Gelecekte Ekonomik Gelişmede Teknolojinin Rolü*, TMMOB 50.Yıl Yayınları,36-58.

Antonelli, C. (2009). The Economics of Innovation: From the Classical Legacies to the Economics of Complexity, *Economics of Innovation and New Technology*, s.611-646.

Andersen, E. S. (2004). From Schumpeter's failed Econometrics to Modern Evometric Analysis: Creative Destruction as A Tale Of Two Effects, *Conference of the International Schumpeter Society*, Bocconi University, Milan, 9-12 June.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- Aydođmuş, O., Türkcan, B., Tunali, E. ve Kopurlu B. S. (2009). Kriz Teorileri: Kondratieff, Schumpeter ve Wallerstein, Ege University, *Working Papers in Economics*.
- Dolanay, S. S. (2009). Schumpeter Sisteminde Yenilikler, Ekonomik Gelişme ve Devresel Hareketler, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Sayı:1, s.171-188.
- Drucker, P. F. (1998). The Discipline of Innovation, *Harvard Business Review*, November- December.
- Edquist, C. ve Hommen L. (1999). System of Innovation: Theory and Policy for The Demand Side, *Technology In Society* 21, s.63-79.
- Ertuđrul, B. (2011). Hayek – Schumpeter; Ne Yazık ki Halen Anlaşamadınız – 2...<http://bilalertugrul.wordpress.com/2011/11/21/hayek-schumpeter-ne-yazikki-halen-anlasilamadiniz-2/> (E.T.:02.01.2012).
- Freeman, C. ve Soote L. (2003). *Yenilik İktisadı*, (çev. Ergun Türkcan), Ankara :Tübitak.
- Hagedoorn, J. (1996). *Innovation and Entrepreneurship: Schumpeter Revisited*, Oxford University Press, s.883-896.
- Karaata, S. (2002). İnovasyonun Önemi Teknoloji ve Girişimci Finansmanı, Işık Üniversitesi İşletme Kulübü, Kasım.
- Karagöz, M. ve Albeni, M. (2003). Ekonomik Kalkınma ve Modern Yenilik Teorisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF*, s.3, S.27-48.
- Kurz, H. D. (2008). The Classical Heritage Schumpeter on Innovations and Profits, *European Journal of the History of Economic Thought*, 17(5).
- Mahdjoubi, D. (1997). Schumpeterian Economics and The Trilogy of Invention- Innovation-Diffusion, <http://www.ischool.utexas.edu/~darius/17-Schumpeterinnovation.pdf> , (E.02.09.2011).
- OECD, (2005). *Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler*, Oslo Kılavuzu, 3. Baskı.
- Özgüler, V. C. (2006). Uzun Dönemli Dalgalanmalar Yenilikler ve Yeni Ekonomi, http://www.yeniekonomi.com/word_belgeler/Uzun.dalgalar.2003.doc (E.02.09.2011).
- Porter, M. E. (1995). Toward a New Conception of Environment-Competitiveness Relationship, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 9,N.4.
- Savaş, V. (2007). *İktisatın Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 5.Baskı.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism Socialism and Democracy*, Harper Collins Publishers, New York.
- Schumpeter, J. A. (1947). The Creative Response in Economic History, *The Journal of Economic History*, S.7, No: 2, s.149-159.
- Schumpeter, J.A (2010). (1942). *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*, (çev.Hasan İlhan), Alter Yayıncılık, Ankara.
- Schumpeter, J. A. (2011). (1934). *The Theory of Economic Development*, Oxford Univ. Press,16. Basım, New York.
- Sungur, O. (2007). *Bölgesel Ölçekte İnovasyon: NUTS2 TR61 Düzeyi KOBİ'leri İle Yerel Paydaşlar Arasındaki Bilgi Dinamikleri ve Ağbađları Üzerine Bir İnceleme*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Isparta.
- Taymaz, E. (2001). *Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayinde Teknolojik Deđişim ve Yenilik Süreçleri*, TÜBİTAK/TTGV/DİE, Mart, Ankara.
- Tekeođlu, M. (1993). *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Adana.
- Tuncel,C. O. (2009). Heterodoks Bir Mikro İktisat Teorisine Doğru: Evrimci İktisadın Teknolojik Gelişme Yaklaşımı ve Firmanın Doğası, *Ekonomik Yaklaşım*, C.19, S.69, s.1-32.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

TÜBİTAK, (1997). Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası, www.tubitak.gov.tr (E:01.09.2011).

Ulusoy, R. (2010). Piyasada Belirsizliğin Giderilmesinde Girişimcinin Rolü, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (19)/1, s.69-80.

Winata, S. (2008). The Economic Determinants of Entrepreneurial Activity : Evidence from a Bayesian Approach, Massey University.

**GÜNEY KAFKASYA'DA DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN İNCELENMESİ: AZERBAJCAN'IN
EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ ÜZERİNE BİR ANALİZ**

Asuman Koç Yurtkur¹

¹*Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department
of Economics, Zonguldak, Türkiye*

ORCID ID: 0000-0001-8366-4280

Imangulu Muradzade²

²*Azerbaijan State University of Economics, Turkish World of Economics Faculty, Department of
Economics and Business Administration, Baku, Azerbaijan*

ORCID ID: 0000-0002-8493-4497

ÖZET

Günümüzde küreselleşme sürecine dijitalleşme yolunda yaşanan gelişmelerin de eklenmesiyle birlikte, sosyal, kültürel ve ekonomik süreçler başta olmak üzere yaşamın her alanında hızlı bir dijitalleşme dönemine girilmiştir. Bu dönüşüm sürecini içselleştiren ve dijitalleşme yolunda bir ivme yakalayan ülkeler, rekabet etme yolunda diğer ülkelere kıyasla daha güçlü hale gelmektedirler. Ülkelerin mevcut ekonomik gücünü temsil eden doğal kaynaklarının yanı sıra dijitalleşme sürecini de içselleştirmesi bu gücün daha da önemli hale gelmesine yol açmaktadır. Güney Kafkasya'nın önde gelen petrol ve gaz ihracatçısı Azerbaycan, dijitalleşmeyi ekonomi politikalarına aktif bir şekilde entegre etmekte, özellikle petrol dışı sektörü geliştirmeye ve karşılaştırmalı bölgesel konumunu vurgulamaya odaklanmaktadır.

Güney Kafkasya'nın kadim İpek Yolu ile bağlantılı zengin tarihi yapısı, bölgenin başlıca rolünü şekillendiren önemli bir faktör olmaya devam etmektedir. Günümüz bağlamında, ileri teknolojinin entegrasyonu bu önemi daha da arttırmakta, bağlantıları güçlendirmekte ve ticaret ve ekonomik işbirliği için yeni fırsatlar yaratmaktadır.

Bu çalışma, altyapı, toplumun güçlendirilmesi, inovasyon, teknolojinin benimsenmesi ve başarılı dijital dönüşüm bağlamında istihdam ve büyümenin teşvik edilmesi için gerekli koşullar gibi kritik bileşenleri inceleyerek Azerbaycan'ın mevcut dijital ortamını araştırmaktadır. Ayrıca araştırma, uluslararası kuruluşların verilerine dayanarak Güney Kafkasya ülkelerindeki dijital dönüşümün değişen derecelerini değerlendiren karşılaştırmalı bir analizle görüş alanını genişletmektedir.

Sonuç olarak, bu çok yönlü araştırma sadece Azerbaycan'ın dijitalleşme durumunu incelemekle kalmıyor, aynı zamanda bakışını daha geniş bölgesel bağlamda dijital ekonomileri karşılaştırmak için genişletiyor. Bölgesel dijital altyapının durumunu değerlendirerek ve gelecekteki yatırımları şekillendirmeye hazır stratejik öngörüler sunarak İpek Yolu'nun mirasının dijital yönünü aydınlatmaktadır. Bunu yaparken, bu çalışma Güney Kafkasya bölgesinde gelişen dijital manzaraya dair bütüncül ve içerikli bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Dijitalleşme, Küresel Rekabet Gücü, Güney Kafkasya, İpek Yolu.

ABSTRACT

Today, with the addition of developments in digitalization to the globalization process, a period of rapid digitalization has entered all areas of life, especially in social, cultural, and economic processes. Countries that have internalized this transformation process and gained momentum on the road to digitalization are becoming stronger than other countries in the way they compete. In addition to the natural resources that represent the current economic power of countries, internalizing the digitalization process makes this power even more important. Azerbaijan, the leading oil and gas exporter in the South

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Caucasus, is actively integrating digitalization into its economic policies, with a particular focus on developing the non-oil sector and emphasizing its comparative regional position.

The rich history of the South Caucasus, which is linked to the ancient Silk Road, continues to shape the region's premier role. In today's context, the integration of advanced technology further enhances this importance, strengthening connectivity and creating new opportunities for trade and economic cooperation.

This study explores Azerbaijan's current digital landscape by examining critical components such as infrastructure, community empowerment, innovation, technology adoption, and the conditions necessary to promote employment and growth in the context of successful digital transformation. Furthermore, the research broadens its scope with a comparative analysis that assesses the varying degrees of digital transformation in the countries of the South Caucasus based on data from international organizations.

As a result, this multifaceted research not only examines the state of digitalization in Azerbaijan but also extends its gaze to compare digital economies in a broader regional context. It illuminates the digital aspect of the Silk Road legacy by assessing the state of regional digital infrastructure and providing strategic insights ready to shape future investments. In doing so, this study provides a holistic and contextualized view of the evolving digital landscape in the South Caucasus region.

Keywords: Economic Digitalization, Global Competitiveness, South Caucasus, Silk Road.

1. Giriş

İkinci Dünya savaşından sonra ülkeler ekonomik gelişiminde sanayi sektörünün dışında, hizmet sektörü büyük önem kazanmaya başlamıştır. Küreselleşme hizmet sektörünün karşısında büyük engelleri kaldırmış, artık 21. yüzyıla gelindiğinde büyük ekonomilerde hizmet sektörü sanayi sektörünü öncüleştirmiştir. Küreselleşme sonrası teknolojik gelişmelerin hızla artması, artık ülkelerin ekonomik büyümelerin sağlanmasında dijitalleşmenin kaçınılmaz olduğu gerçeğini tartışmasız hale getirmiştir. Dünya Bankası verilerine esasen 2022 yılında, dijital ekonomi dünya gsyh'nın %15'den büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Gelişim rekabetinin artık teknolojik alanda yürütülmesi, gelişmekte olan ülkelerinde bu bağlamda kendilerine bir strateji belirlemesi ve ekonomilerini cazip hale getirmesi hızlı ve gerçekçi adımlar atmasına yol açmıştır.

Küresel gelişimin mevcut sosyo-ekonomik aşamasında, bir ülkenin ekonomik sisteminin rekabet gücü ve verimliliği, büyük ölçüde tüm bileşenlerde dijital yenilikler üretme ve etkin bir şekilde uygulama kapasitesine bağlıdır. Günümüzde dijitalleşme, küresel ve ulusal düzeyden bölgesel ve bireysel düzeye kadar çeşitli düzeylerde başarılı sonuçlar elde etmek için birincil mekanizma olarak kabul edilen modern ekonomik işleyişin en önemli unsuru olarak öne çıkmaktadır (Pankova, ve diğerleri., 2022).

Küresel gelişimin mevcut sosyo-ekonomik aşamasında, bir ülkenin ekonomik sisteminin rekabet gücü ve verimliliği, büyük ölçüde tüm bileşenlerde dijital yenilikler üretme ve etkin bir şekilde uygulama kapasitesine bağlıdır. Günümüzde dijitalleşme, küresel ve ulusal düzeyden bölgesel ve bireysel düzeye kadar çeşitli düzeylerde başarılı sonuçlar elde etmek için birincil mekanizma olarak kabul edilen modern ekonomik işleyişin en önemli unsuru olarak öne çıkmaktadır (Pankova, ve diğerleri., 2022).

Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı kapsayan Güney Kafkasya bölgesi, önemli tarihi ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer almaktadır ve dijital çağa önemli bir geçiş yapmaya hazırdır. Güney Kafkasya bölgesindeki dijital geçişin karmaşık dinamiklerini, özellikle Azerbaycan'ın ekonomik manzarasını inceleyerek araştırmaktadır. Küresel ekonominin sürekli gelişmesiyle birlikte teknoloji ve inovasyonun önemi daha da ön plana çıkmaktadır. Güney Kafkasya ülkeleri bu değişen ortamda kendilerini stratejik olarak konumlandırmaktadır.

Bu makale, bilgi ve iletişim teknolojisinin (ICT) Azerbaycan'ın kalkınmasındaki kritik önemini çeşitli ekonomik manzaraları göz önünde bulundurarak incelemektedir. Makale, ekonomik büyüme, teknik ilerleme ve daha geniş bölgesel çevre arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya çıkarmak için yatırımların yolunu, hükümet planlarını ve dış faktörlerin etkisini analiz etmektedir. Ayrıca, her ülkenin karşılaştığı

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

farklı engelleri ve beklentileri derinlemesine inceleyerek dünya çapındaki dijital ekonomide kendi konumlarına ilişkin kapsamlı bir kavrayış sunmaktadır.

2. Azerbaycan'da Mevcut Durum

Azerbaycan ekonomisi, Güney Kafkasya ülkelerinin toplam ekonomik çıktısının yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır. Kafkasya bölgesinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) en önemli ikinci sektör olduğu tek ekonomi olarak öne çıkmaktadır. Bu olgu, ülkenin hızlı gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) artışına ve sektörün ilerlemesinde önemli bir rol oynayan BİT'e yapılan önemli yatırımlara bağlanabilir (Ng & Tan, 2018). Ülkenin yeni teknolojileri benimseme isteği göz önüne alındığında, BİT kullanımı ekonomi üzerinde sinerjik ve anında bir etki yaratabilir (Sharafat & Lehr, 2017).

Cumhurbaşkanı tarafından aralık 2016'da, 2020'ye kadar ulaşılması gereken 3 temel strateji ve 10 öncelik içeren stratejik bir BİT yol haritasını onaylanarak, uygulama ve düzenlemesi işlevi (Tablo 1) Ulaştırma, İletişim ve Yüksek Teknolojiler Bakanlığı'nın sorumluluğuna verilmiştir. Yol haritasının 585 milyon AZN'ye (344 milyon \$) mal olacağı ve hükümet, özel sektör, ikili ve çok taraflı ortaklar tarafından finanse edileceği tahmin edilmektedir. Sektörün dijital ekonominin gelişimini engelleyen kısıtlamaları, yol haritasının uygulanmasıyla ele alınacaktır (Strategic Roadmap for Development of Telecommunications and Information Technologies in Azerbaijan Republic , 2016).

Tablo 1: Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojileri için Stratejik Yol Haritası

Stratejik Hedef	Öncelikleri
1. Yönetişim yapılarının iyileştirilmesi ve BİT'in güçlendirilmesi	1.1. Bağımsız bir düzenleyici kurum oluşturulması 1.2. Telekomünikasyon pazarının serbestleştirilmesi 1.3. Mobil altyapı yatırımlarının artırılması
2. İş ortamının üretkenliğinin ve operasyonel verimliliğinin artırılması	2. İş ortamının üretkenliğinin ve operasyonel verimliliğinin artırılması 2.1. Dijital ödemelerin yaygınlaştırılması 2.2. İş ortamında teknoloji tabanlı operasyonların yaygınlaştırılması 2.3. İşletmelerin katılımıyla teknoloji eğitiminin yükseltilmesi 2.4. Devlet kurumlarının elektronik sistemlerinin iyileştirilmesi 2.5. BİT sektöründe bilgi ve becerilerin artırılması ve BİT'in eğitim sistemine uygulanması
3. Devletin ve sosyal çevrenin dijitalleştirilmesi	3.1. Devlet kurumlarının bilgi sistemlerinin iyileştirilmesi 3.2. Uçtan uca entegre bir e-sağlık altyapısının oluşturulması

Kaynak: Asian Development Bank (2019). Government of Azerbaijan, 2016.

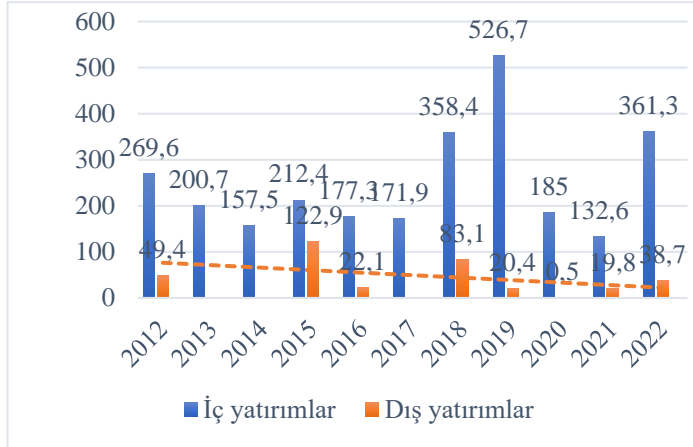
Belirlenen stratejilerin uygulanmasının finansal kaynağı uluslararası finans kurumlarının kredileri, Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Bankası'nın kaynakları, ticari bankaların yatırımları ve Devlet Programının uygulanmasına katılan kuruluşların yatırımlarıdır (Eyvazov, 2019).

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin sağlanmasında BİT sektörünün önemi giderik artmaktadır. Dolayısıyla sektöre ilişkin yapılan yatırımlar, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Qiang ve diğerleri., 2004). Petrol ve gaz sektörü geleneksel olarak Azerbaycan'daki yabancı yatırımların birincil alıcısı olmasına rağmen, hükümet ülke ekonomisini çeşitlendirmek için dört petrol dışı sektör belirlemiştir. Hedeflenen bu petrol dışı sektörler arasında tarım, turizm, bilgi ve iletişim teknolojisi (ICT) ve ulaşım/lojistik yer almaktadır (States, 2023). Azerbaycan'da BİT sektöründeki yatırımlara ilişkin verileri incelerken (Grafik 1), bazı yıllar için yabancı yatırımlara ilişkin verilerin bulunmadığını belirtmek gerekir. Kapsamlı bir analizle,

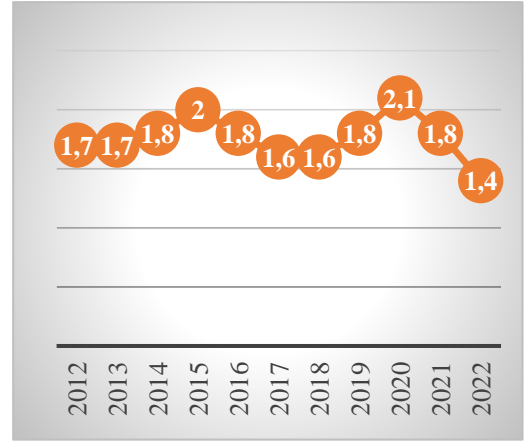
**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Azerbaycan'da BİT sektöründeki hem yerli hem de yabancı yatırımların yıllar içinde kademeli bir düşüş yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Yerli ve Yabancı Yatırımların Eğilimi: BİT sektöründe kaydedilen en yüksek yerli yatırım 2019 yılında 526 milyon manat ile ülke GSYH'sinin %4,1'ine denk gelmiştir. Buna karşılık, GSYH'nin yalnızca %1,1'ini oluşturan 132 milyon manatlık en düşük yatırım 2021 yılında gözlemlenmiştir. 2014'ten bu yana yatırımlardaki düşüş öncelikle Azerbaycan ekonomisindeki devalüasyona bağlanabilir. Bu devalüasyon, BİT sektöründekiler de dahil olmak üzere genel yatırımlar üzerinde önemli bir etki yaratmıştır.

(1a)

(1b)

Grafik 1a, 1b. Azerbaycan Bilgi Ve İletişimin Sektörünün Yapılan Yatırımlar (milyon manat, 2012-2022), Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü (gayri safi yurtiçi hasılanın %'si, 2012-2022)

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/source/communication/>

2017'den sonra hem yerli hem de yabancı yatırımlarda gözle görülür bir artış yaşanmış, bu da BİT sektörünün büyümesi için iyimserlik getirmiştir. Ancak Covid-19 salgınının ortaya çıkması, öngörülemez zorlukları beraberinde getirmiş ve yatırımlarda bir kez daha düşüşe neden olmuştur. Salgının küresel ekonomiler üzerindeki olumsuz etkisi ve belirsiz piyasa koşulları, Azerbaycan'da BİT sektörüne yapılan yerli ve yabancı yatırımların azalmasına yol açmıştır. Dünya pandemisinin zorluklarından yavaş yavaş kurtulurken, BİT sektöründeki yatırımlarda önemli kazanımlar elde edildiğine dair göstergeler vardır. 2022 yılında, yerli yatırımlar 361 milyon manat gibi kayda değer bir miktara ulaşarak ülkenin GSYİH'sinin %2,5'ini oluşturmuştur. Ayrıca, yabancı yatırımların toplamı 38 milyon manat olup aynı yıl GSYH'nin %1,1'ini oluşturmuştur. Bu rakamlar, Azerbaycan'daki BİT sektörünün toparlanması ve gelecekteki beklentileri için olumlu bir gidişatı göstermektedir.

Tablo 2. Azerbaycan'da Bilgi ve İletişim Teknolojilerine (BİT) ilişkin bazı temel göstergeler.

	2018	2019	2020	2021	2022
Cep Telefonu Abonelikleri (100 kişi başına)	102	105	101	105	107
Sabit Genişbant Aboneleri (100 kişi başına)	18,63	18,99	19,40	19,93	20,24
Hanehalkının Sabit Genişbant İnternete Erişimi (nüfusun %'si)	78,2	79,1	84,8	86,5	87,8
Bilgisayar (nüfusun %'si)	64,1	65,0	69,7	71,6	75,8
İnternet Kullanımı (nüfusun %'si)	79,8	81,1	84,6	86,7	88,1
Mobil genişbant internet abone sayısı (bin abone)	-	-	6.323,6	6.880,5	7.987,1

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Kaynak: The World Bank Database. <https://www.worldbank.org/en/publication/globalindex#sec3>.
Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, <https://www.stat.gov.az/source/communication/>

Verilere göre, Azerbaycan'da Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) kullanımını 2018'den 2022'ye kadar istikrarlı bir artış eğilimi sergilemiştir. Her 100 kişi başına düşen mobil hücresel abone sayısı 2018'de 102 iken 2022'de 107'ye yükselmiş, sabit geniş bant müşteri sayısı ve hanelerde sabit geniş bant kullanılabilirliği 2018 ve 2022 yılları arasında sürekli olarak artmıştır. Ayrıca, bilgisayar sahibi bireylerin oranı 2018'de %64,1 iken 2022'de %75,8'e, internet kullanım oranı 2018'de %79,8'den 2022'de %88,1'e yükselmiştir.

Azerbaycan, 100 kişi başına 85 internet kullanıcısı ile 63 olan dünya ve 83 olan Avrupa ortalamasına kıyasla daha yüksek bir internet kullanıcı oranına sahiptir. 3G ve üzeri ağların kapsama alanı %97 ile %93 olan küresel ortalamanın üzerindedir. İnternet altyapısı açısından, Azerbaycan'daki sabit geniş bant kullanıcılarının yaklaşık %60'ı ağ erişimi için ADSL teknolojisini kullanırken, yaklaşık %25'i fiber optik kablo bağlantılarından faydalanmaktadır. Buna karşılık Gürcistan'da fiber optik kablo bağlantı oranı %93, Rusya'da ise %68'dir (Rahmanov, ve diğerleri., 2023).

3. Güney Kafkasya Değerlendirmesi

2022 rakamlarına göre Azerbaycan 78 milyar dolar ile GSYİH bakımından Güney Kafkasya ülkeleri arasında birinci sırada yer alıyor. Aynı yıl Gürcistan ve Ermenistan sırasıyla 24 ve 18 milyar dolar GSYH'ye sahipti. 1995 yılından bu yana Azerbaycan'ın GSYİH'si diğer Güney Kafkasya ülkelerini geride bırakarak benzersiz bir artış göstermiştir. Azerbaycan'ın diğer ülkelere kıyasla hızlanan büyümesi, petrol endüstrisindeki uluslararası anlaşmalarla kolaylaştırılan üretim ve ihracatın genişlemesine bağlanabilir. Azerbaycan ekonomisinin petrol endüstrisine olan önemli bağımlılığı nedeniyle, petrol fiyatlarındaki değişimler ülkenin ekonomik gerileme ve büyümesinin diğer ülkelere kıyasla daha spekülative bir nitelik kazanmasına katkıda bulunmaktadır. 2015 yılında Azerbaycan ekonomisinin değer kaybetmesinin ardından Azerbaycan, Güney Kafkasya bölgesindeki diğer ülkelere kıyasla daha yavaş bir ekonomik büyüme sergilemiştir. Azerbaycan'da gsyh büyüme oranı 2017 yılında %0,2 iken Gürcistan ve Ermenistan'da sırasıyla %4,8 ve %7,5 olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan için 2022 yılına kadar öngörülen gsyh büyüme oranları sırasıyla %4,6, %10,6 ve %12,1'dir.

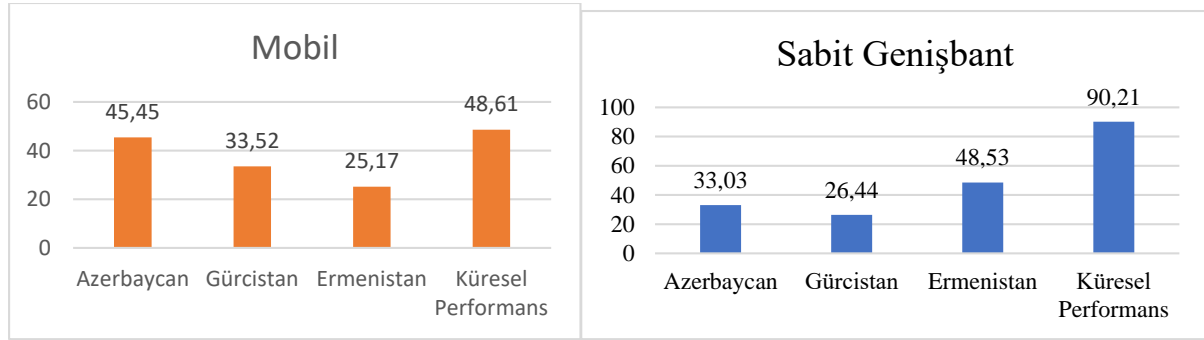
UNCTAD (2022) tarafından yayınlanan raporda, BİT sektörünün 2022 yılında dijital altyapı ve hizmetlere yönelik artan küresel talep nedeniyle doğrudan yabancı yatırım ve proje faaliyetlerinde önemli bir artış yaşadığını bildirmektedir. Bu yatırımların değeri yüzde 23 oranında artarak 104 milyar dolara ulaşırken, proje sayısı da yüzde 26 oranında artarak toplam 3.743'e yükselmiştir. Güney Kafkasya, yabancı yatırımları cezbetmeye adanmış bir bölge olarak dikkat çekiyor. Azerbaycan 2015'ten bu yana yabancı yatırımları çekmek ve BİT sektörünün gelişimini desteklemek için aktif politikalar izliyor. Bu odaklanma, ülkenin ekonomik istikrarsızlığından ve büyüme için doğal kaynaklara olan bağımlılığından kaynaklanmaktadır. Güney Kafkasya'daki BİT sektörü, özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında ABD, Rusya ve Türkiye'den önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu ülkelere gelen yatırımlar sektörün ilk aşamalarında büyümesini desteklemede önemli bir rol oynamıştır (Karumidze, 2001). İlgili ülkelerin istatistik kurumlarının verilerine göre, 2022 yılında Azerbaycan'da BİT sektörüne yapılan yabancı yatırım miktarı 22 milyon dolar civarındayken (Grafik 1a), Gürcistan'da ise 43 milyon dolar olmuştur.

BİT sektörünün Gürcistan'ın toplam nominal gsyh'sine katkısı 2016 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde artmakta olup 2022 yılında 2.943 milyon GEL'e (yaklaşık 109 milyon dolar) ulaşmıştır. 2018'deki hafif düşüş göz ardı edilirse, BİT sektörünün toplam nominal GSYH içindeki payı da 2016'dan bu yana istikrarlı bir şekilde artarak %2,6'dan 2022'de %4,1'e ulaşmıştır. Azerbaycan'daki verilere baktığımız zaman 2018 yılında en yüksek düzey görülmüş ve BİT sektörünün payı gsyh içerisinde yüzde 2,1 oranında olmuştur. 2022 yılında ise sektörde katma değer toplam hacmi 1.108 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir ki, bu da gsyh'nın yüzde 1,4'lük hissesini kapsamaktadır. Teknoloji sektörünün Ermenistan'ın genel gayri safi yurtiçi hasılasına (gsyh) katkısı önemli bir artış göstererek 2010 yılında yüzde 1,5 iken 2021 yılında yüzde 4'e yükselmiştir. Ancak daha önce 2018'de yüzde 7,4 ile en yüksek noktasına ulaşmıştı (Trade Commissioner Service, 2023).

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Dünya Bankası verilerine esasen, bölgede, bilgi ve iletişim sektöründe üretilen malların, ihracatında en yüksek gösterge Ermenistan'a aittir. Şöyle ki, 2021 yılında Azerbaycan 5 milyon dolarlık BİT malları ihracatı yaparken, bu hacim Ermenistan'da 18 milyar dolar, Gürcistanda ise 63 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Bölgede, bilgi ve iletişim sektöründe üretilen malların, ihracatında en yüksek gösterge Ermenistan'a aittir.

Yüksek hızlı internet, gelişen teknolojilerin hızla benimsenmesini kolaylaştırır ve inovasyon ekosistemlerini destekler. Dijital ekonomide inovasyon kültürünü teşvik ederek işletmelerin ve bireylerin teknolojik gelişmelerin ön saflarında yer almasına olanak tanır. Güney Kafkasya ülkelerinde ekonominin dijitalleşmesi açısından internet hızının önemi; işletmeler, inovasyon, eğitim ve ekonomik faaliyetlerin genel verimliliği üzerindeki dönüştürücü etkisinde yatmaktadır. Aşağıdaki grafik'te ülkelerin mobil ve sabit genişbant internet indirme hızı ile ilgili veriler yer almaktadır. 2023 yılının verilerine esasen mobil internet hızında Azerbaycan dünya sıralamasında 58, Gürcistan 72, Ermenistan ise 93 sırada yer almaktadır. Mobil internet hızında geride olan Ermenistan, sabit internet hızında da aynı değildir. Şöyle ki, sabit genişbant internet hızı ile ilgili dünya sıralamasında Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan sırasıyla 116, 127, 99 sıralarda yer almaktadırlar.

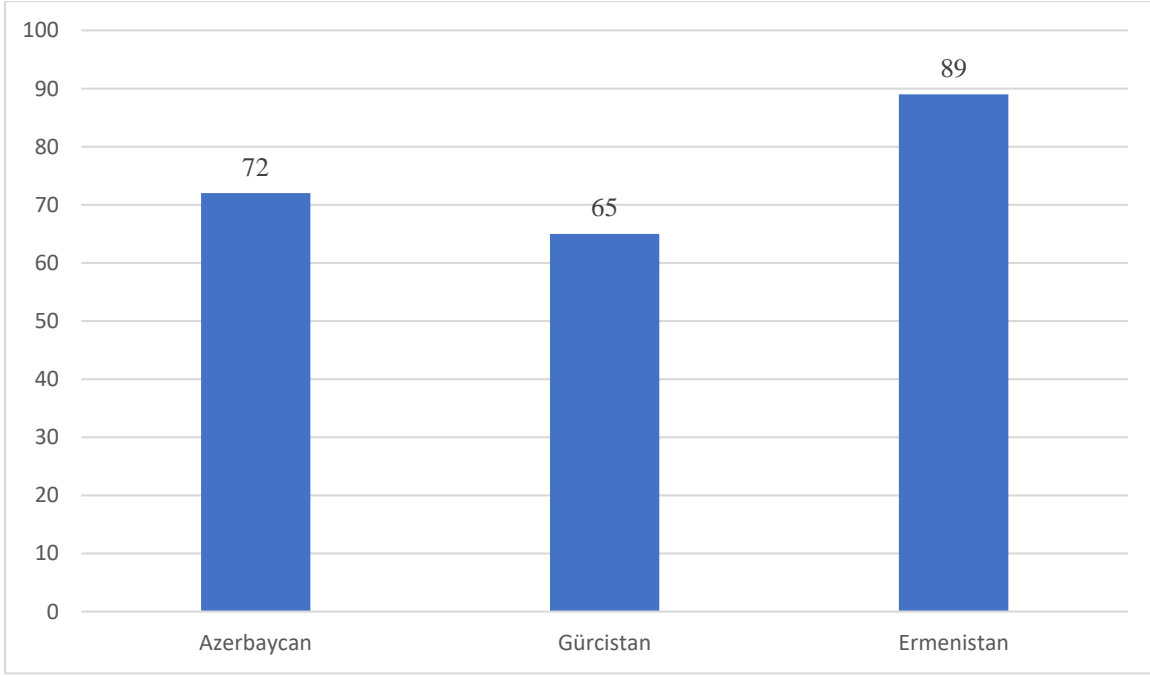
Grafik 3. Ortalama İnternet İndirme Hızı, Aralık 2023

Kaynak: Speedtest. <https://www.speedtest.net/global-index>

Azerbaycan'da internetin satın alınabilirliği ve hızı konusunda ilk dönemlerden itibaren kayda değer ilerlemeler kaydedilmiş olsa da mevcut durum yetersiz olarak değerlendirilmektedir. Azerbaycan, hanelerin %78'inden fazlasının internet erişimine sahip olmasıyla Güney Kafkasya ülkeleri arasında internet penetrasyonunda lider konumdadır. Mobil internet erişimi de özellikle LTE kapsamındaki iyileşme sayesinde artmış ve 2019 yılında AzerCell'in LTE teknolojisi sayesinde ülkenin %70'inden fazlasına ulaşmıştır. 2020 yılında bölgenin %97'sinden fazlasının 3G kapsama alanına ve %90'ından fazlasının 4G kapsama alanına sahip olduğunu açıklanmıştır. Bu alandaki temel zorluklar arasında yavaş bağlantı hızları, sık sık yaşanan kesintiler ve yüksek maliyetler yer almaktadır (Nahmadova, 2021). Ayrıca bazı bölgelerde altyapı sorunu internet erişiminde bölgeler arası eşitsizlikleri ortaya çıkarmaktadır.

2022 yılında Azerbaycan'da internet kullanımı nüfusun %88'ni kapsarken bu oran Gürcistanda %76, Ermenistanda ise %78'dir. Gürcistan'da internete erişimde bazı altyapısal engellerle karşılaşmaktadır. Büyük şehirler ile kırsal alanlar ve yaş grupları arasında dijital bir uçurum var. Bir diğer zorluk ise internet hizmetinin kalitesi ve hızıdır (IDFI, 2023). Ermenistanda, özellikle kırsal bölgelerde yaşayanlar olmak üzere bazı Ermenilerin zor bulduğu internet hizmetlerinin yüksek maliyetleri de ek bir engel teşkil etmektedir. Dünya Bankası'na göre Ermenistan'da sabit genişbant bağlantısının aylık ortalama maliyeti 13,30 dolar ve bu rakam bölgedeki diğer ülkelere kıyasla oldukça yüksek (Raja & Malumyan, 2020).

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Grafik 4. World Intellectual Property Organization Global Innovation Index 2023

Kaynak: Global Innovation Index (2023).

Ekonomilerin inovasyon kapasitelerini 80'den fazla faktör üzerinden değerlendiren Küresel İnovasyon Endeksi (GII), 2023 yılında Azerbaycan'ı küresel ölçekte 89. sıraya yerleştirirken, Gürcistan ve Ermenistan sırasıyla 65. ve 72. sıralarda yer almaktadır.

Azerbaycan 2023 yılında inovasyon girdilerinde çıktılardan daha güçlü bir performans sergileyerek kurumlar, ticari gelişmişlik, piyasa gelişmişliği ve beşeri sermaye ve araştırma alanlarında üstünlük sağlamıştır. Avantajlar arasında elverişli öğrenci-öğretmen oranı, iş dostu düzenlemeler ve güçlü akademi-sanayi işbirliği yer almaktadır.

Gürcistan, kurumlar ve iş zekâsında güçlü yönler sergilerken yaratıcı çıktı, altyapı ve pazar gelişiminde beklenen zayıflıklara işaret etmektedir. Ermenistan da ise, özellikle BİT hizmet ihracatı ve işgücü verimliliği artışında üstünlük sağlayarak girdilere kıyasla inovasyon çıktılarında başarılı bir performans sergilenmektedir. Ülkelerin genel performansı birçok alanda üst-orta gelirli ekonomilerin ortalamasının ve bölgesel ortalamasının altında kalmaktadır.

İlaveten, Güney Kafkasya'da ekonominin dijitalleşmesi, İpek Yolu için büyük önem taşımakta ve bölge için kayda değer avantajlar ve fırsatlar sunmaktadır. Modernize edilmiş bir dijital altyapı, tarihi İpek Yolu güzergâhları boyunca kesintisiz sınır ötesi ticareti ve lojistiği kolaylaştırır. Dijital ortam yenilikçiliği ve girişimciliği teşvik ederek yeni kurulan şirketler ve teknoloji odaklı girişimler için elverişli bir ortam sağlar. Dijital platformların kolaylaştırılması, yerel ve uluslararası işletmeler arasındaki işbirliğini besler. Dijital platformlar, İpek Yolu boyunca turizmi teşvik etmek ve kültürel alışverişi desteklemek için araçlar olarak hizmet vermektedir.

Çin ve Avrupa'yı Güney Kafkasya üzerinden birbirine bağlayan Trans-Hazar güzergâhı olarak da bilinen Orta Koridor, kolaylaştırılmış gümrük ve sınır ötesi prosedürleri kapsayan hem somut hem de soyut altyapılardan oluşan kapsamlı bir ağ gerektirmektedir. Tek pencere sisteminin uygulanması, süreçleri basitleştiren ve zamandan tasarruf sağlayan önemli bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Güney Kafkasya'da bu bağlantının potansiyelinden tam anlamıyla faydalanabilmek için eskiyen altyapının modernize edilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, bu ülkeler yatırımları çekmek ve ticareti güçlendirmek için etkili stratejiler oluşturmalıdır. Ayrıca, rekabet avantajlarına stratejik olarak odaklanarak endüstriyel kapasiteyi yükseltmek için yeni teknolojilerden yararlanmak büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, belirlenen koridorlar boyunca sınır engellerinin ortadan kaldırılması için bu ülkeler arasında işbirliği ve koordinasyonun teşvik edilmesi elzemdir (Gigauri & Damenia, 2019).

Sonuç

Özetlemek gerekirse, Güney Kafkasya ülkeleri ekonomik faaliyetlerini genişletmek, teknik gelişmeleri benimsemek ve bölge içinde işbirliğini geliştirmek gibi zorluklarla uğraşmaktadır. Güçlü ve gelişmiş bilgi ve iletişim teknolojisi sektörü ve iyi planlanmış projeleriyle Azerbaycan, bölgenin ekonomik verimliliğine önemli bir katkı sağlayan önemli bir katılımcı olarak öne çıkmaktadır. Analiz, dijital altyapının desteklenmesi ve inovasyonun teşvik edilmesinde hem ülke içinden hem de ülke dışından yapılan sürekli yatırımların önemli rolünü vurgulamaktadır.

Küresel İnovasyon Endeksi Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'a ilişkin değerli bir değerlendirme sunarak bu ülkelerin güçlü yönleri ve geliştirilmesi gereken alanlarına ilişkin karşılaştırmalı bir analiz yapılmasına olanak tanımaktadır. Azerbaycan, kurumlar ve iş dünyasının gelişmişliği gibi birçok alanda iyi bir konuma sahip olsa da, bilgi ve teknoloji çıktılarındaki eksikliklerin üstesinden gelinmesi gerektiği açıkça kabul edilmektedir. Gürcistan bölgesi, yaratıcı çıktı ve altyapıdaki sınırlamalarla tutarsızlık oluşturan, kurumları ve kurumsal zekâsıyla dikkate değer güçlü yönler sergilemektedir. Bu durum, bölgenin dijital dönüşümünün karmaşık ve çeşitli doğasını vurgulamaktadır.

Gelecekte Güney Kafkasya devletlerinin altyapılarını geliştirmek, yatırım çekmek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için dijital teknolojileri kullanmak amacıyla işbirliği yapmaları büyük önem taşımaktadır. Bu çabaların önemi, bölgenin dijitalleşmenin gelişmiş bağlantı, ekonomik kolaylaştırma ve kültürel değişim için bir katalizör görevi gördüğü İpek Yolu üzerindeki konumu ile vurgulanmaktadır.

Stratejik işbirliği, teknik inovasyon ve uyarlanabilir politikalar, ülkeler dijital dönüşüm yolculuklarına devam ederken dirençli ve dinamik bir ekonomik ortamın oluşturulmasında çok önemli bir rol oynayacaktır. Bu analiz, Güney Kafkasya bölgesinin dijital kalkınmasında yer alan fırsatlar ve zorluklar hakkında ayrıntılı bir bakış açısı sunmaktadır. Müreffeh ve teknolojik açıdan gelişmiş bir geleceğe ulaşmak için eğitilmiş tartışmalar ve stratejik karar alma süreçleri için bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır.

Kaynakça

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi. Bilgi toplumu Erişim: <https://www.stat.gov.az/source/communication/?lang=az>

Institute for Development of Freedom of Information (2023, October 9). Internet And Innovations. Freedom House: Internet Freedom Declined in Georgia but the Country Ranks Free: https://idf.org/en/freedomhouse_internet_freedom_declined_in_georgia_but_the_country_ranks_free#:~:text=Based%20on%20the%20data%20of,and%20speed%20of%20internet%20service... adresinden alındı

Karumidze, S. (2001). Development of internet in Georgia. Development of internet in Georgia. Development of internet in Georgia: International Relations and Security Network (ISN). https://www.files.ethz.ch/isn/640/doc_642_290_en.pdf adresinden alındı

Nahmadova, F. (2021, August 25). Internet censorship: Access, use, and restriction in Azerbaijan. Baku Research Institute. <https://bakuresearchinstitute.org/en/internetcensorship-access-use-and-restriction-in-azerbaijan/>.

Ng, E., & Tan, B. (2018). Achieving state-of-the-art ICT connectivity in developing countries: The Azerbaijan model of Technology Leapfrogging. *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 84(3), 234-244. doi:10.1002/isd.12027

Pankova, L., Uzbek, D., Panchenko, Y., Samoilenko, A., & Privarnikova, I. (2022). Impact of digitalization on the protection and implementation of the national economic interests. *Cuestiones Políticas*, 40(74), 815-829. doi:10.46398/cuestpol.4074.45

Pankova, L., Uzbek, D., Panchenko, Y., Samoilenko, A., & Privarnikova, I. (2022). Impact of digitalization on the protection and implementation of the national economic interests. *Cuestiones Políticas*, 40(74).

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Rahmanov, F., Suleymanov, E., & Ibrahimova, K. (2023). İnovasyon ve Bilgi İletişim Teknolojilerinin Azerbaycan'da e- Ticaretin Gelişimine Etkisi. International Conference of Eurasian Economies 2023, (s. 244-251). İzmir. doi:10.36880/C15.02761

RAJA, S., & MALUMYAN, G. (2020, May 01). Internet use in Armenia: How do individuals and businesses use the internet to access opportunities? World Bank Group: <https://blogs.worldbank.org/europeandcentralasia/internet-use-armenia-how-do-individuals-and-businesses-use-internet-access> adresinden alındı

Sharafat, A., & Lehr, W. H. (2017). ICT-centric economic growth, innovation and job creation. ITU, Geneva.

States, U. D. (2023). 2023 Investment Climate Statements: Azerbaijan. <https://www.state.gov/reports/2023-investment-climate-statements/azerbaijan/> adresinden alındı

Strategic Roadmap for Development of Telecommunications and Information Technologies in Azerbaijan Republic . (2016, December 6). Baku, Azerbaijan. Retrieved from <https://monitoring.az/assets/upload/files/6683729684f8895c1668803607932190.pdf>

The World Bank Database.The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. <https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex#sec3>.

United Nations (2023). UNCTAD Annual Report 2022. United Nations Conference on Trade and Development. United Nations Publications, New York.

Yoon, S. (2019). Azerbaijan: Country Digital Development Overview . Asian Development Bank . Retrieved from <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/484586/aze-digital-development-overview.pdf>

Global Innovation Index (2023). Azerbaijan ranking in the Global Innovation Index 2023. <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023/az.pdf>

Global Innovation Index (2023). Armenia ranking in the Global Innovation Index 2023. <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023/am.pdf>

Global Innovation Index (2023). Georgia ranking in the Global Innovation Index 2023. <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023/ge.pdf>

Trade Commissioner Service (2023, May 11). Armenia market overview. Canada. Retrieved from <https://www.tradecommissioner.gc.ca/armenia-armenie/market-facts-faits-sur-le-marche/0004238.aspx?lang=eng>

Gigauri, I., & Damenia, N. (2019). Economic expectations of the Belt and Road Initiative for the South Caucasus, with emphasis on Georgia. Business and Economic Research, 9(1), 173-199.

**NURTURING TOMORROW'S LEADERS: SHAPING A GENERATION FOR REGIONAL
INTEGRATION IN THE GLOBAL DIGITAL ERA**

Agamehdi Ceferov

UNEC

International Trade and Logistics, Baku, Azerbaijan

0009-0001-7674-8926

Sabina Muradova

UNEC

Russian Economics School, Applied Economics, Baku, Azerbaijan

0000-0002-5786-1413

Introduction

It is no longer possible to imagine a world without the degree of interconnectedness that exists between individual countries and regions today. New technologies play an increasingly important role in this environment, enabling countries to gain an advantage over their rivals. The Internet is now ingrained in human society, although it was once considered something completely unknown. Many countries have adapted to these dynamic changes, although in different ways, varying from one part of the world to another in degree and development.

Although the Internet was a breakthrough invention in its time, the world is facing another breakthrough in human activity, artificial intelligence. AI in terms of its innovativeness can not only compare with the Internet, but potentially surpass it, and most countries do not yet have the appropriate preparation, as well as deep regional cooperation to support and control security, although we can already note a significant growth in the use of AI in such areas as programming, transportation and logistics processes, manufacturing, finance, language learning, design, etc.

Since the advent of the Internet, the world has faced a variety of challenges in preventing the negative impact of technology, and with the advent of AI, these challenges may become even more severe and unpredictable. Economic education has also been jeopardized. In the era of knowledge and qualification, there is a threat to have a generation that is simply not adapted to the current tasks and life in society. There are several solutions that can help to overcome these problems, as well as to have in the future the possibility not only to develop technologies, but also to have those who will be able to manage them and develop new ones.

Modern education in schools and universities is inevitably affected by digitalization and the introduction of new technologies. However, very often the hard work of conducting research, publishing various books and lectures is wasted, as most young people study educational subjects superficially. The reason for this can certainly be irresponsibility on the part of the student. However, along with this, very often the wrong methodology in presenting information is the main problem. The teacher as the main character in the explanation of the theory, goes into the background, except in some cases, because it is possible to make the process more effective by introducing audio and video formats of recording lectures and explanation of the theory, with the functions to speed up, scroll and listen again, which can not be done with the teacher because of the limited time period for repetition individually to the student of the class. However, this does not exclude the necessity of educational institutions, on the contrary, the replacement by practical and applied methods of teaching comes to the fore.

One of the main regulators of the market is supply and demand. As time goes by, the business industry is becoming increasingly irresponsible and chaotic in the introduction of negative products by companies, which also applies to the Internet world. Schoolchildren who are exposed to electronic gadgets in early childhood, simply do not control themselves, and replace long-term achievements with

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

short-term fun, bad habits, which in turn disrupt the nervous psyche, and have a negative or even irreversible impact on the physical and moral well-being of the younger generation. This is manifested in financial illiteracy from a young age, which requires the introduction of programs for children and the creation of new opportunities to explain the basic principles of financial and economic management for children from an early age, including online payments and the purchase of game currency.

One of the main solutions in this direction is a joint integrated approach at the regional and international levels. It is through common efforts, establishment of regulations in international conventions, as well as appropriate instruments and leverage that integration and implementation of appropriate regulatory mechanisms for the development of modern technologies and the transition to the 5th, 6th, etc. industrial revolution can be achieved.

Method

This research thoroughly explores various sources to gain a comprehensive understanding of the topic. We analyze academic articles through a rigorous peer review process, identifying key trends and unresolved issues.

The study also examines scientific publications, comparing different viewpoints and methodologies to deepen insights. To bolster credibility, we integrate official sources, such as international organizations and government sites.

Our analysis involves using analytical tools to process data from diverse sources. By critically appraising and synthesizing results, we identify patterns and gaps in existing research.

In summary, our approach combines traditional and modern methods for a systematic analysis, emphasizing objectivity and reliability. The inclusion of official sources enhances the authority and credibility of our findings.

Literature Review

Globalisation, enhanced by the development of modern technology and the Internet, has had a significant impact on the world economy. Trade in goods and services amounted to US\$ 31.0 trillion in 2022, a 13% rise year-on-year, it is while trade in goods exceeded pre-pandemic levels already in 2021, trade in services caught up in 2022 (World Trade Organization, 2023, p. 11). World integration on this scale is directly dependent on Internet access, which varies with the development of the country and its population.

By ICT Development Index (ICT Development Index) developed in 2007, comparative analyses can be made at global, regional and national levels. The results of the IDI show that most countries are embracing and investing in connectivity, and show that the global average score is 72.8 out of 100, an indication that significant progress has already been made; but one must look beyond averages and realize that many countries remain at a very early stage of digital development: the lowest IDI 2023 score is 20.0 (International Telecommunication Union, 2023). The global significance of artificial intelligence is underscored by its projection to contribute an estimated \$15 trillion to the global economy by 2030. The anticipated growth of the global AI market from \$157 billion in 2020 to an estimated \$300 billion in 2024, with a CAGR of 17.1%, further underscores its impact (Alvarez, 2023).

In the face of such dynamic changes, the younger generation is especially susceptible to influence. Excessive internet usage shows a cross-sectional correlation with diminished cognitive functioning and reduced volume in various brain regions. Longitudinal analyses further reveal that a higher frequency of internet use is linked to a decline in verbal intelligence and a more modest increase in regional gray/white matter volume across multiple brain areas after several years, particularly those associated with language processing, attention and executive functions, as well as emotion and reward (Takeuchi et al., 2018). Excessive internet use, linked to lower cognitive function and changes in brain structure, may affect economic education. It could impede the development of students' verbal intelligence and influence the brain functions essential for economic comprehension and decision-making skills. Addressing these impacts becomes crucial for optimizing educational strategies in economics. Infants (less than 1 year) benefit from being active multiple times a day, especially through interactive floor play, with at least 30 minutes of tummy time for those not yet mobile. Children aged 1-2 years should

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

engage in a minimum of 180 minutes of various physical activities, while children aged 3-4 years should aim for the same overall activity time, including at least 60 minutes of moderate to vigorous physical activity each day (World Health Organization, 2019). While WHO used to recommend such conditions for older age groups, increasingly young children are becoming involved in Internet use, creating the need to reach children at such an early age. In addition to health problems, there is the problem of control of children, and not only by parents, but also by regional and international structures that are necessary to make appropriate decisions, as well as introduce innovations in the educational process, taking into account modern trends.

Finland educational system (one of the best) suggests the enhanced support for the new approach underscores universal child rights, discouraging specialized education without initial support. Special education assistance involves all teachers and emphasizes evidence-based teaching, teamwork, flexible grouping, and pedagogical focus. Principles include early intervention, inclusivity, and a three-tiered support model. Practical tools encompass modified resources, computers, and collaboration among students, parents, and various teachers (Hautamäki & Podolskiy, 2021).

Currently, technologies for developing human resources are needed that would be aimed at changing the internal position of the teacher, developing value attitudes, the formation of personal qualities of a humanist teacher, ready to perform the functions of training and education of the younger generation, to motivate them to continuous self-education, enriching the value and semantic content of your life (Bordovskiy, 2018).

An analysis of the scholarly sources selected for the study showed that AI has indeed been applied in educational institutions in different ways, including in the form of automation of administrative processes and tasks, curriculum and content development, instruction, and students' learning processes. AI has improved efficiency in the performance of administrative tasks, such as reviewing students' work, grading, and providing feedback on assignments through automation using web-based platforms or computer programs. Other areas in which AI has been applied in the education sector include curriculum and content development, and instructions leveraging technologies such as virtual reality, web-based platforms, robotics, video conferencing, audiovisual files, and 3-D technology, which have made it possible for students to learn better. Teachers are more effective and efficient and students have a personalized and richer learning or educational experience (Chen, Chen, & Lin, 2020).

The countries of the Economic Community of South Eastern Europe (EESC) demonstrate a robust innovative potential, notably characterized by a high level of education, tangible and viable legacies in applied and fundamental research, and proximity to various markets, including the European Union. Recognizing the imperative of innovative development, EESC countries are striving to capitalize on these advantages. They have already taken coordinated steps to promote innovation, showcasing firm political commitment and investing in a range of new agencies and institutions. Examples such as foreign investments in production or the growth of export-oriented Information and Communication Technology (ICT) and business process outsourcing (BPO) services illustrate how this is unfolding (UNECE, 2020).

Discussion

Globalisation and technological progress have made an undeniable contribution to human development. Statistics show an increase in trade in goods and services, and although this process slowed down during the pandemic, economic growth rates are already normalising. In addition, as new versions of ChatGPT become available, the dynamics of progress are becoming even more unpredictable. In such conditions it is very important to protect the most vulnerable layer of the population, namely children.

On the one hand, the young generation gains all kinds of benefits from this development, in the form of the opportunity to increase their knowledge and become part of society not only in their own country, but also globally, thanks to the possibility of access to the Internet and communication. On the other hand, a huge number of companies that support this opportunity, very often do not realise or prefer to ignore the effect of the Internet with the widest access to various content. This is compounded by the frequent indifference or neglect of parents.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Having said that, it is the process of education and dissemination of this danger among the population by international organisations and states that will make a significant contribution to the prevention and control of such risks. The co-operation of regional countries and their participation in international conferences is of key importance. Reintegration and strengthening of the South Caucasus region's contribution to the world economy through the Silk Road project will make a significant contribution to the world infrastructure and development. However, this requires not only highly qualified personnel, but also healthy ones.

Economic education can make a very important contribution to this issue, helping children from an early age to understand how the world works, how the market works and why it is not always better to avoid products on the Internet of various corporations. Awareness of the harm to children's health, to the integrity of their spine and eyes, must be understood and accepted by them themselves. For example, teachers in schools and universities should explain to children the benefits of Internet technologies, along with the harms. It is not a question of banning technology, as it is impossible to imagine in today's world, it is a question of balanced consumption, which will allow all aspects of children's lives to be given the necessary time and attention. Preschool children can participate in various practical activities where they will be involved in the process of research from the point of view of their perception of the world, where impressions and emotions of the physical world prevail for the first time. As for schools and universities, education should be restructured to take into account modern standards, AI progress and economic awareness. Financial programmes could be included to understand Internet services and products at a more detailed level. It is also very important to re-train educators with trainings on individualised treatment of students to be more effective. It is important to concentrate the number of students that will match the achievement of knowledge evenly among the students. An excess of students will reduce concentration and discipline.

It is also necessary to pay special attention to self-education, as the Internet has the potential to replace schools and universities, if the competitive advantage of physical institutions is not discovered in time, delegating to the Internet the part with less contribution of such institutions. It is about practical and applied experiments, teamwork and life cases. Theory can be made available to students not only in text, but also in concise presentations, audio lectures and videos. It is very important to use the possibility of regional and international cooperation to improve the standards of preparing young minds for the future world, where AI and robotisation can lead to the need to offer educated and productive labour, in the same concepts of Smart Cities, as well as unmanned technologies and robotic machines.

Conclusion

In summary, globalization, technology, and the evolving landscape of ChatGPT pose both opportunities and risks. It is crucial to protect vulnerable populations, especially children, by promoting balanced internet use and enhancing economic education. Collaborative efforts between international organizations and countries are essential. The reintegration of regions into the global economy, like the South Caucasus through the Silk Road project, hinges on both skilled and healthy human resources. Balancing technology use, restructuring education systems, and fostering regional and international collaboration are key aspects of preparing for the future influenced by AI and robotics.

References

World Trade Organization. (2023). World Trade Statistical Review 2023. Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2023_e.pdf

World Health Organization. (2019). Guidelines on physical activity, sedentary behaviour and sleep for children under 5 years of age. Retrieved from <https://iris.who.int/handle/10665/311664>

Alvarez, L. (2023, December 19). Overview of the International Trade Administration Support for Artificial Intelligence Industry. Retrieved from <https://www.trade.gov/artificial-intelligence>

Takeuchi, H., Taki, Y., Asano, K., Asano, M., Sassa, Y., Yokota, S., et al. (2018). Impact of frequency of internet use on development of brain structures and verbal intelligence: longitudinal analyses. *Human Brain Mapping*, 39, 4471-4479. <https://doi.org/10.1002/hbm.24286>

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Hautamäki, J., & Podolskiy, A.I. (2021). The Finnish Education as an Individualized Service System with a Reference to Students with Special Educational Needs. *Psychological Science and Education*, 26(3), 94—101. <https://doi.org/10.17759/pse.2021260306>.

Bordovskiy, G.A. (2018). What was the best in the Soviet education system? *Higher Education Today*, 1, 2-6. <https://doi.org/10.25586/RNU.HET.18.01.P.02>

International Telecommunication Union. (2023). Measuring digital development: The ICT Development Index 2023. Retrieved from https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/ind/d-ind-ict_mdd-2023-2-r1-pdf-e.pdf

Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial Intelligence in Education: A Review. *IEEE Access*, 8, 75264-75278. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2988510>

UNECE. (2020). Countries of Eastern Europe and the South Caucasus keep up momentum on innovation policy reform: UNECE Sub-regional Innovation Policy Outlook 2020. Retrieved from <https://unece.org/economic-cooperation-and-integration/news/countries-eastern-europe-and-south-caucasus-keep-momentum>

STYLIZED FACTS ON AZERBAIJANI BUSINESS CYCLES

Ramiz Rahmanov

*Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Doctoral student, Baku, Azerbaijan,
The Central Bank of the Republic of Azerbaijan, Research Department, Baku, Azerbaijan
ORCID ID: 0000-0002-9758-9602*

ABSTRACT

This study explores the nominal and real stylized features of business cycles in Azerbaijan from 2001Q1 to 2023Q2, employing the Hodrick-Prescott filter. The cross-sectional analysis of nominal variables reveals that, for both total and non-oil business cycles, household consumption, government consumption, exports, monetary and financial variables, and oil prices display procyclicality, while imports and investment exhibit acyclical behavior. Among the key non-oil trade partners, Russia and Turkey, only the Russian business cycle shows significant comovement with Azerbaijan's cycle. Examining real variables, the analysis indicates that real household consumption, real Russian GDP, and the real effective exchange rate are procyclical. For real non-oil GDP, only real wages and real total GDP are acyclical, while other variables are procyclical. The phase-shift analysis of nominal variables identifies Turkish GDP as the sole leading indicator for total GDP, while non-oil GDP has a broader set of leading variables, including monetary and financial variables, employment, wages, exports, oil prices, Russian GDP, and Turkish GDP. Real total Azerbaijani GDP is led only by Turkish real GDP as well, whereas real non-oil GDP has three leading variables. The observation that prices exhibit procyclicality suggests a demand-driven model for the Azerbaijani economy. Volatility comparisons reveal that nominal total GDP is more volatile than nominal non-oil GDP. Among GDP components, exports exhibit the highest volatility, while household and government consumption shows the smallest volatility. Except for M3, the volatilities of all monetary aggregates surpass that of GDP. Real variables exhibit lower volatility than nominal ones. Moreover, the study finds that the persistence of real total GDP exceeds that of its nominal counterpart, whereas the persistence of real non-oil GDP appears to be lower than that of the nominal counterpart.

Keywords: Business cycle, Azerbaijan, HP filter

Introduction

Business cycles involve regular oscillations in economic activity, reflecting consistent patterns in data trends. The term 'business' specifically zooms in on fluctuations in economic activity, while 'cycle' emphasizes the exclusion of irregular fluctuations lacking a consistent pattern. Grasping the origins and characteristics of business cycles is essential for policymakers and the development of more robust structural models. The documentation of stylized facts related to business cycles serves as a crucial tool for constructing theoretical models, acting as a statistical benchmark to evaluate the validity of various theoretical frameworks (Alp et al., 2012). Moreover, the insights gained from phase-shift analysis can be applied to construct effective forecasting models.

This paper seeks to delineate the unique characteristics of business cycles in Azerbaijan, with a specific emphasis on cross-correlations among essential economic variables, their phase-shift relations, volatilities, and persistence. The main goal is to comprehend the stylized relationships among Gross Domestic Product (GDP) and its constituents, including employment, wages, prices, variables in the banking sector, monetary aggregates, and foreign factors. Additionally, recognizing the nation's target of developing the non-oil sector of the economy, the paper explores the stylized relationships concerning non-oil GDP.

The research on business cycles in Azerbaijan is notably limited in number. Huseynov and Ahmadov (2014) conducted an examination of business cycle patterns in 16 oil-exporting countries, utilizing the

Hodrick-Prescott filter on annual data spanning 1995-2012. Their findings for Azerbaijan indicated that household consumption, investment, and imports are leading indicators of the business cycle, while the price level and inflation lag. This study extends the analysis conducted by Huseynov and Ahmadov (2014) in several ways. Firstly, it employs a larger sample size and higher-frequency data, enabling more reliable results and a more detailed analysis of economic fluctuations. Secondly, in addition to the phase-shift analysis, it incorporates cross-correlation analysis in employment. Thirdly, the scope of variables considered is broader, encompassing not only domestic variables but also foreign ones.

The subsequent sections of the paper are organized as follows: The next section addresses the methodology and dataset employed in the analysis, presenting the corresponding results. Following that, the subsequent section outlines the stylized facts of Azerbaijan's economy, delving into the co-movements, volatility, phase-shifts of both total and non-oil GDP, and persistence. The final section concludes the paper.

Research method and data

In analyzing Azerbaijani business cycles, I adopt the conventional approach commonly employed in the literature, which characterizes business cycles as fluctuations in aggregate real output around its smoothed trend. To estimate the cyclical components of the series, I utilize the Hodrick-Prescott (HP) filter. This detrending method, introduced by Prescott (1986) and widely applied in similar studies, is a high-pass linear filter designed to isolate the long-term component of a series, making it stationary up to the fourth order. The HP filter involves examining a stochastic process with a length of T . The trend component of the series, denoted as τ_t , is chosen to minimize the sum of squares:

$$\text{minimize } \sum_{t=1}^T (x_t - \tau_t)^2 + \lambda \sum_{t=2}^{T-1} [(\tau_{t+1} - \tau_t) - (\tau_t - \tau_{t-1})]^2 \quad (1)$$

x_t is the observed data at time t , τ_t is the trend component at time t , T is the total number of observations, λ is the smoothing parameter.

The initial component of formula (1) aims to minimize the disparity between the observed data and the trend, while the subsequent part penalizes fluctuations in the growth rate of the trend. The parameter λ plays a pivotal role in determining the balance between closely fitting the data and maintaining a smooth trend. Larger values of λ lead to more streamlined trends. The optimal τ_t values are derived by solving this minimization problem. In the context of quarterly data, the typically optimal value for λ is 1600.

The data utilized in this analysis are sourced from various outlets. Information on total and non-oil GDP, household consumption, government consumption, investment, imports, exports, the Consumer Price Index (CPI), employment, and wages is obtained from the State Statistical Committee of Azerbaijan (SSCA). Data on credit, deposits, monetary aggregates, the nominal effective exchange rate (NEER), and the real effective exchange rate (REER) are sourced from the database of Azerbaijan's Central Bank. GDP and price data for Turkey and Russia are derived from the OECD database. The oil price series is obtained from FRED (Federal Reserve Bank of St. Louis). All series, except for those of Russia, cover the period from the first quarter of 2001 to the second quarter of 2023. The Russian GDP series commences in the first quarter of 2003 and concludes in the third quarter of 2021, while the Russian CPI series spans from the first quarter of 2001 to the first quarter of 2022. The analysis involves nominal variables as well as real variables if available. Although The SSCA reports total and non-oil GDP in real terms; however, expenditure components of GDP are exclusively presented in nominal terms. For household consumption, employing the Consumer Price Index (CPI) as a deflator is justifiable, whereas suitable deflators for other components remain unavailable. Real wages are also computed using the CPI. Unfortunately, monetary aggregates and other financial series lack explicit price deflators, rendering their conversion into real terms impossible. Consequently, the cross-sectional analysis of real GDPs is limited to real household consumption, real wages, real Russian GDP, real Turkish GDP, REER, and employment. All series undergo seasonal adjustment using the X-11 method and are transformed into logarithmic form. Nominal Russian and Turkish GDPs are converted to Azerbaijani manat using corresponding bilateral exchange rates.

Once the cyclical component of each series is determined, the analysis of business cycles involves several steps. The initial step involves assessing the degree of co-movement between the cyclical components of the nominal series and those of both total and non-oil GDP. This evaluation employs the correlation magnitude (i), where $i \in \{0, \pm 1, \pm 2, \dots, \pm 6\}$ (Krause and Serletis, 1996). If the contemporaneous correlation coefficient ($\rho(0)$) between the cyclical components of the series is positive, zero, or negative, it is categorized as procyclical, acyclical, or countercyclical, respectively. However, a coefficient different from 0 does not inherently imply a procyclical or countercyclical correlation (Alper, 1998). Testing is necessary, and the absolute value of the correlation coefficient required to reject the null hypothesis of no correlation at the five percent level is approximately 0.2. Thus, if $0 \leq \rho(0) < 0.2$, the series is considered contemporaneously uncorrelated.

Furthermore, these correlation coefficients can be employed to evaluate the relationship between two series, indicating the degree of similarity or dissimilarity at different time lags (phase-shift analysis). When $\rho(i)$ is the maximum for negative (positive) values of i , it suggests that the series is leading (lagging) the cycle by i periods. If $\rho(i)$ is the maximum for $i=0$, it indicates synchrony between the series and the cycle.

Findings and discussion

Tables 1 and 2 display the cross-correlation coefficients for total and non-oil GDP. The cross-correlations cover one to six lags and leads, as well as contemporaneous correlation. In addition to the cross-correlation coefficients, the tables provide volatilities, representing the standard deviations of the cyclical components of the series and the persistence of total and non-oil GDP.

Table 1. Correlation of macroeconomic variables with GDP (in nominal terms)

Variables (x_t)	Volatility	Correlation coefficients of total GDP with												
		x_{t-6}	x_{t-5}	x_{t-4}	x_{t-3}	x_{t-2}	x_{t-1}	x_t	x_{t+1}	x_{t+2}	x_{t+3}	x_{t+4}	x_{t+5}	x_{t+6}
Household consumption	7.95	-0.2	-0.2	-0.2	0.0	0.1	0.3	0.52	0.43	0.37	0.37	0.40	0.35	0.30
CPI	3.72	-0.1	0.0	0.1	0.2	0.3	0.5	0.62	0.60	0.54	0.41	0.25	0.14	0.03
CPI (Russia)	2.06	0.1	0.0	-0.1	-0.1	-0.2	-0.2	-0.22	-0.24	-0.19	-0.11	-0.07	-0.03	-0.01
CPI (Turkey)	6.71	-0.3	-0.3	-0.3	-0.3	-0.2	0.0	0.12	0.28	0.35	0.33	0.25	0.13	0.00
Credit	13.11	-0.08	-0.11	-0.11	-0.08	0.00	0.14	0.27	0.32	0.31	0.29	0.25	0.27	0.28
Deposits	9.37	0.05	0.03	0.03	0.04	0.14	0.32	0.39	0.35	0.22	0.02	-0.20	-0.21	-0.18
Employment	1.34	-0.23	-0.08	0.07	0.16	0.23	0.28	0.38	0.49	0.43	0.41	0.34	0.25	0.17
Exports	21.56	-0.09	0.03	0.20	0.35	0.56	0.75	0.87	0.69	0.44	0.19	-0.05	-0.18	-0.29
GDP	10.86	-0.11	-0.03	0.11	0.30	0.53	0.77	1.00	0.77	0.53	0.30	0.11	-0.03	-0.11
Non-oil GDP	5.19	-0.39	-0.31	-0.22	-0.06	0.15	0.39	0.63	0.65	0.62	0.55	0.49	0.33	0.22
GDP (Russia)	12.07	0.07	0.11	0.21	0.33	0.45	0.56	0.62	0.46	0.25	0.07	-0.07	-0.17	-0.24
GDP (Turkey)	13.10	0.32	0.29	0.34	0.33	0.30	0.21	0.09	-0.15	-0.29	-0.33	-0.34	-0.27	-0.23
Government consumption	8.13	0.00	0.08	0.13	0.12	0.10	0.15	0.21	0.18	0.21	0.17	0.18	0.17	0.14
Imports	12.08	-0.06	-0.06	-0.10	-0.05	0.03	0.10	0.16	0.12	0.04	0.00	-0.03	-0.08	-0.20
Investment	12.11	-0.04	0.10	0.01	0.03	-0.01	0.13	0.11	0.08	0.09	0.09	0.08	0.06	0.06
M0	15.94	-0.28	-0.22	-0.11	0.01	0.15	0.32	0.47	0.54	0.55	0.52	0.45	0.37	0.27
M1	14.50	-0.28	-0.19	-0.07	0.06	0.23	0.39	0.54	0.58	0.56	0.48	0.40	0.31	0.21
M2	15.93	-0.28	-0.19	-0.06	0.07	0.25	0.42	0.56	0.59	0.56	0.48	0.39	0.29	0.19
M3	8.61	-0.23	-0.18	-0.08	0.05	0.26	0.50	0.68	0.69	0.59	0.43	0.30	0.22	0.14
NEER	7.58	-0.16	-0.17	-0.19	-0.19	-0.19	-0.16	-0.03	0.15	0.24	0.26	0.24	0.16	0.10
Oil price	20.81	-0.06	0.00	0.12	0.29	0.49	0.67	0.69	0.41	0.11	-0.11	-0.22	-0.28	-0.36
REER	6.43	-0.17	-0.14	-0.12	-0.10	-0.06	0.03	0.22	0.39	0.47	0.43	0.36	0.24	0.16
Wage	6.28	-0.27	-0.38	-0.22	-0.14	-0.02	0.12	0.18	0.29	0.38	0.42	0.35	0.37	0.20

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Source: Author's calculations

Table 2. Correlation of macroeconomic variables with non-oil GDP (in nominal terms)

Variables (x_t)	Volatility	Correlation coefficients of non-oil GDP with												
		x_{t-6}	x_{t-5}	x_{t-4}	x_{t-3}	x_{t-2}	x_{t-1}	x_t	x_{t+1}	x_{t+2}	x_{t+3}	x_{t+4}	x_{t+5}	x_{t+6}
Consumption	7.95	0.01	0.04	0.18	0.26	0.36	0.47	0.56	0.49	0.39	0.34	0.29	0.12	-0.03
CPI	3.72	-0.1	0.1	0.2	0.3	0.4	0.5	0.60	0.56	0.43	0.25	0.08	-0.04	-0.12
CPI (Russia)	2.06	-0.2	-0.2	-0.2	-0.2	-0.2	-0.1	-0.02	0.08	0.16	0.20	0.23	0.26	0.28
CPI (Turkey)	6.71	-0.3	-0.2	-0.1	0.0	0.0	0.1	0.23	0.28	0.28	0.25	0.20	0.12	0.03
Credit	13.11	0.10	0.17	0.24	0.29	0.37	0.46	0.48	0.47	0.39	0.30	0.23	0.16	0.09
Deposits	9.37	0.09	0.13	0.19	0.27	0.27	0.35	0.30	0.22	0.09	-0.12	-0.25	-0.23	-0.19
Employment	1.34	0.10	0.27	0.43	0.57	0.59	0.58	0.48	0.39	0.28	0.17	0.09	-0.01	-0.15
Exports	21.56	0.15	0.25	0.39	0.41	0.49	0.51	0.44	0.25	-0.02	-0.19	-0.34	-0.33	-0.38
GDP	10.86	0.22	0.33	0.49	0.55	0.62	0.65	0.63	0.39	0.15	-0.06	-0.22	-0.31	-0.39
Non-oil GDP	5.19	-0.14	0.07	0.23	0.37	0.55	0.74	1.00	0.74	0.55	0.37	0.23	0.07	-0.14
GDP (Russia)	12.07	0.08	0.17	0.25	0.38	0.50	0.54	0.49	0.30	0.06	-0.14	-0.27	-0.27	-0.31
GDP (Turkey)	13.10	0.20	0.25	0.24	0.32	0.40	0.41	0.31	0.10	-0.04	-0.18	-0.22	-0.15	-0.15
Government consumption	8.13	0.03	0.22	0.35	0.38	0.36	0.28	0.33	0.28	0.28	0.18	0.13	0.12	-0.03
Imports	12.08	-0.20	-0.15	-0.08	-0.08	0.03	0.11	0.18	0.11	-0.02	-0.04	-0.11	-0.17	-0.25
Investment	12.11	-0.33	-0.24	-0.22	-0.15	-0.10	-0.04	0.08	0.10	0.06	0.05	-0.02	-0.15	-0.17
M0	15.94	-0.28	-0.22	-0.11	0.01	0.15	0.32	0.47	0.54	0.55	0.52	0.45	0.37	0.27
M1	14.50	0.10	0.24	0.38	0.53	0.60	0.63	0.62	0.51	0.38	0.21	0.03	-0.13	-0.24
M2	15.93	0.12	0.26	0.40	0.56	0.64	0.66	0.63	0.51	0.37	0.20	0.01	-0.15	-0.27
M3	8.61	0.12	0.24	0.37	0.55	0.63	0.72	0.71	0.61	0.43	0.20	-0.05	-0.18	-0.30
NEER	7.58	0.04	-0.03	-0.09	-0.05	-0.03	-0.02	0.03	0.11	0.17	0.23	0.25	0.14	0.08
Oil price	20.81	0.03	0.10	0.17	0.26	0.33	0.34	0.26	0.03	-0.20	-0.35	-0.41	-0.38	-0.35
REER	6.43	0.08	0.04	0.01	0.09	0.15	0.19	0.27	0.34	0.34	0.32	0.29	0.12	0.03
Wage	6.28	-0.17	-0.11	-0.03	0.18	0.33	0.53	0.45	0.50	0.42	0.34	0.23	0.05	0.00

Source: Author's calculations

The results for total GDP indicate that, among its components, household consumption, government consumption, and exports exhibit procyclicality, while investment and imports demonstrate acyclical behavior. Financial series (credit and deposits), prices, and monetary aggregates are identified as procyclical (Table 1). Employment shows procyclicality, but wages appear to be acyclical. Regarding exchange rate measures, NEER is acyclical, whereas REER is procyclical.

In addition to domestic variables, cross-correlation was explored for various foreign variables. Given Azerbaijan's heavy reliance on oil revenues, the analysis examined the cross-correlation of oil prices with the business cycle, revealing the expected procyclicality of oil prices with GDP. Cross-correlation with GDP and prices of main trading partners, Russia and Turkey, showed that their GDPs are procyclical with that of Azerbaijan. However, the price patterns differ: Russian prices are countercyclical, while Turkish prices are acyclical.

Examining the phase-shift of series relative to GDP, the analysis indicates that only Turkish GDP acts as a leading indicator, with household consumption, government consumption, prices, deposits, exports, and Russian GDP being synchronous, while the rest lag. Volatility comparisons reveal that, among GDP components, the volatilities of household consumption and government consumption are lower than that of GDP, while investment, exports, and imports exhibit higher volatilities, aligning with existing literature.

For non-oil GDP, the cross-correlation analysis results generally align with those of total GDP, with a few exceptions such as wages, Russian and Turkish prices, and Turkish GDP. Wages are found to be procyclical, Russian prices are acyclical, Turkish prices are procyclical, and Turkish GDP is acyclical. While cross-correlation analysis results show more similarities than differences, phase-shift analysis results differ for many variables. The number of leading series increases significantly, with deposits, M1, M2, M3, employment, wages, exports, investment, oil prices, and Russian GDP identified as leading indicators for non-oil GDP. Finally, the procyclicality of the Consumer Price Index (CPI) with business cycles suggests that Azerbaijani business cycles are primarily demand-driven.

While nominal cross-correlations reflect movements in current market values and are essential for the analysis of business cycles, the examination of real cross-correlations is crucial for comprehending the underlying economic dynamics, accounting for changes in the price level. Tables 3 and 4 present the cross-correlation of real total and non-oil GDP with some macroeconomic variables for which real terms are available or reliable price deflators can be found or which do require adjustment (e.g. employment).

The results for real total GDP show that real household consumption, real Russian GDP, and REER exhibit procyclical behavior, while the others tend to be acyclical (Table 3). Furthermore, among the variables, only Turkish real GDP leads real total Azerbaijani GDP, the rest are either lagging or synchronous. For real non-oil GDP, only real wages and real total GDP are acyclical, the remaining variables are procyclical (Table 4). The real non-oil GDP has a greater number of leading variables than that of the total GDP. If the real total GDP has one leading variable (Turkish GDP), the non-oil GDP has three leading variables (Russian real GDP, Turkish real GDP, and employment). Additionally, the analysis of volatilities shows that, as expected, the real variables demonstrate lower volatility compared to the nominal ones.

The other interesting venue for analysis is the comparison of the persistence of the real and nominal variables. The results show that the persistence of the real total GDP is higher than that of its nominal counterpart, while the persistence of the real non-oil GDP is lower than that of its nominal counterpart. These results could imply that for total GDP, changes in the quantity of goods and services produced are more significant contributors to economic fluctuations, and the impact of the deflator is relatively less persistent. For non-oil GDP, instead, the impact of changes in the deflator is relatively more persistent than the impact of changes in the quantity.

Table 3. Correlation of macroeconomic variables with GDP (in real terms)

Variables (x_t)	Volatility	Correlation coefficients of total GDP with													
		x_{t-6}	x_{t-5}	x_{t-4}	x_{t-3}	x_{t-2}	x_{t-1}	x_t	x_{t+1}	x_{t+2}	x_{t+3}	x_{t+4}	x_{t+5}	x_{t+6}	
GDP	4.73	0.08	0.26	0.48	0.56	0.68	0.81	1.00	0.81	0.68	0.56	0.48	0.26	0.08	
Non-oil GDP	3.02	0.07	0.07	0.04	0.02	0.06	0.11	0.20	0.10	0.01	-0.03	0.02	-0.08	-0.20	
Consumption	6.44	-0.27	-0.25	-0.19	-0.11	0.02	0.06	0.25	0.28	0.34	0.32	0.44	0.38	0.32	
GDP (Russia)	2.42	0.23	0.23	0.25	0.26	0.31	0.34	0.35	0.33	0.28	0.22	0.15	0.07	-0.05	
GDP (Turkey)	3.26	0.37	0.34	0.31	0.24	0.25	0.21	0.14	-0.03	-0.12	-0.22	-0.27	-0.36	-0.43	
REER	6.43	-0.03	0.08	0.21	0.27	0.32	0.38	0.40	0.38	0.33	0.24	0.17	0.08	0.02	
Wage	6.03	0.03	-0.09	-0.13	-0.05	-0.05	-0.06	-0.03	0.09	0.14	0.26	0.09	0.16	0.18	
Employment	1.34	0.03	0.12	0.18	0.24	0.30	0.37	0.43	0.44	0.40	0.39	0.32	0.34	0.26	

Source: Author's calculations

Table 4. Correlation of macroeconomic variables with non-oil GDP (in real terms)

Variables (x_t)	Volatility	Correlation coefficients of non-oil GDP with												
		x_{t-6}	x_{t-5}	x_{t-4}	x_{t-3}	x_{t-2}	x_{t-1}	x_t	x_{t+1}	x_{t+2}	x_{t+3}	x_{t+4}	x_{t+5}	x_{t+6}
GDP	4.73	-0.20	-0.08	0.02	-0.03	0.01	0.10	0.20	0.11	0.06	0.02	0.04	0.07	0.07
Non-oil GDP	3.02	-0.11	0.00	0.17	0.26	0.42	0.63	1.00	0.63	0.42	0.26	0.17	0.00	-0.11
Consumption	6.44	-0.08	-0.10	-0.13	-0.12	-0.01	0.03	0.22	0.09	0.12	0.12	0.18	0.07	-0.02
GDP (Russia)	2.42	0.08	0.17	0.25	0.38	0.50	0.54	0.49	0.30	0.06	-0.14	-0.27	-0.27	-0.31
GDP (Turkey)	3.26	0.20	0.25	0.24	0.32	0.40	0.41	0.31	0.10	-0.04	-0.18	-0.22	-0.15	-0.15
REER	6.43	-0.04	-0.01	0.11	0.09	0.14	0.27	0.40	0.38	0.34	0.24	0.09	-0.03	-0.09
Wage	6.03	-0.07	-0.12	-0.03	0.03	0.09	0.14	0.10	0.21	0.25	0.32	0.17	0.15	0.09
Employment	1.34	-0.01	0.16	0.23	0.27	0.25	0.20	0.23	0.16	0.09	0.08	0.07	0.05	0.02

Source: Author's calculations

Conclusion

In conclusion, the analysis of cross-correlation coefficients and phase-shifts for both total and non-oil GDP in Azerbaijan provides valuable insights into the dynamics of its economic variables. For total GDP, household consumption, government consumption, exports, financial series, prices, monetary aggregates, employment, and REER are identified as procyclical, while investment, imports, NEER, and wages appear to be acyclical. The reliance on oil revenues is evident in the procyclicality of oil prices with GDP. The examination of foreign variables reveals that the GDPs of the main trading partners, Russia and Turkey, are procyclical with Azerbaijan's GDP, although the price patterns differ. Notably, Turkish GDP acts as a leading indicator, while other variables exhibit synchronous or lagging relationships with the business cycle.

For non-oil GDP, the overall cross-correlation patterns align with those of total GDP, indicating similar cyclical behaviors. However, there are exceptions such as the procyclicality of wages, acyclical Russian prices, and Turkish GDP. The phase-shift analysis shows that non-oil GDP has a greater number of leading indicators than total GDP. Its list includes deposits, monetary aggregates, employment, oil prices, Russian real GDP, Turkish real GDP, and employment.

Additionally, the analysis reveals that real total GDP is more persistently influenced by changes in the quantity of goods and services produced, while nominal total GDP is more sensitive to price fluctuations. In the case of non-oil GDP, in contrast, the persistence is higher for changes in the price level compared to changes in quantity. The comparison of volatilities suggests that economic fluctuations are more pronounced in investment and trade-related activities, while household and government consumption contribute to greater stability in the overall GDP.

The observed procyclicality of the Consumer Price Index (CPI) with business cycles suggests that Azerbaijani business cycles are primarily demand-driven. Overall, these findings contribute to a comprehensive understanding of the role of domestic and foreign variables in shaping Azerbaijan's economic cycles and highlight the importance of considering oil-related factors in economic analyses. The found stylized facts are expected to serve both policymakers and model-builders in their work.

References

- Alp, H., Baskaya, Y. S., Kilinc, M., & Yuksel, C. (2012). Stylized Facts for Business Cycles in Turkey (Working Paper No. 1202). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Alper, C. E. (1998). Nominal Stylized Facts of Turkish Business Cycles. METU Studies in Development, 25(2), 233-244.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Huseynov, S., & Ahmadov, V. (2014). Business Cycles in Oil Exporting Countries: A Declining Role for Oil? (IHEID Working Papers No. 03-2014). Economics Section, The Graduate Institute of International Studies.

Krause, D., & Serletis, A. (1996). Nominal Stylized Facts of U.S. Business Cycles. Review, Federal Reserve Bank of St. Louis, 78(Jul), 49-54.

Prescott, E. C. (1986). Theory Ahead of Measurement. Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review, Fall, 9-22.

**THE CONTRIBUTION OF INDUSTRIAL CLUSTERS TO THE ENHANCEMENT OF
MANAGEMENT CAPABILITIES IN AZERBAIJAN'S LIGHT MANUFACTURING
SECTOR**

**AZƏRBAYCANDA YÜNGÜL SƏNAYENİN RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNİN İNKİŞAFINDA
SƏNAYE KLASTERİNİN ROLU**

Mehriban Suleyman Zeynalova

Lecturer, Azerbaijan State University of Economics (UNEC),

*Faculty of "Engineering", department of "Engineering and Applied Sciences". Baku,
Azerbaijan*

ORCID NO: 0000-0002-2099-8168

ABSTRACT

The article under presentation emphasized the importance of light industry, one of the key sectors of the economy, in fostering innovation, generating new employment opportunities, enhancing population well-being, and promoting global trade. It also provided details on the latest technological advancements utilized in this sector of the economy. An analysis was conducted on the cluster technology, which is one of these innovative technologies, and its application in the light industry. The potential applications of cluster technologies in the Republic of Azerbaijan's light industry were also examined, along with their benefits, drawbacks, and risks pertaining to increasing economic efficiency.

Keywords: light industry, cluster, industrial cluster, cluster technologies, enterprise

XÜLASƏ

Təqdim edilmiş məqalədə müasir dövrdə sərt rəqabət mübarizəsində, yeni iş yerlərinin yaradılmasında, əhalinin təmin olunması ilə rifah halının yüksəldilməsində və beynəlxalq ticarətin genişlənməsində iqtisadiyyatın mühüm sahələrindən biri olan yüngül sənayenin rolu işıqlandırılmış, iqtisadiyyatın bu sahəsində müasir dövrdə tətbiq edilən yeni texnologiyalar barədə məlumatlar verilmişdir. Bu növ innovativ texnologiyalardan biri olan klaster texnologiyasının yüngül sənaye də mahiyyəti, tətbiq edilmə metodları və üsulları, bu texnologiyanın iqtisadiyyatın səmərəliliyini artırmaq üçün verə biləcəyi töhfələr, risklər və çatışmazlıqlar təhlil edilmiş, Azərbaycan Respublikası ərazisində yüngül sənaye də klaster texnologiyalarının tətbiqi imkanları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: yüngül sənaye, klaster, sənaye klasteri, klaster texnologiyaları, müəssisə

Giriş

Qloballaşan müasir dünyada sərt rəqabət mübarizəsi şəraitində iqtisadiyyatın mühüm sahələrindən biri olan yüngül sənaye ümumdünya bazarında bir çox problem və çağırışlarla üzləşir. Dünya iqtisadiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan və bazarın dəyişən tələbatına daha çevik reaksiya vermək imkanına malik olan yüngül sənaye sektoru yeni iş yerlərinin yaradılmasında, əhalinin təmin olunması ilə rifah halının yüksəldilməsində və beynəlxalq ticarətin genişlənməsində mühüm rol oynayır. Yeni texnologiyaların meydana çıxması, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının yaradılması ilə bağlı daha geniş informasiya əldə etmək imkanlarının artması nəticəsində istehlakçıların davranışında baş verən dəyişikliklər, artan rəqabət və bazar mühitindəki yenilikliklərə daha tez reaksiya vermək ehtiyacı kimi yeni problemlər meydana çıxır. Yüngül sənaye sahəsində rəqabət qabiliyyətini gücləndirmək və bazarda üstün mövqe tutmaq probleminin həllini bir sıra ölkə və şirkətlər sənaye klasterlərinin yaradılmasında görürlər.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Hazırkı dövrdə sənaye klasterinin formalaşdırılması çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və fürsətlərdən istifadə etmək üçün strateji addıma çevrilir. Klaster, müəyyən coğrafi ərazidə yerləşdirilmiş, bir-birləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan müəssisə, təşkilat və qurumların məcmusudur. Yüngül sənayenin mühüm hissəsi olan geyim istehsalı sahəsində sənaye klasteri parça istehsalçılarını, geyim müəssisələrini, tədqiqat mərkəzlərini və təhsil müəssisələrini birləşdirə bilər.

Sənaye klasterlərinin yaradılması xüsusilə Azərbaycanın sənaye istehsalı strukturunda aparıcı rol oynayan yüngül sənaye üçün aktualdır. Müasir innovativ texnologiyalara əsaslanan və davamlı inkişafın təmin edilməsi məqsədləri istehsal proseslərinin təşkilində sənaye klasterlərinin fəaliyyəti ilə təmin edilən sistemli yanaşma tələb edir.

Bu istiqamətdə təkcə sənaye klasterlərinin sənayenin ayrı-ayrı sahələrinə göstərdiyi təsirlər deyil, həm də onların iştirakçılar arasında qarşılıqlı təcrübə, informasiya və resurslar mübadiləsini asanlaşdıran birləşdirilmiş ekoloji sistemlərin formalaşmasında rolunu nəzərə almaq zəruridir. Ayrı-ayrı sənaye müəssisələri arasında klaster çərçivəsində fəal qarşılıqlı əlaqə təkcə istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə deyil, həmçinin innovativ texnologiyaların tətbiqi, mütəxəssislərin yetişdirilməsi və birgə inkişaf strategiyalarının işlənməsi üçün münbit şəraitin yaradılmasına imkan verir.

İqtisadiyyatın əsasını neft-qaz sənayesi təşkil edən ölkəmizin iqtisadiyyatının gələcək perspektivdə qeyri-neft sektorunun inkişafında görünən hökumətimiz sənaye bazasının gücləndirilməsi istiqamətində mühüm qərarlar qəbul edir, xüsusilə daha çevik sahə olan yüngül sənaye sektorunun inkişaf etdirilməsinə çalışır və bu prosesdə sənaye klasterlərinin rolu əsas aspektə çevrilir. Azərbaycanın yüngül sənayesinin rəqabət qabiliyyətliliyinin inkişafına sənaye klasterlərinin təsirinin elmi cəhətdən öyrənilməsi iqtisadiyyatın bu mühüm sektorunun artımını stimullaşdırmaq üçün səmərəli strategiya və vasitələri müəyyən edəcək mühüm vəzifədir. (<https://old.xalqgazeti.com/az/news/economy/49310>)

Təqdim edilmiş məqalədə yüngül sənayenin inkişafına, onun rəqabət qabiliyyətinin formalaşmasına, inkişafına və gücləndirilməsinə sənaye klasterinin qurulmasının təsirləri və onun əsas amil ola biləcəyi məsələlərə toxunulmuşdur.

Klaster – daha çox mənfəət əldə etmək və bu istiqamətdə faydalı məqsədlərə nail olmaq üçün müəyyən bir iqtisadi sahədə qarşılıqlı əlaqədə olan, coğrafi cəhətdən cəmlənmiş müəssisələr və onlarla birgə çalışaraq yardım edən təşkilatlar qrupudur. Klaster çərçivəsində istehsal, işgüzar qruplar, elm sahəsi və dövlət arasında əlaqələr yaranır ki, bu da informasiya dövriyyəsi, innovativ texnologiyaların yaradılması və tətbiqi üçün zəruri olan ehtiyatların birləşdirilməsinə səbəb olur. Davamlı və uzunmüddətli əlaqələrin yaradılaraq formalaşdırılması, qarşılıqlı dəstək və birgə təlim sistemlərinin yaradılması klaster daxilindəki müəssisələrin müasirləşdirilməsini sürətləndirir, nəticədə onların məhsuldarlığı, istehsal etdikləri məhsulların keyfiyyəti və təbii olaraq rəqabət qabiliyyəti yüksəlir, yeni bazarlar əldə etmək imkanları artır. Buna görə də yüngül sənaye klasterlərinin yaradılması, formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsinin nəzəri və metodoloji əsaslarının işlənilib hazırlanması aktual məsələdir.

Yaşadığımız əsrdə ölkələr arasındakı qlobal rəqabət ayrı-ayrı regionlar arasında rəqabətə çevrilir. Müəyyən regionun qlobal iqtisadi məkanda əhəmiyyətli oyunçuya çevrilməsi öz ölkəsinin iqtisadi inkişafı üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən əraziyə çevrilir. Konseptual formada hazırlanaraq rəsmiləşdirilmiş regional inkişafa strateji yanaşmanın və onun milli prioritetlər sistemində daxil edilməsinin əhəmiyyətini müəyyən edən milli inkişafda aparıcı rolu ona həvalə edilir. Qarşılıqlı əlaqəli təsərrüfatın yaradılmasının təşkilatı və iqtisadi proseslərində informasiyanın əsas rolu nöqtəy-nəzərindən təsvir edilən “yeni iqtisadiyyat” şəraitində regionun inkişafına ən mütərəqqi və innovativ yanaşma ərazinin klaster inkişafıdır .

İqtisadiyyatın klasterləşdirilməsi dövlətin regional inkişaf siyasətinə yeni baxışın formalaşdırılmasına, istehsalın məhsuldarlığının, səmərəliliyinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, innovativ inkişaf imkanlarının genişləndirilməsinə, regionun iqtisadi inkişafının müxtəlif subyektləri olan: dövlət, iri və kiçik müəssisələr arasında qarşılıqlı əlaqənin optimallaşdırılmasına şərait yaradır.

Bildiyimiz kimi müzəffər Ali baş komandanımız, möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi altında şanlı Milli Ordumuz tərəfindən uzun müddət erməni qəsbkarları tərəfindən zəbt olunmuş Qarabağ ərazisi işğaldan azad edilmişdir. Demək olar ki, tamamilə yerlə-yeksan edilmiş bu ərazilərin yenidən qurulması, “Böyük Qayıdış” konsepsiyası əsasında əhalinin doğma yurdlarına qaytarılması,

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

kənd təsərrüfatının və sənayenin dirçəldilməsi problemlərinin həlli dövlətimiz xalqımızın qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir. (<https://e-qanun.az/framework/52757>)

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında mövcud təbii ehtiyatlar və iqlim şərtləri burada müxtəlif sənaye istehsalı müəssisələrinin yaradılmasına zəmin yaradır. Azad edilmiş ərazilərdə sənayeləşmə siyasətinin hədəfinə yalnız mövcud yerli ehtiyatlara və potensiala əsaslanan yerli əhəmiyyətli istehsalın qurulması deyil, müasir dövrün tələbləri nəzərə alınmaqla iqtisadi inkişafı təmin edən innovasiya əsaslı və ixracyönümlü sənaye yaradılmalıdır. Bunun üçün ərazidə müasir biliklərə və texnologiyalara əsaslanan yeni sənaye potensialının yaradılması hökumətin regiona yönəlik sənaye siyasətinin diqqət mərkəzində olmalıdır. Hazırda dövlətin dəstəyi ilə burada iki texnopark yaradılmışdır. Qarabağın dirçəldilməsi prioritetinə uyğun olaraq, regionunun sənaye potensialının reallaşdırılması, ölkə iqtisadiyyatına reinteqrasiyası, əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədi ilə Ağdam şəhərində "Ağdam", Cəbrayıl rayonunda isə "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" sənaye parkları yaradılıb. (<https://economy.gov.az/az/page/senaye-zonaları/senaye-parkları>)

190 hektar ərazini əhatə edən "Ağdam" sənaye parkının, eləcə də 200 hektar ərazini əhatə edən "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" sənaye parkının ərazisi mina və partlamamış hərbi sursatlardan təmizlənmiş, rezidentlərin rahat fəaliyyət göstərmələri üçün mobil tipli şəhərcik salınmışdır. Artıq bir sıra rezidentlər tərəfindən tikinti-quraşdırma işlərinə başlanılmışdır. İqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin digər üsulları ilə yanaşı bu zonada sənaye klasterlərinin yaradılması metodlarından istifadə edilməsi daha böyük səmərə verə bilər. (<https://president.az/az/articles/view/53319>)

Tədqiqat zamanı əldə edilən nəticələr hazırda geniş quruculuq işləri aparılan ölkəmizin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonasında yüngül sənaye sahəsinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə sənaye klasterlərinin yaradılması istiqamətində işlərin aparılması üçün tətbiq edilə bilər. Bura regional hakimiyyət orqanlarının nəzdində işçi qrupunun yaradılması, yüngül sənayenin, o cümlədən geyim istehsalının inkişafı proqramlarının hazırlanması və onların həyata keçirilməsi üçün konkret addımlar aid edilə bilər.

Metod

Sənaye klasterinin yaradılması yüngül sənayenin müxtəlif sektorlarının rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi üçün mühüm strateji istiqamətdir. Bu, təkcə çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün bir strategiya deyil, həmçinin müasir bazarda səmərəli rəqabət apara bilən innovativ və dayanıqlı sənaye istehsalının yaradılması imkanındır. Elmi əsaslarla düzgün qurulmuş sənaye klasteri yüngül sənaye sahəsini inkişafın daha yüksək səviyyəsinə qaldırmaq üçün təkanverici qüvvə ola bilər.

Tədqiqat zamanı ilkin mərhələdə Azərbaycanın yüngül sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin öyrənilməsi üçün sistemli və kompleks yanaşma prinsiplərinə əsaslanan metodologiyadan istifadə edilmişdir.

Əsasən iki hissədən ibarət olan metodologiyanın birinci hissəsində yüngül sənayenin və onun yarım sahələrinin vəziyyətini və inkişafını müəyyən edən şərait və amillərin (iqtisadi, texniki, təşkilati) qiymətləndirilməsi, ikinci hissədə isə Azərbaycanın regionlarında yüngül sənayenin, eləcə də onun alt sahələrində rəqabət qabiliyyətinin inkişafında sənaye klasterinin rolunun müəyyən edilməsi üçün təhlilin aparılması həyata keçirilmişdir. Seçdiyimiz metodlar Azərbaycanda yüngül sənayesində mövcud vəziyyət, onun inkişafının ümumi səviyyəsi və perspektivlərinin müəyyən edilməsinə, habelə sənayenin uğurlu inkişafı üçün daha böyük potensiala malik olan regional subyektlərin araşdırılmasına imkan verir.

Ümumən müəyyən regionda prioritet sənaye bölməsinin yaradılması prosesində klasterin formalaşdırılması məqsədilə ilkin şərtləri təhlil etmək üçün elmi tədqiqat yanaşması tələb olunur. İndiyədək aparılmış araşdırmalar yüngül sənaye alt sektorları klasterinin yaradılması üçün Azərbaycanın bir çox regionlarında münbit şəraitin olduğunu deməyə əsas verir və onun səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün yalnız işgüzar təşəbbüsün olması və onun dəstəklənməsi kifayət edir. Lakin belə bir təşəbbüsün həyata keçirilməsi işgüzar dairələrin nümayəndələrinin yaratdıqları şirkətlərin öz fəaliyyətlərinin yüngül sənayenin rəqabət qabiliyyətini gücləndirmək üçün müasir "innovativ yola" keçirilməsi zərurətinin dərk edilməsi halında mümkündür.

Ədəbiyyat icmalı

Dünyanın qabacıl iqtisadiyyata malik dövlətlərinin təcrübəsinə istinad etdikdə məlum olur ki, iqtisadiyyatda klaster yanaşması bütün dünyada rəqabətqabiliyyətlilik siyasəti kimi qəbul edilir. Bu istiqamətdə görülən işləri klasterləşmə kimi müəyyən etmək olar. Klaster sənaye müəssisələrinin klasterlərə birləşdirilməsi və onlar arasında əlaqələrin və əməkdaşlığın şəbəkə kimi qurulması məqsədi ilə dövlətin və ictimaiyyətin dəstəyi ilə həyata keçirilən təşkilati və iqtisadi fəaliyyətlərin məcmusudur.

Klaster yanaşması ölkə ərazisinin iqtisadi potensialından kompleks istifadəyə, regionda yerləşən müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsinə, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, biznesin rəqabət üstünlüklərini artıran səmərəli işgüzar mühitinin yaradılması və iqtisadiyyatın müəyyən sahəsində rəqabət qabiliyyətinin artırılması kimi məqsədlər güdən uğurlu texnologiya olmaqla yanaşı, həm də regional inkişafın stimullaşdırılması üçün güclü vasitədir. ABŞ, Kanada, Yaponiya, Finlandiya, Almaniya, İtaliya və s. kimi güclü iqtisadiyyata malik ölkələrdə sənaye klasterləri işgüzar birliklərin təşkilinin ümumi formasına və ərazilərin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının effektiv alətinə çevrilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı ölkələrdə klasterlərin təşkilinin və fəaliyyətinin öz xarakterik xüsusiyyətləri vardır. Bu nöqteyi-nəzərdən klaster texnologiyaları üzrə xarici ölkələrin təcrübəsinə yerli şəraitdə tətbiqi imkanları öyrənilərkən klaster yanaşmasının şərtlərini, amillərini, üstünlüklərini aydınlaşdırmaq və qiymətləndirmək, onun həyata keçirilməsinin təsirini tədqiq etmək, həm regional, həm də milli səviyyədə mövcud olan xüsusiyyətləri nəzərə almaq lazımdır.

İqtisadiyyatda klaster nəzəriyyəsinin banisi amerikalı iqtisadçı Maykl Porter hesab olunur. M. Porter qeyd etmişdir ki, "Klasterlər regional iqtisadi göstəriciləri və rəqabət qabiliyyətini artırmağa bilər. Onların məqsədi effektiv şəkildə başa çatdırılmış iqtisadi/biznes prosesi və ya layihə vasitəsilə klasterin bütün müəssisə və qurumlarının sinerji potensialını təmin etməkdir". (Porter, 1998; Giuliani, 2005; Desrochers & Sautet, 2004). M. Porterin konsepsiyasının inkişafına E. Berqman, K. Ketels, M. Martin, P. Sanli, M. Storper, E. Feser, K. Friman, M. Enrayt, D. Ceykobs, R. Qazimaqomedov, N. Ketova, S. Lozinski, V. Malov, L. Markov, A. Prazdniçnı, V. Tretyak, İ. Ferova, Q. Xasayev, T. Tsihan, A. Yudanov, D. Yalov və b.

Yüngül sənaye klasterləri ilə bağlı ümumi aspektlər V. Quşçin, M. Moskaleva, L. Moskalenko, V. Oxotnikova, İ. Sirotinin əsərlərində nəzərdən keçirilir. M. Kazakovun, S. Lozinskinin, P. Kautornun, H. Nadvinin, R. Rabellottinin, R. Hamfrinin, H. Şmitsin əsərləri sənayedə klaster strukturlarının formalaşması və inkişafı problemlərinə həsr edilmişdir.

Sənaye klasterləri fenomenini anlamaq üçün keçmişdə hazırlanmış yanaşmalardan bəziləri, regional tətbiqi klaster təhlili üçün şablonları (Michael E. Porter 1998), strateji və rəqabətli analiz üçün təsviri çərçivələri və empirik təsnifat modellərini (Porter, 1998) əhatə edir. Təsnifat üçün klasterin iqtisadi tərəfdaşları arasında iqtisadi əlaqələr ideyasına əsaslanma bu yanaşmaların ümumi xüsusiyyətidir.

Professor T. Brenner (Maks Plank İqtisadiyyat İnstitutu) hesab edir ki, "klaster müəyyən bir zamanda müəyyən bir ərazidə konkret şərait və hərəkətverici qüvvələr formalaşdıran təkamül proseslərinin nəticəsi hesab olunur..." (Brenner T. Summer 2000). Başqa bir əsərində professor klasterləri bilavasitə özünü təşkil edən sistemlərlə əlaqələndirir və onları yerli sistem və ya "bir-birinə yaxınlıqdan və digər şərtlərin yerli mövcudluğundan qarşılıqlı mənfəət əldə edən bir və ya bir neçə sənayedəki firmalar toplusu" kimi baxır. S. F. Pyatinkin, T. P. Bıkova, V. F. Boronenko və digər iqtisadçı alimlər öz elmi əsərlərində iqtisadiyyatda klasterləşdirmə problemlərinə toxunmuş, bu fəaliyyətin iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinəki rolunu geniş işıqlandırmışlar. (С.Ф.ПЯТИНКИН, Т.П. БЫКОВА. МИНСК: 2008)

Klasterlər təchizat xərclərini azaldır, xammal ehtiyatlarını çoxaldır, bilikləri bölüşür və iş yerlərinin yaradılmasına, ixtisaslı işçi qüvvəsinə, texnologiyanın yayılmasına, innovasiyalara, bazarın genişləndirilməsinə və biznes imkanlarına təsir göstərir. (Boronenko & Zeibote, 2011; Delgado et al., 2014; Sosnovskikh, 2017).

Azərbaycan iqtisadçı alimlərinin bu istiqamətdə tədqiqatları və elmi əsərləri olmasına baxmayaraq, yüngül sənaye klasterlərinin formalaşmasında xarici təcrübə praktiki olaraq öyrənilməmiş, onun Azərbaycan şəraitində istifadə perspektivləri qiymətləndirilməmişdir. Sənayedə klaster strukturlarının

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

səmərəli inkişafı ilə bağlı mühüm məsələlər hələ də kifayət qədər araşdırılmamışdır. Bu vəziyyət tədqiqatın məqsədini və əsas vəzifələrini müəyyənləşdirmişdir.

Müzakirə

Məqalədə Azərbaycanın yüngül sənaye sahəsinin rəqabət qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsində sənaye klasterlərinin rolunun nədən ibarət olduğunu nəzərdən keçirilmiş, müasir global bazarda baş verən dəyişiklikləri şərtləndirən və sənaye klasterlərinə təsir edən əsas amillərin təhlili aparılmış və klasterlərin yaradılması təşəbbüslərinin həyata keçirilməsi və təkmilləşdirilməsi yolu ilə sektorun rəqabət qabiliyyətini artırmaq imkanları araşdırılmışdır.

Müəssisələrin fəaliyyət göstəricilərinə müxtəlif amillərin təsirinin təhlili göstərir ki, mənəvi və fiziki baxımdan köhnəlmiş avadanlıqlardan istifadə müəssisələrin aşağı rəqabət qabiliyyətini müəyyən edir. Ölkədə istehsal edilən məhsulların dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli olması məqsədilə keyfiyyət göstəricilərinin artırılması və istehsal xərclərini azaldılması üçün istehsalın texnoloji cəhətdən yenidən qurulması vacib şərtidir. Ona görə də bu sahədəki müəssisələrin texnoloji cəhətdən modernləşdirilməsi onun inkişafının strateji istiqaməti sayıla bilər.

İstehsal xərclərinin rəqabət qabiliyyətinin formalaşmasında əsas amillərdən biri olduğu məlumdur. Mövcud vəziyyət təhlil edilərkən, yüngül sənayenin bir hissəsi olan toxuculuq sənayesi məhsullarının istehsalına respublika müəssisələrində çəkilən xərclərin tərkibinə nəzər saldıqda maddi məsrəflərin üstünlük təşkil etdiyini görürük. 2018-2022-ci illərdə maddi məsrəf göstəriciləri müvafiq olan olaraq 52,8%, 51,3%, 55,5% , 45% və 39,9% olub. Digər göstəricilər üzrə xərclər 9-22% arasında dəyişib. Göründüyü kimi, rəqabət qabiliyyətli istehsalın stimullaşdırılmasının əsas amillərindən sayılan əmək haqqının toxuculuq sənayesindəki səviyyəsi 19-22%-dir. Bunu müsbət göstərici hesab etmək olmaz .

Qiymət səviyyəsi də istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinə təsir edən əsas göstəricilərdən biridir. İstehsalçı qiymətləri indekslərinin sənaye malları üzrə təhlili yalnız emal sənayesində və geyim istehsalında bu göstəricidə artım müşahidə olunduğunu göstərmişdir. Dəri, dəridən hazırlanmış məmulatlar və ayaqqabı istehsalında artım əvvəlki 4 ildə, bütövlükdə sənayedə isə əvvəlki 3 ildə artım qeydə alınmışdır. Toxuculuq sənayesi 2018-ci ildə 8%, 2019-cu ildə 5,6% azalma, 2020-ci ildə 26,6%, 2021-ci ildə 5,2%, 2022-ci ildə isə 5% artım qeydə alınmışdır.

Yüngül sənayedə toxuculuq və dəri sənayesi kimi kapital tutumlu sənaye sahələri üzrə aparılmış araşdırmalar onların müasirləşdirilməsinin, yenidən qurulmasının və qabaqcıl texnologilərlə təmin edilməsi yalnız dövlət və özəl biznesin bərabərhüquqlu qarşılıqlı fəaliyyəti əsasında həyata keçirilə biləcəyini göstərmişdir.

Dünya üzrə müəyyənləşdirilən Qlobal sənaye rəqabətlik indeksinə (CIP - Competitive Industrial Performance Index) əsasən, Azərbaycan Respublikası 2021-ci ildə 142 ölkə arasında 106-cı yerdə qərarlaşıb. Reytingdəki mövqe 2018-ci ildən 16 pillə yüksəlib (2018-ci ildə reyting 122-ci idi). Eyni zamanda, 2021-ci ilin sonunda Rusiya Federasiyası 34-cü, Moldova 104-cü, Gürcüstan 95-ci, Qazaxıstan 67-ci yeri tutub. Almaniya, Yaponiya və Çin reytingdə lider mövqeləri tuturlar.

Ölkədə yüngül sənayenin rəqabət qabiliyyətinin təhlili ümumi sosial-iqtisadi vəziyyətin qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır, belə ki, yüngül sənaye ümumi iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsi olmaqla burada istehsal olunan məhsulların dünya bazarındakı rəqabət qabiliyyətini müəyyən edir və dövlət dəstəyindən və onun üzv müəssisələrinin səmərəliliyindən çox asılıdır.

Dövlət dəstəyi ilə yüngül sənaye klasterinin yaradılması yüngül sənaye sahəsinin rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Müəyyən bir ərazidə bir-biri ilə əlaqəli müəssisələrin, təchizatçıların və qurumların coğrafi konsentrasiyası olan sənaye klasterinin yaradılması rəqabət qabiliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artırmağa bilər.

Dövlət qurumlarının özəl sektorla bərabərhüquqlu əməkdaşlığının səmərəliliyinə misal kimi 80-90-cı illərdə müxtəlif xarici ölkələrdə tekstil sənayesində yaranmış böhrandan çıxış məqsədilə aktual problemlərin həlli üçün klaster texnologiyalarının tətbiqinin müsbət nəticələrini göstərmək olar. Bu məqsədlərlə Fransada Avropa İttifaqının vəsaiti hesabına tekstil innovasiya mərkəzi (texnopark) yaradıldı, daha sonra sahənin fəaliyyətini təmin edən mütəxəssislər hazırlandı, texnoloji avadanlıqların

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

yenilənməsi və bazarda yeni məhsulların layihələndirilməsi, hazırlanması və təşviqi üçün məqsədyönlü sərmayələr yatırıldı, eyni zamanda kiçik və orta biznes də işlərə cəlb olundu.

Bundan əlavə yaradılmış mərkəzdə yeni texnoloji avadanlıqları icarəyə götürmək, kadrlar hazırlamaq, perspektivli texnologiyalarla tanış olmaq imkanları yaradılmışdır. Hazırda Fransada həcmi və əhatə sahəsi ilə fərqlənən 71 tekstil klasteri fəaliyyət göstərir. Geyim istehsalı sahəsində diqqət daha çox daha bahalı lakin keyfiyyətli mallara və tanınan brendlərə verilir. Çin Xalq Respublikasına ixrac yönümlü tikəş və toxuculuq sənayesi ətrafında rəqabət qabiliyyətli klasterlər yaratmaq üçün ən azı 15 il və böyük xarici investisiyalar tələb olunmuşdur. Macarıstana yüngül sənaye mallarının istehsalı, termal sular, optik mexanika, avtomobil sənayesi, ağac emalı, qida məhsulları, elektronika və s. sahələrin inkişaf etdirilməsi məqsədilə 150-dən çox klasterdən ibarət sistem yaradılmışdır.

Dövlət orqanları tərəfindən bütövlükdə ölkədə, eləcə də müəyyən regionda innovativ iqtisadiyyatın yaradılması perspektivli və sərfəli proses kimi qəbul edilir. İqtisadiyyatın bu istiqamətdə inkişaf etdirilməsi ölkənin iqtisadi qüdrətinin artmasına və dünya miqyasında nüfuzunun artmasına kömək edir. Klasterin yaradılması, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etmək imkanını təmin etməklə geniş perspektivlər yaradır, bu da öz növbəsində dünya bazarlarında tanınmaq çıxmaq şansı verir. Əlbəttə ki, sənaye klasterlərinin yaradılmasına ən böyük marağı kiçik və orta biznes nümayiş etdirməlidir. Ona görə ki, əsasən məhz kiçik və orta müəssisələrin ilkin mərhələdə daha dəstəyə ehtiyacları vardır. Regiondakı tələbat və şərait, iqtisadiyyatın sahə strukturunun xüsusiyyətləri və oradakı biznes mühiti bu səviyyədəki sahibkarlığın inkişafına və ərazi iqtisadiyyatındakı payının artmasına müsbət təsir göstərir. Klasterləşmənin əsas vəzifələrindən biri də əlverişli işgüzar mühitin formalaşdırılmasıdır. İri şirkətlərin fəaliyyətində xərclərin azaldılması baxımından faydalı olmaqla orta və kiçik müəssisələr komponentlərin, yarımfabrikatların və detalların tədarükçüsü kimi iştirak edirlər. Onlar üçün innovativ istiqamətli geniş və sürətlə inkişaf edən bazar formalaşır. Aparıcı şirkət kiçik müəssisənin istehsal etdiyi məhsullarında etdiyi müəyyən təkmilləşdirməni dəstəkləyən və yeni məhsulların müntəzəm olaraq yaradılmasında maraqlı olan müstəsna ixtisaslı istehlakçıdır. Belə ki, mükəmməlləşdirilmiş və təkmilləşdirilmiş komponent bazası gələcəkdə rəqabət üstünlükləri yarada bilər.

Klaster siyasətinin yürüdülməsi klaster iştirakçılarının coğrafi cəhətdən yaxın yerləşməsi ilə bağlı səmərəli qarşılıqlı əlaqə, innovasiyalara, ixtisaslaşdırılmış xidmətlərə və yüksək ixtisaslı peşəkar kadrların cəlb edilməsi imkanlarının artması, habelə əməliyyat xərclərinin azalması hesabına biznesin rəqabət qabiliyyətinin artmasına kömək edir. Klaster birgə layihələrin və məhsuldar rəqabətin formalaşmasını təmin edir. Klasterlərin formalaşması və inkişafı digər məsələlərlə yanaşı, xarici investisiyaların cəlb edilməsi və beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın gücləndirilməsi üçün səmərəli mexanizmdir.

Klasterin formalaşdırılması zamanı şaquli və üfüqi kommunikasiyalar (ümumi ehtiyatlar) sənaye səviyyəsində qiymətləndirilməlidir. İlkin olaraq yeni texnologiyalar cəlb edilməli və diqqət qabaqcıl sənaye şirkətlərinə və iqtisadi sektorlara (neft sənayesi, elektrotexnika, maşınqayırma, səhiyyə, rabitə, turizm, təhsil) yönəldilməlidir.

Digər tərəfdən regional klasterin yaradılması maliyyə bazarının inkişafına da güclü təkan verir. Dövlət maliyyə institutları ilə yanaşı, regional səviyyədə vençur kapitalı, bank və sığorta strukturları kompleksi (dövlət-özəl və özəl vençur fondları, vençur institutları, "biznes mələkləri" institutu və s.) formalaşdırılmalıdır.

Müəyyən bir regionda, konkret sənaye sahəsində və klaster daxilində müəssisələrin iştirakı ilə klasterin yaradılması müəyyən üstünlüklər verir:

– istehsal amillərinin səmərəli kombinasiyasının qurulması, məlumatların əldə edilməsi imkanlarının artması, fəaliyyətin daha yaxşı əlaqələndirilməsi, ictimai məhsulun yəni ixtisaslı işçi qüvvəsinin və xərcləri azaldılmasına şərait yaradan ixtisaslaşdırılmış infrastrukturun yaradılması, rəqabətin stimullaşdırılması, haqsız rəqabətin məhdudlaşdırılması hesabına məhsuldarlığın artırılması;

- istehsal sahəsindəki mövcud boş yerlər, müəssisə üçün zəruri olan informasiyalar da daxil olmaqla resursların paylanması, cəmlənməsi və əlçatanlığı haqqında məlumatlar sayəsində klaster daxilində yeni biznes strukturlarının yaradılması imkanları;

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- dəyişən müştəri tələbatlarına çevik reaksiya, yeni metodlar, texnologiyalar, təchizatın logistika imkanları barədə məlumatların olması və ya daha az xərclə sınaqlar vasitəsilə innovasiyaların yayılması.

Klasterin inkişafı strategiyasının hazırlanmasının əsas prinsiplərinə resurslarla təminat və ya onların mövcudluğu, təşkilati struktur, strateji planlaşdırma, sistemləşdirmə, dövlət-özəl tərəfdaşlıq prinsipləri daxildir ki, bu da klaster iştirakçıları arasında əməkdaşlığın davamlı formalaşdırılmasına, əlaqələrin qurulmasına, maliyyələşmənin təmin edilməsinə, investisiyaları cəlb edilməsinə, eləcə də əməkdaşlıq konsepsiyasının və sxeminin hazırlanmasına imkan verir.

Nəticə

Müasir dünyada iqtisadi inkişaf strategiyaları getdikcə sənaye klasterləri konsepsiyası ilə əlaqələndirilir. Bu kontekstdə xüsusilə mühüm istiqamət Azərbaycanın iqtisadi mənzərəsinin tərkib hissəsinə çevrilən yüngül sənayenin inkişafıdır. Sənaye klasterləri Azərbaycanın yüngül sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Müəssisələrin səylərinin, innovativ təcrübələrin və dövlət dəstəyinin birləşdirilməsi sənayenin uğurlu inkişafında, dayanıqlı iqtisadi artıma və ölkənin global bazarda mövqeyinin möhkəmlənməsinə töhfə verən əsas amillərə çevrilir.

Sənaye klasterinin yaradılması istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına, ehtiyatların birləşdirilməsinə, innovasiyaların cəlb edilməsinə və bütövlükdə geyim sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin güclənməsinə səbəb olur. Geyim sənayesində klasterin yaradılması rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında strateji əhəmiyyətli addımdır. Bu yanaşma şirkətlər arasında qarşılıqlı əlaqəni, birgə innovasiyaları və bütün sənayenin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını təşviq edir. Effektiv klaster idarəçiliyi təfərrüata diqqət yetirməyi, bazarda dəyişikliklərin daimi monitorinqini və yeni çağırışlara uyğunlaşmaqda çevikliyi tələb edir.

Klaster, müəssisələrin, regionların və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə yerli qurumlar və hakimiyyət orqanları ilə şaquli şəkildə bağlı olan elm və təhsil mərkəzi ətrafında birləşmiş, ərazi baxımından bir-biri ilə əlaqəli və birgə işləyən müəssisələrin, o cümlədən ixtisaslaşmış təchizatçıların, xidmətlərin, istehsalçıların və müştərilərin şəbəkə təşkilatı hesab olunur. İqtisadiyyatda klaster yanaşması özünü bütün dünyada iqtisadi rəqabətqabiliyyətlilik siyasəti kimi biruzə verir. Bu növ yanaşmanın həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyətlər müəssisələrin klasterlərə birləşdirilməsi və onlar arasında qeyri-rəsmi əlaqələrin və şəbəkə əməkdaşlığının qurulması məqsədi ilə dövlət və ictimai dəstək institutları tərəfindən həyata keçirilən təşkilati və iqtisadi fəaliyyətlərin məcmusudur.

Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə (ABŞ, Kanada, Yaponiya, Finlandiya, Almaniya, İtaliya və s.) sənaye klasterləri biznes icmalarının təşkilinin ümumi formasına və ərazilərin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının səmərəli vasitəsinə çevrilmişdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir ayrı-ayrı dövlətlərdə klasterlərin təşkilinin və fəaliyyətinin özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri vardır. Bu nöqtəyi-nəzərdən, klaster texnologiyaları üzrə xarici təcrübədən istifadə imkanları öyrənilərkən həm regional, həm də milli səviyyədə mövcud olan xüsusiyyətlərini və onun həyata keçirilməsinin proqnozlaşdırılan təsirlərini nəzərə almaq, bu yanaşmanın şərtlərini, amillərini, üstünlüklərini öyrənmək və qiymətləndirmək vacibdir.

Bu gün dünyada ölkəmiz kimi inkişaf üçün bir çox amilləri özündə birləşdirən dövlətlərin sayı azdır. Azərbaycanda müxtəlif istehsal sahələrinin yaradılması, yeni investisiyaların cəlb edilməsi üçün gözəl biznes mühiti, siyasi sabitlik, ictimai təhlükəsizlik, xalq-iqtidar birliyi təmin edilib, əlverişli coğrafi yerləşmə, ixrac bazarlarına çıxmaq üçün inkişaf etdirilmiş infrastruktur, insan resursları, qonşu ölkələrlə işgüzar münasibətlər vardır.

Aparılmış tədqiqat göstərir ki, klasterlərin formalaşması və inkişafı regionun iqtisadi inkişafında ən mühüm amillərdən biridir. İnkişaf etmiş iqtisadiyyat şəraitində belə, klasterlərin inkişafına ehtiyac aradan qalxmır. Məhsuldarlığın davamlı artımının mümkünlüyünü təmin etmək həmişə aktualdır. İqtisadiyyat inkişaf etdikcə, regionun rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün məhsullar, xidmətlər və istehsal üsullarında əhəmiyyətli yeniliklər baş verir.

Beləliklə, Azərbaycanda yüngül sənayenin ənənəvi sahələrinin inkişafı üçün dövlət dəstəyinə böyük ehtiyac vardır. Azərbaycanın inkişaf tarixi sübut etdi ki, dövlət yaxşı təşkilatçı və istehsalçıdır, lakin iqtisadi inkişaf azad bazar iqtisadiyyatının daha geniş inkişafı hesabına baş verə bilər. Yüngül sənayenin

inkışafı dövlət dəstəyi olmadan çox çətindir. Azərbaycanca yüngül sənayenin inkışafı üçün ən mütərəqqi metodların tətbiqi, bu sıradan klaster texnologiyalarının yerli şəraitə uyğun olaraq işlənməsi və tətbiq edilməsi zəruridir. Bu məsələyə kompleks yanaşılmalı və müvafiq dövlət proqramları hazırlanmalıdır. Proqramda ölkə ərazisində sənaye klasterlərinin yaradılması üçün birinci növbədə xarici ölkələrin təcrübəsi öyrənilməli, onların arasından bizim respublika üçün uyğunları seçilməli və tətbiq edilməsi üçün “yol xəritələri” tərtib edilməlidir. İqtisadi problemləri araşdıran elmi-tədqiqat müəssisələrində klaster texnologiyalarının öyrənilməsi, onun yerli şəraitə uyğunlaşdırılması üçün görülməli işlər müəyyənləşdirilməlidir. Bu istiqamətdə elmi tədqiqatlar aparmış iqtisadçı alimlərin tövsiyələrinə uyğun fəaliyyətlər həyata keçirilməlidir. Dövlət qurumları, elmi-tədqiqat müəssisələri, işgüzar çevrənin nümayəndələrinin təklifləri nəzərə alınaraq uzunmüddətli dövlət proqramlarının hazırlanması ümumi iqtisadiyyatın, o cümlədən yüngül sənayenin mərhələli şəkildə inkışaf etdirilməsinə şərait yaradar. Ali təhsil müəssisələrində iqtisadçı kadrların hazırlığı prosesində klaster texnologiyalarının öyrənilməsinə və praktik tətbiqi metodlarının tədrisinə xüsusi diqqət verilməlidir. Demək olar ki, sıfırdan yaradılan Qarabağ və Şərqi Zəngəsur iqtisadi zonasında klasterlərin qurulması üçün yaranmış tarixi fürsətdən mümkün qədər geniş miqyasda yararlanmaq lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Brenner, T. (2000, June). Industrial districts: a typology from an evolutionary perspective. In DRUID Conference (pp. 15-17).
2. Boronenko, V., & Zeibote, Z. (2011). The potential of cluster development and the role of cluster support policies in Latvia. *Economic Annals*, 56(191), 35-67.
3. Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition (Vol. 76, No. 6, pp. 77-90). Boston: Harvard Business Review.
4. Porter, M. E. (1998). Clusters and competition. *On competition*, 7, 91.
5. Giuliani, E. (2005). Cluster absorptive capacity: why do some clusters forge ahead and others lag behind? *European urban and regional studies*, 12(3), 269-288.
6. Desrochers, P., & Sautet, F. (2004). Cluster-based economic strategy, facilitation policy and the market process. *The review of Austrian economics*, 17, 233-245.
7. Delgado, M., Porter, M. E., & Stern, S. (2014). Clusters, convergence, and economic performance. *Research policy*, 43(10), 1785-1799.
8. Sosnovskikh, S. (2017). Peculiarities in the development of special economic zones and industrial parks in Russia. *European Journal of Geography*, 8(4), 82-102.
9. Портер, М., Конкуренция, Э., & Портер, М. Э. (2005). Пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 608, 271.
10. Пятинкин, С. Ф., & Быкова, Т. П. (2008). Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт. Минск: Тесей, 72.

**EVALUATION OF THE FACTORS DETERMINING THE RESTRUCTURING OF LIGHT
INDUSTRIAL ENTERPRISES IN AZERBAIJAN**

Shahla R. Abbasova

Ganja State University, Heydar Aliyev avenue 187, AZ2000, Ganja, Azerbaijan

ABSTRACT

Currently, with the development and wide application of digital technologies, the industrial sector in the world is entering a new stage. The formation of such an innovative production environment first of all creates wide prospects for the development of human society. It is no coincidence that the level of economic development of countries is measured by the level of use of digital technologies, characterized by the automation of production areas, the replacement of human labor by robots, and the wide use of artificial intelligence, in addition to macroeconomic indicators determined based on traditional methods. In the current economic conditions, one of the most urgent problems facing the states in the globalized world is the issue of digitalization of the economy and ensuring the high-speed integration of the production areas of innovative technologies. In this aspect, improving the production structure of enterprises operating in the light industry sector in our republic based on innovative technologies is of particular importance in terms of increasing the competitive potential of the field. The development of the light industrial sector is considered one of the priority areas of our state in the diversification stage of the country's economy in terms of its contribution to production, employment, and exports. It is no coincidence that the directions of light industry development are reflected in a broad classification in the Strategic Road Map, which is considered one of the important concepts of our economic development. In our research, a comprehensive study of the existing capabilities of enterprises is planned to be carried out in the light industry sector, which is considered one of the promising fields for our country,.

Keywords: light industry, innovation, competition, production, globalization, economy

**AZƏRBAYCANDA RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATIN MÖVCUD İQTİSADİYYATA
İNTEQRASIYASI**

**INTEGRATION OF THE DIGITAL ECONOMY INTO THE CURRENT ECONOMY IN
AZERBAIJAN**

Aytac Qayıbova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, İqtisadi və texnoloji elmlər kafedrası

ORCID ID 0009-0008-6687-8023

XÜLASƏ

Azərbaycan öz dövlət iqtisadiyyatının qlobal mənzərəyə inteqrasiyası istiqamətində mühüm transformasiyadan keçib. 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkə xarici sərmayələri cəlb etmək üçün biznes üçün əlverişli mühit yaradaraq bazar yönümlü islahatlar aparmışdır. Bu inteqrasiyanın əsas elementi onun enerji sektorunun strateji inkişafı, xüsusilə də Xəzər dənizində neft və qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı və hasilatı olmuşdur.

Enerjiyə olan bu vurğu Azərbaycanı qlobal enerji bazarında əsas oyunçuya çevirməklə yanaşı, həm də böyük enerji şirkətləri ilə beynəlxalq tərəfdaşlıq əlaqələrini asanlaşdırıb. Nəticədə xarici kapital və təcrübə axını iqtisadi artım və modernləşməyə təkan verdi. Enerji sektorundan həddən artıq asılılıqla bağlı riskləri azaltmaq üçün Azərbaycan öz iqtisadiyyatını fəal şəkildə diversifikasiya edib. Kənd təsərrüfatı, turizm və texnologiya da daxil olmaqla qeyri-neft sənayələrini gücləndirmək səyləri daha balanslı və dayanıqlı iqtisadi çərçivə yaratmaq məqsədi daşıyır.

Bundan başqa, Azərbaycanın regional və beynəlxalq ticarət sazişlərində iştirakı iqtisadi imkanlarını genişləndirib. Ölkənin Avropa və Asiyanın kəsişməsində strateji mövqedə yerləşməsi onu regional ticarətdə mühüm oyunçu kimi yerləşdirir, qonşu ölkələrlə iqtisadi əlaqələrini daha da gücləndirir. Xülasə, Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası enerjiyə əsaslanan artımın, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin və beynəlxalq ticarət sazişlərində fəal iştirakın dinamik qarışığını əhatə edir, ölkənin iqtisadi inkişafına və dayanıqlılığına kollektiv şəkildə töhfə verir.

Açar sözlər: rəqəmsal iqtisadiyyat, ənənəvi iqtisadiyyat, texnologiya, informasiya

Abstract

Azerbaijan has undergone an important transformation towards the integration of its state economy into the global landscape. After gaining independence in 1991, the country implemented market-oriented reforms, creating a business-friendly environment to attract foreign investment. The main element of this integration has been the strategic development of its energy sector, especially the exploration and production of oil and gas resources in the Caspian Sea.

This emphasis on energy has not only made Azerbaijan a major player in the global energy market, but also facilitated international partnerships with major energy companies. The resulting influx of foreign capital and expertise fueled economic growth and modernization. Azerbaijan has actively diversified its economy to reduce risks associated with overdependence on the energy sector. Efforts to strengthen non-oil industries, including agriculture, tourism and technology, aim to create a more balanced and sustainable economic framework.

In addition, Azerbaijan's participation in regional and international trade agreements has expanded its economic opportunities. The country's strategic location at the intersection of Europe and Asia makes it an important player in regional trade and strengthens its economic relations with neighboring countries. In summary, Azerbaijan's integration into the global economy involves a dynamic mix of energy-based growth, economic diversification, and active participation in international trade agreements, collectively contributing to the country's economic development and sustainability.

Keywords: digital economy, traditional economy, technology, information

Giriş.

Bu məqalədə rəqəmsallaşmanın Azərbaycanın iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinə təsirlərindən, rəqəmsal iqtisadiyyatın ənənəvi iqtisadiyyatla əlaqəsindən danışılmışdır.

Rəqəmsal iqtisadiyyat üçüncü sənaye inqilabından dördüncü sənaye inqilabına keçidi əks etdirir. Üçüncü sənaye inqilabı - bəzən rəqəmsal inqilab da adlandırılır - 20-ci əsrin sonlarında analoq elektron və mexaniki cihazlardan rəqəmsal texnologiyalara keçidlə baş verən dəyişikliklərə aiddir. Dördüncü sənaye inqilabı rəqəmsal inqilab üzərində qurulur, çünki bu gün texnologiyalar fiziki dünya və kiberdünya arasında körpü yaratmağa davam edir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın daha aydın xarakteristikasının müəyyənləşdirilməsi ənənəvi iqtisadiyyatla bağlıdır. Belə ki, rəqəmsal iqtisadiyyat "yeni iqtisadiyyat"ın, "informasiya iqtisadiyyatı"nın və informasiya cəmiyyətinin əsasında duran başlıca vasitədir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın təşəkkülü və sürətli inkişafı ənənəvi iqtisadiyyatda bir çox dəyişikliklərin, yeniliklərin dəyaranmasına gətirib çıxardır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın üstünlükləri rəqəmsal texnologiyanın malik olduğu üstünlüklərə əsaslanır. Belə ki, rəqəmsal texnologiya - xüsusi kodlaşdırma, mübadilə və istifadə qaydalarına əsaslanaraq informasiya proseslərinin yerinə yetirilməsi zamanı yəni, informasiyanın saxlanması, daşınması və ötürülməsində yüksək sürətin, operativliyin və yaddaşa qənaət etməklə daha çox məlumatın əldə olunmasını təmin edir. Rəqəmsal texnologiya informasiya emalı prosesində dəqiq riyazi üsulların tətbiqinə və o cümlədən informasiya ilə müxtəlif manipulyasiyaların həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın ənənəvi iqtisadiyyatdan fərqli və üstün cəhətləri mövcuddur. Bunlardan ən əsası ondan ibarətdir ki, burada məhsul, daha doğrusu informasiya məhsulu, yəni kapitalı hərəkətdə və dövriyyədə daha aktivdir. Yüksək texnologiyanın tətbiq edilməsi və qlobal əlaqələrin mövcud olması qısa zamanda məhsulun istehsalının həyata keçirilməsini təmin edir. Başqa sözlə, məhsulun satışı üçün bazarın axtarılması və seçilməsi, satışa görə ödəmələrin gecikdirilmədən həyata keçirilməsi, o cümlədən yeni növ və çeşidlərin müəyyənləşdirilməsi və alıcıya təklif olunması, rəqabətin gedişatının daimi olaraq nəzarətdə saxlanması mümkündür. Rəqəmsal iqtisadiyyat texnologiyaların təminatı baxımından böyük xərclərin və genişmiqyaslı əlaqələrin qurulmasını tələb etməsinə baxmayaraq əhatə dairəsi və fəaliyyət zonasına görə çox geniş ərazini tutur. Ənənəvi iqtisadiyyatda isə indiki dövrdə mövcud olan ən əsas problemlərə bunlar daxildir: məhsulun saxlanması, qablaşdırılması, düzgün marketinq, reklamın təşkili, sifarişçiyə məhsulun vaxtında çatdırılması və s. Ənənəvi iqtisadiyyatla müqayisədə rəqəmsal iqtisadiyyatda bu problemlərin əksəriyyəti çox aşağı səviyyədədir. Beləliklə, rəqəmsal iqtisadiyyatda inkişaf prosesi, yeni layihələrin hazırlanması, istehlakçı ilə birbaşa əlaqələrin yaradılması, məhsulun kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin sifarişçinin istəklərinə uyğun olması daha effektiv şəkildə həyata keçirmək mümkündür.

Əsas hissə.

Rəqəmsal iqtisadiyyat rəqəmsal texnologiya vasitəsilə fərdləri, müəssisələri, cihazları, məlumatları və əməliyyatları birləşdirən iqtisadi fəaliyyətlərə aiddir. O, internet, mobil texnologiya, böyük verilənlər, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları kimi bir çox sektor və texnologiyalar arasında baş verən onlayn əlaqələri və əməliyyatları əhatə edir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat həyatımızın hər sahəsinə nüfuz edir, necə işlədiyimizi, ünsiyyət qurduğumuzu və məlumat əldə etdiyimizi yenidən formalaşdırır. Onlayn alış-verişdən tutmuş uzaq işə qədər rəqəmsal texnologiyalar gündəlik işlərin ayrılmaz hissəsinə çevrilib. Mobil proqramlar vəzifələri asanlaşdırır, sosial media icmaları birləşdirir və e-ticarət ənənəvi ticarəti dəyişdirir. Rəqəmsal iqtisadiyyat təkcə səmərəliliyi sürətləndirmir, həm də innovasiyaları gücləndirir. Bununla belə, bu, məxfilik və kibertəhlükəsizliklə bağlı narahatlıq doğurur. Biz bu rəqəmsal mənzərəni seyr edərkən, inkişaf edən texnologiyalara uyğunlaşmaq, rəqəmsal savadlılığı inkişaf etdirmək və etik mülahizələrə diqqət yetirmək rəqəmsal iqtisadiyyatın bütün potensialından həyatımızı yaxşılaşdırmaq üçün istifadə etmək üçün vacibdir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın mahiyyətini aşağıdakı kimi verə bilərik:

- insan fəaliyyətinin bütün sahələrində məlumatların toplanması, saxlanması, işlənməsi və ötürülməsi üçün rəqəmsal texnologiyaların fəal tətbiqi və praktik istifadəsi ilə xarakterizə olunan iqtisadiyyat növü;

- virtual mühitdə rəqəmsal malların və xidmətlərin istehsalı və ticarəti üçün milli iqtisadiyyatın bir qolu kimi iqtisadi fəaliyyətlər məcmusu; [2, s.40]
- davamlı iqtisadi inkişafa yönəlmiş real iqtisadiyyata əlavə olan müxtəlif elementlərin (texniki, infrastruktur, təşkilati, proqram, tənzimləmə, qanunvericilik və s.) kompleks birləşməsi;
- rəqəmsal informasiya və telekommunikasiya texnologiyaları və şəbəkələrinin real vaxt rejimində istifadəsinə əsaslanan sosial-iqtisadi və təşkilati-texniki münasibətlər sistemi. [3, s.11]

Beləliklə, deyə bilərik ki, rəqəmsal iqtisadiyyat şəbəkəli rəqəmsal texnologiyaların geniş tətbiqi ilə global informasiya məkanında fəaliyyət göstərən sosial, iqtisadi və texnoloji münasibətlər sistemidir. Rəqəmsal iqtisadiyyat insanların həyatının sosial paradigmasını dəyişdirir, yeni biliklər əldə etmək, yeni peşələrə yiyələnmək və ixtisaslarını artırmaq üçün misilsiz imkanlar yaradır.

Rəqəmsal iqtisadiyyat müxtəlif iqtisadi sahələrin qarşılıqlı əlaqəli inkişafı əsasında yaranmış informasiya iqtisadiyyatının inkişafında da mühüm rol oynayır. Beləliklə məhz bu cür qarşılıqlı inkişaf müasir informasiya cəmiyyətinin formalaşmasının əsasını təşkil edir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat inkişaf etmiş dünya ölkələrində həmçinin adi məişət proseslərinin və müxtəlif xidmətlərin həyata keçirilməsində də mühüm rol oynayır. Buraya məhsulların satışı və xidmətlərin göstərilməsinin pərakəndə şəkildə həyata keçirilməsini və s. daxildir. Bundan başqa iri market və ticarət mərkəzlərindən malların alınması, onların sifarişçiyə çatdırılması, ödənişlərin həyata keçirilməsi, müxtəlif kommunal xidmətlərin, tibbi, səhiyyə xidmətlərinin göstərilməsi, təhsil və tədrisdə, iş axtarışında, müxtəlif məlumatların əldə olunmasını və s. qeyd etmək olar. Rəqəmsal iqtisadiyyatı ənənəvi iqtisadiyyatdan fərqləndirən cəhətlərdən biri də istehsalda proqnozların verilməsi, gələcək planlaşdırma, tələb və təklif arasındakı asılılıq və münasibətlərin araşdırılması prosesində təkcə müəssisənin özü iştirak etmir. Burada müxtəlif şirkətlərin, institutların, fərdlərin birbaşa iştirakı mümkündür. Belə ki, bütün bunlar bir sıra problemlərin yaranmasına əsas verir. Bu problemlər məsələlərin həllinə aidiyyəti olmayanların yersiz müdaxiləsi, ümumi şəbəkədə əmələ gələn kaos və s. nəticəsində yaranır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın malik olduğu bu üstünlükləri müasir dövrdə idarəetmədə, biznesin təşkilində, baş müəssisə ilə onun tabeçiliyində olan müəssisələr arasındakı münasibətlərin qurulmasında, yeni istehsal sahələrinin açılmasında effektivliyi təmin edir. Əgər rəqəmsal texnologiyaların mövcud olan üstünlükləri və imkanları məqsəduyğun, düzgün şəkildə istifadə edilərsə, bu cəmiyyətdə hərtərəfli tarazlığın yaranmasına şərait yaradar.

Rəqəmsal iqtisadiyyat ənənəvi iqtisadiyyatdan rəqəmsal texnologiyaya, onlayn əməliyyatlara və ənənəvi sənayelərə transformativ təsirinə görə fərqlənir. Əşyaların interneti, süni intellekt, virtual realıq, blokçeyn və avtonom nəqliyyat vasitələri kimi rəqəmsal yeniliklər rəqəmsal iqtisadiyyatın yaradılmasında rol oynayır. Don Tapskott ilk dəfə rəqəmsal iqtisadiyyat terminini özünün 1995-ci ildə ən çox satılan "The Digital Economy: Promise and Peril in Age of Networked Intelligence" kitabında işlətmişdir.

İlk günlərində rəqəmsal iqtisadiyyat bəzən internet iqtisadiyyatı, yeni iqtisadiyyat və ya internetə bağlı olduğuna görə veb iqtisadiyyat adlandırılırdı. Bununla belə, iqtisadçılar və biznes liderləri rəqəmsal iqtisadiyyatın internet iqtisadiyyatından daha inkişaf etmiş və mürəkkəb olduğunu iddia edirlər. Bir tərifə əsasən, bu, sadəcə olaraq internetdən əldə edilən iqtisadi dəyər deməkdir.

COVID-19 pandemiyası rəqəmsal iqtisadi artımı daha da sürətləndirdi, çünki uzaqdan iş, onlayn alış-veriş, tele-tibb və rəqəmsal əyləncə kilidləmə və sosial uzaqlaşma zamanı vacib oldu. Rəqəmsal iqtisadiyyat sürətlə inkişaf etməyə və genişlənməyə davam edir, yeni texnologiyalar və innovasiyalar onun trayektoriyasını formalaşdırır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı dövlətin əsas vəzifəsidir, çünki informasiya və kompüter dəstəyindən geniş istifadə edilmədən iqtisadi sistemin təkmilləşdirilməsi effektiv nəticə verə bilməz. İqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması təhsil mühitinin formalaşmasını, ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasını və onlayn ali təhsil proqramlarına çıxışı əhatə edir. Rəqəmsallaşmanın təsiri altında istehlakçıların tələblərinin ödənilməsində mobillik artır. Rəqəmsallaşma insan həyatının mənfi nəticələrini azaltmağa, habelə havanın, suyun, tullantıların keyfiyyəti və s. haqqında məlumat toplayaraq şəhərlərin və təbii obyektlərin

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

ekoloji vəziyyətini yaxşılaşdırmağa imkan verir. Ona görə də rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı üçün Dövlət Proqramının işlənilib-hazırlanmasının və təkmilləşdirilməsinin böyük iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı aşağıdakı hədəfləri müəyyənləşdirə bilər: - rəqəmsal məlumatların sosial-iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrində əsas istehsal amili olduğu və sərhədlərə, işgüzar, elmi və təhsil ictimaiyyəti, dövlət və vətəndaşlar daxil olmaqla səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətin təmin olduğu rəqəmsal iqtisadiyyatın ekosisteminin yaradılması; - institusional və infrastruktur xarakterli zəruri şəraitin yaradılması, yüksək texnoloji müəssisələrin yaradılması və inkişafı üçün mövcud maneələrin və məhdudiyətlərin aradan qaldırılması;

- həm iqtisadiyyatın ənənəvi sahələrində, həm də sənaye və yüksək texnoloji bazarlarda yeni maneələrin və məhdudiyətlərin yaranmasının qarşısının alınması;

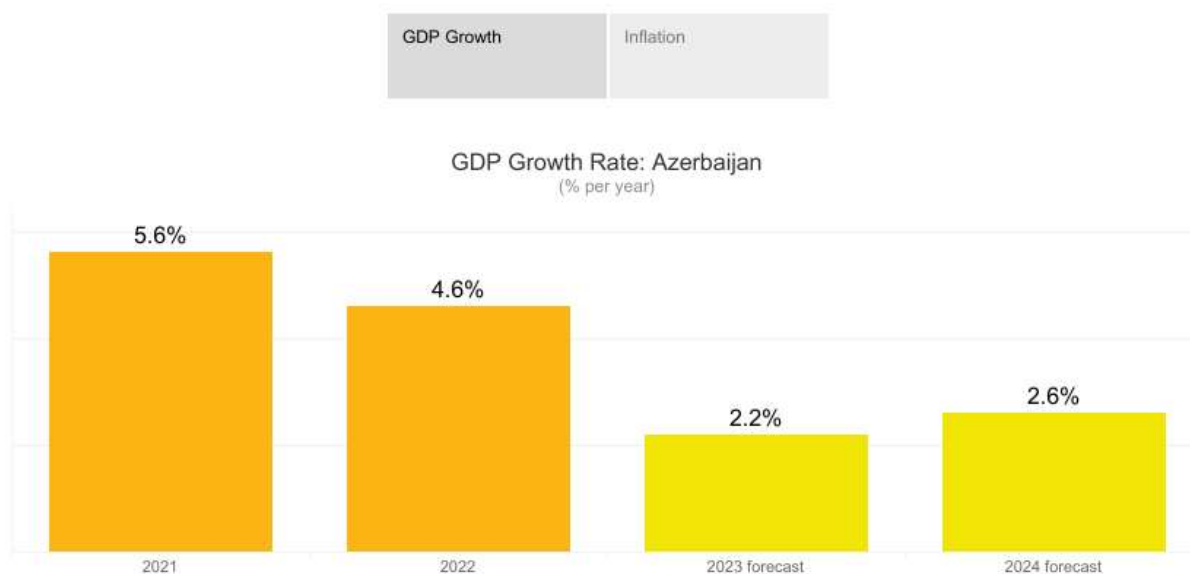
- həm Azərbaycan iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sektorları, həm də bütövlükdə iqtisadiyyat üçün global bazarda rəqabət qabiliyyətinin artırılması.

Proqram rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı üçün aşağıdakı əsas istiqamətləri müəyyənləşdirə bilər:

- normativ tənzimləmə;
- kadr vətəhsil;
- tədqiqat bacarıqlarının və texniki əsasların formalaşdırılması;
- informasiya infrastrukturu;
- informasiya təhlükəsizliyi.

Azərbaycan rəqəmsal potensialını reallaşdırmaq və iqtisadiyyatın rəqəmsallaşma prosesini sürətləndirmək üçün bütün zəruri şərtlərə malikdir. Yeni texnologiyalar biznesin və dövlət idarəçiliyinin inkişafına, həyat keyfiyyətinin yüksəlməsinə, insanların sosiallaşması və ünsiyyətinin yeni formalarının yaranmasına əhəmiyyətli təsir göstərəcəkdir. Azərbaycanın özünəməxsus lazımı intellektual və elmi bazası var, rəqəmsal iqtisadiyyatda təsirli bir infrastruktur yaratmaq üçün təşkilati və texnoloji həllər mövcuddur.

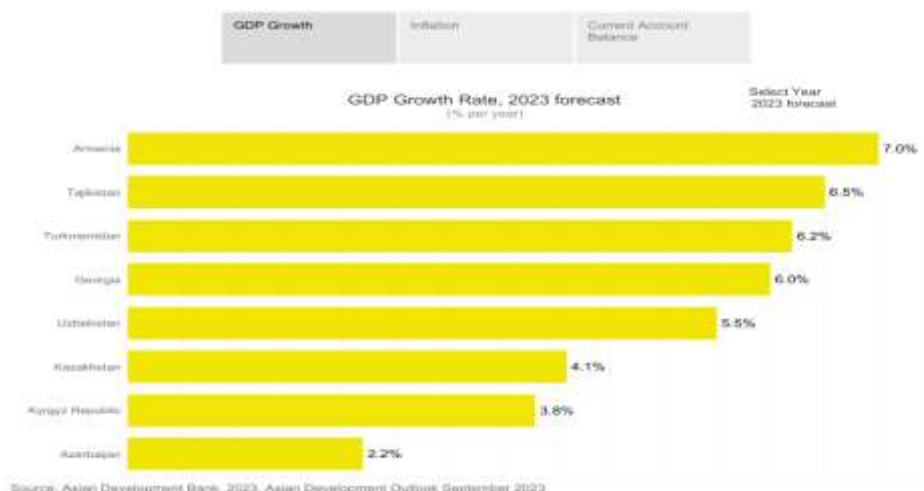
Rəqəmlər Asiya və Sakit Okean regionunda inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi və inkişaf məsələlərini təhlil edən AİB-in Asiya İnkişafına Baxışlarının son nəşrinə əsaslanır. Buraya bütün region ölkələrinin inflyasiyanın və ümumi daxili məhsulun artım tempələrinin proqnozlaşdırılması daxildir.

Source: Asian Development Bank. 2023. Asian Development Outlook September 2023

Müqayisəli iqtisadi proqnozlar

Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycan üçün mövcud olan ən son iqtisadi məlumatlar.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın Azərbaycanın hazırkı iqtisadi mənzərəsinə inteqrasiyası mühüm irəliləyiş vəd edən çoxşaxəli prosesdir. Son illərdə Azərbaycan bu keçidi asanlaşdırmaq üçün güclü texnoloji infrastrukturun yaradılması üzərində fəal işləyir. Yüksək sürətli internetə, məlumat mərkəzlərinə və digər kritik rəqəmsal infraqurata investisiyalar bu strategiyanın əsas komponentləri olmuşdur.

Dünya Bankı tərəfindən Azərbaycanın rəqəmsal inkişafına dəstək məqsədilə Azərbaycan üçün rəqəmsal inkişaf strategiyası hazırlanır. Dünya Bankı hesabatında rəqəmsallaşmanın aşağıdakı riskləri qeyd olunur:

- kiber təhlükəsizlik;
- kütləvi işsizlik ehtimalı;
- həm ölkələr arasında, həm də ölkələr daxilində vətəndaşlar və müəssisələr arasında

“rəqəmsal uçurum”un yaranması. [1, s.18]

Sözgedən missiya görüşlər və ətraflı araşdırmalar əsasında toplanmış məlumatlar əsasında Rəqəmsal strategiya sənədinin ilk iki modulunu hazırlayıb. Ümumiyyətlə, sənədin aşağıdakı modullardan ibarət olması nəzərdə tutulur:

1. Olduğu kimi qiymətləndirmə - Cari rəqəmsal yetkinliyi qiymətləndirin və "Sütunlar" üzrə maraqlı tərəflər və aktivlər üzrə olduğu kimi təhlil aparın: Rəqəmsal İnfraqurata, Rəqəmsal Hökumət Platformaları, Rəqəmsal Maliyyə Xidmətləri, Rəqəmsal Bizneslər, Rəqəmsal Bacarıqlar və Güvən Ekosistemi, imkanları təhlil edin imkanları və problemləri müəyyən etmək üçün hər bir sütun üçün ətraf mühit (institusional, hüquqi və tənzimləyici çərçivələr), cari idarəetmə çərçivəsi və məlumat ekosistemləri ilə bağlı siyasət.

2. Rəqəmsal transformasiya üçün əsasların müqayisəsi və işlənilib hazırlanması - rəqəmsal inkişafın təsiri ilə bağlı global tendensiyaları müəyyənəldirin, iqtisadiyyat üzrə rəqəmsal transformasiya ilə bağlı müvafiq beynəlxalq nümunələri (ən azı 4 nümunə) ən yaxşı təcrübələr, müqayisəli tendensiyalar və Azərbaycana qarşı qabaqcıl təcrübələrlə vurğulayın. rəqəmsal vəziyyətlər, rəqəmsal inkişafın aydın təqibi üçün əsasların tədqiqi və mərhələyə əsaslanan rəqəmsal transformasiya strategiyasıdır.

3. Rəqəmsal görmə, boşluqların təhlili və tövsiyə və təkrarlar olmaq - Azərbaycanın rəqəmsal gələcək vizyonunu (ümumi rəqəmsal gələcək vizyonunu inkişaf etdirmək üçün modul 1 və 2-dəki məlumatdan istifadə etmək, lazım olan əsas məlumat idarəetmə çərçivəsini müəyyən etmək, bütün gözlənilənləri uyğunlaşdırmaq. "Milli Sosial-İqtisadi İnkişaf Prioritetləri", "Azərbaycan 2030" və monitoring

çərçivələri ilə dövlətlər), Boşluqların təhlili (boşluqları və gözləntilərə nail olmaq üçün lazım olan təkmilləşdirmə sahələrini müəyyən etmək üçün mövcud və gözlənilənləri müqayisə edin), tövsiyə və təkrarlamalar (yekunlaşdırmaq gələcək görmə və təkmilləşdirmə sahələri, strategiya, baxış, ölçülə bilən hədəflər və onların Azərbaycan 2030-da müəyyən edilmiş hədəflərə töhfəsi üçün əsas məqsədləri hazırlamaq, məhdudiyyətləri, fəaliyyət mövzularını, nəticələri və hədəflərə uyğunluğu vurğulayan dəyişiklik nəzəriyyəsi/məntiqi çərçivə yaratmaq. və hədəflər)

4. İcra yol xəritəsi - İcra prinsiplərini müəyyənləydirin, qısa və orta müddətli dövrdə tələb olunan təşəbbüslərin və əsas uğurların prioritetləşdirilməsini inkişaf etdirin, ümumi icra yol xəritəsini və təcridatlı mərhələyə əsaslanan fəaliyyət planlarını yaradın, KPI-ləri hazırlayın və lazım olan müvafiq sahibləri müəyyənləydirin, müvafiq icra artefaktlarını (məsələn, alətlər) təmin edin. , şablonlar, dərsliklər) və idarəetmə

Rəqəmsal iqtisadiyyatda geniş iştirakın təmin edilməsi üçün əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında rəqəmsal savadlılığın artırılması üçün birgə səy göstərilir. Təhsil təşəbbüsləri və təlim proqramları vətəndaşları rəqəmsal sahədə mənalı şəkildə məşğul olmaq üçün lazım olan bacarıqlarla təchiz etmək məqsədi daşıyır. Bu inklüziv yanaşma rəqəmsal uçurumu aradan qaldırmağa və rəqəmsal iqtisadiyyatın faydalarının hamı üçün əlçatan olmasını təmin etməyə çalışır. Azərbaycan hökuməti “start-up” lar və texnoloji innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühitin yaradılmasında fəaldır. Vergi güzəştləri, tənzimləyici çərçivələr və maliyyələşdirmə imkanları kimi təşəbbüslər rəqəmsal sahibkarlıq üçün canlı ekosistemi təşviq edir. Dövlət və özəl sektorlar arasında əməkdaşlıq bu inteqrasiyanın mürəkkəbliklərini həll etmək üçün vacibdir, hökumət istiqamətin müəyyən edilməsində və əlverişli mühitin təmin edilməsində əsas rol oynayır. Azərbaycan rəqəmsal iqtisadiyyata doğru səyahətində irəlilədikcə, strateji tərəfdaşlıqlar, kibertəhlükəsizlik tədbirləri və texnoloji irəliləyişlərə davamlı uyğunlaşma mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək. Rəqəmsal iqtisadiyyatın uğurlu inteqrasiyası iqtisadi artıma təkan vermək, qlobal rəqabət qabiliyyətini artırmaq və Azərbaycan xalqının ümumi həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq potensialına malikdir.

Nəticə

Rəqəmsal texnologiyaların fəal istifadəsi ilə idarə olunan rəqəmsal iqtisadiyyat insan fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini dəyişdirir. O, rəqəmsal mal və xidmətləri əhatə edən, işə, rabitəyə və məlumat əldə etməyə təsir edən iqtisadi fəaliyyətləri əhatə edir. Səmərəliliyi artıraraq və innovasiyaları təşviq etməklə yanaşı, məxfilik və kibertəhlükəsizlik kimi narahatlıqları ortaya qoyur. Bu rəqəmsal mənşərdə naviqasiya inkişaf edən texnologiyalara uyğunlaşmağı, rəqəmsal savadlılığın inkişaf etdirilməsini və etik nəticələri nəzərə almağı tələb edir. Rəqəmsal iqtisadiyyat qlobal informasiya məkanını formalaşdırır və sosial paradigmaya təsir göstərən mürəkkəb sosial-iqtisadi və texnoloji münasibətlər sistemini formalaşdırır. O, informasiya cəmiyyətinin inkişafında həlledici rol oynayır, pərakəndə satışdan təhsilə qədər sektorlara təsir edir və proqnozlaşdırma və planlaşdırmada müxtəlif iştirakçıları cəlb edir.

Azərbaycanın strateji və cari iqtisadi yanaşmaların inteqrasiyası davamlı və çoxşaxəli iqtisadi mənşərə yaradır. Zəngin enerji resurslarından istifadə edərək, ölkə neft və qaz sektorunu strateji cəhətdən idarə edir və eyni zamanda kənd təsərrüfatı və turizm kimi qeyri-neft sektorlarına üstünlük verir. Dövlət Neft Fondu və “Azərbaycan 2030” proqramı kimi təşəbbüslər uzunmüddətli iqtisadi sabitliyə sadıqlıyı vurğulayır. Azərbaycan beynəlxalq miqyasda strateji enerji layihələrində iştirak edir, qonşu regionlarla iqtisadi əlaqələri gücləndirir. Əsas təşəbbüs olan Cənub Qaz Dəhlizi Azərbaycanın mühüm enerji qovşağı kimi rolunu artırır və qlobal əlaqəni gücləndirir. Çətinliklərə baxmayaraq, bu inteqrasiya uyğunlaşma qabiliyyətini artırır və iqtisadi zəiflikləri azaldır. Nəticə həm strateji uzaqgörənliyi, həm də cari iqtisadi dinamikaya cavab verməyi vurğulayan Azərbaycanı davamlı inkişaf üçün mövqeləndirən balanslaşdırılmış iqtisadi strukturdur.

Ədəbiyyat siyahısı.

1. Доклад о мировом развитии «Цифровые дивиденды». Группа Всемирного Банка, 2016, 18 с.
2. Головенчик Г.Г. Теоретические подходы к определению понятия цифровая экономика // Наука и инновации, №2 (192), февраль 2019, с.40-45

3. Калужский М.Л. Электронная коммерция: маркетинговые сети и инфраструктура рынка. М.: Экономика, 2014, с.328
4. Mustafayeva A.S "RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATA KEÇİDİN ÖZƏLLİKLƏRİ VƏ DETERMİNANTLARI" 2016, 12 s
5. Cəmilzadə Ş.V "RƏQƏMSAL İQTİSADİYYAT VƏ ONUN İNKİŞAFINDA DÖVLƏTİN ROLUNUN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ" 2020, 86 s
6. Mahmud Məmmədov İnformasiya iqtisadiyyatı (mühazirələr) .
7. <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/azerbaijan-market-overview>
8. <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/digital-economy#:~:text=The%20digital%20economy%20refers%20to,and%20operations%20through%20digital%20technology>
9. https://search.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/Promoting_Enterprise_Digitalisationin_Azerbaijan.pdf
10. <https://www.adb.org/where-we-work/azerbaijan/economy>
11. <https://www.e-gov.az/en/news/read/881>

BIOECONOMY AND SMART ECONOMY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Associate Professor, PhD, Olena Budiakova

Polina Mamro

*Kyiv National University of Technologies and Design, Faculty of Management and Business Design,
Department Smart Economics, Kyiv, Ukraine,*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6028-2650>

ABSTRACT

The bioeconomy and smart economy are important tools for sustainable development. The industrial economy based on the extraction and use of natural resources has a significant negative impact on the environment. It leads to air, water and soil pollution, as well as climate change.

The bioeconomy offers an alternative way of development based on the use of biological resources with the help of biotechnology on the basis of a circular economy. Biological resources, such as plants, animals and microorganisms, are renewable, meaning they can be continuously produced without depletion. They are also more sustainable than non-biological resources because they can adapt to environmental changes.

The smart economy offers another alternative to the industrial economy. The smart economy is based on the use of technology to improve the efficiency of production and consumption. Technology can help us reduce the use of natural resources and also reduce waste.

The bioeconomy and smart economy have the potential to reduce the negative impact of the industrial economy on the global economy.

The bioeconomy can help us switch to renewable energy and raw materials, and the smart economy can help us increase resource efficiency.

The transition to the bioeconomy and smart economy will require significant investment and political support. However, if we can make this transition, we can ensure more sustainable and equitable development for all.

Here are some concrete examples of how the bioeconomy and smart economy can help reduce the negative impacts of the industrial economy:

The adoption of the bioeconomy and smart economy is an important step towards achieving the Sustainable Development Goals.

The bioeconomy and smart economy have the potential to create a more sustainable, equitable transition to a post-industrial economy.

Keywords: Digital Economy, Regional Development Bioeconomy, Smart Economy, Sustainable Development Goals, Circular economy.

**EXAMINING THE ROLE OF HEALTH EXPENDITURES ON GENDER INEQUALITY: AN
EMPIRICAL ANALYSIS ON DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES**

Murat Eren^{1}, Bengü Tosun², Gizem Akbulut Yıldız³*

¹Iğdır University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, Iğdır, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-3855-5429>

²Independent Researcher, Eskişehir, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-5969-4612>

³Gümüşhane University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Economics, Gümüşhane, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0001-7492-2428>

ABSTRACT

In the context of human rights, inequality examined through various dimensions such as race, class, gender, and citizenship prominently emerges as a fundamental factor contributing to the failure of achieving social cohesion. In the contemporary globalised and capitalist world, the proliferation of economic crises, both in terms of duration and depth, adversely affect women and individuals dependent on women's care. The restrictive policies implemented in response to the crises are primarily identified as contrary to the principles of the welfare state, leading to the marginalization of women's presence in social life. This study, arising from the necessity of ensuring social health, a fundamental element of the concept of the welfare state, and achieving social cohesion, investigates the impact of health expenditures on gender inequality. The Gender Inequality Index published by the UNDP was utilized to represent gender equality, while per capita government health expenditures published by the World Bank were employed to represent health expenditures. Additionally, the Human Development Index published by the UNDP and the Institutional Quality Index formed from Governance Indicators published by the World Bank, were included as explanatory variables in the econometric analysis. In order to reveal the distinction between developed and developing countries, two different models were employed in the research, utilizing data from the period 2002 to 2020, and examining the relationships between variables for 65 developed and 44 developing countries. The findings from the analyses indicate that the Human Development Index, institutional quality, and health expenditures play a noteworthy role in reducing gender inequality in developing countries. In contrast, in developed countries, the impact of health expenditures and institutional quality on gender inequality is statistically insignificant. It is believed that the findings will contribute to policies aimed at reducing gender inequality and to the literature addressing gender inequality.

Keywords: Gender Inequality, Health Expenditures, Institutional Structure.

**МИРОВОЙ РЫНОК УСЛУГ: ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ
GLOBAL SERVICES MARKET: ISSUES AND TRENDS
QLOBAL XİDMƏTLƏR BAZARI: PROBLEMLƏR VƏ MEYLLƏR**

Valiyev Vali Isa oglu

National Aviation Academy, Faculty of Economics and Law,

Dr. associate professor,

Baku city, Azerbaijan

АННОТАЦИЯ

В научной статье представлены результаты исследования основных тенденций и перспектив развития мирового рынка услуг в современной практике. Рассмотрены актуальные проблемы международной торговли услугами, которые возникают в период торгово-экономических санкций. Проанализирована роль и место Азербайджана на мировом рынке услуг. Проводя исследования основных тенденций, проблем и перспектив развития мирового рынка услуг, рассмотрены данные вопросы в отношении таких сегментов услуг, как рынок образовательных услуг, рынок консалтинговых услуг, рынок туристских услуг, рынок рекламных услуг, рынок телекоммуникационных услуг и рынок страховых услуг. Актуальность работы связана с тем, что внешнеторговая деятельность азербайджанских компаний на мировых рынках способствует увеличению потенциала экономического роста и развития национальной социально-экономической системы. Объектом научного исследования является мировой рынок услуг. Предметом научного исследования выступают тенденции и проблемы развития сегментов мирового рынка услуг.

Ключевые слова: рынок услуг; мировой рынок; экспорт услуг; импорт услуг; международная торговля услугами; мировой рынок услуг.

ABSTRACT

The scientific article presents the results of a study of the main trends and prospects for the development of the global services market in modern practice. The current problems of international trade in services that arise during the period of trade and economic sanctions are considered. The role and place of Azerbaijan in the global services market is analyzed. Conducting research on the main trends, problems and prospects for the development of the global services market, these issues are considered in relation to such service segments as the educational services market, the consulting services market, the tourism services market, the advertising services market, the telecommunications services market and the insurance services market. The relevance of the work is due to the fact that the foreign trade activities of Azerbaijan in world markets contribute to increasing the potential for economic growth and development of the national socio-economic system. The object of scientific research is the global services market. The subject of scientific research is the trends and problems of development of segments of the global services market.

Key words: services market; world market; export of services; import of services; international trade in services; global services market.

Xülasə

Elmi məqalədə müasir dövrdə qlobal xidmətlər bazarının inkişafının əsas meylləri və perspektivlərinin tədqiqinin nəticələrini təqdim edilir. Ticarət-iqtisadi sanksiyalar dövründə beynəlxalq xidmət ticarətinin aktual problemləri nəzərdən keçirilir. Azərbaycanın qlobal xidmətlər bazarındakı rolu və yeri təhlil

edilir. Qlobal xidmətlər bazarının inkişafının əsas meyllərinin, problemlərinin və perspektivlərinin tədqiqi zamanı bu məsələlər təhsil xidmətləri bazarı, konsaltinq xidmətləri bazarı, turizm xidmətləri bazarı, reklam xidmətləri bazarı, telekommunikasiya xidmətləri bazarı və sığorta xidmətləri bazarı kimi xidmət segmentləri nəzərdən keçirilir. İşin aktuallığı onunla bağlıdır ki, Azərbaycan şirkətlərinin dünya bazarlarında xarici ticarət fəaliyyəti ölkənin iqtisadi artım potensialının yüksəldilməsinə və milli sosial-iqtisadi sistemin inkişafına töhfə verir. Elmi tədqiqatın obyektı qlobal xidmətlər bazarıdır. Elmi tədqiqatın predmeti qlobal xidmətlər bazarının segmentlərinin inkişaf meylləri və problemləridir.

Açar sözlər: xidmətlər bazarı; dünya bazarı; xidmətlərin ixracı; xidmətlərin idxalı; xidmətlərin beynəlxalq ticarəti; qlobal xidmətlər bazarı.

Значимая роль сферы услуг на современном этапе обусловлена также усложнением производства, насыщением рынка новыми товарами и быстрым ростом научно-технического прогресса. Сектор услуг является одним из основных факторов глобализации международной торговли, так как проблематика свободного перемещения благ на международных и внутренних рынках во время современного периода экономической и политической турбулентности обретает особый смысл.

Актуальность научного исследования на рассматриваемую нами тематику обусловлена тем, что внешнеторговая деятельность Азербайджана на мировых рынках способствует увеличению потенциала экономического роста и развития национальной социально-экономической системы. В архитектуре международных экономических отношений особое внимание уделяется вопросам организации внешней торговли.

Однако с учетом текущих вызовов и угроз, спровоцированных принятием западными странами торгово-экономических санкций к некоторым странам, многие прежние процессы развития мировых рынков трансформировались. Поэтому важно учитывать новые тенденции, включая проблемы, которые препятствуют свободной торговле.

Функционирование мировых рынков можно разделить на две ключевые категории: рынок товаров и рынок услуг. В качестве объекта научного исследования нами выбран мировой рынок услуг, который разрозненный и сложный по своей структуре. Поэтому анализируя тенденции, проблемы и перспективы развития мирового рынка услуг, необходимо рассмотреть данные вопросы в отношении разных сегментов услуг.

Исходя из этого, целью научной статьи выступает анализ основных тенденций и перспектив развития мирового рынка услуг в современной практике, где будут рассмотрены актуальные проблемы международной торговли услугами, которые возникают в период торгово-экономических санкций.

Торговля услугами сегодня представляет собой одну из наиболее важных составных частей мировой экономики. При этом Азербайджан является активным участником международных торговых процессов, однако сектор услуг в стране все еще находится на второстепенных позициях по сравнению с товарным сектором.

Для оценки места Азербайджана в структуре мирового рынка услуг обратимся к графику рисунка 1.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

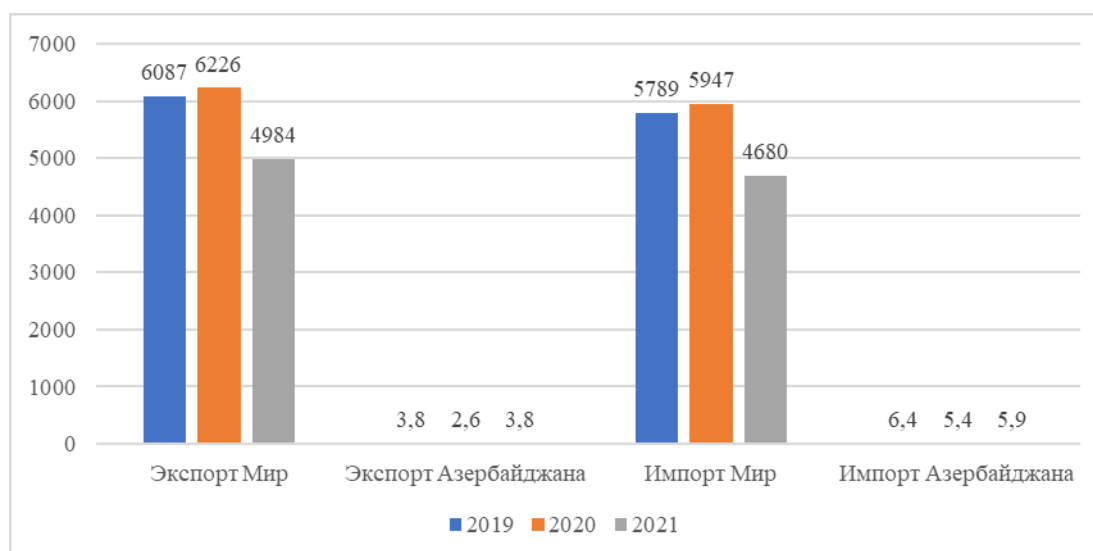

Рисунок 1 – Динамика экспорта и импорта услуг в мире и в Азербайджане, в млрд долл. США.

Таким образом, доля Азербайджана в мировом рынке услуг составляет лишь 0,1%.

Для анализа структуры отраслей в экспорте услуг Азербайджанских компаний на мировой рынок, обратимся к диаграмме на рисунка 2.

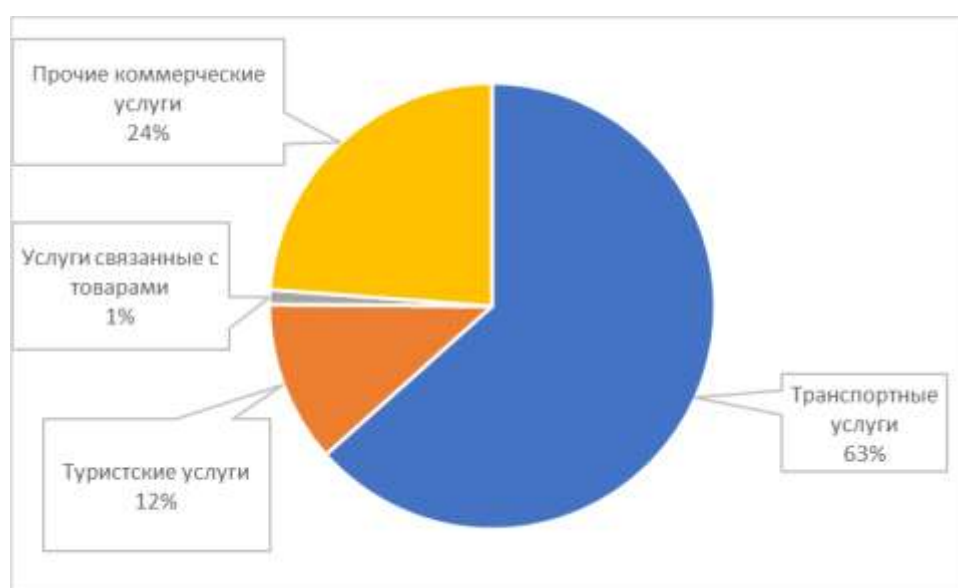

Рисунок 2 – Структура экспорта услуг Азербайджана (2020 год) на мировой рынок, в % от общей доли.

Таким образом, около половины всех услуг в 2020 году, экспортируемых Азербайджаном на мировые рынки, являются транспортно-логистические услуги, на втором месте находятся туристские услуги.

Среди прочих экспортируемых коммерческих услуг можно выделить телекоммуникационные, компьютерные и информационные услуги – 2,51% (65 млн. долл. США), строительные услуги – 1,11% (29 млн. долл. США), страховые услуги – 0,84% (22 млн. долл. США) а также финансовые услуги – 0,35% (9 млн. долл. США).

Для развития сектора услуг Азербайджана необходимо более эффективно использовать свои национальные конкурентные преимущества, в частности – интеллектуальный, научный,

технологический потенциалы, интереснейшее культурно-историческое прошлое, а также свое выгодное географическое положение, обуславливающее наличие большого объема ресурсов [8].

Далее проанализируем проблемы и тенденции развития мирового рынка услуг через такие его сегменты, как рынок образовательных услуг, рынок консалтинговых услуг, рынок туристских услуг, рынок рекламных услуг, рынок телекоммуникационных услуг и рынок страховых услуг.

Рынок образовательных услуг.

Экспорт образовательных услуг осуществляется посредством применения развитых маркетинговых технологий, развития уровня обучения и социальной адаптации иностранных студентов в стране пребывания. При этом при составлении рейтингов вузов важным показателем является численность иностранных студентов. Например, В 2022 - 2023 учебном году в высших и средних учебных заведениях Азербайджана обучались около 9 тыс. студентов - иностранцев и лиц без гражданства из 110 стран мира. Это означает рост на 20% по сравнению с прошлым годом (7332 студента) и на 103% по сравнению с 2015/2016 учебным годом (4326 студента).

Однако Азербайджан принимает только около 0,05 % от общего количества иностранных студентов, в то время как США принимает 20 %, Великобритания обучает 12 %, Германия и Франция – 9 % и 8 % соответственно. Кроме того, значительное количество студентов обучается в Австралии (7 %), Канаде (4 %), Японии (4 %), России (2%).

Основной тенденцией развития мирового рынка образовательных услуг является использование удаленных технологий. Именно пандемия, которая нанесла неожиданный и сокрушительный удар практически по всем сферам мировой экономики, поставила перед педагогическим сообществом огромное количество задач. Преподавание всех без исключения дисциплин необходимо было в кратчайшие сроки перевести в режим онлайн с использованием новых средств обучения. После Covid-19, актуальность использования удаленных технологий сохраняется, и они будут занимать все большую роль в мировом рынке образовательных услуг.

Рынок консалтинговых услуг.

Консалтинговые и аудиторские услуги имеют большое значение в современном деловом мире. Однако структуру мирового рынка данных услуг формируют компании «большой четверки». Это международные компании мировые лидеры в сфере аудита, в перечень которых входит: Ernst & Young (EY); Klynveld Peat Marwick Goerdeler (KPMG); PricewaterhouseCoopers (PWC) и Deloitte.

На графике рисунка 3 изображена динамика изменения выручки данных консалтинговых компаний при экспорте своих услуг на международные рынки.

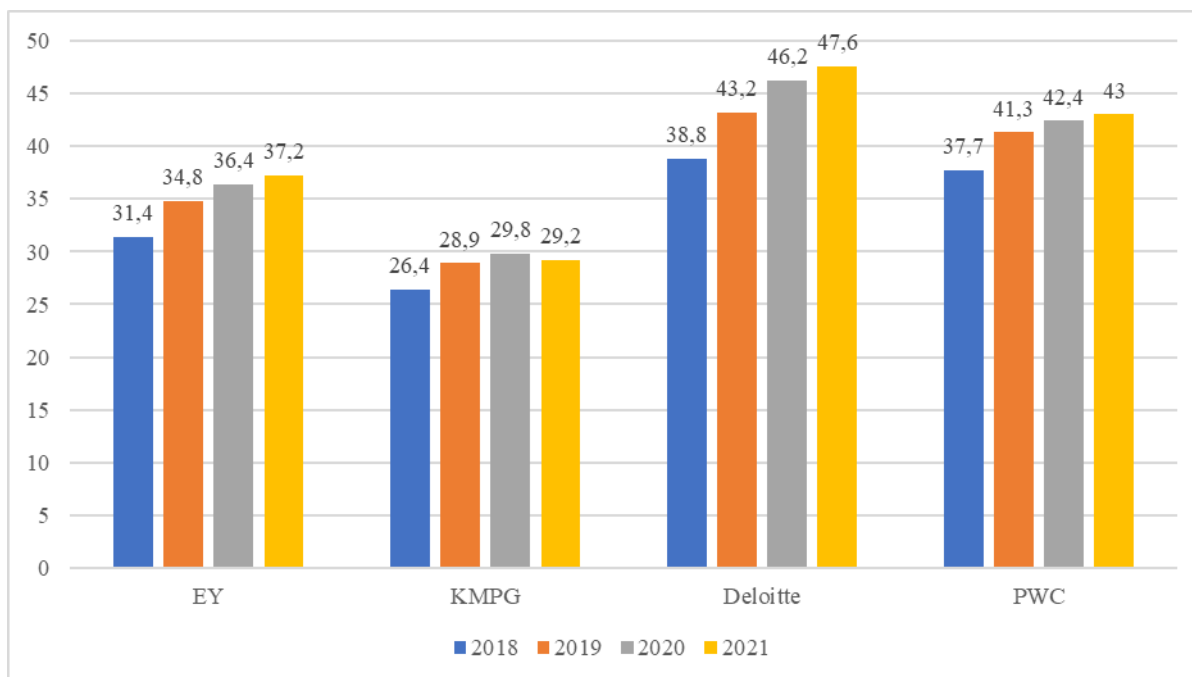

Рисунок 3 – Динамика выручки «большой четверки» на мировом рынке консалтинговых услуг, в млрд долл. США [3].

Таким образом, в среднем рост выручки консалтинговых компаний «большой четверки» за 3 года составил 17 %. Наблюдается и увеличение числа офисов, представительств и персонала, работающего в компаниях мирового рынка консалтинговых услуг.

Главной угрозой для развития данного рынка является ухудшение деловой и инвестиционного климата в международной экономике, что в виду политико-экономической турбулентности вероятное событие, но менее, чем продолжение стремительного развития консалтингового бизнеса мирового масштаба.

Рынок туристских услуг.

Сектор туризма и путешествий вносит 10,3% в мировой ВВП, отвечает за создание каждого четвертого нового рабочего места в мире, а также с 2010 г. опережает в своем развитии рост глобальной экономики.

Анализируя структуру мирового рынка туристских услуг, обратимся к графику рисунка 4, где будут отражены международные доходы от туристских услуг.

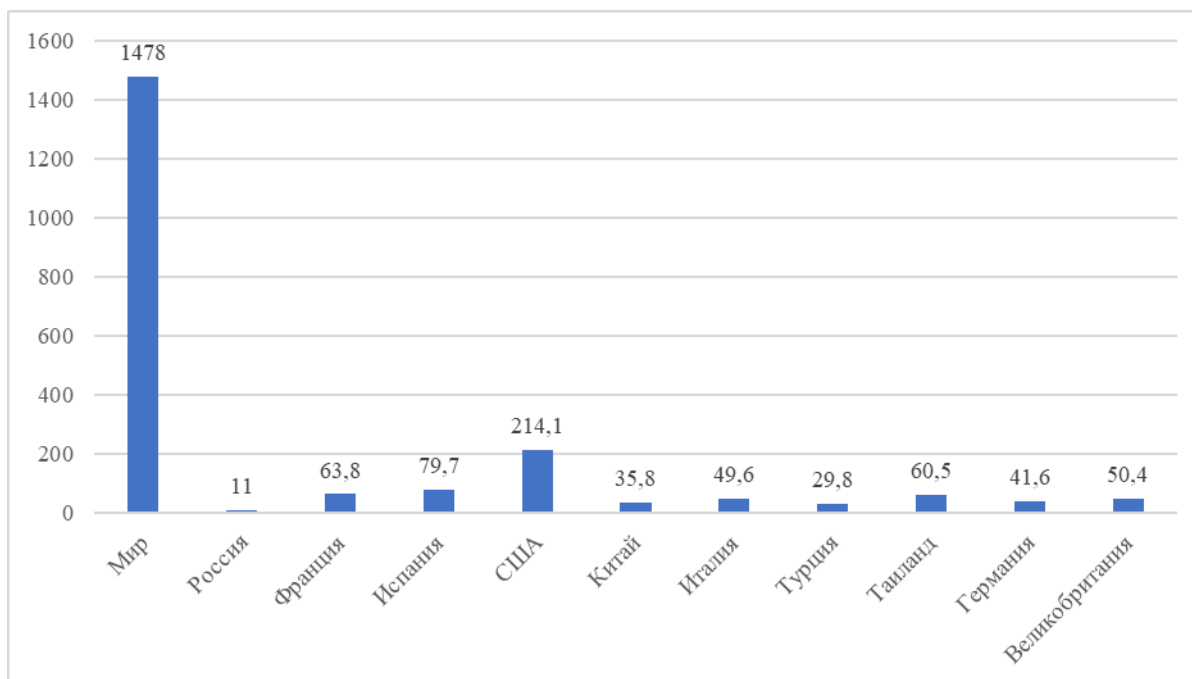

Рисунок 4 – Объем международных доходов от туристских услуг в странах мира, в млрд долл. США [2].

Таким образом, наибольшие доходы от экспорта туристских услуг на мировой рынок имеет США (214,1 млрд долл.). На втором месте Испания – 79,7 млрд долл., а на третьем Франция – 63,8 млрд долл. В 2020 году Азербайджане экспорт туристских услуг принес 253,1 млн. долл.

Рынок рекламных услуг.

Мировой рынок рекламы демонстрирует стабильный рост в 4,8-4,9 % на протяжении последних десятилетий, и его объем уже достиг 596,7 млрд долл., что составляет 0,47 % от мирового ВВП. В период 2010-х гг. мировые затраты на рекламу увеличились на 30 %.

Наиболее стремительный рост характерен для глобального рынка интернет-рекламы, который составил 15,4 % по оценкам Pricewaterhouse Coopers. Более того, за 9 лет доля рынка интернет-рекламы в общем рынке рекламных услуг увеличилась почти в 3 раза [4].

Рынок телекоммуникационных услуг.

Телекоммуникационные услуги эволюционируют с каждым годом, чтобы охватить почти все аспекты повседневной жизни, включая образование, исследования, здравоохранение, бизнес, банковское дело, развлечения и социальные сети, среди прочего. С таким прогрессом в области телекоммуникаций стало очевидным, что необходим регулярный анализ этой отрасли для выделения перспектив ее развития.

Отрасль информационно-коммуникационных услуг составляет около 11 % от всего мирового оборота услугами. При этом телекоммуникационные услуги составили лишь 13 % от этой отрасли в 2021 году, хотя в 2015 году занимали порядка 20 %.

ОАО «Азеркосмос» экспортировало услуги (услуги спутниковой связи и оптические спутниковые услуги) на сумму 45,1 миллиона долларов США в 33 страны мира в 2020 , 45,3 миллиона долларов США в 41 страну мира в 2021 и 26,6 миллиона долларов США в 42 страны мира в 2022 году. Доходы ОАО "Азеркосмос" от экспорта услуг составили от 80 до 90 процентов его общих доходов.

Говоря про развитие международной торговли телекоммуникационными услугами в отдельных странах, стоит отметить, зависимость от местонахождения крупнейших международных брендов в данной сфере и стартом развития отрасли, а также своевременным начало процесса

либерализации телекоммуникационных услуг (или его отсутствия в принципе, как в случае с США) [5].

Рынок страховых услуг.

Рынок страховых услуг является важным структурным элементом развития международной финансовой системы, поскольку при помощи аккумуляции и консолидации финансовых ресурсов он обеспечивает непрерывный мировой экономический рост и социальное развитие стран, активно принимающих участие в страховых операциях.

Однако сегодня прослеживается наращивание международных рисков, которые могут негативно повлиять на развитие страхового рынка. Формируются актуальные факторы и проблемы кризиса мировой страховой отрасли, что требует поиск альтернативных решений по их устранению и минимизации.

На графике рисунка 5 изображена структура доли мирового рынка страховых услуг.

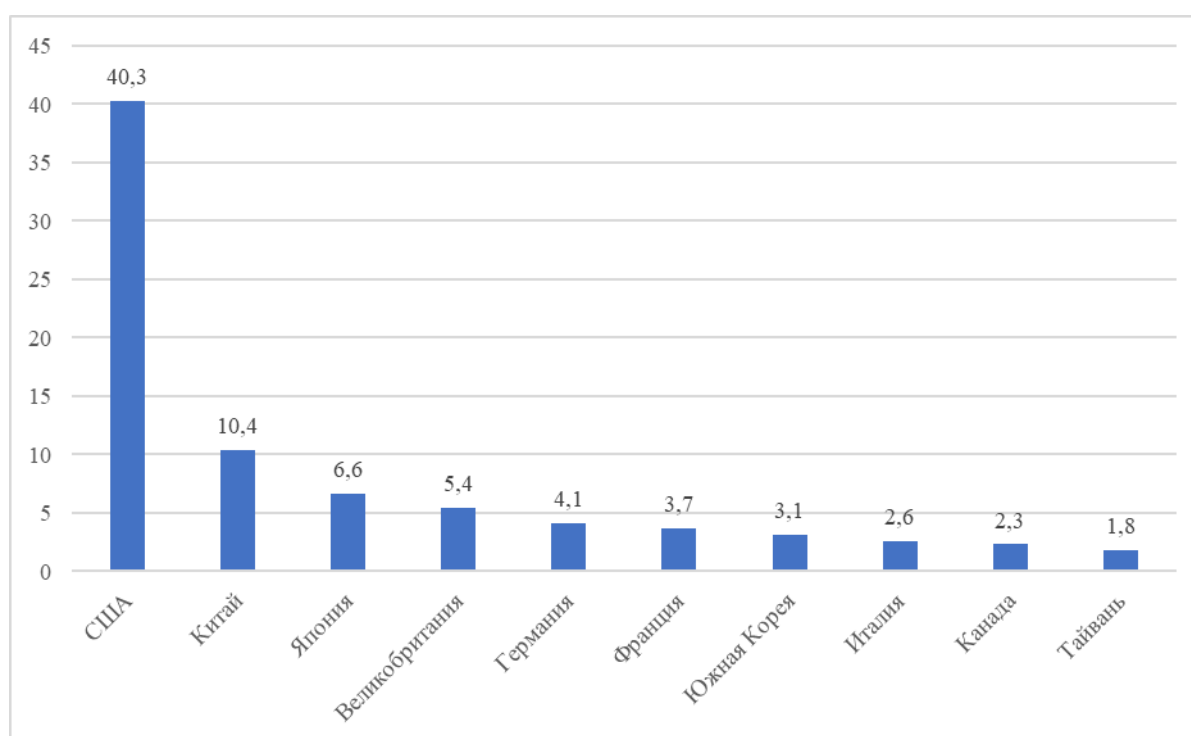

Рисунок 5 – Доля стран на мировом рынке страхования, в % от общей доли [9].

Буквально 40% всего мирового рынка страхования připадает на США, что формирует крайне высокую роль американской экономики и ее рыночной конъюнктуры при обеспечении устойчивого данного сегмента международной финансовой системы.

Обобщая состояние каждого сегмента мирового рынка услуг, можно выделить следующие основные тенденции развития [7]:

1. Международная торговля услугами демонстрирует более быстрые темпы увеличения объемов, чем торговля товарами, в особенности промышленного назначения.
2. Структурная трансформация и цикличность отраслей мировой экономики оказывают все большее влияние на внешнюю торговлю услугами.
3. В процесс международной торговли услугами включается все большее количество стран с развивающимися рынками.

4. Сохраняется высокий уровень интеграции благодаря межгосударственному взаимодействию и снятию барьеров на экспорт услуг (несмотря на активную политику торгово-экономических санкций в современном мире).
5. Приоритетную роль занимают транснациональные корпорации, передача технологий, ресурсов, финансов и интеллектуальных активов которых является формой международной торговли услугами.
6. Унификация правил международной торговли услугами и либерализация внешнеторговой политики многих стран.
7. Рост практической роли научно-технической революции и шестого технологического уклада при формировании новых сегментов международной торговли услугами.

Таким образом, современный период развития мирового рынка услуг характеризуется разносторонним развитием, увеличением объемов международной торговли, интеграции новых стран к процессам, а также усиление роли цифровых технологий и структурной трансформации мировой экономической системы.

Список литературы

1. Рябинина А.М. Экспорт образовательных услуг на мировом рынке образования // Государственное управление. Электронный вестник. 2021. № 85. С. 236-261.
2. Каджаметова Т.Н. Влияние covid-2019 на мировой рынок туристских услуг // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. 2021. № 1 (71). С. 92-97.
3. Галдава Т.Н. Анализ текущей позиции «большой четверки» на мировом рынке консалтинговых и аудиторских услуг // Экономика и бизнес: теория и практика. 2021. № 6-2 (76). С. 38-41.
4. Сафрончук М.В., Куликова Е.В. Мировой рынок рекламных услуг: современные черты и тенденции // Экономика и управление: проблемы, решения. 2021. Т. 4. № 5 (113). С. 128-133.
5. Снежко М.А. Анализ мирового рынка телекоммуникационных услуг // Научный аспект. 2021. Т. 1. № 2. С. 34-41.
6. Изутина Т.А. Россия на мировом рынке услуг. Особенности и перспективы развития отрасли в постковидный период // Вызовы и решения для бизнеса: энергия регионов. 2021. С. 169-173.
7. Бобровская Ю.О. Современные тенденции развития мирового рынка товаров и услуг // Проблемы современного социума глазами молодых исследователей. 2023. С. 495-497.
8. Сокрутенко О.А.С. Проблемы и перспективы участия РФ на мировом рынке услуг // Устойчивое развитие национальных экономик, регионов, территориально-производственных комплексов, предприятий в условиях глобализации. 2021. С. 83-89.
9. Сеит-Аблаев М.Н. Тенденции развития мирового рынка страховых услуг в условиях глобализации // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. 2021. С. 610-613.
10. www.stat.gov.az

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF A QUALITY-BASED
DIFFERENTIAL WAGE SYSTEM IN EDUCATION**

Ulker Asgerova

*National Observatory on Labor Market and Social Protection Issues, Analysis and research
department*

ORCID ID: 0009-0000-4809-8762

ABSTRACT

The labor compensation system has a fundamental role in regulating labor relations and economic processes in general. The labor compensation system, which directly affects labor productivity, can be considered one of the most complex and painful problems of any economy. If we approach the problem from the perspective of the subject of our research, we can note that the payment of labor in the education system has a direct and indirect effect on the development of the national economy. Thus, in modern times, human capital is one of the main factor affecting economic development as a decisive factor. In other words, the process of replacing brain power with arm power in increasing labor productivity has accelerated. Therefore, the importance of teacher's work, which is one of the main driving forces of brain power, is increasing.

Changes in education in recent times are mainly implemented on the basis of increasing efficiency. Educational institutions can use the quality factor as an important element to respond to these changes and create a competitive advantage. Since the education system is considered a service sector, it becomes a key factor in differentiating services and creating competitive advantages in this area. Based on the information we received from a number of sources, the strong competition in education reveals the need to evaluate the quality of service in this field by its consumers (pupils and students).

Summarizing the results of the research conducted by a number of scientists during the research, it was concluded that teachers' salaries are very important in terms of the quality of education. Because this has a direct impact on the quality of teaching and the effectiveness of the recruitment of teachers, including the attraction of qualified staff potential. Thus, in the conducted research, whether to increase the costs per student as an effective way to increase student achievement is an important trend in determining the effectiveness of education. One of the studies analyzed in the study notes that results-oriented incentives in education are needed to improve cost-effectiveness.

As a result, evidence based on empirical research and statistical analysis in a number of studies conducted on the basis of reliable authentic sources shows that there is a certain relationship between the quality of education and wages, and high wages lead to positive results for students.

Keywords: wage, education system, quality, labor productivity.

**AZƏRBAYCANDA BƏLƏDİYYƏLƏRİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN
QARŞISINDA DURAN PROBLEMLƏR**

Hacızadə Ülvü

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi

Xülasə

Dövlətin qarşısında müxtəlif sahələrlə bağlı çoxsaylı problemlər durur. Bu problemlər dövlət yükünün artmasına və idarəetmədə səmərəliliyin azalmasına gətirib çıxarır. Səmərəli idarəetməni təmin etmək üçün dövlət yükü balanslı şəkildə müxtəlif subyektlər arasında bölüşdürməlidir. Buna görə də subyektlərə qanunla müəyyən edilmiş çərçivədə müstəqillik və qərar qəbul etmə hüququ verilir. Beləliklə, dövlət idarəçiliyinin mərkəzi və yerli dövlət idarəçiliyinə bölünməsi dövlətin iqtisadi, təbii və sosial potensialından əhəlinin sosial rifahını gücləndirmək üçün səmərəli istifadəsini təmin edir. Həmçinin, bələdiyyə idarəçiliyi ilə dövlət yükü azaldılır. Bələdiyyə demokratik müasir istənilən dövlətin vacib atributu və seçkili orqanı olmaqla müəyyən ərazidə yaşayan sakinlərə öz işlərini, problemlərini həll etmək sərbəstliyinin verilməsidir. Bələdiyyələrin formalaşması dövlət quruluşundan, siyasi rejimdən, hakimiyyətin təşkilindən, milli ənənələrdən, ölkənin inzibati-ərazi quruluşundan və s. asılıdır. Yerli məsələlərin, problemlərin həllində sərbəstlik, kadr siyasətini təşkil etmək, normativ-hüquqi aktlar, qərarlar qəbul etmək, müəyyən mülkiyyətə sahib olmaq, öz orqanlarını seçmək, sərəncam vermək, yerli vergiləri toplamaqla bələdiyyələr əhəliyə sosial, təhsil, səhiyyə, kommunal və digər xidmətlər göstərməli, parklar salmalı, əhəlinin sosial müdafiəsini, öz nəzarətində olan torpaqlardan səmərəli istifadəni təmin etməli, yaşayış səviyyəsini gücləndirməli və digər məsələləri yoluna qoymalıdır. Yuxarıdakı məsələlərin həlli dövlət və bələdiyyə üçün önəmlidir, lakin ölkədə mövcud olan bələdiyyələr mövcud olan bəzi problemlər və maneələr səbəbində bu məsələləri səmərəli və tam şəkildə həll edə bilmirlər. Bələdiyyəylə bağlı bir sıra islahatlar, layihələr həyata keçirilsədə, dolğun nəticə əldə edilməmişdir.

Açar sözlər: Bələdiyyə, bələdiyyə problemləri, yerli özünü idarəetmə orqanları, səmərəlilik, bələdiyyə maliyyəsi.

Abstract

The state faces numerous problems related to various fields. These problems lead to an increase in the state burden and a decrease in efficiency in management. To ensure effective governance, the state should distribute the burden among different subjects in a balanced manner. Therefore, subjects are given the right to independence and decision-making within the framework established by law. Thus, the division of state administration into central and local state administration ensures the effective use of the economic, natural and social potential of the state to strengthen the social welfare of the population. Also, the state burden is reduced with municipal administration. The municipality is an important attribute and elected body of any modern democratic state, and it is giving freedom to residents living in a certain area to solve their affairs and problems. The formation of municipalities depends on the state structure, political regime, organization of power, national traditions, administrative-territorial structure of the country, etc. it depends. Municipalities should provide social, educational, healthcare, communal and other services to the population with the freedom to solve local issues and problems, organize personnel policy, adopt normative-legal acts and decisions, own certain property, elect their own bodies, issue orders, and collect local taxes. it should build parks, ensure social protection of the population, efficient use of the lands under its control, strengthen the standard of living and address other issues. Solving the above issues is important for the state and the municipality, but the existing municipalities in the country cannot solve these issues effectively and completely due to some existing problems and obstacles. Although a number of reforms and projects related to the municipality have been implemented, the full results have not been achieved.

Key words: Municipality, municipal problems, local self-governing bodies, efficiency, municipal finance.

Giriş

Azərbaycanda yerli özünüidarəetməni ümumxalq referendumu ilə 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyanın 142-ci maddəsinə əsasən qanunla müəyyən edilmiş ərazi sərhətləri daxilində bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirilir. Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə bələdiyyələrin statusu haqqında qanunla tənzimlənərək AR Konstitusiyasının 142-146 maddələrində və 4-cü bölməsində öz əksini tapmışdır. Bu qanuna görə bələdiyyə sistemi- yerli əhaliyə sərbəst və müstəqil olaraq qanun çərçivəsində yerli məsələləri həll etmək hüququnun verilməsidir. Azərbaycanda yerli idarəetməni yerli özünüidarəetmə orqanları olan bələdiyyələr və dövlətin yerlərdəki nümayəndəli orqanları olan mərkəzi idarələr, yəni icra hakimiyyətləri həyata keçirir. Bələdiyyələr yerlərdə yerli özünüidarəni həyata keçirmək üçün mülkiyyətə, yerli vergiləri toplamaq səlahiyyətinə, icra aparatına, yerli büdcəyə sahibdir. (Hacıyev Ş.H., 2011).

Bələdiyyə səlahiyyətləri nisbi olaraq 2 yerə bölünür.

1. Məcburi səlahiyyətlər- bura ümumdövlət əhəmiyyətli problemlərin və məsələlərin həll edilməsiylə əlaqəli səlahiyyətlər (su təchizatı, səhiyyə, nəqliyyat, mənzil-kommunal, təhsil və ictimai təhlükəsizlik məsələləri) daxildir.

2. Fakültativ, yəni könüllü səlahiyyətlər- bura isə bələdiyyələr tərəfindən müəyyən edilən məsələlər (kitabxanaların saxlanması, ictimai parkların salınması, aztəminatlı ailələrə kömək, qüsurlu insanlara yardım və s.) daxildir. (Səlimzadə M.İ və Xəlilov Q.R., 2010).

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə dövlət orqanları nəzarət edir, bələdiyyələr onlarla, həmçinin, hüquqi və fiziki şəxslərlə, vətəndaşlarla qarşılıqlı münasibətdə olaraq onlar qarşısında məsuliyyət daşıyır, bəzi problemlərin həll olunmasını birlikdə həyata keçirirlər. Həmçinin, bələdiyyələr necə cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşıyarsa, cəmiyyətdə bələdiyyələrə müəyyən təminatlar verir. Bu təminatlara bələdiyyələrin öz səlahiyyətləri çərçivəsində qəbul etdikləri qərarların, hüquqi aktların vətəndaşlar tərəfindən icra edilməsi məcburiyyəti, onların hüquq və mənafelərinin məhkəmə tərəfindən qorunması, mərkəzi hökumət tərəfindən onların səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırıla bilinməməsi, onların yerli özünüidarəni aparmasına fiziki və hüquqi şəxslərin, ictimai-siyasi təşkilatların və nəhayət dövlət orqanlarının müdaxilə edə bilməməsi daxildir. Bələdiyyələrin qeyri-dövlət təsisatı olmaq, yerli məsələlərin həllində azadlıq, ayrıca mülkiyyətə və büdcəyə, qərarverici, seçkiylə hakimiyyətə gələn və icra edici vahidlərə sahib olmaq kimi 4 mühüm əlaməti var. Bələdiyyə əksər ölkədə icraedici orqan olan bələdiyyə başcısı, qərarverici orqanlar olan bələdiyyə məclisi və müvəqqəti, daimi komissiyalar olan bələdiyyə əncümənindən ibarət olsada, Azərbaycanda 2 orqandan-bələdiyyə iclası və bələdiyyə sədrindən ibarətdir. (AR-nın "Bələdiyyə qulluğu haqqında" qanunu, <http://www.eqanun.az/framework/5228>, 1999).

Bələdiyyələrin vəzifələri bələdiyyələrin orada yaşayan sakinlərin mədəni və müştərək tələbatlarını təmin etmək üçün gördükləri gündəlik xidmətlərdir və bu vəzifələr hər bir dövlətdə bələdiyyə qanunlarında öz əskini tapır. Vəzifələrin ardıcılığı vaciblik dərəcəsi və sayına uyğun olaraq əksər dövlətlərdə nizamnamə, təlimat və qanunlarda aydın formada öz əksini tapır. Bələdiyyələrin vəzifələri məcburi, ixtiyari, qanunla müəyyələşdirilən gəlir həddini keçən bələdiyyələr üçün məcburi olmaqla 3 qrupa bölünür. Bütün bələdiyyələr ilk növbədə məcburi olan vəzifələrini həyata keçirirlər. Ixtiyari olan vəzifələrini isə maliyyə vəsaitlərinin imkan verdiyi qədər yerinə yetirirlər. Müasir dövlətlərdə bələdiyyələr maksimum 70-ə qədər vəzifələri yerinə yetirirlər. Azərbaycan Respublikasında nə konkret olaraq bələdiyyə vəzifələri göstərilmiş, nə də onlar məcburi və ixtiyari olaraq 22 qruplara bölünmüşdür. Azərbaycanda vəzifələri vaciblik dərəcəsinə uyğun olaraq məcburi və ixtiyari olan vəzifələrə bölmək və onları müəyyən etmək bələdiyyələrin özlərinə həvalə edilmişdir, vəzifələri icra etmək üçün də onlar qanunla səlahiyyətlərə, imtiyazlara və hüquqlara sahibdirlər. (Abdullayev E.Y və Qaralov Z.A., 2002).

Azərbaycanda bələdiyyələrin qarşısında duran əsas problemlər

Azərbaycanda artıq uzun illərdirki bələdiyyələr yaranıb və Azərbaycanda demokratiya prosesinin bir parçası bələdiyyələrin yaradılması olmuşdur. Çünki bununla vətəndaşlara yerli özünüidarəetmədə iştirak imkanı verilir və bu demokratiyanın inkişafına müsbət təsir göstərir. Həmçinin, bələdiyyələrin rolu günbəgün artır. Buna səbəb həm vətəndaşların gündəlik tələbatlarının ödənilməsi, həm də hakimiyyətin vətəndaşlarla sıx münasibətlərin qurulması ideyasının həyata keçirilməsi məsələlərinə ciddi əhəmiyyət verilməsidir. Bu orqanlarda geniş kadr bazası mövcuddur. Bələdiyyələr olmasa geniş əmək resursu itirilmiş olar. Bunlardan əlavə əhalinin bələdiyyələrin köməyiylə əmək fəaliyyətinə cəlb edilə bilməsi (bələdiyyələr yerlərdə sahibkarlıq üçün lazımlı şərait yaratmaqla bunu təmin etmək 41 iqtidarındadır), yerlərdə optimal şəraitin yaradılması, ətraf mühitin abadlaşdırılması məsələləri də bələdiyyələrin rolunu artırır (Amirov Z, 2006). Bələdiyyələrin rolunun artması fəaliyyəti, inkişafına maneə yaradan problemlərin həll olunması zərurətini yaradır. Düzdür bələdiyyələrin inkişafıyla bağlı Milli Məclis tərəfindən 30-a yaxın qanun qəbul edilmişdir, müəyyən beynəlxalq normalar əsasında qanunlara dəyişikliklər edilib, 200 -ə yaxın qərar qəbul edilib, müəyyən islahatlar da keçirilmişdir. Lakin bütün bu tədbirlərə baxmayaraq hələ də problemlər mövcuddur və öz həllərini gözləyirlər. Problemlərin yaranma səbəbləri:

- Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə sahəsində praktika və ənənənin yox deyəcək səviyyədə olması;
- Azərbaycanda qərb tipli yerli özünüidarəetmə ənənəsinin olmaması;
- Yerli sovetlərdən bələdiyyələrə keçid üzərində ənənənin hələdə davam etməsi;
- Keçid mərhələsinin uzun çəkməsinin yerli sovetlərdən bələdiyyələrə keçidi tam təmin edə bilməməsi;
- Kənd bələdiyyələrində məlumat çatışmazlığı fəaliyyətlərində ciddi problemlər yaratması;
- Bələdiyyə fəaliyyətiylə bağlı hüquqi tənzimləmələrin vaxtında həyata keçirilməməsi;
- Bələdiyyələrin tam və sərbəst fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün çıxarılan qərarlar və qanunların yetərsiz qalması;
- Bələdiyyə seçkilərinin keçirilməsi, tənzimlənməsiylə bağlı qərarların tam olaraq müəyyənləşdirilməməsi

Bir çox ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da keçid dövründə ictimai münasibətlərin hüquqi şəkildə formalaşmasında önəmli problemlər ortaya çıxmışdır. Bu problemlərin bir qismi bu gündə özünü göstərir və onlara aşağıdakıları aid edə bilərik:

- İqtisadi maneələr. Məsələn: Bələdiyyə münasibətləri, sərbəst bazar münasibətlərinin yaradılması prosesinin ləng getməsi.
- Maliyyə maneələri. Məsələn: Bütçənin məhdud gəlir mənbələrinin olması.
- Sosial maneələr. Məsələn: Sakinlərin sosial rifahının azalması.
- Siyasi maneələr. Məsələn: Təcavüzkar qonşu dövlətin olması, sakinlərin siyasi aktivliklərinin aşağı olması . Problem bələdiyyələrin hazırkı vəziyyətə düşməsinə səbəb olmuşdur:
- Bələdiyyələr xidmət göstərməyən bir orqan halına gətirilmişdir;
- Bələdiyyələr yerli xalqın müasir problemlərini həll edə bilməyən və öz maliyyə bazasını yarada bilməyən hala gəlmişdir;
- Bələdiyyə fəaliyyəti demokratiklikdən uzaqlaşmışdır;
- Bələdiyyələr yerli vergiləri toplaya bilmirlər;
- Bələdiyyə yerli vergilərində cari xərclər çoxluq təşkil etməkdədir;
- Bələdiyyə işçi heyətinin məlumat çatışmazlığı fəaliyyətlərində keyfiyyətsizliyə səbəb olmaqdadır. (Amirov Z, 2006).

Bəs bu problemlər nələrdir? İndi isə bələdiyyə problemlərini müəyyənləşdirərək yuxarıdakı sualı cavablandırmaq və onları təhlil etmək. Birinci qeyd etmək istədiyim problem yerli özünüidarəetmə orqanlarıyla sakinlər arasında münasibətlərin optimal şəkildə qurulmamasıdır. Həmçinin, bu münasibətlərin qurulmasında bələdiyyələrin düzgün istiqamətləndirilməməsidir. Bələdiyyələr vətəndaş cəmiyyətinin bir forması olaraq sakinlərlə sıx təmasda olmalıdırlar, onlarla birgə fəaliyyətlərini icra etməlidirlər. Həmçinin, icra orqanları, sahibkarlar, qeyri-hökumət təşkilatları da bələdiyyələrə qarşı münasibətdə bir Azərbaycan vətəndaşı, seçici olaraq dövlət mövqeyindən çıxış etməlidirlər. Sahibkarlar, müəyyən qurumların bələdiyyələrə qarşı münasibətləri qanunvericiliklə tənzimlənməlidir. Sağlam münasibətin qurulması ilk növbədə insanların mənafeyi baxımından önəmlidir. Bu da öz növbəsində ölkə inkişafına müsbət təsir edəcək. Sakinlərin öz ərazilərində olan bələdiyyə orqanının fəaliyyətiylə maraqlanmaması, bələdiyyə yığıncaqları, layihələrində iştirak etməməsi bir digər problemdir. Vətəndaşlar təkliflər irəli sürmür, tədbirlərlə maraqlanmırlar. Əksi 43 olsaydı bələdiyyələr daha məsuliyyətli çalışdırlar. Onlar arasında münasibətlər güclənərdi. Seçicilər də bələdiyyə seçkilərində iştirak etdikdən sonra öz seçdikləri nümayəndələrin işləriylə maraqlanmırlar. (<http://www.azerbaijannews.az/posts/detail/belediyyeler-inkisaf-problemler-ve-vezifeler-41774,2014>). Digər bir məsələ bələdiyyə sakinlərin lokal problemlərini mərkəzi hakimiyyətə daşmadan, ən vacib məsələ üzrə belə aylarla hətta illərlə mərkəzi hakimiyyət məmurlarının imzasını gözləmədən öz maliyyələri hesabına operativ bir formada həll etməyin alternativi olmayan mexanizmdir və lokal problemlərin qloballaşmamağı üçün vacibdir. Lakin bələdiyyələr bunu təmin edə bilmirlər. Hazırkı şəraitdə ən xırda problem belə (ucqar bir kənddə yolun çəkilməsi) mərkəzə daşınır. Dövlət prezidentinin 75-80 şəhərin və 4246 kəndin lokal istər iqtisadi, istərsə də sosial problemlərlə məşğul olması düzgün deyil. (<https://bakuresearchinstitute.org/az/disempowered-and-unfinanced-azerbaijani-municipalities/>, 2019).

Bir digər problem bələdiyyə maliyyə bazasıyla bağlıdır. Beləki, Azərbaycanda bələdiyyə orqanlarının maliyyə bazası zəifdir. Bələdiyyələrə yaxşı gəlir gətirən qaynaqlar verilməmişdir. Bu da normal şəkildə fəaliyyətlərini icra etmələrinə maneə olur. Yerli büdcə vəsaitləri bələdiyyə qurumlarının bir qisminin kommunal xərclərini ödəmək və ümumilikdə onların saxlanması üçün ancaq yetərlidir. Bələdiyyə torpaqlarının təhlili əsasında çatışmazlıqların olduğu nəticəsinə gəlinir. Çünki istər xidmət obyektlərinin, istər yaşayış binalarının, istər emal müəssisələrinin, istərsə də əkin-səpin torpaqlarının icarəyə verilməsində, istifadəsində peşəkarlıq çatışmır. Sonra tikinti materiallarına görə yığılan mədən vergisi və fiziki şəxslərdən alınan əmlak vergisi vergi gəlirlərində xüsusi yer tutsa da kəsis müşahidə olunur. Bələdiyyə gəlirlərində vergilər xüsusi rol oynasa da, normal gəlir bazası yarada bilmir. Bələdiyyələrə bələdiyyə ərazisindəki sadlıq evləri, istirahət mərkəzləri, restoranlar, ictimai-iaşə obyektləri, turizm bazaları, sağlamlıq, əyləncə mərkəzləri, hotellər və digər obyektlər öz gəlirlərindən müəyyən qədər vəsait ödəməli olduqları halda çox az hissəsi bunu edir. Halbuki, bu Qanunvericilikdə qeyd edilib. Tək sahibkarlar yox normal sakinlərdə əmlak, torpaq vergisini ödəməkdən yayınırlar. Bələdiyyələrin kreditləşmə imkanları da zəifdir. Bələdiyyə büdcələri müəyyənləşdirilərkən, gəlir və xərcləri təhlil edilərkən spesifik xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır. Nəticədə hər bir rayon və şəhərin yerli şəraiti fərqlidir. Bunlar nəzərə alınmadığı üçün Gəncə, Sumqayıt, Bakı şəhər bələdiyyələri, mədəni-iqtisadi mərkəz olub region miqyaslı respublika tabeli Mingəçevir, Şəki, Lənkəran, Naxçıvan kimi orta və kiçik şəhərlərdə bu baxımdan çatışmazlıqlar var. Çünki büdcə planı hazırlananda real imkanlar düzgün nəzərə alınmayıb. Real imkanlar nəzərə alınsada bəzi bələdiyyələr büdcə planının icrasında işgüzarlıq göstərməyib. Bələdiyyələrin saxlanması çoxlu maliyyə bazası gərəkdir. Beləki, 2005-ci ildə bələdiyyə işçilərinin pensiya fondu ilə birlikdə ümumi əmək haqları bütün xərclərin 28,8% faizi həcmində olmuşdur və mərkəzi büdcədən maliyyə yardımıyla birlikdə yerli büdcənin ümumi göstəricisi təqribən Bakı şəhərinin büdcə xərclərinin göstəricisinə yaxın olmuşdur. Bu onu göstərir ki, dövlət, cəmiyyət bələdiyyələr üçün xeyli xərc çəkir. Gərək bələdiyyələr bunun qarşılığında səmərəli fəaliyyət göstərsinlər, dövlət, cəmiyyət qarşısında özlərini doğrultsunlar. Bələdiyyələrin öz maliyyə bazasını yarada bilməmələri, dövlətdən asılı olmaqları müstəqil yerli məsələləri həll etmələrinə, sakinlərin tələbatını ödəməyə maneə olur.

Digər bir problem bələdiyyə işçiləriylə bağlıdır. Bələdiyyələr müasir standartlara uyğun deyillər və vahid komanda şəklində fəaliyyəti olmayan klassik idarəçilik qaydalarıyla idarə olunurlar. (<http://belediyye.info/new/details/belediyyeidaereetmesinde-muasir-texnologiyalara-ehtiyac-var--897.htm>, 2016). Çünki bir qurumun fəaliyyət keyfiyyəti müəyyən dərəcədə oradakı işçilərlə bağlıdır.

İşçilər əgər məsuliyyətli, işgüzar, yeniliklərə açıq deyilsə, müəyyən problemlər yaranır. Bizim bələdiyyə işçiləri yeni təkliflərin irəli sürülməsi, yeni modellərin tətbiqində yaxşı deyillər. Həmçinin, bələdiyyə sədriləri sakinlər tərəfindən seçilmədiyi üçün onların qarşısında kifayət qədər məsuliyyət hiss etmirlər. Digər bir problem bələdiyyələr əhali maraqlarını ifadə edən bir orqan olduqlarını hələ sanki dərk etməyiblər

Nəticə

Müasir dövrdə bələdiyyə mövcud olduğu əraziyə planlaşdırıcı, motivləşdirici, məqsədyönlü və koordinasiyaşdırıcı təsir göstərən, yerli məsələləri həll edən, həmin ərazinin sakinləri tərəfindən seçilən, o sakinlərə xidmət edən idarəetmə orqanları və sosial qurumlardır. Bələdiyyələr həm dövlət idarəçiliyini səmərələşdirdiyi, optimallaşdırdığı, həm də sakinlərinin insan və vətəndaş azadlıq və hüquqlarını qoruduğu, yerli problemlərin, məsələlərin həllində onların mütəşəkkil iştirakını təmin etdiyi üçün vacib hesab olunur. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmiş bələdiyyə problemləri aşağıdakılardır:

- Ödənişlərin və vergilərin yetərli səviyyədə yığılmaması;
- Bələdiyyələrdə aşkarlıq və şəffaflığın yetərli səviyyədə təmin edilməməsi;
- Lazımlı layihələrin həyata keçirilməməsi;
- Qərb tipli yerli idarəetmə modelinin Azərbaycan üçün yeni olması;
- Keçid dövründəki boşluqlar;
- Bələdiyyə sahəsində infrastruktur çatışmazlığı;
- Lazımlı məlumatla sahib, ixtisaslı kadrların azlığı;
- Yerli özünüidarəetmə orqanları biznes xarakterli işlərlə məşğul olaraq öz vəzifələrilə az məşğul olurlar. Buna görə də vətəndaşlar qarşısında özlərini yetərincə doğrulda bilməyərək onların inamını qazana bilməmələri;
- Bələdiyyə səlahiyyətlərinin tam müəyyənləşdirilməməsi;
- Mərkəzi və yerli hakimiyyət arasında vəzifə və səlahiyyət bölgüsündə sərhədlərin tam açılınmaması;
- Köklü bir yerli idarəetmə ənənəsinin olmaması;
- Struktur çatışmazlığı;
- Yerlərin qeyri-bərabər inkişafını nəzərə almadan bələdiyyə büdcəsinin müəyyən edilməsi;
- Bələdiyyələrdə İKT-nin zəif inkişafı;
- Yerli sakinlərin sosial-iqtisadi səviyyəsinin, sosial rifahının, həyat göstəricilərinin aşağı olması.

Ədəbiyyat siyahısı

1. "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010 - 2012-ci illər üçün Dövlət Proqramının (Elektron Azərbaycan)" təsdiq edilməsi haqqında AR Sərəncamı, Bakı şəhəri, 11 avqust 2010-cu il,
2. Əhmədov D.A., Hacılı H.M. (2006). "Azərbaycan Bələdiyyələr Assosiasiyası : Onun Yaradılması Zərurəti və Funksional Fəaliyyəti" Bakı, "Şərq və Qərb", 344 səh.
3. Hacıyev Ş.H., (2011). "Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi" Bakı, "İqtisad Universiteti", 440 səh.
4. Xəlilov Q.R., Səlimzadə M.İ. (2010). "YÖİ: anlayış, təcrübə, əməkdaşlıq, hüquqi əsaslar" Bakı, "Elm və təhsil", 132 səh.
5. İbrahimov İ.M. (2014). "Bələdiyyə idarəçiliyin beynəlxalq təcrübəsi" Bakı, "Ziya", 336 səh.
6. İsmayılov V., Yusifov S., Hüseyn A. (2016). "Yerli özünüidarəetmənin hüquqi və maliyyə əsasları" Bakı, "Ləman nəşriyyat poliqrafiya" MMC, 205 səh.
7. İbrahimov İ. M. (2018). " Bələdiyyə idarəçiliyi" Bakı, "Təbib", 384 səh.

8. Qaralov Z.A., Abdullayev E.Y. (2002). "Bələdiyyə hüququ" Bakı, "ABU", 233 səh.
9. Seyidov N.A. (2006). "Bələdiyyələr: Beynəlxalq təcrübə və yerli qanunvericilik" Bakı, "Elm", 354 səh.
10. Toğrul Ə.İ. (2002). "Bələdiyyələrdə ictimaiyyətlə əlaqələrin beynəlxalq təcrübəsi" Bakı, "Qanun", 356 səh.
11. Bay E və Polad Ü "Bələdiyyə idarəetməsində informasiya texnologiyalarından istifadənin vəziyyəti və inkişaf imkanları", Turkcess 2018 Eğitimde yeni yönetimler, 2018, s.15.
12. Əsgərov Z.A., (2009). "Yerli özünüidarəetmənin nəzəri-hüquqi əsasları" Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri, Bakı, " Sosial-siyasi elmlər seriyası. N3".- 32-39 səh.
13. Əzimzadə A.C., Qəribli E.A. (2018). "Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə mənbələrinin müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi yolları" Bakı, "UNEC", 13 səh.
14. "Bələdiyyə qulluğu haqqında" AR Qanunu, Bakı şəhəri, 30 noyabr 1999 №765-İQ, <http://www.e-qanun.az/framework/5228>.
15. Amirov Z. (2006) "Azerbaycanda belediyeleşme süreci: problemler ve çözüm yolları" Ankara, 394 s.

YERLƏRDƏ İDARƏETMƏNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ ELEKTRON HÖKUMƏTİN ROLU

Yaqubzadə Yaqub

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi

Xülasə

Bələdiyyələrin davamlı inkişafının təmin olunmasında yeniliklərin tətbiqi vacib amil hesab olunur. Bu yeniliklərin ən effektiv istiqamətlərindən biri də elektron hökumət anlayışıdır. Elektron bələdiyyə (qısaca e-Bələdiyyə) e-Hökumətdə yerli məmurların yerli icma ilə qarşılıqlı əlaqə tərzini dəyişdirməyi hədəfləyən alt sahədir. Dünya hökumətləri informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının əhəmiyyətinə və onun idarəetməni necə dəyişdirə biləcəyini daha dərinə təhlil etmişlər. Elektron hökumətin meydana çıxmasına səbəb olan amillər sırasında qloballaşma, demokratiya və vətəndaş cəmiyyətinin təsiri yer alır. Burada qloballaşma beynəlxalq ticarət və kapital hərəkətləri vasitəsilə elm və texnologiya sahəsində irəliləyişləri xarakterizə edir. Başqa sözlə desək xüsusilə kommunikasiya sahəsindəki baş verən böyük hadisələr ölkələr arasındakı sərhədləri qaldırmış olur. (Elxan Salayev, 2019) Vətəndaşların daha çox iştirakı ilə daha dinamik hökumət yaratmaq əsas məqsədlərdən biridir. Yerli hökumətin öz üzvlərinə düşən vəzifələrini səmərəli şəkildə yerinə yetirməsi üçün bələdiyyələr məlumatdan səmərəli istifadə etməyi, məlumatları dinamik şəkildə səfərbər etməyi və istehsal etdiyi məlumatları geniş ictimaiyyətlə bölüşməyi bacarmalıdır. Bu, bələdiyyələrin yerli iştirakını artıracaq. e-Bələdiyyənin, xüsusən də e-Hazırlığın məhdud bürokratik və siyasi dəstəyin qeyri-adekvat şəkildə birləşdirildiyi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə tətbiqi problemləri var. Kəşfiyyat metodundan istifadə edərək bu tədqiqat üçün ikinci dərəcəli mənbələrdən məlumatlar toplanmışdır.

Açar sözlər: e-Bələdiyyə, yerli idarəetmə, e-Hazırlıq, e-Xidmətlər

Abstract

The introduction of innovations is considered an important factor in ensuring the sustainable development of municipalities. One of the most effective directions of these innovations is the concept of electronic government. Electronic municipality (e-Municipality for short) is a subfield in e-Government that aims to change the way local officials interact with the local community. Governments around the world have taken a deeper look at the importance of information and communication technology and how it can transform governance. Globalization, democracy and the influence of civil society are among the factors that lead to the emergence of e-government. Here, globalization characterizes advances in science and technology through international trade and capital movements. In other words, major events in the field of communication raise the borders between countries. (Elkhan Salayev, 2019) Creating a more dynamic government with greater participation of citizens is one of the main goals. Municipalities must be able to effectively use data, mobilize data dynamically, and share the data they produce with the general public in order for local government to effectively fulfill their responsibilities. This will increase the local participation of municipalities. Implementation of e-Municipality, especially e-Readiness, has challenges in developing countries where limited bureaucratic and inadequate political support is combined. Data was collected from secondary sources for this study using exploratory method.

Keywords: e-Municipality, local participation, e-Readiness, e-Services

Giriş

Elektron hökumət vətəndaşların siyasi iştirakını gücləndirmək üçün imkanlar yaradır, həmçinin siyasi hakimiyyətin ictimaiyyətin rəyindən və təcrübəsindən xəbərdar olmasını təmin edir. Beləliklə, elektron hökumət çox vaxt siyasi iştirakla vətəndaşlara “yenidən formalaşan dəyişikliyi” təmin etmək kimi

adlandırılır və həm də vətəndaş yönümlü idarəçiliyə doğru ideal demokratik həyatın gücləndirilməsi və həyata keçirilməsinin müasir yolu kimi qəbul edilir. Ənənəvi hökumətdən e-hökumətə keçid prosesində vətəndaş yönümlü anlayışa əsaslanan və dövlət xidmətlərinin təmin edilməsində çatışmazlıqların əsasını nəyin təşkil etdiyini müəyyən etməyə və bütöv, tələb olunan infrastrukturunu təmin etməyə imkan verən yeni yanaşma öz yerini tutdu. Bələdiyyələr şəhər yerlərində yaşayan vətəndaşlara xidmət göstərmək vəzifəsi daşıyan aparıcı qurumlardır. Bələdiyyənin fəaliyyəti şəhərsalma, bina tikintisi, nəqliyyat, infrastruktur və xəritələşdirmə yolu ilə qaydalarla müəyyən edilir (Geyman et al., 2008). Öz vəzifələrini səmərəli şəkildə yerinə yetirmək üçün bələdiyyə hökumətləri məkan məlumatlarından səmərəli istifadə etməyi, məlumatları intensiv şəkildə səfərbər etməyi və istehsal etdiyi məlumatları geniş ictimaiyyətlə bölüşməyi bacarmalıdır. "Dəyişiklik" hökumət-vətəndaş münasibətlərinin tarazlıq nöqtəsinin vətəndaşa doğru sürüşdüyünü göstərir. Bunlar həm ictimai strukturda, həm də dövlət idarəetmə orqanlarında dəyişikliklər deməkdir. e-Bələdiyyə şəhərlərdə vətəndaşlara daha kiçik miqyasda e-Xidmətlər təqdim edən elektron hökumətin alt qruplarından biridir (Scott, 2005; Gibbons, 2005; Moon and Norris, 2005; McMillan, 2004; Fletcher, 2004). Buna görə də, e-Bələdiyyə ilə bağlı hər hansı müzakirə elektron hökumət olmadan tamamlanmaz. E-Hökumətin mühüm komponenti kimi nəzərdən keçirilməli olan e-Bələdiyyə, demək olar ki, bütün aspektlərdə bələdiyyələrin milli inkişafa və rifaha töhfəsini sürətləndirə biləcək geniş miqyaslı bir layihədir. Bu fonda bu tədqiqat üç hissəyə bölünür. Birinci hissə e-Bələdiyyə və e-Hökumətin konseptual aydınlaşdırılmasından bəhs edir. İkinci seqment Türkiyədə bəzi nümunələr gətirərək e-Bələdiyyənin perspektivləri, faydaları və tətbiqi çətinliklərinə diqqət yetirir. Üçüncü hissədə göstərilən e-Bələdiyyə xidmətləri və onun şəhərlərdə və yerli idarəetmədə əhəmiyyəti vurğulanır. Tədqiqat e-Bələdiyyənin inkişafı ilə bağlı bəzi siyasət tövsiyələri ilə yekunlaşdırılır. Yuxarıda qısaca qeyd olunduğu kimi, iş və xidmət göstərilməsində yeni yanaşmalar yaradan İnformasiya Texnologiyalarına ehtiyac bütün səviyyələrdə dövlət idarəçiliyi strukturlarında yenidən baxılması ehtiyacına səbəb olmuşdur. Nəzərdə tutulmuşdur ki, paylaşma və iştirakın necə qurulacağı sualına ən yaxşı cavab İnformasiya Texnologiyalarına əsaslanan e-hökumət olmalıdır. Elektron hökumətin həyatımıza verdiyi ən mühüm töhfələri aşağıdakı kimi sadalamaq olar: "məhsuldarlıq, əməliyyat rəvanlığı və sürəti, davamlı xidmət, xidmət təminatında bərabərlik, geniş istifadə kanalları, vətəndaşların iştirakı.

Yerlərdə idarəetmənin inkişaf etdirilməsində elektron hökumətin rolu.

Yerli özünüidarəetməyə müasir baxışın əsasını bu idarəetmənin təbiəti və mahiyyəti haqqında XIX əsr alimlərinin əsərlərində irəli sürülən nəzəri fikirlər təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu fikirlər bir-birindən əsaslı surətdə fərqlənirdi. Bəzi mütəfəkkirlər yerli özünüidarəetməni dövlətdən asılı olan, əhaliyə ümumdövlət standartlarında və mərkəzi hökumətin ümumi siyasəti kursuna uyğun xidmət göstərən dövlət mexanizminin əksmərkəzləşmiş forması hesab edirlər. Digər alimlər isə yerli özünüidarəetmə haqqında icma anlayışına sadıq qalaraq yerli hakimiyyət orqanlarının özünəməxsus müstəqilliyini müdafiə edirlər. Bu müstəqillik öz təsdiqini bu orqanların bilavasitə xalq və ya onun iştirakı ilə formalaşmasında, onların sərbəstliyində tapır. Sərbəstliyi xarakterizə edən amil isə yerli özünüidarəetmə orqanlarının şəxsi maliyyə (yerli büdcə və büdcədən kənar fondlar), maddi (bələdiyyə mülkiyyəti) və bəşəri (bələdiyyə qulluqçuları) resurslara və hüquqi səlahiyyətlərə (hüquqi şəxs qismində müqavilələr bağlamaq və iddia qaldırmaq) malik olmasıdır. (S.Yusifov, V.İsmayılov, A.Hüseyn, 2016)

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsasında dövlət və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqənin yeni formasının yaradılması ideyaları hələ XX əsrin 70-ci illərinin sonlarında yaranmışdır. Onları həyata keçirmək üçün ilk cəhdlər ABŞ-da yerli idarəetmə və özünüidarəetmə səviyyəsində qeyd edildi. Məsələn, Ohayo ştatında şəhərin bütün evlərində şəhər telemetriya sisteminin quraşdırılmasının nəticəsi olan "elektron şəhər yığıncağı" meydana çıxdı, onun köməyi ilə vətəndaşlar onların işini müşahidə edə bildilər. yerli administrasiyanın planlaşdırma komissiyası və arzu olunmuşda səsvermə yolu ilə öz fikirlərini bildirir. XX əsrin 80-ci illərində informasiya və şəbəkə texnologiyalarının yaranması ilə "elektron şəhər" anlayışı həvəslə təqdim olunmağa başladı. Bu ideyanın əsasını hər bir şəhər sakininin çıxışı olan icma və şəhər elektron şəbəkələrinin yaradılması təşkil edirdi. ABŞ və Kanadada bu cür layihələrin fəaliyyəti İnternetdən, habelə dövlət və bələdiyyə səviyyəsində məlumatlara pulsuz çıxışı təmin edən və "azad şəbəkələr" adlanan şəbəkələrdən istifadəyə əsaslanırdı. seçki müzakirələri". Bundan başqa, zaman keçdikcə vətəndaşların seçkilərdə fəallığını artırmaq üçün kabel şəbəkələrindən

də istifadə etmək mümkün olub¹. 21-ci əsrin başlanğıcı təkcə il baxımdan yeni eranın başlanğıcı deyil, bu həm də yeni idarəetmə növünün “Elektron hökumət” (Electronic Government) erasının başlanğıcıdır. “E-Government” sözünün birbaşa hərfi tərcüməsi düz deyil və bu birləşmənin əsl mənasını açmır. Bu dövləti və strukturlarının informasiya - kommunikasiya vasitələri ilə vətəndaş və biznes strukturlarının qarşılıqlı yardımı ilə idarə olunmasıdır. “Elektron hökumət” konsepsiyasında bütün idarəetmə orqanları vətəndaşlara xidmət edən vahid orqan kimi fəaliyyət göstərir. Hökumətin fəaliyyəti çox açıq və aşkar olmalıdır. Əsas diqqət göstərilən xidmətlərin sürəti və keyfiyyətinə göstərilir. Bütün bunlar həm vətəndaşa yüksək xidmət həm də hökumətin idarəetməsini yüksəldilməsinə xidmət edir. Elektron hökumət (e-hökumət) – informasiya cəmiyyətinə xas olan dövlət idarəçiliyidir. O, informasiya-telekommunikasiya texnologiyalarının (İKT) imkanlarına və vətəndaş cəmiyyətlərinin dəyərlərinə əsaslanır. Vətəndaşların tələbatlarına, iqtisadi effektivliyə, vətəndaş nəzarəti üçün açıq olmasına və təşəbbüsə yönəlik olması ilə xarakterizə olunur. Müxtəlif ölkələrdə və ilk növbədə ABŞ-da və Böyük Britaniyada e-hökumətə ümumilikdə dövlətin fəaliyyətinin effektivliyinin artırılmasına yönəlmiş bir konsepsiya kimi baxılır. Başqa sözlə desək e-hökumətin mahiyyəti onda ibarətdir ki, müxtəlif pilləli dövlət strukturları müasir informasiya texnologiyalarından istifadə edərək istehlakçılara bilavasitə informasiya və xidmət təklif edir. E-hökumətin təklif etdiyi xidmətlərin istehlakçıları vətəndaşlar, qeyri-dövlət təşkilatları və ya dövlət strukturları ola bilərlər. Elektron hökumət təkcə dövlətlə vətəndaşlar və ya biznes arası əlaqə ilə bitmir. O, həmçinin dövlət daxili əlaqələrlə də əhatə olunub: sistem daxili idarə olunmanın əhatə edir: icra, qanunvericilik, məhkəmə sistem daxili informasiya mübadiləsini. (<https://modern.az/dunya/43620/yeni-idareetme-erasi-elektron-hkumet/>).

Dövlət informasiya və biliklərə əsaslanan rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın qurulması, cəmiyyətin informasiya məhsulları və xidmətlərinə tələbatının dolğun ödənilməsi məqsədilə İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları (İKT) infrastrukturuna və xidmətlərinə çıxışın təmin olunmasını başlıca prioritetlərdən hesab edir. Son illər internet xidmətlərinin tariflərinin aşağı salınması, yeni layihələrin həyata keçirilməsi, dövlət qurumlarında İKT-nin tətbiqinin genişləndirilməsi, elektron xidmətlərlə bağlı ciddi tədbirlərin görülməsi respublikamızın beynəlxalq hesabatlarda mövqeyinin yaxşılaşmasında mühüm rol oynayıb. Elektron xidmətlər dövlət orqanı ilə vətəndaş arasında qarşılıqlı münasibətlərin səmərəliliyinin və keyfiyyətinin artırılmasına, baş verə biləcək bütün neqativ halların qarşısının alınmasına, dövlət idarəetmə sisteminin ən müasir standartlar səviyyəsinə yüksəltməyə imkan yaradır, vətəndaşların tələbatlarına, iqtisadi səmərəliliyə, vətəndaş nəzarətinin açıq olmasına səbəb olur. Bu sistem dövlət strukturlarının müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə istehlakçılara bilavasitə informasiya xidmətlərinin təşkilinə şərait yaradır. İqtisadi idarəetmə sektorunda şəffaflıqla yanaşı, e-xidmətlərin çeviklik, sürət, əlverişlilik, operativlik, fasiləsizlik, interaktivlik, qənaətlilik, miqyaslılıq kimi üstünlükləri vardır. Elektron hökumətin funksional əhatə dairəsini əsas 3 hissəyə ayırmaq olar: idarəedici dövlət orqanı ilə hökumət (hökumətin fəaliyyəti üçün həmin idarəedici orqanlar üçün imkanların yaradılması), vətəndaşlar ilə hökumət (hökumət xidmətlərinin əhali üçün təqdim edilməsi) və biznes ilə hökumət (hüquqi subyektlər üçün hökumət xidmətləri). Bunlara uyğun aşağıdakı abreviatura qəbul olunub: G2G (government to government); G2C (government to citizen); G2B (government to business).²

Elektron hökumətin meydana çıxmasına səbəb olan amillər sırasında qloballaşma, demokratiya və vətəndaş cəmiyyətinin təsiri yer alır. Burada qloballaşma beynəlxalq ticarət və kapital hərəkətləri vasitəsilə elm və texnologiya sahəsində irəliləyişləri xarakterizə edir. Başqa sözlə desək xüsusilə kommunikasiya sahəsindəki baş verən böyük hadisələr ölkələr arasındakı sərhədləri qaldırmış olur. Vətəndaş cəmiyyəti dövlətin işlərini bir başa qoşulma iqtidarına sahib olduğu üçün prinsipal olaraq dövlət məsuliyyətinin güclənməsini tələb edir. Elektron hökumətin tətbiq etdiyi sistemə görə vətəndaş öz mövqeyini bildirə bilər. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda dövlət və yerli özünüidarəetmə

¹ Д.В.Белявцева, Доцент кафедры политологии юридического факультета Белорусского государственного университета кандидат политических наук, доцент,

² İlyasov Ramin, Yeni idarəetmə erası – elektron hökumət, Azərbaycan Dövlət İqtisad

orqanlarının maraqları nöqtəyi-nəzərindən internetdən istifadə özündə informasiya qeyri-bərabərliyinin parlaq obrazını təzahür etdirir. İnternet texnologiyalarından istifadə təkəcə ölkənin müxtəlif bölgələrində internetə çıxış probleminə deyil, həm də bələdiyyələrin maliyyə imkanlarındadır. Ölkəmizdə təkəcə şəhər və kənd səviyyəsində deyil, həm də bələdiyyə rayonları səviyyəsində bələdiyyələrin əksəriyyəti üçün heç olmazsa yalnız internetdə özünün mövcudluğunu bildirmək üçün saytın yaradılması və saxlanması güclü büdcə vəsaitləri çatışmazlığı və saytın yaradılması və saxlanmasında mütəxəssislərin olmaması üzündən kifayət qədər problemlə məsələdir. Ərazi miqyasından asılı olmayaraq yerli özünüidarəetmə orqanları iki əsas funksiyayı yerinə yetirir: əhaliyə və müəssisəyə xidmət göstərmək və tabeçiliyində olan ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq. Bu funksiyaların icrası elektron bələdiyyələrin fəaliyyətində prioritet istiqamət bələdiyyə xidmətlərinin keyfiyyətlə və operativ şəkildə təqdim olunması ilə yanaşı, yerli idarəetmə orqanlarının əhali ilə informasiya əlaqəsi, başqa sözlə bələdiyyənin fəaliyyəti haqqında əhalinin operativ məlumatlandırılmasıdır. Ətraflı əks əlaqə yerli əhaliyə təkəcə əhalinin həyatına edilən təsiri hiss etməyə deyil, həm də insanların özünə yerli əhəmiyyətli vəzifələrin həyata keçirilməsində və bələdiyyə siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak etmək imkanı verir. Bundan əlavə, bir sıra bələdiyyə ərazilərinin rəsmi saytları qarşısında saytda yerləşdirilən məlumatların həcminə, bələdiyyə orqanlarına vətəndaşların müraciətlərinin elektron formada göndərilməsi imkanlarına dair dövlət səviyyəsində konkret tələblər qoymaq zəruridir.

E-hökumət daxilində e-bələdiyyənin rolu.

Dünyada 90-cı illərdən etibarən internetin fərdi və ticarət istifadəçilərinə təqdim olunması ilə başlanmış axın, 2000-ci illərin əvvəllərindən etibarən dövlət qurumları ilə vətəndaş arasında xidmətlərin elektron formada həyata keçməsi e-bələdiyyənin cəmiyyətə təqdim olunmasına şərait yaratmaqdadır. Hal-hazırda İEÖ-lərin əksəriyyətində bu portallar vasitəsilə ərazidə yaşayan əhaliyə bələdiyyə binasına getmədən xidmətlərdən istifadə etmək, o cümlədən müəyyən arayışların alınması, interaktiv şəhər bələdcisindən istifadə etmək, şikayət, istək və təkliflər barədə online müraciət etmək domenantlıq daşıyır. E-bələdiyyə xidmətlərdən istifadə müddətini qısaldır, idarəetmənin məhsuldarlığını və keyfiyyətini artırır. Bundan başqa fəaliyyətin bu forması ədalətlik prinsipinin nümayişini təqdim edir ki, vətəndaşın bələdiyyənin fəaliyyətinə həmçinin nəzarət etməsinə, etibarlıq, inam və bağlılığı möhkəmləndirmiş olur.

E-bələdiyyə - vətəndaş əlaqələri.

Elektron bələdiyyə layihəsində daxili və xarici sənəd dövriyyəsi, protokollar, icazə mexanizmləri, arxiv məlumatları və sair tətbiqlər elektron təklif edilir. Arxiv sənədləri bələdiyyənin informasiya bazası kimi formalaşır. Hal-hazırda ölkə üzrə ərazilərdə ümumi 5370 bələdiyyə qurumu fəaliyyət göstərir.³ Bu layihə vətəndaşa bələdiyyə arasındakı məsafəni yaxınlaşdırmış olacaqdır. Başqa cür desək bələdiyyə vətəndaşına tanımaq imkanı verən bu xidmət ondan sosial-iqtisadi və humanitar layihələrin reallaşdırılmasından istifadə etmək imkanı vermiş olacaqdır. Bu xidmət ərazidə sosial gərginliyi azaldacaq, ərazidə inkişafa şərait yaradacaq layihələrin meydana gəlməsinə səbəb olacaqdır. Təkəcə bələdiyyə-vətəndaş münasibətləri kimi deyil, vətəndaşı birləşdirəcək geniş pilot mərkəzi xarakterinə malik olacaqdır. Bələdiyyələrin elektronlaşması üçün ehtiyatların effektiv şəkildə idarə olunması üçün bir neçə mühüm addım mövcuddur:

Strateji Planlaşdırma: Bələdiyyə, elektronlaşma stratejisinin qurulması üçün bir plan hazırlamalıdır. Bu plan, müəyyən məqsədlər və nailiyyətlər təyin edərək ehtiyatların düzgün idarə olunmasına kömək edir.

Texniki İnfrastrukturun Təyin Edilməsi: Elektronlaşma prosesini dəstəkləyən və ehtiyacları əhatə edən texniki infrastrukturun təyin edilməsi. Bu, serverlər, şəbəkələr, təhlükəsizlik sistemləri və digər texniki təchizatı əhatə edir.

Təhlükəsizlik Strategiyası: Elektron xidmətlər və məlumatlar üçün effektiv bir təhlükəsizlik strategiyasının olması vacibdir. Məlumatların müstəqil və əmin bir şəkildə saxlanılması, şəxsiyyət məlumatlarının qorunması və şəbəkə təhlükələrinin qarşısının alınması üçün tədbirlər qarışdırılmalıdır.

³ <http://www.stat.gov.az>

İstifadəçi Təlimləri və Dəstək: Bələdiyyə işçilərinin və vətəndaşların, yeni elektron xidmətlər və texnologiyalar üçün təlim almasını təmin etmək vacibdir. Həm də texniki dəstək layihələri təşkil etmək, istifadəçilərə texnologiyaları düzgün şəkildə istifadə etməkdə kömək edir.

Müstəqil Sistemlər və Tətbiqlər: Ehtiyatlar müstəqil və müstəqil sistemlər və tətbiqlər vasitəsilə idarə olunmalıdır. Bələdiyyənin fərqli sahələrdə istifadə olunan elektron tətbiqləri və sistemləri birbinə inteqrasiya etməsi vacibdir.

Audit və Monitorinq: Texnologiya istifadəsinin auditləri və sistemlərin monitorinqi, potensial təhlükələrin və problemlərin müşahidə olunmasına kömək edir. Bu, ehtiyatların müvafiq şəkildə idarə olunmasına nailiyyət təmin edir.

Virtual aləmdə idarəetmə mühitin yaradılması məqsədini ehtiva edən vəzifələrin həllinə imkan verəcək servislər elektron məzmun baxımından e-bələdiyyənin özəyini təşkil edəcəkdir. İşarələnmiş vəzifələrdən asılı olaraq bəzi servislər insanların tələbatlarının ödənilməsində faydalı olmalı, digərləri isə sistem və onun subyektlərinə müsbət münasibət formalaşdırmaq üçün xoş olmalıdır. Bütün dünyada olduğu kimi ölkəmizdə də bələdiyyələr zamanla dəyişir və yerli rəhbərliklərdə məlumatın istifadəsi, məhsuldarlıq və resursların planlaşdırılması kimi dəyərlər ön plana çıxmaqdadır. Bu gün bir çox bələdiyyədə informasiya texnologiyalarını ən məhsuldar şəkildə istifadə etməyin bələdiyyə rəhbərlikləri üçün bir zərurət olduğu fikri yerləşmişdir. Artıq bələdiyyələr, klassik bələdiyyə anlayışı ilə lazımı xidmət göstərməyin mümkün olmadığını nəzərə alaraq, məlumata söykənən, vətəndaşın iştirakçı olduğu, homogen bir quruluşla yaxşı xidmət göstərmək axtarılarına başlamışlar. Bələdiyyələrin bu yeni anlayışı mənimsəmələrinin və sürətlə informasiya texnologiyaları ilə formalaşdırılmasının əsas səbəblərindən biri Azərbaycanın e-dövlət hədəfidir. E-dövlətin bir hissəsi sayıla biləcək e-bələdiyyə nizamnamələri, bələdiyyələrin informasiya texnologiyalarından istifadəsini zəruri hesab edir və bələdiyyələri informasiya texnologiyalarına yaxınlaşdıran itələyici bir gücə malikdir. E-bələdiyyə, texnoloji inkişafın dünyanı sürətlə dəyişdirməsi nəticəsində yaranan ehtiyacların yüksək texnologiyadan istifadə edilərək qarşılınmasıdır. E-Bələdiyyə - şəhərlə bağlı məlumatların aktual texnologiyaya əsaslanan informasiya texnologiyaları dəstəklə işlərlə idarə edilərək bu məlumatlardan şəhər və cəmiyyətin xeyrinə müxtəlif məlumatlar çıxarılması və təsirli bir şəkildə vətəndaşın xidmətinə təqdim edilməsidir.⁴

Elektron hökumətin inkişafı, yerlərdə idarəetməni daha effektiv və köməkçi etmək üçün bir sıra əhəmiyyətli rolları oynayır:

Effektiv xidmətlər təmin etmək: Elektron hökumət, vətəndaşlara və iş təşkilatlarına daha sürətli, daha rahat və daha effektiv xidmətlər təklif etmək üçün informasiya texnologiyalarından (IT) istifadə edir. Məsələn, onlayn vergi ödəmə, xəbərdarlıq xidmətləri və digər e-servislər, proseslərin daha sürətli və effektiv həyata keçirilməsinə kömək edir.

Transparensiya və açıqlıq: Elektron hökumət, informasiya texnologiyaları ilə ictimai tərəfdaşları üçün daha çox məlumat təmin edir. Bu, hökumət əməliyyatları və qərar proseslərinin açıqlığını artırır, vətəndaşların daha yaxşı informasiya əldə etməsinə imkan verir.

Hesabatvericilik: Elektron hökumət, idarəetmə proseslərinin və xidmətlərinin nəzərdən keçirilməsi və qiymətləndirilməsi üçün informasiya texnologiyalarını və verilənlər analitikasını istifadə edir. Bu, hökumətin effektivliyini qiymətləndirmək, səhvləri düzəltmək və resursları düzgün idarə etmək üçün əhəmiyyətli bir araçdır.

E-demokratiya və ictimai iştirak: Elektron hökumət, vətəndaşların və digər tərəfdaşların daha aktiv olaraq iştirak etməsinə imkan verir. Onlayn ictimai konsultasiyalar, şikayət sistemi və s. vasitələrlə vətəndaşların hökumət qərarlarında iştirak etməsi və müdafiə etməsi təmin edilir.

⁴ Mustafayeva Amalya, rəqəmsal iqtisadiyyata keçidin özəllikləri və determinantları, Bakı -2016., səh

Nəticə

Elektron hökumət daxilindəki rolu nəzərə alındıqda, e-bələdiyyə özlüyündə demokratikləşmə amili kimi səlahiyyətli ola bilməz. Bununla belə, ideal demokratik cəmiyyətin qurulması yolunda nəhəng addım olacaq. Müşahidə edilmişdir ki, İnformasiya Cəmiyyəti idealı ilk növbədə yerli səviyyədə, fərdlər tərəfindən qəbul edilir və tətbiq edilir. Yerli rəhbərlər üçün bələdiyyəyə zaman və məkan pulsuz daxil olmaq artıq xəyal deyil. Vətəndaş indi yerli prosesi formalaşdırın əsas amillərdən biridir. Yerli prosesin formalaşma tendensiyaları vasitəsilə vətəndaşlar konkret və gündəlik xidmət tələblərini ödəmək üçün daha yaxşı yerli hakimiyyətə malikdirlər. İnformasiya texnologiyalarının yerli idarəetməyə daxil edilməsi funksional və strateji səydir. Qarşılaşılan çətinlikləri azaltmaq məqsədi daşıyırsa, transformasiya e-bələdiyyə təcrübəsi ilə müəyyən bir nizamı yerinə yetirməlidir. Bələdiyyə idarəçiliyində transformasiya, ilk növbədə, məqsəd və siyasətlərin dəyişməsinə qeyd edən mentalitet tərzidir. İkincisi, təşkilatdaxili kommunikasiyaların səviyyəsi yüksəlir, eləcə də təşkilati struktur dəyişir.

Bir çox bələdiyyələrin internet saytları “istifadəçiyə uyğun” deyil. Bir çox saytlar nə kadr, nə də vətəndaş yönümlü deyil, əksinə, əsasən “siyasi mesajlar” və “Mayerin mesajı” ilə doludur. Əsasən təşkilati diaqramlar göstərsə də, xidmət müddəaları ilə bağlı aydın izahatlar yoxdur. Bələdiyyə büdcəsi çox vaxt bələdiyyələrin internet saytında paylaşılır. Şəhər idarəçiliyi üçün digər idarəçilikdə olduğu kimi, İnformasiya Texnologiyalarından istifadə sadəcə olaraq hər bir işçinin masasında kompüterin olması demək deyil. Transformasiya yaxşı məlumat idarəetməsindən asılı olmalıdır və olacaqdır. Nəhayət, texnologiyaların istifadəsi gəlir. Bələdiyyənin uğuru ictimaiyyətlə qurulan sağlam ünsiyyətdən asılıdır. Bələdiyyələr vətəndaşların rəy və təkliflərini nəzərə almadan yaxşı vətəndaş yönümlü idarəetmə həyata keçirə bilməzlər. Bu kontekstdə vətəndaş yönümlü idarəetmə yalnız demokratik mühit üzərində qurulmaqla uğur qazana bilər. Birbaşa demokratikləşməni təmin etməsə də, elektron bələdiyyə tətbiqləri demokratik mədəniyyəti gücləndirir. İnformasiya Texnologiyalarına əsaslanan e-hökumət və e-bələdiyyə tətbiqləri zəif tətbiq olunan təcrübələrlə zəifləməməlidir. Onun elektron hökumətdəki rolu nəzərə alındıqda, informasiya texnologiyalarına əsaslanan e-bələdiyyə e-hökumət üçün güclü bir mühit olmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Səbuhi Yusifov, Vüqar İsmayılov, Azər Hüseyn, yerli özünüidarəetmə hüquqi və maliyyə əsasları., Bakı-2016., səh 205.
2. <https://modern.az/dunya/43620/yeni-idareetme-erasi-elektron-hkumet/>
3. <anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2015/dekabr/466258.htm>
4. Elxan Salayev, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı
5. Mustafayeva Amalya, rəqəmsal iqtisadiyyata keçidin özəllikləri və determinantları, Bakı - 2016.,səh 83
6. Malang b.s. bojang and william bwando, e-municipality applications in local government: prospects and challenges, Turkey 2018.
7. Qaralov Z.A., Abdullayev E.Y. (2002). “Bələdiyyə hüququ” Bakı, “ABU”, 233 səh.
8. Çiftçi, s., & çiftçi, l. (2023). Türkiye’de büyükşehir belediyelerinde e-belediye uygulamaları: karşılaştırmalı bir analiz. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 22(87), 714-730. <https://doi.org/10.17755/esosder.1181306>
9. Qat, Nur (2008), “Demokrasi için Bir Araç: E-Belediye”

**AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI ÜÇÜN SHM ƏSASINDA TARAZLI QIYMƏTLƏR
MODELİNİN QURULMASI**

**CONSTRUCTION OF A BALANCED PRICE MODEL BASED ON SAM FOR THE
AZERBAIJAN ECONOMY**

Gunay Rahimli^{1,2}

¹*UNEC, Scientific Research Institute of Economic Studies, Baku, Azerbaijan*

²*Institute of Control Systems, The Laboratory of modeling of Socio-Economic Processes, Baku, Azerbaijan*

ORCID ID: 0000-0002-1452-664X

Xülasə

Sosial Hesablar Matrisi (SHM) ölkə iqtisadiyyatında bir il ərzində baş verən bütün iqtisadi axınları kəmiyyət ifadəsində özündə əks etdirən kvadrat matrisdir. İqtisadiyyatı bir tam şəkildə əks etdirən məlumat bazası olmaqla yanaşı, SHM iqtisadiyyatın başlanğıc tarazlıq vəziyyətini əks etdirməklə ilkin vəziyyətdə baş verən ekzogen dəyişikliklərin nəticəsi olan yeni tarazlıq vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün də istifadə olunur. Bu məqsədlə qurulan multiplikator modellər SHM-in hesabları endogen və ekzogen hesablara ayrılmaqla ekzogen hesablar tərəfindən endogen hesabların resurslarına tələbin artmasının endogen hesablara təsirinin qiymətləndirilməsinə imkan verir. SHM əsasında tarazlı qiymətlər modeli isə əmtəə və xidmət qruplarının ekzogen hesablara ödənişlərinin artmasının bu hesablardakı qiymətlərdə yaratdığı dəyişikliyi qiymətləndirməyə imkan verir. Bu tədqiqatda Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün SHM əsasında tarazlı qiymətlər modeli qurulmuşdur. Modeldə istehsal fəaliyyətləri, əmtəə və xidmət qrupları, istehsal faktorları, ev təsərrüfatları və müəssisələr endogen, dövlət, investisiya/qənaət və qalan dünya hesabı isə ekzogen olaraq götürülmüşdür. Modelin köməyiylə əmtəə və xidmət qruplarının idxalının artmasının, həmçinin istehsal sahələri üzrə istehsal vergilərinin artmasının digər sahələrdə və ölkə üzrə istehsalçı və istehlakçı qiymətlərinə, həmçinin ev təsərrüfatlarının xərclərinə təsiri qiymətləndirilmiş və nəticələr təhlil edilmişdir.

Keywords: SHM, qiymət, idxal, vergi, ekzogen.

Abstract

A Social Accounting Matrix (SAM) is a square matrix that includes all the economic flows in the country's economy in quantitative terms. In addition to being a database that reflects the economy as a whole, SAM - reflecting the initial equilibrium state of the economy - is also used to evaluate the new equilibrium state, which is the result of exogenous changes in the initial state. Multiplier models built for this purpose allow for the assessment of the impact of the increase in demand for the resources of endogenous accounts by exogenous accounts on endogenous accounts. These models are constructed by dividing the accounts of SAM into endogenous and exogenous accounts. The equilibrium price model based on SAM allows to estimate the change caused by the increase in payments of goods and services to exogenous accounts. In this study, a balanced price model was established for the Azerbaijan economy based on SAM. In the model, production activities, groups of goods and services, production factors, households and enterprises have been taken as endogenous, and government, investment/savings and the rest of the world accounts have been taken as exogenous. With the help of the model, the impact of an increase in the import of goods and services, as well as an increase in production taxes on production sectors, on producer and consumer prices in other sectors and across the country, as well as household expenses, was evaluated and the results were analyzed.

Keywords: SAM, price, import, taxes, exogenous.

**INTELLECTUAL FOUNDATIONS OF REGIONAL ECONOMIC COOPERATION
EFFORTS: A SCIENTOMETRIC APPROACH**

Assoc. Prof. Dr. Haydar YALÇIN

Ege University

Prof. Dr. G. Nazan GÜNAY

Ege University

ABSTRACT

In our study, it is aimed to reveal the sub-dimensions required for the development of possible cooperation models through international scientific research published on economic cooperation. For this reason, the data set we use contains 4552 documents obtained from a total of 2530 sources covering the period between 1978 and 2024. The average age of the documents is 9.37 years, and the average number of citations per document is 8,857. It contains a total of 146,535 references. When we look at the document content details, there are 3893 different Keywords Plus (ID) and Author's Keywords (DE) determined by 10108 different authors. These keywords provide extensive information about the content of the documents. Regarding the authors, there are a total of 10135 authors. The number of authors of single-authored documents is 1730. There are an average of 2.57 co-authors per document, and 20.06% of the documents were written by international co-authors. When we focus on the terms under each heading and subheading in the keyword analysis: Degree: The number of direct connections of a node. For example, nodes "TRADE" and "CO2 EMISSIONS" have high degree, meaning they are directly connected to many other nodes. Betweenness Centrality: A metric that measures a node's control over shortcuts in the network. For example, there is a large research centrality between the nodes "china" and "policy", indicating that these nodes are important nodes on the network. Aggregate Constraint: The number of common connections between the node's connections. Nodes under "aromatization" and "conditionality" have high total constraint, meaning they have many connections in common with other nodes. High Aggregate Constraints: Highly constrained connections above the node. For example, nodes "IMPACT" and "dehydrogenation" have high constraint, indicating that these nodes frequently interact with other nodes in the network. Low Aggregate Constraint: Links with low constraint above the node. The nodes "algorithm" and "DIAGNOSIS" have low constraint, meaning these nodes have fewer common connections with other nodes.

**О НОВЫХ ВОЗМОЖНОСТЯХ ИЗУЧЕНИЯ ФЕНОМЕНА «МЯГКОЙ СИЛЫ» -
ИНДИКАТОРЫ И РАСШИРЕНИЕ ОБЛАСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ
ON NEW OPPORTUNITIES FOR STUDYING THE PHENOMENON OF "SOFT POWER" -
INDICATORS AND EXPANSION OF THE RESEARCH AREA
"YUMŞAQ GÜC" FENOMENINI TƏDQIQINDƏ YENI IMKANLAR - GÖSTƏRICİLƏR VƏ
TƏDQIQAT SAHƏSİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ**

Bagir-zadeh Murad Manaf oglu

UNEC

Imanov Rafail Arif ogly

UNEC

АННОТАЦИЯ

В исследовании рассматриваются некоторые подходы для оценки и измерения «мягкой силы» государства, основанные на дополнительном использовании мировых новостных данных, содержащих показатели, приписываемые новостному событию, которые могут трактоваться как индикаторы влияния страны. Традиционные подходы к измерению и оценке «мягкой силы», включая основанные на рейтинговых показателях, иногда не объясняют причины резкого изменения позиции той или иной страны, например, подъем в рейтинге в 2023 году таких стран, как Азербайджан.

В исследовании тестируются возможности, заключенные в глобальной новостной базе GDELT, в частности, в использовании коэффициента Гольдштейна (GoldsteinScale), как медиа-отражения социально-экономической стабильности страны, а также синтетического показателя тональности освещения событий в стране (AvgTone).

Цель исследования – установить наличие и характер взаимосвязи между индикаторами «мягкой силы», такими как государственное управление, культура, дипломатия, образование, бизнес, инновации, и тестируемыми индикаторами глобальных медиа, как известно, формирующими фон восприятия репутации страны, а, следовательно, и действительности ее «мягкой силы». В работе влияние эффекта стереотипности и амбивалентности медиа-данных элиминируется методом исключения эффекта тиражирования, а также кластеризации связей.

Результаты анализа и моделирования связей, дают основание утверждать, что приоритетность и тональность освещения важных событий в различных странах коррелируют с отдельными индикаторами мягкой силы при условии учета принадлежности стран к системе центр-периферия по Валлерстайну. Эти данные усиливают возможности уточнения внешне-экономической и коммуникационной политики ряда стран периферии и полу-периферии.

Ключевые слова: мягкая сила, медиа-репутация, новостные данные, технологии Big Data.

ABSTRACT

The study examines some approaches for assessing and measuring a state's "soft power", based on the additional use of world news data containing indicators attributed to a news event, which can be interpreted as indicators of a country's influence. Traditional approaches to measuring and assessing soft power, including those based on ranking indicators, sometimes do not explain the reasons for a sharp change in the position of a country, for example, the rise in the rankings of countries such as Azerbaijan in 2023.

The study tests the capabilities of the global news database GDELТ, in particular, the use of the Goldstein Scale as a media reflection of a country's socio-economic stability, as well as a synthetic indicator of the tone of coverage of events in a country (AvgTone).

The purpose of the study is to establish the presence and nature of the relationship between indicators of "soft power", such as public administration, culture, diplomacy, education, business, innovation, and the tested indicators of global media, which, as is known, form the background for the perception of a country's reputation, and therefore its effectiveness its "soft power". In the work, the influence of the effect of stereotyping and ambivalence of media data is eliminated by eliminating the effect of replication, as well as clustering of connections.

The results of the analysis and modeling of connections give grounds to assert that the priority and tone of coverage of important events in various countries correlate with individual indicators of soft power, provided that countries belong to the center-periphery system according to Wallerstein. These data enhance the possibility of clarifying the foreign economic and communication policies of a number of countries in the periphery and semi-periphery.

Keywords: soft power, media reputation, news data, Big Data technologies.

XÜLASƏ

Tədqiqat hadisə göstəricilərini ehtiva edən dünya xəbər məlumatlarından istifadə əsasında dövlətin "yumşaq gücünü" qiymətləndirmək və ölçmək üçün bəzi yanaşmaları araşdırır və bu, ölkənin təsir göstəriciləri kimi şərh olunur. Yumşaq gücün ölçülməsinə və qiymətləndirilməsinə ənənəvi yanaşmalar, o cümlədən reyting göstəricilərinə əsaslanan yanaşmalar bəzən ölkənin mövqeyinin kəskin dəyişməsinin səbəblərini, məsələn, 2023-cü ildə Azərbaycan kimi ölkələrin reytinglərində yüksəlişini, izah etmir.

Tədqiqatda qlobal xəbərlər bazası GDELТ-in imkanlarını, xüsusən də ölkənin sosial-iqtisadi sabitliyini mediada əks etdirən Qoldşteyn əmsalından istifadəsi, habelə ölkədə baş verən hadisələrin işıqlandırılması tonunun sintetik AvgTone göstəricisini əlaqələrin təhlilinə daxil edilir.

Tədqiqatın məqsədi dövlət idarəçiliyi, mədəniyyət, diplomatiya, təhsil, biznes, innovasiya kimi "yumşaq güc" göstəriciləri ilə qlobal medianın sınaqdan keçirilmiş göstəriciləri arasında əlaqənin mövcudluğunu və xarakterini müəyyən etməkdir. Məlumdur ki, ölkənin reputasiyasının, deməli, onun "yumşaq gücü"nin effektivliyinin dərk edilməsi üçün müəyyən fon formalaşdırır.

Araşdırmada media məlumatlarının stereotipləşməsi və ambivalentliyinin təsirləri replikasiyaların ixtisarı, eləcə də əlaqələrin klasterləşməsinin ilə aradan qaldırılır.

Əlaqələrin təhlili və modelləşdirilməsinin nəticələri onu deməyə əsas verir ki, müxtəlif ölkələrdə mühüm hadisələrin işıqlandırılmasının prioriteti və tonallığı, Vallerşteynə görə ölkələrin mərkəz-periferiya sistemə aid olması şərti ilə yumşaq gücün fərdi göstəriciləri ilə əlaqələndirilir. Bu məlumatlar periferiya və yarımperiferiyadakı bir sıra ölkələrin xarici iqtisadi və kommunikasiya siyasətinin dəqiqləşdirilməsi imkanlarını artırır.

Açar sözlər: yumşaq güc, media reputasiyası, xəbər məlumatları, Big Data texnologiyaları.

ANALYSIS OF EMPLOYER BRAND PERCEPTION IN AZERBAIJAN

Assist.Prof. Dr. Ali Erhan Zalluhoğlu¹

¹*Ege University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration, İzmir,
Türkiye*

ORCID ID: 0000-0002-3483-3911

ABSTRACT

Globalization is increasing competition and it makes conditions more and more difficult for companies. In order to cope with increasing competition, the most important need of companies are to be able to employ qualified employees. Alternative, new and attractive job opportunities for qualified employees are increasing day by day, and organizations need to offer attractive opportunities in order to retain their employees or attract them to work in their companies. In this context, employer branding is defined as the ability to offer attractive working conditions to current or potential employees in order to make them prefer to work for the organization.

Young people with experience abroad contribute to the economies of their countries of birth with the intellectual capital they acquire with their different perspectives. In this context, students are expected to contribute to their country's economy by working in institutions operating in their country. The fact that companies have a good employer brand is a factor that will facilitate students' preferences. The aim of this study is to analyze the employer brand perceptions of students studying abroad towards the companies operating in their home countries. In addition, it is to learn the expectations of students graduating abroad from institutions in their home countries as employer brands. Qualitative research methods were preferred in order to determine the factors affecting the attitudes and expectations of the participants. In the research, data were collected through one-to-one in-depth interviews and a semi-standard interview form was used. It was aimed to evaluate the different perceptions and thoughts of each participant. Azerbaijani students who are currently studying or graduated in were interviewed. The sample group was formed using purposive sampling method. The data obtained will be thematized after transcription and the relationships that shape employer brand perception will be interpreted and recommendations will be presented.

Keywords: Brand, Employer Brand Perception, Azerbaijan

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА МИРОВУЮ ЭКОНОМИКУ

Binyamin Abramov PhD,

*Senior lecturer, Afeka The Academic College of Engineering in Tel Aviv School of Electrical
Engineering, Division of Computer Engineering*

Тагиев Мурад Рамиз оглы

Доктор экономических наук Бакинского Государственного Университета

ABSTRACT

Artificial Intelligence (AI) technologies, including machine learning, automation, and cognitive computing, present immense opportunities for businesses to enhance productivity, efficiency, and innovation. These advancements lead to improved decision-making processes, cost reductions, and the creation of new markets. In turn, this boosts economic growth and competitiveness on a global scale. AI is revolutionizing industries and reshaping the global economy and labor market.

This abstract explores the impact of AI on these domains, presenting key insights into the transformative effects that are currently unfolding.

Ключевые слова: искусственный интеллект, автоматизация производственных процессов, рынок труда

Введение

В последнее время, одной из наиболее обсуждаемых в общественном дискурсе тем о наблюдаемых в технологическом секторе тенденциях, является тема Искусственного Интеллекта (ИИ). Способность ИИ к анализу данных, определение степени коррелированности между различными факторами, обучению и автоматизации выполнения широкого спектра задач вызывает интерес и возбуждает воображение. Следует отметить, что отношение к появлению, развитию и распространению этих систем, диаметрально противоположно и меняется от их восторженного приёма, до полнейшего неприятия и отторжения. Подобные системы окружают нас повсюду, начиная с простейшего уровня - бытовых роботов, автономных автомобилей и т. п., и до скрытых от глаз мощных компьютеризованных систем ИИ - финансовых аналитиков, медицинских консультантов, ChatGPT, как наиболее упоминаемый и доступный инструмент, и многие другие. Несомненно все возрастающее влияние ИИ и на оборонный комплекс, где эти системы, на основе анализа большого числа данных и факторов, наличия ресурса и вероятностной оценки успеха, принимают решения о проведении стратегических операций и тщательно их планируют, таким образом давая неоспоримое преимущество стороне использующей такие системы. Сложность, эффективность и компетентность систем ИИ растут экспоненциально, это показывает исследование *Malwarebytes [1]*, которое изучало способность ChatGPT писать программы-вымогатели. Созданная программа во многом превосходит существующие, и создана на совершенно необычных принципах, что выводит их на абсолютно новый уровень и требует новых подходов для их нейтрализации.

Одними из важных областей, на которые ИИ оказывает сильное влияние (которое будет лишь усиливаться), являются мировая экономика и рынок труда. По масштабу влияния на мировую экономику ИИ сравнится, разве что, с изобретением и широким внедрением парового двигателя и электричества. В данной статье рассматриваются перспективы влияния ИИ на эти области.

1. Влияние ИИ на мировую экономику

К настоящему времени ИИ уже существенно повлиял на мировую экономику. Автоматизация производственных процессов и повышение производительности труда

позволили сократить расходы компаний и улучшить их конкурентоспособность. С дальнейшим развитием ИИ ожидается усиление этого влияния и продолжение экспансии в новые, ещё не завоеванные отрасли. На наш взгляд применение ИИ в экономике является промежуточным этапом внедрения «безлюдных» технологий, основанных на роботизированных системах. Без внедрения системы ИИ невозможно перейти к «безлюдным» технологиям. Компании, применяющие эти технологии, уже имеют ощутимые экономические выгоды. Рассмотрим некоторые реальные примеры и цифры, демонстрирующие экономический эффект использования ИИ.

Пример 1: Сокращение расходов

Управление цепями поставок - одна из областей, где ИИ демонстрирует значительный экономический эффект. Согласно исследованию *McKinsey* [2], компании, активно использующие ИИ в управлении производством, сокращают расходы на управление цепями поставок до 30%. Это связано с повышением точности прогнозирования спроса, оптимизацией расходов на эксплуатацию и содержание инвентаря и улучшением планирования производства.

Пример 2: Автоматизация бизнес-процессов

Множество компаний уже используют ИИ для автоматизации рутинных задач и процессов. Например, компания *Xerox*, которая внедрила систему обработки запросов клиентов на основе машинного обучения. В результате время обработки заявок было сокращено с 20–30 минут до менее чем 2 минут, экономя значительные человеческие ресурсы и повышая эффективность труда.

2. Влияние ИИ на рынок труда

Использование ИИ на рынке труда уже привело к изменению этого рынка, исчезновению традиционных и зарождению новых специальностей и рабочих мест. Вот некоторые примеры и цифры, иллюстрирующие эти изменения.

Пример 1: Создание новых профессий и исчезновение традиционных

Исследования *IDC* [3], показывают, что в ближайшем будущем (уже в 2025 году) более 12% всего рынка труда будет за профессиями, связанными с ИИ и 40% сервисов, таких как оценка рисков и ИТ-операции, будут в том или ином виде использовать инструменты ИИ. Возникают новые специальности, такие как инженеры по глубокому машинному обучению (*Deep Machine Learning*), специалисты по обработке естественного языка (*NLP*), аналитики данных. Причем речь идет о профессиях, непосредственно связанных с ИИ. Есть еще и косвенное влияние, т. е. профессии и должности, являющиеся посредниками между человеком и системой ИИ. Например, медработники нижнего звена собирающие данные для дальнейшей обработки ИИ. Вместе с созданием новых рабочих мест усиливается процесс исчезновения традиционных профессий. Например, появление систем автоматизации проектирования (*САПР*), завязанных на ИИ с дальнейшей реализацией на металло-порошковых 3D принтерах, как это делается в американской компании *Relativity Space* [4], полностью изменило традиционный профессиональный состав в цехах металлообработки.

Пример 2: Увеличение производительности труда

Обзор *McKinsey* [2] показал, что использование ИИ и приходящих с ним автоматизации и оптимизации процессов труда, может увеличить производительность труда до 40% в некоторых отраслях уже в ближайшее десятилетие. Это связано в первую очередь с устранением рутинных задач и перераспределением работы между человеком и машинами. Увеличение производительности труда, в свою очередь, может привести к экономическому росту и созданию новых рабочих мест.

Заключение

Использование искусственного интеллекта уже привело к ощутимым экономическим выгодам и изменениям на рынке труда. Сокращение расходов, повышение производительности труда и создание новых профессий — все это показывает, что ИИ имеет значительный

положительный потенциал для влияния на мировую экономику и рынок труда. Те страны, которые не смогут идти в ногу со временем и не будут пользоваться возможностями ИИ потеряют возможность смены экономического уклада-перехода на роботизированную экономику. Как результат - резкое увеличение технологического отставания и попадание в технологическую «яму». Выходом из такой ситуации может быть потеря экономической независимости, а в последствии и потеря политического суверенитета. Однако, вызовы в виде снижения спроса на некоторые виды традиционной трудовой деятельности и необходимости переквалификации работников, рост дифференциации между уровнем производительности труда между экономиками развитых и развивающихся стран, также являются реальными и требуют неуклонного внимания. Для успешной адаптации к этим динамичным изменениям, снижения социального напряжения, необходимо разработать соответствующие стратегии обучения и поддержки работников, чтобы обеспечить безболезненный переход в эпоху ИИ, гарантировать их занятость и успешность. Кроме этого, необходимо помнить о том, что рост производительности труда в экономически развитых странах приведет к увеличению доходов населения и, как следствие, рост показателей совокупного спроса, что приведет к росту производства, а это, в свою очередь, может привести к дополнительным экологическим проблемам. Кроме социально-экономических вопросов система искусственного интеллекта может увеличить удельный вес киберпреступлений. Борьба с ними требует дополнительных расходов и новых подходов в профилактике и раскрытие подобных преступлений. Участие искусственного интеллекта в нашей жизни – это уже свершившийся факт, и мы должны сделать так, чтобы эта система сделала нашу жизнь более красочной и позволила нам больше времени посвящать творческим занятиям.

Список Литературы

1. Malwarebytes 2022 Threat Review: https://www.malwarebytes.com/wp-content/uploads/sites/2/2023/08/mwb_threatreview_2022_ss_v1.pdf
2. McKinsey, Report, The economic potential of generative AI: The next productivity frontier, June 14, 2023.
3. International Data Corporation (IDC), Press Release, Oct. 26, 2023.
4. Relativity Space, Press Release: Relativity Space Maps Path to Terran R Production at Scale with Unveil of Stargate 4th Generation Metal 3D Printers, Oct. 24, 2022.

ОБ ОДНОМ ПОДХОДЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РИСКОВ НА ФИНАНСОВЫХ РЫНКАХ

Доктор экономических наук

Профессор кафедры Финансы и менеджмент

Бакинского Государственного Университета

Тагиев Мурад Рамиз оглы

Доктор философии по экономике

Ахундов Фарадж Таир оглы

ABSTRACT

The article is devoted to the problem of measuring risks in financial markets. Furthermore, the concept of risk is considered as a probabilistic criterion, and it is described in connection to the normal probability distribution. The next step suggests a method for calculating the risk index for practitioners who are not burdened with deep mathematical knowledge, using the covariance index and the determination of the Sharpe ratio. Recommendations are provided at the end of the article.

Ключевые слова: Финансовые риски, коэффициент Шарпа, асимметрия, эксцесс

ВВЕДЕНИЕ

Проблемы экономического роста тесно связаны с проблемами концентрации финансовых ресурсов. Переход сбережений в инвестиции является важной задачей любой экономики. Механизм перехода сбережений в инвестиции, может осуществляться через банковские кредиты и депозиты, а также через куплю-продажу финансовых инструментов на финансовых рынках. Банковские кредиты - как источник финансовых ресурсов, не являются совершенными. Обезличивание источников финансирования, а также жесткая привязка коммерческих банков к требованиям центрального регулятора, создают проблемы с обратной связью между лицом желающим превратить свои свободные средства в инвестиции и объектом, которому эти инвестиции нужны. Альтернативой банковским кредитам и депозитам являются финансовые инструменты, которые приносят доходы инвесторам, участвующим в финансовых рынках. Другой причиной инвестирования через финансовые рынки является рост капитализации компаний и, как результат, возможность самоинвестироваться на долгосрочной основе. Недостатком инвестирования через финансовые рынки является уход определенной части финансовых ресурсов в спекулятивную плоскость. Часть средств, накопленных посредством привлечения финансовых рынков, идет в реальный сектор экономики, в то время как другая часть этих средств идет на покрытие долгов коммерческих предприятий, а в некоторых случаях и государства.

Третья часть накопленных финансовых ресурсов самостоятельно крутится на финансовом рынке и воссоздаёт механизм ценообразования финансовых инструментов и тем самым показывает инвестиционную привлекательность компании.

Рыночная цена конкретного финансового инструмента также может быть использована при оценке предприятия. Определить каким из указанных методов инвестирования пользуются в конкретной экономике возможно посредством индикатора, который определяется как отношение капитала, который участвует в финансовом рынке, к объёму кредитов, выданных коммерческими банками. Если это отношение больше нуля, то есть, капитал на рынке ценных бумаг больше суммарного объёма кредитов, то речь идет о преобладании инвестиций, вложенных посредством финансовых инструментов. В случае, когда показатели этого индикатор меняется от нуля до единицы, речь идет о банкоориентированных инвестициях (2). На наш взгляд

этот индикатор однозначно адекватен при значениях инфляции намного меньше ставки рефинансирования. В противном случае необходимо проводить более глубокий анализ.

В экономике принято считать, что чем выше уровень доходов, тем выше риски, связанные с потерей этих доходов. Считается, что инвестирование посредством банковских депозитов и кредитов является менее рискованным и, соответственно, менее прибыльным, чем инвестирование посредством финансовых инструментов. Высокие риски финансовых рынков связаны, в первую очередь, с высокой степенью интернационализации финансовых рынков. Доходность финансовых инструментов конкретного рынка связана с доходностью аналогичного финансового инструмента, отражающего состояние аналогичного базового актива. Таким образом, изменение цены базового актива на мировых рынках, может отразиться на изменении цены аналогичного финансового инструмента финансового рынка конкретной страны. Если сюда ещё добавить некоторую зависимость функционирования финансового рынка от макроэкономических показателей конкретной страны, то актуальность исследования рисков финансовых рынков не вызывает сомнений.

Риски на финансовых рынках

Глобализация, которая ассоциируется с усложнением экономических отношений, приводит к росту уровня неопределенности в исследовании финансовой деятельности экономических субъектов. Такие понятия как: волатильность, энтропия и неустойчивость стали неразрывными, как в смысловом контексте, так и в методологическом. Волатильность, как показатель изменчивости временных рядов, является мерой риска или неустойчивости (в зависимости от постановки задачи) финансового рынка. В определенном смысле производные финансовые инструменты уменьшают риски на финансовых рынках, но при этом отвлекают определенные ресурсы от инвестиций. Анализ экспертов показал, что на сегодняшний день объём производных финансовых инструментов в мире в десять раз выше объёма мирового ВВП. Если производные финансовые инструменты рассматривать как договор между сторонами сделки по уменьшению рисков покупки или продажи базового актива, то становятся ясны масштабы средств, отвлечённых от реального сектора экономики. Хеджирование рисков в результате включения в инвестиционный портфель производных финансовых инструментов, исключает неопределенность по возможным потерям (1). Причиной этого является равенство величины возможных потерь и величины премии. Процесс хеджирования рынков должен опираться на количественные оценки, которые заключаются в определении вероятности возможных потерь на ретроспективной основе. Алгоритм расчета риска основан на определении средних показателей и отклонении величин ценовой флуктуации от их средних величин. В статистических терминах это определение среднего значения показателя дохода, а также дисперсии и линейного отклонения. Необходимым условием проведения подобного анализа является «нормальность» вероятностного распределения данного процесса, с последующим расчётом коэффициентов асимметрии и эксцесса (3). Чем выше коэффициент асимметрии, тем выше вероятность появления самых высоких доходов. Обратное утверждение тоже верно. При уменьшении коэффициента асимметрии уменьшаются максимальные доходы. Коэффициент эксцесса показывает «приплюснутость» графика (колокольчика) нормального распределения. С ростом данного коэффициента растёт расстояние в обе стороны от точки математического ожидания. Увеличивается разброс показателей доходности от среднего значения, по сравнению с симметричным нормальным распределением. Помимо этого, необходимо проведение вероятностного анализа возникновения конкретного риска и определение уровня финансового риска, как произведения показателя размера потерь на вероятность возникновения данного риска

$$L = P_r \cdot V_l$$

Показатель вероятности возникновения финансового риска можно приравнять либо к коэффициенту вариации

$$Cv = \frac{\sigma}{R} \cdot 100\%,$$

либо бета коэффициенту

$$\beta = \frac{R\sigma_i}{\sigma_f},$$

где R — это коэффициент корреляции между ценой конкретной ценной бумаги и средним уровнем доходности этого инструмента по рынку. σ_i - линейное отклонение доходности ценной бумаги, а σ_f - линейное отклонение цены инструмента финансового рынка.

Данные формулы дают возможность проведения сравнительного анализа рисков и, соответственно, доходности нескольких возможных вариантов. Этаким сценарный анализ. Однако они не связаны с банковскими процентами.

Время от времени появляется необходимость выбора между инвестированием в банковские депозиты или в финансовые инструменты. В этом случае, по нашему мнению, необходимо воспользоваться коэффициентом Шарпа. Информативность этого коэффициента определяется показателем разности между доходностью портфеля и безрискового эталона, в роли которого и выступает депозитная ставка банка. В качестве меры волатильности портфеля берётся стандартное (или, как его ещё называют, линейное) отклонение доходности.

$$Sh = \frac{P_p - P_b}{\sigma_p},$$

где P_p - доходность портфеля, P_b - доходность безрискового эталона, а σ_p - стандартное отклонение доходности.

Заключение

В настоящее время, на наш взгляд одной из мировых экономических проблем является высокий темп роста финансирования сферы обращения, по сравнению с производственным сектором. Это происходит по причине высокой оборачиваемости капитала в сфере обращения, по сравнению с производственным сектором. Если к этому добавить тот факт, что уровень риска в сфере обращения выше, чем в производственном секторе, то напрашивается неутешительный вывод о том, что помимо того, что производственный сектор может быть недофинансирован, но и финансовые риски могут негативно сказаться на производстве. Это, на наш взгляд, является одной из множества причин мировых экономических проблем.

Список используемой литературы

1. Буренин А.Н., Рынок ценных бумаг и производных финансовых инструментов. М. Книготорговая компания. 2016
2. Столбов М.И., Влияние финансового рынка на экономический рост и деловые циклы. Экономика XXI века 2008, №8, стр.12
3. Мотченко А. В, Многокритериальное моделирование финансовых рисков. Статья, Северо-Кавказский Государственный Технический Университет

**RƏQƏMSAL İQTİSADİYYAT ŞƏRAİTİNDƏ İNTELLEKTUAL KAPİTALIN REGIONAL
İNKİŞAFA TƏSİRİ**

**ВЛИЯНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА НА РЕГИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ В
ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ**

**IMPACT OF INTELLECTUAL CAPITAL ON REGIONAL DEVELOPMENT IN THE
DIGITAL ECONOMY**

Hüseynova Rəna Şikar qızı

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan

ORCID: 0000-0001-5281-0556

XÜLASƏ

Müasir dövrdə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində rəqəmsal iqtisadiyyata keçidin əsas problemləri sırasında intellektual bacarıqların və intellektual kapitalın formalaşması, artırılması və səmərəli istifadəsi mühüm yer tutur.

Bu məqalədə rəqəmsal və bilik iqtisadiyyatında qlobal perspektivlər təhlil edilir və müasir iqtisadiyyatda davamlı rəqabət üstünlüyünün əldə olunmasında intellektual kapitalın rolu araşdırılır.

Qloballaşma və artan rəqabət şəraitində müasir iqtisadi inkişaf intellektual kapitalın mövcudluğunu tələb edir. Müasir dövrdə intellektual kapital ən çox tələb olunan resurslardan birinə çevrilib ki, bu da onun yeni ideyalar yaratmaq və mövcud iqtisadi proseslərə yaradıcı yanaşmalar tapmaq qabiliyyəti ilə izah olunur.

İntellektual kapital iki yolla inkişaf etdirilir: təhsil – biliklərin generasiyası və texnoloji tərəqqi - yeni texnologiyaların tətbiqi.

Bilik insanlar, təşkilatlar, sənaye sektorları, regionlar və ölkələr üçün çox vacib bir mənbədir. Bilik və intellektual kapitalın idarə edilməsi yeni imkanlar və rəqabət üstünlüyü yaradır. Təşkilatların, sənaye sektorlarının və regionların sərvətləri və dəyərləri onların yeni bilikləri nə dərəcədə yaxşı yaratmasından, mənimsəməsindən və istifadə etməsindən asılı olaraq arta və ya azala bilər.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları sektorunun görünməmiş inkişafı cəmiyyətlərdə möhtəşəm dəyişiklikləri və bütün dünyada məşğulluq meyllərini sürətləndirdi. Yeni texnologiyaların innovasiya sistemlərində tətbiqi iqtisadi rayonların və milli iqtisadiyyatların ümumi rəqabət qabiliyyətinin əsas amili olmuşdur.

Bu məqalə rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində intellektual kapitalın regional inkişafa təsirini öyrənir. Regional innovasiya sistemində müəssisələrdə biliklərin və ağıllı texnologiyanın təkmilləşdirilməsi və regionların intellektual kapitalının səviyyəsini yüksəldilməsi üçün yeni təhsil müəssisələri yaradılmalı və innovativ layihələr maliyyələşdirilməlidir.

Məqalədə mövcud yanaşmalara əsaslanan intellektual potensialın qiymətləndirilməsi modeli təsvir edilib və ölkənin regionlarında fəaliyyət göstərən müəssisələrdə tətbiq oluna bilər. Bu modelin köməyi ilə müxtəlif müəssisələrinin, o cümlədən regionun intellektual potensialının qiymətləndirilməsini həyata keçirmək olar.

Açar sözlər: intellektual kapital, regional inkişaf, bilik, yeni texnologiyalar

Резюме

В современное время среди основных проблем перехода к цифровой экономике в развитых странах мира важное место занимают формирование, увеличение и эффективное использование интеллектуальных навыков и интеллектуального капитала.

В данной статье анализируются глобальные перспективы цифровой экономики и экономики знаний, а также исследуется роль интеллектуального капитала в достижении устойчивого конкурентного преимущества в современной экономике.

В условиях глобализации и усиления конкуренции современное экономическое развитие требует наличия интеллектуального капитала. В современное время интеллектуальный капитал стал одним из наиболее востребованных ресурсов, что объясняется его способностью генерировать новые идеи и находить творческие подходы к существующим экономическим процессам.

Интеллектуальный капитал развивается двумя способами: образование – генерация знаний и технологический прогресс – применение новых технологий.

Знания являются очень важным ресурсом для людей, организаций, промышленных секторов, регионов и стран. Управление знаниями и интеллектуальным капиталом создает новые возможности и конкурентные преимущества. Состояния и ценности организаций, отраслей и регионов могут увеличиваться или уменьшаться в зависимости от того, насколько хорошо они создают, усваивают и используют новые знания.

Беспрецедентный рост сектора информационных и коммуникационных технологий ускорил кардинальные изменения в обществе и тенденциях занятости во всем мире. Применение новых технологий в инновационных системах стало основным фактором общей конкурентоспособности экономических регионов и национальных экономик.

В данной статье исследуется влияние интеллектуального капитала на развитие регионов в условиях цифровой экономики. В региональной инновационной системе должны создаваться новые образовательные учреждения и финансироваться инновационные проекты в целях совершенствования знаний и умных технологий на предприятиях, повышения уровня интеллектуального капитала регионов.

В статье описана модель оценки интеллектуального потенциала, основанная на существующих подходах и может быть применена на предприятиях, работающих в регионах страны. С помощью этой модели можно оценить различные предприятия, в том числе интеллектуальный потенциал региона.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, региональное развитие, знания, новые технологии.

ABSTRACT

In modern times, among the main problems of the transition to a digital economy in developed countries of the world, an important place is occupied by the formation, increase and effective use of intellectual skills and intellectual capital.

This article examines the global outlook for the digital and knowledge economy and explores the role of intellectual capital in achieving sustainable competitive advantage in the modern economy.

In the context of globalization and increasing competition, modern economic development requires the presence of intellectual capital. In modern times, intellectual capital has become one of the most sought-after resources, which is explained by its ability to generate new ideas and find creative approaches to existing economic processes.

Intellectual capital develops in two ways: education - the generation of knowledge and technological progress - the application of new technologies.

Knowledge is a very important resource for people, organizations, industrial sectors, regions and countries. Managing knowledge and intellectual capital creates new opportunities and competitive advantages. The fortunes and values of organizations, industries and regions can increase or decrease depending on how well they create, absorb and use new knowledge.

The unprecedented growth of the information and communications technology sector has accelerated dramatic changes in society and employment trends around the world. The use of new technologies in

innovation systems has become a major factor in the overall competitiveness of economic regions and national economies.

This article examines the influence of intellectual capital on the development of regions in the digital economy. In the regional innovation system, new educational institutions should be created and innovative projects should be financed in order to improve knowledge and smart technologies in enterprises, and increase the level of intellectual capital of the regions.

The article describes a model for assessing intellectual potential, based on existing approaches and can be applied to enterprises operating in the regions of the country. Using this model, you can evaluate various enterprises, including the intellectual potential of the region.

Key words: intellectual capital, regional development, knowledge, new technologies.

**ВОЗДЕЙСТВИЕ МИРОВЫХ ЦЕН НА ВНУТРЕНнюю ИНФЛЯЦИю И ПОКУПНУЮ СПОСОБНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ
THE IMPACT OF WORLD PRICES ON DOMESTIC INFLATION AND THE PURCHASING POWER OF THE POPULATION IN THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES**

Fuad CABBAROV

phd in economics, senior instructor, Management Department

Azerbaijan Tourism and Management University

822-23, K. Ragimov st., Baku, AZ1072, Azerbaijan,

ORCID ID: 0009-0006-7907-7976

Последние геополитические события в мире негативно воздействуют на экономику развитых и развивающихся стран. Различные причины роста инфляции привели к снижению покупательной способности населения. Экономический кругооборот существенно замедлился. В самой экономике наблюдается резко переход к формированию импортозамещения посредством создания новых предприятий в основном в добывающей и обрабатывающей отраслях. Рост логистических издержек приводит в конечном итоге к удорожанию конечной цены, что естественным образом отображается на снижение производства товаров. Снижение производства приводит к росту производственных издержек. Покупная способность населения существенно уменьшает количество товаров в потребительской корзине и сводит к минимуму возможности дополнительных расходов.

Резкий скачок цен на мировом рынке вызван рядом геополитических изменений и процессов в мире. Нарушение экономического сотрудничества, изменение торговых направлений, ограничение в поставках энергоресурсов, срыв в поставках через сформировавшие и функционирующие логистические коридоры в конечном итоге привели к росту инфляционных издержек.

Анализ рынка ценных бумаг, торгового баланса и изменения инфляционных издержек приводит к дисбалансу в самой экономике. Микро и макроэкономические тенденции, наблюдаемые в мире существенно замедляют экономический рост. Несмотря на тот факт, что основные индикаторы могут демонстрировать позитивные тенденции на самом деле они сильно ограничены значительным ростом инфляции, приводящей к негативным результатам внутри самих стран.

В подобной ситуации необходимо провести комплекс экономических мероприятий микро и макроэкономической стабилизации по сбалансированной экономической политике по упреждению кризисных явлений. Данная экономическая политика должна быть нацелена прежде всего на сбалансирование потребительского рынка. Создание новых экономических зон взаимодействия между членами Организации Тюркских Государств значительно может уберечь рынки братских стран от экономического коллапса. Рост торгового баланса наблюдаемый в последнее время существенно понизит зависимость стран от импорта различных ресурсов.

Регулирование торгово-экономических взаимоотношений и функционирование новых логистических коридоров Восток-Запад, взаимовыгодные таможенные договора и увеличение ассортимента товаров между странами в конечном итоге приведут к формированию нового финансового центра.

Ключевые слова: инфляция, экономический рост, покупательная способность населения, импортозамещение.

Recent geopolitical events in the world have a negative impact on the economies of developed and developing countries. Various reasons for rising inflation have led to a decrease in the purchasing power of the population. Economic turnover has slowed down significantly. In the economy itself, there is a sharp transition to the formation of import substitution through the creation of new enterprises mainly in the mining and manufacturing industries. An increase in logistics costs ultimately leads to an increase in the final price, which naturally results in a decrease in the production of goods. A decrease in production leads to an increase in production costs. The purchasing power of the population significantly reduces the number of goods in the consumer basket and minimizes the possibility of additional expenses.

The sharp rise in prices on the world market is caused by a number of geopolitical changes and processes in the world. Violation of economic cooperation, changes in trade directions, restrictions in the supply of energy resources, disruption of supplies through established and functioning logistics corridors ultimately led to an increase in inflationary costs.

Analysis of the securities market, trade balance and changes in inflation costs leads to an imbalance in the economy itself. Micro and macroeconomic trends observed in the world significantly slow down economic growth. Despite the fact that the main indicators may show positive trends, in fact they are greatly limited by the significant increase in inflation, leading to negative results within the countries themselves.

In such a situation, it is necessary to carry out a set of economic measures of micro and macroeconomic stabilization according to a balanced economic policy to prevent crisis phenomena. This economic policy should be aimed primarily at balancing the consumer market. The creation of new economic zones of interaction between members the Organization of Turkic States can significantly protect the markets of fraternal countries from economic collapse. The growth in the trade balance observed recently has significantly reduced the dependence of countries on the import of various resources.

Regulation of trade and economic relations and the functioning of new East-West logistics corridors, mutually beneficial customs agreements and an increase in the range of goods between countries will ultimately lead to the formation of a new financial center.

Key words: inflation, economic growth, purchasing power of the population, import substitution.

**AZƏRBAYCAN: KREATİV TURİZM TƏCRÜBƏSİNƏ VƏ HEYRƏTAMİZ SƏYAHƏTƏ
BƏLƏDÇİ**

**AZERBAIJAN: A GUIDE TO CREATIVE TOURISM EXPERIENCES AND AMAZING
JOURNEYS**

Sayalı Cəlilova Səhəd

Bakı Dövlət Universiteti

Coğrafiya fakültəsi, Xarici ölkələrin

İqtisadi-siyasi coğrafiyası və turizm kafedrası

ORCID ID: 0009-0008-7657-6176

XÜLASƏ

Yaradıcı turizm turistlərin yerli icmanın mədəni, sosial və yaradıcılıq prosesində fəal iştirakını nəzərdə tutan yeni turizm növüdür. Mədəni görməli yerləri müşahidə etmək və kəşf etməyə yönəlmiş mədəniyyət turizmindən fərqli olaraq, yaradıcı turizm turistlərə müxtəlif mədəni və yaradıcı fəaliyyətlərdə, məsələn, seminarlar, festivallar, sərgilər, ekskursiyalar və s. iştirak etməyə imkan verir. Bu məqalədə kreativ turizm anlayışı, onun inkişaf tarixindən, Azərbaycanda kreativ turizmin xüsusiyyətlərindən, eləcə də ölkədə kreativ turizmin mərkəzlərindən biri olan Qala muzeyi nümunəsindən bəhs edilir. Qala Muzeyi açıq səma altında muzey, etnoqrafik kompleks və mədəniyyət mərkəzinin elementlərini birləşdirən unikal layihədir. Muzeyə gələn turistlər azərbaycanlıların ənənəvi həyatı və sənətkarlığı ilə tanış olmaqla yanaşı, suvenirlər, keramika, xalçalar və s. hazırlanması üzrə müxtəlif ustad dərslərində iştirak edə bilərlər. Məqalədə həmçinin yaradıcı və mədəni turizm müqayisə edilir, onların oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edilir. Məqalənin məqsədi yaradıcı turizmin Azərbaycanın turizm potensialının inkişafına, eləcə də mədəni irsinin qorunub saxlanmasına və yayılmasına necə töhfə verdiyini göstərməkdir.

Açar sözlər: kreativ turizm, mədəni turizm, Azərbaycan kreativ turizm destinasiyaları, Qala muzeyi.

ABSTRACT

Creative tourism is a new type of tourism that involves active participation of tourists in the cultural, social, and creative process of the local community. Unlike cultural tourism, which focuses on observing and learning about cultural attractions, creative tourism gives tourists the opportunity to participate in various cultural and creative activities, such as workshops, festivals, exhibitions, tours, etc. This article explores the concept of creative tourism, its history of development, the features of creative tourism in Azerbaijan, as well as an example of the museum in Gala, which is one of the centres of creative tourism in the country. The Gala Museum is a unique project that combines elements of an open-air museum, an ethnographic complex and a cultural centre. Tourists visiting the museum can not only learn about the traditional life and crafts of Azerbaijanis, but also take part in various workshops on making souvenirs, ceramics, carpets, etc. The article also makes a comparison of creative and cultural tourism, highlighting their similarities and differences. The aim of the article is to show how creative tourism contributes to the development of the tourist potential of Azerbaijan, as well as the preservation and dissemination of its cultural heritage.

Keywords: creative tourism, culture tourism, Azerbaijan creative destinations, Qala museum.

Giriş

Kreativ turizm, səyahətçilərin yaradıcılıq və mədəni fəaliyyətlərdə fəal iştirakını vurğulayan, yerli mədəniyyət və icma ilə daha dərin əlaqəsini gücləndirən turizm növüdür. Kreativ turizm fəaliyyətlərinə

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

misal olaraq incəsənət seminarlarında iştirak etmək, yerli kulinariya ənənələrini öyrənmək üçün aşpazlıq dərslərində iştirak etmək, musiqi və ya rəqs tamaşalarına qoşulmaq və yaradıcı layihələrdə yerli sənətkarlarla əməkdaşlıq etmək daxildir. Ümumilikdə, yaradıcı turizm adi görməli yerlərdən kənara çıxan daha təsirli və interaktiv səyahət təcrübəsi təklif etməyə çalışır, turistlərə destinasiyanın mədəni zənginliyinə fəal töhfə verməyə və onu qiymətləndirməyə imkan verir.

Metod

Yaradıcı turizm anlayışı ilk dəfə turizm forması kimi Pearce və Butler (1993) tərəfindən istifadə edilmiş, lakin termin kimi müəyyən edilməmişdir (Richards, 2011). 1990-cı illərdə Avropanın müxtəlif bölgələrində aparılan araşdırmalarla konsepsiya daha aydın şəkildə ortaya çıxdı və inkişaf etdi. Ancaq kreativ turizmlə bağlı ilk təriflər 1996-1999-cu illər arasında Finlandiya, Yunanıstan, Portuqaliyada həyata keçirilən EUROTEx layihəsində görülməkdədir. Bu layihə ziyarətçiləri ziyarət etdikləri icmalarla, xüsusən də yerli istehsalçılarla daha bütöv şəkildə birləşdirərək daha mənalı və təsirli turizm məhsulunun inkişafına imkan yaratmışdır. Bu hadisədən ilhamlanaraq, Richard və Raymond (2000) kreativ turizm anlayışının ilk tərifini vermiş və bu tərifə mədəni turizmlə bağlı müzakirə etmişlər. Richard və Raymond (2000) ilk dəfə yaradıcı turizmi "ziyarətçiyə istirahət məkanının xüsusiyyətləri ilə bağlı dərslərdə fəal iştirak və öyrənmə təcrübələri vasitəsilə yaradıcılıq potensialını inkişaf etdirmək imkanı təklif edən turizm" kimi təyin etmişlər.

Müzakirə

UNESCO (2006) yaradıcı turizmi belə izah edir: "Yaradıcı turizm, bir yerin incəsənəti, irsi və ya xüsusi xarakteri haqqında iştirak yolu ilə öyrənməyi əhatə edən və regionda yaşayan yerli əhali və orada canlı mədəniyyət yaradan insanlar arasında əlaqə yaradan, qarşılıqlı əlaqəli və orijinal təcrübə əldə etməyə yönəlmiş səyahətləri əhatə edən bir anlayışdır." Luka və Luka (2014) yaradıcı turizmi "Yerli mədəniyyətə və fəal iştiraka yönəlmiş yaradıcı fəaliyyətlərə əsaslanan mədəni turizmdən törədilmiş, interaktiv və əks etdirən təcrübələrdir" kimi izah edən başqa bir araşdırmaadır. Başqa bir tərifə görə isə "Eyni şəkildə, yaradıcı turizm turistlərin birbaşa mədəni axtarışları və orijinal təcrübələr üçün səyahət etməsi, fərqli bölgələrin mədəni irsinə, incəsənətinə, gündəlik həyat və məşğuliyyətlərinə şahid olması və iştirak edərək öyrənmək imkanı verən davamlı turizm hadisəsidir."

2000-ci illərin əvvəllərində kreativ turizm konsepsiyasının meydana çıxması turizm sənayesində əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb oldu. Bu dövrdə turistlərin sadəcə ənənəvi görməli yerləri gəzməkdən daha çoxunu axtardıkları mövzusunda artan maraq vardı; yerli mədəniyyətlə anamlı şəkildə əlaqə saxlamağa imkan verəcək praktiki, iştirakçı təcrübələr arzulaırdılar. Bu müddət ərzində yaradıcı turizmin inkişafına və populyarlaşmasına bir neçə amil kömək etdi:

- Turist seçimlərinin dəyişdirilməsi. Turistlər getdikcə tipik turistik yerlərdən kənara çıxan unikal və orijinal təcrübələr axtarırdılar. Passiv müşahidədən yerli mədəniyyətlərdə fəal iştiraka keçid baş verdi.
- Qloballaşma və Homogenləşmə Narahatlıqları. Qloballaşmanın yerli mədəniyyətlərə təsiri ilə bağlı narahatlıqlar və turizm məkanlarının homogenləşdirilməsi qorxusu yerli ənənələri və irsi qeyd edən və qoruyan təcrübələrə tələbat yaratdı.
- Təcrübə iqtisadiyyatının yüksəlişi. 2000-ci illərin əvvəllərində iqtisadçıların və marketoloqların "təcrübə iqtisadiyyatı" adlandırdıkları, istehlakçıların yalnız məhsul və ya xidmətlərdən daha çox təcrübələrə daha çox dəyər verdiyi istiqamətə keçid müşahidə edildi. Bu tendensiya turizm sənayesinə daha çox təcrübə və immersiv fəaliyyətlər təklif etməyə təsir etdi.
- Rəqəmsal Bağlantı. İnternetin və rəqəmsal platformaların artan əlçatanlığı səyahətçilərə unikal səyahət təcrübələrini araşdırmağa və kəşf etməyə imkan verdi. Bu rəqəmsal əlaqə yoldan kənar istiqamətlər və fəaliyyətlər haqqında məlumatın mübadiləsinə asanlaşdırdı.
- Mədəni və Yaradıcı Sənayələrin Tanınması. Mədəniyyət və yaradıcı sənayələr iqtisadi inkişafa mühüm töhfə verənlər kimi tanınıb. Hökumətlər və turizm orqanları turistləri cəlb etmək və yerli iqtisadiyyatları dəstəkləmək vasitəsi kimi mədəni və yaradıcı fəaliyyətlərin təşviqi potensialını reallaşdırmağa başladılar.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- Barselona bəyannaməsinin təsiri (2006). 2006-cı ildə qəbul edilmiş Turizm və Yaradıcılıq üzrə Barselona Bəyannaməsi yaradıcı turizm konsepsiyasının formalaşmasında həlledici rol oynadı. Bəyannamədə kreativliyin turizm təcrübələrinə inteqrasiyasının vacibliyi vurğulanmış və yerli icmalara müsbət təsirlər vurğulanmışdır.

- Pioner təyinatları. Barselona və Tailand kimi müəyyən istiqamətlər kreativ turizm konsepsiyasını ilk dəfə tətbiq etmişlər. Rəqabətli turizm bazarında fərqlənmək üçün sənət dərsləri, yemək bişirmə emalatxanaları və mədəni immersions kimi praktiki təcrübələri fəal şəkildə təbliğ etdilər.

- Sahibkarlıq Təşəbbüsləri. Sahibkarlar və kiçik bizneslər yaradıcı turizm təcrübələri üçün potensial bazarı tanıdılar. Rəssamlar, sənətkarlar və mədəniyyət işçiləri turistlərə yerli sənət və sənətkarlıq nümunələrinin yaradılmasında fəal iştirak etməyə imkan verən seminarlar və fəaliyyətlər təklif etməyə başladılar.

Tez-tez attraksionların passiv müşahidəsini əhatə edən ənənəvi turizm formalarından fərqli olaraq, yaradıcı turizm turistləri destinasiyanın mədəni və bədii elementlərinə fəal şəkildə töhfə verməyə və onlarla qarşılıqlı əlaqəyə sövq edir. Bu konsepsiya turisti birgə yaradıcı kimi tanıyır və zənginləşdirici və orijinal təcrübələr təqdim etməyə çalışır. Yaradıcı turizmin əsas xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Orjinal Təcrübələr: Yaradıcı turizm müxtəlif yaradıcı fəaliyyətlərdə fəal iştirak edən turistləri əhatə edir, məsələn, sənət emalatxanaları, yemək bişirmə dərsləri, musiqi tamaşaları və ya digər mədəni məşğuliyətlər.
2. Yerli əhali ilə qarşılıqlı əlaqə: Səyahətçilər yerli rəssamlar, sənətkarlar və mədəniyyət işçiləri ilə əlaqə qurur, təyinatın mədəni irsi haqqında anlayışlar əldə edir və icma ilə mənalı əlaqələri gücləndirirlər.
3. Mədəni İmmersiya: Yaradıcı turizm turistləri yerli mədəniyyətə cəlb etmək məqsədi daşıyır, onlara ənənəvi adət-ənənələr, sənətkarlıq və incəsənət növlərini öyrənmək və qiymətləndirmək imkanı verir.
4. Fərdiləşdirmə: Yaradıcı turizm daha çox fərdiləşdirilmiş və uyğunlaşdırılmış səyahət təcrübəsinə imkan verir, burada turistlər öz maraqları və üstünlükləri əsasında fəaliyyətlər seçə bilərlər.
5. Davamlılıq: Bir çox yaradıcı turizm təşəbbüsləri yerli ənənələri qorumaq və təyinat yerinə mənfi təsirləri minimuma endirmək məqsədi daşıyan həm ekoloji, həm də mədəni baxımdan davamlı təcrübələrə diqqət yetirir.
6. Təhsil Komponenti: Səyahətçilər tez-tez praktiki təcrübələr vasitəsilə yeni bacarıq və biliklər əldə edir, onların şəxsi inkişafına və təyinat yerini dərk etmələrinə töhfə verirlər.
7. İcmanın iştirakı: Yaradıcı turizm təşəbbüsləri tez-tez iqtisadi imkanlar təmin etməklə, mədəni mübadiləni təşviq etməklə və mədəni irsin qorunmasını təşviq etməklə yerli icmalara fayda gətirir.

Mədəni turizmin yaradıcı turizmdən ən böyük fərqi ondan ibarətdir ki, mədəni turizm adətən onlar üçün mədəniyyəti şərh edən bələdçi ilə səyahət edən turist qruplarını, yaradıcı turizm isə şəxsi inkişafı üçün daha maraqlı təcrübələr axtaran və ətraf mühiti fəal şəkildə öyrənən turistləri əhatə edir. Ənənəvi mədəniyyət turizmi "müşahidə", "görmə" və "düşünməyə" əsaslandığı halda, yaradıcı turizm "təcrübə", "iştirak" və "öyrənmə" üzərində qurulur. Xülasə, mədəni turizm əsas diqqəti simvolik tikililərə, meqa tədbirlərə (festivallar və s.), tarixi irsin güclü mövcudluğuna, destinasiyada və konkret destinasiyalarda canlı mədəni həyata yönəldir. Yaradıcı turizm isə yaradıcılıq prosesini öyrənmək və yaşamaq ehtiyacı ilə bağlıdır. Yaradıcı turizmin tarixi binalara, YUNESKO siyahılarına və məşhur hadisələrə ehtiyacı olmadığı üçün onu hər bir destinasiyada inkişaf etdirmək olar (Ohridska-Olson vd., 2010). Bu baxımdan, coğrafi genişlənmə imkanı təqdim edən yaradıcı turizm, eyni zamanda ənənəvi mədəni turizmindəki kardan pay alma şansı olmayan icmalara da iqtisadi və davamlı faydalar təmin edir.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

	<i>Kreativ turizm</i>	<i>Mədəni turizm</i>
<i>Mənbə</i>	O, daim inkişaf edən yerli yaradıcı kapitalla əsaslanır. Misirdə səbət toxumasından Kubada samba rəqsinə, Kaznalukda gitara hazırlama dərslərindən Nyu-Yorkda “repusse” metal emalına qədər istənilən yaradıcı bacarıq kreativ turizm üçün mənbə ola bilər.	Əvvəlcədən müəyyən edilmiş xüsusiyyətlərə malik mövcud mədəni irs ehtiyatlarına əsaslanaraq: strukturlar, mədəni tədbirlər, tarixən müəyyən edilmiş təsir markaları: YUNESKO-nun Ümumdünya İrs Siyahısı, Milli Abidələrin siyahıları və s.
<i>Hədəf bazar</i>	Xüsusi maraqlara sahib kiçik qruplar və fərdlər	Ümumi mədəniyyətlə maraqlanan böyük qruplar və fərdlər
<i>Mədəni irsə faydaları</i>	Təxribatsız iştirak, ziyarətçilərin məsuliyyəti, yeni mədəni irsin yaradılması	Kütləvi mədəni turizm bir çox mədəni irs obyektləri üçün təhlükə yaratmaqdadır.
<i>Davamlılıq</i>	Davamlılıq çox yüksəkdir, kreativ turizm davamlı yaradıcılıq prosesinə əsaslanır.	Məhduddur, çünki əksər hallarda mədəni turizm resursları bərpa oluna bilməz.

Mənbə: Ohridska-Olson vd. (2010)

Cədvəl 1. Kreativ turizm və Mədəni turizm qarşılaşdırılması

Mədəniyyət və yaradıcılıq günlük yaşam və təcrübələrimizdə öncəliklə yerli səviyyədə baş verir. Dövlət idarəçiləri özəl sektor və cəmiyyətlə əməkdaşlıqda yaradıcılığı, mədəni sənayeləri və mədəni iştirakı təşviq etməklə və ictimai sahəyə yeni perspektivdən yanaşaraq, fərq yarada bilməkdə və bu şəkildə davamlı şəhər inkişafını dəstəkləyə bilməkdədir (en.unesco.org, 2021c). Bütün bu səbəblərə görə, UNESCO 2004-cü ildə şəhərlərin sosial, iqtisadi və mədəni inkişafına töhfə vermək məqsədi ilə yaradıcılığı strateji amil kimi müəyyən edən şəhərləri və bu şəhərlər arasında əməkdaşlığı təşviq etmək üçün "UNESCO Creative Cities Network" (UCCN) yaratdı (en.unesco.org, 2021d).

Etnoqrafik muzeylər və Qeyri-Maddi Mədəni İrs iki perpendikulyar və bir-birindən ayrılmaz mövzu kimi nəzərdən keçirilə bilər. Muzey mütəxəssisləri və antropoloqlar indi eyni və bəzi fərqli orijinal bir-birinə bağlanan elementlərdən ibarət daha güclü əlaqə qurmağı öyrənməyə hazırdırlar. Etnoqrafik muzeyin əsas diqqəti obyekt deyil. Əşyaları düzəldən xalqların mədəniyyətləri də muzeyin müqəddəs divarlarında toplanır, şərh edilir və qorunur.

Boylan etnoqrafik muzeylər və Qeyri-Maddi Mədəni İrsə bağlı bu müzakirənin ən mühüm elementini gündəmə gətirib. “Qeyri-maddi irs tərifinə görə obyekt mərkəzli deyil, insanlara yönəlib. Özündə yeni təşəbbüsün (YUNESKO Konvensiyası, 2003) həyata keçirilməsi muzeylərlə onların tamaşaçıları və maraqlı tərəfləri arasında əlaqələri dəyişdirəcək” (Boylan, 2006). İcma üzvləri “unudulmuş” mədəni bilikləri canlandırır və daha da vacibi, çoxdan götürülən kolleksiyalara həyat gətirən digər bilikləri yaşadırlar. Bundan əlavə, “Bəzi yerli icmalarda tarixi əsərlər və fotoşəkillərlə işləmək şəxsiyyət və tarix haqqında biliklərin yayılması yolu ilə üzvlərin emosional, psixoloji, mədəni və fiziki sağlamlığını qorumaq strategiyasının bir hissəsinə çevrilir” (Peers və Brown, 2003, s. 6). Həqiqətən, maddi və qeyri-maddi bir-biri ilə sıx bağlıdır. “Qeyri-maddi irsə maddi irsin öz forma və əhəmiyyətini qazandırdığı daha geniş çərçivə kimi baxmaq lazımdır” (Bouchenaki, 2004).

Bugünkü etnoqrafik muzeylər özlərini canlı, cəlbedici məkanlara çevirməyə çalışırlar. Onlar yaxın və uzaq cəmiyyətlərin təcrübələri, mədəniyyətləri, bacarıqları və dəyərlərindən bəhs edən zəngin maddi material kolleksiyalarını saxlamağa davam edir; onlar öz icmalarında yaşayan mədəniyyətin əlaqəsi olaraq qalırlar. Qeyri-Maddi Mədəni İrs də maddi olanı müşayiət etməyə və canlandırmağa davam edir. Bugünkü etnoqrafik muzeyləri iki şəkildə xarakterizə etmək olar, hər ikisi faktiki olaraq ilk kolleksiyaların tarixinin bir hissəsi olaraq qalan Qeyri-Maddi Mədəni İrsə yeni diqqət yetirilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Etnoqrafik muzeylər dialoq muzeyləridir. Muzeyin divarları arasında öz evlərini necə tapmasından asılı olmayaraq, kolleksiyaların kimdən gəldiyi ilə dialoqda ifadə olunur. Beləliklə, bugünkü etnoqrafik muzeylər təkə kolleksiyalarda deyil, həm də işlərinin bütün aspektlərində icmanın

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

əməkdaşlıq etdiyi yerlərdir. Çoxları bu ikili nailiyyət səviyyəsinə nail olublar. Digərləri bu məqsədlərə çatmaq üçün səylərini davam etdirirlər.

Qədim yaşayış məskənlərindən hesab olunan və 5000 il tarixli Qala kəndi e.ə III minilliklərə aid əfsanəvi antik mühiti qoruyub saxlayıb. Digər Abşeron kəndləriylə oxşarlığı duz gölünün mövcud olmasıdır.

1988-ci ildə yaradılan və 156 hektar ərazini əhatə edən Qala Tarixi-Etnoqrafiya Qoruğunda 5 məscid, sərdabə, kurqan, qəsr qalıqları, 3 hamam, bir neçə ovdan və s. günümüzə qədər saxlanılır. Ərazidə mövcud mədəni irs nümunələrinin sayı 230-ə çatır.

Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə 2008-ci ildə Qala Arxeoloji Etnoqrafik Muzey – açıq səma altında ilk muzey fəaliyyətə başladı. Bu kompleksin yaradılması interaktiv turizm məhsullarını turistlərə təklif etmək, Bakı və ətraf hissələrdə mövcud tarixi maddi mədəni irsi sərgiləmək məqsədini güdür. İnteraktiv turlar dəstinə dəmirçilik, dulmuşluq, xalçaçılıq, sap əyirmə, asan hazırlanan milli yeməklər, heyvanları yemləmə, toy adətlərinin timsalı kimi əyləncələr aid edilir. Həmçinin ekoturizm və aqroturizm tur məhsulunun hazırlanması istiqamətində işlər aparılır. H.Əliyev Fondu tərəfindən yenidən 2011-ci ildə bərpa işləri aparılmışdır.

Muzey kompleksi ödənişli olaraq 3 hissədən – Antik Əşyalar Muzeyi, Qala Qəsri və Açıq Səma altında Qala Muzey Qoruğu və əlavə olaraq ödənişsiz “Tullantıdan Sənətə” adlı muzey kompleksi fəaliyyət göstərir.

Antik Əşyalar Muzeyi Heydər Əliyev fondunun dəstəyi ilə Şahid Həbibullayevin topladığı kolleksiya əsasında 2011-ci ildə yaradılıb. Bu kolleksiyada mövcud eksponatların sayı 3000 olsa da, yalnız 800-ə qədəri muzeydə nümayiş olunur. Və bu eksponatlar nəinki ölkəmizdə, eyni zamanda ölkə xaricində də sərgilənib. Həbibullayevin kolleksiyasında mövcud olan 1200 antik samovardan 156-ı muzeydə sərgilənir və ən qədim samovarın tarixi 1778-ci ilə aid edilir.

Muzey kompleksinin giriş hissəsində yerləşən Qala qəsri 2009-cu ildə aparılan arxeoloji qazıntıların nəticəsi olaraq, qalanın tarixinin X-XII əsrlərə uzandığı öz təsdiqi tapmışdı. Arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunan tapıntılar insanların qəsr ətrafında toplu halında yaşadığını göstərir. Qəsrə X-XIV əsrlərə aid aşkar edilən yeraltı yolların 2 istiqamətdə - dəniz və mərkəzə doğru uzandığı söylənir. Həmcinin qəsrin qala divarına bitişik inşa edilən məsciddə hazırda XIII-XIV əsrlərin keramikaları nümayiş olunur.

Nəticə

Qala Arxeoloji-Etnoqrafik muzey kompleksi açıq səma altında muzey olaraq fəaliyyət göstərir. Muzey kompleksində müxtəlif dövrlərə aid edilən arxeoloji nümunələrin sərgilənməsiylə yanaşı, həmçinin ödənişli olaraq interaktiv turlar – dulmuşluq, xalçatoxuma, dəmirdöymə, kənd təsərrüfatının əyani nümunəsi - heyvanları yemləmə və s. təklif olunur. Kompleks daxilində XIX əsrə aid edilən iki mərtəbəli tacirin evində qədim dövr adətlərinin nümunəsi ilə tanış ola bilərsiniz. Muzeyin təklif etdiyi interaktiv turlardan iticket.az saytı vasitəsilə turistlərə təklif olunur. Bu turlarda iştirak kreativ turizmin bariz nümunələrindəndir. Çoxsaylı məktəblilərlə yanaşı, yerli və xarici qonaqlar buradakı interaktiv turlarda iştirak edir, yerli xalqla və onların həyat tərzilə tanış olur. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi kreativ turizmi mədəni turizmdən fərqləndirən əsas fakt izləyici olmaqdan kənara çıxıb iştirakçı qismində çıxış etməkdir.

2015-cildə fəaliyyətə başlayan “Tullantıdan sənətə” muzeyində qədim dövrün xatirələrini müasirliklə birləşdirə bilərsiniz. 2019-cu ildə “Nəsimi” ili çərçivəsində burada VIII Beynəlxalq “From Waste to Art” sərgisi keçirilib. Bu muzeydə ölkəmizlə yanaşı, müxtəlif ölkələrdən 180 əl işi sərgilənir.

2023-cü ilin yay aylarından başlayaraq Qala Arxeoloji-Etnoqrafik muzeyində Səyyar Fantaziya Sirki keçirilir. Həftə sonları baş tutan bu sirkdə Ukrayna, Kazaxstan, Moldova və Özbəkistan artistləri 2 saat 20 dəqiqəlik proqramla sizi əyləndirəcək. Bu müddət ərzində akrobatların, gimnastların, kloun və janqlyorların çıxışı, mono velosiped və sərbəst pilləkəndə müxtəlif hərəkətlər, ekvilibr gimnast və s. gözlənilir.

Mövsumlə əlaqədar olaraq, bəzən baş tutmayan turlar ziyarətçilərin sayında azalma və qeyri-müəyyənlik kimi qiymətləndirilir. Bəzən kreativ turlarda iştirak etmək məqsədilə gələn qonaqlar sadəcə seyrci olaraq qalmaqla kifayətlənirlər. Sosial media vasitəsilə verəcəkləri elanlar ziyarətçilər üçün dəqiq

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

informasiya mənbəyi ola bilər. Muzeylərin iş saatı ziyarətçi tələblərinə uyğun olaraq dəyişdirilməli, bu saatlar bəzi günlər 24 saat olaraq təyin edilməli, bundan əlavə "açıq qapı" günlərinin sayı artırılmalıdır.

Qala İnformasiya Mərkəzinin xidmətlərindən istifadə edərək ziyarətçilər, çoxsaylı məlumatlarla birlikdə, elektroavtobus və velosipedlərdən istifadə edə bilərlər. Muzeydən 300 metr məsafədə fəaliyyət göstərən muzey restoranda həm açıq havada, həm də qədim dövrlərin abu havasını əks etdirən kabinetlərdən də istifadə edə bilərsiniz.

Ədəbiyyat

1. Richards, G., & Raymond, C. (2000). Creative Tourism. ATLAS News, (23), 16–20.
2. Alvarez, M.D., 2010. Creative cities and cultural spaces: New perspectives for city tourism. International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, 4(3): 171-175
3. Cloke, P., 2006. Rurality and creative nature-culture connections. In H. Clout (Ed.), Contemporary rural geographies: Land, property and resources in Britain: Essays in Honour of Richard Munton. London: Routledge. pp. 96–110
4. Frey, O., 2009. Creativity of places as a resource for cultural tourism. In G. Maciocco S. Serreli (Eds.), Enhancing the city, urban and landscape perspectives. Berlin: Springer, 6:135–154
5. British Tourist Authority, 2002. Cultural tourism: How you can benefit. London
6. Stephen, A. The contemporary museum and leisure: Recreation as a museum function. Mus. Manag. Curatorship 2001, 19, 297–308
7. <https://www.unesco.org/en>
8. https://www.tripadvisor.com/Attractions-g293934-Activities-c49-Baku_Absheron_Region.html
9. https://tripsome.az/az/activities/e862d6d/fantaziya-sirki?utm_source=citylife&utm_medium=blog&utm_campaign=fantaziyasirki+citylife+blog

AI'S TRANSFORMATIONAL IMPACT ON MARKETING

Khatai Asgarov^{1*}, Asad Asadov²

**¹Azerbaijan State University of Economics, Business and Management, Business administration,
Baku, Azerbaijan*

ORCID number: 0009-0001-4440-0351

*² Azerbaijan State University of Economics, Business and Management, Business administration,
Baku, Azerbaijan*

ORCID number: 0009-0008-1159-2909

ABSTRACT

Marketing stands to benefit greatly from artificial intelligence (AI). It helps with the proliferation of data sources and information, enhancing the data management capabilities of software, and creating complex and sophisticated algorithms. AI is transforming the way consumers and brands communicate with one another. The way this technology is used greatly depends on the kind of business and the kind of website. With a greater customer-focused approach, marketers can now promptly address customers' needs. Because AI generates and collects data through algorithms, they can quickly decide which channel to use at any given time and what content to target customers with. When AI is used to personalize user experiences, users feel more at ease and are more likely to purchase what is offered. AI tools can also be used to evaluate the effectiveness of rivals' marketing campaigns and uncover the expectations of their target audience. A branch of artificial intelligence called machine learning (ML) enables computers to analyze and interpret data without explicit programming. Moreover, machine learning helps people solve problems effectively. As more data is fed into the algorithm, it learns and becomes more accurate and efficient. Relevant papers on artificial intelligence in marketing have been found for this study on a variety of platforms, including researchGate, Google Scholar, and Scopus. After reading these articles, the paper's theme was established. This essay aims to examine artificial intelligence's place in marketing. Examined are the particular uses of AI in different marketing segments and how they have changed marketing industries. Lastly, important uses of AI for marketing are identified and examined.

Keywords: Artificial intelligence, Customer behavior, Marketing, Digital advertising, Machine learning (ML)

Introduction

In the long term, artificial intelligence (AI) will come an integral part of every company around the world. The new trend of AI- driven robotization reflects a major shift in the AI geography. This manifests itself in the form of reconfigured ideas, interests, and investments by the company in the field of AI perpetration [1]. This technology is mature enough to fete faces and objects, and has a significant impact on a variety of business operations. For security reasons, facial recognition can distinguish between people. Object recognition, on the other hand, can be used to separate and dissect images. AI treats mortal images like eyefuls, enabling more individualized services grounded on client preferences. Some companies are experimenting with facial recognition to diagnose guests' moods and recommend applicable products [2]. AI is mainly focused on retaining customers who are interested in cannabis and converting potential leads into sales in the digital marketing domain. Use intuitive AI converse bots, intelligent dispatch marketing, interactive web design, and other digital marketing services to guide druggies in a direction that aligns with your company's pretensions. The influence of AI on digital marketing will be determined by various factors. ML, a subset of AI, deals with computer programs that pierce data and use it to learn for themselves. We gather information from a range of sources, such as social media profiles, restaurant menus, online reviews, and web pages. AI also uses that information to

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

produce and deliver applicable content to your followership. AI software enables detailed online analysis of calls and their guests [3]. Incorporating AI into marketing strategies allows companies to make better use of available data and deliver engaging commercials to implicit guests at more accessible times. Digital marketing uses AI for advertising on social media and digital platforms similar as Facebook and Instagram to give guests with a visually pleasing experience. These platforms completely check your information before directing you to offers that match your preferences. AI provides consumers with perceptivity into consumer geste that are critical to client accession and retention. AI inspires guests to take the coming step and redefines the overall experience [4]. AI tools can help decide client prospects and determine unborn direction [5]. AI can also help marketers identify and prognosticate trends. This ensures that businesses don't overspend on digital advertising and that finances are used meetly. A computer's capability to fete objects, scenes, and conditioning in images is called computer vision. operations include medical image analysis, facial recognition, public safety and security surveillance. When computer vision and AI work together duly, robots can prognosticate what will be in the future and act consequently grounded on possible changes [6]. AI makes it easier to produce client biographies and understand the client trip process. This enables brands to snappily and fluently deliver precious, substantiated content to different client biographies at each stage of the marketing channel and across all channels. AI operations in digital marketing can determine which content is most likely to bring guests back to her website grounded on literal data. AI identifies which guests are most likely to unsubscribe from a particular service and analyzes which features are standard for unsubscribed guests. As a result of these analyses, marketers can plan unborn juggernauts and apply practices that encourage people to stay [7]. AI operations in digital marketing can sift through billions of data points on the internet to tell you exactly what your business requirements. This describes effects like which prices get the most transformations, when is the stylish time to post, and which subject lines get the utmost attention. Smart marketers stay on top of all trends. It simplifies your work and allows for further creativity and out- of- the- box thinking. It also creates value for the guests who profit from it [8]. In this composition, we looked at AI and its necessity in the marketing field. Compactly bandy the colorful operations of AI in different marketing fields. The paper also explores other AI- grounded metamorphoses in the marketing assiduity. Eventually, this study identifies and discusses important implicit uses of AI in marketing.

Needs

In today's era, artificial intelligence is a compelling, future-proof technology that helps companies complement their content strategies. This technology is a broad term that includes Machine Learning, deep learning, computer visualization and natural language processing. Tools like Machine Learning, artificial intelligence are having a huge impact on digital marketing because of their ability to present data and provide analytical tools. These technologies help marketing teams conduct needs-focused analysis. With these things in mind, when using artificial intelligence tools, companies have the chance to save time while focusing on other aspects of digital marketing. Artificial intelligence is a large-scale continuous technological development with far-reaching implications. Therefore, it is recommended to use artificial intelligence in digital marketing to promote innovation and increase productivity in the coming years [9]. Marketers can use AI to gain deep insight into consumer insights and better understand how to segment and target their customers for next steps and deliver the best possible experience. Also, researching consumer data and understanding what consumers really want can improve return on investment without making ineffective marketing investments. Additionally, it prevents customers from wasting time on annoying and unnecessary advertisements [10]. Given that AI is personalizing marketing in a big way, businesses are already using AI to personalize their websites, emails, social media content, videos and other tools to better meet customer needs. One of the main tasks of artificial intelligence is to automate tasks that previously required the activity of the human mind. Which can lead to significant efficiencies in the time and labor resources required by any organization or individual to complete projects or daily tasks [11]. Artificial intelligence is a powerful tool when combined with high-quality market research data. It helps businesses solve large-scale and wide-ranging tasks. The volume and accuracy of the research conducted so that companies can provide more personalized offers to their target groups play a major role in the acceptance of marketing strategies and offers. That is why, taking advantage of the rapid spread of high technologies, many industry leaders prefer to move to more useful and efficient areas where artificial intelligence is applied. Considering the functionality of artificial

intelligence, there is no doubt that the companies that apply it will outperform their competitors in several ways in the future.

Ai in marketing

Reviewing past histories to identify studies focused on the use of AI in enhancing customer experience, Gacanin and Wagner (2019) [12] discussed the challenges of putting autonomous customer experience management into practice. The study also covered the development of networks and enterprises using AI and ML. According to studies, improved customer experience with chatbots supported by AI combined with artificial intelligence and ML algorithms played an important role in increasing the accuracy of decisions made. Currently, the use of artificial intelligence (AI) is required to analyze consumer behavior, purchases, preferences and other data. Artificial intelligence-assisted user interfaces (AIUI) enhance customer relationship management (CRM) capabilities [13]. In addition, traditional stores using AI and IoT have already become smart stores. Additionally, smart retail stores have improved the supply chain, enhanced the consumer experience, and simplified shopping. In 2019, Shah and Rajeswari [17] took their AI research public and demonstrated their AI-driven device that can monitor all five human senses (sight, hearing, taste, smell, and touch). The findings showed that e-commerce companies have stronger associations between their brands and their customers as well as their products.

Artificial Intelligence in Planning and Strategy.

Artificial intelligence in product management.

The use of artificial intelligence in price management.

Application of artificial intelligence in place management.

Artificial intelligence in marketing management.

Artificial intelligence in targeting and positioning.

Artificial intelligence in product design and customer needs

The use of Artificial intelligence in real-time price change and variable demand.

Artificial Intelligence in Planning and Strategy.

It helps marketers plan marketing goals and formulate their strategies with the help of artificial intelligence in the areas of segmentation, targeting and positioning (STP). Also, the application of artificial intelligence in areas such as banking, finance, tourism and sales can facilitate the identification of more profitable customer segments. Additionally, AI tools can be used by companies to target customers and optimize data.

Artificial intelligence in product management.

AI-based marketing analytics tools can assess how well a product design meets a customer's needs and how satisfied the customer is as a result [14]. The use of artificial intelligence in product management can help marketers identify product expectations and formulate strategies for effective product management. According to Guo et al. (2018) [15] deep learning facilitates the exploration of new opportunities and personalizes recommendations for interesting options. Also, artificial intelligence offers a chance to modify offers in response to customer demands.

The use of artificial intelligence in price management.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Pricing involves careful consideration of several factors and is a computationally intensive task. Pricing tasks become more complex when fluctuations in demand cause price changes in real time. Here, AI-powered tools have the ability to evaluate multiple algorithms according to real-time situations and change prices optimally. Also, the use of Bayesian inference formulation in machine learning algorithms can optimize prices to be competitive with numbers prices in areas with fast price changes such as e-commerce. Dekimpe (2020) argues that the best way to maximize dynamic pricing is to organize pricing algorithms and supply networks, competitive strategies, and customer decisions to the degree of completeness as a system that works together.

Application of artificial intelligence in place management.

Product availability and proper access to the market are important components of the marketing mix that increases consumer happiness. Product distribution depends on a number of interrelated systems, including logistics, inventory control, warehousing, and transportation issues. According to Huang and Rust (2020), artificial intelligence provides an ideal solution for operations management using collaborative robots for packaging, drones for delivery, and the Internet of Things (IoT) for order tracking and fulfillment. For both suppliers and customers, the sales process becomes more convenient when it is standardized and automated. Artificial intelligence has advantages for sales management, but it also offers chances to increase customer loyalty for the services provided. In ground operations, the use of emotionally intelligent AI-powered service robots can be beneficial. AI-enabled service process automation offers more opportunities to improve productivity and performance [16].

Artificial intelligence in marketing management.

Search engine optimization, advertising campaign management, media planning and other aspects are included in marketing management. Social media campaigns and digital marketing are now widely used due to digital transformation. In the fast-paced world of technology, customers define content, where and when. Artificial intelligence enables personalization of messages based on recipient interests and profiles. The use of emotional artificial intelligence algorithms is necessary to track customer preferences in real-time. Also, the use of Artificial Intelligence by marketers gives them new opportunities to adapt their strategies to consumer preferences.

Artificial intelligence in targeting and positioning.

Businesses can use artificial intelligence to pinpoint their target market and integrate their goods and services into the market properly. For example, businesses can create more personalized and targeted campaigns with the help of AI-powered customer segmentation. In addition, AI can help companies determine the best ways to connect with their target markets.

Artificial intelligence in product design and customer needs.

Businesses can use artificial intelligence to assess how well their product designs meet customer needs and, as a result, how satisfied customers are. For example, AI-based marketing analytics tools can assess how well product designs meet customer needs and how this affects customer satisfaction. Deep learning personalizes offers based on customer interests and facilitates the exploration of new areas. In conclusion, artificial intelligence helps in formulating responsive offers tailored to customer requirements.

The use of Artificial intelligence in real-time price change and variable demand.

Artificial intelligence (AI) can help companies optimize their pricing strategies by analyzing real-time data on demand and price changes. Artificial intelligence can help companies predict demand and adjust prices accordingly. For example, AI can help companies determine the best pricing plans for different customer groups. AI can help companies determine the best marketing plans to increase sales.

Artificial intelligence applications for marketing

AI has become widely used for marketing operations in healthcare, banking, sales and many industries. This is due to its numerous advantages, which easily provide appropriate ad categories for the target audience and show ways to avoid certain mistakes. If AI operates under supervision, its output can be far superior to that of a human. Also, Ai can speed up internals and increase efficiency several times for

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

a marketing company or agency. Because AI has the ability to analyze data faster and more effectively, which is one of the most important factors in marketing research. In this way, the staff saves more time by using it as a related tool, which frees them from the time pressure to deal with other tasks. These tasks include guiding the tasks generated by AI. Marketers may leverage real-time data to make more educated media selections by using AI, rather than waiting until the end of a campaign to make these judgments [18].

1-Digital marketing

Internet marketing derives invaluable benefits from AI, which marketers can use to more easily understand customer satisfaction, behavior and desires, and take appropriate action. In marketing, AI helps marketers efficiently manage and absorb large amounts of data from emails, social media, and the web. Artificial intelligence marketing is like an intelligent assistant that uses technology to gather information, understand what people want, and make decisions to help businesses be more successful. It can also make predictions about what people will do next and make automatic decisions about how to advertise to them [19].

2-Lower levels of human error

Artificial intelligence is a special technology that helps people make fewer mistakes, especially in really important tasks. It can also look nice and interesting to the people who get the emails. AI is useful because it can do things without humans needing them, meaning there is less chance of mistakes. Also, concern about the security of customer data has made the use of Ai relevant. As data security breaches become more frequent, many businesses worry that their employees will not be able to protect sensitive company data. AI can help solve a number of challenges by learning, adapting, and responding to an organization's cybersecurity requirements [20].

3-Minimize workload

Although we can understand anything from a lot of data, it takes a lot of time to understand complex data. Artificial intelligence can help us by doing some of the work and saving time. One of the ways AI can help in marketing is by using predictive analytics, meaning AI predicts what might happen based on data. A specific way that AI helps in marketing is through the use of predictive lead scoring, a method for ranking and organizing potential customers. This method is really popular among marketers [21].

4- Analyze customer data to make decisions that are centered around the customer

Artificial intelligence is like an intelligent computer that helps businesses learn about their customers. It looks at social media, blogs, and other things online to gather a lot of information. With this information, businesses can understand who their customers are, what they like and how they make decisions. This helps them make better choices when it comes to selling things and keeping their customers happy. Using machine learning, we can look at a lot of information about a customer and find the best times to talk to them, what they like to hear, and what types of emails they like to read. By examining a wealth of information about a person, we can use artificial intelligence to provide them with better offers and information. We can also use custom models to predict whether someone will become a customer and how much they might spend [22].

5-Link the business process

Artificial intelligence (AI) provides significant benefits to businesses when integrated into business processes. It improves strategic planning processes by using data analysis and decision support. Thanks to automation, it speeds up repetitive tasks and increases efficiency. In customer service and experience, AI increases customer satisfaction by providing instant support. It enables you to reach customers effectively by creating personalized campaigns in marketing and sales strategies. In security and risk management, AI strengthens measures against cyber threats. It accelerates processes in human resources management and allows more effective talent evaluations. As a result, artificial intelligence offers businesses a competitive advantage, optimizes their processes and adds agility. However, to fully benefit from these advantages, a well-planned strategy and security measures are required [23].

6-Speed up the gathering and analysis of data

Artificial Intelligence (AI) provides a significant transformation in business processes along with technological developments. At the heart of this transformation, Artificial Intelligence's ability to increase the speed of data processing plays an important role. By effectively processing large data sets, AI accelerates information extraction and optimizes decision-making processes. One of the advantages of AI in increasing the speed of data processing is the ability to analyze large data sets instantaneously. This allows businesses to quickly benefit from instantaneous data streams. Fast data processing is critical to increase the effectiveness of marketing campaigns, respond faster to customer demands and gain a competitive advantage. Additionally, AI's data processing speed can be used to create real-time analytics and predictive models. This helps companies identify future trends more quickly and make strategic decisions. Thanks to Artificial Intelligence, businesses can access tactical data faster and obtain meaningful insights by processing this data. As a result, Artificial Intelligence's ability to increase the speed of data processing offers businesses a powerful tool to gain a competitive advantage, make quick decisions and make business processes more effective. The use of this technology makes it possible to react more dynamically and quickly in business, which can bring success [24].

7-An improved tool for marketing automation

The renewed marketing automation tool marks a turning point in optimizing business processes by offering marketers a more effective and strategic solution. This updated tool, along with AI integration, offers marketers a wide range of benefits. The most effective email marketing strategies leverage contextual emails that focus on subscribers' interests, specifically provide one-on-one communication, and are reinforced with dynamic content. Dynamic content strategies that take into account insights along with geographic location, psychographic and behavioral data ensure that emails are designed to always appeal to subscribers. This integrated approach gives marketers a significant advantage in creating more personalized, interactive and successful campaigns. Artificial intelligence-supported marketing automation tools improve customer experience and help brands reach their target audiences more effectively [25].

8-Provide insightful data

Artificial Intelligence (AI) technologies facilitate business processes by examining each new piece of data with data analysis capabilities and providing customers with more relevant information regarding their preferences. Considered as a powerful tool in marketing initiatives, AI offers the ability to understand, give meaning to, and interact with contemporary consumers on a personal level. Personalized, timely and relevant messages combine human creativity with cutting-edge technology. Thanks to effective algorithms, user behavior is evaluated and personalized advertising content is displayed instantly. The data collected is used to determine changes in future advertising content. Artificial Intelligence helps sellers guide customers more effectively and focus on behavioral, personal data. Psychographic data, on the other hand, provides comprehensive information about consumers' goals, preferences and purchasing habits that affect their decisions to choose an artificial intelligence-supported product or service. The integration of AI into marketing strategies offers brands the potential to increase customer satisfaction and gain a competitive advantage [26].

9-Boost inventory management

Artificial intelligence can help stores keep track of how much stock they have and make sure they don't run out when lots of people want to buy something. It can also help stores make more money by charging different prices depending on how much people want to buy. Different stores need different AI depending on what they do and who they sell to. Sometimes a specific group of people or another company can help make AI work best for that particular store [27].

10-Personalize the purchasing experience

With the help of special computer programs, artificial intelligence can do many wonderful things, such as making ambitious models, helping you find things you want to buy, and talking to virtual friends. Many companies are using artificial intelligence to talk to their customers. For example, Amazon uses artificial intelligence to suggest things you might want to buy based on what you've previously viewed or purchased. These special computer programs are getting smarter and can do some things better than

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

humans can. They can understand what people like to buy and make shopping easier by giving them the right information [28].

11-Make better decisions

Artificial intelligence is a special type of technology that helps people make better decisions by looking at lots of different information. At Google AdWords, it helps marketers and managers focus on what matters by doing some of the work. Deep learning is a fantastic type of artificial intelligence that can understand really complex data and find patterns in it. It helps businesses to advertise better and reach more people. Artificial intelligence is becoming more and more common and it is changing the way businesses conduct digital marketing. This helps them make really cool and effective ads and can even save them money and make them more successful [29].

Conclusion

Artificial intelligence enables machines to perform functions of understanding and action that require human intelligence. These include learning, reasoning, and the interaction of the machine with its environment. ML and deep learning are two of the most popular AI techniques for this process. Creating more personalized brand experiences with the capabilities of AI, thereby fostering user engagement and loyalty, is becoming easier as time goes on, and marketers are also using AI in sales tools to improve user experience. Also, many companies these days are using advanced chatbots for customer relations, which gives customers the chance to rely on chatbots to do it for them instead of figuring out the buying process themselves. In modern times, the rate of improvement of language-based artificial intelligence is increasing, the artificial intelligence learning from previous experiences is optimized and developed to achieve better experience. It can help marketers refine the relevant content that users want to receive. Observation, data collection and analysis are the key nuances needed, and the use of artificial intelligence facilitates the processes of obtaining this data and personalizing it for the customer. Also, in digital marketing, this technology helps marketers with email campaigns, one of the most widely used channels, and allows them to maximize results. Considering that the most important advantage of AI in marketing is the analysis of data and correct analysis, it is predicted that in the future this technology will analyze a large amount of data and extract real market data to marketers and present ideas to be implemented based on this data.

In the future, marketers can use artificial intelligence to develop marketing analytics techniques to create personalized experiences for their customers and target potential customers. For example, each interaction of potential customers or consumers with a product or solution is intended to be tracked and used to improve the product or service in the future. With these things in mind, the impact of artificial intelligence in creating highly personalized experiences for marketers' customers in the future will be inevitable and more effective to use. As AI is set to continue to grow across all industries and segments, marketers must dedicate time and resources to test strategies and leverage AI tools for the continued success of marketing organizations, both now and in the future.

References

- [1] S. Verma, R. Sharma, S. Deb, D. Maitra. Artificial intelligence in marketing: systematic review and future research direction *Int. J. Inf. Manag. Data Insights*, 1 (1) (2021), Article 100002
- [2] X. Yang, H. Li, L. Ni, T. Li. Application of artificial intelligence in precision marketing *J. Organ. End User Comput.*, 33 (4) (2021), pp. 209-219
- [3] E. Hermann Leveraging Artificial Intelligence in Marketing for Social Good—An Ethical Perspective *Journal of Business Ethics* (2021), pp. 1-19
- [4] Tjepkema, L. (2019). What Is Artificial Intelligence Marketing & Why Is It So Powerful.
- [5] Shabbir, J., & Anwer, T. (2018). Artificial intelligence and its role in near future. *arXiv preprint arXiv:1804.01396*.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- [6] Y. Yang, K.L. Siau Qualitative research on marketing and sales in the artificial intelligence age MWAIS 2018 Proceedings, 41 (2018)
- [7] G. Stalidis, D. Karapistolis, A. Vafeiadis Marketing decision support using Artificial Intelligence and Knowledge Modeling: application to tourist destination management
Procedia-Social Behav. Sci., 175 (2015), pp. 106-113
- [8] V. Mitić. Benefits of artificial intelligence and machine learning in marketing Sinteza 2019-International Scientific Conference on Information Technology and Data Related Research, Singidunum University (2019), pp. 472-477
- [9] A. Capatina, M. Kachour, J. Lichy, A. Micu, A.E. Micu, F. Codignola. Matching the future capabilities of an artificial intelligence-based software for social media marketing with potential users' expectations. Technol. Forecast. Soc. Change, 151 (2020), Article 119794
- [10] P.K. Theodoridis, D.C. Gkikas. How artificial intelligence affects digital marketing Strategic Innovative Marketing and Tourism, Springer, Cham (2019), pp. 1319-1327
- [11] P. Khokhar. Evolution of artificial intelligence in marketing, comparison with traditional marketing Our Heritage, 67 (5) (2019), pp. 375-389
- [12] H. Gacanin, M. Wagner. Artificial intelligence paradigm for customer experience management in next-generation networks: Challenges and perspectives. IEEE Network, 33 (2) (2019), pp. 188-194
- [13] R. Seranmadevi, A. Kumar. Experiencing the AI emergence in Indian retail—Early adopters approach Management Science Letters, 9 (1) (2019), pp. 33-42
- [14] M. Dekimpe. Retailing and retailing research in the age of big data analytics. International Journal of Research in Marketing, 37 (2020), pp. 3-14
- [15] J. Guo, W. Zhang, W. Fan, W. Li. Combining geographical and social influences with deep learning for personalized point-of interest recommendation. Journal of Management Information Systems, 35 (4) (2018), pp. 1121-1153
- [16] M.H. Huang, R.T. Rust. Artificial intelligence in service. Journal of Service Research, 21 (2) (2018), pp. 155-172
- [17] S Sha Nazim, M Rajeswari. Creating a Brand Value and Consumer Satisfaction in E-Commerce Business Using Artificial Intelligence with the Help of Vosag Technology. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering, 8 (8) (2019), pp. 1510-1515
- [18] P. Grover, A.K. Kar, Y.K. Dwivedi. Understanding artificial intelligence adoption in operations management: insights from the review of academic literature and social media discussions Ann. Oper. Res. (2020), pp. 1-37
- [19] Theodoridis P.K., Gkikas D.C. (2019). How artificial intelligence affects digital marketing. In: Kavoura A., Kefallonitis E., Giovanis A. (Eds.), *Strategic Innovative Marketing and Tourism, Springer Proceedings in Business and Economics*. Springer.
- [20] A. Ekramifard, H. Amintoosi, A.H. Seno, A. Dehghantanha, R.M. Parizi. A systematic literature review of integration of blockchain and artificial intelligence. Blockchain cybersecurity, trust and privacy (2020), pp. 147-160
- [21] M. Javaid, A. Haleem, R.P. Singh, R. Suman. Artificial intelligence applications for industry 4.0: a literature-based study. J. Ind. Integrat. Manag., 7 (1) (2022), pp. 83-111
- [22] A.G. Rekha, M.S. Abdulla, S. Asharaf. Artificial intelligence marketing: an application of a novel lightly trained support vector data description. J. Inf. Optim. Sci., 37 (5) (2016), pp. 681-691
- [23] **Autonomous agents for business process management** N. R. Jennings, T. J. Norman, P. Faratin, P. O'Brien & B. Odgers Pages 145-189

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- [24] S.K. Vishnoi, Teena Bagga, Aarushi Sharma, S.N. Wani. Artificial Intelligence enabled marketing solutions: a Review. *Indian J. Econ. Bus.*, 17 (4) (2018), pp. 167-177
- [25]. Artificial intelligence: optimizing the experience of digital marketing. *Romanian Distribution Committee Magaz.*, 9 (1) (2018), pp. 24-28
- [26] E.E. Makarius, D. Mukherjee, J.D. Fox, A.K. Fox. Rising with the machines: a sociotechnical framework for bringing artificial intelligence into the organization. *J. Bus. Res.*, 120 (2020), pp. 262-273
- [27] W. Rodgers, T. Nguyen. Advertising benefits from ethical artificial intelligence algorithmic purchase decision pathways. *J. Bus. Ethics* (2022), pp. 1-19
- [28] E.A. Popova. Using artificial intelligence in marketing. *Eur. sci.* (6) (2017), pp. 62-63
- [29] Y.K. Dwivedi, L. Hughes, E. Ismagilova, G. Aarts, C. Coombs, T. Crick, ..., M.D. Williams. Artificial Intelligence (AI): multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *Int. J. Inf. Manag.*, 57 (2021), Article

**KADRLARIN İNNOVATİV FƏALİYYƏTİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ MƏQSƏDİ İLƏ
MOTİVASİYA PROSESİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI**

**WAYS OF IMPROVING THE MOTIVATION PROCESS WITH THE PURPOSE OF
STRENGTHENING THE INNOVATIVE ACTIVITY OF STAFF**

Aynur Amiraslanova, UNEC,

Business management and organization, Azerbaijan, Baku

ORCID ID: 0009-0002-9364-9388

Abstrakt

Effektiv kadr idarəçiliyinə aparan yol onun motivasiyasını anlamaqdan keçir. Yalnız insanı nəyin motivasiya etdiyini, onu hərəkətə nəyin sövq etdiyini, onun hərəkətlərinin əsasında hansı motivlərin dayandığını bilməklə biz kadrların idarə edilməsinin səmərəli forma və üsulları sistemini inkişaf etdirməyə cəhd edə bilərik. Müasir menecer başa düşür ki, iş yerləri ilə yanaşı, təşkilat işçilərin fəallığını və işə böyük marağının motivasiyası və saxlanması üçün əlavə şərait yaratmalıdır. İşə münasibəti dəyişmədən təşkilatda vəziyyətin köklü dəyişməsi mümkün deyil. Məhz buna görə də istənilən iqtisadi tədbirlərin real səmərəliliyi onların insanların əməyə münasibətinə təsiri ilə müəyyən edilir. Müsbət davranış - işdə bilik və peşəkarlıq səviyyəsini yüksəltməklə öz rifahını və sosial vəziyyətini yüksəltmək, işə vicdanla yanaşmaq - çox vaxt səmərəsiz olur və istənilən nəticəyə gətirib çıxarmır. Vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir ki, son illərdə əksər idarəetmə qərarları problemin həllinə sırf iqtisadi, bəzən isə sırf texnokratik yanaşmadan əziyyət çəkir. Kadrların həvəsləndirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinin tənzimləyici üsullarına elmi əsaslandırılmış maddi, əmək və maliyyə normaları və standartlarının məcmusunu, onların formalaşdırılması, yenilənməsi və proqnozların və planların işlənilib hazırlanmasında istifadə edilməsi qaydası və üsulları, habelə onların hazırlanması və işlənməsinin təşkili daxildir.

Açar sözlər: innovativ fəaliyyət, motivasiya, həvəsləndirici mühit, stimullaşdırma.

Abstract

The way to effective personnel management is to understand his motivation. Only by knowing what motivates a person, what prompts him to act, what motives are behind his actions, we can try to develop a system of effective forms and methods of personnel management. A modern manager understands that in addition to workplaces, the organization must create additional conditions for motivating and maintaining employee activity and great interest in work. It is impossible to radically change the situation in the organization without changing the attitude to work. That is why the real efficiency of any economic measures is determined by their impact on people's attitude to work. Positive behavior - improving one's well-being and social status by increasing the level of knowledge and professionalism at work, taking an honest approach to work - is often ineffective and does not lead to the desired result. The situation is further complicated by the fact that most management decisions in recent years suffer from a purely economic and sometimes purely technocratic approach to problem solving. The regulatory methods of improving the personnel incentive system include a set of scientifically based material, labor and financial norms and standards, the rules and methods of their formation, updating and use in the development of forecasts and plans, as well as the organization of their preparation and development.

Key words: innovative activity, motivation, encouraging environment, stimulation.

Giriş. Pərakəndə ticarət xidmətləri göstərən təşkilatlarda pul stimullarından (əmək haqqının artırılması, mükafatlar və s.) ən çox istifadə olunur. Lakin inkişaf edən bazar münasibətləri və artan rəqabət şəraitində motivasiyanın yalnız maddi üsullarından istifadə kadrların qeyri-maddi ehtiyaclarından

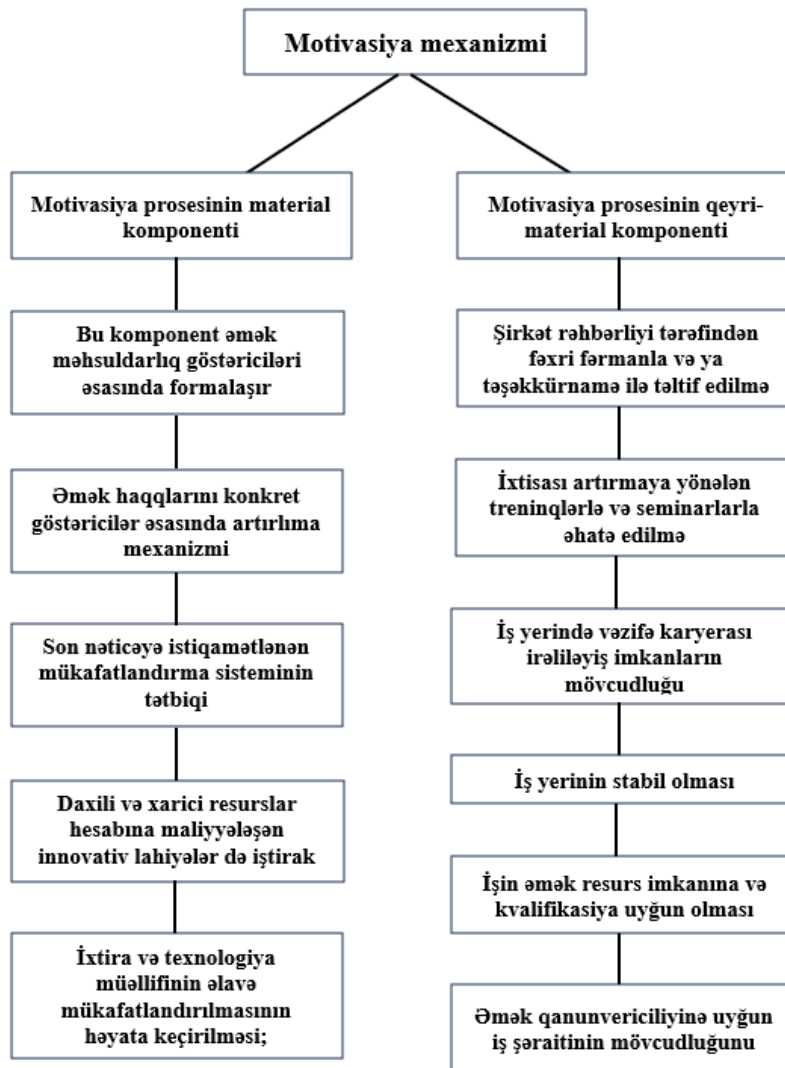
**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

narazılığa səbəb olur. İdarəetmə fəaliyyətində qeyri-maddi motivasiya üsullarından istifadə edilməməsi işçilərin bu iş fəaliyyətinə marağının azalmasına və nəticədə işin keyfiyyətinin və komandadakı iqlimin pisləşməsinə səbəb ola bilər. Qeyri-maddi ehtiyacların müəyyən edilməsi və ödənilməsi işçilərin həvəsləndirilməsi, onların işə yüksək marağı və məmnunluğunun təmin edilməsi üçün güclü mexanizmdir. İşçilərin motivasiyasının effektiv sistemi təşkilatın idarəetmə dövrünün vacib və zəruri bir əlaqəsidir, çünki son məqsədə çatmaq yalnız hər bir işçinin səmərəli işi ilə mümkündür.

Motivasiya prosesinin nəzəri-metodoloji əsasları. Ümumiyyətlə motivasiya - insanı daha yaxşı fəaliyyətə sövq edən, onu hərəkətə gətirən, davranışını arzuolunan istiqamətə yönəldən daxili və xarici stimulların məcmusudur. İşçi personalın fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi istiqamətində motivasiya mexanizminin yaradılması üçün aşağıdakılar müəyyən edilməlidir [1].

- motivasiyanı reallaşdıran subyekt
- motivasiyanın obyekt-təsir edici qüvvələrin yönəldiyi obyekt
- motivasiyanın köməkliyi ilə çatılacaq hədəf;
- innovasiya idealarının yaranması və reallaşdırılması üçün aktivləşmənin artırılması istiqamətində təsir edici alətlər.

Motivasiya mexanizminin aşağıdakı strukturu təklif edilir:

Müasir dünyada innovasiya prosesində insanı kapitaldan formalaşan əmək resursları mühüm rol oynamağa başlamışdır. Hal-hazırda əmək resurslarının effektivliyinin artırılmasının və istiqamətini göstərmək olar.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- İşdə son nəticəyə görə mükafatlandırma kimi idarə etmənin tətbiqi (Amerika rəşional idarə etmə məktəbi);
- Şirkətin idarə edilməsində yunan sisteminin tətbiqi;
- Təşkilatı və idarə etmə mədəniyyətinin və effektivliyinin artırılması nəzəriyyəsi əsasında formalaşan sistemin tətbiqi (kollektivin və ayrı-ayrı işçilərin "avropa" tipli idarə etmə nəzəriyyəsi).

Şirkətdə əmək resurslarından effektiv istifadə etmək üçün şirkətin personalının zəruri motivasiya şərtləri ödənməlidir.

Hal-hazırda "motivasiya" - nın ümumi qəbul edilmiş tərfi yoxdur. Məsələn, M.Meckon belə hesab edir ki, motivasiya insanın fəaliyyətinə və özünü aparmasına təsir edən bütün motivlərin məcmu formasıdır [1].

Motivasiya mexanizminin ayrılması üçün aşağıdakı mərhələləri əhatə edilməlidir:

- Motivasiya mexanizminin işlənməsi üçün işçi heyətində içərişindən hədəf kateqoriyanın seçilməsi;
- İşçi heyətinin seçilmiş hədəf kateqoriyasının fəaliyyətin nəticələrinə təsirinin ölçülə bilən formada müəyyən edilməsi;
- Material və qeyri-material tərkibli motivasiya mexanizminin yaradılması;
- Yaradılmış motivasiya mexanizminin tətbiq edilməsi, monitorinqi və korrektə edilməsi;

Qurulmuş motivasiya mexanizminin tətbiq edilməsi isə aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

- Motivasiya mexanizminin məqsədlərinin işlənməsi və onun təşkilatın məqsədləri ilə uyğunluğunun təmin edilməsi;
- Təklif edilən metodika üzrə motivasiya mexanizminin hazırlanması;
- Hazırlanmış motivasiya mexanizminin test variantlarında yoxlanılması;
- Əmək kollektivinin ümumi iclasında hazırlanmış motivasiya mexanizminin müzakirəsinin və qəbul edilməsinin təşkili;
- Motivasiya mexanizminin pilot qaydada tətbiqinin həyata keçirilməsi.

Müasir tədqiqatlar onu göstərmişdir ki, tək-cə material faktorlar əsasında motivasiya mexanizminin qurulması effektiv olmur. Belə ki, motivasiya mexanizminin tam və effektiv işlənməsi üçün bu mexanizm də qeyri-material faktorların da iştirakı zəruridir [5].

Motivasiya - intellektual fəaliyyətin əsas komponent olduğu hər hansı bir şirkət daxilində mövcud əmək resurslarından daha effektiv istifadə etməyə yönələn tədbirlər sisteminin reallaşdırılması prosesidir.

Motivasiya prosesinin müasir mexanizminin qurulması prinsiplərini aşağıdakı qaydada formalaşdırmaq olar:

1. Etibarlılıq prinsipi - bu mexanizm insana sabahkı gününə olan inam hissini möhkəmləndirir, onun iş yerinin və əmək haqqının stabilliyinə dəlalət edir.
2. Təhlükəsizlik prinsipi - bu mexanizm insanın fiziki hüquqi və sosial təhlükəsizliyini təmin edir.
3. Məqsədyönlü fəaliyyət prinsipi - bu prinsip işçiyə iş yerində real məqsədlərə çatmaq imkanını formalaşdırır.
4. Mükafatlanmanın ədalətli həyata keçirilmə prinsipi - bu prinsipin reallaşması nəticəsində işçi bilir ki, o yaxşı işləsə, onun əməyi mükafatlandırılacaqdır.
5. Professional səviyyənin daimi inkişaf etdirilməsi prinsipi - bu prinsip əməkdaşın şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafına daimi kömək göstərir.
6. Marağ prinsipi - bu prinsip işçidə (əməkdaşda) onun qarşısında qoyulan məsələnin həllinə marağ hissini güclənməsini stimullaşdırır.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

7. İşçi-rəhbər qarşılıqlı əlaqə prinsipi - bu prinsip iş prosesində yaranan çətin vəziyyətlərdən optimal çıxış yolunun tapılmasını təmin edir, hər hansı xahişə və ya səmərələşdirici təklifə operativ reaksiyanı təmin edir.

Motivasiya prosesinin müasir mexanizminin qurulması prinsiplərinin təmin edilməsi motivasiya mexanizmi qarşısında aşağıdakı tələbləri qoyur [2]:

- Motivasiya mexanizminin məqsədləri bütün səviyyələrdə təşkilatın məqsədləri ilə tam uyğunluq təşkil edilməlidir;
- Müasir motivasiya mexanizminin elementləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin nəzərə alınması;
- Motivasiya mexanizmi təşkilatda işləyən işçinin iqtisadi faydalara münasibətdə özünü aparma tərzini hərəkətlərinə istiqamətlənməlidir;
- Motivasiya mexanizmi özündə həm material, həm də qeyri material faktorları əks etdirməlidir;
- Motivasiya mexanizmi bir sistem kimi, işçinin innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsini istiqamətlənməli və onu stimullaşdırmalıdır.

Beləliklə əsas motivasiya metodları bunlardır:

1. Əməkdaşların tələbatlarına uyğun stimullar tətbiq etmək;
2. Mükafatlandırma;
3. Vəzifədə irəliləyiş;
4. Kadrların potensialının inkişaf etməsinə şərait yaratmaq;
5. Kadrların nailiyyətlərini qiymətləndirmək;
6. Kadrların rahat ünsiyyətə girə bilməsinə imkan yaratmaq.

Müəssisədə əməyin motivasiyası sistemi. Maddi istehsal prosesində işçinin motivləri, eləcə də iqtisadi ehtiyacları təkrar istehsal mərhələlərinə, mənsubiyyət subyektlərinə görə təsnif edilir, həmçinin şəxsi, kollektiv, milli və xarici bölünür. Hər bir insan müəyyən motivlər sistemini inkişaf etdirir.

İş motivi yalnız əmək fəaliyyəti fayda əldə etmək üçün yeganə deyilsə, əsas şərt olduğu halda formalaşır. Əgər bölgü münasibətlərində meyar status fərqləridirsə, o zaman karyera yüksəlişi və rütbə almaq üçün motivlər formalaşır ki, bu da işçinin əmək fəaliyyətini nəzərdə tutmur, çünki onlara digər fəaliyyət növləri ilə nail olmaq olar.

Əmək motivlərinin bir xüsusiyyəti əmtəə istehsalına görə onların özünə və başqalarına yönəldilməsidir. Əməyin məhsulu əmtəəyə çevrilərək, istifadə dəyəri kimi işçinin özünün deyil, başqa insanların ehtiyaclarını ödəyir.

İş üçün konkret motivin formalaşması, ilk növbədə, həvəsləndirici mühitin, iqtisadi ehtiyacların, dəyər oriyentasiyalarının və maraqlarının formalaşdırılmasını və onların həvəsləndirmə əsasında aktivləşdirilməsini əhatə edir.

Həvəslər fərdi obyektlər, digər insanların hərəkətləri, vədlər və bir insana hərəkətlərinə görə kompensasiya olaraq təklif edilə bilən və ya müəyyən hərəkətlər nəticəsində almaq istədiyi daha çox şey ola bilər [5].

Həvəsləndirici mühit sosial quruluş, ətraf mühit, məhdud insan təmasları, kollektiv istehsal yolu ilə ehtiyacların aşağı səviyyədə ödənilməsi, öz norma və dəyərləri ilə müəyyən edilən spesifikliyə malikdir. Bu spesifikasiyyət itmir və müəssisədə baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklərdən asılı olmayaraq, əsasən dəyişməz qalır. İşçinin müəssisədəki ilkin ehtiyaclarının səviyyəsini müəyyənləşdirir.

Həvəsləndirici mühitin digər komponenti əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı ilə bağlıdır. İlkin ehtiyaclarla yanaşı, maddi istehsal prosesində əlavə tələbatların tərkibini və ödənilmə səviyyəsini müəyyən edir. Motivasiya stimullaşdırmaya alternativdir. Ədəbi mənbələrin öyrənilməsi işçilər arasında iş motivasiyasının bir neçə növünü müəyyən etməyə imkan verdi: daxili, xarici müsbət, xarici mənfi və repressiv [4].

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Daxili motivasiya növü olan işçilər mürəkkəb işlərlə işin məsuliyyətli sahələrində istifadə edilməlidir. Xarici müsbət motivasiya növü olan işçilər, prosesin tam planlaşdırıldığı, tənzimləndiyi və nəzarət edildiyi və yüksək əmək məhsuldarlığının tələb olunduğu sənaye sahələrində istifadə edilməlidir. Xarici mənfi və repressiv əmək motivasiyası növləri olan işçilər yardımçı və xidmət istehsalında, lakin zəruri sosial şərait olduqda istifadə edilə bilər. Əməyin stimullaşdırılması insanları ictimai zəruri işə cəlb etmək və onların əmək fəallığını artırmaq üsuludur.

Motivasiyanın əsas məqsədləri bunlardır:

- hər bir işçidə iş prosesində motivasiyanın mahiyyəti və əhəmiyyəti haqqında anlayışın formalaşdırılması;
- kadrların və menecmentin psixologiya üzrə hazırlanması şirkətdaxili ünsiyyətin əsaslarını;
- müasir motivasiya metodlarından istifadə etməklə hər bir menecer üçün kadrların idarə olunmasına demokratik yanaşmaların formalaşdırılması.

Bu problemləri həll etmək üçün müxtəlif motivasiya üsullarından istifadə olunur:

- Normativ motivasiya ideoloji və psixoloji təsir vasitəsilə insanı müəyyən davranışa sövq etməkdir: inandırma, təklif, məlumat, psixoloji infeksiya və s.
- Gücdən istifadə və işçinin müvafiq tələblərə əməl etməməsi halında onun ehtiyaclarının ödənilməsinin pisləşməsi təhlükəsinə əsaslanan məcburi motivasiya;
- Stimullaşdırma birbaşa insana deyil, xarici şəraitə faydaların - işçini müəyyən bir şəkildə davranmağa təşviq edən stimulların köməyi ilə təsirdir.
- Motivasiyanın ilk iki üsulu birbaşadır, çünki onlar insana birbaşa təsir göstərir, üçüncü üsul - stimullaşdırma - dolayıdır, çünki o, xarici amillərin - stimulların təsirinə əsaslanır.

Bir proses kimi qəbul edilən motivasiya nəzəri olaraq altı ardıcıl mərhələ şəklində təmsil oluna bilər [3]:

Birinci mərhələ ehtiyacların meydana çıxmasıdır. Ehtiyac insanın nəyisə əskik etdiyini hiss etməyə başlaması şəklində özünü göstərir. Müəyyən bir zamanda görünür və bir insandan fürsət tapmağı və onu aradan qaldırmaq üçün bəzi addımlar atmağı "tələb etməyə" başlayır. İkinci mərhələ ehtiyacı aradan qaldırmağın yollarını tapmaqdır. Ehtiyac yarandıqdan və insana problemlər yaratdıqdan sonra onu aradan qaldırmaq üçün fürsətlər axtarmağa başlayır: təmin etmək, basdırmaq, fərq etməmək. Nəse etmək, nəyisə öhdəsinə götürmək lazımdır.

Üçüncü mərhələ fəaliyyətin məqsədlərinin (istiqamətlərinin) müəyyən edilməsidir. İnsan ehtiyacı aradan qaldırmaq üçün nəyi və hansı vasitələrlə etməli olduğunu, nəyə nail olmalı, nəyi qəbul etməli olduğunu müəyyənləşdirir. Bu mərhələdə dörd məqam əlaqələndirilir: ehtiyacı aradan qaldırmaq üçün nə almalıyam; istədiyimi əldə etmək üçün nə etməliyəm; arzuladığıma nə dərəcədə nail ola bilərəm; nə qədər ala bildiyim ehtiyacı aradan qaldıra bilər.

Dördüncü mərhələ fəaliyyətin həyata keçirilməsidir. Bu mərhələdə insan, ehtiyacı aradan qaldırmaq üçün son nəticədə ona bir şey əldə etmək imkanı verməli olan hərəkətləri həyata keçirmək üçün səy sərf edir. İş prosesi motivasiyaya əks təsir göstərdiyindən, bu mərhələdə məqsədlərə düzəlişlər baş verə bilər.

Beşinci mərhələ bir hərəkətə görə mükafat almaqdır. İnsan bir iş gördükdən sonra ya birbaşa ehtiyacı aradan qaldırmaq üçün istifadə edə biləcəyi bir şeyi alır, ya da istədiyi əşya ilə dəyişdirə bilər. Bu mərhələdə hərəkətlərin həyata keçirilməsinin istənilən nəticəni nə dərəcədə verdiyi aydın olur. Bundan asılı olaraq hərəkətə motivasiyanın ya zəifləməsi, saxlanması, ya da güclənməsi var.

Altıncı mərhələ ehtiyacın aradan qaldırılmasıdır. Ehtiyacın yaratdığı gərginliyin aradan qaldırılması dərəcəsindən, habelə ehtiyacın aradan qaldırılmasının fəaliyyət motivasiyasının zəifləməsinə və ya güclənməsinə səbəb olub-olmamasından asılı olaraq, insan ya yeni ehtiyac yaranana qədər fəaliyyətini dayandırır, ya da axtarışda davam edir. imkanlar və ehtiyacın aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək [8].

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Əmək fəaliyyəti iyerarxik strukturlaşdırılmış bir neçə motivlə eyni vaxtda stimullaşdırılır. Bir qayda olaraq, əlverişli sosial şəraitdə elementar ehtiyacları ödəyən motivlər ali, mənəvi motivlərə tabe edilir. Əksinə, əlverişsiz sosial vəziyyətdə əsas ehtiyacların ödənilməsi ilə bağlı motivlər ön plana çıxır.

Motivasiya sisteminin təhlilinin məqsədləri:

- müəssisədə mövcud işçilərin həvəsləndirilməsi sisteminin nə dərəcədə effektiv olduğunu müəyyən etmək;
- menecerlərin tabeliyində olanlarla işdə qeyri-maddi həvəsləndirmə və motivasiya üsullarından nə dərəcədə səmərəli istifadə etdiyini qiymətləndirmək;
- müəssisənin məqsədləri əsasında kadrların motivasiya potensialını qiymətləndirmək və onun təkmilləşdirilməsi imkanlarını müəyyən etmək;
- işçilərin motivasiya sisteminin müəssisənin cari və uzunmüddətli məqsədlərinə uyğunluğunu qiymətləndirmək;
- mövcud kadr motivasiya sisteminin təkmilləşdirilməsi və ya yenisinin yaradılması üçün tövsiyələr hazırlamaq.

Əmək motivasiya sisteminin təhlilinin əsas prinsipi və şərti maksimum obyektivlikdir. Təhlil zamanı əldə edilən nəticələr işçilərə müəssisədəki mövcud motivasiya sisteminin təsirinin olub-olmaması, onların motivasiya sisteminin təsirinə reaksiyasının rəhbərliyin gözləntilərinə uyğun olub-olmaması və s. Motivasiya sisteminin keyfiyyətini təhlil etmək üçün onun ayrı-ayrı elementlərinin və bütövlükdə sistemin özünün müəyyən bir işçinin əmək fəaliyyətinin nəticələrinə nə dərəcədə təsir göstərə biləcəyini obyektiv şəkildə müəyyən etmək lazımdır.

Müəssisədə kadr motivasiyasının təhlili başlamalıdır [7]:

1) şirkətin təşkilatı və iqtisadi xüsusiyyətləri haqqında məlumat toplamaqdan. Məhz müəssisənin iqtisadi fəaliyyət göstəriciləri kadrların motivasiya sistemində əhəmiyyətli təsir göstərir. İqtisadi sabitlik kimi göstərici özlüyündə fizioloji və təhlükəsizlik ehtiyaclarının ödənilməsinə zəmanət verən həvəsləndirici amildir. Bundan əlavə, güclü iqtisadi göstəricilərə malik şirkət öz işçilərinə səmərəli əməyi təşviq etmək üçün daha çox yollar təklif edə bilər. Motivasiya meneceri işə marağını itirdi. Biz tabeliyində olanlar üçün fərdi stimullar seçirik;

2) müəssisədə istifadə olunan motivasiya üsullarının xüsusiyyətlərini əldə etmək və onların effektivliyini qiymətləndirmək. Həvəsləndirici sistemlərin effektivliyi metodlardan istifadə etməklə qiymətləndirilə bilər: parçalanma, analoqlar, normativ, funksional-qiymət və ekspert-analitik təkmilləşdirmə üsulları, həmçinin sistemli və morfoloji təhlillərdən istifadə etməklə. Müəssisədə formalaşan motivasiya sisteminin səmərəliliyinin etibarlı qiymətləndirilməsini iqtisadi fəaliyyətin göstəricilərinin zamanla necə dəyişdiyi ilə də əldə etmək olar: əmək məhsuldarlığı, gəlirlilik, habelə kadr dövrüyyəsi. Müəssisədə işçilərin motivasiyasını necə təhlil edəcəyinə qərar verərkən, anketlər və sorğular vasitəsilə işçilərin şirkətin motivasiyasında iştirak edən maddi və qeyri-maddi həvəsləndirmələr haqqında fikirlərini öyrənməyə imkan verən sosial auditi unutmamaq olmaz;

3) istifadə olunan həvəsləndirmə tədbirlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsinin nəticələrinə əsasən müəssisədə işçilərin əmək motivasiyasının təhlili aparılır və onun problem sahələri müəyyən edilir - nə əməyin səmərəliliyinə, nə də əmək məhsuldarlığına nəzərəcarpacaq təsir göstərməyən amillər. Aşkar edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması və problemlərin həlli üçün təklif olunan tədbirlər də qəbul edilən idarəetmə qərarlarının optimallığı və səmərəliliyi baxımından qiymətləndirilməlidir.

Müəssisədə əməyin həvəsləndirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi. İş motivasiyası işçinin ehtiyaclarını iş vasitəsilə təmin etmək istəyinə aiddir. İşçi qüvvəsi müəssisələrdə işçilərin ehtiyaclarını ödəmək üçün səmərəli mənbə olmaqdan çıxır. Cəmiyyətin və əmək kollektivinin xeyrinə işləmək kimi sosial motivlərin elementləri yoxa çıxmış və ya xeyli azalmışdır. Maddi mükafat amili üstünlük təşkil edir: əmək fəaliyyətinin strukturunda onun payı növbəti ən vacib motivdən - insanlarla ünsiyyətdən 2 dəfə yüksəkdir. Bundan əlavə, müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisələrin işçiləri arasında əmək fəaliyyətinin motivlərinin strukturu təxminən eynidir [6].

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Kadrların motivasiya sistemini təkmilləşdirərkən aşağıdakı üsullardan istifadə olunur: tənzimləyici, sosial, iqtisadi və təşkilati.

Kadrların motivasiyası sisteminin təkmilləşdirilməsinin sosial üsullarına kollektivin və onun ayrı-ayrı işçilərinin sosial-psixoloji iqliminə təsir tədbirləri və qolları daxildir. Sosial idarəetmə metodları kollektivdə sosial münasibətlərin uyğunlaşdırılmasına, işçilərin sosial tələbatlarının ödənilməsinə, şəxsi inkişafa, sosial müdafiəyə və s. Bu normaların əsas və bilavasitə vəzifəsi bütün növ maraqların uyğunlaşdırılmasıdır. Maraqlar fərdlərin və onların qruplarının davranış istiqamətlərini müəyyən etdiyindən, əmək motivasiyasının tənzimlənməsi mexanizminin işləməsi üçün ictimai və şəxsi maraqların qarşılıqlı əlaqələndirilməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Kadrların motivasiyası sisteminin təkmilləşdirilməsinin iqtisadi üsullarına iqtisadi maraqlardan istifadə əsasında qurulmuş kadrların motivasiyasına məqsədyönlü təsir göstərmək yolları sistemi daxildir. Onların istehsal təsirinin gücü və onun səmərəliliyi ictimai sistemin xarakteri, məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Kadrların həvəsləndirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün iqtisadi metodların rolu onunla müəyyən edilir ki, onlar ümumi maraqların aparıcı rolu ilə milli, kollektiv və şəxsi maraqlar sisteminin vəhdətini təmin etməyə yönəldilir. Kadrların motivasiyası sisteminin təkmilləşdirilməsinin iqtisadi üsulları həm təşkilatlararası miqyasda, həm də idarəetmənin bütün digər səviyyələrində tam inkişaf əldə edərək bütün istehsal münasibətləri sisteminə nüfuz edir [9].

Kadrların motivasiyası sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün təşkilati üsullara təşkilati qərarların hazırlanması, lazımı resursların, müddətlərin, məsul şəxslərin müəyyən edilməsi və icraya nəzarətin cəlb edilməsi, ardınca yeni təşkilati və inzibati tədbirlər daxildir. Kadrların motivasiyası sisteminin təkmilləşdirilməsinin təşkilati üsulları əsasən menecerin səlahiyyətinə, onun hüquqlarına və təşkilata xas olan nizam-intizamına əsaslanır.

Kadrların həvəsləndirilməsi prosesinin uğurlu olması üçün müəssisələrdə ümumi baxış yaradılmalı, kadrlara təlim imkanları verilməli, həvəsləndirilən kadrlar dəstəklənməli, proses qiymətləndirilməli və lazımı cəhətlər nəzərə alınmalı, ehtiyat tədbirləri görülməlidir [2].

Müvəffəqiyyətli kadrların həvəsləndirilməsi təcrübəsi üçün tələb olunan amilləri aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- Kadrların həvəsləndirilməsi bir texnika kimi deyil, fəlsəfə kimi qəbul edilməlidir,
- Qiymətləndirmə aydın və real olmalıdır,
- Anlayış, bilik və bacarıq olmalıdır. ön planda olmalı,
- Gözlənilən real olmalıdır,
- Uğursuzluqlar öyrənmək üçün fürsət olmalıdır,
- Personel səlahiyyət verməkdə səbirli olmalıdır.

Kadrların həvəsləndirilməsi sadəcə idarə olunmamalı, dinamik mühitdə və davamlı proses kimi nəzərdən keçirilməlidir. Təşkilati və yerli biznes mühiti kadrların həvəsləndirilməsinin ilk və ən vacib mərhələsidir və işçilərin dəstək, imkan, etibar və sədaqət kimi fərdi aspektlərini təşkil edən qavrayış və münasibətlərinə təsir göstərir. İşçilərin bu təsəvvürləri və münasibətləri vasitəsilə təşkilati və yerli biznes mühitinin amilləri kadrların psixoloji səlahiyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Psixoloji səlahiyyətləndirmənin dörd əsas elementi, yəni təsir, məna, bacarıq və seçim gücləndirilmiş davranışlara çevrildikdə proses tamamlanır [3].

Müasir motivasiya nəzəriyyəsi işçini ön plana çıxarır, onun işinin keyfiyyətini təyin edən onun iş münasibətidir. Bu işdə insanın bütün ehtiyaclarını nəzərə almaq lazımdır, həmişə yadda saxlamaq lazımdır ki, insan istehsalçısı eyni zamanda insan istehlakçısıdır. O, nəinki doymaq, geyinmək, həm də sosial müdafiə olunmaq, vətəndaş hüquqlarına malik olmaq istəyir ki, özünü fərd, real insan kimi hiss etsin.

Müəssisə daxili kadrların motivasiyası mexanizmlərinin innovativ istehsal təsir effektivliyini müəyyən etmək üçün müəssisə seçilmişdir. Seçilmiş müəssisənin kadrlarının motivasiya mexanizmləri üzrə

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

çəkdiyi xərclər müsahibə və araşdırmalar üsulu ilə müəyyən edilmişdir. Aparılan təhlilləri çox mürəkkəbləşdirməmək üçün aşağıdakı məhdudiyyətlərdən istifadə edilmişdir: göstərilən dövrlər üçün innovativ istehsal prosesinin əsas komponenti olan yeni texnologiyanın modernləşdirməsi həyata keçirilməmiş və yeni texnologiyanın modernləşmə faktoru sabit qəbul edilmişdir; göstərilən dövrlər üçün innovativ istehsal prosesinin təsiri nəticəsində məhsulun keyfiyyət göstəriciləri xarakterizə edən faktorların da sabit qaldığı qəbul edilmişdir; göstərilən dövrlər üçün innovativ istehsal prosesində iştirak edən tətbiq üzrə tədqiqatçı alimlərin, yüksək səviyyəli diqər işçilərin sayı göstərilən dövrlər üçün sabit qəbul edilmişdir.

Cədvəl 1

Motivasiya mexanizmlərinin təsirinin qiymətləndirilməsi.

№	Kadrların motivasiyası mexanizmləri üzrə çəkilən xərclər (AZN)	I-ci dövr (2017-2019)	II-ci dövr (2021-2023)	Hər iki dövr arasındakı fərq
1	Əmək haqlarının konkret göstəricilər əsasında artırılma	55000	71000	16000
2	Son nəticəyə istiqamətlənən mükafatlandırma sistemi	25000	36000	11000
3	İxtiraların və səmərələşdirici təkliflərin tətbiqi üzrə mükafatlandırma	17000	21000	4000
4	Administrativ personalın təlimatlandırılması	5000	6000	1000
5	Yüksək səviyyəli elmi texniki personalın təlimatlandırılması	7000	7800	800
6	Mühəndis-texnik heyəti üçün xüsusi treninqlərin keçirilməsi	4500	5600	1100
7	Fəhlə və istehsalatda köməkçi personal üçün treninqlərin keçirilməsi	3500	4200	700
8	Kadrların idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə çəkilən xərclər	6200	7300	1100
9	Kadrlar şöbəsinin yeni texniki və proqram təminatına çəkilən xərclər	2200	2600	400
10	Motivasiya mexanizmləri üzrə çəkilən xərclər (cəmi)	125400	161500	36100

Müəssisənin bu dövrlər üçün əldə etdiyi təmiz gəliri müəyyənləşdirək. Təhlilləri mürəkkəbləşdirməmək üçün əldə edilən təmiz gəliri müəssisənin istehsal etdiyi bir məhsul üzərində quraq. Tutaq, ki bu məhsul üzrə müəssisənin I-ci dövr 2017-2019 illər üçün əldə etdiyi təmiz gəlir 1250000 AZN-ə bərabərdir. Müəssisənin II-ci dövr üçün 2020-2022 illər əldə etdiyi təmiz gəlir isə 1840000 AZN təşkil etmişdir. Motivasiya prosesinin II-ci dövrün I-ci dövr nisbətində 1.29 dəfə gücləndirilməsi (motivasiya

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

mexanizmləri üzrə çəkilən məcmu xərclərdə II dövrün I dövrə nisbəti), təmiz gəlirin analoji nisbətlərdə - 1,47 dəfə artmasına səbəb olmuşdur. Yəni göstərilən dövrlər üçün motivasiya prosesinin effektivliyi 12,2 %-ə bərabər olmuşdur (yəni motivasiya mexanizmləri üzrə çəkilən məcmu xərclərdə II-ci dövrün I-ci dövrə olan nisbəti ilə təmiz gəlirin analoji hallarda nisbəti arasında fərqin mütləq qiymətinin təmiz gəlirin artım nisbətində bölünməsi). Bu onu göstərir ki, motivasiya mexanizmlərinə çəkilən məcmu xərclərin təsiri nəticəsində təmiz gəlirin artımı daha sürətlə baş verir və göstərilən effekt motivasiya mexanizmləri üzrə çəkilən xərcləri üstəliyin və müəssisələrə əlavə qazanc əldə etmək imkanı verir.

Nəticə. Əmək motivasiyası sistemi menecer tərəfindən həyata keçirilən və müavinətlərə olan ehtiyacı ödəməyə yönəlmiş fəaliyyətlər məcmusudur; ictimai əmək bölgüsü və xüsusi mülkiyyətin inkişafı əsasında əmək fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi məqsədilə fərdi davranış motivinin formalaşmasında ifadə olunur.

Motivasiya sisteminin təhlilinin məqsədləri:

- müəssisədə mövcud işçilərin həvəsləndirilməsi sisteminin nə dərəcədə effektiv olduğunu müəyyən etmək;
- menecerlərin tabeliyində olanlarla işdə qeyri-maddi həvəsləndirmə və motivasiya üsullarından nə dərəcədə səmərəli istifadə etdiyini qiymətləndirmək;
- müəssisənin məqsədləri əsasında kadrların motivasiya potensialını qiymətləndirmək və onun təkmilləşdirilməsi imkanlarını müəyyən etmək;
- işçilərin motivasiya sisteminin müəssisənin cari uzunmüddətli məqsədlərinə uyğunluğunu qiymətləndirmək.

Nəzəri (əqli) tədqiqat obyektini kimi götürülmüş müəssisədə verilmiş bərabər periodlu dövrlər üçün motivasiya mexanizmlərinin 1.29 dəfə gücləndirilməsi, verilmiş dövrlər üçün təmiz gəlirin 1,47 dəfə artımını təmin edir ki, bu da müəssisə üçün əlavə gəlirlərin əldə edilməsi deməkdir. Tədqiqat obyektini olan bu müəssisə üçün verilmiş bərabər periodlu dövrlərdə motivasiya mexanizminin güclənməsi prosesinin effektivliyi 12,2 %-ə bərabər olmuşdur ki, bu da motivasiya prosesinin nə qədər yüksək əhəmiyyətə malik olduğunun göstəricisidir.

İmkanlar və perspektiv tədqiqatlar. Motivasiya mexanizmlərinin müəssisə daxilində innovasiya fəaliyyətlərinin güclənməsinin stimullaşdırılması proseslərinə təsirinə inteqral formada (yəni material motivasiya mexanizmləri ilə yanaşı qeyri material motivasiya mexanizmləri) yanaşmaq innovasiyada çox mühüm yer tutur. Bu sahədə tədqiqatların aparılması günün ən vacib tələblərindən biridir.

Ədəbiyyat.

1. Axundov M.Ə., İşlətməçiliyə giriş. Bakı 2000, 59 s.
2. Akçakaya M., Örgütlerde uygulanan personel güçlendirme, 2010, s 145- 174.
3. Arslantaş C., Dönüşümcü liderliğin psikolojik güçlendirme davranışı, 2007, s 81-101.
4. Базаров Т.Ю. Управление персоналом, 2014. 224 с.
5. Дейнека А.В. Управление персоналом организации, 2014. 288 с.
6. Kataeva B.İ. "Kreativ menecer". Bakı, 2009, s 225.
7. Кибанов А.Я. Управление персоналом, 2015. 208 с.
8. Генкин Б.М. Управление человеческими ресурсами, 2013. 464 с
9. Травин В.В. Управление человеческими ресурсами, 2013. 128 с.

**CHANGES IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT LEVEL OF BANDIRMA
DISTRICT**

**BANDIRMA İLÇESİNİN SOSYO EKONOMİK GELİŞMİŞLİK DÜZEYİNDEKİ
GELİŞMELER**

Özcan KARAHAN

Bandırma Onyediy Eylül University,

Faculty of Economics and Administrative Sciences,

Economic Department, Bandırma - Balıkesir, Türkiye,

ORCID: 0000-0002-1179-2125

ABSTRACT

Bandırma district is adjacent to the Marmara Sea and close to Balıkesir city center, and is not geographically far from big cities such as Istanbul, Izmir and Bursa. Besides the geographical advantages, it is seen that the district has reached a significant agricultural and industrial production capacity throughout the historical process. However, recently Bandırma district has begun to be affected by significant external economic influences as well as its own internal dynamics. So much so that, with the developments in Istanbul's economy making sufficient use of Bursa's hinterland and Bursa creating an important economic area on its own, investment plans for Bandırma have begun to increase rapidly. Undoubtedly, in addition to internal dynamics, such external economic developments can provide a significant advantage for the development potential of Bandırma. However, in order to benefit effectively from this process, the process of Bandırma from past to present in terms of socio-economic indicators must be analyzed well. In this way, the most appropriate development strategies can be determined by considering external economic developments and internal dynamics together. Based on this, in our study, the socio-economic development level of Bandırma province was examined in the historical process. Accordingly, the development ranking research of seven districts conducted by the central authority in Turkey and published in 1966, 1981, 1985, 1996, 2004, 2017 and 2022 was used. In this context, the socio-economic development level of Bandırma district was examined comparatively with other districts in Turkey and other districts in Balıkesir province. In addition, the developments in the sub-indexes that direct the changes in the socio-economic development level are revealed in detail. At the end of these, some findings have been reached that will contribute to the effective design of regional development policies for Bandırma district.

Keywords: Socio-economic Development, Bandırma District.

ÖZET

Bandırma ilçesi Marmara Denizine komşu olması ve Balıkesir il merkezine yakınlığı yanında İstanbul, İzmir ve Bursa gibi büyük şehirlere de uzak mesafede değildir. Sahip olduğu coğrafi avantajlar yanında tarihi süreç içinde ilçenin önemli bir tarımsal ve sanayi üretim kapasitesine ulaştığı görülmektedir. Ancak son dönemde Bandırma ilçesi kendi gelişim dinamikleri yanında önemli dış ekonomik etkilerin altına girmeye başlamıştır. Öyle ki, İstanbul ekonomisindeki gelişmelerin Bursa hinterlandını yeterince kullanması ve Bursa'nın da kendi başına önemli bir ekonomik alan oluşturması ile birlikte bu bölgelerden Bandırma'ya yönelik yatırım planları hızla artmaya başlamıştır. Şüphesiz iç dinamikler yanında bu tür dış ekonomik gelişmeler Bandırma'nın gelişim potansiyeli için önemli avantajlar sunabilir. Ancak söz konusu süreçten etkin bir şekilde yararlanmak için Bandırma'nın sosyo-ekonomik göstergeler bakımından geçmişten günümüze geldiği sürecin iyi bir biçimde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu sayede dış ekonomik gelişmeler ve iç dinamikler birlikte ele alınarak en uygun gelişme stratejileri belirlenebilir. Buradan hareketle çalışmamızda Bandırma ilinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi tarihi süreç içerisinde incelenmiştir. Bunun için Türkiye 'de merkezi otorite

tarafından gerçekleştirilen ve 1966, 1981, 1985, 1996, 2004, 2017 ile 2022 yıllarında yayımlanan yedi adet ilçelerin gelişmişlik sıralamasına yönelik araştırmadan yararlanılmıştır. Bu kapsamda Bandırma ilçesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi hem Türkiye'deki diğer ilçelerle hem de Balıkesir ili içindeki ilçelerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyindeki değişimlere yön veren alt gösterge ve indekslerdeki gelişmelerde ayrıntısı ile ortaya konmuştur. Bütün bunların sonunda Bandırma ilçesine yönelik bölgesel kalkınma politikalarının etkin bir şekilde tasarlanmasına katkı sunacak önemli tespitlere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelime: Sosyo-ekonomik Gelişmişlik, Bandırma

1. Giriş

Bandırma'nın içinde bulunduğu bölgenin tarihi M.Ö 6.bin yılına kadar gitmektedir. Bandırma bölgesine Türklerin girişi ise Selçukluların 1076 yılında Aydıncık ve Bandırma bölgesini ele geçirmesi ile başlamıştır. Bandırma'nın Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk kez 1878 yılında Karesi Sancağına (Balıkesir) bağlı bir ilçe merkezi haline getirildiği görülmektedir. Günümüze gelindiğinde Bandırma'nın Balıkesir iline bağlı Marmara denizine sınırı bulunan önemli bir ilçe haline geldiği görülmektedir. Doğusunda Karacabey, batısında Gönen, kuzeyinde Erdek ve Marmara Denizi, güneyinde ise Manyas ile komşudur. Bandırma 161, 894 kişilik nüfusu ile Balıkesir'in Altıeylül ve Karesi merkez ilçelerinden sonra en büyük nüfusa sahip üçüncü ilçedir. Toplam 690 km² yüz ölçümüne sahip olan ilçe 40°21'30 kuzey enlemi ve 27°21'59 doğu boylamının kesişim noktasında bulunmaktadır. Bandırma önemli bir limana sahip olmanın yanında İstanbul, Bursa ve İzmir kentleri ile önemli bir ulaşım ağı içinde yer almaktadır. İlçenin 15 km güneyinde 164 km² alana sahip Kuş Gölü bulunmakta ve çok sayıda kuş türüne ev sahipliği yapmaktadır. Bandırma'nın 19 tanesi merkez 35 tanesi ise kırsal alanda olmak üzere toplam da 54 mahallesi vardır.

Bandırma gibi ilçeler Türkiye'de en küçük idari birim olmaları nedeniyle kalkınma hedefine ulaşılmasında uygulanacak politikalar açısından en mikro düzeydeki coğrafi alanları temsil etmektedir. Bu yüzden ilçeler düzeyinde sosyo-ekonomik veri tabanı oluşturulması en küçük yerel birimden hareketle politikaların tasarlanması açısından büyük katkı sağlamaktadır. Öyle ki, ilçeler bazında gerçekleştirilen sosyo-ekonomik gösterge analizleri bölgenin gelişmişliğine hangi faktörlerin nasıl etki ettiğini belirlemenin yanında bölgedeki gelişmişlik düzeyinin zaman içerisinde göstermiş olduğu değişimleri de ortaya koymaktadır. Ayrıca sosyo-ekonomik gösterge analizler ilçeler arasında gelişmişlik farklılıklarının tespit edilmesine de yardımcı olmaktadır. Kısaca ilçelerin ekonomik ve sosyal sektörler itibarıyla yapısal durumunu saptamak ve potansiyellerini ortaya çıkarmak büyük önem taşımaktadır. Öyle ki, kalkınma planlarının ilçe düzeylerinde daha etkin ve başarılı bir şekilde tasarlanmasına katkı sağlamaktadır. Başka bir ifade ile, ilçelerin sosyo-ekonomik göstergelerinin ölçülmesine yönelik araştırmalar kalkınma stratejisi ve planların başarılı şekilde oluşturulmasında büyük rol oynamaktadır (Çetin ve Sevüktekin, 2016: 40).

İlçelerin sosyo-ekonomik niteliklerinin ortaya konmasının kalkınma planlarının tasarımı ve uygulanması için önemli olduğunun anlaşılması üzerine Türkiye'de merkezi otorite tarafından bu alanda kapsamlı araştırmalar yürütülmüştür. Bu şekilde ilçe düzeyinde yapılan sosyo-ekonomik gösterge analizleri ile kalkınma politikalarına en küçük idari yapılanma düzeyinde rehberlik sağlayacak önemli bir kaynak birikimine ulaşılmıştır. Türkiye'de merkezi otorite tarafından ilçelerin sosyo-ekonomik özelliklerini belirlemeye yönelik araştırmaların tarihi 1966 yılına kadar uzanmaktadır. Bu tarihten itibaren 2022 yılına kadar geçen süreçte yedi adet rapor hazırlandığı belirlenmektedir. Sonuç olarak Türkiye'de ilçelerin gelişmişlik düzeylerinin tarihi süreç içindeki gelişimini ortaya koymak için oldukça zengin bir kaynak birikimine ulaşılmıştır. Böylece, Türkiye'de ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini tarihi süreç içerisinde analiz edebileceğimiz önemli bir veri tabanına ulaşılmıştır.

Yukarıda yapılan tespitlerden hareketle bu çalışmada Bandırma ilçesinin sosyo-ekonomik gelişim süreci 1966 ile 2022 yılları arasında yayımlanan yedi adet rapordan yararlanılarak analiz edilmiştir. Böylece Bandırma ilçesinin ekonomik ve sosyal yapısal özelliklerini saptamak yolu ile sorunlarına çözüm getirilmesi ve gelişim potansiyelinin desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde Bandırma'nın sosyo-ekonomik göstergelerindeki değişimler Türkiye'de diğer ilçelerin sosyo-ekonomik göstergelerindeki değişimlerle birlikte analiz edilmiştir. İkinci bölümde Bandırma'nın

sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi idari olarak bağlı bulunduğu Balıkesir ilinin diğer ilçeleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Bandırma ilçesinin sosyo-ekonomik göstergeleri alt bileşenler bakımından daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışma sonunda Bandırma ilçesinin sosyo-ekonomik gelişimine destek sağlayacak politikaların başarılı şekilde tasarımına katkı sunacak önemli tespitlere ulaşılmıştır.

2. Bandırma İlçesinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişliğinin Türkiye Düzeyinde Analizi

Bandırma ilçesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin Türkiye'deki iller içinde bulunduğu konumu tespit için 1966 yılından 2022 yılına kadar merkezi otorite tarafından hazırlanan yedi rapordan yararlanılmıştır. Bu çerçevede Türkiye'de ilçelerin gelişmişlik düzeylerini ortaya koyan çalışmaların Bandırma ilçesine ilişkin yaptığı değerlendirmeler Tablo 1'de sunulmuştur. Burada ilk sütunda ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemeye yönelik araştırmaların tarihleri yer almaktadır. Görüldüğü gibi bu kapsamda 1966 yılından en son 2022 yılına kadar toplam yedi adet rapor hazırlanmıştır. Bunun yanında Tablo 1'in ikinci sütununda Bandırma ilçesinin her rapor yılına ait sosyo-ekonomik gelişmişlik derecesi açısından Türkiye'deki ilçeler arasında aldığı sıra gösterilmiştir. Öte yandan, Tablo 1'in ikinci ve üçüncü sütunlarında Bandırma ilçesinin her bir rapor döneminde sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Türkiye 'de geçtiği ve gerisinde kaldığı il sayıları belirtilmiştir. Son olarak da Tablo 1'in son sütununda her bir rapor döneminde Türkiye'de analize katılan toplam ilçe sayısı gösterilmiştir.

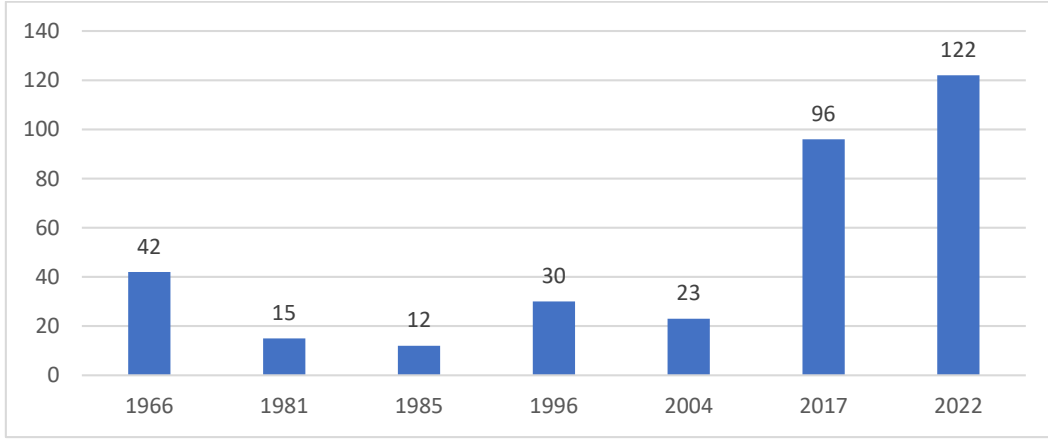
Bandırma ilçesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından 1966 yılında hazırlanan ilk rapordan 1985 yılında hazırlanan rapora kadar oldukça iyi bir performans gösterdiği belirlenmektedir. Buna göre Bandırma 1966 yılında 42. sıradayken 1985 yılında 12. sıraya kadar yükselmiştir. Öte yandan, 1996 rapor yılında tekrar gelişmişlik açısından 30. sıraya gerilemiş ancak 2004 rapor yılında tekrar 23. sıraya yükselmiştir. Bununla birlikte 2017 ve 2022 yıllarında yayımlanan son iki raporda Bandırma'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında önemli bir gerileme yaşadığı görülmektedir. Bu süreçte 2017 yılında 96. sıra 2022 yılında ise 122. sıraya kadar inilmiştir. Söz konusu bu gerilemede Türkiye'de ilçe sayısının artmasının etkisi olabileceği düşünülebilir. Ancak bu noktada 1996 yılındaki 858 ilçe sayısının sonraki 2004 rapor yılında 872'ye yükselirken Bandırma'nın aynı yıllarda gelişmişlik derecesi olarak 30. sıradan 23. sıraya kadar yükseldiği gözden kaçmamalıdır.

Tablo 1. Bandırma'nın Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Açısından Türkiye'deki Yeri

Rapor Yılı	Türkiye'de Sıra No	Geçilen İlçe Sayısı	Öndeki İlçe Sayısı	Toplam İlçe Sayısı
1966	42	41	531	573
1981	15	14	557	572
1985	12	11	604	616
1996	30	29	828	858
2004	23	22	849	872
2017	96	95	874	970
2022	122	121	851	973

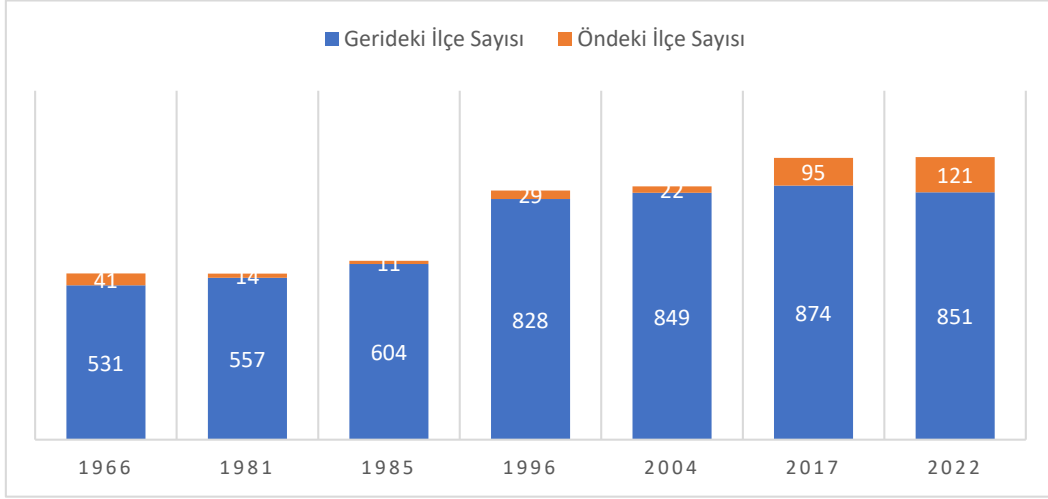
Kaynak: DPT (1966, 1981, 1985, 1996, 2004), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2017, 2022) raporlarında sunulan verilerden hazırlanmıştır.

Şekil 1. Bandırma'nın Gelişmişlik Açısından Türkiye' deki Konumundaki Değişimler

Kaynak: Tablo 1'deki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir.

Şekil 2. Bandırma'nın Gelişmişlik açısından Türkiye' de Önünde ve Gerisindeki İlçeler

Kaynak: Tablo 1'deki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir.

Bandırma'nın 2017 ve 2022'deki son iki rapor yılında sosyo-ekonomik gelişme düzeyinde yaşadığı büyük düşüş Şekil 2'deki verilerden de açıkça görülmektedir. Buna göre son iki rapor döneminde gelişmişlik sıralamasında Bandırma'nın önündeki ilçe sayısı artarken önüne geçtiği ilçe sayısı azalmaktadır. Bütün bu sonuçlar Bandırma'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından son dönemde ciddi bir gerileme yaşadığını ortaya koymaktadır.

3. Bandırma'nın Sosyo-Ekonomik Gelişmişliğinin Bölge Düzeyinde Analizi

Bandırma'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi Türkiye'deki ilçeler arasında değerlendirildiği gibi bağlı bulunduğu ildeki ilçeler arasında da analiz edilebilir. Buna göre Bandırma'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin Balıkesir'deki ilçeler arasındaki konumuna ait bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur. Burada ilk sütunda sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemeye yönelik yayımlanan raporların yılları bulunmaktadır. İkinci sütunda Bandırma'nın Balıkesir'deki ilçeler arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi belirlemektedir. Üçüncü ve dördüncü sütunlar da ise sırası ile Bandırma'nın Balıkesir ilinde önüne geçtiği veya gerisinde kaldığı ilçe sayıları belirlenmiştir. Son sütunda ise Balıkesir'de bulunan toplam ilçe sayıları gösterilmiştir. Çalışmada Tablo 2'deki değerlerin daha iyi yorumlanması için şekiller yardımı ile veriler tekrar gösterilmiştir. Bu kapsamda Şekil 3'de Bandırma'nın Balıkesir'deki ilçeler arasında her bir rapor yılında aldığı gelişmişlik sırası belirlenmiştir. Öte yandan, Şekil 4'de ise Balıkesir'de önüne geçtiği ve gerisinde kaldığı ilçe sayıları belirtilmiştir.

Bandırma'nın gelişmişlik düzeyi Tablo 2 ve Şekil 3'den görüleceği gibi 1966 yılından sonra 2017 yılına kadar Balıkesir'e bağlı ilçeler içinde hep ilk sıradadır. 1981 yılından 2017 yılına kadar yayımlanan beş

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

rapor döneminde Bandırma hep gelişmişlik düzeyi bakımından ilk sırayı almıştır. Ancak, 2022 yılında yayımlanan son raporda Bandırma'nın Balıkesir'e bağlı ilçeler içinde 4. sıraya kadar gerilediği belirlenmektedir. Bu önemli gerilemeyi süreç içinde Balıkesir'e bağlı ilçe sayısının artması ile açıklamak mümkün değildir. Çünkü daha önceki dönemlerde ilçe sayısı artarken Bandırma birincilikteki konumunu korumuştur. Ayrıca sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinde birinci olduğu 2017 yılından sonraki 2022 yılında dördüncü sıraya gerilerken Balıkesir ilçe sayısında bir değişim olmamıştır.

Bandırma'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi sıralamasında Balıkesir'e bağlı ilçeler arasında son rapor yılında yaşadığı gerileme Şekil 4'deki veriler yardımı ile de belirlenebilir. Buna göre Bandırma 1966 rapor yılında toplam 16 ilçe içinde 4. sırada bulunmaktadır. Dolayısı ile gelişmişlik düzeyi bakımından önünde üç ilçe bulunmaktadır. Bu ilçeler gelişmişlik sırasına göre Erdek, Edremit ve Ayvalık'tır. Daha sonra 1981, 1985, 1996, 2004 ve 2017 rapor yıllarında Bandırma gelişmişlik sıralamasında ilk sıraya geçtiğinden önünde hiçbir ilçe yoktur. Ancak 2022 yılındaki son rapor da Bandırma tekrar gelişmişlik sıralamasında dördüncü sıraya gerilemiştir. Son raporda Bandırma'yı geçen ilçeler ise Altıeylül, Karesi ve Edremit olmuştur. Balıkesir'in 2012 yılında büyükşehir statüsüne kavuşması ile birlikte merkez ilçe Altıeylül ve Karesi şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bandırma 2017 yılında gerçekleştirilen çalışma sonuçlarında her iki merkez ilçeyi geçerek il içinde birincilikteki yerini koruyabilmiştir. Başka bir ifade ile Bandırma hem 2004'de merkez ilçe tek iken hem de 2017'de ikiye ayrılmışken onların önünde yer almıştır. Ancak 2022 yılında gerçekleştirilen son sosyo-ekonomik gelişmişlik araştırmasında Altıeylül ve Karesi merkez ilçeleri Edremit ile birlikte Bandırma'yı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında geçmiştir.

Özetle, Balıkesir ili içindeki ilçelerin gelişmişlik düzeyleri ile karşılaştırmalı bir analiz yapıldığında Bandırma'nın son dönemde çarpıcı bir şekilde gerilemeye yaşadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu önemli gerileme, bir önceki bölümde Türkiye'deki ilçeler arasındaki çarpıcı gerileme ile birlikte ele alındığında, Bandırma'nın gelişmişlik düzeyi bakımından önemli sorunlar yaşadığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

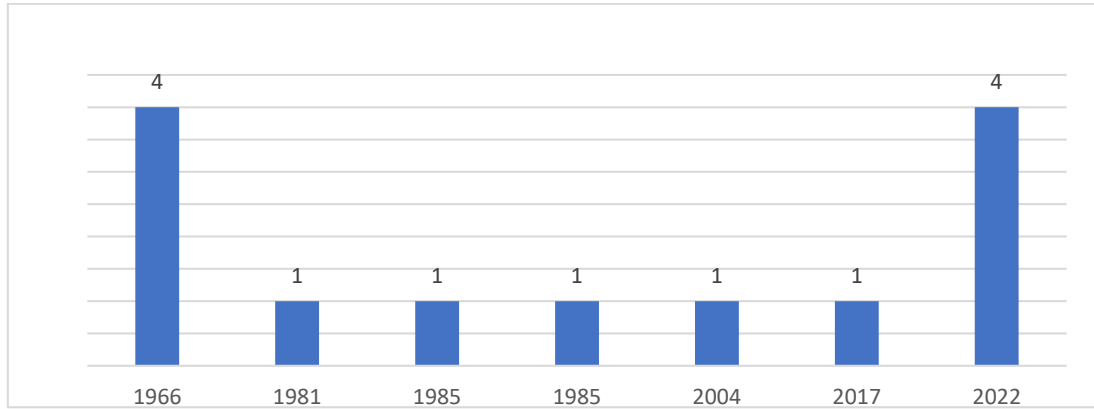
Tablo 2. Bandırma'nın Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Açısından Balıkesir İlindeki Yeri

Rapor Yılı	Balıkesir İli İçinde Sıra	Gerideki İlçe Sayı	Öndeki İlçe Sayısı	Balıkesir İlçe Sayısı
1966	4	12	3	16
1981	1	16	0	17
1985	1	16	0	17
1985	1	18	0	19
2004	1	18	0	19
2017	1	19	0	20
2022	4	16	3	20

Kaynak: DPT (1966, 1981, 1985, 1996, 2004), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2017, 2022) raporlarında sunulan verilerden hazırlanmıştır.

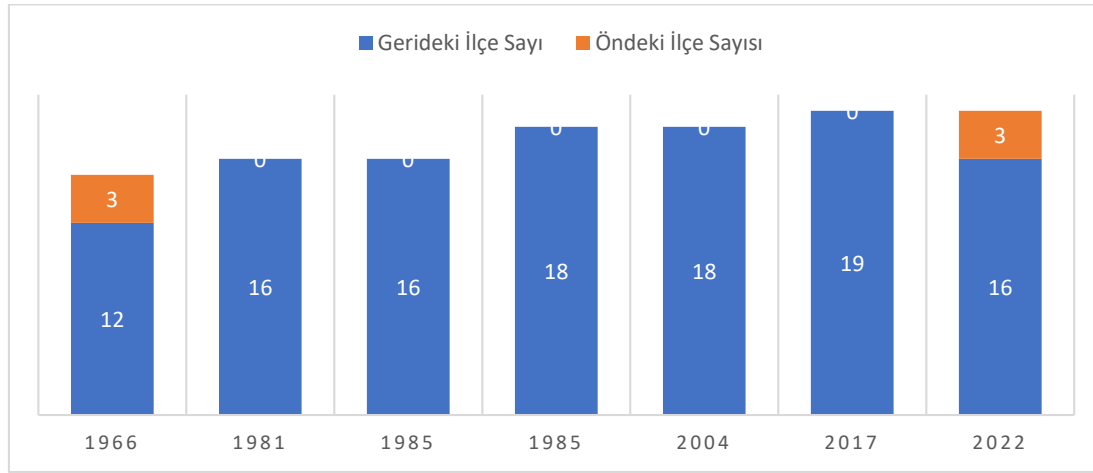
**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Şekil 3. Bandırma'nın Gelişmişlik Açısından Balıkesir İlindeki Konumunun Değişimi

Kaynak: Tablo 2'deki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir.

Şekil 4. Bandırma'nın Gelişmişlik Açısından Balıkesir'in Önünde ve Gerisindeki İlçeler

Kaynak: Tablo 2'deki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir.

Bandırma'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından konumu "İlçelerin Gelişmişlik Derecesine Göre Sınıflandırması" ile oluşan grup içindeki ilçe sayısına göre de değerlendirilebiliriz. Bu kapsamda ilçelerin sosyoekonomik gelişmişliğini analiz eden çalışmalarda hesaplanan genel endeks değerleri belirli aralıklarla sınıflandırılarak çeşitli gelişmişlik kademeleri oluşturulmaktadır. Buna göre ilçelere yönelik yapılan sosyo-ekonomik araştırmalarda oluşturulan gruplar, bu grup içindeki ilçe sayıları ve Bandırmanın ilgili gruptaki gelişmişlik sırası Tablo 3'de gösterilmiştir. Burada ilk sütunda rapor yılları belirtilmiştir. İkinci sütunda ilgili rapor yılında ilçelerin gelişmişlik düzeylerinin kaç grupta kademelendirildiği ve üçüncü sütunda ise Bandırma'nın içinde bulunduğu gelişmişlik kademesi gösterilmiştir. Dördüncü sütun her bir gelişmişlik kademesinde bulunan ilçe sayısını ifade ederken beşinci sütun ise Bandırma'nın içinde bulunduğu kademedeki sırayı belirlemektedir.

Tablo 3. Bandırma'nın Gelişmişlik Kademesi İçinde Konumunun Değişimi

Rapor Yılı	Gelişmişlik Kademe Sayısı	Bandırma'nın Gelişmişlik Kademesi	Bandırmanın Gelişmişlik Kademesindeki İlçe Sayısı	Bandırma'nın Gelişmişlik Kademesi İçindeki Sırası
1966	5	2	93	25
1981	5	1	245	17
1985	5	1	84	12
1996	6	2	102	30
2004	6	2	151	8
2017	6	2	172	39
2022	6	2	173	54

Kaynak: DPT (1966, 1981, 1985, 1996, 2004), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2017, 2022) raporlarında sunulan verilerden hazırlanmıştır.

İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre kademelendirilme süreci analiz edildiğinde Tablo 3'ün ikinci sütununda belirtildiği şekilde 1966, 1981 ve 1985 yıllarında ilçeler gelişmişlik düzeylerine göre 5 gruba ayrılırken bundan sonraki 1996, 2004, 2017 ve 2022 rapor yıllarında 6 gruba göre sınıflandırılmıştır.

Bandırma ilçesi beşli kademelendirmenin yapıldığı 1966 yılında 2 ve 1981 ile 1996 yıllarında ise 1. kademede yer almıştır. Buna göre 1966 yılında 2. kademede içinde bulunan 93 ilçe içinde 25. sırada bulunmaktadır. Öte yandan, 1. kademeye yükseldiği 1981 ve 1985 yıllarında ise sırası ile 245 ilçe içinde 17. ve 84 ilçe içinde 12. sıraya kadar yükselmiştir. Böylece, ilk üç rapor yılı boyunca Bandırma'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından önemli bir başarı elde ettiği görülmektedir.

Bandırma 1996 ve 2004 yıllarında ise altılı gruplamaların hepsinde tekrar ikinci kademeye gerilemiştir. Buna göre 1996 yılında ikinci kademede bulunan 102 ilçe içinde 30. sırayı alırken 2004 yılında ikinci kademe içindeki 151 ilçe içinde 8. sırayı almıştır. Bu şekilde 1996 yılından 2004 yılına giderken sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından Bandırma kademe geçişi yaşamasa bile aynı kademe içinde önemli bir gelişme göstermiştir.

Bandırma son dönemde 2017 ve 2022 yıllarında hazırlanan raporlarda yine altılı sınıflandırma içinde 2. kademede kendisine yer bulmuştur. Bunu yanında 2017 yılı raporunda ikinci kademe bulunan 172 ilçe içinde 39. sırayı alırken 2004 yılında ikinci kademe içindeki 8. sıranın çok daha gerisine gitmiştir. Bandırma 2022 yılında hazırlanan raporda ise 2017 yılındaki ikinci kademede sırasının daha da gerisine inerek 173 ilçe arasında 54. sıraya gerilemiştir. Bu sonuçlar Bandırmanın son dönemde sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından önemli bir gerileme içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

4. Bandırma'nın Sosyo-Ekonomik Göstergeleri Alt Bileşen Kapsamındaki Analizi

Çalışmanın bu bölümünde Bandırma'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine ilişkin analizler gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde kullanılan alt bileşen çerçevesinde değerlendirilecektir. Ancak ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemeye yönelik çalışmalar incelendiğinde sadece 1996 ve 2004 yıllarında yayımlanan raporlarda ilçelerin alt sosyo-ekonomik göstergelere ait verilerin sunulduğu görülmektedir. Bu bakımdan çalışmanın bu kısmında önce 1996 raporu ve daha sonra ise 2004 yılı raporundan elde edilen verilerle Bandırma'nın sosyo-ekonomik göstergeleri analiz edilecektir.

4.1. SEGE 1996' da Bandırma'nın Sosyo-Ekonomik Alt Bileşen Göstergeleri

İlçelerin sosyo ekonomik göstergelerini analiz eden 1996 raporunda toplamda 32 verinin kullanıldığı bu veriler içinde de 14 adedinin yayımlandığı görülmektedir. Böylece ilçeler arasında alt göstergeler bakımından karşılaştırmalı analiz yapmak için 14 adetlik bir veri seri mevcuttur. Ancak çalışma kapsamında 10 temel veri ele alınıp sosyal ve ekonomik göstergeler şeklinde sınıflandırarak incelenmiştir. Bu kapsamda önce Tablo 4'de gösterildiği gibi sosyal veriler ve daha sonra da Tablo 5'de belirtildiği şekilde ekonomik veriler ele alınmıştır.

Bandırma'nın 1996 raporuna ait sosyal alt göstergeler bakımından Balıkesir'deki ilçeler arasında aldığı yere ait veriler Tablo 4'de sunulmuştur. Buna göre Bandırma nüfus artış hızında yedinci ve nüfus bağımlılık oranında on beşinci sırada yer almaktadır. Bu veriler Bandırma'nın Balıkesir ilinde orta seviyede bir nüfus artış hızına sahip olduğunu gösterirken nüfus bağımlılık oranının il içinde oldukça düşük seviyede kaldığını belirlemektedir. Nüfus bağımlılık oranının düşüklüğü bölgede ekonomik gelişim açısından istihdam gücünün önemli bir avantaj yaratacağını belirlemektedir. Öte yandan şehirleşme oranında Bandırma Balıkesir ili içinde birinci sırada bulunmaktadır. Buradan hareketle Bandırma'nın bu süreçte kırsal kesimden önemli bir nüfus aldığı ortaya çıkmaktadır. Kırsal alandan merkeze yönelen bu nüfus etkin şekilde yönetilebilirse bölgenin kalkınması açısından fayda yaratabilir. Okur yazar oranı bakımından da Bandırmanın il içinde Marmara ilçesinden sonra ikinci sırada olduğu belirlenmektedir. Ancak Yüksekokul ve Fakülte bitiren nüfusun oranında Bandırma'nın il içinde gerileyerek altıncı sıraya yerleştiği görülmektedir. Böylece sosyal göstergeler bakımından Bandırmanın 1996 yılı raporuna göre Balıkesir ilçeleri arasında şehirleşme ve okur yazar oranlarında en iyi performansı göstermektedir. Nüfus bağımlılık oranı, lisans mezunu sayısı ve nüfus artış hızında ise ikinci derece pozitif değerlere sahip olduğu belirlenmektedir.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Bandırma'nın 1996 raporuna ait ekonomik göstergeler bakımından Balıkesir iline bağlı ilçeler arasında aldığı yere ait veriler Tablo 5'de sunulmuştur. Buna göre Bandırma vergi geliri yaratmak açısından Balıkesir ilçeleri arasında birinci sırada yer almaktadır. Bu gösterge Bandırma'da ekonomik canlılığın ve üretimin ne kadar güçlü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanında söz konusu durum Bandırma'da kayıt dışı ekonominin olmadığını ve vergi ödeme kültürünün gelişmişliği ile açıklanabilir. Bandırma'nın sahip olduğu güçlü ekonomik yapının temel unsurlarının ise ticari ve sanayi faaliyetlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Çünkü ticari ve sanayi faaliyetlerinde çalışanların büyüklüğü Balıkesir içindeki ilçeler arasında sırası ile ikinci ve üçüncü basamakta yer almaktadır. Bunun yanında çalışanların toplam nüfusa oranı bakımından Bandırma'nın Balıkesir ilçeleri arasında ikinci sırayı alması güçlü bir istihdam yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, imalat sanayiinde 10 ve fazla işçi çalıştıran iş yeri sayısı bakımından Bandırma'nın merkez ilçe 'den sonra ikinci sırada yer aldığı belirlenmektedir. Böylece, Bandırma'nın ekonomik gücünün imalat sanayiine dayalı olduğu ve bu özelliğinin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında kendisini öne çıkaran en önemli dinamik olduğu söylenebilir. Öyle ki, imalat sanayiine dayalı üretim yüksek katma değer yaratması açısından bölgenin ekonomik dinamizmine önemli bir katkı sağlamaktadır.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Tablo 4. SEGE 1996 Sosyal Gösterge Alt Endeksleri Bakımından Bandırma'nın Balıkesir İlçeleri Arasında Konumu

Sıra	Nüfus Yıllık Ortalama Artış Hızı (Binde) (1985-90 Dönemi)		Nüfus Bağımlılık Oranı (%) (1990 Yılı)		Şehirleşme Oranı (%) (1990 Yılı)		Okur-Yazar Oranı (%) (1990 Yılı)		Yükseköğretim veya Fakülte Bitirenler Oranı (%) (1990 Yılı)	
	İlçe	Ortalama	İlçe	Ortalama	İlçe	Ortalama	İlçe	Ortalama	İlçe	Ortalama
1	Marmara	42,11	İvrindi	61,49	Bandırma	75,7	Marmara	90,96	Ayvalık	7,39
2	Edremit	39,12	Dursunbey	61,08	Merkez	69,44	Bandırma	89,27	Edremit	5,86
3	Ayvalık	37,2	Bigadiç	60,55	Burhaniye	64,69	Ayvalık	88,36	Merkez	5,64
4	Erdek	34,36	Kepsut	59,95	Edremit	55,95	Merkez	87,23	Erdek	5,03
5	Burhaniye	27,03	Sındırgı	54,03	Ayvalık	54,86	Erdek	86,1	Bandırma	5,01
6	Merkez	19,46	Havran	54	Erdek	49,9	Edremit	85,65	Marmara	4,88
7	Bandırma	18,29	Susurluk	54	Susurluk	43,94	Burhaniye	83,58	Burhaniye	4,82
8	Gömeç	14,98	Balya	53,63	Savaştepe	41,31	Susurluk	83,08	Savaştepe	3,2
9	Gönen	12,32	Savaştepe	53,31	Gönen	39,72	Gönen	80,77	Gönen	3,01
10	Savaştepe	6,28	Manyas	52,78	Havran	34,53	Gömeç	80,25	Susurluk	2,86
11	Bigadiç	4,59	Merkez	50,64	Gömeç	32,37	Savaştepe	79,49	Balya	2,51
12	İvrindi	2,87	Gömeç	50,05	Bigadiç	25,58	Manyas	78,18	Gömeç	2,34
13	Manyas	1,98	Gönen	49,65	Dursunbey	24,94	Bigadiç	77,93	Bigadiç	2,33
14	Sındırgı	-0,84	Ayvalık	49,01	Marmara	24,05	Havran	77,53	Manyas	2,19
15	Susurluk	-1,87	Bandırma	47,67	Manyas	19,27	İvrindi	74,85	Dursunbey	2,13
16	Dursunbey	-1,88	Edremit	46,84	Sındırgı	18,29	Kepsut	74,57	Havran	2,13
17	Havran	-4,67	Erdek	45,34	Kepsut	18,14	Balya	72,67	İvrindi	2,1
18	Kepsut	-12,89	Burhaniye	45,12	İvrindi	13,5	Sındırgı	71,82	Sındırgı	2,02
19	Balya	-17,86	Marmara	37,3	Balya	10,32	Dursunbey	71,62	Kepsut	1,87

Kaynak: DPT (1996) raporunda sunulan verilerden hazırlanmıştır.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Tablo 5. SEGE 1996 Ekonomik Gösterge Alt Endeksleri Bakımından Bandırma'nın Balıkesir İlçeleri Arasında Konumu

Sıra	Sanayii Sektörü İstihdamı Faal Nüfusa Oranı (%) (1990)		Ticaret Sektörü İstihdamı Faal Nüfusa Oranı (%) (1990)		Ücretli Çalışanın Toplam İstihdama Oranı (%) (1990)		İmalat Sanayi 10 ve Fazla İşçi Çalıştıran İşyeri Sayı (1992)		Fert Başına Düşen Gelir ve Kurumlar Vergisi (TL) (1993)	
1	Marmara	34,1	Ayvalık	11,5	Marmara	57,1	Merkez	33	Bandırma	2679560
2	Susurluk	14,7	Bandırma	11	Bandırma	53,7	Bandırma	28	Bigadiç	2222126
3	Bandırma	14,1	Edremit	11	Ayvalık	49,1	Edremit	16	Ayvalık	2171803
4	Ayvalık	11,4	Merkez	9,1	Edremit	48,7	Gönen	15	Erdek	2025238
5	Gönen	11,2	Marmara	7,9	Merkez	45,8	Ayvalık	7	Edremit	1737585
6	Sındırgı	10,2	Erdek	7,5	Burhaniye	42,9	Susurluk	5	Gönen	1375242
7	Merkez	9,9	Burhaniye	7	Erdek	33,5	Havran	4	Burhaniye	1330920
8	Edremit	8,1	Gönen	6,7	Susurluk	31,9	Manyas	3	Merkez	1227428
9	Bigadiç	6,8	Susurluk	5,6	Gömeç	27,8	Bigadiç	2	Manyas	825930
10	Savaştepe	6,1	Havran	5,1	Havran	26,4	Burhaniye	2	Marmara	786867
11	Burhaniye	5,8	Gömeç	4,9	Gönen	25,2	Dursunbey	2	Havran	651472
12	Havran	5,7	Dursunbey	2,9	Savaştepe	19,8	Sındırgı	2	Dursunbey	614915
13	Erdek	5,2	İvrindi	2,9	Manyas	17,4	Balya	1	Savaştepe	577762
14	Gömeç	4,7	Savaştepe	2,9	Bigadiç	16,7	Erdek	1	Gömeç	564156
15	Dursunbey	4,4	Manyas	2,7	İvrindi	14,7	Gömeç	1	Kepsut	480191
16	Manyas	4	Bigadiç	2,6	Dursunbey	12,8	İvrindi	1	Balya	455718
17	Balya	3,5	Sındırgı	2,2	Kepsut	12	Kepsut	0	Sındırgı	455100
18	İvrindi	3,2	Balya	2,1	Balya	11,8	Marmara	0	İvrindi	444965
19	Kepsut	3,2	Kepsut	2,1	Sındırgı	9,1	Savaştepe	0	Susurluk	275208

Kaynak: DPT (1996) raporunda sunulan verilerden hazırlanmıştır.

4.2. SEGE 2004'de Bandırma'nın Sosyo-Ekonomik Alt Bileşen Göstergeleri

İlçelerin sosyo ekonomik göstergelerini analiz eden 2004 raporunda genel gelişmişlik endeksi hesaplanırken 32 veriden yararlanılmıştır. Ayrıca bu verilerin hepsi ilçeler bazında yayımlanmıştır. Böylece ilçeler arasında alt göstergeler bakımından karşılaştırmalı analiz yapmak için geniş bir veri seti sunulmuştur. Ancak çalışma kapsamında yukarıda sözü edilen veri setinden 10 temel değişken ele alınıp sosyal ve ekonomik göstergeler şeklinde 2'li grup da sınıflandırılarak bu bölümdeki analizler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede öncelikle Bandırma'nın sosyal ve ekonomik alt göstergelerinin Türkiye'deki sıralamaları bağlamında analiz yapılmıştır. Daha sonra Bandırma'nın sosyal göstergelerinin Balıkesir'deki ilçeler arasındaki sırası incelemiştir. En son olarak da Bandırma'nın ekonomik göstergelerinin Balıkesir'de bulunan ilçeler arasındaki yeri ele alınmıştır.

Bandırma'nın alt gösterge değerlerinin Türkiye'deki ilçeler arasındaki sıralamasını analiz etmek için veriler Tablo 6'da sunulmuştur. Buradan görüldüğü gibi Tablo 6'nın ilk iki sütununda Bandırma'nın sosyal göstergelerinin ve son iki sütununda ise ekonomik göstergelerinin Türkiye'deki ilçeler arasında aldığı sıra belirlenmektedir. Sosyal göstergeler açısından Bandırma şehirleşme oranı ve okur yazar oranı göz önüne alındığında oldukça iyi bir durumdadır. Buna göre şehirleşme ve okur yazar oranlarında Türkiye'de 872 ilçe içinde sırası ile 35. ve 37. basamaklarda yer almaktadır. Nüfus artış hızında da 872 ilçe arasında 245. sıra ile orta derece bir performans göstermektedir. Nüfus bağımlılık oranı ve hane halkı büyüklüğü açılarından ise sırası ile 802 ve 845. sıralarda bulunarak oldukça iyi performans ortaya koymaktadır. Ekonomik göstergeler açısından ise Bandırma kişi başına bütçe geliri yaratma konusunda 872 ilçe arasında oldukça yüksek bir sırada bulunmaktadır. Bandırma'nın bu alanda Türkiye'deki ilçeler arasında 12. sırada bulunması bölgede önemli bir üretim ve gelir yaratıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Sanayi ve hizmetler sektöründe çalışan oranı bakımından Türkiye çapında sırası ile 69 ve 52. basamakta bulunması ekonomik canlılığı ve bölgede yaratılan yüksek üretimi göstermektedir. Ayrıca işsizlik oranında 287. sırada bulunulması da istihdam sorununu sınırlı bir şekilde yaşadığına işaret etmektedir. Bunun yanında tarım sektöründe çalışan sayısı bakımından Türkiye'deki 872 ilçe arasında 835. sırada yer alması ile Bandırma da üretimin daha çok sanayi ve hizmetler sektöründe gerçekleştiğini ortaya konulmaktadır.

Bandırma'nın sosyal alt göstergelerinin Türkiye'de aldığı sıralar genel gelişmişlik sırası ile de karşılaştırılabilir. Bu çerçevede Şekil 5'de SEGE 2004 raporunda Bandırmanın genel endeks değeri ile sosyal göstergelerinin Türkiye'deki sıraları karşılaştırmalı olarak belirtilmiştir. Buradan görüldüğü gibi okur yazarlık oranı ile şehirleşme oranı genel gelişmişlik endeks sırasına oldukça yakındır. Nüfus artışının genel endeks değeri sırasından nispeten uzak kaldığı belirlenmektedir. Öte yandan hane halkı büyüklüğü ile nüfus bağımlılık oranlarındaki sıranın ise genel gelişmişlik sırasına göre oldukça gerilerde kaldığı görülmektedir. Bütün sosyal göstergeler birlikte değerlendirildiğinde nüfus artış oranı dışından bütün sosyal göstergelerin genel gelişmişlik sıralamasına olumlu katkı yaptığı görülmektedir. Nüfus artış hızının olumlu katkısının ise sınırlı bir şekilde gerçekleşmektedir.

Bandırma'nın ekonomik alt göstergelerinin Türkiye'de aldığı sıralar ise genel gelişmişlik sırası ile Şekil 6'da karşılaştırılmıştır. Kişi başına bütçe gelirlerine katkı bakımından Bandırma'nın genel gelişmişlik sırasına göre oldukça iyi bir pozisyonda olduğu görülmektedir. Hizmetler ve sanayi sektöründe çalışanlar bakımından alınan derecelerde genel gelişmişlik oranına oldukça yakındır. Ancak tarım sektöründe çalışanların oranı göz önüne alındığında tarımsal faaliyetlerin Bandırma'nın genel gelişmişlik seviyesine katkısının oldukça düşük olduğu belirlenmektedir. İşsizlik oranı açısından Bandırmanın içinde bulunduğu konum Bandırma'nın gelişmişlik sırasına nispeten uzak kalmaktadır. Böylece, Bandırma'nın bu çalışmada ele alınan ekonomik göstergelerinin genelde iyi performans gösterdiği söylenebilir.

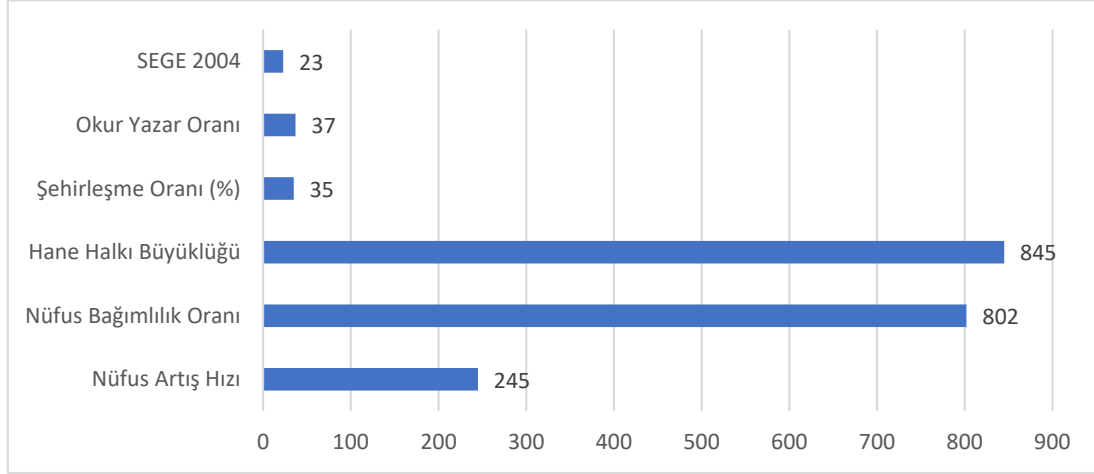
**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Tablo 6. Alt Göstergeler Bakımından Bandırma'nın Türkiye 'deki Konumu

Sosyal Gösterge İsmi	Sıra	Ekonomik Gösterge İsmi	Sıra
Nüfus Artış Hızı	245	Sanayi Sektöründe Çalışan Oranı	69
Nüfus Bağımlılık Oranı	802	Hizmetler Sektöründe Çalışan Oranı	52
Hane Halkı Büyüklüğü	845	Tarım Sektöründe Çalışan Oranı	835
Şehirleşme Oranı (%)	35	İşsizlik Oranı (%)	287
Okur Yazar Oranı	37	Kişi Başı Genel Bütçe Gelir (Bin TL)	12
Toplam İlçe Sayısı	872	Toplam İlçe Sayısı	872

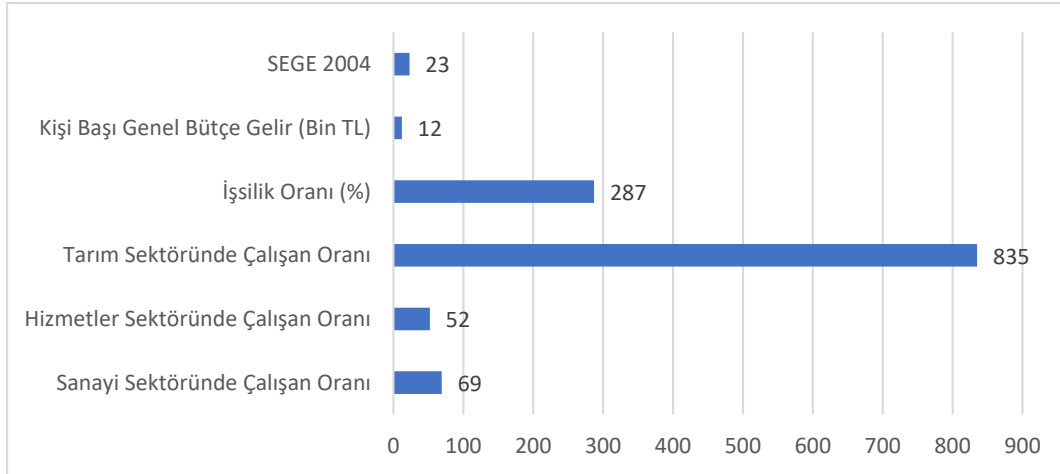
Kaynak: DPT (2004) raporunda sunulan verilerden hazırlanmıştır.

Şekil 5. SEGE 2004'de Bandırma Genel Endeks Sırası ve Sosyal Alt Gösterge Sırası

Kaynak: DPT (2004) raporunda sunulan verilerden hazırlanmıştır.

Şekil 6. SEGE 2004'de Bandırma Genel Endeks Sırası ve Ekonomik Alt Gösterge Sırası

Kaynak: DPT (2004) raporunda sunulan verilerden hazırlanmıştır.

SEGE 2004 raporunda yapılan analizler çerçevesinde Bandırmanın konumunu alt göstergeler bağlamında Balıkesir'e bağlı ilçeler çerçevesinde ele almak da yararlı olacaktır. Daha önce belirtildiği gibi SEGE 2004 raporunda toplam 32 sosyo-ekonomik veri üzerinden çalışılmıştır. Ancak çalışma kapsamında bu bölümde 10 temel veri ele alınıp sosyal ve ekonomik göstergeler şeklinde sınıflandırarak incelenmiştir. Bu çerçevede Bandırma'nın sosyo-ekonomik göstergeler bakımından Balıkesir iline bağlı ilçeler arasındaki yerine ilişkin veriler Tablo 7 ve Tablo 8'de sunulmuştur. Buna göre önce Tablo 7'de gösterildiği gibi sosyal veriler ve daha sonra da Tablo 8'de belirtildiği şekilde ekonomik veriler ele alınmıştır.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Sosyal alt göstergeler çerçevesinde Bandırmanın Balıkesir'e bağlı ilçeler içindeki konumu Tablo 7'de sunulan veriler yardımı ile analiz edilebilir. Buna göre Bandırma Balıkesir ilçeleri arasında şehirleşme ve okur yazar oranında oldukça iyi performans ortaya koymaktadır. Öyle ki, her iki göstergede Balıkesir'deki toplam 19 ilçe arasında ilk sırada yer almaktadır. Nüfus artış hızı bakımından ise il içinde beşinci sırada bulunmaktadır. Edremit, Ayvalık, Burhaniye ve Erdek'ten sonra nüfus artış hızı en yüksek ilçe konumundadır. Ortalama hane büyüklüğü açısından on birinci sırada bulunan Bandırma ildeki ortalama değere oldukça yakın bir özellik göstermektedir. Nüfusa bağımlılık oranı bakımından ise il içinde on altıncı sırayı almaktadır. Bu şekilde Bandırma ekonomisinin istihdam nitelikleri açısından oldukça dinamik bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bandırma'nın sosyal göstergeleri bir bütün olarak ele alındığında ilçenin gelişmişlik düzeyine genel olarak olumlu etki yarattığı belirlenmektedir.

Ekonomik alt göstergeler çerçevesinde Bandırmanın Balıkesir'e bağlı ilçeler içindeki konumu Tablo 7'de sunulan veriler yardımı ile incelenebilir. Fert başına genel bütçe geliri bakımından Bandırma'nın Balıkesir ilindeki on dokuz ilçe arasında en yüksek değere sahip olduğu görülmektedir. Bu durum bölgede ekonomik canlılığın ve yüksek üretim düzeyinin önemli bir göstergesidir. Öte yandan, sanayi ve hizmetler sektöründe çalışanlar açısından Bandırma Balıkesir ilçeleri arasında ikinci sırada yer almaktadır. Öyle ki, Bandırma sanayide çalışanlar bakımında Marmara ilçesinden, ticarete istihdam edilenler açısından ise Merkez ilçeden sonra gelmektedir. Tarım sektöründe gerçekleştirilen istihdam oranı ise, diğer ilçelerle karşılaştırıldığında, Bandırma'da en düşük seviyededir. Dolayısı ile tarım sektöründe istihdam oranı bakımından Bandırma Balıkesir ili içinde en alt seviyede yer almaktadır. Böylece, Bandırma'da yüksek ekonomik canlılığın, tarım sektöründen ziyade, sanayi ve ticaret sektöründen kaynaklandığı açıkça ortaya çıkmaktadır. İşsizlik oranı açısından ise Bandırma bölge ilçeleri içinde üçüncü sırayı almaktadır. Balıkesir ili içinde Burhaniye ve Ayvalık'tan sonra en yüksek işsizlik oranı Bandırma'da bulunmaktadır. Fert başına vergi geliri ile sanayi ve ticaret sektörlerindeki yüksek istihdamın işaret ettiği ekonomik canlılığa rağmen işsizliğin yüksek oranda çıkması Bandırma'nın yüksek şehirleşme oranı ve nüfus artış hızı ile açıklanabilir.

Bandırmanın yukarıda analiz edilen SEGE 2022 sosyo-ekonomik göstergeleri önceki bölümde ele alınan SEGE 1996 göstergeleri ile birlikte karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir. Buna göre her iki araştırmada da sosyal göstergeler bakımından Bandırma'nın şehirleşme ve okur yazar oranlarında çok iyi performans göstererek en ön sıralarda yer aldığı belirlenmektedir. Bunun yanında nüfus artışı her iki raporda birbirine yakın sıralamalarda gerçekleşmiştir. Nüfus bağımlılık oranı ise 1996 yılındaki raporda beşinci sırada iken 2004 yılındaki araştırmada on altıncı sıraya gerilemiştir. Ekonomik göstergeler açısından ise her iki rapor yılında fert başına düşen vergi gelirleri bakımından Bandırma Balıkesir ilindeki ilçeler arasında en yüksek değere sahip olmuştur. Böylece her iki araştırma sonuçları Bandırma'da üretim ve gelir yaratma açısından önemli bir pozisyona sahip olduğunu teyit etmiştir. Ekonomik yapının özelliklerine ilişkin olarak ise raporlarda Bandırma'nın sanayi ve ticaret ağırlıklı bir üretim sistemine dayandığı belirlenmiştir. Bunun yanında tarımsal sektörünün Bandırma'da Balıkesir ili içindeki ilçeler arasında en düşük seviye 'ye sahip olduğu raporlarda tespit edilen diğer önemli bir özellik olmuştur.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Tablo 7. SEGE 2004 Sosyal Alt Göstergeleri Bakımından Bandırma'nın Balıkesir İlçeleri Arasındaki Konumu

Sıra	Nüfus Artış Hızı (%)		Nüfus Bağımlılık Oranı (%) (2000)		Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü (2000)		Şehirleşme Oranı (%) (2000)		Okur Yazar Oranı (%) (2000)	
	1	Edremit	38,63	Savaştepe	57,51	Bigadiç	3,99	Bandırma	80,68	Bandırma
2	Ayvalık	22,66	Balya	56,83	Kepsut	3,89	Merkez	74,88	Marmara	93,04
3	Burhaniye	22,09	Manyas	56,79	Dursunbey	3,84	Burhaniye	72,29	Erdek	92,08
4	Erdek	18,74	İvrindi	56,27	Sındırgı	3,79	Erdek	58,17	Ayvalık	91,9
5	Bandırma	15,65	Kepsut	55,22	Manyas	3,65	Ayvalık	54,46	Merkez	91,81
6	Merkez	15,52	Dursunbey	54,29	Savaştepe	3,6	Susurluk	51,74	Edremit	91,52
7	Gömeç	8,46	Sındırgı	53,46	Merkez	3,52	Gönen	50,5	Burhaniye	89,23
8	Gönen	6,03	Bigadiç	52,58	Gönen	3,45	Savaştepe	44,05	Susurluk	87,94
9	Havran	4,08	Havran	52,51	İvrindi	3,43	Edremit	41,99	Gömeç	87,7
10	İvrindi	1,89	Gönen	51,13	Susurluk	3,43	Havran	37,79	Gönen	87,05
11	Susurluk	0,2	Gömeç	50,91	Bandırma	3,36	Gömeç	37,53	Bigadiç	84,59
12	Bigadiç	-0,77	Susurluk	50,89	Marmara	3,36	Dursunbey	30,9	Manyas	84,33
13	Marmara	-3,6	Ayvalık	48,54	Erdek	3,32	Bigadiç	29,13	Savaştepe	83,73
14	Savaştepe	-4,12	Edremit	45,53	Burhaniye	3,31	Marmara	23,45	Havran	83,51
15	Kepsut	-7,28	Burhaniye	45,41	Edremit	3,28	Sındırgı	21,96	Kepsut	81,22
16	Sındırgı	-8,46	Bandırma	45,00	Ayvalık	3,23	Manyas	21,69	İvrindi	80,82
17	Dursunbey	-9,64	Erdek	44,6	Havran	3,21	Kepsut	19,79	Sındırgı	78,83
18	Balya	-12,98	Marmara	44,06	Gömeç	3,20	İvrindi	15,23	Balya	78,76
19	Manyas	-15,31	Merkez	43,85	Balya	3,04	Balya	10,15	Dursunbey	77,09

Kaynak: DPT (2004) raporunda sunulan verilerden hazırlanmıştır.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Tablo 8. SEGE 2004 Ekonomik Alt Göstergeleri Bakımından Bandırma'nın Balıkesir İlçeleri Arasındaki Konumu

Sıra	Sanayi Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)		Hizmetler Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)		Tarım Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)		İşsizlik Oranı (%)		Fert Başına Genel Bütçe Geliri (Bin TL)	
	1	Marmara	20,03	Merkez	53,02	Balya	86,32	Burhaniye	7,51	Bandırma
2	Bandırma	15,77	Bandırma	52,4	Sındırgı	86,09	Ayvalık	7,35	Merkez	214332
3	Susurluk	15,64	Burhaniye	48,36	İvrindi	84,81	Bandırma	6,97	Ayvalık	172049
4	Gönen	13	Edremit	45,07	Kepsut	84,75	Merkez	6,84	Edremit	148085
5	Merkez	11,07	Ayvalık	44,17	Dursunbey	81	Edremit	6,14	Susurluk	147577
6	Ayvalık	9,58	Erdek	40,48	Bigadiç	80,47	Savaştepe	5,82	Erdek	133078
7	Burhaniye	7,31	Marmara	28,79	Manyas	79,48	Erdek	5,4	Gönen	114197
8	Edremit	7,3	Susurluk	28,39	Savaştepe	75,19	Havran	4,93	Burhaniye	113567
9	Havran	5,58	Gönen	27,85	Havran	71,66	Susurluk	4,15	Bigadiç	97152
10	Savaştepe	5,43	Gömeç	27	Gömeç	68,85	Marmara	4,08	Manyas	70957
11	Erdek	4,81	Havran	22,76	Gönen	59,15	Gömeç	3,71	Gömeç	68758
12	Bigadiç	4,59	Savaştepe	19,38	Susurluk	55,96	Gönen	3,56	Dursunbey	62719
13	Dursunbey	4,59	Manyas	16,65	Erdek	54,71	Dursunbey	2,96	Sındırgı	60810
14	Gömeç	4,16	Bigadiç	14,94	Marmara	51,18	İvrindi	2,57	Marmara	59529
15	Manyas	3,87	Dursunbey	14,41	Edremit	47,62	Manyas	2,48	Havran	43716
16	Kepsut	3,79	İvrindi	12,76	Ayvalık	46,25	Sındırgı	2,28	Kepsut	40665
17	Balya	3,26	Sındırgı	11,53	Burhaniye	44,33	Kepsut	2,18	Savaştepe	39630
18	İvrindi	2,43	Kepsut	11,46	Merkez	35,91	Bigadiç	2,13	Balya	37928
19	Sındırgı	2,38	Balya	10,42	Bandırma	31,83	Balya	1,84	İvrindi	33029

Kaynak: DPT (2004) raporunda sunulan verilerden hazırlanmıştır.

5. Sonuç

Yerel düzeyde sorunların tespiti ve çözüm yollarının üretilmesinde hiç şüphesiz etkin bir veri tabanı oluşturularak mevcut durumu ayrıntı ile analiz etmek çok önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Bunun yanında yerel düzeyde gelişim potansiyellerinin tespiti ve dolayısı ile bu potansiyeli dinamiğe dönüştürecek politikaların belirlenmesinde de mikro düzeyde durum analizine katkı sağlayacak şekilde yerel veri tabanlarını oluşturulması kritik bir role sahip olmaktadır. Bütün bunların sonucunda yerel sosyo-ekonomik göstergelerin tespitine yönelik araştırmalar bölgesel kalkınma politikalarının önemli bir parçası haline gelmiştir.

Merkezi otorite tarafından Türkiye’de de 1966 yılından itibaren ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerini belirlemeye yönelik araştırmalar yapılmıştır. Öyle ki, 1966 yılından 2022 yılına kadar yedi adet ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemeye yönelik rapor hazırlanmıştır. Bu şekilde 1966, 1981, 1985, 1996, 2004, 2017 ve son olarak da 2022 yılında raporlar yayınlanmıştır. Böylece, ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerindeki değişimleri analiz edebileceğimiz önemli bir veri setine ulaşılmıştır. Şüphesiz bu raporlar farklı veri tabanı ve farklı ilçe sayıları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ancak bu çalışmalar her ne kadar analiz yöntemlerinde bazı farklılıklar gösterse de ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyindeki değişimleri tarihi süreç içinde ortaya koymak açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışmada ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini araştıran söz konusu yedi rapor incelenerek Bandırma ilçesinin gelişmişlik düzeyi tarihi süreç içinde analiz edilmiştir. Bunun için öncelikle Bandırma ilçesinin her bir rapor yılında belirlenen gelişmişlik seviyesi Türkiye’deki diğer iller ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Daha sonra Bandırma’nın sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi Balıkesir iline ait ilçeler göz önüne alınarak her bir rapor yılı için araştırılmıştır. Son olarak ise sadece 1996 ve 2004 yıllarında yayımlanan raporlarda sunulan ilçelere ait sosyo ekonomik göstergelerden yararlanılarak Bandırma ilçesine ait söz konusu veriler hem ulusal hem de il düzeyindeki ilçeler göz önünde bulundurularak karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Bandırma ilçesine yönelik olarak yukarıda ifade edilen analizler kapsamında aşağıda belirlenen sonuçlara ulaşılmıştır.

Bandırma sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından Türkiye’deki ilçeler arasında 2004 yılına kadar nispeten ön sıralarda yer alırken son iki rapor döneminde oldukça geri sıralara inmiştir. Öyle ki. Bandırma 1983 rapor yılında Türkiye’deki ilçeler arasında 12. sıraya kadar yükselmiştir. Daha sonra 1996 ve 2004 rapor yıllarında sırası ile 30. ve 23. sıralarda kendisine yer edinmiştir. Ancak 2017 ve 2022 rapor yıllarında ise 96. ve 122. sıraya kadar ciddi bir gerileme yaşamıştır. Buna bağlı olarak Bandırma’nın 1985, 1996 ve 2044 yıllarında sırası ile 11, 29 ve 22 ilçenin gerisinde kalırken 2017 ve 2022 rapor yıllarında sırası ile 95 ve 121 ilçenin gerisinde kaldığı belirlenmektedir.

Bandırma’nın son dönemde sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından yaşadığı gerileme Balıkesir ili içindeki ilçeler arasında da tespit edilmektedir. Öyle ki, Bandırma 1981, 1985, 2004 ve 2017 rapor yıllarında Balıkesir ili içindeki ilçeler arasında hep birinci sırada yer alırken 2022 yılındaki son raporda dördüncü sıraya kadar gerilemiştir. Bu durum Bandırma’nın Türkiye düzeyindeki gerilemesinin son iki rapor döneminde görülmesine rağmen Balıkesir ilçeleri arasındaki gerilemesinin 2022 yılındaki son raporda yaşandığını ortaya koymaktadır.

Bandırma 1996 raporunda il düzeyindeki ilçeler arasında gerçekleştirilen sosyal alt gösterge analizlerinde okur yazar oranında iyi bir pozisyona sahipken lisans mezunu açısından nispeten daha düşük bir sırada yer alırken ekonomik alt göstergeler bakımından fert başına vergi geliri bakımından en yüksek sıraya yerleşirken sanayi sektöründeki istihdam derecesi açısından nispeten daha düşük sırada yer almıştır. Öte yandan, Bandırma 2004 raporunda yapılan analizler kapsamında genel olarak nüfus artış hızı dışında sosyal göstergelerde iyi performans göstermiştir. Ekonomik göstergeler açısından ise fert başına vergi geliri yaratılması ile ticari ve sanayi faaliyetler açısından Bandırma’nın oldukça iyi bir düzeye sahip olduğu görülmektedir. Ancak işsizlik oranı ve tarımsal faaliyetler konusunda bölgenin nispeten dezavantajlı bir konuma sahip olduğu belirlenmiştir.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Kaynakça

Çetin, I. ve Sevüktekin, M. (2016). Türkiye’de Gelişmişlik Düzeyi Farklılıklarının Analizi. Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2 (2), 39-61.

DPT (1966). İlçelere Göre Sosyo-Ekonomik Yönden Gelişmişlik Endeksi Çalışması. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme, SPD Araştırma Şubesi. Yayın No: DPT 403-SPD 95. Ankara.

DPT (1981). İlçeler İtibariyle İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi, Araştırma Birimi. Yayın No: DPT 1761-KÖYD 22. Ankara.

DPT (1985). İl ve İlçelerin Ekonomik ve Sosyal Gelişmişlik Seviyelerinin Tespiti Araştırması. Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı. Yayın No: DPT 2015-KÖYB 30. Ankara.

DPT (1996). İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması. Devlet Planlama Teşkilatı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.

DPT (2004). İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. Ankara.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2017). İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE – 2017. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayın Sayı:2, Araştırma Raporu: 2. Ankara.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022). İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Kalkınma Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayın Sayı:35, Araştırma Raporu: 8. Ankara.

**ANALYSIS OF BALIKESİR PROVINCE IN TERMS OF SOCIO-ECONOMIC
DEVELOPMENT LEVEL**

SOSYO EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DÜZEYİ AÇISINDAN BALIKESİR İLİNİN ANALİZİ

Özcan KARAHAN

Bandırma Onyedü Eylül University,

*Faculty of Economics and Administrative Sciences, Economic Department, Bandırma - Balıkesir,
Türkiye,*

ORCID: 0000-0002-1179-2125

ABSTRACT

In terms of regional development policies in Turkey, provinces represent an important geographical unity in administrative structure. In this context, socio-economic research to be carried out at the provincial level gains great importance in designing regional development policies. Thus, thanks to socio-economic research conducted at the provincial level, the possibility of implementing policies that will eliminate differences between regions by using country resources effectively increases. Based on this, in this study, the changes in the socio-economic level of Balıkesir province will be analyzed in the historical process and some inferences will be made for the policies needed in the future development process of the region. Accordingly, the development ranking research of nine provinces conducted in 1969, 1972, 1980, 1985, 1991, 1996, 2003, 2011 and 2017 will be analyzed. In this context, first of all, the developments in the socio-economic development ranking of Balıkesir province in comparison with other provinces across Turkey will be examined. Then, the developments in the socioeconomic development level of Balıkesir province with other provinces within the geographical region will be analyzed comparatively. Finally, apart from the general socio-economic development indexes, the changes in the ranking of Balıkesir province in terms of sub-socioeconomic indexes will be determined. In this way, the reasons for the changes in the development level of Balıkesir province will be tried to be determined. Thus, a comprehensive analytical framework will be presented regarding the changes in the development level of Balıkesir province and their reasons in a comparative manner, both nationally and regionally. As a result, it is aimed to contribute to the effective enactment of policies that will increase the development level of Balıkesir province.

Keywords: Socio-economic Development, Balıkesir Province

ÖZET

Türkiye’de bölgesel kalkınma politikaları açısından iller idari yapılanmada önemli bir coğrafi birimdir. Bu bağlamda bölgesel gelişme politikalarının tasarlanmasında il düzeyinde gerçekleştirilecek sosyo-ekonomik araştırmalar büyük önem kazanmaktadır. Böylece, iller düzeyinde yürütülen sosyo-ekonomik araştırmalar sayesinde ülke kaynaklarının etkin bir biçimde kullanılması yolu ile bölgeler arasındaki farklılıkları ortadan kaldıracak politikaların uygulanma imkânı artmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada Balıkesir ilinin sosyo-ekonomik düzeyindeki değişimleri tarihi süreç içinde analiz edilerek bölgenin gelecekteki gelişme sürecinde ihtiyacı olan politikalar için bazı çıkarımlarda bulunulacaktır. Bunun için 1969, 1972, 1980, 1985, 1991, 1996, 2003, 2011 ve 2017 yılında gerçekleştirilen dokuz adet illerin gelişmişlik sıralaması araştırmaları analiz edilecektir. Bu kapsamda öncelikle Balıkesir ilinin Türkiye çapında diğer illerle karşılaştırmalı olarak sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında yaşanan gelişmeler incelenecektir. Daha sonra Balıkesir ilinin bulunduğu coğrafi bölgenin içinde yer alan diğer illerle sosyoekonomik gelişmişlik derecesindeki gelişmeler karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. En son olarak da genel sosyo-ekonomik gelişme indekslerinin dışında alt sosyoekonomik indeksler açısından Balıkesir ilinin sıralamasında yaşanan değişimler belirlenecektir. Bu sayede Balıkesir ilinin gelişmişlik düzeyinde yaşanan değişimlerin nedenleri belirlenmeye çalışılacaktır. Böylece hem ulusal

hem de bölgesel anlamda karşılaştırmalı bir şekilde Balıkesir ilinin gelişmişlik düzeyinde yaşanan değişimler ve bunların nedenlerine ilişkin kapsamlı bir analitik çerçeve ortaya konacaktır. Bunun neticesinde Balıkesir ilinin gelişmişlik düzeyini artıracak politikaların etkin bir biçimde tasarlanmasına katkı sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelime: Sosyo-ekonomik Gelişmişlik, Balıkesir

1. Giriş

Balıkesir toplam 14.583 km² yüz ölçümü ile Türkiye'nin kuzey batı bölgesinde yer alan önemli bir ildir. Kuzeydoğusunda Bursa, güneydoğusunda Kütahya ve Manisa, güneybatısında İzmir ve batısında ise Çanakkale ile komşudur. Konum olarak 39⁰40 kuzey enlemler ile 26⁰28 doğu boylamları arasında yer almaktadır. Sahip olduğu sınırlar ile hem Marmara hem de Ege denizine komşudur ve her iki denizde toplamda 300 km sahil şeridi bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'de en çok adaya sahip il konumundadır. Bunun yanında erişebilirlik açısından Balıkesir Türkiye'nin en yoğun ulaşım güzergahlarından bir tanesinin içinde yer almaktadır. İstanbul, Bursa ve İzmir karayollarının kesişim noktasında bulunan il bu hali ile oldukça önemli bir coğrafi konuma sahiptir. İdari yapılanma olarak Karesi ve Altıeylül gibi merkez ilçeler yanında Ayvalık, Balya, Bandırma, Bigadiç, Burhaniye, Dursunbey, Edremit, Erdek, Gömeç, Gönen, Havran, İvrindi, Karesi, Kepsut, Manyas, Marmara, Savaştepe, Sındırgı ve Susurluk'tan oluşan toplam 20 ilçeye sahiptir.

Balıkesir mevcut konumu ile Türkiye'de gelişmişlik düzeyi bakımından en gelişmiş il grubunun bir alt kademesinde bulunmaktadır. Bu bakımdan sahip olduğu avantajlarla gelecek dönem için bölgenin önemli bir gelişme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Ancak Balıkesir ili hiç şüphesiz gelecek büyüme potansiyelini tehdit eden önemli bazı sorunlar da yaşamaktadır. Söz konusu sorunların tespiti ve çözüm yollarının ortaya konması bakımından sosyo-ekonomik özelliklerinin en ayrıntılı şekilde belirlenerek buna uygun politikalarının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bölgesel kalkınma planları yapılırken mevcut durumu bütün ayrıntıları ile tasvir edecek sosyo-ekonomik göstergeler hem yaşanan sorunların anlaşılması hem de gelişme potansiyelinin hareket geçirilmesi açısından yol gösterici olmaktadır.

Bölgelerin sosyo-ekonomik niteliklerinin ortaya konmasının öneminin anlaşılması ile birlikte merkezi otoritelerin yerel araştırmalara ağırlık verdiği görülmektedir. Öyle ki, bölgesel düzeyde yapılan incelemelerin sayısı bölgesel politika tasarımı destekleyecek şekilde son dönemde hızla artmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de merkezi otorite tarafından illerin sosyo-ekonomik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak önemli sayıda araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Öyle ki, 1969 yılından itibaren 2017 yılına kadar illere yönelik sosyo-ekonomik göstergeler üzerinden dokuz adet çalışmanın yürütüldüğü belirlenmektedir. Böylece Türkiye'de illerin gelişmişlik düzeylerini tarihi süreç içinde gelişimini analiz etmemize imkân veren oldukça zengin bir kaynak birikimine ulaşılmıştır. Başka bir ifade ile, Türkiye'deki merkezi otorite tarafından illerin geçmişten günümüze sosyo-ekonomik gelişmişlik çizgisini ortaya koyan önemli bir rapor dizisi oluşturulmuştur.

Yukarıda yapılan tespitlerden hareketle bu çalışmada Balıkesir ilinin sosyo-ekonomik gelişim süreci 1969 ile 2017 yılları arasında yayımlanan dokuz adet rapordan yararlanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı Balıkesir ilinin mevcut sorunlarının çözümü ve gelecek dönem gelişim dinamiklerinin hareket geçirilmesi için tasarlanacak politikalara katkı sağlamaktır. Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde Balıkesir'in sosyo-ekonomik gelişme seviyesindeki değişimler Türkiye'deki diğer illerin durumları ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İkinci bölümde Balıkesir'in sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi kendi içinde bulunduğu coğrafi bölgeye ait illerle karşılaştırmalı olarak araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise Balıkesir ilinin sosyo-ekonomik göstergeleri alt endeksler bakımından daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışma sonunda Balıkesir ilinin bölgesel kalkınmasına katkı sağlayacak politikaların tasarımına güçlü şekilde rehberlik sağlayacak kapsamlı bir analitik çerçeveye ulaşılmıştır.

2. Balıkesir'in Sosyo-Ekonomik Gelişmişliğinin Türkiye Düzeyinde Analizi

Balıkesir ilinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin Türkiye'deki iller içinde bulunduğu konumun tespiti için 1969 yılından 2017 yılına kadar merkezi otorite tarafından gerçekleştirilen dokuz rapordan yararlanılmıştır. Bu çerçevede Türkiye'de illerin gelişmişlik düzeylerini ortaya koyan çalışmaların Balıkesir iline ilişkin yaptığı tespitler Tablo 1'de sunulmuştur. Burada ilk sütunda illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine ilişkin yapılan araştırmaların tarihleri yer almaktadır. Görüldüğü gibi 1969 yılından en son 2017 yılına kadar toplam dokuz adet rapor hazırlanmıştır. Bunun yanında Tablo 1'in ikinci sütununda Balıkesir ilinin her rapor yılına ait sosyo-ekonomik gelişmişlik derecesi açısından Türkiye'de yer aldığı sıra gösterilmiştir. Öte yandan, Tablo 1'in ikinci ve üçüncü sütunları Balıkesir'in her bir rapor döneminde sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Türkiye 'de geçtiği ve gerisinde kaldığı il sayılarını belirtmektedir. Son olarak da Tablo 1'in son sütununda her bir rapor döneminde analize katılan toplam il sayısı ifade edilmiştir. Çalışmada Tablo 1'deki değerlerin daha iyi yorumlanması için ayrıca şekiller üzerinden tekrar gösterim yoluna da gidilmiştir. Bu kapsamda Şekil 1'de Balıkesir'in her bir rapor yılında aldığı gelişmişlik sırası ve Şekil 2'de ise önüne geçtiği ve gerisinde kaldığı il sayıları belirtilmiştir.

Balıkesir ilinin sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından 1969 yılında hazırlanan ilk rapordan 1996 yılında hazırlanan rapora kadar oldukça iyi bir performans gösterdiği belirlenmektedir. Buna göre Balıkesir 1969 yılında 17. sıradayken 1991 yılında 13. sıraya kadar inmiş ve bir sonraki 1996 yılındaki raporda bu konumunu korumayı başarabilmiştir. Üstelik Türkiye'deki il sayıları 1991 ve 1996 yıllarında sırası ile yükselerek 73 ve 76 sayısına ulaştığı halde bu başarı yine de gerçekleştirilebilmiştir. Ancak 2003, 2022 ve 2017 yıllarında yayımlanan son üç raporda Balıkesir sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında önemli bir gerileme göstermiştir. Bu süreçte 2003 yılında 15. sıra 2011 ve 2017 yıllarında ise 22. ve 24. sıraya kadar gerilemiştir. Söz konusu bu gerilemede Türkiye'deki il sayısının 1996 yılında 76'iken son üç rapor döneminde 81'e yükselmesinin etkisinin olabileceği düşünülebilir. Ancak bu noktada 1985 yılındaki 67 il sayısının sonraki 1991 ve 1996 yıllarında 73 ve 76'ya yükselmesi sürecinde Balıkesir ilinin 13. sıraya kadar çıkması ve buradaki konumu koruması gözden kaçmamalıdır. Dolayısı ile il sayısındaki artışın bir bölgenin gerilemesine mazeret oluşturamayacağı açıktır. Üstelik son üç rapor döneminde il sayısı sadece 5 adet artmasına rağmen Balıkesir 2003, 2011 ve 2017 yıllarında 1996 yılına göre sırası ile iki, yedi ve dokuz sıra daha geriye gitmiştir. Buna bağlı olarak Şekil 2'de gösterildiği gibi son üç rapor döneminde gelişmişlik sıralamasında Balıkesir'in önündeki il sayısı artarken önüne geçtiği il sayısı azalmaktadır. Bütün bu sonuçlar Balıkesir'in sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından 2003 yılından itibaren hazırlanan üç rapor döneminde önemli bir gerileme yaşadığını göstermektedir.

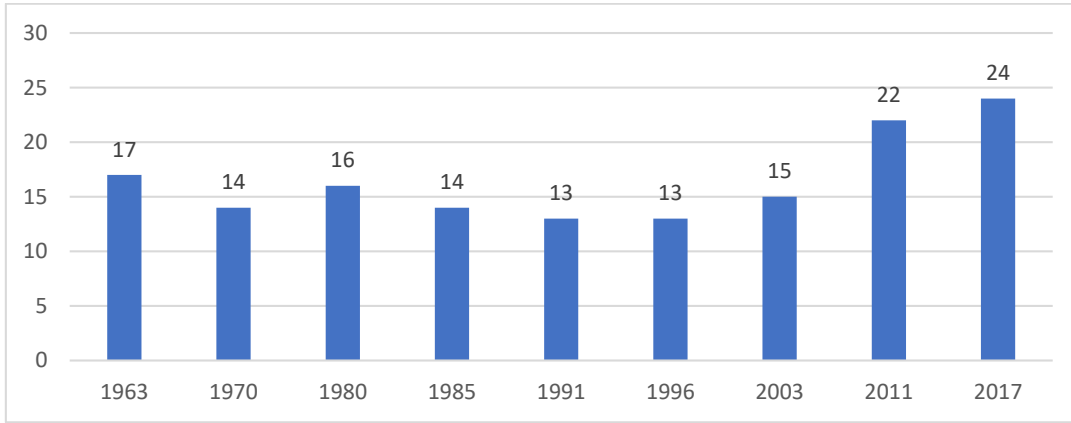
Tablo 1. Balıkesir'in Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Açısından Türkiye'deki Yeri

Rapor Yılı	Türkiye'de Sıra No	Geçilen İl Sayısı	Öndeki İl Sayısı	Toplam İl Sayısı
1963	17	50	16	67
1970	14	53	13	67
1980	16	51	15	67
1985	14	53	13	67
1991	13	60	12	73
1996	13	63	12	76
2003	15	66	14	81
2011	22	59	21	81
2017	24	57	23	81

Kaynak: DPT (1969, 1972, 1980, 1985, 1991, 1998, 2003), Kalkınma Bakanlığı (2011), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019) raporlarında sunulan verilerden hazırlanmıştır.

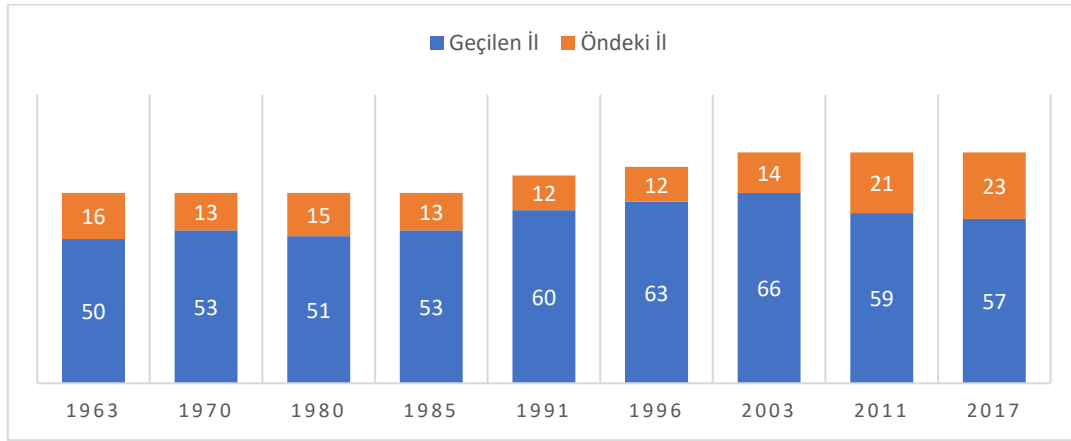
**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Şekil 1. Balıkesir'in Gelişmişlik Açısından Türkiye' deki Konumundaki Değişimler

Kaynak: Tablo 1'deki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir.

Şekil 2. Balıkesir'in Gelişmişlik Açısından Türkiye'de Önünde ve Gerisindeki İller

Kaynak: Tablo 1'deki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir.

3. Balıkesir'in Sosyo-Ekonomik Gelişmişliğinin Bölge Düzeyinde Analizi

Balıkesir'in sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin Türkiye'deki konumu kadar içinde bulunduğu coğrafi bölge açısından da değerlendirilmesi de önemlidir. Böylece herhangi bir ilin çevre illerin gelişme süreçleri ile olumlu ya da olumsuz şekilde ne tür bir etkileşime girdiği belirlenebilir. Bunun için çalışmanın bu kısmında Balıkesir ilinin coğrafi olarak içinde bulunduğu Marmara Bölgesindeki illerle karşılaştırmalı olarak sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyindeki değişimler analiz edilmiştir.

Balıkesir'in sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin Marmara Bölgesindeki iller içindeki konumuna ilişkin bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur. Burada ilk sütunda sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar sonucunda yayınlanan raporların yılları bulunmaktadır. İkinci sütunda Balıkesir ilinin bölgedeki iller açısından sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından sırası belirlemektedir. Üçüncü ve dördüncü sütunlar da ise sırası ile Balıkesir'in Marmara bölgesinde önüne geçtiği veya gerisinde kaldığı iller belirlenmiştir. Son sütunda ise Marmara bölgesinde bulunan toplam il sayıları gösterilmiştir. Buna göre Marmara Bölgesinde 1996 yılına kadar 10 ve 2003 yılından sonra ise 11 il bulunmaktadır. Bölgede 1996 yılına kadar İstanbul, Kocaeli, Bursa, Tekirdağ, Kırklareli, Balıkesir, Edirne, Bilecik, Sakarya ve Çanakkale'den oluşan 10 il bulunmaktadır. Ancak 2003 yılından sonra Yalova'nın il olması ile birlikte Marmara Bölgesindeki il sayısı 11'e yükselmiştir. Çalışmada Tablo 2'deki değerlerin daha iyi yorumlanması için şekiller yardımı ile veriler tekrar gösterilmiştir. Bu kapsamda Şekil 3'de Balıkesir'in Marmara Bölgesindeki iller arasında her bir rapor yılında aldığı gelişmişlik sırası belirlenmiştir. Öte yandan, Şekil 4'de ise Marmara Bölgesinde önüne geçtiği ve gerisinde kaldığı il sayıları belirtilmiştir.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Marmara Bölgesi içinde Balıkesir'in gelişmişlik düzeyi Tablo 2 ve Şekil 3'den görüleceği gibi 1963 yılından 1996 yılına kadar yayımlanan altı rapor döneminde 5. sırada gerçekleşmiştir. Böylece Balıkesir'in sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi söz konusu süreçte önemli bir istikrar göstermiştir. Ancak 2003, 2011 ve 2017 yıllarında hazırlanan son üç raporda Balıkesir bölge içindeki iller sıralamasında önce 7 sonra 10 ve en sonunda da 11. sıraya kadar gerileyerek en son basamağa yerleşmiştir. Bu önemli gerilemeyi 2003 yılından itibaren Yalova'nın il olması sonucu bölgedeki il sayısının artması ile açıklamak mümkün değildir. Dolayısı ile tıpkı bir önceki bölümde Türkiye'deki iller sıralamasında belirtildiği gibi 2003 yılından itibaren gelişen son süreçte sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından Balıkesir'in önemli bir gerileme içinde olduğu açıkça görülmektedir.

Balıkesir ilinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi sıralamasında Marmara Bölgesinde bulunan iller içinde son dönemde yaşadığı gerileme Şekil 4'deki veriler yardımı ile de belirlenebilir.

Balıkesir 1963, 1970, 1980, 1985, 1991 ve 1996 rapor yıllarında bölgedeki toplam on il içinde beşincilikteki sırasını büyük bir istikrar içinde korumayı başarabilmiştir. Bu süreçte 1969, 1972 ve 1980 rapor yıllarında İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Sakarya Balıkesir'in önünde yer almıştır. Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Bilecik ise Balıkesir'in gerisinde kalmıştır. Öte yandan, 1985, 1991 ve 1996 rapor yıllarında, Balıkesir'in bölgedeki on il içinde beşincilikteki sırası değişmezken, sadece Sakarya ili Balıkesir'in gerisine düşerken Tekirdağ ise önüne geçmiştir.

Balıkesir'in bölge içinde sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından konumu 2003, 2011 ve 2017 yıllarında ise önemli bir gerileme göstermiştir. Buna göre 2003 yılında İstanbul, Kocaeli, Bursa, Tekirdağ, Yalova ve Kırklareli olmak üzere altı il Balıkesir'in önüne geçmiştir. Daha sonra 2011 rapor yılındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik değerlendirmesinde bir önceki altı ile ilaveten Yalova ve Çanakkale'de Balıkesir'in önünde yer almıştır. En son 2017 rapor yılında ise Edirne'nin de önüne geçmesi ile Balıkesir sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından Marmara Bölgesindeki iller arasında en son sıraya gerilemiştir.

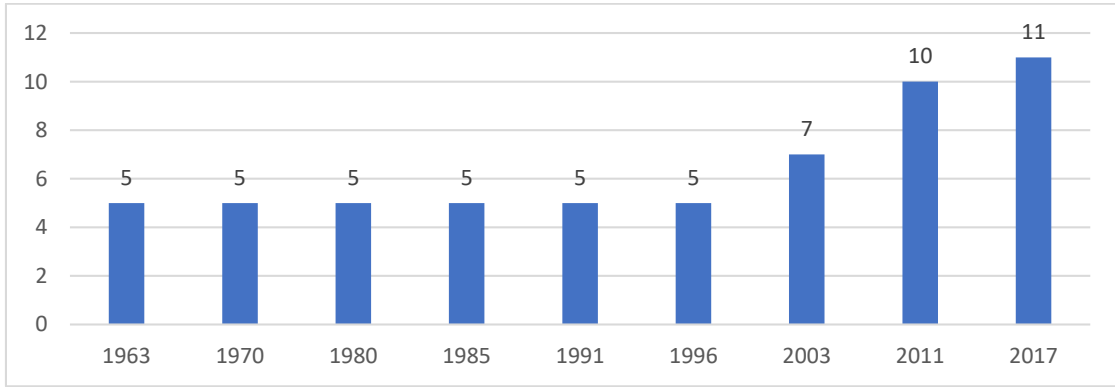
Tablo 2. Balıkesir'in Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Açısından Marmara Bölgesindeki Yeri

Rapor Yılı	Bölgesinde Sıra No	Geçilen İl Sayısı	Öndeki İl Sayısı	Toplam İl Sayısı
1963	5	5	4	10
1970	5	5	4	10
1980	5	5	4	10
1985	5	5	4	10
1991	5	5	4	10
1996	5	5	4	10
2003	7	4	6	11
2011	10	1	9	11
2017	11	0	10	11

Kaynak: DPT (1969, 1972, 1980, 1985, 1991, 1998, 2003), Kalkınma Bakanlığı (2011), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019) raporlarında sunulan verilerden hazırlanmıştır.

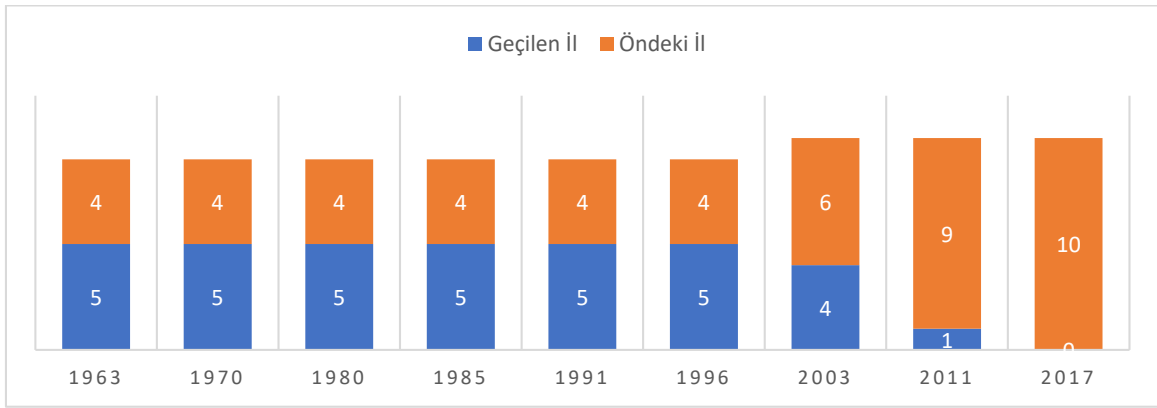
**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Şekil 3. Balıkesir'in Gelişmişlik Açısından Marmara Bölgesindeki Konumunun Değişimi

Kaynak: Tablo 2'deki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir.

Şekil 4. Balıkesir'in Gelişmişlik Açısından Marmara Bölgesinde Önünde ve Gerisindeki İller

Kaynak: Tablo 2'deki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir.

Balıkesir'in sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından konumu "İstatistikî Bölge Birimleri" sınıflandırması ile oluşan il grubu ile karşılaştırarak da değerlendirilebilir. Avrupa Birliğine üyelik kapsamında uyum sürecinin bir gereği olarak 2002 yılında Resmî Gazete 'de yayımlanan "İstatistikî Bölge Birimleri" kapsamında üç farklı düzeyde sınıflama yapılmıştır. Buna göre Düzey 1 seviyesinde 12 ana bölge, Düzey 2 seviyesinde 26 bölge ve Düzey 3 seviyesinde ise 81 il sınıflandırılmıştır. Buna göre Batı Marmara ana bölgesine bağlı Balıkesir alt bölgesinde Çanakkale ve Balıkesir, Tekirdağ Alt Bölgesinde ise Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illeri yer almıştır. Böylece Balıkesir ilinin dahil olduğu Batı Marmara ana bölgesinde Balıkesir ile birlikte kendi alt bölgesinden Çanakkale ve Tekirdağ alt bölgesinde yer alan Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illeri yer almaktadır.

Yeni "İstatistikî Bölge Birimleri" sınıflamasına göre Balıkesir'in içinde bulunduğu bölgedeki illerle sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin karşılaştırılmasına ait veriler Tablo 3'de sunulmuştur. İstatistikî bölge sınıflamasına 2002 yılından itibaren geçildiğinden bu sınıflama çerçevesinde illerin değerlendirilmesi de 2003, 2011 ve 2017 yıllarında yayımlanan son üç rapor çerçevesinde ele alınmıştır. Buna göre Tablo 3'ün ilk satırında son üç rapor yılı belirtilmiştir. Diğer satırlarda ise Batı Marmara Ana Bölgesinde yer alan beş il her bir rapor yılında sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre sıralanmıştır. İllerin yanında parantez içinde bulunan değerler ilgili rapor yılında ilin Türkiye çapında diğer iller içindeki sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini göstermektedir. Böylece Batı Marmara Bölgesinde bulunan iller Türkiye'deki sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre burada yeniden sıralanmıştır.

Tablo 3. Balıkesir'in Gelişmişlik Açısından Düzey 1 (Batı Marmara) Bölgesindeki Yeri

Sıra	2003	2011	2017
1	Tekirdağ (7)	Tekirdağ (9)	Tekirdağ (9)
2	Kırklareli (11)	Edirne (12)	Kırklareli (18)
3	Balıkesir (15)	Kırklareli (13)	Çanakkale (20)
4	Edirne (16)	Çanakkale (14)	Edirne (21)
5	Çanakkale (24)	Balıkesir (22)	Balıkesir (24)

Kaynak: DPT (2003), Kalkınma Bakanlığı (2011), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019) raporlarında sunulan verilerden hazırlanmıştır.

Balıkesir'in istatistiki birim sınıflamasında Düzey 1 yani Batı Marmara Bölgesinde bulunan iller içindeki yeri Tablo 3'de gösterilen değerler çerçevesinde önemli bir gerilemeye işaret etmektedir. Öyle ki, Balıkesir 2003 rapor yılında 3. basamakta yer alırken 2011 ve 2017 rapor yıllarında 5. basamağa düşerek bölge içinde en son sıraya gerilemiştir. Balıkesir Alt Bölgesinde yer alan Çanakkale de son iki raporda sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından Balıkesir'in önünde yer almıştır. Öte yandan, bu süreçte Tekirdağ ve Kırklareli'nin Balıkesir ile gelişmişlik sıralamasında aradaki farkı iyice açtığı belirlenmektedir.

4. Balıkesir'in Sosyo-Ekonomik Göstergelerinin Alt Bileşenler Kapsamında Analizi

Çalışmanın bu bölümünde Balıkesir'in sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine ilişkin analizler gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde kullanılan alt bileşenler çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Ancak illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemeye yönelik çalışmalar incelendiğinde sadece 2003 ve 2017 yıllarında yayımlanan raporlarda illerin alt sosyo-ekonomik göstergelerine ilişkin verilerin sunulduğu görülmektedir. Bunun için bu kısımda önce 2003 raporu ve daha sonra da 2017 yılı raporundan elde edilen verilerle Balıkesir'in sosyo-ekonomik göstergeleri alt bileşenler kapsamında incelenecektir.

4.1. SEGE 2003 Kapsamında Balıkesir'in Sosyo-Ekonomik Alt Bileşen Göstergelerinin Analizi

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine ilişkin 2003 yılında gerçekleştirilen çalışmada genel gelişmişlik endeksi toplamda 58 veriyi içeren 10 alt bileşen endeksi tarafından hesaplanmıştır. Alt endeks değerleri demografik, istihdam, sağlık, eğitim, sanayi, tarım, inşaat, mali, altyapı ve diğer göstergeler olmak üzere 10 alt bileşen üzerinden bulunmuştur. Ancak 2003 yılındaki rapor incelendiğinde sadece sağlık, eğitim ve sanayi gibi üç alt bileşene ait alt endeks değerlerinin iller itibarı ile sunulduğu görülmektedir. Bu bakımdan çalışmamızda söz konusu üç alt bileşene ait endeks değerleri kullanılarak Balıkesir'in diğer iller ile karşılaştırmalı analizi yapılacaktır.

Balıkesir'in alt bileşenlere ait endeks değerleri ve Türkiye'deki iller arasındaki gelişmişlik sıralamasını belirleyen değerler Tablo 4'de sunulmuştur. Buna göre Balıkesir sağlık, eğitim ve sanayi alt bileşenlerinde Türkiye'deki iller arasında sırası ile 13, 16 ve 24. Basamaklarda yer almaktadır. Böylece Balıkesir'in sağlık sisteminin eğitim sistemine göre daha iyi seviyede olduğu belirlenirken sanayi bileşeninin ise en kötü performansa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. SEGE 2003 Alt Endeksleri Bakımından Balıkesir'in Türkiye'deki Konumu

	Endeks	Sıra
SEGE 2003	0,565	15
Sağlık Sistemi Bileşeni	0,762	13
Eğitim Sistemi Bileşeni	0,790	16
Sanayi Bileşeni	0,149	24

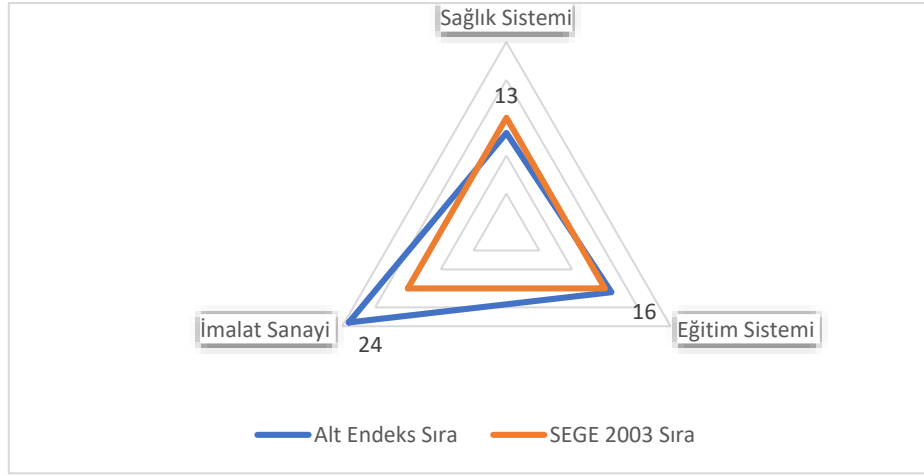
Kaynak: DPT (2003) raporunda sunulan verilerden hazırlanmıştır

Balıkesir'in sosyo-ekonomik alt bileşen endekslerde yer aldığı sıralar Şekil 5'de 2003 yılındaki genel gelişmişlik sırası karşılaştırılmıştır. Buradan görüldüğü gibi Balıkesir sağlık alt bileşeninde genel gelişmişlik sırasına göre daha iyi performans göstermektedir. Ancak eğitim ve sanayi alt

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

bileşenlerindeki gelişmişlik sırası genel gelişmişlik sırasının daha gerisinde yer almaktadır. Özellikle, sanayi alt bileşenindeki gelişmişlik sırası (24) genel gelişmişlik sırasının (15) çok daha altındadır.

Şekil 5. SEGE 2003’de Balıkesir Genel Gelişmişlik Seviyesi ve Alt Endeks Değerleri

Kaynak: Tablo 4’deki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir.

Balıkesir’in 2003 raporuna ait alt endeksler açısından Marmara Bölgesinde bulunan iller arasında aldığı yere ait veriler Tablo 5’de sunulmuştur. Buna göre Balıkesir sağlık, imalat ve eğitim sektöründe sırası ile bölgedeki iller arasında üçüncü, dokuzuncu ve onuncu sıralarda bulunmaktadır. Buna göre Balıkesir sadece sağlık sektöründe bölgedeki iller sıralamasında nispeten iyi bir konumda bulunmaktadır. Beşerî sermayenin gelişmesi açısından eğitimin oynadığı rol göz önüne alındığında Balıkesir ilinin eğitim sektöründe bulunduğu kötü konum gelişim dinamiklerini harekete geçirmek açısından büyük bir dezavantaj yaratmaktadır. Bunun yanında Balıkesir’in sanayi sektöründeki gelişmişlik sırası bakımından Tekirdağ, Bilecik, Yalova, Kırklareli ve Sakarya’nın gerisinde kalması da önemli bir sorun olarak görülebilir. Çünkü söz konusu illerin bulunduğu konum ve sahip olduğu kaynaklar göz önüne alındığında Balıkesir’i sanayi üretiminde geri bırakacak niteliklere sahip olmadığı görülmektedir.

Tablo 5. SEGE 2003 Alt Endeksler Bakımından Balıkesir’in Marmara Bölgesindeki Konumu

Sıra	Sağlık Sektörü Gelişmişlik Sıralaması		Sanayi Sektörü Gelişmişlik Sıralaması		Eğitim Sektörü Gelişmişlik Sıralaması	
	İl İsmi	Endeks	İl İsmi	Endeks	İl İsmi	Endeks
1	İstanbul	2,561	İstanbul	5,137	İstanbul	1,688
2	Edirne	1,545	Kocaeli	2,917	Yalova	1,624
3	Balıkesir	0,762	Bursa	2,698	Kırklareli	1,253
4	Bursa	0,703	Tekirdağ	1,721	Tekirdağ	1,242
5	Çanakkale	0,697	Bilecik	0,879	Kocaeli	1,122
6	Kocaeli	0,411	Yalova	0,821	Bursa	1,089
7	Sakarya	0,111	Kırklareli	0,694	Edirne	1,088
8	Kırklareli	0,039	Sakarya	0,195	Bilecik	0,883
9	Yalova	0,010	Balıkesir	0,149	Çanakkale	0,798
10	Tekirdağ	0,007	Çanakkale	0,032	Balıkesir	0,790
11	Bilecik	-0,107	Edirne	-0,174	Sakarya	0,574

Kaynak: DPT (2003) raporunda sunulan verilerden hazırlanmıştır.

Balıkesir’in 2003 raporunda bulunan alt endeks değerleri “İstatistiki Bölge Birimleri” sınıflaması kapsamında Düzey 1 (Batı Marmara) bölgesinde bulunan iller çerçevesinde de yapılabilir. Bu kapsamda Tablo 6’da Balıkesir ile birlikte Düzey 1 içinde yer alan Edirne, Çanakkale, Kırklareli ve Tekirdağ illerinin sağlık, sanayi ve eğitim sektörlerindeki endeks değerleri verilmiştir. Buna göre Batı Marmara bölgesi içindeki iller arasında Balıkesir yine sağlık sektöründe en iyi performansı göstermektedir. Öte

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

yandan, eğitim sektöründe ise en kötü gelişmişlik seviyesine sahip olmaktadır. Öyle ki, Balıkesir eğitim sektöründe Balıkesir alt bölgesinde Çanakkale'nin gerisinde kalmakta ve hem de bölgede en son sırada yer almaktadır. Sanayi sektöründe ise Çanakkale ve Edirne'yi geçerek bölgede üçüncü sıraya sahip olmaktadır.

Sıra No	Sağlık Sektörü Gelişmişlik Sıralama		Sanayi Sektörü Gelişmişlik Sıralama		Eğitim Sektörü Gelişmişlik Sıralama	
	İl İsmi	Endeks	İl İsmi	Endeks	İl İsmi	Endeks
1	Edirne	1,545	Tekirdağ	1,721	Kırklareli	1,253
2	Balıkesir	0,762	Kırklareli	0,346	Tekirdağ	1,242
3	Çanakkale	0,697	Balıkesir	0,149	Edirne	1,088
4	Kırklareli	0,039	Çanakkale	0,032	Çanakkale	0,798
5	Tekirdağ	0,007	Edirne	-0,174	Balıkesir	0,790

Tablo 6. SEGE 2003 Alt Endeksleri Bakımından Balıkesir'in Düzey 1 Bölgesindeki Konumu

Kaynak: DPT (2003) raporunda sunulan verilerden hazırlanmıştır.

4.2. SEGE 2017'de Balıkesir'in Sosyo-Ekonomik Alt Bileşen Göstergeleri

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine ilişkin 2017 yılında yapılan çalışmada genel gelişmişlik endeksi toplamda 52 veriyi içeren 8 alt bileşen endeksi tarafından hesaplanmıştır. Alt endeks değerleri demografi, istihdam, sağlık, eğitim, rekabetçi – yenilikçi kapasite, mali yapı, erişebilirlik ve yaşam kalite göstergeleri olmak üzere 8 alt bileşen üzerinden bulunmuştur. Çalışmanın bu kısmında söz konusu 8 alt bileşene ait endeks değerleri kullanılarak Balıkesir'in diğer iller ile karşılaştırmalı analizi yapılacaktır.

Balıkesir'in alt bileşenlere ait endeks değerleri ve Türkiye'deki iller arasındaki gelişmişlik sıralamasını belirleyen 2017 yılı raporundaki değerler Tablo 7'de sunulmuştur. Buna göre Balıkesir demografi, yaşam kalitesi ve erişebilirlik açısından Türkiye'deki iller içinde ilk yirmi sırada yer almaktadır. Rekabet-yenilik, eğitim, mali yapı, sağlık ve istihdam endeksleri açısından ise 20 ile 30. sıra arasında bulunmaktadır. Son olarak istihdam endeksinde ise en kötü performansı göstererek Türkiye'deki iller içinde 33. basamaktadır. Böylece genel bir ifade ile Balıkesir'in demografi, yaşam kalitesi ve erişebilirlik açısından rekabet-yenilik, eğitim, mali yapı, sağlık ve istihdam göstergeleri ile karşılaştırıldığında daha iyi performans gösterdiği söylenebilir.

Tablo 7. SEGE 2017 Alt Endeksleri Bakımından Balıkesir'in Türkiye'deki Konumu

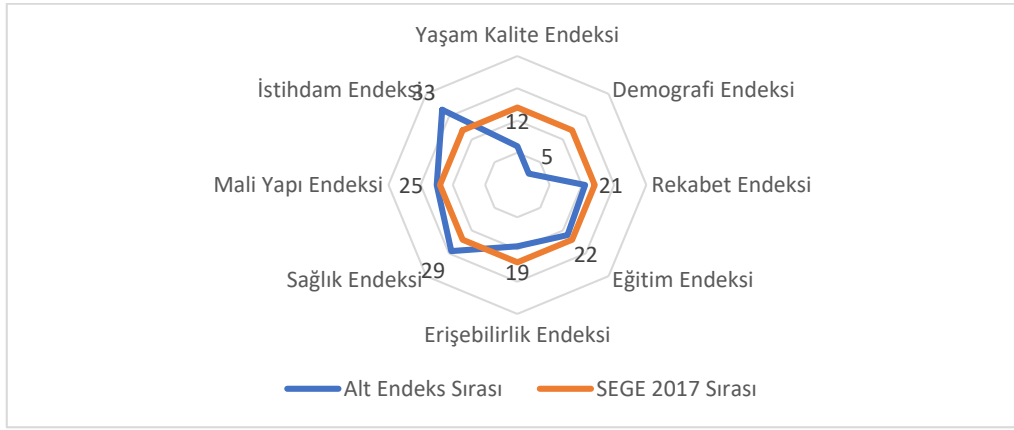
Endeks İsmi	Sıra	Endeks İsmi	Sıra
Demografi Endeksi	5	Eğitim Endeksi	22
Yaşam Kalite Endeksi	12	Mali Yapı Endeksi	25
Erişebilirlik Endeksi	19	Sağlık Endeksi	29
Rekabet – Yenilik Endeksi	21	İstihdam Endeksi	33
SEGE 2017	24		

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019) raporlarında sunulan verilerden hazırlanmıştır.

Balıkesir'in sosyo-ekonomik alt bileşen endekslerde yer aldığı sıralar Şekil 6'da 2017 yılındaki genel gelişmişlik sırası karşılaştırılmıştır. Buradan görüldüğü gibi Balıkesir demografi, yaşam kalitesi, erişebilirlik, rekabet-yenilik ve eğitim alt endekslerinde genel gelişmişlik endeks sırasına göre daha iyi performans göstermektedir. Ancak mali yapı, sağlık ve istihdam alt endekslerindeki gelişmişlik sırası genel gelişmişlik sırasının daha gerisinde yer almaktadır. Özellikle, sağlık (29) ve istihdam (29) endeksleri gelişmişlik sırası genel gelişmişlik sırasının (24) çok daha gerisindedir.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Şekil 6. SEGE 2017’de Balıkesir Genel Gelişmişlik Seviyesi ve Alt Endeks Değerleri

Kaynak: Tablo 7’deki verilerden yararlanarak düzenlenmiştir

Balıkesir’in 2017 raporuna ait alt endeks değerlerinin Marmara Bölgesinde bulunan iller arasında aldığı gelişmişlik sıralamaları da ayrıca değerlendirilebilir. Buna göre yedi alt endeks değerine göre Marmara Bölgesinde yer alan 11 il Tablo 8’de sıralanmıştır. Burada illerin yanında bulunan sayılar ilin Türkiye’deki iller içinde söz konusu alt endeks değerine göre kaçınıcı sırada olduğunu göstermektedir. Buna göre Balıkesir yaşam kalitesi ve demografi endeksleri bakımından sırası ile bölgede 3. ve 4. basamakta yer almaktadır. Yaşam kalitesi alt endeks değeri bakımından Balıkesir’in önünde sadece İstanbul ve Edirne vardır. Demografi alt endeks değeri açısından ise Balıkesir’in önünde İstanbul, Tekirdağ ve Kocaeli bulunmaktadır. Balıkesir rekabet-yenilik ve sağlık alt endeks değerleri açısından 7. basamakta ve eğitim alt endeksinde ise 8. basamakta bulunmaktadır. En kötü performansların ise erişebilirlik, mali yapı ve istihdam alt endekslerine olduğu görülmektedir. Öyle ki, mali yapı ve istihdam alt endekslerinde bölgede en alt sırada bulunmaktadır.

Marmara Bölgesi içinde genel olarak değerlendirildiğinde Balıkesir ‘in sağlık ve eğitim alt endekslerinde bölgede ortanın altında yedinci ve sekizinci sıralarda bulunması beşerî sermayenin gelişmesi açısından yeterli değildir. Bu bakımdan Balıkesir söz konusu sektörlerde gösterdiği yetersiz performans gelecekte gelişim dinamiklerini harekete geçirmek açısından önemli bir engel teşkil edebilir. Bunun yanında Balıkesir’in rekabet-yenilik alt endeksinde bölgede yedinci sırada bulunması da ilin gelecekteki dinamikleri açısından hiç iyi sinyal vermemektedir. Çünkü ulusal düzeyde olduğu gibi bölgesel düzeyde de gelecekte daha çok yenilik yaratacak birimler daha hızlı büyüme imkanlarına ulaşacaktır. Öte yandan, erişebilirlik, mali yapı ve istihdam alt endekslerinde bölgede en son sıralarda yer alınması Balıkesir ilinin iletişim, ulaşım, finansal ve emek piyasası alt yapısı bakımından oldukça yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Dolayısı ile söz konusu alanlarda bölgede son sıradan kurtulmayı sağlayacak politikaların uygulanması gelişim dinamikleri açısından öncelikli öneme sahiptir.

Balıkesir’in 2017 raporunda hesaplanan alt endeks değerleri “İstatistiki Bölge Birimleri” sınıflaması kapsamında Düzey 1 (Batı Marmara) bölgesinde bulunan iller çerçevesinde karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir. Bu çerçevede Tablo 9’da Balıkesir ile birlikte Düzey 1 içinde yer alan Edirne, Çanakkale, Kırklareli ve Tekirdağ illeri yedi sektördeki alt endeks değerlerine göre sıralanmıştır. Burada illerin yanında bulunan sayılar Türkiye’deki iller içinde söz konusu alt endeks değerine göre ilin kaçınıcı sırada olduğunu belirtmektedir. Buna göre Batı Marmara bölgesi içindeki iller arasında Balıkesir yaşam kalitesi, demografi ve yenilik-rekabet alt endeksleri bakımından oldukça iyi bir konumda bulunmaktadır. Öyle ki, yaşam kalitesi at endeksinde Edirne’den sonra demografi ve yenilik-rekabet alt endekslerinde ise Tekirdağ’dan sonra ikinci sırada bulunmaktadır. Eğitim ve erişebilirlik alt endekslerinde ise üçüncü sağlık alt endeksinde ise dördüncü kademedede yer almaktadır. Balıkesir mali yapı ve istihdam alt endekslerinde ise bölgede en son sırada yer alarak oldukça kötü bir performans göstermektedir.

Batı Marmara bölgesi içinde genel bir değerlendirme yapıldığında Balıkesir’in mali ve istihdam göstergelerinde en son sırada bulunması bölgede finans ve emek piyasaları açısından oldukça zayıf bir alt yapı olduğunu belirlemektedir. Bunun için söz konusu alanlarda Balıkesir’de alt yapının

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

güçlendirilmesi için büyük çaba sarf edilmelidir. Bu bağlamda finans ve emek piyasasını geliştirmeye yönelik politikalara öncelik verilmelidir. Ayrıca sağlık alt endeksi sıralaması da Balıkesir’de sağlık göstergeleri açısından önemli kıstılar içinde olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle Balıkesir de gelişmeyi teşvik edecek politikalar bağlamında sağlık yapısını güçlendirecek uygulamalara ikincil derecede önem gösterilmelidir. Son olarak, Balıkesir ilinin eğitim ve erişebilirlik alt endekslerinde aldığı değerler söz konusu alanlarda bölgenin desteklenmeye ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır. Bunun için bölgeye yönelik ulaşım ve iletişim alt yapılarını güçlendirecek yatırımlarla eğitim niteliklerini yükseltecek uygulamalara hız verilmelidir.

	Yaşam Kalite Endeksi	Demografi Endeksi	Rekabet-Yenilik Endeksi	Sağlık Endeksi	Eğitim Endeksi	Erişebilirlik Endeksi	Mali Yapı Endeksi	İstihdam Endeksi
1	İstanbul- 5	İstanbul- 1	İstanbul- 1	Edirne- 6	İstanbul- 5	İstanbul- 1	İstanbul- 1	Kocaeli- 1
2	Edirne- 7	Tekirdağ- 2	Bursa- 5	İstanbul- 10	Yalova- 6	Kocaeli- 2	Kocaeli- 2	Tekirdağ- 2
3	Balıkesir- 12	Kocaeli- 4	Kocaeli- 7	Çanakkale- 15	Bilecik- 8	Sakarya- 5	Bursa- 7	İstanbul- 3
4	Yalova- 14	Balıkesir- 5	Sakarya- 9	Kırklareli- 23	Kocaeli- 13	Bilecik- 6	Tekirdağ- 9	Bilecik- 5
5	Bursa- 17	Bursa- 11	Tekirdağ- 11	Yalova- 25	Bursa- 14	Bursa- 8	Yalova- 12	Bursa- 6
6	Çanakkale- 18	Sakarya- 13	Yalova- 19	Bursa- 26	Çanakkale- 17	Tekirdağ- 11	Bilecik- 13	Kırklareli- 8
7	Kırklareli- 21	Yalova- 14	Balıkesir- 21	Balıkesir- 29	Kırklareli- 20	Yalova- 12	Çanakkale- 14	Yalova- 14
8	Sakarya- 22	Çanakkale- 22	Kırklareli- 25	Kocaeli- 32	Balıkesir- 22	Kırklareli- 17	Kırklareli- 16	Sakarya- 15
9	Tekirdağ- 28	Kırklareli- 29	Çanakkale- 27	Tekirdağ- 34	Edirne- 24	Balıkesir- 19	Edirne- 17	Edirne- 22
10	Bilecik- 32	Edirne- 30	Edirne- 37	Sakarya- 43	Tekirdağ- 31	Çanakkale- 27	Sakarya- 22	Çanakkale- 27
11	Kocaeli- 34	Bilecik- 35	Bilecik- 39	Bilecik- 54	Sakarya- 32	Edirne- 37	Balıkesir- 25	Balıkesir- 33

Tablo 8. SEGE 2017 Alt Endeksleri Bakımından Balıkesir’in Marmara Bölgesindeki Konumu

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019) raporlarında sunulan verilerden hazırlanmıştır.

	Yaşam Kalite Endeksi	Demografi Endeksi	Rekabet-Yenilik Endeksi	Eğitim Endeksi	Erişebilirlik Endeksi	Sağlık Endeksi	Mali Yapı Endeksi	İstihdam Endeksi
1	Edirne- 7	Tekirdağ- 2	Tekirdağ- 11	Çanakkale- 17	Tekirdağ- 11	Edirne- 6	Tekirdağ- 9	Tekirdağ- 2
2	Balıkesir- 12	Balıkesir- 5	Balıkesir- 21	Kırklareli- 20	Kırklareli- 17	Çanakkale- 15	Çanakkale- 14	Kırklareli- 8
3	Çanakkale- 18	Çanakkale-22	Kırklareli- 25	Balıkesir- 22	Balıkesir- 19	Kırklareli- 23	Kırklareli- 16	Edirne- 22
4	Kırklareli- 21	Kırklareli- 29	Çanakkale- 27	Edirne- 24	Çanakkale- 27	Balıkesir- 29	Edirne- 17	Çanakkale- 27
5	Tekirdağ- 28	Edirne- 30	Edirne- 37	Tekirdağ- 31	Edirne- 37	Tekirdağ- 34	Balıkesir- 25	Balıkesir- 33

Tablo 9. SEGE 2017 Alt Endeksleri Bakımından Balıkesir’in Düzey 1 (Batı Marmara) Bölgesindeki Konumu

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019) raporlarında sunulan verilerden hazırlanmıştır.

5. Sonuç

Bölgesel kalkınmada yerel düzeyde sosyo-ekonomik veri tabanı oluşturarak yöresel özellikleri ortaya koymak çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü yerel özelliklerin ortaya konması ile birlikte bölgenin kendine has özelliklerinden hareketle gelişme dinamiklerini hareket geçirmek daha etkili sonuçlar vermektedir. Bu bakımdan dünyanın birçok yerinde merkezi otorite tarafından yerel düzeyde sosyo-ekonomik veri tabanı oluşturmaya yönelik çalışmalara ağırlık verildiği görülmektedir. Söz konusu çalışmalar kapsamında yerel birimler oluşturulan endeks değerlerinin belirlediği sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırılmaktadır. Yapılan bu sınıflamalar çerçevesinde ise yerel düzeyde kalkınmayı sağlayacak politikalar ayrıntılı bir şekilde tasarlanmaktadır.

Türkiye’de merkezi otorite tarafından 1969 yılından itibaren illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerini belirlemeye yönelik araştırmalar yapılmaktadır. Buna göre 1969 yılından 2017 yılına kadar dokuz adet illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemeye yönelik rapor yayınlandığı belirlenmektedir. Bu şekilde 1969, 1972, 1980, 1985, 1991, 1996, 2003, 2011 ve son olarak da 2017 yılında yayımlanmış olan raporlar sayesinde illerin gelişmişlik düzeylerindeki gelişmeleri analiz edebileceğimiz önemli bir kaynak dizisi oluşturulmuştur. Her ne kadar bu raporlar farklı veri tabanı ve farklı il sayıları üzerinde de gerçekleştirilse bile bütün kısıtlarına rağmen illerin gelişme çizgilerini ortaya koymak açısından önemli ip uçları sunmaktadır.

Bu makalede illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerini araştıran söz konusu dokuz rapor incelenerek Balıkesir ilinin tarihi süreçteki değişim ve gelişim süreci belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için öncelikle Balıkesir ilinin her bir rapor yılında belirlenen gelişmişlik seviyesi Türkiye’deki diğer iller ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Böylece tarihi süreç içinde Balıkesir’in sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi her bir rapor yılı itibarı ile belirlenmiştir. İkinci olarak Balıkesir’in sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi Marmara Bölgesine ait iller göz önüne alınarak her bir rapor yılı için incelenmiştir. Bu kapsamda 2003 yılından sonra hazırlanan raporlarda belirlenen sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyeleri ayrıca Düzey 1 (Batı Marmara) bölgesine ait illerle karşılaştırmalı olarak da ele alınmıştır. Son olarak ise 2003 ve 2017 yıllarında yayımlanan raporların sunduğu verilerden yararlanılarak Balıkesir ilinin sosyo-ekonomik alt endeks değerleri hem ulusal hem de bölgesel düzeydeki iller çerçevesinde analiz edilmiştir.

Yukarıda belirlenen analiz çerçevesinde aşağıda belirlenen tespitlere ulaşılmıştır

Balıkesir ili sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi 2003, 2011 ve 2017 yıllarında yayımlanan raporların işaret ettiği şekilde önceki döneme göre Türkiye’deki iller arasında önemli bir gerileme göstermektedir. Balıkesir 1991 ve 1996 yıllarında 13. sırada yer alırken 2003, 2011 ve 2017 rapor yıllarında sırası ile 15, 22 ve 24. basamaklarda yer almıştır.

Balıkesir ilinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinde 2003, 2011 ve 2017 rapor yıllarında Türkiye sıralamasında görülen gerileme aynı şekilde bölgesel analizlerde de tespit edilmiştir. Marmara Bölgesinde son üç raporda bölgedeki 11 il içinde sırası ile 7, 10 ve 11. sıralara kadar gerileme yaşanmıştır. Balıkesir Düzey 1 (Batı Marmara) bölgesinde ise 5 il içinde 2003 yılında 3, 2011 ve 2017 yıllarında ise 5. yani son sırada yer almıştır.

Balıkesir’in Türkiye geneli ve bölgesel düzeyde gerçekleştirilen alt endeks analizlerinde 2003 raporunda sanayi ve eğitim 2017 raporunda ise eğitim, erişebilirlik, mali yapı ve istihdam alt endekslerinde oldukça geri sıralarda kaldığı görülmüştür. Bu bağlamda Balıkesir’de beşerî sermayenin geliştirilmesine yönelik olarak eğitim yatırımlarına ağırlık verilmelidir. Ayrıca finans ve emek piyasalarının geliştirilmesi yanında erişebilirliği artıracak şekilde ulaşım ve iletişim imkanlarını geliştirmeye yönelik alt yapı yatırımlarına önem gösterilmelidir.

Kaynakça

DPT (1969). Türkiye’de İller İtibariyle Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Araştırmaları Grubu. Yayın No: DPT 900-SPD 207. Ankara.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

DPT (1972). Türkiye’de İller İtibariyle Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Toplum Yapısı Araştırma Birimi. Yayın No: DPT 1282-SPDZ 52. Ankara.

DPT (1980). İller İçin Bir Gelişmişlik Göstergesi ve Sıralama. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi. Yayın No: DPT 1695-KÖYD 19. Ankara.

DPT (1985). İl ve İlçelerin Ekonomik ve sosyal Gelişmişlik Seviyelerinin Tespiti Araştırması. Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı. Yayın No: DPT 2015-KÖYB 30. Ankara.

DPT (1991). İllerin Ekonomik ve Sosyal Gelişmişlik Seviyelerinin Tespiti Araştırması. Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı. Yayın No: DPT 2265-KÖYBKGM 35. Ankara.

DPT (1998). İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Devlet Planlama Teşkilatı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. Yayın No: DPT 2466. Ankara.

DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. Yayın No: DPT 2671. Ankara.

Kalkınma Bakanlığı (2013). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. Ankara.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE – 2017. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayın Sayı:3, Araştırma Raporu: 3. Ankara.

**A CONCEPTUAL VIEW OF THE CLUSTER APPROACH IN AZERBAIJAN TOURISM
AZƏRBAYCAN TURİZMİNDƏ KLASTER YANAŞMAYA KONSEPTUAL BAXIŞ**

Phd. Elman IBISHOV

*Scientific-Research Institute of Economic Studies under Azerbaijan State University of Economics
(UNEC), Azerbaijan*

Phd. Farhad MIKAYILOV

*Scientific-Research Institute of Economic Studies under Azerbaijan State University of Economics
(UNEC), Azerbaijan*

Rafael RZAYEV

*Scientific-Research Institute of Economic Studies under Azerbaijan State University of Economics
(UNEC), Azerbaijan*

*Phd. Rashad HUSEYNOV, Scientific-Research Institute of Economic Studies under Azerbaijan State
University of Economics (UNEC), Azerbaijan*

Bahadir BAYSAL

Khazar University, PhD student

ABSTRACT

The article talks about the characteristics of the tourism industry, explains the concepts of tourist cluster and cluster approach, the main principles of cluster formation and activity. Special attention is paid to the importance of introducing innovations in tourism, the connection between the cluster approach and innovative innovation. Examples of the formation and operation of tourism clusters in foreign countries are reviewed. The goal is to systematically analyze and evaluate the development of the cluster approach in the field of tourism based on the study of the necessary potential for the development of domestic and inbound tourism in Azerbaijan, and to determine the necessary conditions for the successful formation and operation of clusters that allow the growth of inbound and outbound tourism. During the research, using horizontal comparative analysis, content analysis of regulatory documents and legislative framework of the Republic of Azerbaijan, tourism development forecasts were given, constructive proposals aimed at forming long-term perspectives of tourism and recreation activity clusters at the regional level were prepared, and advanced experience of foreign countries was studied and summarized.

The need to use the tourism cluster approach, which has obvious advantages in terms of innovative development management and significant stimulation of the regional economy, has been identified. So, on this basis, the transfer of new knowledge and technologies, the acceleration of the spread of "common innovative product" through the network of relations in the common regional and economic space and the improvement of quality, the transition of tourism to the path of innovative development, and the creation of a technological platform for the application of competitive technologies for the production of products and the provision of services is appropriate.

A conclusion is made about the need to activate the role of the state in the development of the tourism sector, and to unite the efforts of state bodies, scientific and educational institutions, and tourism organizations for the successful implementation of the cluster policy. It is noted that foreign experience in the field of creation and operation of tourism clusters deserves serious attention, generalization and creative application in the conditions of Azerbaijan.

Keywords: cluster approach, tourist cluster, tourism, innovative development of tourism, technological platform.

XÜLASƏ

Məqalədə turizm sənayesinin xüsusiyyətlərindən bəhs edilir, turist klasteri və klaster yanaşması anlayışları, klasterlərin formalaşması və fəaliyyətinin əsas prinsipləri açıqlanır. Turizmdə innovasiyaların tətbiqinin vacibliyinə, klaster yanaşması ilə innovativ yeniləşmənin əlaqəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Xarici ölkələrdə turizm klasterlərinin formalaşması və fəaliyyət göstərməsi nümunələri nəzərdən keçirilir. Məqsəd klaster əsasında Azərbaycanın daxili və gəlmə turizminin inkişafı üçün zəruri potensialının öyrənilməsi əsasında turizm sahəsində klaster yanaşmasının inkişafının sistemli təhlili, qiymətləndirilməsi, gəlmə və daxili turizmin artmasına imkan verən klasterlərin uğurlu formalaşması və fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri şərtlərin müəyyən edilməsidir. Tədqiqat zamanı üfüqi müqayisəli təhlil, normativ sənədlərin məzmun təhlili və Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik bazasından istifadə edilərək, turizmin inkişaf proqnozları verilmiş, regional səviyyədə turizm və rekreasiya fəaliyyəti klasterlərinin uzunmüddətli perspektivlərinin formalaşdırılmasına yönəlmiş konstruktiv təkliflər hazırlanmış, xarici ölkələrin qabaqcıl təcrübəsi öyrənilərək ümumiləşdirilmişdir.

İnnovativ inkişafın idarə edilməsi və regional iqtisadiyyatın əhəmiyyətli dərəcədə stimullaşdırılması baxımından aşkar üstünlüklərə malik olan turizm klaster yanaşmasından istifadə zərurəti müəyyən edilmişdir. Belə ki, bu əsasda yeni bilik və texnologiyaların ötürülməsi, ümumi regional və iqtisadi məkanda əlaqələr şəbəkəsi vasitəsilə “ümumi innovativ məhsul”un yayılmasının sürətləndirilməsi və keyfiyyətin yüksəldilməsi, turizmin innovativ inkişaf yoluna keçməsi və məhsulların istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi üçün rəqabətqabiliyyətli texnologiyaların tətbiqi üçün texnoloji platformanın yaradılması məqsəduyğundur.

Turizm sektorunun inkişafında dövlətin rolunun fəallaşdırılmasının, klaster siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi üçün dövlət orqanlarının, elm və təhsil müəssisələrinin, turizm təşkilatlarının səylərinin birləşdirilməsinin zəruriliyi barədə nəticə çıxarılır. Qeyd olunur ki, turizm klasterlərinin yaradılması və istismarı sahəsində xarici təcrübə Azərbaycan şəraitində ciddi diqqətə, ümumiləşdirməyə və yaradıcı tətbiqə layiqdir.

Açar sözlər: klaster yanaşması, turist klasteri, turizm, turizmin innovativ inkişafı texnoloji platforma.

Giriş

Qloballaşma şəraitində ölkə və regionların, sənaye və müxtəlif sahələrin inkişafı milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması prioritet vəzifədir. İqtisadiyyatın təşkilinin sahəvi və planlaşdırma prinsipləri öz həlledici əhəmiyyətini itirir, eyni zamanda, milli siyasət çərçivəsində ölkənin və ya onun regionunun inkişafına fəal və hərtərəfli təsir göstərən innovativ təşkilati-iqtisadi mexanizmlər və formalar, eləcə də sahibkarlıq subyektlərinin innovativ fəallığının və həssaslığının artırılmasına şərait yaradan bir sisteminin formalaşması yolu ilə təkrar istehsal sistemi yenidən qurulur. Bu gün bütün bu tələblərə tam olaraq cavab verən müasir klaster yanaşmasıdır və üstəlik, klasterlərin formalaşması və inkişafı üçün müxtəlif fəaliyyətlərin çevik maliyyələşdirilməsini təmin etmək üçün dövlət və regional səviyyələrdə artıq mexanizmlər sistemi formalaşmışdır.

Bununla belə, bir sıra sənaye sahələrinin və konkret müəssisələrin fəaliyyət təcrübəsi göstərir ki, klaster təşəbbüsləri iqtisadi fəaliyyətə xeyli çətinliklərlə daxil edilir. İqtisadiyyatın turizm sektorunda isə klasterləşmə hətta ciddi layihələrin mövcudluğunda və bu məsələlərin əhəmiyyətli nəzəri-metodoloji işlənməsi şəraitində belə, praktiki olaraq dalana dirənib. Bu, ilk növbədə, klaster strukturlarını planlaşdırarkən və formalaşdırarkən regional hakimiyyət orqanlarının, iri müəssisələrin rəhbərlərinin, şirkətlərin top menecerlərinin xarici və daxili mühitin bütün şərtlərini və amillərini nəzərə almağa, müasir klasterləşmə meyillərini müəyyənəlməyə məhəl qoymaması ilə əlaqədardır. Bu mənada, paraqraf çərçivəsində müxtəlif müəlliflərin mövqelərinin təhlili əsasında biz Azərbaycan iqtisadiyyatının, xüsusəndə turizm sektorunun klaster inkişafı üçün bir sıra amilləri müəyyən edəcəyik və klasterləşmə üçün əlverişli şəraitin yaradılması problemlərinə xüsusi diqqət yetirəcəyik.

Turizmin klaster inkişafının innovativliyinin müəyyən edilməsi

Müasir dövrdə turizm ölkənin sosial-iqtisadi və intensiv inkişafında əsas prioritet istiqamətlərdən biridir. Həmçinin, regionun iqtisadi inkişafında, yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasında, əhali köçlərinin, xüsusən

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

ucqar kəndlərin boşalmasının qarşısının alınmasında və ölkə büdcəsinin vergi daxilolmalarının artmasında güclü bir alətdir. Turizm, bir çox ölkələrin ümumi daxili məhsulunda geniş bir paya sahib olub, neft hasilatı və avtomobilqayırma sənayesi ilə rəqabətə girmişdir. Turizm əhalinin məşğulluğuna da güclü təsir etməkdədir. Öz zəngin milli –mədəni irsi , tarixi abidiləri , meşələri, çimərlikləri ilə öyünən ölkəmizdə də orijinal turizm məhsulu yaratmaq olar. Dünya üzrə hər səkkiz işçidən birinin turizm sektorunda işlə təmin olunması turizmin çox əmək tutumlu, eyni zamanda yüksək əmək haqqı səviyyəsi ilə seçilməsi də onun üstün cəhətlərindən sayılır. Bu baxımdan Azərbaycanda turizm həm də yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasında, əhali köçlərinin, xüsusən ucqar kəndlərin boşalmasının qarşısının alınmasında güclü bir alət kimi istifadə oluna bilər. Bununla belə, məqalədə turizmin klaster inkişafının innovativliyini müəyyən etmək və onun müvafiq amillərini vurğulamaq üçün turizm biznesində istifadə olunan ən mühüm innovasiya növlərini müəyyən etmək lazımdır. Bu innovativ yeniliklərin əksəriyyətinə aşağıdakılar daxildir:

1. İnnovasiya-məhsulu - həm öz regionundakı rəqiblər, həm də digər region və ölkələrin rəqabət aparan təşkilatları tərəfindən əldə olunmayan innovativ bazar təklifini formalaşdıran yeni turizm məhsulunun formalaşdırılması və sonradan həyata keçirilməsi. Məhsul innovasiyası turizm klasterlərinin mövcudluğunun ilk mərhələsində inkişafı üçün ən geniş yayılmış variantdır, çünki bu vəziyyətdə innovasiya turizm məhsulunun formalaşdırılması üçün innovativ inkişaf və texnologiyaların istifadəsindən ibarət deyil, bazarın yeniliyindən ibarətdir.

2. İnnovasiya-prosesi - yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi və sonradan istifadəsi, turizm təşkilatlarının fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması əsasında turist xidmətlərinin göstərilməsi proseslərinin təkmilləşdirilməsi. Bu vəziyyətdə proses innovasiyaları ən çox məhsul innovasiyaları ilə inteqrasiya olunur, eyni zamanda turizm məhsullarının və xidmətlərinin bazarda tətbiqinin cəlbediciliyini və səmərəliliyini artırır. Belə yeniliklərin klassik nümunəsi turoperatorlar və turagentlər tərəfindən müasir avtomatlaşdırılmış bron sistemlərdən istifadə edilməsidir.

3. İdarəetmə innovasiyaları - həm bütövlükdə turizm sənayesi, həm də ayrıca turizm təşkilatı çərçivəsində innovativ orqanlar və idarəetmə üsulları sisteminin formalaşması. Belə idarəetmə innovasiyalarına ən çox aşağıdakılar daxildir: a) daxili korporativ idarəetmə sistemləri və standartları; b) korporativ qarşılıqlı əlaqənin yeni növləri; c) özünütənzimləmə institutunun tətbiqi; d) turizm şirkətinin fəaliyyətinin təşkili üçün yeni istiqamətlərin və metodların işlənilib hazırlanması; e) biznesin inkişafı strategiyaları və marketinq strategiyaları kompleksinin hazırlanması; f) turizm sənayesi işçiləri üçün müvafiq peşə tələblərinin qəbul edilməsi.

4. Müştəri yönümlü innovasiyalar - müştəri tələbatının ödənilməsinə, istehlakçı loyallığının qurulmasına, turist təşkilatının istehlakçıların gözündə imicinin yaxşılaşdırılmasına, istehlakçılarla turizm təşkilatları arasında yeni kommunikasiya kanallarının inkişaf etdirilməsinə, fərdiləşdirilmiş turist xidmətlərinin göstərilməsinə yönəlmiş biznesin təşkili metodlarının seçilməsi. . Daha böyük turizm təşkilatları müştərilərə endirimlər və fərdi səyahət xidmətləri təqdim etmək üçün öz müştərilərinin elektron məlumat bazalarını yaradırlar.

5. Marketinq innovasiyaları - turizm təşkilatında istifadə olunan marketinq strategiyaları kompleksinin işlənilib hazırlanması, o, aşağıdakıları əhatə edir: a) əsas bazar elementləri - tələb və təkliflə işləmək; b) ixtisaslaşmış sistemlərin və paylama kanallarının formalaşdırılması; c) yeni turizm məhsulunun formalaşdırılması, onun beynəlxalq və milli turizm bazarlarına çıxarılması istiqamətində fəal iş; d) qarşı tərəflər və daimi müştərilər üçün müxtəlif endirimlər və güzəştlər sistemindən istifadə etməklə müvafiq qiymət strategiyasının və taktikasının işlənilib hazırlanması.

6. Logistik innovasiyalar – turistlərin tədarükü, paylanması, çatdırılması, hərəkətinin təşkili ilə bağlı yeni strateji qərarların qəbul edilməsinə yönəlib. Bu cür yeniliklər turizm təşkilatlarında və turizm mərkəzlərində inteqrasiya olunmuş informasiya sistemləri ilə əlaqəli birləşdirici reyslərdən istifadə etməklə kompleks birləşdirici hava nəqliyyatı qovşaqları vasitəsilə turistlərin hərəkəti baxımından prinsipial olaraq yeni həllərin işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. Son innovativ tendensiyalar sözdə informasiya və intellektual logistika, yəni virtual məkanda informasiya axınlarının hərəkəti ilə bağlıdır.

7. İnstitusional innovasiyalar - turizm sənayesinin, eləcə də əlaqəli sahələrin dövlət və digər tənzimlənməsi sisteminin və normativ olaraq müəyyən edilmiş qaydalarının formalaşdırılmasına yönəldilir. Bu cür yeniliklər üç növ kommunikasiya qarşılıqlı əlaqəsi əsasında formalaşır: a) dövlət-özəl tərəfdaşlıq ən üstün və səmərəli variantdır; b) "idarə - sahibkarlar - təhsil və elm nümayəndələri - yerli

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

icma (əhali)" oxu boyunca simbiotik qarşılıqlı əlaqə; c) sahibkarların və hakimiyyət orqanlarının maraqlarının fərqliliyi ilə bağlı ziddiyyətli və etirazlı qarşılıqlı fəaliyyət.

8. Resurs innovasiyaları - yeni turizm məhsullarının və xidmətlərinin sonradan formalaşdırılması və təşviqi, layihələndirilməsi, yaradılması üçün müxtəlif növ ehtiyatlardan (təbii, tarixi-mədəni, infrastruktur, maliyyə, maddi, kadr, idarəetmə və s.) istifadə ilə əlaqədardır. və ixtisaslaşdırılmış turizm rekreasiya zonalarının (TRT XİZ və klasterlər) inkişafı, turizm resurslarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

9. Təşkilati və iqtisadi innovasiyalar - ixtisaslaşmış turizm məhəllələri çərçivəsində turizm biznesinin təşkili və aparılmasının yeni ərazi və ekstraterritorial formalarının yaradılmasına yönəldilmişdir. Təşkilati və iqtisadi innovasiyalar xidmət və turizm istehsalının innovasiya, konsentrasiya, ixtisaslaşma, əlaqələndirmə və əməkdaşlıq yolu ilə rəqabət üstünlüklərinə nail olmağa imkan verir. Nəticə etibarilə turizmdə istənilən klaster layihələri təşkilati, iqtisadi və idarəetmə innovasiyaları olduğu üçün artıq öz mahiyyətinə görə innovativ xarakter daşıyır.

Qloballaşmanın artan təsirini, həm bütövlükdə dünyada, həm də turizm bazarında mürəkkəb geosiyasi vəziyyəti nəzərə alaraq, biz bu problemi nəzərdən keçirməyə milli və regional səviyyədə klasterləşmənin xarici amillərinin spektrini vurğulamaqla başlamalıyıq. Bunlara daxildir:

1) aşağıdakı problemlərin yaranmasına səbəb olan geosiyasi amil: dünyanın geosiyasi xəritəsinin mürəkkəbləşməsi; siyasi qeyri-sabitliyin artması, dünya səhnəsində təcrid olunma; bir sıra Qərbi ölkələrinin sanksiya təzyiqi; bir sıra ölkələrə uçuşların qadağan edilməsi; dünyanın bir sıra ölkələri ilə pasport və viza rejiminin çətinləşməsi; turist səyahətinin təhlükəsizlik səviyyəsinin aşağı düşməsi və s.;

2) global iqtisadi böhranın təzahürləri ilə əlaqəli xarici iqtisadi amil, neftin qiymətinin kəskin azalması, əsas valyutaların qeyri-sabit məzənnəsi, xarici ölkələrə turist axımının əhəmiyyətli dərəcədə azalması, kadrların artması, əlaqələrdə infrastruktur, maddi, xarici ticarət problemləri;

3) nəqliyyat, xidmət, mehmanxana, mühəndislik, innovasiya və digər infrastrukturun zəif inkişafı ilə bağlı problemlərin mövcudluğunu nəzərdə tutan infrastruktur amili, turizm və mehmanxana sektorunda inteqrasiya proseslərinin inkişafının ləngiməsi, restoran və digər xidmətlər və s. ;

4) beynəlxalq turizmin inkişafı ilə bağlı problemlərin əhəmiyyətli spektrini özündə birləşdirən sənaye amili: UNWTO-nun tənzimləyici rolunun zəifləməsi; beynəlxalq turizmin inkişafının əsas göstəricilərinin azalması; beynəlxalq iqtisadi, siyasi və digər təşkilatların bütövlüyünün qorunması ilə bağlı çətinliklər, şübhəsiz ki, turist rəsmiləşdirmələrinin çətinləşməsinə təsir göstərir; insan resurslarının itirilməsi, inkişaf etməkdə olan ölkələrdən miqrantların xidmət sektoruna cəlb edilməsi ilə bağlı turizm və digər xidmətlərin ümumi keyfiyyət səviyyəsinin aşağı düşməsi;

5) konkret ölkənin və ya ərazinin sosial, demografik, mədəni, tarixi və digər xüsusiyyətlərinin turist qruplaşması proseslərinə birbaşa təsirini nəzərdə tutan sosial-mədəni amil; son illərdə Asiya və Afrikanın inkişaf etməkdə olan ölkələrindən Qərbi Avropa ölkələrinə miqrasiya axınları beynəlxalq turizmin xarakterinə xüsusi təsir göstərməyə başlamışdır.

Turizmin klaster inkişafı amillərinə sistemli yanaşma

Y.V.Qromiko [13, s. 19] iqtisadiyyatın turizm sektorunda klaster inkişafı amillərini müəyyən edərkən, klaster qurarkən altı ssenarinin ayrılmasına əsaslanan ssenari yanaşmasından istifadə edir - texniki və icra, təşkilati-istehsal, marketing, investisiya, kadr və institusional və təşkilati. aşağıda müəllif şərhində və turizm sektoru ilə əlaqədar olaraq qısaca nəzərdən keçirəcəyik.

Texniki icra ssenarisi fundamental elm nümayəndələri ilə kompleks texnoloji həllərin tərtibatçıları arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqənin təşkilini nəzərdə tutur ki, bu da turizm klasterinin iştirakçıları ilə inteqrasiya ilə birlikdə innovasiyaların kommersiyalaşdırılması, inkişaf etdirilməsi və həyata keçirilməsi şəklində istənilən nəticəni verə bilər. yeni texnologiyalar, yeni avadanlıqların hazırlanması və istehsalı. Fiziki təsirlər və prinsiplər haqqında yeni biliklərin artırılmasına da xüsusi diqqət yetirilir.

Təşkilati-istehsal ssenarisi innovativ komponenti ehtiva edən yeni turizm məhsullarının və ya xidmətlərinin formalaşması və həyata keçirilməsinin təşkilini təmin etməlidir, həmçinin yeni turizm məhsulları və xidmətləri əsasında yaradıla bilər. Burada prioritet innovativ fəaliyyət dərəcəsindən asılı

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

olaraq turizm istehsalının növünün və formasının seçilməsi və əlaqəli sənaye müəssisələri və elmi-tədqiqat institutları ETTKİ ilə inteqrasiyadır.

Marketing ssenarisi turizm məhsullarına, mallarına, xidmətlərinə, işlərinə, infrastrukturuna, texnologiyalarına, innovasiyalarına mümkün tələbatın müəyyən edilməsini, turizm müəssisələrinin bazarda yerləşdirilməsini, marketing şəbəkəsi sistemində dilerlərlə işləmək üçün şəraitin yaradılmasını, turistlər üçün unikal həyat tərzinin dizaynını əhatə edən turizm məhsulları yaratmaq və istehlak etmək. Marketing sistemində turizm müəssisələrinin rəqabət siyasəti, habelə onların beynəlxalq turizm xidmətləri sferasına cəlb olunma dərəcəsi xüsusi rol oynayır.

İnvestisiya ssenarisi turizm məhsullarının və xidmətlərinin, innovasiyaların, texnologiyaların yaradılması, texniki innovasiyaların istifadəsi, turizm infrastrukturunu obyektlərinin yaradılması layihəsinin perspektivlərinin qiymətləndirilməsi, meqalayihə təşkil edən təşkilati layihələr toplusunun və alternativ layihə variantlarının müəyyən edilməsi ilə bağlı olub, bütün layihələrin risklərinin və onların həyata keçirilmə mərhələlərinin hər birinin qiymətləndirilməsi, turizm məhsullarının və xidmətlərinin maya dəyərindən və satış qiymətindən asılı olaraq layihənin nəticəsi və onun davamlılıqına olan tələbatın daimi təhlilinə əsaslanır. Turizm klasteri yaradılarkən və investisiya ssenarisinin həyata keçirilməsi üçün yeni tipli xüsusi mühəndislik və ya konsaltinq şirkətinin yaradılması tələb olunur.

Kadrlar ssenarisi qeyri-müəyyənlik şəraitində işləyə bilən mütəxəssislərin hazırlanmasını və yenidən hazırlanmasını, müxtəlif dillərdə danışıqların qarşılıqlı əlaqəsini, həmçinin böyük texnoloji çevikliyi və müasir turizm istehsalının yenidən qurulmasını nəzərdə tutur. İstehlakçılarla birbaşa qarşılıqlı əlaqəyə əsaslanan təmas sahələri olan turizm müəssisələri üçün kadr ssenarisi xüsusi rola malikdir. Bu halda kadr ssenarisi turizm və mehmanxana xidmətlərinin göstərilməsində müvafiq daxili standartların, xidmət standartlarının işlənilməsi hazırlanması zərurətini doğurur.

İnstitusional və təşkilati ssenari turizm klasterinin düzgün təşkili, onun formalaşması və inkişafı üçün səmərəli və səriştəli strategiyanın işlənilməsi hazırlanması ehtiyacı ilə bilavasitə bağlıdır. Turizm klasteri onun texnoloji əsasını təşkil edən dörd böyük texnoloji qrupun birgə təşkili və birləşməsinə nəzərdə tutur:

- 1) sıçrayışlı elmi müəssisələr - innovativ məhsul və texnologiyaların yaradıldığı sınaq xidmət istehsalı;
- 2) eksperimental xidmət sahələrində sınaq üçün texnologiyaların modelləri və nümunələrinin yaradıldığı inkişaf mərkəzləri;
- 3) turizm məhsullarının və xidmətlərinin seriyalı formalaşdırılması və satışı üçün turizm təşkilatlarını təchiz etməyə qadir olan xidmət və texnologiya qrupları;
- 4) yeni növ turizm məhsul və xidmətlərini bazara çıxara bilən və onlara real və potensial istehlakçılar tərəfindən davamlı tələbat formalaşdırma bilən marketing qrupları.

Təqdim olunan mövqe, üstünlük təşkil etdiyinə görə, bir sıra səbəblərə görə mütləqləşdirilməməlidir. Beləliklə, müəllif iqtisadiyyatda turizm sənayesinin klaster inkişafının vektor oriyentasiyasını müəyyən edən bir neçə mühüm amilləri (ssenarilər) nəzərdən qaçırmışdır. Xüsusilə, inzibati-idarəetmə, siyasi-hüquqi, sosial-mədəni, sektoral və digər amillərin təsiri altında formalaşan klasterləşmənin institusional mühiti diqqətdən kənar qalmışdır. Əksər müəlliflər turizm klasterlərini tərtib edərkən və inkişaf etdirərkən ekoloji, təbii, milli və bəzi digər amilləri nəzərə almırlar.

Təşkilati və texnoloji olaraq təyin etdiyimiz müəllifin yuxarıdakı mövqeyi, həm də yuxarıdakı ssenarilərin istehsal prinsipinə əsaslandığına görə imperativ kimi qəbul edilə bilməz və bu, müəllifin təklif etdiyi ssenari matrisindən yalnız münasibətdə istifadə etməyə imkan verir. İqtisadiyyatın istehsal sektoruna. Bu ssenari yanaşmasının turizm sektoruna münasibətdə istifadəsi onun əhəmiyyətli dərəcədə tənzimlənməsini, bir sıra əlavə amillərin və onların qruplarının (həm yuxarıda, həm də daha sonra qeyd etdiyimiz - turizm sektoru ilə bağlı) həm turizm sektorunun özündə, həm də xidmət proseslərinin xüsusiyyətlərində müəyyənləşdirilməni tələb edir.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

V. V. Lizunov [14, s. 80-90] həmçinin klaster strukturlarının formalaşması üçün ssenari yanaşmasından istifadə edir və klasterlərin yeddi əsas xarakteristikasının tərifinə əsaslanaraq yeddi klaster ssenarisini (strategiyalar, amillər) müəyyən edir:

- coğrafi - fəaliyyətinə və əhəmiyyətinə görə sırf yerli (məsələn, "Bahar" aqrar klasteri) tutmuş, həqiqətən qlobal olan ("Silikon Vadisi" innovativ klasteri) qədər iqtisadi fəaliyyətin ərazi klasterlərinin qurulması;

- üfqi - bir neçə istehsal və sənaye sahələri daha böyük iqtisadi klasterə daxildir (məsələn, Qarabağ iqtisadi regionunda turizm klasterləri sistemi);

- şaquli - iqtisadi klasterlərdə istehsal və ya xidmət prosesinin bitişik mərhələləri mövcuddur və eyni zamanda klaster şəbəkəsinin iştirakçılarından hansının belə bir klasterin hüdudlarında innovasiyaların təşəbbüskarı və icraçısı olması əhəmiyyətlidir;

- lateral-yanal - iqtisadi klaster müxtəlif sektorları, sənayeləri və sənayeləri birləşdirir ki, bu da son nəticədə miqyasda qənaəti təmin edir və bu, yeni fəaliyyət kombinasiyalarının (məsələn, innovativ, multimodal və xidmət klasterləri) yaranmasına gətirib çıxarır;

- texnoloji - eyni avadanlıq və texnologiyadan istifadə edən sənaye və sahələrin məcmusu (məsələn, turizm, maşınqayırma, kimya-meşə klasterləri);

- fokus - bir mərkəz ətrafında cəmlənmiş təşkilatların iqtisadi klasteri - müəssisə, elmi-tədqiqat müəssisəsi və ya təhsil müəssisəsi (məsələn, Qarabağ turizminin klasteri əsasən Kurortologiya və Fizioterapiya Elmi-Tədqiqat İnstitutunun və onun şöbələrinin elmi tədqiqatlarına əsaslanır.);

- keyfiyyət - bu amil assosiasiyanın xarakterini və onun məqsədyönlülüyünü deyil, istehsal və innovasiya şəbəkəsinin, dövlətin, təhsilin, elm və istehsalın inteqrasiyasının keyfiyyət tərəfini nəzərə alır. Klasterlərin işləmə keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi məcburi bir prosedurdur, çünki onların formalaşması və inkişafı çox vaxt səhvlərlə aparılır və nəticədə gözlənilən effektin olmamasına və hətta mənfi nəticələrə səbəb olur.

Bununla belə, V. V. Lizunovun yanaşması klaster strukturlarının inkişafı üçün amillərin müəyyən edilməsinə deyil, klasterlərin yaradılması üçün əsas strategiyaların müəyyənləşdirilməsinə əsaslanır. Klaster strukturlarının formalaşması şərtləri və amilləri hətta müəllif tərəfindən ayrıca göstərilir. Bu yanaşmanı inkişaf etdirərək, yalnız qeyd etmək olar ki, klaster strukturlarının formalaşması və inkişafı üçün bir çox variantları var, hər biri bütöv bir amillər və şərtlər sistemini nəzərə almağı tələb edir. Beləliklə, klasterlərin qurulmasının coğrafi ssenarisi klasterləşdirilmiş ərazinin xüsusiyyətlərini prioritetləşdirir, fokus ssenarisi innovativ institutların bütöv bir sisteminin olmasını tələb edir ki, bu da institusional və sosial-mədəni mühitin amilləri nəzərə alınmadan mümkün deyil və s.

A. A. Mantsaeva və T. G. Delikova turizm və rekreasiya klasterinin inkişafı üçün bütün şərait və amilləri dörd qrupa bölürlər [15, s. 26]:

1) strateji inkişafın və rəqabətin şərtləri və amilləri: turizm və rekreasiya klasterinin yaradılması yolu ilə turizmin inkişafı üçün hazırlanmış strategiyanın mövcudluğu və ya olmaması; strategiyanın həyata keçirilməsi üçün aktiv əlaqələndirici mərkəzin olması və ya olmaması; regionda biznes mühiti;

2) xidmət və turizm istehsalının şərtləri və amilləri: ərazinin coğrafi və iqlim xüsusiyyətləri; təbii və rekreasiya obyektləri; tarixi və mədəni irs; fiziki infrastruktur (nəqliyyat, informasiya və rabitə, qonaqpərvərlik və istirahət infrastrukturunu); insan resursları; tədqiqat resursları; innovativ texnologiyaların mövcudluğu;

3) turist tələbinin şərtləri və amilləri: həm daxili, həm də beynəlxalq bazarlarda turistlərin unikal ehtiyaclarının olması və ya olmaması; bazar dalğalanmalarından asılılıq;

4) əsas və köməkçi sənayelərin mövcudluğu faktoru: sərnişin və yük daşımaları; Tikinti; Mənzil və Kommunal Təsərrüfat İdarəsi; təhsil müəssisələri; səhiyyə; ticarət; suvenir sənayesi; istehlak mallarının istehsalı və s.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

A. O. Qorşkova klasterləşmə amillərini müəyyən edərkən deyir ki, onların seçilməsi klasterlərin xüsusiyyətlərinə əsaslanmalıdır ki, bu da onların formalaşması və sonrakı inkişafı üçün ilkin şərtlər kimi qəbul edilə bilər [12, s. 87]:

1. Rəqabət qabiliyyətli turizm şirkətlərinin olması turizm klasterinin inkişafı üçün ən mühüm şərtədir; depressiyaya uğramış təşkilatlarda məşğulluğun konsentrasiyası turizm klasterinin formalaşması və inkişafı üçün ilkin şərt ola bilər, lakin onun mövcudluğu üçün məcburi və ən vacib meyar deyil.

2. Konkret regionda turizm klasterinin inkişafı üçün rəqabət üstünlüklərinin olması, məsələn, bunlara aşağıdakılar daxildir: əlverişli iqtisadi və nəqliyyat-coğrafi mövqe; müxtəlif növ resurslara çıxış; ixtisaslaşmış kadr potensialının, podratçıların və turizm xidmətlərinin təminatçılarının, elm və təhsil müəssisələrinin, zəruri sosial-iqtisadi infrastrukturun və s.

3. Yaranma effekti verən, həmçinin həm turizm klasteri daxilində, həm sənaye, həm də bütün region daxilində aktiv qarşılıqlı fəaliyyət imkanı verən turizm və yaxın turizm sferasında təşkilatların coğrafi cəmləşməsi və bir-birinə yaxınlığı (ölkə).

4. Turizm klasterində iştirakçıların geniş dairəsi və amillər kimi "kritik kütlənin" mövcudluğu onu göstərir ki, turizm klasteri son turizm məhsul və xidmətlərini təşkil edən təşkilatlardan, bir qayda olaraq, regiondan kənar istehlak edilən, turizm xidmətləri və işləri göstərən və həyata keçirən müxtəlif turizm mallarını tədarük edən turoperator və turagentlərin, habelə peşəkar elm və təhsil müəssisələrinin kontragentləri sistemi.

5. Turizm klasterlərində iştirakçılar arasında əlaqələrin və qarşılıqlı əlaqənin olması turizm klasterlərinin inkişafının uğurunun əsas amillərindən biridir, eyni zamanda, korporativ və korporativlərarası işgüzar əlaqələrin olması və iştirakçılar arasında səylərin əlaqələndirilməsidir. turizm klasteri.

6. Məqsədli sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadiyyatın klaster inkişafında ən mühüm amillərdən biridir, çünki turizm klasteri təkcə istehsal və xidməti deyil, həm də innovativ biznesi, turizm məhsullarının və xidmətlərinin keyfiyyətinin inteqrasiya olunmuş idarə edilməsini, müştərilərə xidmət, müştəri xidməti, nəticədə iqtisadi, təşkilati, marketing, xidmət, texnoloji və digər effektlər verir.

Turizm klasterinin inkişafından sosial-iqtisadi effektin əldə edilməsi

Yuxarıda göstərilən bütün amillərin və problemlərin hərtərəfli nəzərdən keçirilməsi bizə klasterləşmədən və klasterlərin inkişafından sosial-iqtisadi effektin əldə edilməsindən danışmağa imkan verir ki, bu da aşağıdakı sahələrdə özünü göstərir:

1) turizm şirkətlərinin məhsuldarlığının və rəqabət qabiliyyətinin artırılması, yəni daha inkişaf etmiş klasterlərdə fəaliyyət göstərən təşkilatlar az inkişaf etmiş regional klasterlərdəki şirkətlərdən daha məhsuldardır;

2) ümumilikdə turizm klasterlərinin və xüsusən də ayrı-ayrı təşkilatların innovativ potensialının artırılması, bu, daha çox inkişaf etmiş turizm klasterlərinin ən böyük innovasiya potensialına və innovasiya fəallığına malik olması ilə ifadə olunur;

3) turizm sahəsində yeni təşkilatların stimullaşdırılması inkişaf etmiş turist klasterlərinin yeni kiçik və orta şirkətlərin - turoperatorların, səyahət agentlərinin, təchizatçıların və müxtəlif turizm xidmətlərinin icraçılarının yaranmasına və inkişafına töhfə verməsi ilə xarakterizə olunur;

4) regionların rəqabət qabiliyyətinin artırılması və iqtisadi inkişafı onunla müəyyən edilir ki, sosial-iqtisadi inkişaf nöqtəyi-nəzərindən turizm klasterlərinin yaradılması əhalinin məşğulluq səviyyəsinə və strukturuna, əhalinin gəlir səviyyəsinə çox müsbət təsir göstərir.

Lakin yuxarıdakı mövqe bir sıra cəbhələrdə ən ciddi tənqidə ehtiyac duyur.

Birincisi, ayrı-ayrılıqda götürülmüş hər bir konkret klasterin formalaşması və inkişafı istiqamətini müəyyən edən amillərin mövcudluğundan danışmağa imkan verən mikro-iqtisadi yanaşmadan istifadə olunur.

İkincisi, yuxarıda göstərilən mövqedə yalnız daxili amillər və mikromühitin bəzi amilləri nəzərə alınır, makromühitin bütün amillər sistemi, institusional mühit tamamilə nəzərdən qaçırılır.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Üçüncüsü, yanaşma Porterin keçid iqtisadiyyatı şəraitində son dərəcə tənqidi qiymətləndirməyə ehtiyacı olan klasterləşmə ideyasına uyğundur.

Dördüncüsü, ikinci amili birincidən ayırmaq tamamilə ağlabatan görünür, çünki regionda rəqabət üstünlüklərinin olması konkret müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün əsasdır.

V.V.Paltsev qeyd edir ki, keçid iqtisadiyyatının klaster inkişafı üçün ilkin şərtlər dörd qrupda təsnifləşdirilə bilən bütöv bir sıra problemləri təşkil edir [16, s. 8-9]:

Kadr problemləri ali, orta ixtisas və ibtidai təhsil təşkilatlarının təhsil proqramlarının məzmunu və keyfiyyəti ilə ali, orta ixtisas və ibtidai təhsil təşkilatlarının təhsil proqramlarının məzmunu və keyfiyyəti ilə turizm müəssisələrinin ehtiyacları arasında uyğunsuzluq, fasiləsiz təhsil sisteminin mexanizmlərinin inkişaf etməməsi nəticəsində yaranır.

İnfrastruktur problemləri qeyri-kafi səmərəlilik, nəqliyyat və mühəndislik infrastrukturlarının aşağı keyfiyyəti və əlçatanlığı, qarşı tərəflər üçün ixtisaslaşmış kommersiya daşınmaz əmlakının olmaması, turizm sektorunda kiçik və orta təşkilatlar üçün xarici resurslara çıxışın məhdudluğu nəticəsində yaranır. Bu problemlər klaster daxilində biznesə başlamaq üçün əhəmiyyətli maliyyə maneələri yaradır, mal və xidmətlər üçün xarici bazarlara məhdud çıxışı müəyyən edir.

Təşkilati problemlər sahibkarlıq subyektlərinin təşkilati və idarəetmə inkişafının qeyri-kafi səviyyədə olması, o cümlədən turizm təşkilatlarının inkişafında strateji planlaşdırma metodologiyasının və praktikasının əhəmiyyətinin lazımı səviyyədə qiymətləndirilməməsində, səmərəli informasiya və digər əlaqələr sisteminin olmamasında, turizm klasterinə daxil olan təşkilatlar, əməkdaşlıq əlaqələrinin, müqavilə münasibətlərinin və agentlik mexanizmlərinin inkişaf səviyyəsinin kifayət qədər olmamasında özünü göstərir.

Onlar həmçinin əksər müəssisə və sahələrin əməliyyat rəqabət qabiliyyətinin aşağı səviyyədə təzahürünü tapırlar; turizm məhsullarının və xidmətlərinin formalaşması və həyata keçirilməsi baxımından əhəmiyyətli dərəcədə, əsassız qaimə məsrəfləri, müştərilərdən şikayətlərin yüksək səviyyəsi, turizm istehsalının aşağı təşkili. Bu problemlər qarşı tərəflərin, turizm xidmətlərinin provayderlərinin, o cümlədən göstərdikləri xidmətlərin keyfiyyətinin və texnoloji səviyyəsinin kifayət qədər rəqabət qabiliyyətinin olmaması, həmçinin texnologiyanın kommersiyalaşdırılması prosesinin aşağı səmərəliliyi və sənayenin qeyri-səmərəli tənzimlənməsi nəticəsində yaranır.

Innovativ problemlər turizm təşkilatlarının innovasiyalara aşağı həssaslığı, turizm məhsul və xidmətlərinin yenilənmə sürətinin son dərəcə ləng olması, onların istehlak keyfiyyətlərinin qeyri-kafi səviyyəsi, turizm biznesinin inkişafının əsas sahələrində tədqiqat və inkişaf işlərinin aşağı intensivliyi ilə xarakterizə olunur.

Turizm klasterlərinin müəyyən edilmiş problemlərin həllində rolu

Turizm sahəsində klaster tipli birləşmələr müəyyən edilmiş problemləri hərtərəfli həll etməyə imkan verir, çünki:

– turizm klasteri çərçivəsində turizm sahəsində dar ixtisaslaşmadan təşkilati, idarəetmə, xidmət və istehsal fəaliyyətində inteqrasiyaya keçidə imkan verən sahələrarası təşkilatların və podratçıların qarşılıqlı əlaqəsi mövcuddur;

- turizm klasteri daxilində müxtəlif tipli təşkilatların birləşməsi (suvenir və qida istehsalı, elmi-tədqiqat təcürbi konstruktor işlərinə rəhbərlik edən qurumlar, təhsil müəssisələri, vençur şirkətləri və s.) innovasiya fəallığının artırılması və innovasiyaların yayılması üçün əlavə imkanlar yaradır;

- müxtəlif mülkiyyət formalı təşkilatların klasterində iştirak onun daxili və xarici rəqabət qabiliyyətini artırır və iştirakçıların diqqətini müxtəlif innovativ layihə və təşəbbüslərə yönəldir;

– turizm klasterində iştirak innovativ turizm məhsul və xidmətlərinin yaradılmasını və təşviqini sürətləndirir və turistlərə əlavə və ikinci dərəcəli xidmətlər göstərən digər təşkilatların əlavə dəyərin yaradılmasına və işinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə töhfə verir;

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- turizm sahəsində sahibkarlıq subyektlərinin (ilk növbədə turoperatorlar və turagentlər) qarşılıqlı əlaqəsi çarpaz məqsədlərin yaranmasına gətirib çıxarır ki, bu da öz növbəsində turistlər və sahibkarlıq subyektləri tərəfindən tələb və təklif balansına təsir göstərir;

- turizm klasterinin bütün iştirakçılarının maraqlarının qarşılıqlı nəzərə alınması xidmət istehsalının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin artımını və turizm məhsullarının, işlərinin, mallarının və xidmətlərinin genişləndirilməsinə investisiyaların artırılmasını təmin edən əlverişli investisiya və biznes mühitinin saxlanmasına kömək edir; .

Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq və yerli və xarici ekspertlərin işinə, proqram sənədlərinə əsaslanaraq, klaster təşəbbüslərinə üç səviyyəli dəstəyin ayrılmasından danışmaq olar (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. Turizmdə klaster təşəbbüslərinin həyata keçirilməsi üçün üç səviyyəli dəstək

Üç qrup alətlər	Turizm klasterlərinin inkişafı üçün alətlərin nümunələri
1. Xarici bazarlarda turizm klasterləri əsasında təşkilatların rəqabət qabiliyyətinin artırılması	
Turizm təşkilatlarının rəqabət qabiliyyəti	<p>Təşkilatların klaster qrupu üçün kollektiv bazar məlumatlarının əldə edilməsində köməklik</p> <p>Klasterdəki turizm şirkətləri üçün ixrac imkanlarının inkişafı (məsələn, ixrac konsorsiumları)</p> <p>Turizm və digər xidmətlər üçün beynəlxalq keyfiyyət standartlarına uyğun sertifikatlar (məsələn, İSO və s.)</p> <p>Turizm müəssisələrində və turizm xidmət təminatçılarında xidmət proseslərinin təkmilləşdirilməsi</p> <p>Turizm məhsullarının və xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi</p> <p>Yeni turizm məhsullarının və xidmətlərinin inkişafı</p>
2. Turizm klasteri çərçivəsində əməkdaşlığın inkişafı	
Daxili və xarici əlaqələr	<p>Podratçılar səviyyəsində əlaqələrin inkişafı (məsələn, yaşayış, iaşə, ekskursiya şirkətləri)</p> <p>Elmi-tədqiqat, innovasiyaların və ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin təhsil proqramlarının kommersiyalaşdırılması səviyyəsində əlaqələrin inkişafı</p> <p>Turizm klasterinin beynəlxalq əlaqələrinin inkişafı</p> <p>Turizm klasterinin inkişafı istiqamətində iştirakçıların bütün səylərinin əlaqələndirilməsinə köməklik;</p> <p>Yerli əhalinin maraqlarını nəzərə almaqla ixtisaslaşmış turizm klaster assosiasiyasının yaradılması</p>
3. Klasterin inkişafı üçün biznes mühitinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması	
İnsan resursları	Orta və ali təhsil müəssisələrində turizm üzrə təhsil proqramlarının (turizm klasteri üçün) adekvatlığının və keyfiyyətinin yüksəldilməsi (məsələn, sahə üzrə xüsusi təhsil və ixtisas standartlarının yaradılması yolu ilə)

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

	<p>Turizm sənayesi işçilərinin ixtisasının artırılması üçün ixtisaslaşdırılmış təhsil proqramlarının yaradılması</p> <p>Turizm klasterinə daxil olan təşkilatlar əsasında tələbə təcrübələrinin təşkili</p> <p>İnsan resurslarının cəlb edilməsi üçün proqramlar kompleksinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi</p>
ETTKİ və kommersiyalaşdırma	<p>Turizm klasterinə daxil olan təşkilatların elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinə və ekspertizasına çıxış imkanlarının inkişafı (məsələn, konsaltinq və informasiya xidmətləri)</p> <p>Təhsil və elm müəssisələri daxilində texnologiya transferi ofislərinin və proqramlarının yaradılmasının təşviq edilməsi</p> <p>Təhsil və elm müəssisələri ilə birgə elmi-tədqiqat işlərinin həyata keçirilməsi</p> <p>Turizm təşkilatları və dövlət orqanları tərəfindən elmi-tədqiqat işlərinin kommersiyalaşdırılmasına köməklik</p> <p>Yeni turizm təşkilatları üçün binaların verilməsi (məsələn, biznes inkubatorlar)</p> <p>Texnologiya parklarının, mükəmməllik mərkəzlərinin, biznes inkubatorların inkişafı və onlara müxtəlif dəstək</p> <p>Turizm və xidmət sənayesinin digər sahələrində əqli mülkiyyətin qorunması</p>
İnfrastruktur	<p>Sosial-iqtisadi infrastrukturun səmərəliliyinin artırılması və ETTKİ infrastrukturunun inkişafı</p> <p>Nəqliyyat turizmi infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması</p> <p>Turizm klasterində enerji təchizatı və enerji infrastrukturunun etibarlılığının artırılması</p> <p>Mühəndislik infrastrukturundan istifadənin səmərəliliyinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi</p> <p>Telekommunikasiya infrastrukturunun inkişafı (o cümlədən genişzolaqlı çıxışın inkişafı, rabitə xidmətlərinin və rabitə növlərinin şaxələndirilməsinin təşviqi)</p> <p>Torpaq ehtiyatlarına və kommersiya daşınmaz əmlakına çıxış (məsələn, texnoloji, tematik, turizm, tarix və mədəniyyət parklarının yaradılması)</p>
Maliyyə və maddi resurslar	<p>Turizm təşkilatları və onların qarşı kontragentləri tərəfindən risk kapitalına çıxış</p> <p>Turizm və qonaqpərvərlik sahəsində çalışan kiçik və orta təşkilatlar üçün maliyyə və digər maddi resurslara çıxış</p> <p>Turizm klasterində fəaliyyət göstərən təşkilatların vençur kapitalına çıxışı</p> <p>Banklar və investisiya fondları sisteminin inkişafı, turizm təşkilatlarının kreditləşdirilməsinin optimallaşdırılması</p> <p>Turizm və qonaqpərvərlik sənayesində rəqabətli qrantlar və mükafatlar sisteminin inkişafı</p> <p>Turizm və qonaqpərvərlik sahəsində fəaliyyət göstərən təşkilatlara münasibətdə lizinq və faktorinqin inkişafı</p>
Sahibkarlıq mühiti	<p>Bütövlükdə region iqtisadiyyatının və xüsusən də turizm sənayesinin artım templəri</p>

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

	<p>Daxili turizmin inkişafına təşkilatları cəlb etmək üçün proqramların yaradılması və həyata keçirilməsi</p> <p>Daxili və gəlmə turizmlə məşğul olmağı planlaşdıran təşkilatların qeydiyyat prosedurunun sadələşdirilməsi</p> <p>Daxili və gəlmə turizmdə fəaliyyət göstərən təşkilatlar üçün inzibati maneələrin azaldılması</p> <p>Turizm klasterində iştirak edən turizm agentlikləri üçün vergi və digər üstünlük və güzəştlərin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi</p>
Həyat keyfiyyəti	<p>Turizm və əlavə xidmətlər göstərən təşkilatların işçiləri üçün turizm klasteri daxilində sərfəli mənzil bazarının inkişafının təşviqi</p> <p>İnkişaf etməkdə olan və inkişaf edən turizm klasterində səhiyyə sisteminin inkişafı</p> <p>Turizm klasterində və ona bitişik ərazilərdə əyləncə və istirahət infrastrukturunun inkişafı</p> <p>Turistlərin və klaster daxilində fəaliyyət göstərən təşkilatların personalının şəxsi təhlükəsizliyi</p>

Mənbə: müəlliflər tərəfindən tərtib edilmişdir

A. E. Boyko [10, s. 224-228] turist klasterlərinin yalnız konkret mühitdə, yəni turizm məhsul və xidmətlərinin rəqabət qabiliyyətini təmin edən xarici amillər məcmusu olan əlverişli şəraitdə (siyasi, sosial-mədəni, iqtisadi, təbii) fəaliyyət göstərdiyini göstərir. Belə əlverişli şərait aşağıdakı komponentlərdən formalaşır: resurslar (təbii, əmək, maddi, maliyyə və s.), tədqiqat və təhsil potensialı, investisiya və biznes mühiti, hakimiyyət və idarəetmə siyasəti, sahələrarası və sənayedaxili rəqabətin xarakteri, formalaşan və satılan turizm məhsullarının və xidmətlərinin unikalığı, turizm xidmətləri istehlakçılarının ehtiyacları, xidmət və işlər göstərən podratçıların ixtisasları, turizm sənayesi və xidmət sektorları ilə əlaqəli sahələrin mövcudluğu və s. Müəllif iqtisadiyyatın turizm sektorunun klaster inkişafının aşağıdakı amillərini ayırır ki, biz onları uyğunlaşdırıb aşağıda təqdim edirik.

1. Turist klasterinin formalaşması, onun coğrafi sərhədlərinin müəyyən edilməsi, ərazisinin qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınmalı olan landşaft və iqlim şəraiti. Klasterin coğrafi spesifikasiyi həm də onun turizm imkanlarından istifadə istiqamətini, müvafiq infrastrukturun yaradılması proseslərini, turizm xidmətlərinin əsas təminatçılarının istehsal fəaliyyətinin xarakterini müəyyən edir.

2. Klasterin iqtisadi mühiti regionun iqtisadi inkişaf səviyyəsi, əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyəti, turizm məhsulları və xidmətlərinə tələb və təklifin vəziyyəti, müəssisələrin investisiya mühiti, innovativ fəaliyyətlə müəyyən edilir. Klasterin inkişafı üçün insan amili də böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki bütün klaster üzvlərinin turizm biznesi peşəkarlarına ehtiyacı var.

3. Sosial-mədəni amillər yerli əhalinin adət-ənənələrini və mədəniyyətini, cinsini, yaşını, ailəsini və digər sosial xüsusiyyətlərini birləşdirir ki, bu da hər bir konkret regionda xidmət və turizm sənayesinin əsas tendensiyalarının xarakteri və istiqamətinə birbaşa təsir göstərir. Eyni dərəcədə vacib sosial amil əhalinin təhsil səviyyəsidir, çünki təhsil sektoru turizm və xidmət müəssisələri üçün ixtisaslı kadr potensial təchizatçısıdır. Elmi komponent turizm və xidmət sahəsində klaster inkişafının innovativ istiqamətinin yetişdirilməsinə töhfə verir.

4. İqtisadiyyatın klaster inkişafı proseslərində siyasi amillər böyük rol oynayır, çünki turizmin inkişafı sahəsində hakimiyyət və idarəetmənin siyasəti, ona dəstək, elmi-marketing araşdırmaları, daimi monitorinqlər turizmin formalaşması üçün əsas şərtidir. Həm Azərbaycanda, həm də onun regionlarında əsas klaster təşəbbüslərinin taleyi tamamilə regional və dövlət orqanlarının dəstəyindən asılıdır. Turizmin idarə edilməsi sistemi, onun iyerarxik təşkili, ayrı-ayrı səviyyələrin tabeçiliyi, idarəetmə strukturlarının ərazi yetkinlik dərəcəsi mühüm rol oynayır. İqtisadiyyatın turizm sektorunun xüsusiyyətləri daha dörd amil qrupunun ayrılmasını tələb etdiyindən yuxarıdakı müəllifin mövqeyini əsaslı şəkildə əlavə etmək lazımdır.

5. Hüquqi amillər, şübhəsiz ki, makroiqtisadi səviyyədə həm klasterləşmə proseslərinin hüquqi tənzimlənməsi sisteminin, həm də konkret klaster strukturlarının və təşəbbüslərinin formalaşması, fəaliyyət göstərməsi və inkişafı proseslərinin mükəmməl olmaması ilə əlaqədar olaraq, öz əhəmiyyətinin yüksək dərəcəsinə malikdir. Hazırda klaster layihələri mövcud qanunvericiliklə heç bir şəkildə tənzimlənmir və yalnız həm milli, həm də regional səviyyəli qərar, proqram, sərəncam və konsepsiyalarda bəyan edilir.

6. Sahibkarlıq amilləri klaster strukturlarının formalaşması və gələcək inkişafı üçün optimal şəraitin təmin edilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Xidmət və turizm sahəsində sahibkarlıq mühiti, təşkilati və korporativ mədəniyyətlərin formalaşma səviyyəsi, mövcud şirkətdaxili xidmət standartları, rəqabət siyasəti, seçilmiş biznesin inkişafı strategiyası, müəssisələrin innovativ fəaliyyəti müəyyən edici amillərdir. klaster strukturları daxilində firma və təşkilatların səmərəli inteqrasiyası.

7. Klasterin sosial və istehlak mühiti cəmiyyətin mədəniyyət səviyyəsi, cəmiyyətdəki mentalitet və əhval-ruhiyyə, dərəcə kimi amillərlə formalaşan klaster layihələrinin uğurunu şərtləndirən ən mühüm cəhətlərdən biridir. regionun turizm imkanlarının qavranılması, istehlak mədəniyyətinin formalaşma səviyyəsi, regional və dövlət orqanlarına, regionda əsas xidmət göstərənlərə münasibət, turist mobilliyi, əsas istehlakçı üstünlükləri və s. çox vaxt istehlakçı ekstremizminin inkişaf dərəcəsi ilə müəyyən edilən istehlakçıların müdafiəsi səviyyəsini nəzərə almaq.

8. Klasterin innovativ mühiti onun turizm biznesinin innovativ fəaliyyətini, əsas təşkilatların texniki və texnoloji yetkinliyini müəyyən edən amillərin ayrıca qrupu kimi ayrılmasını tələb edir. Turizm sənayesində avtomatlaşdırma səviyyəsi müəyyən istehlakçı seçimlərinin həyata keçirilməsi üçün əsas meyarlardan biri olmaqla yanaşı, istehlakçı seçiminin müəyyən edilməsində mühüm amildir.

Turizm sahəsində klasterləşmənin bir qrup digər amillərini qeyd etmək olar ki, bunlara aşağıdakılar daxildir: regionun və ya turizm sənayesinin inkişafı strategiyasının mövcudluğu və ya inkişafı; turizm-rekreasiya tipli xüsusi iqtisadi zonanın formalaşdırılması və inkişafı; bölgə ərazisinin xarici turistlər üçün açılması; səlahiyyətli və səmərəli regional siyasətin həyata keçirilməsi; turizm klasterlərinin yaradılması və inkişafı istiqamətində regional və yerli idarələr arasında fəal qarşılıqlı əlaqənin təşkili; turizm klasterlərinin inkişafı istiqamətində hökumət, biznes, təhsil və elm nümayəndələrinin səylərinin birləşdirilməsi; dövlət özəl tərəfdaşlığı; regionun turizm potensialının təbliği üçün məlumat və reklam kampaniyalarının aparılması və s.

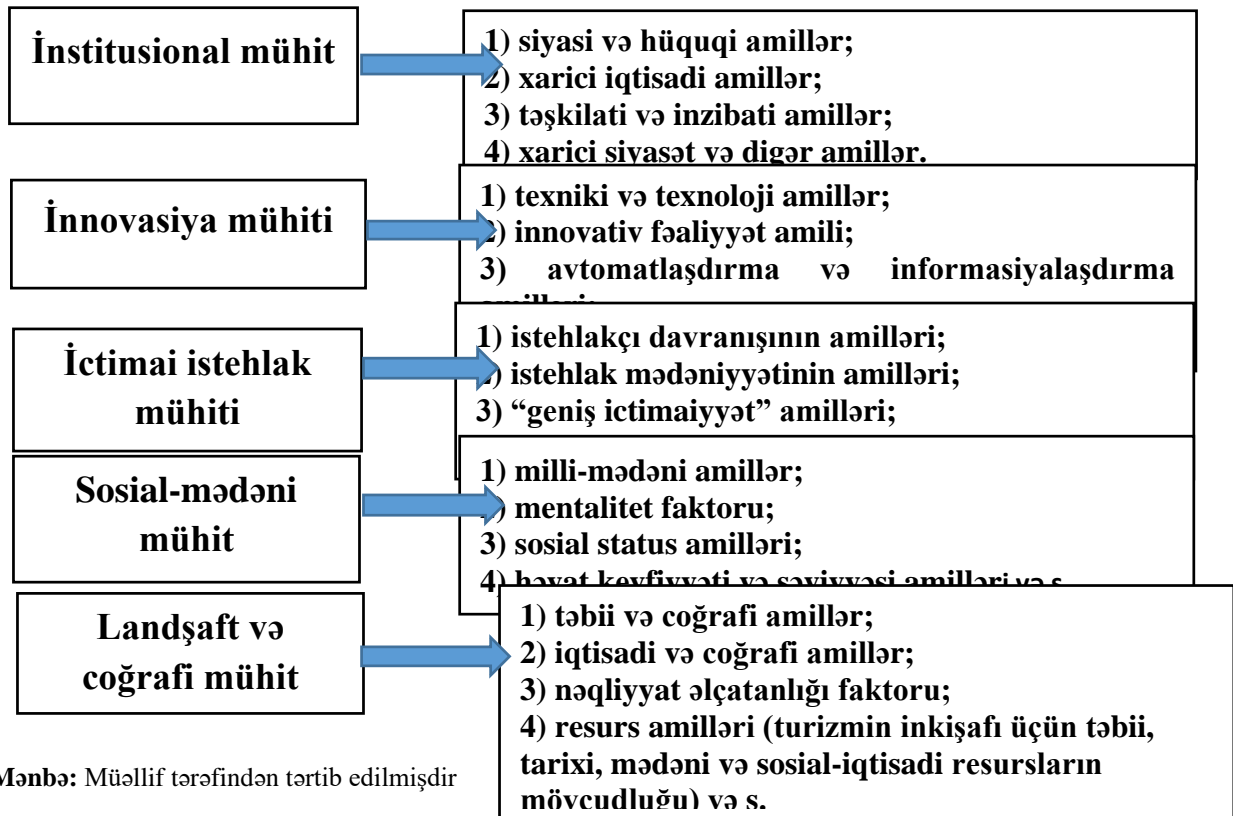
L. A. Burnyasheva və L. X. Qazgireevanın qeyd etdiyi kimi, fərdi turizm klaster layihələrinin inkişafından sonradan gələcək turist klasteri üçün əsas ola biləcək TRT XİZ-in yaradılmasına keçiddən ibarət sistemli yanaşma tələb olunur. Təbii ki, bu da, öz növbəsində, TRT XİZ-nin daha yüksək səviyyəli inkişafı üçün əsas rolunu oynayacaq, eyni zamanda bu məqsədlə bütün sektorları, prioritetləri, iqtisadi rıçaqlar sistemini və stimulları nəzərə alan hərtərəfli strategiya və ya proqram hazırlamaq lazım gələcəkdir. Buna görə də həm daxili, həm də xarici, yəni klasterlərarası olmalı olan müxtəlif resursların səmərəli inteqrasiyasına töhfə verəcək innovativ turizm klasterlərinin formalaşdırılması yolu ilə getmək lazımdır [11, s. 165].

Turizm klasterlərinin inkişafına müəllif baxışları

İnstitusional, innovativ, sosial-istehlakçı, sosial-mədəni və landsaft-coğrafi: Biz beş mühiti müəyyən etməklə həyata keçirilən klasterləşmə amillərinin müəyyən edilməsi probleminin həlli üçün ekoloji yanaşmadan istifadə etməyi təklif edirik (Şəkil 1).

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Şəkil 1. Turizmdə klasterləşmə amillərinin müəyyən edilməsinə ekoloji yanaşma

“Ətraf mühitdən” yanaşmaların tətbiqinə ehtiyac (bu kontekstdə ətraf mühit resurs-coğrafi, sosial-mədəni və təşkilati komponentlərin üçlü birləşməsi kimi başa düşülür) turizmdə ilkinlərin həmişə təbii olması, turistlərdən tələbatın formalaşmasının xüsusiyyətlərini və istiqamətlərini müəyyən edən tarixi, mədəni və sosial-iqtisadi resurslar və turizm xidməti göstərən təşkilatların təklifləri.

Eyni zamanda, müxtəlif dövlət qurumlarının tənzimləyici və təşkilati roluna - hüquqi sisteminə, Azərbaycan və onun regionları səviyyəsində turizm idarəetmə orqanları sisteminə, dövlətin xarici iqtisadi və ticarət siyasətinə və eləcə də, klasterləşməyə xüsusi diqqəti və onun innovativ inkişaf potensialını həmişə böyük diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Nəticə

Beləliklə, biz daxili və gəlmə turizmin prioritet inkişafı baxımından dövlət turizm siyasətindən başlayaraq hesab edirik ki, turizmdə klasterləşməyə üstünlük verən şərait və amillər, və əhalinin ehtiyacları (xüsusilə digər bölgələrdən və ölkələrdən gələn turistlər), ilk növbədə, ətraf mühit, mövcud resurslar nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir. Xüsusilə turizm sektorunun klaster inkişafının innovativ komponentinə toxunsaq, bunun üçün ən vacib beş amilin ayrılmasını xüsusi ilə qeyd etmək olar:

- 1) ixtisaslaşdırılmış infrastrukturun mövcudluğu - turizm sahəsində elmi-tədqiqat işləri ilə məşğul olan təhsil müəssisələri və təşkilatlar;
- 2) ilk növbədə innovativ fəaliyyət və innovasiyaların qavranılmasına açıqlıq baxımından mövcud sahibkarlıq "mentaliteti";
- 3) formalaşan və bazarda satılan turizm məhsullarının və xidmətlərinin xarakteri, onların istehsalında və strukturunda innovativ komponentin payı;
- 4) coğrafi (sosial-coğrafi, geosiyasi, infrastruktur-coğrafi nəqliyyat-coğrafi, iqtisadi-coğrafi) mövqe amili;

5) ölkədə və regionda innovasiya yönümlü sənaye və sənaye sahələrinin ümumi inkişaf səviyyəsi və onun turizm fəaliyyətinə təsiri.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı. – Bakı, 2007. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/1615>.
2. Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. Bakı, 2009. URL: http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/16/c_f_16143.htm.
3. İsmayılov V.İ., Məmmədov Z.M. Beynəlxalq turizmin coğrafiyası. Bakı 2021.
4. İsmayılov V.İ., Turizmin iqtisadiyyatı. Dərslik. Bakı 2019.
5. İsmayılov V.İ., Turizmin iqtisadiyyatı və idarəedilməsi. Dərs vəsaiti. Bakı 2011.
6. Əlirzayev Ə.Q., Aslanov İ.S., Turizmin inkişafının sosial-iqtisadi problemləri. Bakı 2006.
7. C. Avcıkurt, A. Koroğlu, M.Sarıoğlu. Türk turizminin dünya turizmindəki yeri. Ş.Çavuş, Z. Ege ve O. Çolakoğlu (Edt.), Türk turizm tarihi içinde (s.2-34). Ankara, Detay Yayıncılık, 2009
8. A. Hussein, F. Saç. Genel Turizm: Gelişimi-Geleceği. Ankara, Siyasal Yayınevi, 2008.
9. İ.Hüseynov, N.Əfəndiyeva. Turizmin əsasları. Bakı, 2007, 442 səh. AzJESS Azərbaycanın İqtisadi və Sosial Araşdırmalar Jurnalı Number 3, 2015 71 | Arzu.Hüseyn. Turizmin inkişafı: dünya praktikası və Azərbaycan reallıqları
10. Məmmədov C.A., Bilalov B.Ə. Azərbaycanda gəlmə turizm və onun inkişaf yolları. Bakı, «Mütərcim», 2004 s. 255

Rus dilində

10. Бойко, А. Е. Формирование туристских кластеров как инструмент развития внутреннего туризма в России / А. Е. Бойко // Власть и управление на Востоке – 2009. – № 2 (47). – С. 224-228.
11. Бурняшева, Л. А. К вопросу о формировании туристско-рекреационного кластера как основы развития особых экономических зон / Л. А. Бурняшева,
- Л. Х. Газгиреева // Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К. Л. Хетагурова. Серия: Общественные науки. – 2016. – № 3. – С. 161-165.
12. Горшкова, А. О. Кластер: понятие, сущность, виды, условия возникновения и функционирования / А. О. Горшкова // Экономика Крыма. – 2012. – № 2.
13. Громыко, Ю. В. Что такое кластеры и как их создавать? [Электронный ре-курс] / Ю. В. Громыко // Альманах «Восток». – 2007. – № 1(42). – Режим доступа: http://www.situation.ru/app/j_jn_43.htm
14. Лизунов, В. В. Кластеры как основа инновационной экономики региона / В. В. Лизунов // Поволжский торгово-экономический журнал. – 2012. – № 3. – С. 80-90.
15. Манцаева, А. А. Факторы создания и развития туристско-рекреационного кластера / А. А. Манцаева, Т. Г. Деликова // Финансово-экономические аспекты меж-дународных интеграционных процессов: международное научное периодическое из-дание по итогам Международной научно-практической конференции. – Стерлитамак: АМИ, 2016. – С. 22-28.
16. Пальцев, В. В. Совершенствование механизма организации и управления хозяйственными образованиями в промышленности на основе кластерного подхода: автореф. дис. ... канд. экон. наук / В. В. Пальцев. – Нижний Новгород: НГТУ, 2012. – 24 с.

İngilis dilində

17. Chris Holloway, R. Davidson, Claire Humphreys. The Business of Tourism. Paperback, 2009. p 386

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

18.C. Michael Hall. Tourism Planning. Paperback, 2007. p 321

19. John Beech, Simon Chadwick. The Business of Tourism Management. Paperback, 2005 p. 134

İstifadə olunmuş internet resursları

20. www.unwto.org (Ümumdünya Turizm Təşkilatı)

21. www.tourismworld.com (Regional turizm bazarları)

22. www.wttc.org (Ümumdünya Səyahət və Turizm Şurası)

23. www.ecotourism.org (Beynəlxalq Ekoturizm Cəmiyyəti)

**APPLICATION OF INTERNATIONAL PRACTICE IN DIGITALIZATION OF
ACCOUNTING IN SALES ENTERPRISES**

Mubarak Aydamirov

Baku Business University, Accounting, Baku, Azerbaijan

ORCID ID: 0009-0008-7215-4961

ABSTRACT

Digitalization can be considered the most important change not only in the field of accounting, but also in the economy. As science and technology develop, it is considered necessary for businesses to switch to digital technology. Digital technology based on big data and artificial intelligence requires the change and improvement of the accounting of all companies that are constantly evolving. In the era of rapid technological development, digital technology is absolutely necessary to make faster and more accurate financial decisions and establish more transparent accounting. In our country, it is necessary to apply all the innovations developed in the leading countries of the world regarding the application of digital technology in financial and accounting by enterprises. It is no longer necessary to carry out all accounting transactions manually in the traditional way, and it is not considered correct to rely on one-way transactions. As digital technology penetrates accounting, it is necessary to improve the analysis of existing data, financial analysis. In addition to all this, there should be a regulatory and legal framework for the application of digital technology to accounting in our country. Accounting of companies engaged in production, industry and other similar activities is structured in a more complex form. In those companies, it is more difficult to apply digital technology directly and perfectly. For this reason, the application of digital technology should be implemented initially in sales establishments. Also, since business operations are conducted faster in sales enterprises, there is a greater need to apply digital technology in accounting in those companies, based on international practice.

Keywords: digital technology, enterprise accounting, sales enterprises, international practice, digitalization.

Introduction

Entrepreneurship began to develop rapidly after the economic system of Azerbaijan changed from the administrative emirate system to the market economic system. The emergence of new organizational and legal forms of enterprises and various types of ownership, as well as the integration of our country into the world community, made it necessary to carry out fundamental changes in management, to redefine the methodology of organization and implementation of control. In the transition to the market economy, a new type of development was formed and began to manifest itself with increasingly high effects. Thus, as the entrepreneurial activity expanded, the establishment of accounting in the private sector also developed. As a result of that development, accounting in accordance with International Financial Reporting Standards has been applied in our country. However, the economic steps taken to improve accounting are not limited to the application of international standards. Currently, in the period of rapid development of artificial intelligence in the world, the role of the application of digital technology in accounting is great. If we look at the countries of the world, we will see that digital technology is already being applied in accounting. In accordance with international practice, there is a demand for the application of digital technology in the field of accounting in our country. So, taking into account that accounting in sales enterprises is more clearly established than in production and industrial enterprises, it is considered more appropriate to start the application of digital technology from sales enterprises. Also, if we take into account that the operations in the sales enterprises are moving faster, we will witness that the application of digital technology is more necessary for the improvement of accounting in those enterprises.

Method

The research conducted consists of a scientific Systematic Literature Review (SLR) on the application of digital technology in Accounting. A systematic review of the literature, commonly referred to as a systematic review, is considered a means of identifying, analyzing, and evaluating.

The research question requires an interpretation of all existing research related to the thematic area or phenomenon of interest. The most important step in the systematic review process is to correctly define the scope of the research question. The research question requires clarifying the existing literature, including gaps and ambiguities, identifying definitions relevant to the research question, and understanding how they are conceptualized in the existing literature.

Also, I conducted a survey on the application of digital technology in accounting and auditing. The fact that digital technology is a new stage of development calls for the necessity of inquiry.

Literature Review

Capital markets disruption, regulation and cost are considered to be three key themes linking the many challenges facing retail, commercial and investment banks in the fast-growing financial services industry. Companies are under pressure on several fronts, from phasing out LIBOR and meeting the European Central Bank's stress test requirements, to adopting new technologies such as AI, robotics and blockchain, and moving to new, low-cost structures in the value creation process. The international application of KPMG in those directions brings great benefits to companies. KPMG delivers insight-driven, fact-based and technology-driven services that deliver sustainable value and has a broad range of capabilities, strategies and alliance partners. KPMG has been a pioneer in the development and application of "Big Data" analysis tools in financial auditing. A Digital Audit Center (DAC) with more than 50 employees has been established in Hungary, which performs extensive automated audit tests and analyzes as part of KPMG's audit service. The company has successfully implemented DAC-based audits on approximately 700 domestic and 200 foreign clients, performing more than 40,000 digital audit procedures and processing more than 203,000,000 individual items on an annual basis.

KPMG's proprietary automated digital audit tools enable the testing of large volumes of data in a short period of time and achieve results not possible with traditional methods. KPMG's key advantage is that it uses a digital web platform for standard client data transfer, status tracking and communication, resulting in fewer data errors, duplicate data requests and reconciliations. DAC-based accounting and auditing not only changes the way accounting and auditing procedures are performed, but also improves their logistics, as KPMG can usually perform a significant portion of the audit before the end of the year, meaning that KPMG clients spend less time on audits. workload lives. In addition to accounting and auditing services, DAC provides internal audit, control and specially agreed procedures with reporting at any desired interval with remote processing of user's digital data. Required checks and data filtering can be configured according to the user's needs.

It is clear that the number of professional bodies and regulators responsible for the development of the accounting and auditing profession globally continues to grow. Concepts ranging from operational efficiency to financial inclusion and beyond are clear benefits that technology can bring. However, it should not be forgotten that the benefits come with a number of risks, many of which are still not fully understood. Technology is changing the way business is conducted and the way data is analyzed, resulting in an increased focus on data management. Artificial intelligence, blockchain and data analytics are considered to be role changers for both the finance and accounting sector and the audit profession, ultimately changing the roles of both finance professionals and auditors. The advent of cloud computing and cloud storage opens up possibilities for collecting and analyzing data on an unimaginable scale. Advances in technology are changing day-to-day business operations and changing the business models of firms. The role of the CEO is no longer limited to controlling finances and preparing historical accounts. Thus, technology now provides access to vast amounts of data that, if properly analyzed, can provide an extraordinary picture of the organization, allowing the CEO to play a central role in strategy development and execution. Going beyond company data allows auditors to collect and analyze broader industry data sets that were previously unavailable, and to provide bottom-line results in less time. This enables auditors to better identify indicators outside of information and enhances their ability to generate business insights and focus on business and financial reporting risk. Smart technologies also have a

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

profound impact on the required skills of auditors, financial and accounting professionals and regulators, which in turn affects teachers, recruitment policies and employee development needs. This briefing paper explores the various opportunities, risks and challenges that technology brings to the audit and finance functions.

Discussion

The main objectives of applying digital technology to accounting are, among other areas, the following:

1. Prompt organization of accounting transactions and reports within a limited time;
2. In addition to the efficiency of the operation in accounting, increasing the transparency;
3. To ensure that companies and organizations make the right decisions within a limited period of time.

A survey was conducted with employees of sales establishments regarding the above. 17 people took part in the survey and 11 of them said that working with digital technology would actually make their jobs easier. However, each of the 17 people stated that they have not participated in the organization of accounting with digital technology so far and do not know the rules of the software. This shows that there is a need for personnel specialization during the transition to digital technology.

It is an undeniable fact that many companies around the world are already widely applying digital technology in both accounting and auditing to improve the quality of service. We can show KPMG as an example of those companies. A representative office of KPMG company also operates in our country.

We see innovation as a continuum of evolution, not a series of replacement parts. The application of KPMG Clara is mainly used in audit activities. Since the program is built on the basis of artificial intelligence, it not only executes a certain algorithm assigned to it, but also conducts special analyzes to make decisions. KPMG Clara improves over time and creates additional opportunities for its users. As a result, the number of companies using the program is starting to increase in the world. The program not only facilitates the work of auditors, but also increases their responsibility and transparency. As a result of the application of the program, the capabilities of predictive analytics are further developed. Analyzing unstructured data traditionally took a lot of time. However, KPMG Clara eliminates this waste of time and makes it possible to make the right decision within a limited time frame.

However, it is impossible to be satisfied with the application of digital technology in large audit companies. It is very important to form and expand the application of digital technology in both accounting and auditing activities in local companies. Therefore, an environment for the application of digital technology should be formed in local companies. That environment encourages the formation of personnel who can give a correct audit opinion by applying digital technology in audit activities. Undoubtedly, the application of digital technology in accounting and auditing activities will reduce the work of accountants and auditors. However, this is not considered a factor that will lead to the exemption of accountants and auditors from responsibility. Digital technologies lead to the execution of certain algorithms, and human labor is still considered necessary to ensure the final result. Thus, the following issues for expanding the application of digital technology to accounting and audit activities in local companies should be re-evaluated and improved:

1. Personnel training of firms and organizations for the application of digital technology;
2. Charters of companies and organizations;
3. Changes that may occur in the short and long-term effects of the transition of accounting and auditing activities to digital technology on companies and organizations;
4. Forecasting the increase and decrease in the company's profitability if digital technology is implemented.

Conclusion

For the application of digital technology in accounting, adjustments should be made in the following directions in accordance with international practice:

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- 1) Under the conditions of application of digital technology, an organization of accountants should be created based on new rules;
- 2) The conditions for becoming a freelance accountant according to the new system should be improved;
- 3) the provisions on the auditor's opinion and report should be amended and digital technology should be included in the provisions as a concept;
- 4) In the new conditions, the rights, duties and responsibilities of accountants and financiers should be clarified;
- 5) digital accounting must be established in the accounting law;
- 6) prohibitions in the field of accounting should be adapted to international practice;

I think that digital technology can be applied in sales enterprises based on what I have listed above. Because, in sales enterprises, this system will work in a more specific framework and it will be easier for personnel to adapt to the system. Effective implementation of digital technology in all areas at once is not considered realistic. Because, in this case, major problems can be observed in the accounting records of enterprises during the period of updating the system. In order to keep the situation under control, it is considered more appropriate to apply the new system in sales establishments. For the application of digital technology in all areas at the state level, the following are definitely needed:

1. Increasing cooperation with international accounting companies and starting the application of digital technology in various directions through them;
2. Improving the adopted laws on accounting and adding digital technology to those laws;
3. Conducting training and projects by international accounting companies with the aim of creating a personnel base capable of performing accounting activities through digital technologies;
4. Assessing the changes that may occur if digital technology is applied in a multifaceted manner in all areas and adjusting their impact on tax accounting.

Reference

1. Ertaş, C. F. və P. Güven. "İnformasiya Texnologiyalarının Audit Prosesi üzərində təsiri, Mühəsibat və Maliyyə Jurnalı, 2008.
2. Graham W. Cossarat, N. Rodda, "Modern Auditing". Wiley, 2009 (3rd edition).
3. SHIH, K. (2010). "Kompüter sistemləri üçün maliyyə göstəricilərinə görə risk göstəriciləri İmtahan", Kompüter İnformasiya Sistemləri Jurnalı.
4. Yılmaz, G. Kompüter Dəstəkli Audit Texnikalarının Araşdırılması və Mühəsibat Auditində Tətbiq. Marmara Universiteti Sosial Elmlər İnstitutu, 2007.
5. <https://home.kpmg/tr/tr/home/hizmetlerimiz/denetim-ve-guvence/denetim-teknolojisi/kpmg-clara.html>
6. <https://www.credera.com/insights/what-is-a-digital-audit-a-breakdown-of-8-different-digital-assessments>
7. <https://www.dbswebsite.com/blog/digital-audits-101/>
8. <https://www2.deloitte.com/tr/en/pages/audit/articles/advancing-the-digital-audit.html>
9. <https://kpmg.com/hu/en/home/services/audit/digital-audit-center.html>
10. <https://www.icaew.com/technical/audit-and-assurance/faculty/audit-and-beyond/audit-and-beyond-2019/audit-and-beyond-december-2019/a-simple-revolution-for-digital-auditing-and-auditing-digital>
11. <https://www.startupgrind.com/blog/the-why-and-how-of-a-digital-marketing-audit/>
12. https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/journal20_01/journal20_01
13. <https://home.kpmg/hu/en/home/services/audit/digital-audit-center.html>

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

14. <https://www.theaudienceagency.org/products/digital-tools/digital-evaluation>
15. <https://audit.kpmg.us/kpmg-clara.html>.
16. <https://home.kpmg/governance>.

**VIOLATION OF PROPERTY RIGHTS IN KARABAKH AND ADJACENT TERRITORIES
DURING OCCUPATION: LEGAL DOCUMENTS REVIEW AND APPRAISAL**

Nargiz Hajiyeva

Ph.D., Political Scientist

Chair of Women Researchers Council

Director of Organization of Scientific Activities Unit

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9448-5613>

ABSTRACT

This review article provides a comprehensive analysis of property rights violations in Karabakh and adjacent territories during the period of occupation, conducting a meticulous review and appraisal of pertinent legal documents. This research addresses a critical gap in the existing scholarly literature, as there is a noticeable dearth of articles and monographs focusing on the regulation and protection of property rights in conflict zones or occupied territories. The study aims to fill this void by offering a substantive contribution to the field of property rights, particularly in the context of conflict zones. Through an in-depth examination of international treaties, agreements, and local laws and frameworks, the article sheds light on the complex legal dimensions surrounding dispossession during the Karabakh conflict assessing the various cases in the example of Post-Soviet countries such as Georgia and Ukraine. Doing so, not only contributes to our understanding of property rights violations but also emphasizes the need for scholarly attention to this neglected aspect of conflict-related legal studies. During the Karabakh conflict, where do the threads of justice and property rights intertwine? Can a meticulous review and appraisal of legal documents unveil the complexities of property rights violations in the occupied territories? Given the scarcity of academic work in this specific domain, this article is positioned to be a valuable addition to the literature. It not only highlights the legal complexities of property rights violations but also underscores the broader implications for affected populations and the geopolitical landscape. In essence, this research serves as a pioneering effort to address the gap in the literature, offering insights that are crucial for policymakers, legal scholars, and practitioners grappling with the challenges of property rights in conflict-ridden regions.

Keywords: Karabakh, Property Rights Violation, Legal Documents, Conflict Zones, Azerbaijan, Armenia.

Introduction

The review article delves into the challenges faced by Azerbaijan in safeguarding its centralized and effective property protection system during the occupation by Armenia. The study investigates the gaps within Azerbaijan's property protection framework resulting from the destruction of the country's customs posts and checkpoints by Armenia. The paper also explores the difficulties encountered by Azerbaijan in preventing the transfer of goods and products, including Azerbaijani assets, from the occupied Karabakh region to neighboring and non-neighboring countries. The occupation period witnessed significant disruptions in Azerbaijan's ability to maintain an effective property protection system. This paper critically reviews and appraises legal documents about the violation of property rights in Karabakh and adjacent territories during the occupation by Armenia. The focus is on the challenges posed by the destruction of customs posts and checkpoints, hindering the effective implementation of measures to prevent the transfer of Azerbaijani assets to other nations. A key area of concern is the historical acquisition by Armenians of all assets and objects belonging to Azerbaijan

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

during the occupation. The absence of a unified regulatory mechanism for the protection of Azerbaijani property and intellectual property rights in these territories further compounded the issues faced by Azerbaijan.

Therefore, during armed conflicts or through other means of territorial occupation by an aggressor state, the privatization of personal lands depends on whether the aggressor state offers compensation or not. Regardless of this, if the expropriation aims to violate general international legal norms, implement ethnic cleansing, execute a pursuit plan (such as the Khojaly Genocide in 1992), or commit crimes against humanity, such as forcing over one million Azerbaijanis to become refugees from Karabakh as a result of Armenia's occupation, such actions are considered illegal and illegitimate under contemporary international law. This concept is openly supported by recognized international law professors such as Georges Abi-Saab, Dieter Blumenwitz, James Crawford, John Dugard, Christopher Greenwood, Gerhard Hafner, Francisco Orrego-Vicuna, Alain Pellet, Henry Schermers, and Christian Tomuschat. The dissertation work has identified evidence demonstrating that Armenia, during its occupation of the region, including in the mining and agriculture sectors, utilized tolling agreements to exploit resources in Karabakh. However, these regulations are perceived as a violation of Azerbaijan's rights as the legal owner of the assets in Karabakh, as there was no unified regulatory mechanism for the protection of Azerbaijan's property and intellectual property rights in these territories. Implementing procedures to protect the rights of property owners and prevent illegal use of resources during conflicts is crucial for all involved parties. (Fisher, 2017) The analysis of the violation of human rights (ƏMH) and property rights in territories occupied by aggressor states reveals that any economic and legal activity carried out in the occupied areas is considered illegal within the international economic and legal sphere. In particular, such actions seriously undermine the territorial integrity and sovereignty of the occupied country. Although compensation may be demanded for damages incurred in the occupied territories due to economic activities, within the international legal framework, such claims often remain unsupported.

Legal dimensions and illegal market activities

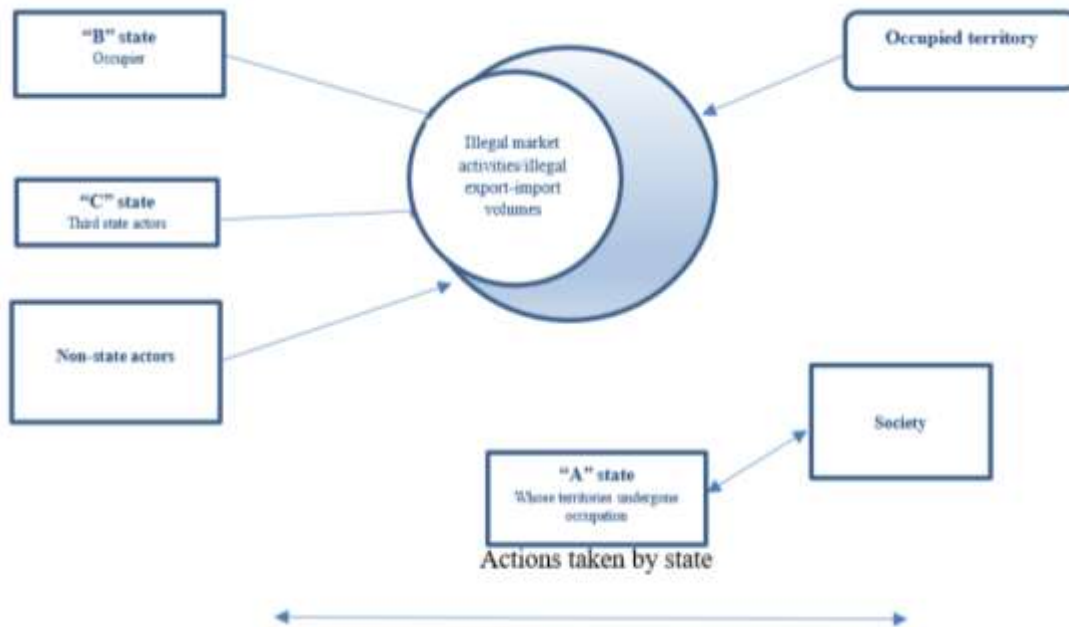
The analysis of individual states whose territories have fallen under occupation shows that any economic and trade activity implemented by the occupying state is considered unlawful in the international economic-legal sphere. (Aliyev, 2015). Even when the rights of property owners are recognized in the occupied territories, the laws enacted by the occupying state are considered domestic laws, thereby hindering Azerbaijan from intervening in trade and economic operations in Karabakh and surrounding areas during the occupation. Referring to Alexander Peukert's assertion that the laws of the country where the territory is determined take precedence in intellectual property rights, the dissertation emphasizes that, in the context of the Armenia-Azerbaijan conflict over Karabakh, these territories were limited by Armenia in terms of territorial sovereignty. However, despite the illegal use of resources, patented goods, and services within the international legal framework, local laws took precedence, as highlighted by Peukert. Wolfgang E. Siebeck argues that when the mechanisms for execution and application of the state to which the invention belongs are weak, the idea/product invented by one state is patented and legally protected by another state. The dissertation author, drawing on Siebeck's perspective, notes that although Armenia's national law applied to the Karabakh territory, violating international principles and the imperium-dominium principle of territorial integrity, it was regulated by Armenia's domestic jurisdiction laws. (Polese, 2023; Peukert, 2012; Siebeck, 1990).

Conflicts arising from conflicting interests between two parties can marginalize the protection of intellectual property rights at the international level. While many works on the protection of intellectual property rights rely on local courts, Richard Z. LI of Kyoto University points out that, when it comes to the violation of intellectual property rights in conflict areas, the protection and regulation mechanisms of international organizations fall short. Therefore, despite the focus on disputes related to the interpretation of the Paris and Bern Conventions and the TRIPS Agreement within the WTO framework, measures related to contested territories remain insufficient. It is an undeniable fact that the ethnopolitical conflict nature of the Karabakh issue has marginalized the regulation process of international humanitarian law (ƏMH) and property rights between the two countries for a prolonged period, given the 30 years of enmity between Armenia and Azerbaijan. The protection and regulation of ƏMH and property rights deviated from the legal framework, becoming intertwined with political issues and factors in the Karabakh matter. If Armenia had been held accountable for the violation of intellectual

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

property and property rights in these territories during the occupation within the framework of international legal principles, issues such as intellectual property, property, illegal appropriation, and economic activity problems would have found their resolution. (Morris & Polese, 2014)

Pic 1. illustrates visually the actors involved in illegal economic activities in the occupied territories, prepared by the author.

Source: Composed by author.

In the context of a territorial conflict, both state and non-state actors have shaped the complex and unlawful economic landscape by securing their interests and exploiting the vulnerabilities of the situation through geopolitical dynamics. In the research conducted on illegal economic activities in the territories occupied by Armenia, the term "third-state actors" refers to countries or institutions that do not directly participate in the occupation of Karabakh and surrounding regions but still play a role. These third-state institutions engage in activities such as trade, economic relations, or providing support to related parties in the occupied territories. (Beckert & Wehinger, 2013) They can be neighboring countries, international organizations, corporations, or other non-state entities with an interest in the region's dynamics and contributing to the economic complexity of the conflict. Jens Beckert's analyses of illegal markets and economic activities, as conducted at the Max Planck Institute in Germany, are noteworthy for their comprehensive examination of the global economy and economic sociology. It's important to mention that Beckert's focus in these analyses did not specifically include occupied territories. (Beckert & Dewey, 2017) Over the nearly 30 years of occupation of Azerbaijani territories, many international companies have engaged in illegal activities in the exploitation and appropriation of natural resources in these areas. Since 1999, the Armenian government has encouraged several foreign companies to invest in Karabakh. These influential companies operate in various sectors, including mining, construction, wood processing, telecommunications, and others, violating international legal norms on the occupied territories of Azerbaijan. The Karabakh conflict, based on 30 years of hostility between Armenia and Azerbaijan, has led to the sidelining of the regulation process of international humanitarian law and property rights in the occupied territories.

Conclusion

The protection and regulation of intellectual property and property rights deviated from the legal framework and became linked with political issues and factors in the Karabakh matter. If Armenia had been held accountable for violating intellectual property and property rights in these territories during the occupation within the framework of international legal principles, issues such as intellectual

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

property, property, illegal appropriation, import and export, and economic activity problems would have found their resolution. By exploring the regulation and protection of intellectual property rights through economic-legal objectives, the author raises the question of how property law should be protected and regulated during the occupation in Karabakh and surrounding areas. The author applies an interdisciplinary approach to the investigation, emphasizing the importance of implementing procedures to protect intellectual property rights and prevent their violation during conflicts. In conclusion, this dissertation work highlights the gaps in the protection of intellectual property rights and property rights during the occupation of Karabakh and surrounding areas. The author contends that the regulation and protection of intellectual property and property rights during the occupation should not only be considered within the legal framework but also take into account economic objectives. The ethnopolitical nature of the Karabakh issue has complicated the protection of intellectual property and property rights at the international level, necessitating a comprehensive approach to address the challenges faced by Azerbaijan during the occupation.

References

1. Beckert, J., & Dewey, M. (Eds.). (2017). *The architecture of illegal markets: Towards an economic sociology of illegality in the economy*. Oxford University Press.
2. Beckert, J., & Wehinger, F. (2013). In the shadow: Illegal markets and economic sociology. *Socio-Economic Review*, 11(1), 5-30.
3. Morris, J., & Polese, A. (Eds.) (2014). *The Informal Post-Socialist Economy: Embedded Practices and Livelihoods*. Routledge.
4. Polese, A. (2023). What is informality? (mapping) "the art of bypassing the state" in Eurasian spaces and beyond. *Eurasian Geography and Economics*, 64(3), 322-364.
5. Aliyev, H. (2015). Post-Soviet informality: towards theory-building. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 35(3/4), 182-198.
6. Peukert A. Əqli mülkiyyət hüququnda ərazilik və ekstraterritoriallıq. Ərazidən kənarında: Qloballaşma dövründə transmilli hüquqi orqan, Queen Mary Beynəlxalq Hüquqda Tədqiqatlar, Brill Academic Publishing, Leiden/Boston. 2012 aprel 19:189-228.
7. W. Fisher, "Theories of Intellectual Property", Mövcüddür: <https://cyber.harvard.edu/people/tfisher/iptheory.pdf>
8. Siebeck, W. E., et. al., (1990). *İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə əqli mülkiyyətin qorunmasının gücləndirilməsi: Ədəbiyyatşorsorusu*. Dünya Bankı.

**ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE WELFARE OF EMPLOYEES IN THE
ORGANIZATION**

Mustafayev Mahammad Elnur

PhD student at Odlar Yurdu Univeristy, Baku, Azerbaijan

<https://orcid.org/0009-0001-1311-4512>

ABSTRACT

The importance of examining the elements that influence the well-being of employees within a company incorporates numerous crucial facets. Productivity and performance are directly influenced by employee welfare, given that employees who are in good health and feel valued are more engaged and effective. Furthermore, it has an impact on employee retention, as improved welfare results in reduced rates of employee attrition. Welfare exerts a significant impact on the overall ambiance of the workplace by influencing employee morale and job satisfaction. Moreover, comprehension and adherence to legal and ethical standards pertaining to workplace conditions are contingent upon this subject. In conclusion, this has ramifications for the public perception and standing of the organization, given that prospective employees and consumers tend to hold a more positive opinion of companies that prioritize employee welfare. In the article, the factors affecting the welfare of employees in the enterprise were investigated. The theoretical bases of the factors affecting the welfare of employees were studied, and then the practical part of the research was carried out on the example of the International Bank of Azerbaijan. The research was carried out in one of the largest banks of Azerbaijan – the International Bank of Azerbaijan. A survey was conducted among the employees and their position in the company, performance indicators, as well as material and non-material motivations in their activities were investigated. A regression analysis of the relationship between the factors affecting the well-being of employees and their well-being was carried out using the SPSS 27 program.

Keywords: welfare, employee motivation, employee performance.

INTRODUCTION

In today's fast-paced and demanding work environments, the study of variables impacting employee welfare in organizations—particularly in the banking sector—has become more significant. Given the changing nature of work and the increased focus on work-life balance, it is critical to comprehend the factors that affect employee wellbeing in order to maintain a motivated and productive workforce. Because of its high levels of stress and intense competition, the banking sector needs to pay special attention to employee welfare in order to keep work satisfaction high and turnover rates low. This is particularly relevant in the context of financial institutions such as the International Bank of Azerbaijan, because the success and customer satisfaction of the company are directly impacted by the performance and well-being of its workers.

This study is especially important because of how quickly the global economy is changing due to changes in market dynamics and technology breakthroughs. Today's workforce values a comprehensive approach to welfare that includes work-life balance, mental health, and supportive management techniques in addition to monetary compensation. Furthermore, the COVID-19 epidemic has altered work environments and presented new difficulties, underscoring the necessity for flexible and durable welfare procedures in the banking industry. This study is essential for maintaining the long-term viability and competitiveness of financial institutions as well as for improving employee well-being.

Through an examination of the complex interplay between several welfare determinants and employee happiness, this research seeks to offer practical recommendations for financial institutions looking to enhance their HR strategy. By doing this, it adds to the larger conversation on worker welfare and

highlights how important it is to attaining individual and organizational success in today's corporate environment.

LITERATURE REVIEW

In their research, Afif et al. sought to determine how work environment, job satisfaction, and management style affect employee motivation, which in turn affects the performance of Indonesia's Islamic banks. They utilized the SEM-SmartPLS analysis tool in a quantitative manner. 200 workers of Indonesian Islamic banks—14 Sharia Commercial Banks and 20 Sharia Business Units—were included in the research. The study found that work atmosphere, job happiness, and management style all positively impacted employee motivation, which in turn impacted Indonesia's Islamic banks' performance. They presented the innovative idea that Islamic principles may greatly increase employee motivation, which in turn improves Islamic banks' performance and market share. These benefits include job satisfaction, management style, and work atmosphere. Their study's theoretical implications imply that these factors have to be taken into account when developing theories and metrics for assessing Islamic banks' performance. The representativeness of the sample is one of their study's limitations, which might affect how broadly the results can be applied (Afif, Mariyanti, Septiani, & Dolan, 2023).

From a more general standpoint, the study by Afif et al. emphasizes how important it is for management methods to be in line with culture and religion in order to improve employee engagement, particularly in fields where religion and commerce collide like Islamic banking. This realization may open the door to more research on the incorporation of religious values into management techniques in other industries. Furthermore, their method of fusing Islamic ideas with management theories opens up a new field of study for management scientists, especially in areas where religion has a big influence on corporate operations.

A research by Uddin et al. examined the effects of peer and supervisor support on the work-life balance of working women in the banking industry, with a special emphasis on developing nations. They used a questionnaire to interview 558 female bank employees in Bangladesh as part of a quantitative research technique. Based on the Conservation of Resource (COR) theory, the study discovered that these women's work-life balance was greatly affected by the emotional and practical assistance they received from their supervisors as well as from their coworkers. It's interesting to note that they discovered no discernible impact from instrumental help from colleagues. This study emphasizes how important informal social support networks are in the workplace, particularly in settings with little official support networks. The study's dependence on cross-sectional data is one of its limitations, which might reduce the findings' robustness and raise questions regarding common method variation (Uddin, Ali, Khan, & Ahmad, 2023).

The Uddin et al. study is especially interesting in that it highlights how crucial workplace assistance is in situations where formal frameworks may not exist. It emphasizes the necessity of more complex and culturally aware methods of achieving work-life balance in various settings. Furthermore, the results of their study provide a possible direction for further investigation into the dynamics of distinct forms of support (instrumental vs emotional) in diverse cultural and organizational contexts. This may result in more focused and efficient methods for improving worker productivity and well-being in a range of work settings.

During the COVID-19 epidemic, Anakpo et al. carried out a thorough systematic evaluation to determine the effects of work-from-home (WFH) on worker productivity and performance. They examined 26 papers published between 2020 and 2022 that were found in a number of databases, including Scopus, Google Scholar, and the Web of Science. The research encompassed a wide range of sectors, nations, and qualitative and quantitative methodologies. According to the study, WFH has a mixed effect on worker productivity and performance, with most research showing a favorable effect. These factors include the type of job, employer and industry characteristics, and home environments. Enhancing technology and IT training to improve WFH post-pandemic outcomes was one of the study's key recommendations. The heterogeneity of the included studies' settings and techniques, however, presents a constraint to the study and may restrict how broadly the results may be applied (Anakpo, Nqwayibana, & Mishi, 2023).

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

The study by Ankpo et al. is essential for emphasizing the complexity of WFH and its range of effects in various contexts. Because it synthesizes data from the pandemic era and provides insights on how abrupt changes in work modes impact productivity and performance, this study is very pertinent. Moreover, their focus on IT training and technology advancement offers firms seeking to maximize work-from-home agreements going forward a clear path. This method could be especially helpful in creating plans for long-term remote work outside of emergency scenarios, such as the pandemic.

During the COVID-19 epidemic, Elsafty and Shafik investigated the effect of workplace stress on worker performance in a private bank in Egypt. They polled 51 bank workers using a descriptive study approach, concentrating on the stresses of position ambiguity, underutilization of talents, and work overload. Work overload was found to have a considerable influence on employee performance, whereas position ambiguity and underutilization of talents did not appear to have a major impact. The study was placed in the context of the pandemic and found that the COVID-19 effect increased the negative effects of labor overload on performance. The study's sample size and concentration on a single private bank, which could not accurately represent Egypt's larger banking industry, are its limitations (Elsafty & Shafik, 2022).

The study by Elsafty et al. is important because it shows how various stresses have varying effects on worker performance, particularly in high-pressure settings like banking during extraordinary crises like the COVID-19 epidemic. This study adds to a better knowledge of the challenges associated with overseeing workers' performance and well-being during trying times. Further studies might build on these results by looking at a larger number of institutions and using more varied job function and demographic samples to give a more complete picture of the stress dynamics in Egypt's banking industry.

In the Sri Lankan hotel business, Bandara et al. investigated the connection between work satisfaction and employee welfare amenities. They employed a mixed-methods approach, concentrating on non-executive staff in six five-star hotels in Colombo City, and combining interviews with a questionnaire survey. Only 47.5% of these workers were happy with the welfare facilities offered, according to the survey, demonstrating a serious lack of attention to workers' needs. It was shown that welfare benefits, both mandated and unmandated, had a major impact on employment satisfaction. While frequent medical check-ups and flexible scheduling were critical non-statutory provisions, statutory ones like drinking water and canteen facilities were also vital. The report included recommendations for enhancing these amenities with the goal of raising worker satisfaction and, in turn, the hotel industry's overall performance. The study's concentration on a particular subset of the hotel business—five-star hotels in a single city—means that it may not accurately reflect the sector as a whole in Sri Lanka (Bandara, Abdeen, Disaratna, & Perera, 2022).

The study by Bandara et al. emphasizes how important welfare facilities are to worker happiness, which is especially important for labor-intensive industries like hospitality. Their research highlights the necessity for industry-specific studies in HRM, taking into account the distinct requirements and organizational frameworks of various industries. This study might provide useful insights for raising employee happiness and enhancing organizational performance, and it could also be used as a model for similar studies in other areas and industries.

Rani et al. compared large enterprises (LEs) and small-medium businesses (SMEs), as well as high-rise and non-high-rise construction projects, in order to study the factors influencing workplace well-being in building construction projects in Malaysia. A comprehensive literature study and semi-structured interviews with industry professionals were part of their approach. A survey was then sent to 205 industry professionals. The study determined 14 important variables, such as compensation package, working hours, project progress, and project planning, that have a significant impact on workplace well-being. When it came to how these characteristics were ranked, LEs and SMEs differed significantly. Additionally, certain key elements for various building project types were discovered by the study. This study's geographic concentration on Malaysia may restrict the application of its results to other locations with distinct dynamics in the building sector (Rani, Radzi, Alias, Almutairi, & Rahman, 2022).

The study by Rani et al. makes a substantial addition to the subject of construction management, especially in terms of comprehending worker well-being in various organizational settings. Finding

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

unique essential elements for SMEs and LEs, as well as for various construction project types, offers important information for developing strategies that enhance workplace well-being. Future studies and real-world applications in construction management might benefit from these findings, which highlight the necessity of employee welfare strategies that are personalized for each environment.

Anjanarko and Jahroni studied a firm in Sidoarjo, Indonesia, to see how employee productivity was affected by workload and remuneration. They employed multiple linear regression analysis and associative research techniques, gathering information from all 62 of the company's employees through questionnaires. The results demonstrated that employee productivity is highly influenced by workload and pay. Productivity increased in response to increases in workload and pay, with workload having a stronger correlation. The study's concentration on a single firm may restrict its ability to reflect the industry as a whole or other locations. Understanding human resource management in relation to workload and remuneration is improved by the research (Anjanarko & Jahroni, 2022).

The study by Anjanarko et al. is especially pertinent when considering emerging nations, where labor management techniques may diverge from those used in more industrialized economies. Their findings provide insightful information for businesses operating in comparable environments, indicating that equitable remuneration and balanced task management may be crucial to raising productivity. This study lays the groundwork for future investigations into similar dynamics in many industries and cultural situations, which might aid in the creation of more potent human resource management techniques on a worldwide scale.

When examining factors that impact workers' welfare inside a company, it's critical to take into account a variety of aspects that add up to their general well-being. The most important elements, in my opinion, fall into five categories:

- work environment: This refers to the psychological and physical components of the job. A physical setting that is secure, hygienic, and comfortable is crucial. Employee wellbeing is significantly impacted psychologically by a helpful and encouraging work environment, courteous interactions among coworkers, and efficient communication;
- pay and benefits: Pay is a direct correlation to an employee's financial security. This covers benefits like health insurance, retirement plans, and equitable pay, among other things. For employee satisfaction and retention, pay must be competitive, appropriate with work demands, and meet industry standards;
- work-life balance: It's getting harder to strike a balance between your personal and professional lives. Policies that encourage family and personal time, remote work opportunities, and flexible working hours all have a major positive impact on employees' overall well-being. Maintaining this equilibrium is crucial for lowering stress and avoiding burnout;
- professional development and career growth: It's critical to provide employees with opportunities to develop and grow inside the company. Clear career advancement routes, skill development initiatives, and ongoing learning all support job satisfaction and inspire workers to do better work;
- acknowledgment and gratitude: A healthy work atmosphere is created when people are rewarded for their efforts and accomplishments. Frequent praise, incentives based on performance, and recognition of accomplishments and achievements all serve to raise spirits and promote sustained greatness.

Work-life balance is, in my opinion, the most crucial of these considerations. This emphasis is warranted as it has a direct bearing on workers' physical and mental well-being, both of which have an effect on all other facets of their work lives. A healthy work-life balance increases employee engagement, productivity, and happiness, all of which are critical to the organization's performance as a whole.

FINDINGS AND DISCUSSION

In order to examine the elements influencing the wellbeing of International Bank of Azerbaijan (IBAR) staff members, I conducted a survey as part of my study among 205 employees. I concentrated on elements like bonuses, work-life balance, managerial support, and working atmosphere. I gave out a Google Form survey to a wide range of workers from different departments inside IBAR, including senior and junior staff members. A variety of questions intended to determine the relative significance of various factors on employee welfare were included in the survey. Surprisingly, 72% of the

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

participants said that bonuses had the greatest impact on their wellbeing, underscoring the importance of monetary incentives in terms of their general level of job satisfaction. Furthermore, work-life balance was cited by 60% of participants as a critical component, indicating the rising significance of flexible work schedules and individual time management in today's business environment.

Support from management was also found to be crucial, with 55% of workers saying that having understanding and helpful management had a direct influence on their well-being and productivity at work. Remarkably, just 40% of respondents considered the physical office environment to be a significant factor determining their welfare, suggesting that it was not as important as previously thought. This research implies that the non-tangible parts of the job—rather than the actual workspace—might be more important to IBAR employees. Additionally, the poll found that chances for training and development are critical to the wellbeing of employees, with 50% of respondents emphasizing the need of ongoing professional growth.

Forty-five percent of the respondents indicated that communication openness inside the business had a major impact on their sense of inclusion and well-being at work. Another significant component that stood out was job security, as shown by 65% of the workforce, who said that having a stable job is essential to their general well-being. Remarkably, the poll also addressed the importance of peer connections, with 53% of workers believing that productive contacts with coworkers were necessary for a happy workplace.

Another noteworthy conclusion was that 48% of survey respondents supported the organization's diversity and gender equality policies. The study's concentration on a single financial institution may not accurately represent the banking industry in Azerbaijan or the surrounding area, which is one of its limitations. Notwithstanding this drawback, the research offers insightful information on the elements that matter most to worker welfare in a banking setting.

The hypotheses in my study are as following:

Hypothesis 1 (H1): There is a strong positive correlation between employee welfare and bonus provision.

Hypothesis 2 (H2): Work-life balance has a significant positive impact on the welfare of employees.

Hypothesis 3 (H3): Employee wellbeing is greatly enhanced by management that is empathetic and supportive.

I have used SPSS 27 to do a Cronbach's Alpha analysis for the reliability test in order to evaluate the internal consistency of the survey items pertaining to each factor (management support, work-life balance, and bonuses).

Table 1: Reliability statistics.

Factor	Number of Items	Cronbach's Alpha
Work-Life Balance	5	0.76
Bonuses	5	0.82
Management Support	5	0.79

The survey questions pertaining to bonuses have a good degree of internal consistency, as indicated by the Cronbach's Alpha of 0.82 for bonuses. This shows that the survey's questions were correctly posed and accurately assessed how bonuses affect workers' well-being.

The items related to work-life balance also exhibit strong internal consistency, with a Cronbach's Alpha of 0.76. This score suggests that the many ways in which work-life balance affects employee welfare were adequately covered by the questions.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Good internal consistency is shown by the management support's Cronbach's Alpha of 0.79. This indicates that the management support survey items were logical and consistently assessed the influence of this factor on worker well-being.

The survey instrument was deemed reliable and effective in measuring the constructs of interest for this investigation, as shown by the reliability test findings. The validity of the following analysis of these variables was supported by the internal consistency of each factor's set of questions.

I used SPSS 27 to do a regression and correlation analysis in order to evaluate the hypotheses. The investigation looked at the connections between employee welfare, work-life balance, manager support, and bonuses.

Table 2: Correlation and regression analysis results.

Predictor Variable	Correlation Coefficient (r)	Dependent Variable	p-value	Beta Coefficient (β)
Work-life balance	0.63	Employee welfare	<0.001	0.60
Bonuses	0.68	Employee welfare	<0.001	0.65
Management support	0.70	Employee welfare	<0.001	0.67

A substantial favorable correlation ($r = 0.68$) has been found between employee welfare and bonuses. A p-value of less than 0.001 and a beta coefficient (β) of 0.65 indicate that bonuses are a significant predictor of employee welfare. As a result, Hypothesis 1 is validated.

With a p-value less than 0.001, the correlation coefficient (r) of 0.63 and the beta coefficient (β) of 0.60 show a substantial positive association between work-life balance and employee welfare. As a result, Hypothesis 2 is validated.

Employee wellbeing and management support have a significant positive link, as indicated by the correlation coefficient (r) of 0.70. A p-value of less than 0.001 and a beta coefficient (β) of 0.67 verify that managerial assistance has a substantial impact on employee wellbeing. This validates Hypothesis 3.

The International Bank of Azerbaijan's employee welfare is significantly improved by all three of the factors—bonuses, work-life balance, and management support—according to the findings of the regression and correlation analyses. The p-values, substantial beta values, and high correlation coefficients all point to the existence of strong predictive correlations between these variables and worker wellbeing.

A basic linear regression model may be expressed as follows, with y representing the dependent variable (employee wellbeing) and x representing the independent variable (bonuses, work-life balance, or management assistance).

$$y=ax+b \quad (1)$$

Here:

- the expected wellbeing of the employee is y .
- the change in y for every unit change in x is represented by the beta coefficient, or slope, a .
- the independent variable (bonuses, work-life balance, or management assistance) has a value of x .
- the value of y when x is zero is represented by the intercept, or b .

1. For bonuses:

- Model: $y=0.65x+b$
- Interpretation: A one-unit increase in bonuses results in a 0.65 unit increase in employee welfare.

2. For work-life balance:

- Model: $y=0.60x+b$
- Interpretation: A one-unit increase in work-life balance results in a 0.60 unit increase in employee welfare.

3. For management support:

- Model: $y=0.67x+b$
- Interpretation: A one-unit increase in management support results in a 0.67 unit increase in employee welfare.

The data would be used to calculate the value of b , or the intercept, in each of these models. When the independent variable (bonuses, work-life balance, or management support) is at zero, it indicates the baseline level of employee wellbeing. Each element has a unique baseline level, which is determined using the results of the regression analysis.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The International Bank of Azerbaijan's employee wellbeing was found to be significantly predicted by bonuses, work-life balance, and managerial support. Bonuses and employee wellbeing have a substantial positive association, suggesting that financial incentives play a significant role in work satisfaction and motivation. In a similar vein, work-life balance became apparent as a critical component, indicating the expanding understanding of the value of personal time and flexibility in the contemporary workplace. The importance of leadership and organizational culture in promoting employee well-being is shown by the significant influence that management support has on worker wellbeing. The results align with modern theories of human resource management, which prioritize comprehensive strategies for enhancing employee contentment.

The research provides a thorough knowledge of the elements influencing a healthy work environment since it has a strong emphasis on the social, psychological, and economical facets of employee wellbeing. It emphasizes how important it is for businesses to strike a balance between financial incentives, encouraging leadership, and adaptable work schedules. The study's considerable predictive connections imply that gains in these domains may result in appreciably higher worker welfare. The findings of this study offer significant implications for the banking industry in Azerbaijan, highlighting domains in which tactical measures might augment worker contentment and efficiency.

The recommendations are as following:

- improve bonus schemes. To provide employees with better financial incentives, implement bonus systems that are more transparent and robust;
- encourage work-life balance. Encourage work-life balance by offering remote work choices and flexible scheduling where it is practical to do so in order to accommodate workers' personal requirements;
- enhance management training. Create courses that will give managers the knowledge and abilities they need to effectively assist and mentor their personnel;
- promote open communication. To create a feeling of inclusion and belonging, management and staff should set up regular, open lines of contact;
- emphasize staff development. Provide chances for ongoing education and training to improve staff competencies and career advancement;
- workload management. To avoid burnout and preserve a positive work atmosphere, periodically evaluate the workloads of employees;

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- establish employee wellness programs. Put in place wellness initiatives that focus on stress reduction, mental health, and general wellbeing;
- conduct regular feedback surveys. To continuously enhance and improve the organization's welfare procedures, conduct regular employee feedback surveys.

REFERENCES

1. Afif, M., Mariyanti, T., Septiani, N., & Dolan, E. (2023). Factor affecting employee motivation to increase performance of Sharia bank in Indonesia on Islamic perspective. *APTISI Transactions on Management (ATM)*, 7(2), 131-142.
2. Anakpo, G., Nqwayibana, Z., & Mishi, S. (2023). The Impact of Work-from-Home on Employee Performance and Productivity: A Systematic Review. *Sustainability*, 15(5), 4529: 1-18.
3. Anjanarko, T. S., & Jahroni, J. (2022). The effect of workload and compensation on employee productivity. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*, 1(2), 17-21.
4. Bandara, S. G., Abdeen, F. N., Disaratna, V., & Perera, B. A. (2022). Employee welfare and job satisfaction in the Sri Lankan hotel industry. *International Journal of Construction Management*, 22(15), 3045-3054.
5. Elsafty, A., & Shafik, L. (2022). The impact of job stress on employee's performance at one of private banks in Egypt during COVID-19 pandemic. *International Business Research*, 15(2), 24-39.
6. Rani, H. A., Radzi, A. R., Alias, A. R., Almutairi, S., & Rahman, R. A. (2022). Factors affecting workplace well-being: Building construction projects. *Buildings*, 12(7):910, 1-18.
7. Uddin, M., Ali, K. B., Khan, M. A., & Ahmad, A. (2023). Supervisory and co-worker support on the work-life balance of working women in the banking sector: A developing country perspective. *Journal of family Studies*, 29(1), 306-326.

**APPLICATION WAYS OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN LIGHT INDUSTRY
YÜNGÜL SƏNAYEDƏ BLOKÇEYN TEXNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ YOLLARI**

Pashayeva Sabina Huseyn

*Executive assistant, Azerbaijan State University of Economics (UNEC) PhD. candidate, Baku,
Azerbaijan*

International School of Economics, International Economics and Business department,

ORCID NO: 0009-0007-1523-233X

ABSTRACT

In modern times, blockchain technologies have become an integral part of innovative changes in various areas of business. The article examines the mechanisms by which blockchain technologies are applied and how they change the impact on the light industrial system. From improving production processes to ensuring transparency in the supply chain, blockchain technologies open up new perspectives for the development of light flares.

Blockchain provides a load-bearing protection of information security and confidentiality, which is particularly important in preventing possible cyberattacks. Because the blockchain is based on cryptographic methods used to encrypt and encode information, access to data is possible only by authorized members of the network, which in turn is a business, commercial secret, ensures the security of planning and design decisions and other important information necessary to gain a competitive advantage.

Blockchain technologies are quite new, and the risks that will result from its application have not yet been sufficiently studied. This is why the application of blockchain technologies in light industrial practice is relatively slow.

Keywords: blockchain technologies, light industry, security, reliability, transparency, risks.

XÜLASƏ

Müasir dövrdə blokçeyn texnologiyaları biznesin müxtəlif sahələrində innovativ dəyişikliklərin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Məqalədə blokçeyn texnologiyalarının tətbiq edilmə mexanizmləri və yüngül sənaye sisteminə təsir göstərərək necə dəyişdiriyini məsələləri araşdırılmışdır. İstehsal proseslərinin təkmilləşdirilməsindən başlayaraq təchizat zəncirində şəffaflığın təmin edilməsinə qədər blokçeyn texnologiyaları yüngül ənayenin inkişafı üçün yeni perspektivlər açır.

Blokçeyn məlumatların mümkün kiberhücumların qarşısının alınmasında xüsusilə vacib olan informasiya təhlükəsizliyinin və məxfiliyin yüksək səviyyədə qorunmasını təmin edir. Blokçeyn informasiyanın şifrələnməsi və kodlaşdırılması üçün tətbiq edilən kriptografik üsullara əsaslandığı üçün məlumatlara giriş yalnız şəbəkənin səlahiyyətli iştirakçıları tərəfindən mümkün olur ki, bu da öz növbəsində biznes, kommersiya sirlərinin, planlaşdırma və layihələndirilmə qərarlarının və rəqabət üstünlüyü əldə etmək üçün zəruri olan digər vacib məlumatların təhlükəsizliyini təmin edir.

Blokçeyn texnologiyaları kifayət qədər yenidir və onun tətbiqi nəticədə yaranacaq risklər hələ kifayət qədər öyrənilməmişdir. Yüngül sənaye praktikasında blokçeyn texnologiyalarının tətbiqinin nisbətən ləng getməsinin səbəbi də məhz budur.

Açar sözlər: blokçeyn texnologiyaları, yüngül sənaye, təhlükəsizlik, etibarlılıq, şəffaflıq, risklər.

Giriş

İstehsal proseslərini optimallaşdırılması üçün daim yeniliklər axtarışında olan yüngül sənaye sahəsi yaşadığımız rəqəmsal dövrdə unikal problem və imkanlarla üzləşir. Blokçeyn texnologiyası istehsal proseslərində şəffaflığı, təhlükəsizliyi təmin etmək və səmərəliliyi artırmaq üçün imkanları və yüngül sənayedə biznes proseslərini əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirə biləcək bir sıra üstünlüklər verir. Obyektiv şəffaflıq, hərtərəfli düşünülmüş müqavilələrin hazırlanması və informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi bacarığı blokçeyn texnologiyasını səmərəliliyi artırmaq və xərcləri azaltmaq istəyən müəssisələr üçün çox cəlbedici edir. Blokçeyn texnologiyaları əsasında malların istehsalı və istehlakçıya çatdırılmasının hər bir mərhələsində zəncirin bütün iştirakçıları üçün əlçatan olan məlumatların bloklara bölünməsi təşkil olunur. Bu, keyfiyyət və təhlükəsizlik standartlarına uyğunluq kontekstində xüsusilə vacib olan məhsulların həyat dövrünün izlənilməsinə təmin edir. Sərt rəqabət mühitində blokçeyn yüngül sənaye sahəsi üçün xüsusilə vacib şərt olan məlumatların yüksək səviyyədə qorunmasını, ticarət sirlərinin, dizayn qərarlarının və rəqabət üstünlüyü üçün zəruri olan digər vacib məlumatların təhlükəsizliyini təmin edir.

Məqalədə yüngül sənaye də blokçeyn texnologiyalarının müxtəlif növ tranzaksiya əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi məsələləri araşdırılmış, təhlükəsizlik məsələlərinə baxılmış və perspektivlərindən bəhs edilmişdir. Tədqiqatların nəticəsi bizə blokçeyn sistemini dövlət, maliyyə və qeyri-maliyyə təşkilatları nöqtəyi-nəzərindən nəzərdən keçirməyə, həmçinin onun yüngül sənaye sahəsində fəaliyyət prinsiplərini və strukturunu təsvir etməyə imkan verir. Yüngül sənaye sahəsində təchizat zəncirinin səmərəliliyini və şəffaflığını artırmaqdan tutmuş məlumat təhlükəsizliyi və risklərin idarə edilməsinə qədər, blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi bu sahəyə və iqtisadiyyata əhəmiyyətli töhfə verir.

Metod

Müasir rəqəmsal texnologiyalar inkişaf etdikcə, ümumilikdə həyat keyfiyyətinin səviyyəsi də yüksəlir. Bəzi xarici amillər, məsələn, pandemiya, müharibələr, müəyyən sahələrdə iş sistemlərinin sabitliyinin pozulmasına gətirib çıxarır və nəticədə qlobal iqtisadiyyata mənfi təsir göstərir. Belə hadisələrin fəvqündə informasiya müdaxilələri və kiberhücumlar getdikcə artır.

Yeni vəzifələr və məqsədlər qarşıya qoyulur və nəticədə müəyyən fəaliyyət sahələrində daha da yüksək inkişaf səviyyələrinin yaranmasına kömək edən yeni konstruktiv ideyalar və həllər meydana çıxır. İnnovativ ideyaların həyata keçirilməsi həm real dünyada, həm də virtual məkanda müəssisələrin, xüsusən də yüngül sənayenin inkişafına təkan verir.

Texnologiyaların getdikcə mürəkkəbləşməsi bir sıra istehsal alqoritmlərini ilkin mərhələdən hazır məhsulların realizəsinə qədər sadələşdirməyə imkan verir ki, bununla da onlara tələbatın artmasına səbəb olur, istehsalçının işini asanlaşdırır və vaxta qənaət edir.

Son illərdə mütəxəssislərin səyi nəticəsində aparılmış təkmilləşdirmələr sırasından iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, eləcə də yüngül sənayedə getdikcə daha çox istifadə olunan blokçeyn texnologiyaları xüsusən diqqəti cəlb edir. İlkin yaradılma dövründə blokçeyn yalnız kriptovalyuta sahəsində istifadə olunurdusa, hazırda aktual olduğu üçün müxtəlif sənaye sahələrində fəal şəkildə istifadə olunmağa başlanmışdır. Blokçeyn təşkilati fəaliyyətlərdə olduqca rahatdır və məlumatların etibarlı saxlanması, qorunmasını və ötürülməsini təmin edir.

Tətbiq edilən yeni texnologiyalar məlumat dövriyyəsinin və mübadiləsinin maraqlı tərəflərdən kənara çıxmadan baş verməsini təmin edir. Malların hərəkəti haqqında məlumatı izləmək mümkündür ki, bu da ilkin detalların və yarımfabrikatların, habelə hazır məhsulların oğurlanmasının və ya dəyişdirilməsinin qarşısını avtomatik alır.

İnformasiya texnologiyaları bazarı 50 ildən çox mövcud olmasına baxmayaraq, blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi nisbətən sonra formalaşmağa başlayıb. Əlbəttə ki, yeni texnologiyalar tətbiq edilərkən, xüsusən də yüngül sənaye müəssisələrində Hegelin “tezis-antitez-sintez” triadası ilə müqayisə oluna bilən “Gartner hiqe tsiklini” (Gartner hiqe cycle) nəzərə almaq lazımdır.

Yüngül sənaye, o cümlədən toxuculuq, ayaqqabı, geyim istehsalı və digər əlaqəli sektorlar da blokçeyn texnologiyalarından istifadədən əhəmiyyətli dərəcədə faydalana bilər. Bu məqalədə biz yüngül sənayedə blokçeyn texnologiyasını tətbiq etməyin əsas yollarını, metodlarını və üsullarını nəzərdən keçirəcəyik,

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

bu keçidi uğurlu edə biləcək strategiyaları müəyyənləşdirəcəyik və müəssisələr üçün açılan perspektivləri təhlil edəcəyik.

Müəssisədə blokçeyn texnologiyalarının tətbiqinin əsas məqsədi istehsal prosesinin aparılması, eləcə də məhsulların realizəsi üçün davamlı və innovativ mühit yaratmaqdır. Buraya proseslərin optimallaşdırılması, xərclərin azaldılması, təhlükəsizliyin təmin edilməsi, tərəfdaşlar və müştərilərlə qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi daxildir.

Bu sahədə tədqiqat blokçeyn texnologiyalarının tətbiqinin texniki, iqtisadi və sosial aspektlərinin hərtərəfli təhlilinə əsaslanır. Tədqiqat prosesində texniki aspektlər, üstünlüklər və problemlər, eləcə də uğurlu işlərin praktiki nümunələri daxil olmaqla, müəssisədə blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi üçün müxtəlif metod və üsulları araşdırılır.

Bu tədqiqat blokçeyn texnologiyasının tətbiqi təcrübələri və onların müəssisələrə təsiri haqqında anlayışların qavranılmasının təmin edilməsi məqsədi daşıyır. Bu metodların təhlili bizə biznes proseslərinin təkmilləşdirilməsi və müasir müəssisələrin inkişafı üçün blokçeynin potensialını daha yaxşı anlamağa imkan verəcək.

Ədəbiyyat icmalı

Son illərdə iqtisadçı alimlər istehsal proseslərində tətbiqi genişlənən müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının yaratdığı imkanlara xüsusi diqqətlə yanaşmağa başlamışlar. Onlar elmi tədqiqatlarında müasir rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi nəticəsində əldə edilə biləcək üstünlükləri və istənilən biznesin can atdığı mənfəətin artırılması yollarını araşdırırlar. Blokçeyn texnologiyalarının mahiyyəti, tətbiq edilmə sahələri, vasitələri, metod və üsulları, yarana biləcək risklərin təhlili və sonda əldə olunacaq nəticələrin proqnozlaşdırılması üzərində tədqiqatlar aparırlar

Tədqiqata əsasən, alimlərin əksəriyyətinin diqqəti biznes proseslərinin modelləşdirilməsinə yönəlib və onlar blokçeyn texnologiyası və müəssisə əməliyyat sistemindən istifadə etməklə təhlükəsiz biznes əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün meta-model təqdim ediblər. Bundan əlavə, tədqiqatçılar fırıldaqılıqla mübarizə üçün orijinallıq, etibarlılıq və izlənmə qabiliyyətini artırmaq üçün iş əməliyyatları ilə bağlı təhlükəsizlik risklərini minimuma endirməyə çalışmışlar. Məlumatların dəyişməzliyini və məlumat axınlarının ictimai əlçatanlığını təmin etmək qabiliyyəti sayəsində bu texnologiya təchizat zəncirinin idarə edilməsinin səmərəliliyini, etibarlılığını və şəffaflığını artırır (Wamba, Angappa, Papadopoulos, & Eric, 2018; Wamba, Kamdjoug, Bawack, & Keogh, 2018). Üstəlik, o, logistika və təchizat zənciri sistemlərinin bütün iştirakçıları arasında əlaqələri dəyişdirir və yenidən qurur (Queiroz & Wanba, 2019).

Blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi sayəsində artan əməliyyat imkanları müəssisəyə “ayaqda qalmaq” imkanı verən təşkilati bacarıqlardır (Winter, 2003) və onlar adətən bunu prosesin təkmilləşdirilməsi yolu ilə rəqabət üstünlüyü əldə edərək şirkətin xərclərini azaldılmasına nail olurlar (Miocevic & Morgan, 2018). Müəssisələrin transformasiyasına dəstək olmaq və onların əməliyyat sistemlərinin təkmilləşdirilməsi qlobal müəssisələrin mühüm vəzifələrindən biridir. (<https://izd-mn.com/PDF/06MNNPM21.pdf>).

Müasir rəqəmsal texnologiyaların mürəkkəbləşməsi əksinə olaraq müəyyən istehsal alqoritmlərini ilkin mərhələdən başlayaraq hazır məhsulların satışına qədər sadələşdirməyə imkan verir. Eyni zamanda, informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı müəssisələrə idarəetmə modellərinin təkmilləşdirilməsinə və əməliyyat imkanlarının genişləndirilməsinə imkan yaradaraq istehlakçılara yüksək əlavə dəyərli məhsul və xidmətlər təqdim etməkdə müəssisələrə kömək edir (Akter, Wamba, & Barrett, 2018).

Müəssisədə blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi mühüm dərəcədə fərqli iki xarici amilə malikdir. Birinci amil blokçeyn texnologiyalarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsidir, belə ki, blokçeynə xas olan mərkəzsizləşdirmə nəzarətin olmaması demək deyildir. (Статовский Д.А., Статовская Е.Ю. 2021)

İkinci amil müəssisə mütəxəssislərinin rəqəmsal sərəşələrini inkişaf etdirmək üçün peşəkar təhsil standartlarının yenilənməsidir. Sonuncu amil bir-biri ilə sıx bağlıdır və təşkilatdaxili, müəssisə ilə əlaqədar son rəqəmsal texnologiyalarda işçilərin ixtisaslarının standartlaşdırılması sisteminin yaradılması məsələsinin həlli üçün ilkin şərtidir. (Аркин П.А., Салкуцан С.В., Бородина Е.П. 2021.)

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Müəssisədə blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi rəqəmsal transformasiya istiqamətində mürəkkəb, lakin perspektivli addımdır. Hökumətin tənzimlənməsi və təhsil standartları texnologiyanın davamlılığını və uğurlu tətbiqini təmin etmək üçün iki mühüm sütuna çevrilir. Bu amillərin təsirini başa düşmək müəssisələrə müasir biznes mühitinin tələblərinə daha yaxşı hazırlaşmaq və uyğunlaşmaq imkanı verir və bununla da öz fəaliyyətlərində blokçeyn texnologiyalarından davamlı və səmərəli istifadəni təmin edir.

Müzakirə

Blokçeyn texnologiyaları müasir biznesin ayrılmaz hissəsinə çevrilərək, biznesə əməliyyatların səmərəliliyini, şəffaflığını və təhlükəsizliyini artırmaq üçün unikal imkanlar təqdim edir. Təhlükəsizlik, güvən və rəqəmsal innovasiyanın müvəffəqiyyətinin əsas elementlərinə çevrildiyi bir dövrdə müəssisədə blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi irəliyə doğru strateji addıma çevrilir.

Əvvəla, blokçeyn məlumat və əməliyyatları vasitəçilər olmadan effektiv şəkildə idarə etməyə imkan verən mərkəzləşdirilməmiş uçot sistemi yaradır. Müəssisədə bu, sənədlərin təsdiqi və işlənməsi üçün vaxta qənaətə, habelə inzibati proseslərin xərclərinin azalmasına səbəb ola bilər.

Blockchain texnologiyalarının tətbiqinin ikinci mühüm sahəsi tədarük zəncirində şəffaflığın təmin edilməsidir. Dürüst müqavilələrin istifadəsi sayəsində malların mənsəyini izləmək və istehsalın bütün mərhələlərinə nəzarət etmək imkanı daha əlçatan olur.

Üçüncü amil təhlükəsizlik səviyyəsinin artırılmasıdır. Blokçeyn məlumatların və əməliyyatların kriptografik qorunmasını təmin edir, fırıldaqçılıq və icazəsiz giriş risklərini minimuma endirir. Bu, həssas məlumat və maliyyə əməliyyatları ilə məşğul olan müəssisələr üçün xüsusilə vacibdir. Bundan əlavə, blokçeyn fərdi məlumatların idarə edilməsi sistemlərini təkmilləşdirməyə kömək edə bilər. İstifadəçilərə şəxsi məlumatlarına nəzarətin verilməsi, xüsusən də məxfiliyin əsas olduğu sənayelərdə etibarını artırma və yeni müştəriləri cəlb edə bilər.

Müəssisədə blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi üsullarından biri maliyyələşdirmə prosesində investisiya, əmanət və ödəniş kimi sahələrdir. Digər tətbiq sahəsi müəssisənin fəaliyyətinin təşkilatı və idarəetmə istiqamətindəki müdaxilələrdən qorunan informasiyanın qeydə alınması, saxlanması və yayılması, maddi və qeyri-maddi aktivlərin (logistika) hərəkəti haqqında məlumatların, innovativ inkişaf sahəsində layihələrin və nailiyyətlərin qeydə alınması və yayılmasıdır.

Müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətində blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi mürəkkəb və çoxşaxəli proses olmaqla problemlərin öyrənilməsinə kompleks yanaşma və müvafiq metodoloji həllərin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Bu problemləri səmərəli həll etmək və müsbət nəticələr əldə etmək üçün kompleks metodoloji yanaşma zəruridir. Problemin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi biznes proseslərinin müxtəlif aspektlərini əhatə edir, ənənəvi idarəetmə və qarşılıqlı fəaliyyət modellərini yenidən qurur. Belə keçid təkcə blokçeynin texnoloji aspektlərinin dərinə dərk edilməsini deyil, həm də iqtisadi, hüquqi və sosial amillərin təhlilini tələb edir.

Qarşıya çıxan bu cür mürəkkəb problemləri həll etmək üçün təkcə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsini deyil, həm də iqtisadiyyat, hüquq, sosiologiya və digər əlaqəli bilik sahələrini əhatə edən tədqiqatlar aparmaq lazımdır. Bu elmlərarası yanaşma blokçeynin uğurlu tətbiqinə təsir edən bütün aspektləri müəyyən etməyə və bir çox amilləri nəzərə alan hərtərəfli həllər hazırlamağa imkan verir.

Blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi üçün əsas məqam vaxt çərçivəsini azaltmağa, bu prosesin miqyasını və səmərəliliyini artırmağa kömək edən metodoloji yanaşmaların hazırlanmasıdır. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar hər bir müəssisənin unikal xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmış struktur modellərinin yaradılmasına, eləcə də konkret iqtisadi fəaliyyətlər çərçivəsində blokçeyn texnologiyalarının ən səmərəli istifadəsini asanlaşdırmaq üçün strategiyaların işlənilib hazırlanmasına yönəldilməlidir.

Blokçeyn texnologiyalarının uğurlu tətbiqi təkcə texniki səriştə deyil, həm də iqtisadi və sosial-mədəni aspektləri dərk etməyi tələb edir. Tədqiqat və metodoloji həllərin işlənilib hazırlanmasına kompleks yanaşma bu innovativ texnoloji proseslə bağlı problemlərin aradan qaldırılmasında əsas amilə çevrilir.

Müasir dünyada cəmiyyət daim dəyişir və sənayedə təkmilləşərək yeni həyat tərzinə uyğunlaşmalı və innovativ texnologiyalarla ayaqlaşmalı olur. Yüngül sənaye mallarının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki,

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

tələb dəb meyllərinə sadıqlıq nümayiş etdirir. Cəmiyyətdə olan mövcud sosial vəziyyət, etik standartlar və ekoloji problemləri nəzərə almaqla, istehlakçılar daha çox məlumatlı və brendlərə qarşı daha çox tələbkardırlar.

Saxta məhsulların ümumi dövriyyəsində məhz yüngül sənaye son hədd dəyərində 3,7 milyard dollar səviyyəsinə çatmışdır ki, bu da ümumi məhsulun 63%-ni təşkil edir. Blockchain texnologiyaları saxta mallar bazarına təsir göstərməyi mümkün edir, belə ki, məhsul keçidinin hər bir yeni mərhələsi blokçeyn sistemində qeyd olunur və bu saxta məhsullarla əvəzlənmənin qarşısını alır.

Təchizat blokunda idarəetmə bağlanmış müqavilələr əsasında həyata keçirilir və işgüzar tərəfdaş ölkələrin qanunları ilə idarə olunur. Sənədləşmənin formalaşdırılmasına, maliyyələşdirilməsinə, gömrük nəzarətini təmin edir.

Blokçeyn davamlı bloklar zənciri kimi qurulur, hər biri öz məlumatını və əvvəlki blokun məlumatını saxlayır və blok zəncirinin sürətləri bir-birindən asılı olmayaraq müxtəlif kompüterlərdə saxlanılır. Bütün bloklar ciddi xronoloji qaydada düzülür və bir-biri ilə kriptografik imza ilə əlaqələndirilir. Əməliyyatlar şəbəkə daxilində baş verir, üçüncü tərəfin iştirakı olmadan qeydiyyat alınır və emal olunur.

Reyestrlərin qeydlərlə təkrarlanması texnologiyası alqoritmlərlə işlənir. Hər bir yeni blokda müdaxilədən qorunan əvvəlki blok haqqında nəzarət məlumatı vardır. Blokçeynin hazırkı vəziyyəti barədə məlumatlar yüklənir və digər kompüterlərə - qovşaqlara ötürülür. Və hər dəfə yeni blok yaradılanda bütün qovşaqlar yenilənir.

Bu sistem istehsalın bütün meyarlarını sadələşdirir. Tədarükün edilməsi, sifarişlərin vaxtında çatdırılması, hüquqi, maliyyə, məntiqi prosedurların avtomatlaşdırılması, əməliyyatın şərtlərinin blokçeyn zəncirində proqramlaşdırılması və bank hesabları ilə əlaqələndirilməsi daha sürətlə həyata keçirilir. Əməkdaşlıq məsələləri kağız üzərində sənədləşdirilmədən də həyata keçirilə bilər: sövdələşmənin şərtləri əvvəlcədən yazıla bilər və onu nəzərə çarpmadan dəyişdirmək mümkün olmaz.

Dəyişikliklərin mümkünlüyü blokçeyn koduna əvvəlcədən yazıla bilər, lakin bu yeni bir razılaşma kimi qəbul olunacaq. Blokçeyn texnologiyasında digər istiqamət kimi resurs mübadiləsi inkişaf etdirilir. "Manufacturing-as-a-Service" modeli xidmət kimi maşın və avadanlıqların alınmasını deyil, istehsal edilən mallara mütənasib olaraq maşınlardan istifadə qarşılığında təchizatçıya ödəniş etməyi nəzərdə tutur. Sifariş yerinə yetirildikdən sonra smart müqavilə işə salınır və ödəniş avtomatik həyata keçirilir.

Təchizat blokunda bağlanmış müqavilələr əsasında idarəetmə həyata keçirilir və biznes tərəfdaşı olan ölkələrin qanunvericiliyi ilə idarə olunur. Sənədləşmənin aparılmasına, maliyyələşməyə, nəzarət edilir və gömrük yoxlanılması təmin edilir.

İştirakçılardan birinin probleminin zəncirvari reaksiyaya səbəb ola biləcəyi digər risk də var. Məlumat çatışmazlığı və ya səhv informasiya istehlakçı reaksiyalarına böyük təsir göstərə bilər. Belə ki, qərar vermək məqsədilə istehlakçı onun üçün vacib olan məlumatları diqqətlə izləyir və qiymətləndirir (məsələn, hazır məhsulda potensial alıcının sağlamlığına mənfi təsir göstərə bilən sintetik polimer var və istehsalçı bu məlumatı gizlədib və ya səhlənkarlıq ucubundan daxil etməyib). Buna görə də, blokçeyn iştirakçıları məlumatların əks etdirilməsinə məsuliyyətlə yanaşmalıdırlar.

İndiyədək yüngül sənayedə təchizat zəncirinin iştirakçıları arasında qarşılıqlı əlaqə sistemlərində blokçeyn texnologiyalarından istifadə ilə bağlı kifayət qədər tədqiqat aparılmamışdır. Bu məslədə empirik yanaşma nəticədə səmərəsiz həllərin istifadəsinə gətirib çıxarmışdır.

Malların istehsalçılardan idxalçılara keçidinə nəzarət etmək üçün 2024-cü ildən etibarən bütün məhsul qruplarının hazırlanmış informasiya sistemində daxil edilməsi planlaşdırılır. İdxal malları içərisində yüngül sənaye mallarının böyük paya malik olduğunu nəzərə alsaq, malların gömrük prosedurlarına daxil edilməzdən əvvəl etikətlənməsinin təmin edilməsi vacibdir.

Rəqəmsal kod vasitəsilə hər mərhələdə istinilən məhsulun bütün yolunu izləmək mümkündür və bu, qeyri-qanuni malların gətirilməsinin qarşısını alır. Satıldıqdan sonra fiskal məlumat operatorlarından məlumat əldə edilərək məhsul dövriyyədən çıxarılır. Malların etikətlənməsi və izlənməsi üzrə qlobal təcrübə göstərir ki, bu sistemlərin işə salınması və saxlanması üçün özəl operator cəlb olunmalıdır.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Qabaqcıl Texnologiyaların İnkişafı Mərkəzinin hesablamalarına görə, gələcəkdə blokçeyn texnologiyalarından istifadə qanuni istehsalçıların bazar payının artması və oradan qeyri-leqal məhsulların geri çəkilməsi hesabına malların maya dəyərinin 10% ucuzlaşmasına səbəb olacaqdır. Optimal planlaşdırmaya və logistikada əməliyyat xərclərinə əhəmiyyətli qənaətə, həmçinin Just-in-Time istehsalının digər üstünlüklərinə nail olunacaqdır.

Nəticə

Blokçeyn texnologiyaları yüngül sənaye istehsalında tətbiqləri böyük imkanlar yaradır, ənənəvi idarəetmə üsullarını dəyişdirir, tədarük zəncirində şəffaflığı təmin edir. Məlumat və əməliyyatların idarə edilməsinə bu cür innovativ yanaşma yüngül sənaye sahənin inkişaf etdirilməsi üçün yeni imkanlar açır. Bundan əlavə blokçeyn sifariş, ödəniş və tədarüklərin izlənməsi proseslərini sadələşdirməklə biznes və onların təchizatçıları arasında qarşılıqlı əlaqələri yaxşılaşdırmağa da kömək edir. Blockchainin köməyi ilə istehsalçılar hər hansı bir məhsul haqqında məlumatları, istehsalı və satışı ilə bağlı hüquqları qoruya bilərlər.

Blokçeynin yüngül sənayedə tətbiqi şəffaflığın əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşması, çətdirilmə müddətinin azaldılması və saxtəkarlıqla bağlı risklərin azaldılması ilə təchizatların daha səmərəli izlənməsi və idarə olunmasına, eləcə də hər bir məhsul üçün unikal rəqəmsal identifikatorların yaradılması istehlakçılara istehsal anından satış anına qədər məhsul haqqında tam məlumat almağa imkan verir. Blokçeyn istehsalın hər bir mərhələsində məhsulların mənşəyini və keyfiyyətini yoxlamağı asanlaşdırır, bu da istehlakçıların inamını qazanmağa kömək edir və müəssisənin rəqabət qabiliyyətini artırır, maliyyə əməliyyatlarında dəqiq müqavilələrin istifadəsi əməliyyatlar üçün xərcləri və vaxtı azaltmağa, müəssisənin maliyyə idarəçiliyinin səmərəliliyini artırmağa kömək edir.

Yüngül sənaye müəssisələrində blokçeyn texnologiyalarının istifadəsi sistemli yanaşma və yeniliklərə hazır olmaq tələb edir və texnologiyanın uğurla tətbiqi, biznes proseslərinin səmərəliliyinin artırılması və bu sənayedə müəssisələrin davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün əsas ola bilər. Yekun olaraq əminliklə deyə bilərik ki, yüngül sənaye müəssisələrində blokçeyn texnologiyalarından istifadə təkə istehsalın səmərəliliyini və məhsulun keyfiyyətini yüksəltmir, həm də innovasiyaların inkişafına, yeni biznes modellərinin yaradılmasına və istehlakçılarda, eləcə də tərəfdaşlarda inamın güclənməsinə töhfə verir. Bu texnologiyaların tətbiqi müasir rəqəmsal iqtisadiyyatda müəssisələrin davamlı inkişafı üçün əsas amilə çevrilir. Beləliklə, blokçeyn texnologiyalarının uğurla tətbiqi təkə texniki səriştə deyil, həm də iqtisadi və sosial-mədəni aspektləri dərk etməyi tələb edir. Tədqiqat və metodoloji həllərin işlənilib hazırlanmasına kompleks yanaşma bu innovativ texnoloji proseslə bağlı problemlərin aradan qaldırılmasında əsas amilə çevrilir.

Ədəbiyyat

1. Akter, S., Fosso Wamba, S., Barrett, M., & Biswas, K. (2019). How talent capability can shape service analytics capability in the big data environment? *Journal of Strategic Marketing*, 27(6), 521-539.
2. Miocevic, D., & Morgan, R. E. (2018). Operational capabilities and entrepreneurial opportunities in emerging market firms: Explaining exporting SME growth. *International Marketing Review*, 35(2), 320-341.
3. Queiroz, M. M., & Wamba, S. F. (2019). Blockchain adoption challenges in supply chain: An empirical investigation of the main drivers in India and the USA. *International Journal of Information Management*, 46, 70-82.
4. Fosso Wamba, S., Gunasekaran, A., Papadopoulos, T., & Ngai, E. (2018). Big data analytics in logistics and supply chain management. *The International Journal of Logistics Management*, 29(2), 478-484.
5. Fosso Wamba, S., Kala Kamdjoug, J. R., Bawack, R., & G Keogh, J. (2018). Bitcoin, blockchain, and FinTech: a systematic review and case studies in the supply chain. *Production Planning and Control*, Forthcoming.
6. Winter, R. (2003). Some principles and procedures for the conduct of action research. In *New directions in action research* (pp. 19-32). Routledge.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

7. Аркин П.А., Салкуцан С.В., Бородин Е.П. Методологические вопросы нормирования квалификации работников новых производственных технологий сквозных цифровых технологий // Известия СанктПетербургского государственного экономического университета. 2021. № 1 (127).

8. Статовский Д.А., Статовская Е.Ю. Блокчейн и криптовалюты в системе государственного управления. Электронный ресурс 12.04.2021

<https://bujet.ru/article/334373.php>

**DAYANIQLI İSTEHLAK DAYANIQLI İNKİŞAFIN MÜHÜM AMİLİ KİMİ
SUSTAINABLE CONSUMPTION AS AN IMPORTANT FACTOR OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT**

Rafail RZAYEV

*Elmi katib, İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutu, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
(UNEC), Azərbaycan*

Rashad HUSEYNOV

*Şöbə müdiri, İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutu, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
(UNEC), Azərbaycan*

Farhad MIKAYILOV

*Böyük elmi işçi, İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutu, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
(UNEC), Azərbaycan*

Elman IBISHOV

*Böyük elmi işçi, İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutu, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
(UNEC), Azərbaycan*

XÜLASƏ

Bu gün bəşəriyyətin üzləşdiyi qlobal problemlərdən biri ekoloji problemdir. Məhz bu problemin aktuallığı 20-ci əsrin sonlarında "Dayanıqlı inkişaf" konsepsiyasının yaranmasına səbəb oldu. 1992-ci ilin iyun ayında Rio de Janeyroda keçirilən BMT-nin Ətraf mühit və inkişaf üzrə konfransında dünya birliyinin inkişaf kursunun dəyişdirilməsi haqda qərar qəbul olundu. Bu konfransda ilk dəfə davamlı istehlak termini işlədildi.

2015-ci ildə BMT Baş Assambleyasında qəbul olunmuş Davamlı inkişafın Məqsədlərindən 12-cisi - "İstehsal və istehlakın səmərəli modellərinə keçidin təmin olunması" adlanır. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, həm kütləvi istehsal məqsədləri ilə, həm də fərdi məqsədlərlə istehlak ətraf mühitin çirklənməsində çox mühüm rol oynayır. Təqdim olunan məqalədə fərdi səviyyədə dayanıqlı, etik istehlaka keçidin dayanıqlı inkişafa verə biləcəyi mühüm töhfələrdən bəhs olunur.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, dayanıqlı istehlak, bioloji potensial.

ABSTRACT

One of the global problems facing humanity today is the environmental problem. It was the urgency of this problem that led to the emergence of the concept of "Sustainable development" at the end of the 20th century. At the UN Conference on Environment and Development held in Rio de Janeiro in June 1992, a decision was made to change the development course of the world community. At this conference, the term sustainable consumption was used for the first time.

The 12th Sustainable Development Goal adopted by the UN General Assembly in 2015 is called "Ensuring transition to efficient models of production and consumption". Researches conducted in this direction show that both mass production and individual consumption play a very important role in environmental pollution. The presented article discusses the important contributions that the transition to sustainable, ethical consumption can make to sustainable development at the individual level.

Keywords: sustainable development, sustainable consumption, biological potential.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

1970-ci illərdən başlayaraq dünyada ekoloji problemlərə diqqət artmağa başladı. Bu dövrdə təbii ehtiyatların məhdudluğuna və insanın iqtisadi və digər fəaliyyətinin və ümumiyyətlə həyatın əsası olan təbii mühitin çirklənməsinə bir sıra elmi işlər tətbiq olunmuşdu. Bəşəriyyətin gələcəyi üçün bu narahatlıqlara reaksiya kimi yerdə gedən qlobal proseslərin öyrənilməsi üzrə bir sıra “perspektiv tədqiqatlar institutları Federasiyası, Sistemli təhlil beynəlxalq İnstitutu, Roma klubu, SSRİ-də isə Sistemli Tədqiqatlar Ümumittifaq İnstitutu kimi beynəlxalq qeyri hökumət elmi təşkilatlar yaradıldı.

Dövlətlər səviyyəsində beynəlxalq birliyin sosial iqtisadi inkişafı ləngidən ekoloji problemlərin həllinə qoşulması 1972-ci ildə BMT-nin “Ətraf mühit üzrə Stokholm Konfransı”nın keçirilməsi və BMT Ətraf mühit üzrə Proqramının (UNEP) yaradılmasında öz əksini tapdı. Bu konfransda sosial-iqtisadi inkişaf ətraf mühit problemləri arasındakı əlaqə xüsusi qeyd olundu. İnkişafa ekoloji amilin təsirinin qiymətləndirilməsinə Roma klubunun məruzələri, xüsusilə, 1972-ci ildə hazırlanıb təqdim olunmuş “Artım həddləri” məruzəsi böyük töhfə verdi. Bu məruzədə bəşəriyyətin eksponensial iqtisadi artımdan “qlobal dinamik tarazlıq” vəziyyətinə, miqdarı artımdan “üzvi” (keyfiyyət) artıma və “yeni iqtisadi qaydalara” keçid ideyası formalaşdı.

XX əsrin son 25 ilində dünya üzrə ÜDM –in əhəmiyyətli artımı (4 dəfəyə qədər) müşahidə olundu ki, bu da yüz milyonlarla adamın həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə imkan verdi. Ancaq bu artım dünyada təbii kapitalın tükənməsi və ekosistemin deqradasiyası hesabına əsdə olunmuşdu.

Elə bu dövrdən başlayaraq ekoloji siyasət və diplomatiya, ətraf mühit hüququ inkişaf etməyə başladı, yeni institutsional komponentlər - nazirlik və digər qurumlar yaradılmağa başladı.

1980-ci illərdən başlayaraq ekoinkişafdan, dağıtmadan inkişafdan, ekosistemin dayanıqlı inkişafının zəruriliyindən danışılmağa başlandı. Bu illərdə BMT-nin Ətraf mühit üzrə Proqramı (UNEP) “dağıtmadan inkişaf”a keçməyin zəruriliyinə diqqət yönəltdi və ilk dəfə UNEP-in Vəhşi təbiətin mühafizəsi beynəlxalq ittifaqı və Vəhşi təbiətin Ümumdünya fondunun təşəbbüsü ilə işlənmiş “Ətraf mühitin mühafizəsinin Ümumdünya strategiyası”nda davamlı inkişaf konsepsiyası geniş ictimailəşdi.

Termin kimi “dayanıqlı inkişaf” (sustainable development) ilk dəfə 1983-cü ildə xüsusi olaraq yaradılmış “Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Beynəlxalq Komissiya”nın hazırladığı hesabatda komissiyanın rəhbəri Qru Xarlem Bruntland tərəfindən işlədildi.

Dayanıqlı inkişaf dedikdə müəlliflər elə inkişafı nəzərdə tuturdular ki, “gələcək nəsillərin öz tələbatlarını ödəmək imkanlarını pozmadan indiki nəslin tələbatlarını ödəmək imkanları təmin olunsun”. Dayanıqlı inkişafın bu təfsiri indi də ölkələrin çoxunda qəbul olunur.

Dünya ölkələrinin bir çoxunda bu gün dayanıqlı inkişafın təmin olunması istiqamətində geniş miqyaslı nəzəri araşdırmalar və effektiv praktiki tədbirlər həyata keçirilir.

Bu istiqamətdə işlərin başlanğıcında ilk növbədə ölkədə davamlı inkişafın təmin edilməsi üzrə strategiyanın işlənməsi zəruridir. Dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi ilə əlaqədar tədbirlər məhz bu strategiyaya uyğun olaraq davamlı inkişaf konsepsiyasında nəzərdə tutulan hər üç istiqamət üzrə işlənilməli olan fəaliyyət planı üzrə həyata keçirilməlidir.

1992-ci ilin iyun ayında Rio de Janeyroda BMT-nin Ətraf mühit və inkişaf üzrə konfransı (UNCED) keçirildi. Bu konfransda bütün dünya birliyinin inkişaf kursunun dəyişdirilməsi haqda qərar qəbul olundu. Konfransa toplanmış 179 ölkənin liderləri və hökumət başçıları tərəfindən bu cür gözlənilməz qərarın qəbulu sürətlə pisləşən qlobal ekoloji vəziyyətin və bu prosesin dinamikasının təhlili nəticəsində artıq XXI əsrdə baş verə biləcək yer üzündə bütün canlıların məhvinə səbəb ola biləcək qlobal fəlakət ehtimalının dərk edilməsinin nəticəsi idi.

UNCED ənənəvi dayanıqsız inkişaf yolunun məhvəddici olmasının bəşəriyyət tərəfindən dərk edildiyini nümayiş etdirdi.

Dayanıqlı inkişaf modeli adlanan yeni inkişaf modelinə (strategiyasına) keçid mövcudluğunu qoruyub saxlamağa və gələcək inkişafa can atan dünya birliyinin təbii reaksiyası idi.

Bəşəriyyət özünün artan tələbatı ilə təbiəti dağıtmadan bu tələbatı ödəmək imkanlarının yoxluğu arasındakı ziddiyyətlə qarşılaşmışdı. Nəticədə sosial iqtisadi inkişaf qlobal ekofəlakətə aparan, nəinki

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

gələcək nəsillərin mühüm həyati tələbatlarının ödənilməsini, hətta onların mövcudluğunu təhlükə altında qoyan bir istiqamətdə gedirdi.

Buna görə də öz təbii əsaslarını məhv etmədən idarə olunan və davamlı inkişafı təmin edən bəşəri inkişaf yoluna keçməklə bu ziddiyyəti həll etmək qərara alındı.

Mahiyyətə dayanıqlı inkişaf konsepsiyası əvvəllər əhəmiyyəti dərk olunmayan, yaxud iqtisad elminə aid olmayan kimi qəbul edilən və bu səbəbdən də diqqətdən kənar qalan, ancaq bəşəriyyət üçün həyati əhəmiyyətə malik olan problemlərə keyfiyyətə yeni yanaşma idi.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının meydana gəlməsi ənənəvi iqtisadiyyatın fundamental əsasını – qeyri məhdud iqtisadi artımı sarsıtdı. 1992-ci il BMT-nin Rio DE Janeyroda keçirilən “Ətraf mühit üzrə Konfrans”ın əsas sənədlərindən olan “XXI əsrin gündəliyi”-ndə belə bir fikir qeyd olunurdu ki, bəzi iqtisadçılar “ənənəvi iqtisadi artım anlayışını şübhə altına alırlar və bəşəriyyətin dəyişən tələblərinə cavab verən istehsal və istehlak sxemləri axtarmaq lazımdır.

Ənənəvi iqtisadiyyat iddia edir ki, bazar sistemində gəlirlərin maksimallaşması və istehlakçıların tələbatının dolğun ödənilməsi insanların rifahının maksimallaşması ilə uyğundur və bazarın çatışmazlıqlarını dövlət siyasətinin köməyi ilə düzəltmək mümkündür.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasına görə isə, gəlirlərin qısa müddətli maksimallaşması və istehlakçı fərdlərin artan tələbatının ödənilməsi son nəticədə insanların rifahının və bioloji növlərin mövcudluğunun əsasını təşkil edən təbii və sosial resursların azalmasına və son nəticədə tamamilə tükənməsinə gətirib çıxarar.

Dayanıqlı inkişaf bir-biri ilə əlaqəli iki əsas konsepsiyanı əhatə edir:

- 1) ehtiyaclar konsepsiyası, o cümlədən prioritetlər (əhalinin ən yoxsul təbəqələrinin mövcudluğu üçün zəruridir);
- 2) ətraf mühitin bəşəriyyətin indiki və gələcək ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə qoyulan məhdudiyyətlər konsepsiyası (texnologiyanın vəziyyəti və cəmiyyətin təşkili ilə şərtlənən).[1]

R. Kostansa və K. Folke iyerarxik olaraq bir-biri ilə əlaqəli üç problemi müəyyən edir ki, onların həlli dayanıqlı inkişafı bağlıdır. Onlar aşağıdakıların saxlanması ehtiva edir:

1. həyati təmin edən ekoloji sistemə uyğun gələn iqtisadiyyatın davamlı miqyası;
2. resursların və imkanların təkə insanların indiki nəsli daxilində deyil, həm də indiki və gələcək nəsillər arasında, habelə insanlar və digər bioloji növlər arasında ədalətli bölüşdürülməsi;
3. resursların zamanla təbii kapitalı adekvat şəkildə nəzərə alan səmərəli bölgüsü.[2]

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası inkişafa dair üç nöqtəyi nəzərin – iqtisadi, sosial və ekoloji nöqtəyi nəzərlərin birləşməsinin nəticəsi kimi yaranıb. Elə buna görə də davamlı inkişaf konsepsiyası çox hallarda davamlı inkişafın üç aspektli konsepsiyası da adlanır. Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlərdə dayanıqlı inkişafın dördüncü aspektini - institusional aspektini də qeyd edirlər.

Dayanıqlı inkişafın bu aspektləri bir - biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olub, bir-birinə güclü qarşılıqlı təsir göstərir. Dayanıqlı inkişafın ekoloji aspekti son illərdə qlobal ekoloji problemlərin hədsiz kəskinləşməsi səbəbindən xüsusilə diqqət mərkəzindədir. Ekoloji dayanıqlılığın təmin olunması dayanıqlı inkişafın məqsədləri içərisində mühüm yer tutur.

Ekoloji dayanıqlılığın təmin olunmasında digər amillərlə bərabər istehlak da mühüm rol oynayır. Bu gün istehlak ətraf mühitə təzyiç göstərən başlıca amildir.

Bu gün dünya üzrə istehlakın 86%- dünya əhalisinin beşdə birinin (iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr), cəmi 1%-i isə əhalinin digər beşdə birinin (üçüncü dünya ölkələri) payına düşür. Dünya üzrə 800 milyondan çox insanın gündəlik tələbatını ödəyə biləcək qədər qidası yoxdur. Bu arada 650 milyon insan piylənmədən əziyyət çəkir. İnsanlar kifayət qədər ərzaq ehtiyatları olmadığı üçün deyil, qlobal iqtisadi sistemin onları ədalətsiz şəkildə payladığı üçün aclıq çəkir [3]. Sübut edilmişdir ki, qida istehlakı və istehsal standartları dəyişərsə, 10 milyard insanın davamlı qidalanmasını təmin etmək mümkündür [4].

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Belə bir fikir var ki, resurslardan daha intensiv istifadə onların istehlak həcmi azaldır. Bununla belə, 2017-ci ildə Massachusetts Texnologiya İnstitutunun 60-dan çox növ bərpa olunan resursdan (məsələn, xam neft, silisium və s.) istifadə ilə bağlı araşdırması müəyyən edib ki, səmərəliliyin artması adətən qiymətlərin aşağı düşməsinə və tələbatın artmasına gətirib çıxarır. Yalnız altı növ resurs üçün istehlakda azalma qeyd olunur[4].

Müasir istehlak cəmiyyəti təbii ehtiyatların tükənməsi və iri miqyaslı tullantılarla çirklənməsi səbəbindən təbii mühiti məhv edir. Bu, yoxsulluq və bərabərsizlik kimi sosial problemlərin mövcudluğuna məhəl qoyulmur [3]. Problemin həlli, prinsipləri getdikcə populyarlaşan və geniş yayılan dayanıqlı istehlak keçiddə görünür.

Dayanıqlı (məsuliyyətli) istehlakın ilk təriflərindən biri 1994-cü ildə Brundtland Komissiyası tərəfindən "dayanıqlı inkişaf" konsepsiyası çərçivəsində təqdim edilmişdir. Zaman keçdikcə dayanıqlı istehlak yanaşmalar müxtəlif beynəlxalq təşkilatların və ayrı-ayrı tədqiqatçıların işləri sayəsində inkişaf etmişdir [5].

2013-cü ildə Cenevrədə keçirilən Beynəlxalq İqtisadi Forum dayanıqlı istehlakı "ehtiyacları ödəyən və gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə xələl gətirmədən həyata keçirilən istehlak" kimi müəyyən etmişdir [6]. Forum iştirakçıları qeyd edirlər ki, istehlak mahiyyət etibarilə bütün dəyər zənciri boyunca maddi və əmək ehtiyatlarını, habelə onların gələcəkdə istifadəsi və utilizasiyasının nəticələrini özündə birləşdirən mürəkkəb sistemin ifadəsidir.

OECD milli hesablar sisteminə əsaslanaraq, dayanıqlı istehlak ev təsərrüfatlarının son istehlak fəaliyyəti (o cümlədən, təkrar emal edilmiş materialların istehsalı) kimi müəyyən edir. Dayanıqlı istehlak vahid tərif vermək mümkün olmadığı üçün onu pragmatik şəkildə şərh etmək lazımdır. Dayanıqlı istehlak ev təsərrüfatlarının enerji və resurs istehlakının səmərəliliyinin artırılması, tullantıların minimuma endirilməsi və insanların satın alma vərdişlərinin ekoloji cəhətdən təmiz olması kimi bir sıra davranış dəyişiklikləri kimi başa düşülə bilər. Buna nail olmaq istehlak nümunələrində, bir çox maraqlı tərəflərin səylərini tələb edən və dövlət siyasətini, bazar innovasiyalarını, istehlakçı qruplarının səfərbər edilməsini və istehlakçıların özləri tərəfindən könüllü təşəbbüsləri əhatə edən dəyişikliklər tələb edir.

2009-cu ildə BMT-nin Ətraf Mühitin mühafizəsi üzrə Proqramı (UNEP) dayanıqlı istehlak prinsiplərini inkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş ölkələrin şərtlərinə uyğunlaşdırmışdır[7]. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə dayanıqlı istehlak resurslardan daha səmərəli istifadə etməyi və bununla da insanların ehtiyaclarını ödəmək üçün resurs bazasını genişləndirməyi hədəfləməlidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə material və enerjinin ümumi və xüsusi istifadəsini azaltmaq üçün istehlak nümunələrinin dəyişdirilməsinə diqqət yetirilir.

Dayanıqlı istehlak ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən də təriflər verilir. Məsələn, S.Srinivasın fikrincə, dayanıqlı istehlak mal və xidmətlərin ətraf mühitə minimal təsir göstərən, sosial ədalətli və iqtisadi cəhətdən səmərəli, eyni zamanda bütün dünyada insanların əsas ehtiyaclarını ödəyən istehlakdır. Dayanıqlı istehlak fərdlərdən tutmuş hökumətlərə, çoxmillətli konqlomeratlara qədər bütün sektorları və ölkələri əhatə edir [8].

Dayanıqlı (məsuliyyətli) istehlak konsepsiyası üç istiqaməti əhatə edir: iqtisadi, sosial və ekoloji. Sosial komponent ədalətliyin təmin edilməsi və istehlakçıların hüquqlarının qorunması ilə bağlıdır. İqtisadi və ekoloji mülahizələr "həm iqtisadi artımı, həm də ətraf mühitin mühafizəsini təşviq etmək üçün iqtisadi artım və ətraf mühitin deqradasiyası arasındakı əlaqə ilə məşğul olur". Bu məqsədə nail olmaq fundamental əhəmiyyət kəsb edən məsələ hesab olunur [3].

Dayanıqlı istehlak keçid bütün istehlak subyektlərinin – əhəlinin, biznesin və dövlətin davranışının dəyişdirilməsini nəzərdə tutur.

Dayanıqlı istehlakı təşviq etmək üçün səylər üçün zəruri əsas ibtidai məktəbdən başlayaraq formal təhsilə davamlılıq nəzəriyyəsinin daxil edilməsi, eləcə də müvafiq məlumatların yayılması üçün müxtəlif təhsil proqramlarının və informasiya kanallarının istifadəsidir. Biznes istehlak modellərinə birbaşa təsir göstərir. Şirkətlər məhsul və ya xidmətlərin təchizat zəncirində başqaları ilə əlaqə saxlamalarını təmin etməklə və bizneslərində məsuliyyətli korporativ mədəniyyəti və işçilərin bacarıqlarını təşviq etməklə və müəyyən tanıtım və marketinq fəaliyyətləri vasitəsilə davamlı istehlakın

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

təşviqinə kömək edə bilər. Məqsədli dövlət satınalmaları, davamlılıq sahəsində innovasiyaları stimullaşdıran tədqiqat və təkmilləşdirmə subsidiyalarının təmin edilməsi ilə birlikdə, kiçik və orta sahibkarlığın xüsusi növlərinə dəstək ilə birlikdə davamlı istehlak məqsədlərinə nail olmağa kömək edir [9].

Mütəxəssislər vurğulayırlar ki, dayanıqlı istehlakın təşviqinə yanaşmalar həm sosial qruplar daxilində, həm də bütövlükdə cəmiyyətdə bərabərliyin və ədalətin təmin edilməsi ilə əlaqəli olmasa, effektiv olmaya bilər. İstehlakın hazırda hakim sosial kontekstinə məhəl qoymayan bəsit baxışlar uğur gətirməyəcək. Əksinə, öz gündəlik istehlakına görə məsuliyyətə əsaslanan güclü və orijinal rəhbərliyin formalaşması, dövlət səviyyəsində ədalət və bərabərlik prinsiplərinə riayət edilməsi ictimai istehlakçı davranışına müsbət təsir göstərir [9].

Bir çox dayanıqlılıq məhsulları və xidmətləri adətən adi analoqlarından daha bahalıdır və ilk növbədə daha zəngin istehlakçı qrupları üçün əlçatandır. Müvafiq olaraq, onların daha da yayılması sosial bərabərsizliyi artırmağa bilər. Maddi məhrumiyyətin hazırkı səviyyəsi (adətən məqbul hesab edilən müəyyən yaşayış səviyyəsini təmin edə bilməmək) Aİ ölkələrində İsveçdə əhalinin 3%-dən Bolqarıstanda əhalinin 47%-ə qədər dəyişir [10]. Bir qayda olaraq, bərabərsizliyin yüksək səviyyəsi yüksək resurs istehlakı və yüksək tullantı səviyyəsi ilə əlaqələndirilir.

Dayanıqlı istehlakın yaradılmasında daha bir fundamental problemi müxtəlif ölkələr (o cümlədən Aİ) arasındakı siyasi ziddiyyətlər şərtləndirir. Aİ-na üzv dövlətlər arasında daxili fikir ayrılıqları dayanıqlı inkişaf növünə keçidin təxirəsalınmaz məsələlərinin həllini gecikdirə və ya qarşısını ala bilər - məsələn, avroskeptiklərin bütövlükdə Aİ səviyyəsində iqtisadiyyata müdaxiləni minimuma endirmək çağırışlarına əməl edilərsə. Nəhayət, demoqrafik göstəricilərin dəyişməsi davamlı istehlakı nail olmaq üçün əlavə problemlər yaradır.

Növbəti onilliklərdə proqnozlaşdırılan qlobal əhali artımı, əsasən yaşlanan əhalinin yaşadığı Avropadan kənarında baş verəcək. Tək insan yaşayan ev təsərrüfatları artıq Aİ28-də ən çox yayılmış ev təsərrüfatları növüdür. 2025-ci ilə qədər Avropada subayların sayının 36 milyon artacağı proqnozlaşdırılır. Bu meyl istehlakın artan fərdiləşməsi ilə müşayiət olunur ki, bu da tək insanlar üçün (xüsusilə şəhərlərdə) yaşayış sahəsinin artması tələbində xüsusilə nəzərə çarpır. Müvafiq olaraq, tikinti materiallarından istifadə, enerji istehlakı və daha çox məişət mallarına tələbat, eləcə də qida tullantıları artır. Yaşlanan cəmiyyətlərin və fərdiləşmə meyllərinin dayanıqlı istehlakı təsiri əlavə araşdırma tələb etsə də planetin artan əhalisinin gələcək varlığını təmin etmək üçün təbii sərvətlərin talanması dayandırılmalı və onların istehlakı daha ədalətli olmalıdır. Bu məqsəd ictimai istehlakın, nəyin bahasına olursa-olsun artımın sürətləndirilməsi vəzifəsindən insanların rifahının və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün şəraitin yaradılmasına keçidi özündə ehtiva edir [11].

Dayanıqlı istehlak prinsiplərinin həyata keçirilməsinə vahid yanaşma sinergetik effekt əldə etməyə, eləcə də çəkilən xərclərin səmərəliliyini artırmağa imkan verir. Bu cür sinergizmin mümkün olduğu sahə sağlam həyat tərzidir. Fiziki fəaliyyət, bitki əsaslı pəhrizlər (ət istehlakı əvəzinə), şəhər yerlərində daha çox yaşıl sahə və yaxşı hava keyfiyyətini təşviq edən enerjiyə qənaət edən mənzillər eyni zamanda ətraf mühitə təsirləri azaldır və insanların sağlamlığını yaxşılaşdırır. Digər misal olaraq, mənzil sektorunun enerji səmərəliliyinin yüksəldilməsini göstərmək olar ki, bu da enerjidən istifadə probleminin şiddətini azaltmaqla yanaşı, həm də ev təsərrüfatlarının gəlir səviyyəsi ilə sıx bağlıdır.

Dayanıqlı istehlakı təşviq etmək hökumətlərdən istədiklərinə nail olmaq üçün hansı alətlərdən və ya alətlər kombinasiyalarından istifadə edilməli olduğunu müəyyən etməyi tələb edir. Çox vaxt bu, mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini, həmçinin müəyyən sosial və mədəni mühitin formalaşmasını nəzərdə tutur. Dayanıqlı istehlak üçün prioritet sahələrə enerji, tullantılar, nəqliyyat, qida və turizm daxildir [13].

2008-ci ildə Avropa İttifaqı həyat keyfiyyətini və rifahı davamlı olaraq yaxşılaşdırmaqla iş yerləri yaratmaq və iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək üçün Lissabon Prosesinə davamlı inkişafı inteqrasiya etmək üçün Dayanıqlı İstehlak və İstehsal (SCP) və Dayanıqlı Sənaye Siyasəti (SIP) Fəaliyyət Planlarını işə saldı. və gələcək nəsillər. Tədbirlər planına sənaye istehsalının təkmilləşdirilməsi və istehlakçı tələbatının dəyişməsi hesabına ətraf mühitin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər daxildir. Tədbirlər planında əsas diqqət resurs səmərəliliyinin artırılmasına, eko-innovasiyaya və davamlı inkişaf prinsipləri, habelə

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

mal və xidmətlərin alınmasına və ya istifadəsinə təsir göstərən məhsul siyasətlərinə və onların istehlakı üçün çərçivə şərtlərinin dəyişdirilməsinə dair məlumatların yayılmasına ayrılır.

Aİ ölkələri tərəfindən 2018-ci ildə qəbul edilmiş 2030 Gündəliyi (Gündəlik 2030) [14], eləcə də davamlı inkişafla bağlı digər sənədlər davamlı istehlak məqsədlərinin həyata keçirilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. 2030 Gündəliyi uzunmüddətli məqsədlərinə nail olmaq üçün Aİ daxilində həyata keçirilməli olan aşağıdakı altı mexanizmdən ibarətdir [12]:

1. Vergi yükünü tədricən işçi qüvvəsindən bərpa olunmayan enerji mənbələrindən və təbii ehtiyatlardan istifadəyə keçirmək üçün yaşıl fiskal islahat.

Bu tədbir bazarda mühüm qiymət dəyişikliklərini təmin edər, müəyyən resursların qiymətlərini aşağı salmağa kömək edə bilər və malların mübadiləsi və xidmət göstərilməsi, eləcə də daha dayanıqlı məhsulların istehlakı üçün alternativ biznes modellərinin yaradılmasını təşviq edə bilər. Avropa Komissiyası üzv dövlətlər üçün ƏDV dərəcələrinin müəyyən edilməsində daha çox çeviklik tətbiq etməyi, həmçinin ekoloji vergilərdə islahatların aparılmasını təklif edir. Hazırda Aİ-də ekoloji vergilərin ümumi vergi gəlirlərində payı aşağı olaraq qalır.

2. İstehlak məsələlərində insanların davranış stereotiplərinin formalaşdırılması, eləcə də dayanıqlı istehlak sahəsində sənaye və regional təşəbbüslərin yayılması üçün mərkəzləşdirilmiş informasiya sisteminin yaradılması.

Buna misallardan biri İrlandiyanın plastik torbalar üçün rüsumların tətbiqi təcrübəsinin təkrarlanmasıdır. Nəticədə 2002-2018-ci illər ərzində ölkədə birdəfəlik plastik torbalardan istifadə 95% azalıb. Bu təşəbbüsün uğuru Aİ daxilində plastik çirklənmənin qarşısının alınmasına yönəlmiş əlavə tədbirlərin işlənilib hazırlanmasına təkan verdi [15].

2019-cu ildə başa çatan AB-nin qida tullantılarına dair REFRESH tədqiqat layihəsi insanların davranışlarını müvafiq olaraq dəyişdirməyin bir neçə yolunu müəyyən etdi: qida tullantılarının azaldılmasının "normal" davranış olduğuna inam yaratmaq; planlaşdırılmış alış-veriş və minimum tullantı ilə yemək hazırlamaq haqqında məlumatın verilməsi; məhsulların saxlanması və saxlama müddəti haqqında məlumatın verilməsi [16].

3. Bazarlara məhsullar haqqında zəruri, müqayisə edilə bilən və doğru məlumatı vermək üçün müxtəlif rəqəmsal platformalardan istifadə edilməsi. Bu, öz növbəsində, Aİ-nin daxili bazarında yerləşdirilən məhsullar haqqında məlumatların açıqlanmasının mərkəzləşdirilmiş və razılaşdırılmış sisteminin yaradılmasını tələb edə bilər. Belə bir sistem bazarın kifayət qədər geniş əhatə olunmasını, eləcə də xərclər, əqli mülkiyyət və sosial məsuliyyət arasında ədalətli tarazlığı təmin etməlidir.

Platformanın tətbiqi nümunəsi göstərdi ki, gündəlik istehlakçı seçimlərinin ekoloji və sosial təsirlərini etibarlı şəkildə ölçmək üçün ölçülərin olmaması həm yeni məhsul və xidmətlər inkişaf etdirmək istəyən şirkətlər, həm də istehlakçı prioritetlərini dəyişmək istəyən vətəndaşlar üçün maneədir. Eyni zamanda, informasiya problemlərinin həllinə yönəlmiş səylərin istehlakçı davranışının dəyişməsinə töhfə verməməsi riski var. Həddindən artıq məlumat çəşqinliyi artırır və davamlı istehlaka inamı sarsıdır.

4. "Yaşıl" dövlət satınalmaları. Dövlət satınalmalarının payı Aİ-də ÜDM-in 14%-ni təşkil edir və Aİ ölkələrində daha dayanıqlı istehlaka nail olunmasının mühüm hissəsi və tələbin formalaşması amilidir. Həyat dövrü boyu ətraf mühitə təsirləri azaldılmış məhsulların yaşıl dövlət satınalmaları bütövlükdə Aİ-də və ayrı-ayrı Üzv Dövlətlərdə bir çox dövlət orqanları tərəfindən dayanıqlı məhsulların istehsalını və/və ya adekvat biznes modellərin tətbiqini stimullaşdırmaq üçün artıq istifadə olunur. [12].

5. "Dayanıqlı", yəni, ətraf mühitə daha az mənfi təsir göstərən və daha uzun xidmət müddəti olan məhsulların istehsalı.

Əksər istehsal-satış zəncirlərinin xətti xarakteri hal-hazırda istehsalçılara məhsulun dayanıqlılığını artırmaq üçün az stimül verir. Avropa Ətraf Mühit Assosiasiyasının (EEA) qiymətləndirməsinə görə, məhsulun mürəkkəbliyinin artması, innovasiya dövrlərinin qısalması və tez-tez məhsulun keyfiyyətinin qəsdən pisləşməsi ("planlaşdırılmış köhnəlmə") nəticəsində bir çox istehlak məhsullarının effektiv xidmət dövrü azalır. Bu tendensiyanın aradan qaldırılması üçün Avropa Komissiyası məhsulların enerji və resurs səmərəliliyini artırmaq, məhsulun davamlılığını və təkrar emal imkanlarını təmin etmək üçün innovasiyaları dəstəkləmək məqsədi daşıyan Aİ Ekodizayn Direktivini işləyib hazırlayıb.

6. İstehsalçıları həvəsləndirmək üçün ömrü uzatma məhsullarının etiketlərində çap olunacaq "xidmət təmiri indeksi" hazırlamaq. Məhsulun etikətlənməsi standartlarına yenidən baxılması məhsulların geniş çeşidində təkrar istifadə və dayanıqlılıq üçün daha böyük faydalar yarada bilər. Eko-dizayn və məhsulun lazımı şəkildə etikətlənməsi (yəni məhsulların müəyyən ətraf mühitə təsir standartlarına uyğun istehsal edildiyini göstərən) onların ömrünü uzatmaq və ətraf mühitə təsirlərini minimuma endirmək üçün ideal vasitələr kimi qəbul edilir.

Hal-hazırda geyimləri bir xidmət kimi təqdim etmək məqsədi daşıyan müxtəlif özəl sektor təşəbbüsləri mövcuddur. Buna misal olaraq uşaq geyimlərinin icarəsini və təqdim olunan mallara xidmət sistemini təklif edən (aylıq ödənişlə) Danimarkanın VIGGA brendini göstərmək olar. Uşaq böyüdükcə daha uyğun ölçüdə paltar poçtla ailəyə göndərilir. İstifadə olunmuş paltarlar yuyulur, lazım gəldikdə təmir edilir və başqa ailəyə göndərilir. Bu təşəbbüs məhsul və xidmət dizaynının yenidən nəzərdən keçirilməsinin böyük potensiala malik olduğunu göstərir [16].

Avropa İttifaqının dövlətlərustü səviyyəsinə əlavə olaraq, bir çox Avropa ölkələrinin davamlı istehlakı (və istehsalı) dəstəkləməyə yönəlmiş öz proqramları var. Belə proqramlardan ən mükəmməli Dayanıqlı Ev İstehlakı üçün İsveç Fəaliyyət Planıdır - "İki dəfə düşünün!" [17].

Dayanıqlı istehlakın təmin olunması üçün dayanıqlı istehlak səviyyəsinin qiymətləndirilməsi zəruridir. Dayanıqlı istehlak səviyyəsinin qiymətləndirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri insan fəaliyyətinin təbii mühitə mənfi təsir dərəcəsinin müəyyən edilməsi ilə bağlıdır.

Bu məqsədlə istifadə olunan ən ümumi göstərici insanları bioloji resurslarla təmin etmək və əmələ gələn tullantıların (ilk növbədə karbon qazı emissiyaları) təkrar emalı üçün tələb olunan ərazinin təxmin edilən sahəsi olan "Ekoloji ayaq izi"dir (EF). Ayrılmış torpaq kateqoriyalarına (kənd təsərrüfatı torpaqları, meşə torpaqları, balıqçılıq sahələri, şəhər əraziləri və karbon dioksidi udan yaşıllıq əraziləri) uyğun olaraq, ölkələrin yüksək, orta və aşağı inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrə bölünməsi ilə dünya üçün "adam başına qlobal hektar"ın (Gha/adam) dəyəri müəyyən edilir.

2010-cu illərin əvvəlində orta qlobal ekoloji iz 2,7 Gha/ adam olduğu təxmin edilirdi. Dünya əhalisinin 15%-nin məskunlaşdığı yüksək inkişaf etmiş ölkələr ekoloji ayaq izinin ən yüksək səviyyəsinə - 6,1 Gha/ adama biotutumuna malik idi. Beləliklə, bu qrup ölkələrdə ekoloji kəsir 3,4 Gha/adam təşkil edir. Əhalinin 65%-nin yaşadığı orta inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrdə kəsir 0,2 Gha/adam təşkil edir. İnkişaf səviyyəsi ən aşağı olan ölkələrdə ekoloji defisit 0,1 Gha/adam təşkil edir. Bu o deməkdir ki, insan fəaliyyətinin yaratdığı ekoloji çatışmazlığın 75%-i yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə baş verir. Ən yüksək ekoloji defisiti olan ölkələrə aşağıdakılar daxildir: Belçika (6,7 Gha/adam), Hollandiya (5,2), İspaniya, İtaliya və Yunanıstan - 3,8 Gha/adam kəsiri ilə [18].

Mütəxəssislər istehsal və istehlakın dayanıqlılığını artırmaq üçün ətraf mühitin daimi monitorinqinin və nəzarətinin zəruriliyini vurğulayırlar. Ətraf mühitin emissiyaları və çirkləndiriciləri udmaq qabiliyyətini saxlamaq, həmçinin adekvat texniki və idarəetmə qərarlarını vaxtında qəbul etmək vacibdir [19]. Dayanıqlı istehlak prinsiplərini təşviq etmək üçün dekarbonizasiya, enerji səmərəliliyinin artırılması, bərpa olunan yanacaq və bərpa olunmayan resurslar sahəsində dövlətlərin təşəbbüs və fəaliyyətlərini populyarlaşdırmaq lazımdır [3].

Nəticələr

Dayanıqlı (məsuliyyətli) istehlak dayanıqlı inkişaf məqsədlərindən (DİM) biridir və 2015-ci ildə qəbul edilmiş BMT-nin 2030-cu il Gündəliyinə daxildir. Onun formalaşdırılması üzrə vəzifələr bilavasitə istehsal üçün materialların seçilməsindən tutmuş etik istehlak ideologiyasının təşviqinə qədər bütün fəaliyyət sferalarında milli və qlobal iştirakçılara təsir göstərir. Nəzərdə tutulan nəticələrin əldə edilməsi hökumətlərin, vətəndaş cəmiyyətinin və biznesin birgə səylərini tələb edir.

Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə nail olmaq üçün on ildən az vaxt qaldığını nəzərə alaraq 2019-cu ildə keçirilmiş DİM üzrə Sammitdə dünya siyasi liderləri cari onilliyi davamlı inkişaf üçün fəaliyyət və nailiyyətlər dövrü elan etdilər. Onlar həmçinin qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün maliyyə imkanlarının səfərbər edilməsi, effektivliyin yüksəldilməsi və milli səviyyədə institutların gücləndirilməsi üzrə öhdəliklər götürdülər.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Hələlik qlobal ekoloji problemlər, o cümlədən iqlim dəyişikliyi, təbii ehtiyatların tükənməsi və ətraf mühitin tullantılarınla çirklənməsi (istehsal olunan məhsulların qeyri optimal paylanması şəraitində) getdikcə daha da kəskinləşir. Faydalı məhsulların çox böyük itkiləri böyük miqdarda iqtisadi və təbii resursların (işçi, su, enerji, torpaq və s.) sərf olunmasını faydasız edir. Həqiqi əhəmiyyətli dəyişikliklərin əldə olunması üçün ekspertlər siyasi iradə, uzunmüddətli hökumət siyasəti, müvafiq infrastrukturun yaradılması və enerji istehlakı və ərzaq istehsalında sistemli dəyişikliklər də daxil olmaqla biznes modellərində dəyişikliklərin zəruriliyini vurğulayırlar. “Yaşıl” istehsal və tullantıların təkrar emalı, məsuliyyətli istehlak ideyaları getdikcə daha da populyarlaşır. Bu yanaşmaların və texnologiyaların yayılması iqtisadiyyatın resurs tutumluluğunu azaltmağa, qlobal ekoloji və sosial problemlərin yumşaldılmasına, yeni iş yerlərinin və iqtisadi artımın təmin edilməsinə imkan verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Х.Н. Гизатуллин, В.А.Троицкий Концепция устойчивого развития:
новая социально-экономическая парадигма
ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ И СОВРЕМЕННОСТЬ, 1998 № 5, 124-130
2. Costanza R., Folke C. Ecological Economics and Sustainable Development. Paper prepared for the international Experts Meeting for the Operationalization of the Economics of Sustainability. Manila, Philippines. 1994. July 28-30.
3. Bluszcz A. Conditions for maintaining the sustainable development level EU member states // Social indicator research. -2018. - N 139 (2). - P. 679-693. - URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6096665>
4. Boulding K. Resources and Consumption Population Matters // Population matters. - London, 2020. - URL: https://populationmatters.org/the-facts/resources-consumption?gclid=EA1aIQobChMIg56K8_06QIVzpIYCh2jjAi4EAMYAyAAEgLaI_D_BwE
5. Thidell Å. Sustainable consumption and green lifestyles / Workshop on sustainable consumption and green lifestyles of the Nordic Council of Ministers. - Odense, 2010. - 18 p
6. Sustainable Consumption: Stakeholder Perspectives / World Economic Forum. - Geneva, 2013. - 197 p.
7. UNEP 2009 annual report. - 2009. - URL: <https://www.unenvironment.org/resources/annual-report/unep-2009-annual-report>
8. . Srinivas H. Sustainability Concepts : Sustainable consumption / Global Development Research Center. - 2015. -URL: <http://www.gdrc.org/sustdev/concepts/22-s-consume.html>
9. Rodic L. Sustainable consumption and production // Global Waste Management Outlook. - New York, 2014. - P. 40-42.
10. 12. Employment, Social Affairs & Inclusion // Euro Commission Social Situation Monitor. - 2018. - URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1049&langId=en>
11. Potocnik J., Spangenberg J. Moving Beyond the Gospel of Eco-Efficiency of Friends of the Earth Europe / European Commission. German Federal Ministry for Environment. Nature Conservation. Building and Nuclear Safety / ed. by Rijnhout L., Mastini R. - Brussels, 2018. - 34 p
12. Sustainable consumption - policy approaches for systems change. Think 2030 / Pantzar M., Strube R., Gionfra S., Modée K. // Institute for European Environmental Policy. Policy for a more sustainable Europe. Science. - Bruxelles, 2018. - 22 p.
13. Fielder A. Promoting Sustainable Consumption. Good Practices in OECD Countries / OECD. - Paris, 2008. - 55 p.
14. SDGs - Agenda 2030 // Council of Europe. Congress of the Council of Europe. - 2020. - URL: <https://www.coe.int/ru/web/congress/sdg>

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

15. Work Programme 2017 / European Commission. - 2017. -
URL:https://ec.europa.eu/commission/work-programme-2017_en
16. Resource efficient food and drink for the entire supply chain / European Commission. Horizon 2020.
- 14.09. - 2015. -URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/641933>
17. Think twice! - An action plan for sustainable household consumption / Ministry of agriculture. Food
and Consumer Affairs. - Sweden, 2015. - 28 p.
18. Living Planet Report 2012. Earth Explorer missions / Editor in chief M. Grooten. - Switzerland,
2012. - 153 p.
19. Bluszcz A. A comparative analysis of the selected synthetic indicators of sustainability / 19 th
International Conference Enterprise and Competitive Environment. - 2016. - URL:
https://www.researchgate.net/publication/303848925_

USING BIG DATA TO IMPROVE CONSUMER ANALYTICS

Khadija Zeynalli

*Baku State University, International Relations and Economics, Finance and Management, Baku,
Azerbaijan, 0000-0001-6461-320X*

ABSTRACT

Big data is a concept that refers to very large amounts of both structured and unstructured data that are generated at high volume, velocity and variety. Big data has revolutionized the way businesses operate and how marketing decisions are made in many industries. Thus, organizations can use a wide range of data analytics systems and software to make data-driven decisions that will improve business outcomes. This will benefit building more effective marketing strategy, consumer analytics, customer personalization and improved operational efficiency. An effective application of big data to consumer analytics will allow businesses to gain a competitive advantage over their competitors. Big data can provide behavioral insight about customers and marketers interpret those insights into market advantage. Analytics is a process that help find hidden patterns in data. This article emphasizes the application of big data to consumer analytics. By leveraging data from a variety of sources, companies can gain insights into their customer's needs and preferences, prediction of their future behaviour, and personalize their offerings to meet customer needs. This is where big data analysis can provide real benefits for businesses looking to improve their customer experience, be more cost-effective, competitive and drive growth.

Keywords: big data, data analysis, consumer analytics

Introduction

Today, with the widespread use of internet and mobile devices customers have more power over products and services. The fact that technological developments have an important place in the communication role and technological simple life practices has also changed the way they communicate with customers in the regions. Continuity of change and competition have led to a customer-oriented evaluation in marketing strategies.

Customer-centered marketing approach based on activities as, customer loyalty, customer profitability, customer value, after-sales support, customer information systems developments, and customer differentiation and personalization. Based on these activities, businesses that focus on communication with customers started to provide products and services in line with customers' requests. The market share target in the traditional marketing approach has now been replaced by the customer share target. For customer satisfaction, they have turned to detailed customer analysis to understand the customer well, learning what customers see and how they see, and to have information about requests, wants and expectations.

In recent years, the quality and quantity of data used by businesses for customer recognition and customer needs analysis have changed depending on the developments in technology.

In particular, the breakdown in communication that started with the individual use of the internet has moved to a different dimension with social media platforms. Interactive communication established on these platforms, which came into use with web 2.01 in 2004, has expanded its boundaries with mobile technologies and applications. In these channels, which allow users to communicate 24/7, countless videos and shares in the form of files have begun to be recorded digitally. With this concept, which is referred to as Big Data in the literature, the issues of increase in the amount of data, storage of data, its volume, and how it will be used have come to the fore. Nowadays, it has become important to obtain value from information, to analyze data and transform it into functional results, and to mine and discover useful opportunities among Big Data stacks, especially for businesses that plan their operations and strategies in a customer-centered way.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Big data and marketing

By using big data companies can gain a huge competitive advantage over their competitors. While big data has great growth potential for businesses than traditional technologies and is still much less implemented, companies that understand the importance of big data can take a leading position in the market.

The term big data was introduced by Gartner in 2001. Big data refers to the collection of structured or unstructured data of varying volume, variety and velocity and transform it into useful business information that represents a source for continuous discovery and analysis. As for its application area within a company, including various departments such as marketing, operations and finance, as an example, that in the financial services industry, the marketing department can use big data from customers to make strategic decisions. There are 3V and 5V dimensions of big data in literature.

Volume: Volume is used to express the amount of data produced. Organizations' data archiving, processing, integration, storage, etc. It is necessary to plan how technologies will cope with this large data volume. Volume is one of the distinguishing characteristics of Big Data because sometimes massive data can be lack of other dimensions like velocity and variety. [1]

Velocity: This dimension refers to the speed and rapidity of the data created. This dimension of big data requires high-speed and broadband internet connection. Data that reproduces faster results in the number and diversity of functions that need that data increasing at the same pace. For example, online retailers can compile data on every click and interaction of customers with seller through websites, applications or other tools not just on the resulting sales. Thanks to this speed, it is possible to use this information quickly by recommending additional purchases, thus gaining a competitive advantage.

Variety: Diversity reveals the types of data collected and expresses the lack of homogeneous structure in the data. In other words, it emphasizes the shift from structured data that collected by marketers to unstructured-textual and non-textual data. Big data systems are closer to a heterogeneous structure because they are gathered from different sources. Text, photo, audio, video data on social networks or data provided from a sensor are raw and not structured data required for efficient computing. [2] It is necessary to deal with hundreds of types of data coming from phones, tablets and integrated circuits. Considering that this incoming raw data may be in different languages and different codes, integrating the data becomes inevitable for businesses.

Veracity: Veracity as a fourth dimension emphasizes quality and accuracy of data sources. Due to subjectivity of human opinions not all big data about consumers is accurate.

Value: The most important dimension is that the data creates a value. Big data must create added value for the organization after the data production and processing layers by reducing operational costs and increasing revenue. It must have an instant impact on decision-making process and be ready to make the right decision on time.

Data is transferred to the business through different channels. Customer journeys in different channels such as website, call center and customer contact touchpoints are monitored. In this process, analyzes are made regarding the paths followed by the customer and how these paths affect customer churn and purchases of products and services. Data sources in unstructured and semi-structured formats are large in volume, such as website click rates, sale transaction records, after sale customer feedback, call center voice recordings. CRM applications, which use the traditional small data analytics method to support business decisions, make analyzes to support decisions such as which offer to present to the customer, detection of customers who are about to leave the business, customer-specific product pricing, and the amount of stock to be kept in the warehouse. These types of decisions are made with the analysis of unstructured or semi-structured Big data sources today.

According to Mckinsey Global Institute, Big Data has 5 ways to create value: transparency, performance improvement, creating detailed customer segment, supporting decision making, providing new business models, products and services or improving existing ones.[3]

Big Data Analysis and Customer Relationship Management (CRM) emerge as two elements that will positively contribute to the marketing goals of businesses in digital era and help them discover

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

opportunities by analyzing consumer. Considering that their main goal is to make positive contributions to the profitability and customer satisfaction/loyalty targets of the business, cooperation between them is inevitable.

The dimensions of the customer-business relationship have changed greatly over time.

“Customers have always been at the center of a business' long-term growth strategies, marketing and sales efforts, product development, labor and resource allocation, and overall profitability guidelines”.[4] However, today, customer relationship management, which has become a very important in order to gain competitive advantage and increase profitability, in its most general form; “It can be defined as a set of business practices designed to enable a business to come into closer contact with its customers to learn more about their wants and to deliver increasingly greater value to each of them, in order to increase its value and make each customer more valuable to the firm”.[5] Another source is customer relationship management; It is defined as having the hardware and software that will enable a company to obtain detailed information about its individual customers, which can be used for better targeted marketing.[6]

In today's marketing world, treating customer relations as a sales act leads to business failure. The business must implement a win-win strategy in which both itself and its customers win. The relationship between the customer and the business is variable and various methods are followed to retain the customer. The most important thing in all of this is to think like the customer and understand him. Producing products and services that fit customer wants and expectations and even producing product individually according to the customer's need if necessary.

Consumer analytics

Today's consumption cannot be explained only with the concept of basic needs, while consumption has become a complex social structure of shopping based on consumers' wishes and desires. Developments in technology and the changes in consumption culture have led to the emergence of the new direction. The new direction describes consumers as more intelligent, skeptical and digitally involved. New consumer behaviors are unpredictable, global, faster, more rational, informational and not stable. Information is the basis of the new consumer's behavior and preferences.

One of the main advantages of technological developments from consumer point of view is that, today's consumer can access any information they want about products and services in any time. In economic structure under the influence of digital technology that volume of information takes up a large scale affects consumer decisions. The important difference between traditional consumers and new consumers is at the point of access to information.

Advantages of implementing big data to consumer analytics

Much of this data is used to predict consumer preferences and see the behaviors that are effective in increasing customer conversion rates and revenues. One of the newest data streams today is shopping data, which involves the purchase of items seemingly unrelated to flight information. This shopping data is needed to understand consumer preferences and model demand.

- Increase in customer satisfaction
- Evaluation of new market opportunities
- Development of new goods and services
- Being a pioneer in the competition

Personalization is one of the main trends in marketing thanks to the transformation of data into a digital form. Big data can offer personalized solutions based on clickstream data and past purchasing behavior of consumers. Some examples on this subject are:

- Choosing an expensive direct non-stop flight gives businesses information about their behavior in hotel choice.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- When a customer chooses a direct and expensive flight, business hotels will focus on that person.
- When the customer requests only five-star hotels; The algorithm allows hotels to be ranked based on low price sensitivity.
- Repeated purchases by choosing the same resort by a customer, business can offer discount valid for one day to make sales.
- As a result of an internet search for car rental in a city, the algorithm sends a message to the relevant consumer only about the campaign related to that city.

In addition to all these benefits and examples, there are some issues regarding marketers' ability to use big data:

Amount of data may be confusing

Having too much data may be confusing and not beneficial. "Which customers our company is most interested in right now?" is the key question. As a result of data analysis, the customers that the company spends on its effort most may actually be the non-profitable customer group, which corresponds to 20% of the total customer base. In this case, the company can direct its activities to improve the experiences of customers that are already profitable and satisfied, rather than spending their time and effort on these unprofitable customers.

Misleading results

According to some scholars, data is like a compass. But in reality, data is not always as clear and precise as a compass. As a result of data analysis, such different patterns and factors may emerge that no conclusion can be reached. For example, when Fleet Feet, a company that provides training programs to runners at all levels, analyzed the data thinking that faster runners might have different expectations from other runners and could design special products for these runners, it was seen that, in fact, faster runners were not much different from others. What should not be forgotten here is that a dead end or failure to achieve "meaningful similarity" is the "real answer". However, large volumes of data does not imply that it will lead to better decisions. The choice of the right data and using the proper analytics tool to look through the data is also important.[7]

Target the Message

Data can ensure that the message is directed to the correct target. For example, Keylime Cove Indoor Waterpark Resort generates its most revenue in the winter, especially when children are out of school during term time. But what was unpredictable here were the snow holidays. Since they learned about the snow holidays late, company employees were not able to convey snow holiday-specific campaigns to their customers. However, with the help of Rocket Fuel Inc. in Chicago, school systems in Illinois and Wisconsin were contacted and learned about the snow holidays even as they were about to be announced. Advertisements for the holiday destination closest to the area where the snow holiday will take place were published on the sites visited by those who browsed the internet in that area, ensuring that they were exposed to the advertisement. [8]

Thus, the message was delivered to the right target at the right time, thanks to big data.

Conclusion

It is a fact that technology has a transformative effect in almost every field in the 21st century. In the majority of large, medium and small-sized businesses, technology is seen not only as an element used to diversify products and services, but also as an opportunity to make long journeys with customers. For this purpose, businesses that want to manage their relationships with their customers well have turned to customer analysis by using technology-supported applications. Technology-supported customer-centered applications, which started with Customer Relationship Management (CRM), have further expanded their scope with Big Data and Advanced Analytics methods.

Main issue when dealing with vast pools of data is the choosing of data that is relevant to the main task. The data needs to provide insights or solutions to the problem otherwise will not be beneficial and would

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

be a waste of money, time, and other resources. In addition to the benefits it provides, such as product development in line with expectations, the use of big data also poses some challenges for businesses or marketers, such as analytical accuracy.

There are some queries in the marketing field such as who buys the product, how they buy, where do they buy and such more. The marketer has to pay attention in measuring the behaviour in all aspects such as given above. No single technique can be defined as the optimal technique for data mining and analysing. Analysing the data in a meaningful way that will benefit businesses is the key issue. Fuzzy logic deals with imprecise information, ongoing challenges due to large amount, variety and subjectivity of consumer data give rise to implementation of fuzzy logic to data analytics. How to apply fuzzy logic to data mining problems is still a relatively new field. There are great potentials for exploiting these techniques on different data sets to extract information. [9]

References

1. In Lee, 2017 Big data: Dimensions, evolution, impacts and challenges
2. Lycett M. 2013 "Datafication": Making sense of big data in a complex world
3. McKinsey Global institute 2011 Big data: the next frontier for innovation, competition and productivity
4. Peppers and Rogers, 2013 "Managing customer relationships"
5. Peppers and Rogers, 2013 "Managing customer relationships"
6. Kotler, 2017 Some of my adventures in marketing
7. Auken, Stuart Van, 2015 "From Consumer Panels to Big Data: An Overview on Marketing Data Development." Journal of Marketing Analytics.
8. Dumbill, E. 2013. "Making sense of big data"
9. Kottala sri yogi 2016 "An empirical and fuzzy logic approach to product quality and purchase intention of customers in two wheelers"

**DÖRDÜNCÜ SƏNAYE İNQILABI: COVID-19 VƏ GƏLƏCƏK İŞLƏR PERSPEKTİVİNDƏN
THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION: FROM A COVID-19 AND FUTURE
PERSPECTIVE**

Elnur ORUCOV

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Doktorant

ORCID NO: 0009-0000-8317-4505

XÜLASƏ

Dördüncü Sənaye İnqilabının (4İR) gəlişi qlobal miqyasda cəmiyyətlərin və iqtisadiyyatların strukturunu yenidən formalaşdıran, görünməmiş texnoloji yeniliklər dövrünü açdı. Eyni zamanda, COVID-19 pandemiyasının baş verməsi gözlənilməz problemlər qarşısında dayanıqlılıq və uyğunlaşma üçün kritik ehtiyacı vurğuladı. Dördüncü Sənaye İnqilabı (4İR) qlobal mənşərdə seysmik dəyişikliyi təmsil edir, iqtisadiyyatları və cəmiyyətləri yenidən formalaşdırır.

Bu məqalə 4İR arasında çoxşaxəli qarşılıqlı əlaqəni, COVID-19 pandemiyasının yaratdığı görünməmiş çətinlikləri və qarşıda duran perspektiv trayektoriyaları araşdırır. Texnoloji irəliləyişlər, yayılan rəqəmsallaşma və pandemiyanın yaratdığı adaptiv reaksiyalar arasındakı simbiotik əlaqəni araşdıran bu araşdırma hərtərəfli təhlili təklif edir. Avtomatlaşdırma, süni intellekt və məlumatlara əsaslanan texnologiyalar təcənə ani böhranı idarə etməkdə deyil, həm də cəmiyyətləri innovasiya və dayanıqlılıqla müəyyən edilən dövrə doğru aparən əsas qüvvələr kimi ortaya çıxır.

Rəqəmsal və bioloji sahələrin yaxınlaşması sənayelər, səhiyyə və ictimai strukturlar üçün dərin təsirləri olan bir paradigma dəyişikliyi təqdim edir. Bu məqalə davam edən inqilaba xas olan imkanların, risklərin və etik mülahizələrin mürəkkəb strukturunu açmağa çalışır və bu dərin pozulmaları müşayiət edən transformasiya potensialına işıq salır. Pandemiyadan əldə edilən dərslərin və 4İR-in transformasiyaedici gücünün tədqiqi vasitəsilə bu iş texnologiyaya və cəmiyyət arasındakı mürəkkəb rəqsi başa düşməyimizə töhfə verir, misli görünməmiş qlobal vəziyyət qarşısında strateji qərarların qəbul edilməsi və siyasətin formalaşması üçün məlumat verə biləcək anlayışlar təqdim edir.

Süni intellektdən tutmuş verilənlərə əsaslanan texnologiyalara qədər 4İR-in təsiri dərhal problemlərin həllindən çox kənara çıxır, innovasiya və uyğunlaşma ilə xarakterizə olunan gələcəyi formalaşdırır. Bu mürəkkəb əlaqələri araşdıraraq, bu məqalə dünyamızı formalaşdıran mürəkkəb dinamika haqqında anlayışlar təqdim etmək, qarşıda duran çağırışlar və imkanları idarə etmək üçün məlumatlı strategiya və siyasətlərə yol açmaq məqsədi daşıyır.

Açar sözlər: Dördüncü Sənaye İnqilabı (4İR), COVID-19, Rəqəmsallaşma, Avtomatlaşdırma, Texnoloji Dayanıqlıq.

ABSTRACT

The advent of the Fourth Industrial Revolution (4İR) has ushered in an era of unprecedented technological innovation that is reshaping the fabric of societies and economies globally. At the same time, the outbreak of the COVID-19 pandemic has highlighted the critical need for resilience and adaptation in the face of unexpected challenges. The Fourth Industrial Revolution (4İR) represents a seismic shift in the global landscape, reshaping economies and societies.

This article explores the multifaceted interactions among the 4İRs, the unprecedented challenges posed by the COVID-19 pandemic, and prospective trajectories ahead. Examining the symbiotic relationship between technological advances, pervasive digitization, and pandemic-induced adaptive responses, this study offers a comprehensive analysis. Automation, artificial intelligence, and data-driven technologies are emerging as key forces not only in managing the immediate crisis, but also in driving societies toward an era defined by innovation and resilience.

The convergence of the digital and biological domains presents a paradigm shift with profound implications for industries, healthcare, and societal structures. This article seeks to unravel the complex tapestry of opportunities, risks, and ethical considerations inherent in the ongoing revolution, and illuminates the transformative potential that accompanies these profound disruptions. By exploring the lessons learned from the pandemic and the transformative power of 4IR, this work contributes to our understanding of the complex dance between technology and society, providing insights that can inform strategic decision-making and policy-making in the face of an unprecedented global situation.

From artificial intelligence to data-driven technologies, the impact of 4IR goes far beyond solving immediate problems, shaping a future characterized by innovation and adaptation. By exploring these complex relationships, this article aims to provide insights into the complex dynamics shaping our world, and to pave the way for informed strategies and policies to manage the challenges and opportunities ahead.

Keywords: Fourth Industrial Revolution (4IR), COVID-19, Digitalization, Automation, Technological Resilience.

GİRİŞ

Dördüncü Sənaye İnkılabının (4IR) və qlobal COVID-19 pandemiyasının qovuşduğu bir vaxtda özümüzü texnoloji innovasiyaların və ictimai dayanıqlığın kollektiv gələcəyimizin konturlarını formalaşdırmaq üçün bir-birinə qarışdığı mühüm nöqtədə tapırıq. Rəqəmsal, fiziki və bioloji aləmlərin birləşməsi ilə səciyyələnən 4IR, inkişaf etməkdə olan texnologiyaların dəyişdirici gücünün sübutu kimi dayanır. Eyni zamanda, pandemiyanın yaratdığı görünməmiş problemlər mürəkkəb böhranların həllində uyğunlaşma, innovasiya və texnoloji inteqrasiyanın mühüm əhəmiyyətini vurğuladı.

4IR, süni intellekt, robototexnika, Əşyaların İnterneti (IoT) və biotexnologiya da daxil olmaqla texnologiyaların sürətli təkamülü və yaxınlaşması ilə əlamətdardır. Bu irəliləyişlər sənayeləri, iqtisadiyyatları və gündəlik həyatımızın strukturunu yenidən müəyyən etmək potensialına malikdir. Analoqu olmayan qlobal sağlamlıq böhranı olan COVID-19 pandemiyası xalqların və sənayelərin gözlənilməz çətinliklərlə üzləşməyə hazırlığını sınaqdan keçirən bir sınaq rolunu oynadı. O, böhran dövrlərində 4IR texnologiyalarının effektivliyini qiymətləndirmək üçün real dünya kontekstini təmin edərək, rəqəmsal həllərin, uzaqdan iş təcrübələrinin və innovativ səhiyyə strategiyalarının sürətləndirilmiş şəkildə qəbulunu məcbur etdi.

Bu sənəd texnoloji təkamül və sosial dayanıqlığın əlaqəsində yaranan sinerjiləri, problemləri və imkanları üzə çıxarmaq məqsədi ilə 4IR və pandemiya qlobal reaksiya arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəni araşdırmağa çalışır. Biz 4IR texnologiyalarının pandemiyanın təsirlərini yumşaltmaq üçün çoxşaxəli təsirlərini araşdırırıq, AI-nın səhiyyədə tətbiqindən tutmuş rəqəmsal olaraq transformasiya olunmuş sənayelərin nümayiş etdirdiyi davamlılığa qədər. Bundan əlavə, biz bu yaxınlaşmanın iqtisadi strukturlara, ictimai normalara və etik mülahizələrə daha geniş təsirlərini anlamağa çalışırıq (Buranasing, Jongprasithporn, & Yodpijit, 2021).

Bu kəşfiyyata başlayarkən məqsədimiz təkcə pandemiyanın yaratdığı çağırışlara dərhal cavabları təhlil etmək deyil, həm də davam edən inqılabın gətirə biləcəyi davamlı dəyişiklikləri təsəvvür etməkdir. Həm pandemiya, həm də 4IR-dən əldə edilən fikirləri sintez etməklə, biz müasir mənzərəmizi formalaşdıran mürəkkəb dinamikanın nüanslı dərk edilməsinə töhfə verməyi hədəfləyirik. Nəhayət, bu anlayış qlobal miqyasda baş verən dərin dəyişikliklər qarşısında strateji qərarların qəbulu, siyasətin formalaşdırılması və cəmiyyətə uyğunlaşmanın məlumatlandırılması üçün çox vacibdir.

MATERİALLAR VƏ METODLAR

Ədəbiyyat icmalı

Bu tədqiqatın ilkin mərhələsi Dördüncü Sənaye İnkılabı (4IR) və onun COVID-19 pandemiyası kontekstində təsirləri ilə bağlı mövcud ədəbiyyatın geniş nəzərdən keçirilməsini əhatə edirdi. 4IR texnologiyalarının mövcud vəziyyəti və onların qlobal sağlamlıq böhranları ilə kəsişməsi haqqında hərtərəfli anlayış yaratmaq üçün müxtəlif akademik məlumat bazaları, elmi məqalələr və nüfuzlu nəşrlər sistemə şəkildə təhlil edilmişdir.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Cədvəl 1: Ədəbiyyat icmalı

Müəllif(lər)	Təhsil aldığı sektor	Töhfə
(Pu və Zhong, 2020)	Kənd təsərrüfatı sektoru	Qəzet COVID-19-un Çində kənd təsərrüfatı istehsalı sektoruna təsirini müzakirə edib. İşçi qüvvəsinin çatışmazlığı, satış kanallarının pozulması və məhsul itkisi bu problemi şərhləndirən əsas amillərdən sayılır.
	Tekstil sənayeləri	Tədqiqat COVID-19-un tekstil tədarük zəncirinə və geyim sənayesinə təsirini göstərdi. Məqalədə Çinin əhəmiyyəti və onun bütün dünyada geyim tədarükü zəncirinə təsiri müzakirə edilib, çünki Çin sintetik liflər, poliuretan lentlər və boyalar kimi müxtəlif materialların əsas tədarükçüsü hesab olunur.
(Məcümdar və başqaları, 2020)	Müxtəlif sənayelər	Qəzet COVID-19 səbəbiylə tədarük zəncirinin pozulmasına səbəb olan ümumi səbəbləri araşdırıb. Müxtəlif mallara olan zəifləmiş və artan tələb, xammal tədarükündə uğursuzluq, daşınma və çatdırılma tıxanmaları və azaldılmış işçi qüvvəsi tədarük zəncirinin pozulmasına səbəb olan bu cür töhfə verən amillər kimi qəbul edilmişdir.
	Enerji sektoru	Müəllif Afrika ölkələrinin enerji sektoruna və COVID-19-un enerjiyə çıxışa necə təsir etdiyinə diqqət çəkib. Qeyd olunub ki, Afrika ölkələri yerli tələbatı ödəmək üçün bərpa olunan enerji texnologiyaları üçün digər ölkələrdən idxala böyük etibar edirlər. COVID-19 pandemiyası Afrikada bərpa olunan enerji sektorlarına mənfi təsir göstərdi, çünki dünya miqyasında ticarət məhdudiyyətləri ilə yanaşı, Çin və ABŞ kimi bərpa olunan enerji texnologiyasının mənbə ölkələri diqqətlərini pandemiya ilə mübarizəyə yönəldiblər. Bu problem Afrika ölkələrində bərpa olunan enerji sektorlarında bir çox işi risk altında qoydu.
(Kumar və başqaları, 2020)	Orta müəssisələr	Qəzet COVID-19-un Pakistanın orta ölçülü müəssisələrinə və iqtisadiyyatına təsirini müzakirə edib. Hesabatlar göstərir ki, Pakistanın ixracı COVID-19 səbəbiylə 50% azalıb və bu, ölkənin ümumi gəlirini üçdə bir azaldıb. Pakistanda kilidləmə tətbiqi səbəbindən fabriklərin bağlanması Pakistan iqtisadiyyatına da təsir etdi, burada 2700 fabrikdən yalnız 50-si Kəraçidəki kilidləmə zamanı işləyirdi.
	Fərdi və qoruyucu avadanlıq istehsal edən firmalar	Tədqiqat COVID-19-un dünya və İrlandiya Respublikası üzrə Fərdi və Qoruyucu Avadanlıqların (PPE) tədarük zəncirinə təsirini daha konkret şəkildə nəzərdən keçirdi. PPE çatışmazlığı ilə mübarizə aparmaq üçün araşdırma, texnologiyanın təsirinin müəyyən bir məhsulun tələbatını ödəyəcək şəkildə istehsalın davamlılığını artırma biləcəyini göstərdi.
(Gebraslassie, 2020)	Müxtəlif sənayelər	Qəzet, COVID-19-un NASDAQ 100 firmalarına təsirini müşahidə etmək üçün bu firmaların Twitter-də yerləşdirdiyi tvitlərə baxaraq unikal bir yanaşma tətbiq etdi. Qəzet NASDAQ 100 firmalarının tələb və təklif problemləri ilə üzləşdiyini aşkar edib. Beləliklə, bu şirkətlər ən son texnologiyaları tətbiq etməklə daha davamlı təchizat zənciri qurmağa çalışırlar.

Mənbə: Dadash Pour, Nazzal, & Darras, 2022

Keys araşdırmaları

COVID-19 pandemiyası zamanı 4IR texnologiyalarının təsiri ilə bağlı praktiki fikirlər əldə etmək üçün bir sıra nümunə araşdırmaları aparılmışdır. Bu nümunə araşdırmaları pandemiyanın yaratdığı problemlərə uyğunlaşmaq üçün rəqəmsallaşma, avtomatlaşdırma və digər 4IR texnologiyalarını sürətlə mənimsəyən sənayelərə yönəldilib. Tədqiqatın təhlilinə məlumat vermək üçün bu hallardan müvafiq məlumatlar və müşahidələr toplanmışdır.

Kəmiyyət təhlili

COVID-19 dövründə və ondan sonrakı dövrdə 4IR texnologiyalarının müxtəlif sektorlara kəmiyyət təsirini qiymətləndirmək üçün kəmiyyət yanaşması tətbiq edilmişdir. Sorğular və strukturlaşdırılmış sorğu vərəqələri hazırlanmış və sənaye mütəxəssisləri, siyasətçilər və ekspertlərə paylanmışdır. Toplanmış məlumatlar 4IR-in təsirinin tendensiyalarını, korrelyasiyalarını və kəmiyyət ölçülərini müəyyən etmək üçün statistik təhlilə məruz qalmışdır.

Keyfiyyət təhlili

Kəmiyyət yanaşmasına əlavə olaraq, pandemiya sonrası 4IR tətbiqinin nüanslı aspektlərini tutmaq üçün keyfiyyət təhlili aparılmışdır. Əsas maraqlı tərəflər, sənaye liderləri və texnoloji yenilikçilərlə ətraflı müsahibələr aparılıb. 4IR irəliləyişləri ilə bağlı problemlər, imkanlar və sosial təsirlər haqqında keyfiyyətli anlayışlar əldə etmək üçün tematik təhlil tətbiq edilmişdir.

NƏTİCƏLƏR və MÜZAKİRƏ

Dördüncü Sənaye İnqilabı (4IR), xüsusən də COVID-19 pandemiyasının və gələcək perspektivlərin obyektivindən baxıldıqda, geniş təsirləri olan transformasiyaedici qüvvə olmuşdur. Bu hərtərəfli müzakirə və nəticədə biz 4IR-nin əsas aspektlərini, onun qlobal sağlamlıq böhranı ilə kəsişməsini və gələcəkdə izləyə biləcəyi potensial trayektoriyaları araşdıracağıq.

COVID-19 pandemiyası sənayelər arasında rəqəmsal transformasiyanın sürətləndirilməsi üçün katalizator rolunu oynadı. Müəssisələr uzaqdan işə, onlayn əməkdaşlığa və e-ticarətə uyğunlaşmaq üçün rəqəmsal texnologiyalardan sürətlə istifadə etdilər.

Süni intellekt, avtomatlaşdırma və əşyaların interneti kimi texnologiyalar böhranın idarə olunmasında həlledici rol oynadı. Səhiyyədən tutmuş təchizat zəncirinin idarəçiliyinə qədər pandemiyanın yaratdığı problemləri həll etmək üçün innovativ həllər ortaya çıxdı (Vijayalekshmi, Twetwa-Dube, Vinoth-Kumar, & Gumbo, 2023).

Ölkələrin və müəssisələrin gözlənilməz çağırışlara uyğunlaşma qabiliyyəti pandemiya zamanı müəyyənədiçisi amil oldu. Tez-tez qabaqcıl texnologiyalar tərəfindən idarə olunan dayanıqlıq, pozuntuları uğurla idarə etmək qabiliyyətini təyin etdi.

4IR adaptiv sistemlərin qurulmasında, real vaxt rejimində məlumatların təhlilinə imkan yaratmaqda və səhiyyə, rabitə və logistika üçün innovativ həllərin işlənilib hazırlanmasında mühüm rol oynadığını sübut etdi.

Pandemiya zamanı texnologiyanın sürətlə mənimsənilməsi mövcud sosial bərabərsizlikləri vurğuladı. Rəqəmsal alətlərə və infraquruluşa çıxış kimin uzaqdan işləməyə və onlayn təhsilə effektiv şəkildə uyğunlaşa biləcəyini müəyyən etmək üçün mühüm amil oldu.

Məxfilik, məlumat təhlükəsizliyi və inkişaf etməkdə olan texnologiyalardan məsuliyyətli istifadə ilə bağlı etik mülahizələr ön plana çıxdı. Texnoloji tərəqqi və sosial inklüzivlik arasında tarazlığa ehtiyac aydın oldu (Cuninkova, Kubisova, Cambal, & Chlpekova, 2021).

Sənayeləri və iş bazarlarını dəyişdirən süni intellekt, maşın öyrənməsi və robot texnikasının davamlı inteqrasiyası gözlənilir. Avtomatlaşdırma və iş yerlərinin yaradılması arasında düzgün tarazlığın yaradılması dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək.

Hökumətlər, sənayelər və akademiya arasında əməkdaşlıq 4IR-nin gələcəyinin formalaşmasında mühüm rol oynayacaq. Siyasətçilər işsizlik və işçi qüvvəsinin keçidi problemlərini həll edərək innovasiyaları təşviq edən strategiyalar hazırlamaladırlar (Panwar, Sharma, & Garg, 2022).

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

İşçi qüvvəsinin ixtisasının artırılmasına və yenidən ixtisasının artırılmasına diqqət yetirilməsi vacib olacaqdır. Təhsil müəssisələri və təlim proqramları davamlı öyrənmə mədəniyyətini inkişaf etdirərək əmək bazarının inkişaf edən ehtiyaclarına uyğunlaşmalıdır.

Texnoloji inkişafın global xarakterini nəzərə alaraq, beynəlxalq əməkdaşlıq vacibdir. Ortaq standartlar, tənzimləyici çərçivələr və etik qaydalar inkişaf etməkdə olan texnologiyaların məsuliyyətli inkişafı və tətbiqini təmin etmək üçün zəruridir.

Cədvəl 2: COVID-19 pandemiya dalğaları zamanı 4IR müdaxiləsinin sektoral çatışmazlıqları

Sektor	Çağırışlar	4IR Texnologiya Tətbiqləri	4IR-nin həyata keçirilməsində çatışmazlıqlar
Sağlamlıq	<ul style="list-style-type: none"> - İşçilərin sağlamlığı və təhlükəsizliyi - Yoluxmuş şəxslərin sosial izolyasiyası - Pandemiya ilə bağlı məlumatların açıqlığının və şəffaflığının təmin edilməsi 	<ul style="list-style-type: none"> - İnsanla insan təması azaltmaq üçün robotların istifadəsi - Uzaqdan iş və təlim üçün rəqəmsal texnologiyalar - Teletibb kimi təmassız xidmətlər - Elektron tibbi qeydlər və dərman təchizatı zəncirinin idarə edilməsi üçün blokçeyn 	<ul style="list-style-type: none"> - Təhsil və təlim səviyyəsinin aşağı olması
İstehsalat	<ul style="list-style-type: none"> - İşçilərin sağlamlığı və təhlükəsizliyi - Köhnəlmiş məlumat inteqrasiya sistemləri 	<ul style="list-style-type: none"> - Robotların və avtonom dezinfeksiya robotlarının istifadəsi - Uzaqdan iş, təlim və təchizat zəncirinin idarə edilməsi üçün rəqəmsal texnologiyalar - Uzaqdan iş üçün Sənaye Genişləndirilmiş Reallıq (AR) 	<ul style="list-style-type: none"> - Köhnəlmiş məlumat inteqrasiya sistemləri
Kənd təsərrüfatı	<ul style="list-style-type: none"> - Təsərrüfatların davamlılığı - Afrikanın rəqəmsal kənd təsərrüfatı sistemində dəstəkləyici siyasət çərçivəsinin olmaması - Bitkilərə kimyəvi maddələrin səpilməsi üçün dronların yüksək qiyməti 	<ul style="list-style-type: none"> - Torpaq qeydləri və əməliyyat xərclərinin azaldılması üçün blokçeyn - Məhsulun çiləməsi və monitorinqi üçün dronlar 	<ul style="list-style-type: none"> - Köhnəlmiş məlumat inteqrasiya sistemləri
Mədən	<ul style="list-style-type: none"> - Mədən biznesinin ehtiyacları ilə texnologiyanın uyğunlaşdırılması - Hasilat məhsullarına tələbatın azalması 	<ul style="list-style-type: none"> - Sağlamlıq məlumatlarının ağıllı cihazlardan mobil cihazlara ötürülməsi - Robotik Proseslərin Avtomatlaşdırılması və ağıllı geyilə bilən cihazlar 	<ul style="list-style-type: none"> - Afrikanın rəqəmsal kənd təsərrüfatı sistemində dəstəkləyici siyasət çərçivəsinin olmaması - Bitkilərə kimyəvi maddələrin səpilməsi üçün dronların yüksək qiyməti

Mənbə: Agbehadji, Awuzie, & Ngowi, 2021

Cədvəldə Dördüncü Sənaye İnqilabı (4IR) texnologiyalarının müxtəlif sektorlarda tətbiqi və bu tətbiqlərdən yaranan münaqişələr müzakirə olunur. Tətbiq olunan texnologiyalarla yanaşı, hər bir sektor üçün vurğulanan əsas məsələlər bunlardır (Bakama, Mukwakungu, & Sukdeo, 2023):

Sağlamlıq:

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Çətinliklər: İşçilərin sağlamlığı və təhlükəsizliyi, yoluxmuş şəxslərin sosial təcrid olunması, pandemiya ilə bağlı məlumatların şəffaflığının təmin edilməsi.

Texnoloji Tətbiqlər: İnsanla insan təması azaltmaq üçün robotların istifadəsi, uzaqdan iş və təlim üçün rəqəmsal texnologiyalar, teletibb kimi təmassız xidmətlər, elektron tibbi qeydlərin idarə edilməsi üçün blokçeyn və dərman təchizatı zəncirləri.

İstehsalat:

Çətinliklər: İşçilərin sağlamlığı və təhlükəsizliyi, köhnəlmiş informasiya inteqrasiya sistemləri.

Texnoloji Tətbiqlər: Robotların və avtonom dezinfeksiya robotlarının istifadəsi, uzaqdan iş, təlim və təchizat zəncirinin idarə edilməsi üçün rəqəmsal texnologiyalar, uzaqdan iş üçün Sənaye Genişləndirilmiş Reallıq (AR), informasiya inteqrasiya sisteminin köhnəlməsini azaltmaq üçün blokçeyn.

Kənd təsərrüfatı:

Çətinliklər: Təsərrüfatların davamlılığı, Afrikada rəqəmsal kənd təsərrüfatı sistemləri üçün dəstəkləyici siyasət çərçivəsinin olmaması, bitkilərdə kimyəvi tətbiq üçün dronların yüksək qiyməti.

Texnoloji Tətbiqlər: Torpaq qeydlərini və əməliyyat xərclərini azaltmaq üçün blokçeyn, məhsulun monitorinqi və çiləmə üçün dronlar.

Mədən:

Çətinliklər: Mədən biznesinin ehtiyaclarının texnologiya ilə uyğunlaşdırılması, mədən məhsullarına tələbatın azalması.

Texnoloji Tətbiqlər: Sağlamlıq məlumatlarının ağıllı cihazlardan mobil cihazlara ötürülməsi, Robotik Proseslərin Avtomatlaşdırılması və ağıllı geyilə bilən cihazlar.

Nəticə olaraq, 4IR texnologiyaları təkmilləşdirilmiş sağlamlıq və təhlükəsizlik tədbirləri, uzaqdan iş imkanları və müxtəlif sektorlarda təkmilləşdirilmiş səmərəlilik kimi əhəmiyyətli faydalar təklif edir. Bununla belə, potensial faydaları tam reallaşdırmaq üçün dəstəkləyici siyasətlərə ehtiyac, inteqrasiya məsələləri və müəyyən texnologiyaların yüksək xərcləri kimi problemlər həll edilməlidir.

4IR təqdim etdiyi mürəkkəb problemləri həll etmək üçün tək-cə texnoloji ekspertləri deyil, həm də etika mütəxəssislərini, siyasətçiləri və sosial elm adamlarını cəlb edən multidisiplinar yanaşma tələb edir (Sangole, Desai, & Jain, 2022).

4IR təmiz enerji, resurs səmərəliliyi və davamlı təcrübələrdə yeniliklər vasitəsilə ətraf mühitin davamlılığına töhfə vermək potensialına malikdir. Yaşıl texnologiyalar və dairəvi iqtisadiyyat Dördüncü Sənaye İnkilabının ayrılmaz tərkib hissəsi ola bilər.

Dördüncü Sənaye İnkilabı, COVID-19 pandemiyasından əldə edilən dərslərlə birlikdə qlobal tərəqqi üçün unikal fürsət təqdim edir. Texnoloji irəliləyişlər böyük potensial təklif etsə də, inklüzivlik, etika və ətraf mühitə təsirə diqqətlə yanaşmaq lazımdır.

4IR-nin faydalarından məsuliyyətlə istifadə etmək üçün vahid və əməkdaşlıq yanaşması lazımdır. İctimai çağırışları həll etməklə, innovasiyaları təşviq etməklə və texnoloji irəliləyişlərə ədalətli çıxışı təmin etməklə biz Dördüncü Sənaye İnkilabının mürəkkəbliklərini idarə edə və hamı üçün daha möhkəm və dayanıqlı gələcək qura bilərik.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Cədvəl 3: Müxtəlif texnologiyaların töhfəsi və xüsusiyyətləri

Texnologiya	Töhfə	Təsvir
CPS		
Kompüter simulyasiyaları	• Böhran simulyasiyası	Gələcək pandemiyalara daha yaxşı hazırlığı təmin edə biləcək müxtəlif böhran vəziyyətləri ssenarilərini simulyasiya etməyə kömək edir. Həmçinin, bu texnologiya sonlu elementlərin simulyasiyalarından istifadə edərək yeni məhsulların modelləşdirilməsində istifadə edilə bilər.
Böyük verilənlərin analitikası	• Məhsulun hazırlanması və modelləşdirilməsi	Bu texnologiyadan istifadə istehsal firmalarına pandemiya zamanı toplanan məlumatları pandemiya zamanı bazar nümunələrini proqnozlaşdırmaq üçün təhlil etməyə imkan verir. Bundan əlavə, bu texnologiya istehsalda daha çox şəffaflıq təmin etmək üçün istehsal mərtəbəsindən əldə edilən real vaxt məlumatları ilə şərh etmək üçün istifadə edilə bilər.
Blokçeyn	• Məlumatların çıxarılması və təhlili	Blockchain texnologiyası məlumatların təhlükəsizliyini qorumağa və tədarük zəncirində daha şəffaf rabitə təmin etməyə kömək edə bilər. Üstəlik, bu texnologiya vasitəçilərə ehtiyacı aradan qaldıran öz-özünə icra edilən müqavilələr vasitəsilə təchizat zəncirində daha sürətli əməliyyat metodu təmin edir.
Bulud hesablama	• Şəffaflıq	Bulud hesablamalarının tətbiqi sənayelərə pandemiya zamanı çox vacib olan bir-biri ilə daha yaxşı əməkdaşlıq etməyə kömək edə bilər. Bulud hesablama həm də lazım olduqda resursları dinamik şəkildə genişləndirmək qabiliyyətinə görə biznesin davamlılığını təmin edə bilər.
IoT	• Dəyişməzlik və şəffaflıq	
RFID texnologiyası	• Avtomatlaşdırma	Sənayenin müxtəlif hissələrini izləməkdə istifadə etməklə yanaşı, RFID texnologiyası pandemiya zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edən müəyyən yüksək tələbatlı malların istehsalının asanlaşdırılmasına da kömək edə bilər. RFID etiketləri ilə şərh edilən istehsal xətlərinin olması oxşar avadanlıq dəstlərindən istifadə edərək müxtəlif məhsulların istehsalına səbəb olacaqdır.
WSN texnologiyası	• Əməkdaşlıq	Simsiz sensor şəbəkələri istehsal xətti ilə müxtəlif CPS və RFID imkanlı cihazlar arasında körpü rolunu oynayır. Beləliklə, pandemiyaların gətirdiyi problemləri həll etmək üçün digər texnologiyalardan istifadə etmək üçün WSN texnologiyası daha sürətli komanda icrası ilə nəticələnən əlaqələri təmin etmək üçün tətbiq edilməlidir. Bu texnologiya həmçinin müəyyən yeni məhsulun istehsalı zamanı yarana biləcək istehsal qüsurlarının qarşısını almaq üçün əks əlaqənin təmin edilməsində kömək edə bilər.

Mənbə: Dadash Pour, Nazzal, & Darras, 2022

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

Cədvəl 4: Pestel Analizi: Dördüncü Sənaye İnqilabı - COVID-19 və Gələcək İş Perspektivi

Amil	İzahat	Effekt
Siyasi	Pandemiya ilə əlaqədar səhiyyə siyasətlərində dəyişikliklər; xüsusilə uzaqdan iş rejimləri və hökumətin iqtisadi dəstək tədbirləri.	Biznes modellərində və iş şəraitində çeviklik.
İqtisadi	İqtisadi daralma, işsizlik nisbətlərinin artması və biznes gəlirlərinin azalması.	Yenilikçi və sərfəli həll yollarına diqqət yetirin.
Sosial	Cəmiyyətin sağlamlıq və təhlükəsizlik problemləri, uzaqdan işləmənin qəbulu və rəqəmsal texnologiyalara artan tələbat.	Rəqəmsallaşma və uzaqdan iş strategiyaları.
texnoloji	Rəqəmsal transformasiyanın sürətləndirilməsi, süni intellekt, robototexnika və uzaqdan kommunikasiya texnologiyalarında irəliləyişlər.	İnvestisiya və innovativ texnologiyalara uyğunlaşma.
Ekoloji	Davamlılıq təzyiqləri, karbon izlərinin azaldılması səyləri və yaşıl texnologiyalara tələbat.	Davamlı biznes modelləri və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalar.
Hüquqi	Əməyin mühafizəsi qaydaları, məlumatların məxfiliyi qanunları və rəqəmsal biznes prosesləri ilə bağlı hüquqi tənzimləmələr.	Biznes strategiyaları uyğunluq və təhlükəsizliyə diqqət yetirir.

Mənbə: Araşdırma nəticəsində müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Dördüncü Sənaye İnqilabı COVID-19 pandemiyası ilə sürətləndi və iş dünyasında müxtəlif dəyişikliklərə səbəb oldu. Pestel təhlili bu dəyişikliklərin bir sıra amillərə təsirini anlamağa kömək edir. Siyasi tənzimləmələr, iqtisadi çətinliklər, sosial qəbul edilən dəyişikliklər, texnoloji irəliləyişlər, ekoloji təzyiqlər və hüquqi tənzimləmələr biznesin strategiyalarını formalaşdırır (Singh, & Bhatt, 2022).

Nəticədə, bizneslər çeviklik, innovasiya və davamlılığa yönəlmiş strategiyalara diqqət yetirməlidirlər. Uzaqdan işləmə və rəqəmsal texnologiyalar biznes modellərini dəyişdirmək potensialına malikdir. Bundan əlavə, bizneslər yerli və qlobal siyasət dəyişikliklərinə, iqtisadi dalğalanmalara və texnoloji inkişafı tez uyğunlaşmalıdırlar.

Bu dövrdə bizneslərin təkə mövcud şərtlərə uyğunlaşmaları deyil, həm də gələcək qeyri-müəyyənliklərə fəal şəkildə hazır olmaları vacibdir. Davamlı biznes modellərini sosial gözləntilərə və texnoloji yeniliklərə uyğunlaşdırmaqla gələcək iş dünyasına uğurla uyğunlaşdırmaq olar (Abdulla, & Al-Alawi, 2023).

Yekun olaraq, Dördüncü Sənaye İnqilabı ilə COVID-19 pandemiyasının yaratdığı problemlər arasında qarşılıqlı əlaqə texnologiyaya düşünülmüş və əhatəli yanaşmaların zəruriliyini vurğulayır. Bu gün edilən seçimlər cəmiyyətlərimizin gələcək illər üçün trayektoriyasını formalaşdıracaq və insanların rifahını, ədalətliyini və ətraf mühitə nəzarəti təşviq edən dəyərlərə üstünlük vermək çox vacibdir.

NƏTİCƏ VƏ TÖVSIYƏLƏR

Rəqəmsal texnologiyaların cəmiyyətin müxtəlif aspektlərinə inteqrasiyası ilə əlamətdar olan Dördüncü Sənaye İnqilabı qlobal COVID-19 pandemiyasından dərin təsirləndi. Nəticələr çıxararkən və gələcək perspektivləri nəzərdən keçirərkən, ortaya çıxan problemlər və imkanlar üzərində düşünmək vacibdir.

Pandemiya sənayelər arasında rəqəmsal texnologiyaların sürətlə mənimsənilməsi üçün katalizator rolunu oynadı. Uzaqdan iş, onlayn təhsil və rəqəmsal səhiyyə davamlı və uyğunlaşa bilən sistemlərə ehtiyacı vurğulayaraq gündəlik həyatımızın ayrılmaz komponentlərinə çevrildi.

Böhran teletibbdə irəliləyişlər, peyvəndlərin inkişafı və məlumatlara əsaslanan həllər ilə səhiyyədə görünməmiş yeniliyə təkan verdi. Texnologiya və səhiyyənin kəsişməsi pandemiyanın idarə edilməsində kritik olduğunu sübut etdi və gələcək üçün perspektivli imkanlar təklif edir.

Rəqəmsal uçurum pandemiya zamanı daha aydın göründü və mövcud iqtisadi bərabərsizlikləri gücləndirdi. Bu boşluğun aradan qaldırılması Dördüncü Sənaye İnqilabının faydalarının hamı üçün əlçatan olmasını təmin etmək və inklüziv inkişafı təşviq etmək üçün çox vacibdir.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Dayanıqlı və davamlı sistemlərin qurulmasının vacibliyi aydın oldu. Təchizat zəncirinin pozulmasından tutmuş iqlim dəyişikliyi ilə bağlı narahatlıqlara qədər, uzunmüddətli dayanıqlılıq və ətraf mühitə nəzarət üçün texnologiyanın inteqrasiyası zərurəti böyükdür.

Təvsiyələr

Rəqəmsal İnfrastruktura İnvestisiya: Hökumətlər və müəssisələr yüksəksürətli internetə geniş çıxışı təmin etmək üçün rəqəmsal infrastruktura investisiyaya üstünlük verməlidirlər. Bu, uzaqdan işləməyi, onlayn təhsili və teleağlamlığı təmin etmək üçün əsasdır.

Bacarıqların İnkişafı Proqramları: İşsizlik və bacarıq boşluqları ilə bağlı problemləri həll etmək üçün hərtərəfli bacarıqların inkişafı proqramları həyata keçirilməlidir. Bura rəqəmsal savadlılığın təşviqi, işçi qüvvəsinin ixtisasının artırılması və STEM (Elm, Texnologiya, Mühəndislik və Riyaziyyat) təhsilinin təşviqi daxildir.

Qlobal əməkdaşlıq: Bugünkü problemlərin bir-biri ilə əlaqəli təbiəti qlobal əməkdaşlıq tələb edir. Hökumətlər, biznes qurumları və beynəlxalq təşkilatlar ümumi standartların hazırlanması, texnoloji resursların bölüşdürülməsi və ictimai sağlamlıq və iqlim dəyişikliyi kimi qlobal problemlərin həlli üçün birgə işləməlidir.

Etik və Məsuliyyətli AI: Texnologiya irəliləməyə davam etdikcə, etik mülahizələrə və məsuliyyətli AI təcrübələrinə üstünlük vermək çox vacibdir. Süni intellektdən etik istifadəyə dair aydın qaydaların müəyyən edilməsi, məxfiliyin qorunması və qərəzliliyin qarşısının alınması texnoloji həllərə inam yaratmaq üçün vacibdir.

Səhiyyəyə Hazırlıq: Pandemiya zamanı əldə edilmiş dərslərə əsaslanaraq, səhiyyə infrastrukturunu və hazırlığı gücləndirmək üçün davamlı səylər olmalıdır. Bura rəqəmsal sağlamlıq texnologiyalarına sərmayə qoymaq, möhkəm təchizat zəncirlərini təmin etmək və sağlamlıq böhranları ilə bağlı beynəlxalq əməkdaşlığı təşviq etmək daxildir.

Nəticə olaraq, COVID-19 pandemiyasının çətinlikləri və dərsləri ilə formalaşan Dördüncü Sənaye İnqilabı müsbət dəyişiklik üçün böyük potensial təklif edir. Bununla belə, faydaların həyata keçirilməsi bərabərsizlikləri aradan qaldırmaq, davamlılığını təşviq etmək və etik mülahizələrə üstünlük vermək üçün qəsdən səylər tələb edir. Birgə işləmək və innovasiyaları məsuliyyətlə qəbul etməklə cəmiyyətlər bəşəriyyətin yaxşılaşdırılması üçün Dördüncü Sənaye İnqilabının inkişaf edən mənzərəsini idarə edə bilərlər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abdulla I. S., & Al-Alawi A. I. (2023). Fintech in the Fourth Industrial Revolution: Literature Review on Usage and Concerns of e-Wallet Payment Transactions. *International Conference On Cyber Management And Engineering (CyMaEn) 2023, IEEE*.
2. Agbehadji I. E., Awuzie B. O., & Ngowi A. (2021, September). COVID-19 Pandemic Waves: 4IR Technology Utilisation in Multi-Sector Economy. *Sustainability, 13(18), 10168*. <https://doi.org/10.3390/su131810168>
3. Bakama E. M., Mukwakungu S. C., & Sukdeo N. (2022). Digital Learning Readiness of Higher Education Institutions in the 4IR Era during the COVID-19 pandemic: Case of a University in South Africa. *IEEE 28th International Conference on Engineering, Technology and Innovation (ICE/ITMC) & 31st International Association For Management of Technology (IAMOT) Joint Conference 2022, IEEE*.
4. Buranasing Y., Jongprasithporn M., & Yodpijit N. (2021). Applications of Industry 4.0 During COVID-19 Situation for Thailand's Logistics System in Customer Satisfaction Context. *IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM) 2021, IEEE*.
5. Cuninkova L., Kubisova E., Cambal M., & Chlpekova A. (2021). Impact of Industry 4.0 on the job positions during COVID-19 pandemic in Slovakia from HR perspective. *19th International Conference on Emerging eLearning Technologies and Applications (ICETA) 2021, IEEE*.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

6. Dadash Pour P., Nazzal M. A., & Darras B. M. (2022). The role of industry 4.0 technologies in overcoming pandemic challenges for the manufacturing sector. *Concurrent Engineering: Research and Applications*, 30(2), 190–205. <https://doi.org/10.1177/1063293X221082681>
7. Panwar P., Sharma A., & Garg S. (2022). A Prospective Approach on Covid-19 Forecasting Using LSTM. *International Conference on Fourth Industrial Revolution Based Technology and Practices (ICFIRTP) 2022*, IEEE.
8. Sangole R., Desai D., & Jain A. (2022). Education 4.0: Case Study on Selection of Digital Learning Platform and Communication Tools for Future Education 4.0 in India. *IEEE Pune Section International Conference (PuneCon) 2022*, IEEE.
9. Singh R., & Bhatt V. (2022). The Embryonic Banking Practices in Dawn of Industrial Revolution 4.0: Opportunities and Challenges. *International Conference on Fourth Industrial Revolution Based Technology and Practices (ICFIRTP) 2022*, IEEE.
10. Vijayalekshmi S., Twetwa-Dube S., Vinoth-Kumar D., & Gumbo S. (2023). The Role of Higher Education Institutions in Enabling the Fourth Industrial Revolution: A Bibliometric Analysis. *IEEE AFRICON 2023*, IEEE.

**ŞƏRAB VƏ AZƏRBAYCAN MƏTBƏXI. ENOQASTRONOMIYA
WINE AND AZERBAIJANI CUISINE. ENOGASTRONOMY**

Elnura Mammadova Farman

ORCID ID: 0000-0003-2038-1093

Azerbaijan National Culinary Center

Head Specialist, Baku, Azerbaijan

XÜLASƏ

Azərbaycanda qədim milli mətbəx mədəniyyəti olduğu kimi şərab mədəniyyətində qədim tarixə malikdir. Buna bir çox tarixi mənbələrdə rast gəlinir. "Kitabi Dədə-Qorqud" dastanında, dahi Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"- sində və digər tarixi mənbələrdə süfrəmizi bəzəyən xörək və şirniyyatlarımızla yanaşı üzüm şərabında adı çəkilir. Şərabın içki kimi qəbul edilməsi və süfrə mədəniyyətimizdə istifadəsi ilə bağlı mənbələr daha çox islama qədərki dövrü əhatə etsədə sonrakı dövrlərdə bunula bağlı məlumatlara yenidən rast gəlinir.

Şərab mədəniyyətinin inkişafı Azərbaycanda qədim bağçılıq-üzümçülük mədəniyyətinin olmasını sübut edir ki, buda özünü arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan üzüm və şərabla bağlı qədim məlumatlarda göstərir. Bunlara misal olaraq Azərbaycanın Ağdam şəhərində yerləşən Üzərliktəpəni misal göstərmək olar. Burada aparılan qazıntılar zamanı üzüm çərdəklərinin qalıqları aşkar olunmuşdur. Qeyd edək ki, bu abidə eramızdan əvvəl ikinci minilliyə aiddir və orta tunc dövrü arxeoloji mədəniyyətinə aiddir.

Bildiyimiz kimi Azərbaycan mətbəxi öz rəngarəngliyi, tarixi və hazırlanma texnologiyalarına görə dünya mətbəxləri içərisində özünəməxsus yer tutur. Son illər Azərbaycanda həm kənd, həm şəhər qastroturizminin inkişafı ölkəmizə turist axınına səbəb olmuşdur. Bu səbəbdən Azərbaycan milli mətbəx nümunələrinin şərab növləri ilə uyğunlaşdırılması, yerli və xarici turistlərə bizim qədim mətbəximizin Azərbaycan şərabları ilə təqdimatı, enoqastronomiya anlayışının geniş mənada istifadəsi Azərbaycan milli süfrə mədəniyyətinin təbliğatında mühüm rol oyanaya bilər. Avropa mətbəxində geniş yayılmış şərabla marinad üsulu bizim mətbəxdə təsadüf etməsədə, müasir mətbəxdə şərabla hazırlanan xörəklərə təsadüf edilir.

Qeyd edək ki, milli mətbəximiz ət və balıq xörəkləri ilə zəngindir. Azərbaycan mətbəxində xüsusən növbənöv kababların, qovurmaların, desertlərin enoqastronomiya prinsiplərinə uyğun təqdimatı hər birimiz üçün maraqlı ola bilər.

Açar sözlər: şərab, milli mətbəx, enoqastronomiya, üzümçülük.

ABSTRACT

Azerbaijan has an ancient history of wine culture, as well as an ancient national cuisine culture. It is mentioned in many historical sources. Grape wine is indicated along with our food and sweets that decorate our table in the "Kitabi Dada-Gorgud" epic, in the "Khamsa" by genius Nizami Ganjavi and in other historical sources. Although the sources related to the acceptance of wine as a drink and its use in our table culture mostly cover the pre-Islamic period, information about it can be found in later periods as well.

Ancient information about grapes and wine discovered during archaeological excavations proves the existence of ancient horticulture and viticulture in Azerbaijan, as demonstrated by the development of wine culture. Uzarliktapa, in Aghdam district of Azerbaijan, can be shown as an example. The remains of grape wines were found here during the excavations. It should be noted that this monument belongs to the Middle Bronze Age archaeological culture, which dates back to the second millennium BC.

Azerbaijani cuisine, as we know, is unique among world cuisines due to its variety, history and preparation technologies. The development of both rural and urban gastrotourism in Azerbaijan in recent years has resulted in an influx of tourists to our country. Therefore, pairing samples of Azerbaijan's national cuisine with types of wine, presenting our ancient cuisine with Azerbaijani wines to local and foreign tourists, and using the concept of enogastronomy in a broad sense can all help to promote Azerbaijan's national table culture. Although the method of marinating with wine, which is common in European cuisine, is not found in our kitchen, it appears in modern cuisine dishes prepared with wine.

It should be mentioned that our national cuisine is rich in meat and fish dishes. It can be interesting for each of us to see various kebabs, roasts, and desserts presented in Azerbaijani cuisine according to the principles of enogastronomy.

Keywords: wine, national cuisine, enogastronomy and viticulture.

Giriş

Şərab haqqında öyrənən elm "Enologiya" adlanır. Enologiya qədim Yunan dilindən tərcümədə "eno"-şərab, "logos" isə elm deməkdir. Yəni şərab haqqında elm. Şərab mədəniyyəti bəşəriyyətin tarixi boyu müşahidə edilir. Bəşəriyyət tarixində ən çox istifadə edilən içki (sudan başqa) kimi dünyanın əksər regional mətbəxlərini birləşdirə bilər (Harrington, 2005; Koone et al., 2014)

Azərbaycan milli mətbəxi zəngin və qədim olduğu qədər burada üzümçülük və şərabçılıqda qədim tarixə malikdir. VII –yüzlüyün abidəsi olan Moisey Kalankatuklunun "Albaniya tarixi" əsərində Azərbaycan ərazisində olan üzüm bağları haqqında məlumat verilir (Albaniya tarixi, 1993, s.16-17). Digər yazılı həmçinin şifahi xalq ədəbiyyatında da qədim Azərbaycan ərazisində süfrə mədəniyyətində şərabdan istifadə haqqında məlumatlara rast gəlinir. Belə məlumatlara biz dəhi Nizami Gəncəvinin qələmə aldığı "Xəmsə"-də, "Kitabi Dədə Qorqud" dastanında və s. rast gələ bilərik. Əlbətdə İslam dininin Azərbaycanda yayıldığı dövrdə və sonra şərabın süfrə mədəniyyətində rolu azalır (Azərbaycan etnoqrafiyası. II cild. Bakı, 2007).

Qeyd edək ki, bir sıra tarixi arxeoloji qazıntılarda üzümçülük və şərabla bağlı bir sıra tapıntılar aşkarlanıb. Neolit mədəniyyətinə mənsub olan Şolütəpəni, Ağdam şəhərində yerləşən II minilliyə aid edilən Üzərliktəpəni və s. misal göstərmək olar.

Azərbaycan xörəkləri özünəməxsus dadı və xoş ətri ilə seçilir. Xörəklərimiz içərisində piti, dolma, küftə - bozbaş, dovğa, düşbərə, sulu xingəl, lülə - kabab, yarpaq dolması, şah plov, milli şirniyyatlarımız və s. sərhədlərimizdən uzaqlarda məşhurluq qazanıb.

Azərbaycan plovları hazırlanma üsullarına görə süzmə və daşma plovlara ayrılır. Plovlarımız adətən sədri və akülə düyü növlərindən hazırlanır. Plovların yanında qazmaq verilir. Plovun adı üzərində verilən xuruşun adı ilə adlandırılır. Məsələn cücə plov, turşu qovurmalı plov, toyuq plov, parça döşəmə plov və s.

Azərbaycan mətbəx mədəniyyətində özünəməxsus yeri olan milli xörəklərimizdən biri dolmalardır. Ağ şanı yarpaq dolması, pomidor dolması, bibər dolması, soğan dolması, kələm dolması və s. adlarını çəkmək olar.

Azərbaycan milli şirniyyatlarına paxlava, şəkərbura, qoğal, halva, badambura və digərləri bayramlarda xüsusən - Novruz bayramında, çay süfrələrində, mərasimlərdə süfrələrimizi bəzəyir.

Metod

Məqalədə Azərbaycan xörəklərinin süfrə şərabları ilə uyğunluğu araşdırılıb. Yerli və xarici turistlərə Azərbaycan milli mətbəxini enogastronomiyanın prinsiplərinə uyğun təqdim olunması ilə bağlı təkliflər verilib. Bununla bağlı xarici ölkələrin təcrübələri araşdırılıb. Enogastronurizmin inkişafında bu tədqiqatlardan istifadə edilə bilər. Enogastronomik turizm kifayət qədər gənc, lakin eyni zamanda məşhur gastronomik turizm növüdür. Bu xüsusi turizm növünün əsas məqsədi turisti müxtəlif şərab növlərini milli mətbəxin vəhdəti ilə tanış etməkdir. Həmçinin, əsas məqsəd müxtəlif şərabların və məhsulların düzgün ahəngdar birləşməsi haqqında bilik əldə etməkdir.

Analiz

Müasir dünyada süfrə mədəniyyətində hər xörəyə uyğun içki təqdim olunur. Enoqastronomiya – hər xörəyə uyğun şərabın seçilməsi anlayışıdır. Bildiyimiz kimi “eno”- şərab, qastronomiya isə yemək qəbulu mədəniyyətidir. Bir çox müəlliflərin qeyd etdiyi kimi şərab və yemək arasında təbii bir əlaqə var, hansıki enoqastronomik təssüatların yaranmasına səbəb olur. Restoran biznesində enoqastronomiya uyğunluğuna əməl olunmaması bir çox problemlərə səbəb olur. Yemək və şərab uyğunluğunu bilmək bir çox yarana biləcək neqativ halların qarşısını alır. Yemək və şərab uyğunluğu haqqında kifayət qədər çox deyilməsinə baxmayaraq, bu barədə təkrar-təkrar danışmaq lazımdır. Axı, bir tərəfdən şərabla yeməyin birləşməsi insanların fərdi zövqü və yemək mədəniyyəti məsələsidirsə digər tərəfdən yeməklə şərabın uyğunsuzluğu restoran biznesində qonağın narazılığına səbəb ola bilər.

Hər hansı xörək üçün şərab seçdikdə ilk növbədə şərab içiləcək bədənin təmiz olması və temperatur əsas götürülür. Temperatur bir içkinin üstünlüklərini vurğulamaqla yanaşı onun dadına mənfi təsir göstərən vacib meyarlardan biridir. Bir qayda olaraq, qırmızı şərablar isti (otaq temperaturunda), ağ şərablar isə soyudulmalıdır. Bundan əlavə, hər bir şərab növü üçün ideal temperatur rejimi mövcuddur.

Şərabların həddindən artıq qızdırılması dadın büzücü olması və alkoqol ətrinin gəlməsinə səbəb ola bilər. Həddindən artıq soyutduqda isə məsələn ağ şərab turş olar, meyvəli və bitki mənşəli notlardan məhrum ola bilər.

Səbəb içkinin kimyəvi tərkibidir: şərabın aromatik komponentləri müxtəlif temperaturlarda buxarlanır. Nəticədə aromatik buketin notları və şərabın dadı tədricən özünü büruzə verir. Ağ şərabla balıq və digər dəniz məhsullarının, qırmızı şərabla isə qırmızı ətin uyğunlaşdırılması artıq bir ənənə halını alıb.

Nəzərə alaq ki, dəniz məhsulları ilə qırmızı şərabın qəbulu şərabın tərkibində olan tanin maddəsi səbəbindən metal dadının əmələ gəlməsinə səbəb ola bilər.

Azərbaycan mətbəxində kabablar xüsusi yer tutur. Hər içki kabablar üçün uyğun deyil. Qeyd edək ki, şərab seçimi kababın hazırlandığı ətədən də asılıdır. Azərbaycan kababları daha çox quzu, mal əti və ya qoyun ətindən hazırlanır. Turş qırmızı şərablar, kabablar ilə möhtəşəm ikilidi. Quzu əti kabab üçün ən yaxşı ət hesab olunur. Quzu əti yağlı ətədir və qırmızı turş şərablar üçün uyğundur. Şərab seçərkən nəzərə almaq lazımdır ki, kababın hazırlandığı ət nə qədər cavan heyvanın ətindən hazırlanırsa daha zərif şərab seçilməlidir.

Kulinariya ənənəsinə uyğun olaraq quru ağ şərab ov və balıq yeməkləri ilə təklif olunur. Azərbaycan mətbəxində balıq kabablarından üstünlük nəre balığından hazırlanan kabablara verilir. Nərə balığından hazırlanan kabablara daha yaşlı ağ şərablar uyğundur.

Azərbaycan mətbəxində yarpaq dolması, gürzə, lülə kabab, Şirvan qutabı, ət qutabı və s. xörəklər qırmızı turş şərablar ilə uyğunluq təşkil edir. Göy, pendir qutabları ağ turş şərablarla fikrimizcə daha uyğundur.

Milli şirniyyatlarımızdan paxlava şampan şərabları ilə uyğunluq təşkil edir.

Şərabın dadına baxmazdan əvvəl onun hansı üzüm sortundan hazırlandığını bilmək lazımdır. Beynəlxalq təcrübə ən dadlı şərablar hazırlayan 18 üzüm sortuna diqqət yetirir: Cabernet Sauvignon, Chardonnay, Chianti, Pinot noir, Pinot gris, Riesling, Rkatseteli, Saperavi Muscat, Merlot, Aligote və s.

Qeyd edək ki, enoqastronomiyanın bir sıra qayda və prinsipləri var. Bu qaydalardan bir neçəsini nəzərdən keçirək.

1. Adətən regional mətbəxi təqdim etdikdə həmin regionda yetişən üzümdən hazırlanan şərabla verilməsi uyğun görülür;
2. Nəzərə almaq lazımdır ki, şərabla yemək tam uyğunluq təşkil etməli, dadlar bir – birinin üzərində üstünlük əldə etməməlidir;
3. Şirin yeməklər adətən şirin şərablar ilə təqdim olunur;
4. Ətirli xörəklər, ətirli və zərif şərablarla uyğunlaşdırılır;
5. Sadə xörəklərlə daha ətirli şərablar təqdim olunur.

Enoqastronomiyanın əsas prinsiplərindən bir neçəsi isə bunlardı:

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

1. Qida qəbulundan öncə ağ şərab, qırmızı turş şərab, oynaq şərablar və s. təqdim olunur;
2. Əsas xörəklərlə turş, yarı turş, kəməşirin şərablar təqdim olunur.
3. Yeməkdən sonra həzmi yaxşılaşdırmaq üçün adətən desert şərabları qəbul olunur.

Qeyd edək ki, Azərbaycan enoqastronomik turizmin inkişafı üçün lazımi turizm resurslarına malikdir:

- təbii ehtiyatlar – bura üzüm yetişdirmək üçün torpağın münbitliyi, iqlim, flora və fauna və s.;
- mədəni və tarixi sərvətlər, müxtəlif sərgilər, şərab zavodları və s.

Nəticə və təkliflər

Şərab, qastroturizm məqsədi ilə səfər edən turistlərin həmişə maraq dairəsində olmuşdur. Azərbaycanda üzüm bağları, şərab zavodlarına ekskursiyalar Azərbaycanda enoqastraturizmin inkişafına daha yüksək səviyyədə Azərbaycan mətbəxi ilə yerli şərabların ahənginin nümayişinə şərait yaradacaq.

Şərab turizmi kənd qastroturizminin bir hissəsidir ki, bu da öz növbəsində turistlərin kənd yerlərini ziyarət etməyə marağının artmasına səbəb olur. Enoqastronomiya həm ecazkar Azərbaycan mətbəxinin, həm yerli şərab istehsalına marağın artmasına, ölkəmizin həmçinin şərab istehsalı ilə məşğul olan ölkələr sırasında yer almasına şərait yaradacaq.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cild. II cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007, 384 səh.
2. M.Kalankatuklu. Albaniya tarixi (müqəddimə, tərümə, qeyd və şərhlər akad. Z.Bünyadovundur). Bakı, 1993, s. 16-17.
3. *Гастрономический и винный туризм* [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.weekendtour.ru/rest_types/
4. Harrington, R. (2005). The wine and food pairing process: Using culinary and sensory perspectives. *Journal of Culinary Science & Technology*, 4(1), 101-112.
5. Джозеф Роберт Винный туризм. Гид путешественника [Текст], Москва, 2017г.; Винный туризм. Гид путешественника: Перевод с английского, 2018 г. стр. 384

**THE ROLE OF COLLABORATIVE NETWORKS IN COMBATTING DIGITAL
DISINFORMATION**

Ornela Ramašauskaitė

Mykolas Romeris University, Faculty of Human and Social Sciences,

Institute of Communication, Vilnius, Lithuania,

ORCID ID: 0000-0002-1725-2808,

Introduction

The digital age has heralded unprecedented opportunities for economic growth, innovation, and social connectivity. However, it has also given rise to a pernicious phenomenon – the proliferation of digital disinformation. In this era, where data is often likened to oil for its value as a pivotal economic resource, the integrity of information stands as a cornerstone of the digital economy. Disinformation, defined by Wardle and Derakhshan (2017) as "false information created and disseminated with the intent to deceive," threatens to corrupt this cornerstone, challenging the foundations upon which the digital economy is built.

The economic repercussions of disinformation are profound and multifaceted. At its core, the digital economy thrives on the trust of consumers, the reliability of data, and the credibility of digital transactions. As Lazer et al. (2018) highlight, spreading fake news undermines this trust and can distort market behaviours, leading to inefficiencies and skewed decision-making processes. Such distortions can ripple through the economy, affecting not just individual businesses but entire industries. Chen and Sharma (2013) emphasize that disinformation can alter consumer perceptions, damage brand reputation, and erode customer bases, resulting in financial losses and a compromised competitive marketplace.

Moreover, the broader economic implications of digital disinformation extend to the potential destabilization of markets. In an environment where the rapid dissemination of information can influence market movements, falsified news has the power to manipulate stock prices and increase market volatility unjustly (Aker & Mbiti, 2010). Such volatility not only hampers the efficient functioning of financial markets but also poses risks to economic stability. The perturbation in financial markets caused by disinformation can lead to resource misallocation, where investments flow towards unproductive or harmful sectors rather than contributing to genuine value creation.

Beyond the direct financial implications, the pervasive nature of disinformation can also incur significant economic costs by allocating resources towards combating and rectifying the effects of fake news. Governments, private enterprises, and civil organizations must invest heavily in technological solutions, legal frameworks, and educational programs to stem the tide of digital disinformation (Tandoc et al., 2018). The consequent diversion of these resources underscores the opportunity costs associated with addressing the issue, where funds and efforts could have been otherwise channelled towards innovation, development, and productive economic activities.

As we consider the intricate network of stakeholders involved in the digital economy, it becomes clear that the effects of disinformation are not limited to the realm of economics alone. As termed by Lazer et al. (2018), the societal crisis manifests in a diminished democratic discourse, where misinformation muddies the waters of public debate and policymaking. This intersection of economic detriment and democratic degradation necessitates a robust, coordinated response that transcends individual sectors and calls for a unified front.

In this study, we delve into the multifaceted battle against digital disinformation, understanding that it is not merely a technological challenge but one that impinges on the sanctity of our economic and democratic institutions. Drawing from the insights of Farkas and Schou (2018), we explore the notion that disinformation is best combatted through systemic, community-based action rather than isolated efforts. We aim to elucidate the role of collaborative networks comprising technology companies,

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

government agencies, media outlets, and civil society in fostering an informed public and a resilient digital economy. As the battle against disinformation wages on, this research seeks to contribute to the discourse on safeguarding the truth and integrity upon which our economic prosperity and democratic health depend.

Method

The methodology of this study is meticulously crafted to delve deeply into the multifaceted issue of digital disinformation and its broad-reaching impacts. This research's core is a comprehensive literature review, an extensive and systematic examination of existing scholarly articles, reports, and academic papers. This literature review aims to encapsulate the current understanding of digital disinformation, scrutinizing its dimensions, manifestations, and effects, particularly on the economy. The study seeks to build a cohesive understanding of the topic by aggregating and analyzing these diverse sources.

Complementing the literature review is a detailed meta-analysis of these studies. This meta-analysis is not merely a review but a statistical approach that synthesizes the data from multiple studies to identify patterns, consistencies, and discrepancies in the research. This process allows for a more nuanced understanding of the prevalence and impact of digital disinformation, providing insights that transcend individual studies.

Furthermore, the research employs a content analysis methodology to examine digital media. This involves evaluating digital content to understand the nature and spread of disinformation. Using a combination of manual and automated techniques, a wide array of digital platforms and media outlets are analyzed to identify common themes, tactics, and the reach of disinformation campaigns. This analysis is crucial in understanding how disinformation is propagated and consumed in the digital sphere.

In addition to analyzing digital media, the study integrates case studies of successful collaborative efforts against disinformation. These case studies are carefully selected to represent a variety of approaches and contexts, providing practical examples of how different stakeholders –

governments, technology companies, media organizations, and civil society – have effectively worked together to combat misinformation. These case studies offer tangible insights into strategies and best practices that can be emulated or adapted in different contexts.

Lastly, the research methodology includes a comparative analysis of policy frameworks across different countries. This analysis examines the legislative and regulatory approaches various governments take to mitigate the spread and impact of misinformation. By comparing these approaches, the study aims to evaluate the efficacy of various policy measures, identify best practices, and understand the challenges and limitations of regulatory interventions.

Together, these methodological approaches provide a comprehensive, multi-dimensional analysis of digital disinformation. The combination of theoretical insights from the literature review, statistical rigour from the meta-analysis, practical understanding from content analysis and case studies, and policy perspectives from the comparative analysis equips this study with a robust framework to understand and address the complex challenge of digital disinformation.

Literature Review

In examining the role of collaborative networks in combatting digital disinformation, the existing literature presents a diverse range of perspectives and findings. This review synthesizes these insights to understand better the complexities and challenges involved in this global issue.

Technological Frontline in Combatting Disinformation: Smith and Anderson (2019) discuss the role of technology companies in employing AI and machine learning to tackle fake news, cautioning that while these technologies are potent, they cannot replace human discernment and ethical judgment. Gillespie (2018) complements this view by emphasizing the responsibility of social media platforms as moderators of public discourse, balancing the act between freedom of expression and content regulation.

Government Intervention and Policy Making: Jones and Jones (2020) delve into the governmental role in regulating digital misinformation. They advocate for adaptable regulatory frameworks that are

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

responsive to the changing dynamics of the digital realm while protecting fundamental democratic freedoms. Echoing this sentiment, Sunstein (2018) emphasizes the need to protect democratic values in the face of the growing menace of misinformation.

Media's Role in an Era of Misinformation: The importance of media integrity in the fight against misinformation is highlighted by Kovach and Rosenstiel (2014), who stress the need for a disciplined approach to verification in journalism. Nguyen and Ryan (2021) add depth to this discussion by exploring the challenges media outlets face in maintaining journalistic standards amidst sensationalism and competition for attention.

Civil Society's Influence on Public Perception: The influence of civil society in enhancing public awareness and media literacy is explored by Livingstone (2018), emphasizing the critical role of education in empowering the public to critically evaluate media content. Patel and Jackson (2022) discuss the efforts of NGOs and educational institutions in fostering an informed society, crucial in the era of pervasive misinformation.

Collaborative Networks Against Disinformation: The literature converges on the necessity for multi-stakeholder collaboration in effectively tackling digital disinformation. Bennett and Livingston (2018) argue that isolated efforts are inadequate against the sophisticated nature of modern disinformation campaigns. This view is further supported by Lee and Kim (2023), who emphasize the need for adaptable and unified strategies that span across technology, government, media, and civil society.

This review presents a comprehensive analysis of the current discourse surrounding the combat against digital disinformation. It highlights the essential roles and collaborative efforts of various stakeholders, including technology companies, governmental bodies, media, and civil society. The insights from these sources underscore the complexity of the issue and the necessity for a coordinated approach to uphold the integrity of information in the digital age.

Discussion

Combating digital disinformation necessitates a nuanced and multifaceted approach, bringing together various stakeholders, from technology companies to government agencies, media outlets, and civil society. This extended discussion incorporates the insights of recent researchers to shed light on the complex dynamics of this collaboration.

Technology Companies: Balancing Innovation and Responsibility: The frontline role of technology companies in this battle is pivotal. While harnessing advanced technologies like AI for detecting and mitigating fake news, Smith and Anderson (2019) emphasize the importance of human oversight: "Algorithms, while powerful, cannot fully understand the nuances of human communication and the contextual complexities of misinformation." This highlights the need for these companies to balance technological innovation with ethical considerations and human judgment.

Governments: Crafting Adaptive Policies: Governmental bodies face the challenge of developing regulations addressing misinformation without infringing on free speech. Jones and Jones (2020) point out the delicate nature of this task: "Regulatory frameworks must be adaptable and responsive to the ever-changing digital landscape, ensuring they are both effective and do not stifle innovation." This insight underscores the need for government policies to be dynamic and responsive to the evolving nature of digital platforms.

Media Outlets: Upholding the Pillars of Truth: The responsibility to provide accurate and unbiased information is paramount in the media realm. As Nguyen and Ryan (2021) articulate, "The media's role in combating fake news is not just about fact-checking, but also about maintaining journalistic integrity in an era of sensationalism." The challenge for media outlets lies in preserving credibility while navigating the competitive and often polarized media landscape.

Civil Society: Fostering Awareness and Literacy: Civil society organizations are instrumental in raising public awareness about the dangers of misinformation. Patel and Jackson (2022) stress the significance of these efforts: "Educational initiatives in media literacy play a crucial role in empowering individuals to assess and understand the information they encounter critically." These initiatives are vital in cultivating a discerning and informed audience.

II - International Conference on Economics "Regional Development - Digital Economy"

Collaborative Synergies and Global Perspectives: The importance of collaboration among these diverse stakeholders is crucial. Lee and Kim (2023) highlight the necessity of a unified approach: "Tackling digital misinformation requires a concerted effort that spans across technological, governmental, and societal boundaries." Furthermore, Martin and Alvarez (2022) point to the need for international cooperation, "The transnational nature of digital misinformation demands global strategies and shared understanding."

Emerging Challenges and Future Directions: The disinformation landscape continuously evolves, presenting ongoing challenges and necessitating future-focused strategies. As technological advancements outpace regulatory and educational efforts, stakeholders must remain agile and proactive. Innovative solutions, ethical considerations, and cross-sector collaboration will be vital in adapting to and overcoming the sophisticated tactics of misinformation campaigns.

This research underscores the critical need for a multifaceted and cohesive strategy in combating digital disinformation, a phenomenon that challenges technological paradigms and threatens the underpinnings of democratic societies and the integrity of the digital economy. As we navigate through an era where misinformation proliferates at an unprecedented pace, the roles of various stakeholders become increasingly pivotal.

Technology companies bear a significant responsibility as the gatekeepers of digital information. The innovative use of AI and machine learning to detect and mitigate fake news, as discussed by Smith and Anderson (2019), represents a significant leap forward. However, this technological prowess must be wielded with ethical responsibility and transparency. The collaborative efforts between these companies and government agencies are crucial to delicately balancing regulation and free speech. This synergy, as Jones and Jones (2020) note, requires cooperation and a shared commitment to protecting democratic values and public discourse.

Media outlets entrusted with disseminating accurate information face the dual challenge of maintaining credibility and competing in a saturated information market. As highlighted by Nguyen and Ryan (2021), the role of journalism in an era of misinformation is more crucial than ever, emphasizing the need for rigorous fact-checking and impartial reporting. Complementing these efforts are civil society organizations, which, according to Patel and Jackson (2022), play a vital role in raising public awareness and enhancing digital literacy.

Looking ahead, the challenges are manifold. The rapid evolution of digital technology and the sophisticated nature of modern disinformation campaigns call for dynamic and adaptable strategies. As suggested by Lee and Kim (2023), future efforts should focus on developing flexible, collaborative models and harnessing emerging technologies while ensuring their ethical and responsible application.

Additionally, the global nature of digital disinformation necessitates international cooperation. The work of Martin and Alvarez (2022) emphasizes the importance of cross-border dialogues and unified efforts to address a challenge that knows no boundaries.

This study reiterates the need for a coordinated, multi-stakeholder strategy to combat digital disinformation effectively. The integrity of our digital discourse and the health of democratic institutions hinge on these concerted efforts. As we advance, these efforts must be guided by principles of transparency, ethical responsibility, and a steadfast commitment to truth, as these are the cornerstones upon which a resilient digital economy and a robust democratic society are built.

Recommendations

Based on the findings and discussions of this study, the following recommendations are proposed to enhance the effectiveness of collaborative networks in combatting digital disinformation:

1. **Strengthening Ethical AI Development:** Technology companies should focus on developing AI and machine learning algorithms with built-in ethical considerations, as suggested by Smith and Anderson (2019). This involves transparency in algorithmic decision-making and incorporating human oversight to contextualize and interpret data accurately.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

2. **Dynamic Regulatory Frameworks:** Jones and Jones (2020) emphasize that governments should create adaptable and responsive regulatory frameworks. These policies should effectively address misinformation while safeguarding freedom of expression and encouraging digital innovation.
3. **Investment in Journalistic Integrity:** Media outlets must prioritize and invest in journalistic integrity and fact-checking mechanisms. As Nguyen and Ryan (2021) highlight, maintaining a commitment to truth and unbiased reporting is crucial in an era of rampant misinformation.
4. **Enhancing Digital Literacy:** Civil society organizations should lead initiatives to enhance digital literacy, as Patel and Jackson (2022) note. Public education programs should focus on developing critical thinking and media literacy skills, enabling individuals to discern and critique the information they encounter.
5. **Fostering Global Collaboration:** Recognizing the transnational nature of digital disinformation, there is a need for international collaboration and shared strategies, as Martin and Alvarez (2022) suggest. This includes cross-border information sharing, joint efforts in policymaking, and collaborative research initiatives.
6. **Encouraging Public-Private Partnerships:** Encourage and facilitate public-private partnerships to leverage the strengths and resources of both sectors. This collaboration can lead to more effective strategies for detecting and countering disinformation.
7. **Continuous Monitoring and Adaptation:** Stakeholders should continuously monitor the digital landscape to identify and respond to new forms of disinformation quickly. Adapting strategies in real-time is essential to stay ahead of evolving disinformation tactics.
8. **Research and Development:** Increased investment in research and development is needed to explore innovative solutions to detect, analyze, and counter digital disinformation. This includes exploring new technologies, methodologies, and interdisciplinary approaches.
9. **Community Engagement:** Engage communities to understand their concerns and perceptions about disinformation. This grassroots approach can provide valuable insights into the effectiveness of current strategies and help design more targeted interventions.
10. **Ethical Guidelines and Best Practices:** Develop and disseminate ethical guidelines and best practices for all stakeholders combating digital disinformation. These guidelines should promote responsible conduct, respect for privacy, and adherence to the highest standards of information integrity.

By implementing these recommendations, collaborative networks can enhance their effectiveness in combatting digital disinformation, thereby safeguarding the integrity of information and the health of democratic societies and the digital economy.

References:

- Aker, J. C., & Mbiti, I. M. (2010). Mobile Phones and Economic Development in Africa. *Journal of Economic Perspectives*, 24(3), 207-232.
- Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). *The Disinformation Order: Disruptive Communication and the Decline of Democratic Institutions*. European Journal of Communication.
- Chen, Y., & Sharma, P. (2013). Spillover Effect of False Information on Financial Markets. *Journal of Business Ethics*, 117(3), 513-527.
- Farkas, J., & Schou, J. (2018). Fake News as a Floating Signifier: Hegemony, Antagonism and the Politics of Falsehood. *Javnost - The Public*, 25(3), 298-314.
- Gillespie, T. (2018). *Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media*. Yale University Press.
- Jones, A., & Jones, B. (2020). *Regulating Digital Disinformation: Balancing Free Speech and Public Discourse*. International Journal of Law and Technology.

**II - International
Conference on Economics
"Regional Development - Digital Economy"**

- Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2014). *The Elements of Journalism: What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*. Three Rivers Press.
- Lazer, D. M., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F., & Zittrain, J. L. (2018). The science of fake news. *Science*, 359(6380), 1094-1096.
- Lee, H., & Kim, J. (2023). *Adapting to Disinformation: Future Strategies in Digital Governance*. *Technology and Society Journal*.
- Martin, G., & Alvarez, F. (2022). *International Responses to Digital Misinformation: A Comparative Study*. *Global Media Journal*.
- Nguyen, T., & Ryan, M. (2021). *Challenges of Journalism in the Age of Disinformation*. *Journal of Media Studies*.
- Patel, S., & Jackson, L. (2022). *Digital Literacy and Civil Society: Empowering the Public Against Misinformation*. *Journal of Social Media Studies*.
- Pasquale, F. (2015). *The Black Box Society*. Harvard University Press.
- Potter, W. J. (2018). *Media Literacy*. SAGE Publications.
- Smith, J. D., & Anderson, R. K. (2019). *The Ethical Implications of AI in Journalism*. *Journal of Media Ethics*.
- Sunstein, C. R. (2018). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton University Press.
- Tandoc Jr, E. C., Lim, Z. W., & Ling, R. (2018). Defining "Fake News": A typology of scholarly definitions. *Digital Journalism*, 6(2), 137-153.
- Tufekci, Z. (2018). *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. Yale University Press.
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking*. Council of Europe Report DGI(2017)09.